

ΓΕΝΙΚΗ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΑ ΜΕΝ ΓΕΡΜΑΝΙΣΤΙ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ ΕΚΑΤΕΡΟΥ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

ΥΠΟ

Γ. Α. ΔΙΝΔΕΡΟΥ Δ. Φ.

Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Κουττεμβέργῃ Διδασκαλείου

ΕΓΚΡΙΣΕΙ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΘΕΙΣΑ ΔΕ

ΥΠΟ

ΧΡΗΣΤΟΥ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Δ. Φ.

Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Διδασκαλείου καὶ ὀφηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας
ἐν τῷ ἔθνικῳ Πανεπιστημίῳ

ΕΓΚΡΙΣΕΙ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ.

18962

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΒΑΡΒΑΡΗΓΟΥ

3 — Ὁδὸς Ὀφθαλμιατρείου — 3.

1880

Πᾶν ἄντίτυπον μὴ φέρον τὴν υπογραφήν μου θεωρεῖται
αλοπιμαῖον καὶ καταδικάζεται κατὰ τὸν νόμον.

Χρ. Γ. Παπαδόπουλος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Ἡ μεγάλη παιδαγωγικὴ κίνησις, ἥτις παρατηρεῖται ἀπὸ τινων ἐτῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ καὶ παρὰ τοῖς ἄρχουσι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχομένοις, τότε μόνον δύναται νὰ βαίνει εὐθὺ πρὸς τὸν σκοπὸν, ὃν διώκει, τὴν βελτίωσιν τῶν ἐν τῇ ἀγωγῇ καὶ διδασκαλίᾳ τῶν παιδῶν κακῶς ἐχόντων, ὅταν ρυθμίζεται πρὸς τὰς ἀρχὰς ὑγιоῦς ἐπιστήμης καὶ τὰ πορίσματα τῆς πολυχρονίου ἐμπειρίας ἄλλων πρωταγωνιστούντων ἐν τῇ παιδείᾳ ἔθνων. Πρὸς ταύτην τὴν εὐθυπορίαν ἐν τῇ ὁδῷ τῶν παρασκευαζομένων μεταρρυθμίσεων τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπιθυμῶν νὰ συντελέσω κατὰ τι ἀπεφάσισα νὰ ἐκδώσω διὰ τοῦ τύπου περιλαβὼν ἐν ἐνὶ τεύχει τὴν γενικὴν Παιδαγωγικὴν καὶ Διδακτικὴν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Κουττεμβέργῃ τῆς Βοημίας Διδασκαλείου Γ. Α. Λινδνέρου Δ. Φ. τὴν ὁποίαν μετέφρασα πρὸ ἐνὸς ἔτους χάριν τῶν ἐν τῷ ἐνταῦθα Διδασκαλείῳ μαθητῶν καὶ τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἀκροατῶν μου, ἐλπίζων ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο περιέχον ἐν ἀπλουστάτῃ μορφῇ πρὸς τὴν κυρίως Παιδαγωγικὴν καὶ Διδακτικὴν καὶ τὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖον ἐκ τῶν βοηθητικῶν αὐτῶν ἐπιστημῶν, τῆς Ψυχολογίας, Λογικῆς καὶ Ἠθικῆς, οὐ μόνον εἰς τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος παιδαγωγοὺς καὶ διδασκάλους, δι' οὓς κυρίως προώρισται, ἔσται χρησιμώτατον, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα πεπαιδευμένον ἐπιθυ-

μοῦντα ν' ἀποκτήσῃ ἄνευ πολλῶν δυσκολιῶν καὶ ἐκτεταμένων εἰδικῶν σπουδῶν ὀρθᾶς περὶ ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας ἰδέας.

Ἐκ τῶν ἀπείρων δὲ τοιοῦτου εἶδους συγγραμμάτων, ὧν εὐπορεῖ ἡ πατρίς τοῦ Ἑρβάρτου καὶ τοῦ Πεσταλότζη, ἐξελεξάμην τὸ προκείμενον, διότι ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ ὠπλισμένος διὰ βαθείας γνώσεως τῆς φιλοσοφίας, δι' εὐρείας μελέτης τῆς παιδαγωγικῆς Φιλολογίας καὶ διὰ πρακτικῆς παιδαγωγικῆς ἐμπειρίας ἀποκτηθείσης ἐν τῇ πολυετῇ πράξει τῆς διευθύνσεως Διδασκαλείου, ἔχων δὲ καὶ τὸ ἔξοχον πλεονέκτημα μεθοδικῆς ἐκθέσεως κατώρθωσεν ἐν ὀλίγαις παραγράφοις νὰ περιλάβῃ ἅπαντα τὰ γενικὰ ζητήματα τῆς παιδαγωγικῆς καὶ διδακτικῆς καὶ νὰ πραγματευθῇ αὐτὰ μετ' ἀπαραμίλλου σαφηνείας καὶ ἀκριβείας ἀπλῶς, συντόμως καὶ εὐλήπτως. Καὶ αὐτὴ ἡ ἔξωτερικὴ διάταξις τῆς ὕλης, δι' ἧς διαφαίνεται ἡ λογικὴ διάρθρωσις τοῦ ὅλου, καθιστᾷ ἔνθεν μὲν εὐσύνοπτον τὸ ὅλον, ἔνθεν δὲ εὐδιάκριτα τὰ ἐπὶ μέρους ζητήματα. Ἐνεκα τούτων τῶν ἀρετῶν τὸ σύγγραμμα τοῦτο οὐ μόνον ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεως τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως καὶ εἰσῆχθη εἰς τὰ πλεῖστα τῶν Διδασκαλείων τῆς Αὐστρίας καὶ εἰς τινὰ τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλλουητίας, ἀλλὰ καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν Ἰταλικὴν καὶ Βοημικὴν καὶ ἐν διαστήματι δύο ἐτῶν ἐπεῖδε τρεῖς ἐκδόσεις.

Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τῆς τρίτης ἐκδόσεως ὡς οἷόν τε πιστῆ, ἄνευ τινὸς προσθήκης ἢ μεταβολῆς· διότι καίτοι τὸ βιβλίον ἐγράφη διὰ Γερμανοῦς, ἐπειδὴ ὁμοῦς ἀσχολεῖται περὶ τὰ γενικὰ ζητήματα τῆς Παιδαγωγικῆς

καὶ Διδακτικῆς, ἀρμόζει καὶ εἰς πᾶν ἔθνος, μάλιστα δὲ τὸ ἡμέτερον. Μόνον αἱ 5 τελευταῖαι §§ τοῦ Αου μέρους παρελείφθησαν ὡς λίαν εἰδικαί.

Εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα βαθυτέραν θεμελίωσιν τῶν ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ἐν ὀλίγαις §§ ἐκτεθεισῶν ψυχολογικῶν καὶ λογικῶν ἀληθειῶν συνιστῶμεν τὰ ἐξ ἴσου μεθοδικώτατα συγγράμματα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, τὴν Λογικὴν, ἐξελληνισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Κου Λελέκου καὶ τὴν Ψυχολογίαν, ἧς μετάφρασιν ἐκδίδει ἐντὸς τοῦ ἐπομένου μηνὸς ὁ κ. Δ. Ὀλύμπιος Δ. Φ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Μαρτίου 1880.

ΧΡΗΣΤΟΣ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

1	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	1	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
2	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	2	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
3	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	3	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
4	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	4	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
5	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	5	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
6	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	6	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
7	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	7	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
8	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	8	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
9	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	9	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
10	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	10	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

11	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	11	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
12	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	12	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
13	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	13	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
14	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	14	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
15	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	15	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
16	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	16	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
17	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	17	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
18	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	18	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
19	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	19	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
20	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	20	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ Η ΚΥΡΙΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Θεμελιώδεις σχέσεις τῆς ἀγωγῆς.

	Σελ.		Σελ.
§ 1. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐνδεὴς τῆς ἀγωγῆς	4	§ 5. Τὸ δυνατόν, τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀγωγῆς.	8
§ 2. Αἱ γενικώτατα προϋποθέσεις τῆς ἀγωγῆς. Ἐννοια αὐτῆς.	2	§ 6. Διάρκεια τῆς ἀγωγῆς καὶ περίοδοι.	11
§ 3. Τὸ εὐπλαστον τοῦ τροφίμου. Φυσικαὶ προδιαθέσεις.	4	§ 7. Παιδαγωγικὴ Πηγαὶ καὶ βοηθητικαὶ αὐτῆς ἐπιστήμαι.	13
§ 4. Τυφλοὶ παράγοντες τῆς ἀγωγῆς.	6	§ 8. Ἄγωγὴ καὶ διδασκαλία.	15
		§ 9. Μέθοδος τῆς Παιδαγωγικῆς.	17

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἀγωγῆς.

Ὑποτύπωσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου.

	Σελ.		Σελ.
§ 10. Στάδια ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ψυχικοῦ βίου.	19	ραστάσεων.	32
ΤΜΗΜΑ I.		§ 16. Ἡ μόρφωσις σειρῶν.	35
Περίοδος τῆς ἐποπτείας. Ἐποχὴ τῆς παιδείας.		§ 17. Ἡ προσοχὴ.	37
§ 11. Γένεσις τῶν παραστάσεων.	22	§ 18. Ἡ μνήμη.	30
§ 12. Ἐποπτεία.	25	§ 19. Ἡ φαντασία.	41
§ 13. Ἡ θυμικὴ πλευρὰ τοῦ παιδός. Σπουδαίτης τοῦ θυμικοῦ βίου.	27	§ 20. Χαρακτηρισμὸς τῆς μαθητικῆς περιόδου.	42
§ 14. Φυσικὴ ἀνάπτυξις τοῦ παιδὸς ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῆς διδασκαλίας.	30	ΤΜΗΜΑ III.	
ΤΜΗΜΑ II.		Περίοδος τῆς νοήσεως. Μετάβασις εἰς τὴν ὀριμότητα.	
Περίοδος τῆς μαθήσεως. Σχολικὴ περίοδος.		§ 21. Μετάβασις ἐκ τῆς μαθήσεως εἰς τὴν πράξιν.	44
§ 15. Ἀναπαραγωγή τῶν πα-		§ 22. Ἡ καλλαισθητικὴ μόρφωσις.	46
		§ 23. Ἡ ἀφομοίωσις.	48
		§ 24. Ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος.	52

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς.

Τελεολογία.

	Σελ.		Σελ.
+ § 25. Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς....	55	§ 29. Δικαιοσύνη.....	63
- § 26. Εὐσυνειδησία.....	57	§ 30. Ἀνταπόδοσις.....	63
§ 27. Τελειότης.....	59	§ 31. Ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ....	67
§ 28. Ἀγάπη.....	44		

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἀγωγῆς.

Μεθοδολογία.

	Σελ.		Σελ.
ΤΜΗΜΑ Ι.			
Περὶ τῶν μέσων τῆς ἀγωγῆς.		ματισμοῦ.....	100
§ 32. Τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς...	69	§ 47 V. Ἡ ἀγωγή ἔστω ἀληθῆς.....	102
§ 33. Χορηγία καὶ ἀρνησις...	70	§ 48. VI. Ἡ ἀγωγή ἔστω ἐνταία	104
§ 34. Ἡ προσταγή.....	72	§ 49. VII. Ἡ ἀγωγή ἔστω νοήμων.....	106
§ 35. Ἡ ἐντολὴ καὶ τὸ θέμα. Ἡ συμβουλὴ καὶ ἡ νοουεσία.	76	ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ.	
§ 36. Ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ ἀνάγκη αὐτῶν.....	77	Περὶ τῶν μεθόδων τῆς ἀγωγῆς.	
§ 37. Παραγγέλματα ἀφορῶντα εἰς τὰς ἀμοιβὰς καὶ ποινὰς.....	79	§ 50. Ἡ μέθοδος τῆς ἀγωγῆς.	108
§ 38. Περὶ τῶν ἀμοιβῶν ἰδίᾳ.....	81	§ 51. I. μέθοδος τῆς ἐπιτηρήσεως.....	110
§ 39. Περὶ τῶν ποινῶν ἰδίᾳ.....	83	§ 52. II. Μέθοδος τῆς παιδονομίας.....	112
§ 40. Ἡ διδασχὴ.....	86	§ 53. III. Μέθοδος τῆς θεραπείας.....	114
§ 41. Τὸ παράδειγμα.....	88	§ 54. IV. Μέθοδος τῆς ἀσχολίας.....	116
§ 42. Ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ἀναγνώσεως.....	91	§ 55. V. Μέθοδος τῆς συναναστροφῆς.....	118
ΤΜΗΜΑ ΙΙ.		§ 56. VI. Μέθοδος τῆς ἀκίσεως καὶ ἔξεως.....	120
Ἄρχαι τῆς ἀγωγῆς.		§ 57. VII. Μέθοδος τῆς ἀναπτώσεως.....	122
+ § 43. I. Ἡ ἀγωγή ἔστω κατὰ λόγον.....	93	§ 58. VIII. Μέθοδος τῆς διδασκαλίας.....	124
§ 44. II. Ἡ ἀγωγή ἔστω κατὰ φύσιν.....	93	§ 59. Πολυμερὲς ἐνδιαφέρον..	126
§ 45. III. Ἡ ἀγωγή ἔστω σύμφωνος τῇ ἀναπτύξει....	98	§ 60. IX. Μέθοδος τῆς ὀδηγίας.	128
§ 46. IV. Ἡ ἀγωγή ἀκολουθεῖται τὴν μέσσην ὁδὸν μεταξὺ ἰδεολογίας καὶ πραγ-		§ 61. X. Μέθοδος τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος..	134

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν μορφῶν τῆς ἀγωγῆς.

	Σελ.		Σελ.
+ § 62. Σύνοψις τῶν μορφῶν τῆς ἀγωγῆς.....	133	λῆ ζωῆς.....	144
+ § 63. Ἀγωγή ἐνὸς καὶ ἀγωγή πολλῶν.....	134	§ 68. Ἡ σχολὴ ὡς παιδαγωγικὸν καθέδρουμα.....	146
ΤΜΗΜΑ I.		§ 69. Περὶ τῆς πειθαρχίας...	148
Περὶ τῆς κατ' εἰκὸν ἀγωγῆς.		§ 70. Τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου ὡς παιδαγωγοῦσα δύναμις.....	152
+ § 64. Ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή.	137	§ 71. Ἀγωγή διὰ τῶν συμμαθητῶν.....	153
+ § 65. Ἡ παιδαγωγικὴ δύναμις τῆς οἰκίας.....	139	§ 72. Σχολὴ καὶ οἰκία.....	155
+ § 66. Ὁ παιδικὸς κῆπος.....	141	ΤΜΗΜΑ III.	
ΤΜΗΜΑ II.		Περὶ τῆς ἐν τοῖς παιδαγωγείοις ἀγωγῆς.	
Περὶ τῆς ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγῆς.		§ 73. Παιδαγωγεῖον.....	158
+ § 67. Ὁ κύκλος τῆς ἐν τῇ σχο-			

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

II ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ.

Θεμελιώδεις ἔννοιαι.

	Σελ.		Σελ.
§ 1. Ἐννοια τῆς διδασκαλίας.	161	φωσις.....	164
§ 2. Ἡ παιδαγωγικὴ διδασκαλία.....	162	§ 4. Ἡ ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας.....	165
§ 3. Ὑλικὴ καὶ εἰδολογικὴ μὲρ-		§ 5. Διδακτικὴ.....	167

ΠΡΟΠΑΙΔΕΙΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ.

Θεμελιώδεις σχέσεις τῆς λογικῆς.

	Σελ.		Σελ.
§ 6. Τριπλοῦς παραλληλισμ.	168	αλληλία καὶ ὑπαλληλία.	176
I. Περὶ ἐννοιῶν.		§ 12. Ἐπιδιορισμὸς καὶ ἀφαίρεσις. Σύνθεσις καὶ ἀνάλυσις.....	177
§ 7. Ἀτομικαὶ ἔννοιαι καὶ γενικαὶ ἔννοιαι.....	170	II. Περὶ κρίσεων.	
§ 8. Βάθος τῆς ἐννοίας.....	171	§ 13. Ἡ κρίσις.....	179
§ 9. Πλάτος τῆς ἐννοίας....	173	§ 14. Ποιὸν καὶ ποσὸν τῶν κρίσεων.....	180
§ 10. Σχέσεις τοῦ βάθους....	174	§ 15. Ἀναφορὰ τῶν κρίσεων.	182
§ 11. Ἀμοιβαία σχέσεις τοῦ βάθους καὶ πλάτους ὑπερ-			

§ 16. Σχέσεις τῶν κρίσεων...	483
III. Περὶ συλλογισμοῦ.	
§ 17. Συλλογισμ. ὑπαλλήλίας (Α'. σχῆμα).....	485
§ 18. Σχῆματα τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ.....	487
§ 19. Συλλογισμοὶ ἀντιθέσεως (Β'. σχῆμα).....	489

§ 20. Συλλογισμοὶ ἀντικαταστάσεως (Γ'. σχῆμα)...	491
§ 24. Ὑποθετικοὶ συλλογισμοὶ	
§ 22. Σύνθετ. συλλογισμοὶ (Πολυσυλλογισμοί. Σωρείτης).....	493
§ 23. Δι' ἐπιστημονικαὶ μορφαὶ τῆς νοήσεως.....	495

Η ΚΥΡΙΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας.

§ 21. Ἐκλογή τῆς ὕλης.....	497
§ 25. Τὰ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας ἰδίᾳ. Α' Γνώσεις.....	498
§ 26. Β' Δεξιότητες.....	200
§ 27. Πρόγραμμα (σχέδιον τῆς διδασκαλίας).....	202
§ 28. Διαδοχικὰ καὶ κυκλικὰ	

προγράμματα.....	203
§ 29. Ὀργανικὴ ἐνότης τοῦ προγράμματος διὰ συγκεντρώσεως τῆς διδασκαλίας.....	206
§ 30. Μορφαὶ τῆς συγκεντρώσεως.....	207

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας.

Γενικὴ Μεθοδολογία.

§ 31. Ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας.....	210
§ 32. Ἡ διδακτικὴ μέθοδος ἐν σχέσει πρὸς τὴν εὐρετικὴν καὶ συστηματικὴν.....	241

ΤΜΗΜΑ I.

Περὶ τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας.

§ 33. Ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας ὡς ἡ οὐσία τῆς μεθόδου.....	213
§ 34. Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις.....	216
§ 35. Πραγματικὴ ἀνάλυσις καὶ πραγματικὴ σύνθεσις.....	216

§ 36. Λογικὴ ἀνάλυσις καὶ λογικὴ σύνθεσις.....	220
§ 37. Χρῆσις τῆς ἀναλυτικῆς μεθοδ. ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.....	221
§ 38. Δογματικὴ καὶ γενετικὴ μέθοδος.....	223
§ 39. Χρῆσις τῆς γενετικῆς μεθόδου ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ.....	225

ΤΜΗΜΑ II.

Περὶ τῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας.

§ 40. Σύνθεσις τῶν μορφῶν τῆς διδασκαλίας.....	227
--	-----

	Σελ.	ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ.	Σελ.
§ 40. Σπουδαιότης τῆς ἐσω- τηματικῆς διδασκαλίας,	229	Τρόπος τῆς διδασκαλίας.	
§ 42. Φύσις τῆς ἐρωτήσεως. Κατηχητικῆ.....	231	§ 44. Ὁ τρόπος τῆς διδασκα- λίας.....	236
§ 43. Ὅποια πρέπει νὰ ᾔηται ἡ ἐρώτησις.....	233	§ 45. Σύνοψις τῶν μέσων τῆς διδασκαλίας.....	238

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἔργα τῆς διδασκαλίας.

	Σελ.		Σελ.
§ 46. I. Δίδασκε κατὰ ὄψιν.	240	τως.....	249
§ 47. II. Δίδασκ. ψυχολογικῶς	242	§ 52. VII. Προκάλει τὴν αὐτε- νέργειαν τοῦ μαθητοῦ ἐν	
§ 48. III. Δίδασκε ἐποπτικῶς	243	τῇ διδασκαλίᾳ.....	253
§ 49. IV. Δίδασκε εὐλήπτως.	246	§ 53. VIII. Δίδασκε μονίμως.	255
§ 50. V. Δίδασκε ἕνα μορφώ- σις.....	248	§ 54. IX. Δίδασκε πρακτικῶς	258
§ 51. VI. Δίδασκε ἐνδιαφερόν-			

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν τόπων τῆς διδασκαλίας.

	Σελ.		Σελ.
§ 55. Οἱ τόποι τῆς διδασκα- λίας. Οἰκία καὶ σχολή.	260	διδασκαλίας.....	264
§ 56. Ἡ σχολή. Πλεονεκτή- ματα τῆς ἐν τῇ σχολῇ		§ 57. Ἡ δημοτικὴ σχολή....	268
		§ 58. Ὁ δημοδιδάσκαλος....	266

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

Σύνοψις τῶν διδακτικῶν μεθόδων.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΚΥΡΙΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 1.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐνδεὴς τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει τοῦ ζώου ἐν πρώτοις κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι γύσει ἐνδεὴς ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ. Ἐνῶ τὸ νεογνὸν ζῶον χειραγωγούμενον ὑπὸ τοῦ ἐνστίγματος πολὺ ταχέως ἐξοικειοῦται πρὸς τὸν περικυκλοῦντα αὐτὸ κόσμον, ὁ παῖς ἔχει ἐπὶ πολὺ ἀνάγκη τῆς βοήθειας τῶν ἐνηλίκων.

Εἰς ταύτην τὴν ἐξωτερικὴν ἔνδειξιν τοῦ παιδὸς προστίθεται καὶ τὸ *Μαν ἄμορρον* τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ἐν τῷ λίαν δὲν δυνάμεθα ν' ἀνακαλύψωμεν τὸ ἐλάχιστον περὶ τῶν ἱκανοτήτων, κλίσεων καὶ τυχῶν τοῦ μέλλοντος ἀνθρώπου. Ὁ παῖς δύναται νὰ γείνη πᾶν. Ὅ,τι πράγματι γίνεται, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ μακρᾶς ἀναπτύξεως περιλαμβανούσης τὸ ἥμισυ τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ ὀριζομένης ὑπὸ τῶν ἐσωτερικῶν προδιαθέσεων καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων.

Ἡ πορεία ταύτης τῆς ἀναπτύξεως, ἥτις τελευτᾷ εἰς εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν, εἰς ἀρετὴν ἢ ἠθικὴν διαφθοράν, δὲν πρόκειται ν' ἀφθῆ εἰς τὴν τύχην, δηλ. εἰς τὸ κράτος τυφλῶν δυνάμεων.

Ἀνέκαθεν ἐθεώρησαν οἱ ἐνήλικες ὡς ἐν τῶν εὐγενεστάτων ἔργων αὐτῶν τὸ νὰ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν ἐνηλίκων οὐ μόνον ἵνα θεραπεύωσι τὴν ἐξωτερικὴν ἔνδειξιν αὐτῶν διὰ βοήθειαν καὶ θε-

ρκαίεις, ἀλλὰ καὶ ἕνα δίδωσι διὰ τῆς ὀριμωτέρας γνώσεως καὶ ἐμπειρίας εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν ὀρισμένην μορφήν.

Ἡ πρώτη ἐνέργεια, ἣτις ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὸ σῶμα, καλεῖται *θεραπεία* (τροφή) ἢ δευτέρα, ἣτις ἐξαίρετως τείνει εἰς τὸ πνεῦμα, καλεῖται *ἀγωγή* (παιδεία).

Εἰς τὴν ἔνδειαν δὲ τῆς ἀγωγῆς ἀντιστοιχεῖ ὡς ἴδιον προτέρημα τοῦ ἀνθρώπου ὑπὲρ τὸ ζῶον τὸ *εὐάγωγον*, ἢ *εὐπαιδευσία* αὐτοῦ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ λίαν εὐπλάστου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

ΣΗΜ. Ἡ λέξις ἀγωγή ὑποδηλοῖ ὅτι τὸ ἐν τῷ παιδί ὑπάρχον πρέπει ν' ἀχθῆ εἰς τὸ φῶς δι' ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως. Ὅ,τι περιέχεται ἤδη ὁ υἰάμει ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ παιδὸς ὡς προδιάθεσις ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ τῆς λέξεως, δὲν εἶναι δὲ ἀκόμη ἀνεπτυγμένον, πρέπει νὰ μεταβληθῆ εἰς ἐνέργειαν δι' ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως. Οὕτως ἀναπτύσσεται τὸ σπέρμα εἰς φυτὸν, ἐὰν προσέλθῃ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἡ ὑγρασία, ἀτμοσφαιρικαὶ ἐπενέργειαι καὶ συστατικὰ τοῦ ἐδάφους. Ἄπαντα ὅμως αἱ ἐξωτερικαὶ αὐταὶ ἐπιδράσεις δὲν δύνανται ν' ἀλλοιώσωσι τὸν τύπον τοῦ φυτοῦ, τὸ ὅποιον ἢ ἀναπτύσσεται οὕτως, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ ὕργανικὸν σπέρμα, ἢ οὐδόπως ἀναπτύσσεται. Ἄπαντα ἢ συνέργεια τοῦ κηπουροῦ συνίσταται ἐν τούτῳ, ν' ἀφήσῃ τὴν φύσιν νὰ κρατήσῃ, ν' ἀναπτύξῃ τὸ σπέρμα. Τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα δὲν παιδεύονται, ἀλλὰ θεραπεύονται μόνον ὡς τοιαῦτα, ὅποια εἶναι. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν συμβαίνει τοῦτο. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιπόλαιος ἐμπειρία διδάσκει ὅτι ὁ παιδαγωγὸς δύναται μέχρι τινὸς βαθμοῦ νὰ μορφώσῃ τὸν παῖδα καθ' ἑαυτὸν, δηλ. κατὰ τὰς οἰκείας ιδέας καὶ ἀρχάς, καὶ ὅτι ἐν τῷ λίαν δὲν ἀπεφασίσθη ἀκόμη τί θὰ γείνη ὁ παῖς. Ἡ ἀγωγή λοιπὸν εἶναι εὐγενὲς προνόμιον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

§ 2.

Αἱ γενικώταται προϋποθέσεις τῆς ἀγωγῆς.

Ἐννοια αὐτῆς.

Ἐν τῇ ἀγωγῇ ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ τροφίμου, ἕνα δῶση εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ὀρισμένην μορφήν. Ὅ παῖς πρέπει ν' ἀποσπασθῆ διὰ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ παιδαγωγοῦ τῆς οἰκείας ἐξαρτήσεως γινόμενος ὅ,τι εἶναι ἤδη ὁ παιδαγωγός. Οὕτω τὸ μεμορφωμένον πνεῦμα ἐξυψοῖ πρὸς ἑαυτὸ τὸ μὴ μεμορφωμένον.

Ἐκ ταύτης τῆς φυσικῆς σχέσεως ἔπονται αἱ ἑξῆς προϋποθέσεις πάσης ἀγωγῆς.

1) Ὁ παιδαγωγὸς ὡς τὸ παιδεῦον πρόσωπον. Οὗτος ἀνάγκη νὰ ᾔηται ἱκανὸς πρὸς τὸ παιδεύειν, ἄρα ἀνάγκη νὰ ᾔηται πεπαιδευμένος· διότι ὁ παῖς πρέπει νὰ μορφωθῆ κατ' αὐτόν. Διὰ τοῦτο ὀφείλει τοῦλάχιστον νὰ ᾔηται ἐνηλιξ, τοῦ ὁποίου ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις συνετελέσθη πῶς. Ἀπκίδευτοι δὲν δύνανται νὰ παιδεύσωσιν.

2) Ὁ παῖς ὡς τὸ παιδευόμενον πρόσωπον. Οὗτος πρέπει νὰ ᾔηται ἐπιδεικτικὸς ἀγωγῆς, δηλ. εὐπλαστός. εἶναι δὲ τοιοῦτος ἐν καιρῷ τῆς ἀνηλικιότητος, ὅτε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ δὲν ἔλαβεν ἀκόμη στερεὰν μορφήν καὶ εἶναι μέχρι τινὸς προσιτὸν εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις. Οἱ ἠλικιωμένοι δὲν δύνανται νὰ παιδευθῶσιν.

3) Ἐπίδρασις γινομένη κατὰ τι σχέδιον, ἣτις προέρχεται ἐκ τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ μεταβαίνει εἰς τὸν παῖδα. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη τότε μόνον ἔκ κατορθώση τι, ἐὰν ᾔηται ἰσχυροτέρη τῶν λοιπῶν παιδευτικῶν δυνάμεων, αἵτινες ἐπιδρῶσιν ἕξωθεν ἐπὶ τοῦ τροφίμου. Ἐὰν ἡ φύσις ᾔτο ἰσχυροτέρη τῆς παιδαγωγικῆς τέχνης, ἡ ἀγωγή οὔτε δυνατὴ ἔστω, οὔτε ἀναγκασία.

4) Ὁ σκοπὸς, τὸν ὁποῖον διώκει ἡ κατὰ τι σχέδιον γινομένη ἐπίδρασις τοῦ παιδαγωγοῦ ἐπὶ τοῦ τροφίμου. Ἐπειδὴ δὲ δὲν δύνανται τις νὰ γινώσκῃ τί ἔκ ἀποβῆ ὁ παῖς, ὁ σκοπὸς οὗτος δὲν δύνανται νὰ ᾔηται ἄλλος ἢ ὁ γενικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀγωγή εἶναι ἡ κατὰ τι σχέδιον γινομένη ἐπίδρασις τοῦ ἐνήλικος ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ ἀνηλικου ἕνα δοθῆ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ αὐτοτελεθῆ μορφή ἀνάλογος πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου.

ΣΗΜ. 1. Δὲν εἶναι ἔργον τῆς ἀγωγῆς νὰ προσαγάγῃ τὸν παῖδα εἰς τὴν πλήρη ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, διότι αὕτη ἡ ἐπίτευξις ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν τοῦ βίου τοῦ ἐν ἡλικίᾳ ἀνθρώπου. Ἡ ἀγωγή ὀφείλει μᾶλλον νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα μόνον τοιοῦτον, ὥστε νὰ δύνῃται ποτε αὐτεξούσιος γενόμενος νὰ διώκῃ μετ' ἐπιτυχίας τὴν ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

ΣΗΜ. 2, Τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀγωγῆς εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος συνίσταται ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς. Ἐκ τούτων δὲ μόνον ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κύριον ὑποκείμενον τῆς ἀγωγῆς. Τοῦτο ἔπεται ἤδη ἐκ τοῦ ἀνωτέρω δοθέντος ὁρίσμου τῆς ἀγωγῆς, κατὰ τὸν ὁποῖον σκοπὸς αὐτῆς εἶναι μὲρ φωσίσ τις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τροφίμου. Τοῦτο δὲ τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ παιδός, ἢ συνείδησις αὐτοῦ. Ὁσὼ μὲν γὰρ καὶ ἂν ἦναι ἡ σπουδαιότες τῆς σωματικῆς υγείας καὶ εὐεξίας διὰ τὸ πνεῦμα, τὸ κύριον ἔργον τῆς ἀγωγῆς δὲν δύναται νὰ ἦναι ἡθεραπεία τοῦ σώματος, διότι ὁ ἄριστα κατὰ τὸ σῶμα τεθεραπευμένος, πνευματικῶς δὲ παρημελημένος ἄνθρωπος δικαίως θεωρεῖται ὡς ἀνάγωγος καὶ ἀπαίδευτος. Ἀνάγκη μὲν νὰ προσέχη ὁ παιδαγωγὸς διηλεκτικῶς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σώματος ἐπὶ τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ νὰ ἀπτηται πολλαχῶς τῆς θεραπείας τοῦ σώματος· ἡ φυσικὴ ἀγωγή ὅμως δὲν πρέπει νὰ παρουσιάζηται ὡς ὁμοταγῆς καὶ ἀντίστροφος τῇ πνευματικῇ. Ὁ παιδαγωγὸς ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ διὰ τοῦ ἱατροῦ, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ θέλη νὰ ἦναι καὶ ἱατρός.

§ 3.

Τὸ εὐπλαστον τοῦ τροφίμου. Φυσικαὶ προδιαθέσεις.

Ἡ σπουδαιοτάτη προϋπόθεσις τῆς ἀγωγῆς εἶναι τὸ εὐπλαστον τοῦ τροφίμου· ὑπὸ τὸ εὐπλαστον ἐνοοῦμεν ἐν γένει τὸ εὐένδοτον εἰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις. Ἐξίριστον παράδειγμα αὐτοῦ εἶναι ὁ πλαστικὸς πηλός, ὁ ὁποῖος δέχεται πάντα τύπον ἐπισημκινόμενον εἰς αὐτόν.

Τὸ εὐπλαστον τοῦ παιδικοῦ πνεύματος εἶναι μὲν λίαν μέγα, οὐχὶ δὲ καὶ ἄπειρον. Διὰ τῶν φυσικῶν δηλ. προδιαθέσεων τίθενται εἰς αὐτὸ ὅριζ τινὰ καὶ περ λίαν ἐκτεταμένον. Ἐντὸς τούτων τῶν ὁρίων κεῖται τὸ στάδιον τῆς ἀγωγῆς.

Φυσικαὶ προδιαθέσεις εἶναι ἰδιαιτέρη διαθέσεις πρὸς τινὰς δεξιότητας μεταδιδόμεναι εἰς τὸ ἄτομον κληρονομικῶς. Αὗται ἐξαρτῶνται ἐκ τινῶν ἰδιοτήτων τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, αἵτινες ὑποβοηθοῦσι τὴν ἐπιτυχίαν τινῶν ἐργασιῶν καὶ διὰ τοῦτο ἄγουσιν ἕνεκα τῆς ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ χρᾶς εἰς ταύτας τὰς ἐργασίας. Οὕτω κληρονομικὴ τις ποιότης τοῦ ἐσωτερικοῦ ὡτὸς εἶναι ὁ κύριος ὅρος τῆς μουσικῆς προδιαθέσεως.*

* Ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ Bach ἀριθμοῦνται 22 μέλη ἐξόχου μουσικῆς προδιαθέσεως.

Αἱ λεγόμεναι *δυνάμεις τῆς ψυχῆς* (νοῦς, λόγος, μνήμη, φαντασία κτλ.), δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἀρχικὰς προδιαθέσεις, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον παράγωγα φαινόμενα προκύπτοντα ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν προκατάσεων ἐν τῇ ψυχῇ.

Τὸ περιεχόμενον, ἡ ὕλη τῶν προκατάσεων ἡμῶν οὐδόλας εἶναι ἔμφυτος, ἀλλὰ προσάγεται εἰς ἡμᾶς ἔξωθεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων (§ 11). "Ἐμφυτοὶ εἶναι μόνον αἱ κατ' εἶδος διαφοραὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐμφανίζονται καὶ παρέρχονται αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις. Αἱ διαφοραὶ αὗται ἐκδηλοῦνται ὡς βαθμὸς τῆς ἐρεθισιότητος (δεκτικότητος ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν), τῆς ζωηρότητος (ταχυτέρως ἢ βραδυτέρως εἰσδοχῆς καὶ ἐπεξεργασίας αὐτῶν) καὶ τῆς ἰσχύος (μεγάλῃς ἢ μικρᾷς στερεότητος τῆς δικτηρήσεως τῶν ἐρεθισμῶν) τοῦ προκατακτικοῦ βίου.

Ἐκ τούτων τῶν κατ' εἶδος διαφορῶν τοῦ προκατακτικοῦ βίου, αἴτινες πάλιν ἐξαρτῶνται ἐκ τινῶν ἰδίων ἐνεργειῶν τοῦ σώματος, ἰδίᾳ τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἀναπτύσσονται ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ εὐμενῶν περιστάσεων αἱ διαφοροὶ φυσικαὶ προδιαθέσεις τοῦ ἀνθρώπου.

ΣΗΜ. 1. Τὸ τί θὰ ἀποβῇ ὁ ἄνθρωπος δὲν ὀρίζεται ἐκ τῶν προτέρων διὰ τῶν ἰδίων φυσικῶν προδιαθέσεων, διότι ἡ προδιάθεσις περιέχει μόνον τὸ δυνατόν πνευματικῆς τινος ἀναπτύξεως, οὐχὶ δὲ ἐσπερικὴν τινα ἀνάγκην. Πεποικισμένος διὰ ποικίλων προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων στρέφεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἰδιαίτεραν ἀνάπτυξιν ἐκείνων, εἰς τὰς ὁποίας ἔδωκεν ὑπεροχὴν τινα ὑπὲρ τὰς λοιπὰς αἱ ἐξωτερικαὶ σχέσεις τοῦ βίου, ἢ αἱ ἐπιδράσεις τῆς ἀγωγῆς.* Μόνον ὅπου ἡ ἀτομικὴ ὀργάνωσις ἀφίσταται τῆς κανονικῆς ποιότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὡς π. χ. παρὰ τοῖς βλαβῇ, τυφλοῖς, κωφάλαοις κ.λ., καθίστανται ἐπαισθητὰ τὰ ὅρια τῆς φυσικῆς προδιαθέσεως.

ΣΗΜ. 2. Αἱ προδιαθέσεις δὲν εἶναι ὁρμήματα, δὲν εἶναι σπέρμα, ἐν ᾧ ὁ μέλλον ἀνθρωπος εὐρίσκεται ἤδη προτετυπωμένος· δὲν εἶναι δὲ καὶ ἐνστιγμα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται ν' ἀποστή ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ὀργανισμὸς τῶν ζώων ἀνεπτύχθη ἔνεκα διηγεκοῦς κληρονομικῆς μεταβιβάσεως δι' ἀπείρων γενεῶν κατὰ μίαν ἰάν

* Ὁ Rousseau κριτικὸς ἐξαιρέτου μουσικῆς προδιαθέσεως ἀμφίβαλλεν ἐπὶ τινα χρόνον περὶ τοῦ μέλλοντος προορισμοῦ αὐτοῦ καὶ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ γείνη μουσικὸς, ὅπως ἔγεινε φιλόσοφος.

μονομερῆ διεύθυνσιν, ὥστε ὑποβοηθεῖ μόνον ἐργασίας ὀρισμένου εἴδους, ὡς π. χ. παρὰ τοῖς ἰχθύσι τὸ νήχεσθαι, παρὰ τοῖς πτηνοῖς τὴν πτήσιν, παρὰ τῇ ἀράχῃ τὸ νήθειν καὶ ὑφαίνειν. Ὅσον δὲ ἀτελέστερος εἶναι ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ζῶου, τοσοῦτον καταφανεστέρα καὶ μεγαλειτέρα εἶναι αὕτη ἢ μονομέρεια. Εἶναι δὲ φυσικὸν ν' ἀναπτύσσεται τὸ ζῶον μόνον κατὰ ταύτην τὴν μονομερῆ διεύθυνσιν, διὰ τὴν ὁποίαν εἶναι προδιατεθειμένος ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ. Τοῦτο τὸ φαινόμενον εἶναι τὸ ἐν στίγμα. Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐλευθέρα ταύτης τῆς μονομερείας καὶ δύναται κατὰ τὰς περιστάσεις νὰ ἐκδηλώσῃ ποικιλωτάτας δεξιότητας. Ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ μορφωθῇ διὰ ποικιλώτατα ἐπαγγέλματα καὶ τέχνας. Τοῦναντίον δὲ ἀπαντῶμεν τὰς μεγίστας δυσκολίας, ἐὰν θέλωμεν ν' ἀσκήσωμεν τὰ ζῶα εἰς ἐργασίας ἀντικειμένας εἰς τὸ φυσικὸν αὐτῶν ἔνστίγμα. Ἡ φυσικὴ προδιάθεσις περιορίζει τὸν παιδαγωγὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὅν περιορίζει τὸν καλλιτέχνην ἢ ποιῆτην τῆς ὕλης, ἣν ἐπεξεργάζεται· δὲν γίνεται ἐκ παντὸς ξύλου Ἑρμῆς.

ΣΗΜ. 3. Πολλὰ, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἔμφυτα, εἶναι ἐπίκτητα. Διὰ πρῶτον ἀσκήσεως τῶν αἰσθητηρίων κατὰ τινα ὀρισμένην διεύθυνσιν μορφοῦνται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δεξιότητές τινες, π. χ. αἰσθησις τῶν χρωμάτων, κ.λ.

§ 4.

Τυφλοὶ παράγοντες τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ παιδαγωγὸς ἔχει πρὸς ἑαυτῷ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ τρεῖς σιωπηλοὺς, ἀσυνειδήτους καὶ ἀνευθύνους συνεργάτας, τὴν φύσιν, τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν τέχνην.

ὑπὸ τὴν φύσιν ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα πᾶν ὅ,τι εἶναι ἐξ ἀρχῆς προδιατεθειμένον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ τροφίμου καὶ πᾶν ὅ,τι ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ ἔξωθεν. Λοιπὸν πρῶτον τὰς κληρονομικὰς προδιαθέσεις (§ 3) καὶ δεύτερον τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἐκτὸς κόσμου, ἐξαιρουμένων τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὰς τελευταίας καταλέγομεν τὰς κλιματικὰς καὶ ἀτμοσφαιρικὰς ἐπιδράσεις, ἰδίᾳ τὰς τῆς θερμότητος καὶ ὑγρασίας, ὡς καὶ τὰς σχέσεις τῆς τροφῆς καὶ κατοικίας. Αὗται αἱ δυνάμεις ἐπιδρῶσιν ἀμέσως μὲν ἐπὶ τοῦ σώματος, ἐμμέσως δὲ ἐπὶ τοῦ πνεύματος. Ἐν ἀμέσῳ δὲ πνευματικῇ ἐπιδράσει παιδεύει ἡ φύσις τὸν ἀνθρώπον διὰ μέσου τῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων, τὰ ὁποῖα πηρέχει εἰς τὴν ἐποπτεῖαν αὐτοῦ καὶ δι' ὧν διεγείρει ποικιλοτρόπως τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ ἐνεργεῖαν. Αὕτη ἡ ἀγωγή εἶναι μονότονος καὶ διη-

νεκῆς· προβιβάζει λίαν βροχδέως, ὅπως παρατηροῦμεν τοῦτο ἐν παισὶν ἐκτραφεῖσι μόνον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φύσεως ἐκτὸς τῆς σχολῆς καὶ τῆς κοινωνίας, π. χ. ἐν τοῖς παισὶ τῶν ποιμένων, Ἀθιγγάνων κλ.

Ἰσχυρότερος τοῦ ἐκτὸς κόσμου εἶναι ὁ ἀνθρώπινος κόσμος, δηλ. ἡ τὸν παῖδα περιστοιχίζουσα κοινωνία, ἰδίᾳ ἡ ἐπίδρασις τῶν ἐνηλίκων. Οὗτοι συνκινεστρέφονται μετὰ τοῦ παιδὸς καὶ μεταδίδουσιν οὕτω εἰς αὐτὸν ἄνευ τινὸς παιδαγωγικοῦ σκοποῦ τὴν γλῶσσαν καὶ μετ' αὐτῆς καὶ τὰς ἰδέας αὐτῶν. Ἀξιοῦσιν ἐν τῷ ἰδίῳ συμφέροντι νὰ ἐκτελῇ ὁ παῖς ὑπηρεσίας τινὰς καὶ περιποιούσιν οὕτω εἰς αὐτὸν δικφόρους δεξιότητας. Χάριν τῆς οἰκείας ἀνέσεως περιορίζουσι τὴν ἀτακτοκλίαν καὶ ἀταξίαν αὐτοῦ. Τοῦτο συμβαίνει ἰδίως ἐντὸς τῆς στενοτάτης φυσικῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, τῆς οἰκογενείας, ἔνθα ἡ θεραπεία καὶ ἡ οἰκικὴ τάξις, ἡ συνκινεστροφὴ καὶ τὸ παρὰδειγμα, ὡς καὶ ἡ κοινότης ἐν ἀγάπῃ καὶ ἀνάγκῃ οἴκοθεν μετατρέπονται εἰς ἀγωγὴν.

Ἄλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ κοινωνικοὶ κύκλοι, ἡ κοινότης, ἡ πολιτεία καὶ ἡ ἐκκλησία καὶ μὴ ἐνεργοῦσαι ἐπίτηδες ἔχουσι παιδαγωγικὴν ῥοπήν εἰς ἕκαστον ἄτομον, καθόσον φροντίζουν διὰ τῶν μέτρων καὶ διατάξεων αὐτῶν περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς διατάξεως τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τοῦ κοινωνικοῦ παραδείγματος καθιεροῦσιν ἀρχὰς τινὰς καὶ ἥθη.

Τρίτος ἀσυνείδητος παιδαγωγὸς εἶναι ἡ τύχη. Πᾶς ἄνθρωπος ἀνήκει ἐκ καταγωγῆς εἰς ταύτην ἢ ἐκεῖνην τὴν οἰκογένειαν, εἰς ταύτην ἢ ἐκεῖνην τὴν τάξιν, ὑπόκειται εἰς ὅτε μὲν εὐμενεῖς, ὅτε δὲ δυσμενεῖς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις. Αὕτη εἶναι ἡ τύχη αὐτοῦ. Ἡ τύχη παιδεύει τὸ ἄτομον πολλὰ μὲν χορηγοῦσα, πλείονα δὲ ἀρνούμενη, ὅτε μὲν παρκαλοῦσα, ὅτε δὲ προόγουσα τὰς προσπαθείας αὐτοῦ καὶ κολλῶσα αὐτὸ διὰ τὰ σφάλματά αὐτοῦ. Οὕτω καθίσταται ἡ τύχη δι' αὐτὸ ὅτε μὲν σχολεῖον τῆς ἀνάγκης, ὅτε δὲ λέμβος τῆς εὐτυχίας. Ὅλος ἀντιθέτως πρὸς τὴν σιωπηλὴν καὶ ἥρεμον ἐέργειαν τῆς φύσεως ἐνεργεῖ ἡ τύχη ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ταχέως, αἰφνιδίως, δραστηρίως καὶ παρᾶγει ὡς ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ μιᾶς νέον δημιουργήμα.

ΣΗΜ. 1. Ἡ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ἀγωγή εἶναι ἡ ἐπιδρῶσα γενικώτατα καὶ τὰ μάλιστα ἀδιακόπως. Ἄλλ', ὅπου ἐνεργεῖ μόνη, προβαίνει λίαν βραδέως καὶ ταχέως ἐξαντλεῖται, ἐὰν δὲν ἐπεκταθῇ τεχνητῶς ἢ ἀμέσως περικυκλούσα τὸν παῖδα φύσει. Βραδύτερον μάλιστα δύναται νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἀγωγήν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐλκύνουσα πρὸς ἑαυτὴν καὶ προσηλοῦσα εἰς ἑαυτὴν διηγεκῶς τὸν ἄνθρωπον ἴσα ἴσα διὰ τῶν ἐντυπώσεων, ὧν ἡ παιδευτικὴ δύναμις ἐξήντηλήθη, ἀποσπᾷ αὐτὸν τῆς ἐσωτερικῆς ἐπεξεργασίας καὶ διαμορφώσεως τοῦ πρότερον ἀποκτηθέντος.

ΣΗΜ. 2. Σπουδαιοπάτη εἶναι ἡ κοινωνία, ἐν ἣ ἡ ζῆ ὁ παῖς καὶ εἰς τὰς ἀνοπολογίστους ἐπιδράσεις τῆς ὁποίας εἶναι ἐκθειμένος ἐν ὅλῳ τῷ εὐπλάστῳ αὐτοῦ· διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι οὐ μόνον τὸ εὐμαθέστατον, ἀλλὰ καὶ τὸ μιμητικώτατον τῶν δημιουργημάτων καὶ ἐν παραδόξως βραγχεί χρόνῳ βλέπομεν αὐτὸν παραδεχόμενον τοὺς τύπους καὶ τὰ ἥθη, καὶ αὐτὰς τὰς πεποιθήσεις καὶ τὰ φρονήματα τῶν περὶ αὐτόν. Αἱ ἰδέαι καὶ τὰ ἥθη ἐξαπλοῦνται ἐν τῇ κοινωνίᾳ μετὰ κολλητικῆς δυνάμεως ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἕτερον. Ἐντεῦθεν εὐρίσκομεν ὅτι ἡ πραγματικὴ ποιότης τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐξαρτᾶται τοσοῦτον ἐκ τῶν διδασκάλων αὐτῶν, ὅσον ἐκ τῆς περικυκλώσεως αὐτοὺς κοινωνίας, ἐν ἣ ἐξετρέφσαν.

Ταύτην τὴν ἐπίδρασιν τῆς κοινωνίας δὲν δύναται ν' ἀπομακρύνῃ ὅλως ἡ ἀγωγή· διότι, ἐπειδὴ ὁ παῖς ἀνατρέφεται διὰ τὴν κοινωνίαν, ἀνάγκη ν' ἀνατραφῇ καὶ ἐν αὐτῇ. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ ἀγωγή τοῦ ἀτόμου δὲν δύναται ν' ἀποχωρισθῇ τῶν ἡδὴ πεπαιδευμένων, διὰ τοῦτο ἐμφανίζεται ὡς κοινὸν ἔργον τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ὅλου γένους, τοῦτο δὲ ἄγει εἰς τὴν ἐννοιαν τῆς κοινωνικῆς Παιδαγωγικῆς, ἥτις δὲν ἐξετάζεται περαιτέρω ἐνταῦθα.

§ 5.

Τὸ δυνατόν, τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀγωγῆς.

Ἡ σημερινὴ τῶν φυσικῶν προδικάσεις (§ 3) καὶ τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων (§ 4) εἶναι τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε γεννᾶται φυσικῶς ἐνθεν μὲν τὸ ζήτημα περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τῶν ὁρίων τῆς ἀγωγῆς, ἐνθεν δὲ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἀναγκαίου αὐτῆς. Ἐὰν δηλ. ἡ τριπλῆ σχολὴ τῆς φύσεως (περιλαμβανομένης καὶ τῆς ἐμφύτου προδικάσεως), τῆς κοινωνίας καὶ τῆς τέχνης, δι' ἧς διέρχεται πᾶς ἄνθρωπος, ἦναι τοσοῦτον παντοδύναμος, ὥστε ἡ σκόπιμος ἐνέργεια νὰ μὴ δύνηται νὰ κατορθώσῃ τι κατὰ τούτων τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, τότε

μετά τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀγωγῆς ἐκλείπει καὶ τὸ ἀγαθαίον αὐτῆς.

Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶναι ἔμφυτος ἡ ὕλη τῶν παραστάσεων, ἀλλὰ μόνον ὁ τρόπος τῆς πορείας αὐτῶν (§ 3), φαίνεται ὅτι τὸ θυμικόν, ὁ χαρκατῆρ, ἐν γένει ὁ ὑψηλότερος ἀτομικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ ὀρίσθῃ ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων.

Λοιπὸν ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς κυρίως ἀγωγῆς καὶ τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων (§ 4) παρατηροῦμεν ὅτι ὁ κυρίως παιδαγωγὸς ἔχει οὐσιῶδες πλεονέκτημα ὑπὲρ τὰς ῥηθείσας παιδαγωγικὰς δυνάμεις· δηλ. αὐτὸς μὲν εἶναι ὃν αὐτοσυνείδητον, ἐκεῖναι δὲ τυφλαὶ δυνάμεις. Ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν δὲν κανονίζεται ὑπὸ τινος ἀρχῆς, τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν αἴρονται πολλαχῶς, ἐνῶ ὁ ἔχων συνείδησιν τοῦ σκοποῦ παιδαγωγὸς βαίνει κατ' εὐθεΐαν εἰς τὰ πρόσω.

Δεύτερον ἐνθυμητέον ὅτι ὁ παιδαγωγὸς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ὑποδουλώσῃ εἰς τὴν ἀγωγὴν διὰ τῆς σκοπίμου ἐνεργείας αὐτοῦ μέχρι τινὸς τὰς δύο πρώτας τῶν τριῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων. Ὁ παιδαγωγὸς δηλ. δύναται, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει τοῦτο ὁ τρίτος παρῆγων, ἡ τύχη, νὰ ὀρίσῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν κοινωρίαν, ἥτις ὁ ἔχῃ παιδαγωγικὴν βροπὴν εἰς τὸν παῖδα. Οἱ γονεῖς δύνανται ν' ἀφήσωσι τὸν παῖδα νὰ κητοικῆ ἐν τῇ πόλει ἢ ἐν τοῖς ἀγροῖς, δύνανται νὰ κρατῶσιν αὐτὸν μᾶλλον ἐν τῷ δωματίῳ ἢ ἐν τῷ ὑπαίθρῳ, δύνανται νὰ ἐγκλείσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἢ νὰ περιηγῶνται μετ' αὐτοῦ, δύνανται νὰ ἐπιτρέψωσι νὰ συναναστρέφῃται μετὰ τούτων ἢ ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὅσον δηλ. ἐπιτρέπει τοῦτο ἡ τύχη. Γινόντι βραδύτερον (§ 33) ὁ ἀγνωρίσωμεν τὴν χρησιμοποίησιν τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως ὡς τὸ πρῶτον τῶν παιδαγωγικῶν μέσων.

Τοὺνκτίον ὁ παιδαγωγὸς ἐλαττοῦται ἐκείνων τῶν τυφλῶν συνεργατῶν αὐτοῦ κατὰ τοσοῦτον, καθόσον ἐκεῖνος μὲν ἐπενεργεῖ ἐπὶ τοῦ τροφίμου μόνον ἐκ διχλειμμάτων, οὗτοι δὲ ἐπιδρῶσιν ἀδιακόπως. Τοῦτο τὸ μειονέκτημα δύναται νὰ ἔρῃ ὁ παιδαγωγὸς μόνον ἐὰν ἐμπεδώσῃ διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ παραδείγματος, ὡς καὶ διὰ τῶν λοιπῶν παιδαγωγικῶν μέσων ἐν

τῇ συνειδήσει τοῦ τροφίμου κύκλου παρεστάσεων καὶ δομῶν, αἵτινες ἐξαιολοουοῦσιν ἐνεργοῦσαι καὶ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ ὅπως αἱ φυσικαὶ προδιαθέσεις.

Ὑπὸ ταύτας τὰς περιστάσεις ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐνέργεια τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων συνδεομένη μετὰ τοῦ ἀθροίσματος τῆς φυσικῆς προδιαθέσεως περιορίζει μὲν τὴν ἀγωγὴν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ παιδαγωγὸς δὲν δύναται νὰ κάτασῃ ἐντελῶς ὑπεύθυνος διὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ παιδαγωγικοῦ αὐτοῦ ἔργου, ὅτι ὅμως μεθ' ὅλα ταῦτα μένει εἰς τὴν ἔχουσαν συνειδήσιν τοῦ σκοποῦ ἐνέργειαν αὐτοῦ εὐρὺ καὶ γόνιμον ἔδαφος, ὅτι ἐπομένως εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαστικὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀγωγή, ἥδη ἕνεκα τῆς σημασίας τῆς διδασκαλίας.

Καὶ ἡ ἐμπειρία δὲ ἐπιβεβαιῶσθαι ὅτι ἐπιμελής ἀγωγή ἀποφέρει ἀγαθοὺς καρπούς, ἡ δὲ διάστροφος κακοὺς, καὶ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ κατορθωθῇ τι διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ παραδείγματος, δι' ἀσκήσεως καὶ ἑξέως, δι' ἀμοιβῆς καὶ ποινῆς.

ΣΗΜ. 4. Ἡ ἀγωγή ἔχει ἰδίαν δυσκολίαν, διότι ὁ παιδαγωγὸς πρόκειται νὰ ἐπεξεργασθῇ πνευματικὴν ὕλην εὐρισκομένην ἐν ζώσῃ καὶ διηγεῖται ἀναπτύξει καὶ ἄνευ τῆς συνεργείας αὐτοῦ. Ἡ πνευματικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου οὐδέποτε ἡρεμεῖ. Δὲν περιμένει, ὅπως τὸ μάρμαρον ἢ ἡ θόνη, νὰ ἐργασθῇ ὁ καλλιτέχνης, ὅταν τύχῃ. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἐνέργεια τοῦ παιδαγωγοῦ ἐκτείνεται ἐπὶ πολλὸν χρόνον, ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνάγκη νὰ προσέχη ἀτενῶς τὸν νοῦν εἰς τὸν τρίψιμον· τοῦτο δὲ ἐν οὐδεμίᾳ ἄλλῃ τέχνῃ συμβαίνει.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀγωγή δὲν εἶναι δημιουργημὰ τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλὰ γινόμενον πολλῶν παραγόντων, εἰς τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ὁ παιδαγωγός. Ἡ ἀγωγή ἐν μέρει εἶναι φυσικὸν προϊόν, ἐν μέρει δὲ τεχνητόν. Τοῦτο μετριάξει τὴν εὐθύναν τοῦ παιδαγωγοῦ, καὶ διορθοῖ συγχρόνως τὰ σφάλματα τῆς κυρίως ἀγωγῆς. Ἡ φυσικὴ προδιάθεσις, ἡ φύσις, ἡ κοινωνία καὶ ἡ τύχη ἐμποδίζουν πολλάκις τὸν παῖδα νὰ εἰσέλθῃ εἰς σχολικὴν ὁδόν. Εἰς τὸν παιδαγωγὸν πρέπει ν' ἀρκῆ ἡ συνειδήσις ὅτι ἡ ἀγωγή δὲν ἀποβαίνει διὰ τῆς συνεργείας αὐτοῦ χείρων ἢ ἄνευ αὐτῆς. Τὰ λοιπὰ πρέπει ν' ἀναθέσῃ εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν. — Τὰ ἀποτελέσματα κακῆς ἀγωγῆς μανθάνομεν μάλιστα ἐκ τῶν δικαστηρίων καὶ τῆς καταστατικῆς τῶν ἐγκλημάτων.

§ 6.

Διάρκεια τῆς ἀγωγῆς. Περίοδοι αὐτῆς.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγωγῆς συμπίπτει τῇ τῆς ζωῆς.* Ἐν τῷ πρώτῳ ὅμως ἔτει τείνει κυρίως εἰς τὴν *θεραπείαν* τοῦ σώματος καὶ διὰ τοῦτο εἶναι μᾶλλον τροφή ἢ κυρίως ἀγωγή. Ἡ συνείδησις τοῦ παιδὸς εἶναι ἀκόμη χάος, ἡ μεγάλη εὐκινησία τοῦ σώματος εἶναι ἐντελῶς ἀπηλλοτριωμένα τῆς δεσποτικῆς τῆς συνειδήσεως.

Ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ *νηπιακὴ ἡλικία*, ὁ χρόνος, καθ' ὃν κατὰ πρῶτον ἐξοικειοῦται ὁ παῖς πρὸς τὸν περικυκλοῦντα αἰσθητὸν κόσμον, ἡ δὲ ψυχὴ ἀρχίζει ἐν γένει νὰ ἀρχῇ τοῦ σώματος. Ἐκ τοῦ χάους τῆς συνειδήσεως ἀναδύουσιν ὡς νῆσοι αἱ πρῶται παραστάσεις· ὁ παῖς μνησάνει νὰ γινώσκῃ, διακρίνῃ καὶ ὀνομάζῃ τὰ πράγματα· ἴσταται ἐπὶ τῶν ποδῶν καὶ ἀποκτᾷ τὰς ἀπλουστάτας τῶν χειρῶν δεξιότητας· μνησάνει νὰ ὀμιλῇ. Αὕτη εἶναι ἡ περίοδος τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς καὶ τοῦ παιδικοῦ κήπου.

Ἡ δευτέρα περίοδος ἡ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀρχεται καὶ τελευτᾷ μετὰ τῆς ὑπογρεώσεως τῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως καὶ εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ κυρίως μαθῆναι καὶ τῆς δημοτικῆς σχολῆς.

Τὴν τρίτην περίοδον χαρακτηρίζει ἡ ἐμφάνισις τῆς ἥβης, ὅτε τὰ φύλα χωρίζονται ἐν τῇ περαιτέρῳ ἀναπτύξει· εἶναι ἡ ἡλικία τῶν ἐφηβῶν, συγχρόνως δὲ ἡ περίοδος, καθ' ἣν ἀρχεται ἡ ἀνεξαρτησία καὶ καθ' ἣν μεταβαίνει ὁ τρόφιμος ἐκ τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας εἰς τὰς ἀνωτέρας σπουδὰς (ἀνώτερον γυμνάσιον) ὡς καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τὸν βίον.

Εἰς ταύτην ἔπεται ὡς τετάρτη καὶ τελευταία περίοδος ἡ ἐποχὴ τῆς ἀρρομένης ὀριμότητος. Ἐν ταύτῃ τῇ περιόδῳ ἐκτε-

* Ὁ Πεσταλότης λέγει περὶ τοῦ παιδός· «Ἡ πρώτη ὥρα τῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ ὥρα τῆς γεννήσεως. Ἀπὸ τοῦ χρονικοῦ σημείου, καθ' ὃ τὰ αἰσθητήρια αὐτοῦ καθίστανται δεκτικὰ τῶν ἐντυπώσεων τῆς φύσεως· ἀπὸ τούτου τοῦ σημείου διδάσκει αὐτὸν ἡ φύσις.»

λαΐται ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς δυνάμεως τῆς ἀγωγῆς περιοριζομένης κατὰ μικρὸν, ἕως οὗ τέλος, εἰσερχομένου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τοῦ ἐπαγγέλματος, εὐρίσκει συγχρόνως μετὰ τῆς σωματικῆς αὐξήσεως καὶ ἡ ἀγωγή τὸ φυσικὸν αὐτῆς τέλος.

Τοῦτο συμβαίνει περὶ τὸ 24 ἔτος τῆς ἡλικίας, μετὰ τοῦ ὁποίου πύει καὶ ἡ αὐξήσις τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀστυκὴ ἀνηλικιότης.

Κατὰ ταῦτα ἐκ πάντων τῶν ἐμφύχων δημιουργημάτων ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν μικροτάτην διάρκειαν τῆς ἀγωγῆς περιλαμβάνουσιν τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ὅλης αὐτοῦ ζωῆς.

Ὁ Κομένιος διχοθετεῖ τοῦτο τὸ εἰκοσιτετραετές διάστημα εἰς τέσσαρας ἐξαετέεις περιόδους, δηλ.

- 1) Τὴν μητρικὴν σχολὴν διὰ τὴν νηπιτικὴν ἡλικίαν·
- 2) Τὴν δημοτικὴν σχολὴν διὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν·
- 3) Τὴν Λατινικὴν σχολὴν διὰ τὴν τῶν ἐφήβων ἡλικίαν·
- 4) Τὴν ἀκαδημία καὶ τὰς περιηγήσεις διὰ τὴν ὄριμον ἡλικίαν.

ΣΗΜ. Ἡ περίοδος τῆς αὐξήσεως καὶ τιθασεισεως τῶν ζώων εἶναι ἀπολύτως καὶ σχετικῶς λαμβανομένη πολὺ βραχυτέρα τῆς τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ἵππος, ἐκ τῶν νοημονεστάτων ζώων, ζῶν τριάκοντα ἔτη αὐξάνει καὶ ἀναπτύσσεται μέχρι τοῦ 4ου ἔτους. Δοιοπὸν ἡ περίοδος τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ εἶναι περίπου τὸ ἕβδομον τῆς ζωῆς αὐτοῦ· παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ζωῆς αὐτοῦ, διότι μέχρι τοῦ 24ου ἔτους αὐξάνει ὁ ἄνθρωπος καὶ σωματικῶς καὶ πνευματικῶς. Κυρίως ἡ ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου ἄρχεται μετὰ τῆς πρώτης ἀναπνοῆς καὶ εἶναι τὰ μάλιστα ἐντεταμένη κατὰ τὰ 6 πρώτα ἔτη, τὰ ὁποῖα ὁ Κομένιος ὀνομάζει μητρικὴν σχολήν· ὁ ἄνθρωπος αὐξάνει ἐν αὐτοῖς τάχιστα καὶ μαθαίνει καὶ τὰ πλεῖστα. Αὕτη ἡ ἀγωγή παρατηρεῖται ὀλιγώτερον ὡς ἐξασκουμένη ἀπαρτηρητος ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῆς φύσεως. Ἡ σχολικὴ ἀγωγή ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 6ου καὶ τελευτᾷ κατὰ τὸν Κομένιον τὸ 24ον ἔτος. Ἐκτοτε λοιπὸν καθίσταται ὁ ἄνθρωπος, οἰκονομολογικῶς εἰπεῖν, ἐνεργὸς καὶ παραγωγικός. Ἐκτοτε ὀφείλει ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν κοινωνίαν ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς πράξεως καὶ τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας τὴν σημαντικὴν δαπάνην χρημάτων καὶ κόπου, τὰ ὁποῖα κατεβρόχθισεν ἡ ἀγωγή αὐτοῦ. Ὅφείλει δὲ νὰ πράξῃ τοῦτο οὐ μόνον δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ δι' ἕκαστα τὰ ἀπειρα ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἀποθηήσκουσι πρὸ τοῦ τέλους τῆς περιόδου τῆς ἀγωγῆς. Ἡ οἰκονομικὴ ἰσορροπία τῶν δαπανῶν τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς παραγωγῆς

τοῦ παιδαγωγηθέντος δυστυχῶς δύναται ν' ἀποκατασταθῆ ἐν τῇ κοινωνίᾳ μόνον ἐὰν προσληφθῆ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐργασίαν μέγα μέρος τῶν παιδῶν ὄλων τάξεων τοῦ λαοῦ πρὸ τοῦ τέλους τῆς περιόδου τῆς ἀγωγῆς. Οἱ παῖδες τῶν πτωχῶν εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ μεταβαίνωσι χωρὶς νὰ παιδευθῶσιν εἰς τὰ ἐργαστάσια, διότι ἡ κοινωνία δὲν δύναται νὰ πορίζηται τὰς δαπάνας τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν.

§ 7.

Παιδαγωγικὴ. Πηγαὶ καὶ βοηθητικαὶ ἐπιστῆμαι αὐτῆς.

Ἡ παιδαγωγικὴ εἶναι τὸ μὲν ἐπιστήμη, τὸ δὲ τέχνη ἔχουσα ἀντικείμενον τὴν ἀγωγήν. Ὡς ἐπιστήμη εἶναι θεωρία τῆς ἀγωγῆς, ὡς πράξις ἢ δύναμις εἶναι παιδαγωγικὴ τέχνη.

Ἡ πράξις εἶναι πολὺ ἀρχαιοτέρα τῆς θεωρίας, διότι αὕτη ἀναπτύσσεται ἐξ ἐκείνης. Ἡ πράξις δηλ. προσφέρει τὰς ἐμπειρίας, ἐξ ὧν παράγονται τὰ θεωρήματα τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, διὰ τοῦτο δὲ εἶναι ἡ πρώτη καὶ σπουδαιοτάτη πηγὴ τῆς παιδαγωγικῆς.

Αὗται αἱ ἐμπειρίαι εἶναι τὸ μὲν ἀναμνήσεις τῆς οἰκείας ἀγωγῆς, τὸ δὲ παρατηρήσεις ἐν τῷ ἔργῳ τῆς παιδαγωγικῆς, τὸ δὲ ἀνακοινώσεις ἄλλων. Ἐπειδὴ αἱ ἀναμνήσεις τῆς οἰκείας ἀγωγῆς σπανίως δύνανται νὰ ᾔναι ὅλως ἀμερόληπτοι, αἱ δὲ ἀνακοινώσεις ἄλλων δύνανται νὰ καταστῶσι καταληπταὶ διὰ τῶν οἰκείων παρατηρήσεων ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀγωγῆς, ἀνάγκη νὰ θεωρηθῶσιν αὗται αἱ τελευταῖαι ὡς ἡ σπουδαιοτάτη πηγὴ τῆς παιδαγωγικῆς ἐμπειρίας.

Αἱ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀγωγῆς παρατηρήσεις ἀναφέρονται εἰς τὴν δύναμιν, τὸ ἀποτέλεσμα δηλ. τῶν ἐφαρμοσθέντων παιδαγωγικῶν μέσων. Τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ἐξαρτᾶται οὐ μόνον ἐκ τῶν μέσων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πνευματικῶν ιδιοτήτων τοῦ παιδὸς καὶ ἐκ τινῶν νόμων τοῦ ψυχικοῦ βίου. Λοιπὸν αἱ παιδαγωγικαὶ παρατηρήσεις τότε μόνον δύνανται νὰ ἄγωσιν εἰς γενικὰ θεωρήματα, ὅταν συνοδεύωνται ὑπὸ τῆς κατανοήσεως τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ ταῦτα ἡ Ψυχολογία εἶναι ἐπιστήμη βοηθητικὴ τῆς

παιδαγωγικῆς. Ἄνευ ταύτης τῆς ἐπιστήμης ἡ παιδαγωγικὴ θὰ ἦτο καὶ ἔμμενε μόνον ἄθροισμα ἐμπειρικῶν παρρηγελημάτων διὰ μερικὰς περιπτώσεις τῆς παιδαγωγικῆς πράξεως ἄνευ βλαπτοῦτος θεμελιώσεως. Αἱ τύχαι τῆς Παιδαγωγικῆς στενοτάτα συνδέονται μετὰ τῆς ἀνεπτυξέως τῆς Ψυχολογίας.

Ἡ παιδαγωγικὴ ὅμως Ἐμπειρία καὶ ἡ Ψυχολογία δύναται νὰ διδάξωσιν ἡμᾶς μόνον, πῶς πράγματι ἔχει ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου ἕνεκα τῶν φυσικῶν ἐπιδράσεων καὶ τῶν παιδαγωγικῶν μέσων, ὧν ἐγένετο χρῆσις, οὐχὶ δὲ καὶ πῶς ὀφείλει νὰ ἔχη. Ὁ παιδαγωγὸς ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τῇ μορφῷσει τοῦ παιδὸς πρότυπον τι, διὰ τῆς πραγματούσεως τοῦ ὁποίου θὰ περιοιηθῇ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ παιδὸς οὐχὶ παροδικὴ μόνον καὶ σχετικὴ, ἀλλ' ἀπόλυτος καθαρῶς ἀνθρωπίνῃ ἀξία.

Ὁ προσδιορισμὸς τούτου, τὸ ὅποῖον ἐγχαράσσει εἰς τὴν βούλησιν καὶ πρᾶξιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν, εἶναι ἔργον τῆς Ἡθικῆς. Αὕτη εἶναι ἡ ἑτέρα βοθητικὴ ἐπιστήμη τῆς Παιδαγωγικῆς. Ἡ Ἡθικὴ διδάσκει τὸν σκοπὸν, ἡ δὲ Ψυχολογία παρέχει τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς.

ΣΗΜ. 1. Ἡ παιδαγωγικὴ ἀνήκει εἰς τὰς πρακτικὰς (ἐφαρμοσμένας) ἐπιστήμας. Εἶναι πρακτικὴ τεχνολογία. Ὅπως ἡ Ἡθικὴ διδάσκει πῶς ὀφείλει νὰ ζῆ τις, ἡ Ἀρμονικὴ πῶς νὰ μελοποιῇ, ἡ Ὑγιεινὴ πῶς νὰ διατηρῇ τὴν υγιάν, οὕτω διδάσκει καὶ ἡ Παιδαγωγικὴ πῶς ὀφείλει τις νὰ παιδεύῃ.

ΣΗΜ. 2. Αἱ παιδαγωγικαὶ ἐμπειρίαι εἶναι ἐπισηφαεῖς καὶ δύσκολοι, διότι πρῶτον τὰ παιδαγωγικὰ ἀποτελέσματα προκύπτουσιν ἐκ τῆς συνεργείας συνειδητῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας, τῆς ἐμφύτου προδιαθέσεως καὶ τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων, διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χωρισθῶσιν εὐκόλως τὰ ἀποτελέσματα τῆς πρώτης τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν τελευταίων καὶ δεύτερον διότι ἐν τῇ ἀγωγῇ ἡ αἰτία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοσοῦτον ἀφίστανται ἀλλήλων, ὥστε δὲν δύναται εὐκόλως νὰ καταδειχθῇ ἡ συνάφεια αὐτῶν. Ἐν τοῖς συμπεράσμασι τῆς Καταστατικῆς τοῦ βίου τῶν ἔθνων δύναται τις νὰ παρακολουθῆσιν ἐν μεγάλῳ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας εὐκολώτερον ἢ ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἀτόμου· ἐκεῖ δὲ καταφαίνεται ὅτι βελτιώσεις τῆς ἐκπαιδεύσεως προάγουσι τὴν ἐθνικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν δημοσίαν ἡθικότητα καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλακῶν ἐλαττοῦται κατὰ τὸν λόγον τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σχολῶν καὶ τῆς βελτιώσεως τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς.

ΣΗΜ. 3. Ὑπάρχει μία φυσικὴ καὶ μία ἐπιστημονικὴ Παι-

δαγωγική, ὅπως ὑπάρχει καὶ φυσικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ Λογικὴ, Ψυχολογία, Ἡθικὴ καὶ Ῥητορικὴ. Τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων παιδαγωγεῖται κατὰ τὴν φυσικὴν παιδαγωγικὴν, τὴν ὁποίαν σχεδὸν ἅπαντες οἴγοντες καὶ πολλοὶ διδάσκαλοι μεταχειρίζονται ὡς κανὼνα τῆς παιδαγωγίας αὐτῶν. Ἡ παιδαγωγικὴ ὡς ἐπιστήμη δὲν περιποιεῖ ἀκόμη τὴν παιδαγωγικὴν ἱκανότητα, διότι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν γενικῶν αὐτῆς θεωρημάτων εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν δεδομένων σχέσεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκτελεῖται πρᾶγματι τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς, πρεῦποθέτει προσωπικὸν ῥυθμὸν (θυμοσφίαν) καὶ παιδαγωγικὰ προτερήματα ἀποκτώμενα διὰ τῆς πράξεως, δηλ. εἶναι τέχνη. Καὶ ὅμως λίαν ἀναγκαῖα διὰ τὸν παιδαγωγὸν εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ παιδαγωγικὴ, διότι καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν ν' ἀποκτήσῃ ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ τὴν ἀναγκαῖαν παιδαγωγικὴν δεξιότητα, χωρὶς νὰ πλανᾶται ἐπὶ πολὺ ἐν σκότει καὶ νὰ ᾔηται ἠναγκασμένος νὰ συλλέγῃ τὰς ἀναγκαῖας ἐμπειρίας δαπάνῃ τοῦ παιδός. Εἰς τὸν ἐπαγγελλόμενον τὴν ἀγωγὴν τῶν παιδῶν, ὅπως ὁ διδάσκαλος, εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ μνηθῇ τὰ τῆς παιδαγωγικῆς.

§ 8.

Ἄγωγή καὶ διδασκαλία.

Ἡ σπουδαιστάτη πνευματικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ βούλησις, ἣτις ἐκδηλοῦται διὰ πράξεων. Εἶναι μὲν σπουδαῖον διὰ τὸν ἄνθρωπον τὸ τί γινώσκει· πολὺ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι τὸ τί βούλεται. Ὅταν ἀποφαινόμεθα περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τοῦ ἀτόμου, δὲν ἐκτιμῶμεν αὐτὸ κατὰ τὴν γινῶσιν ἢ τοὺς λόγους αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὴν βούλησιν καὶ πρᾶξιν αὐτοῦ. Ὁ χαρακτήρ δὲ εἶναι μὲν ὁμοίωσις τῆς γνώσεως, ἀλλὰ καρπὸς τῆς βουλήσεως.

Ἡ ἀγωγή ζητοῦσα νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον σταθερὰν μορφήν σύμφωνα τῷ σκοπῷ αὐτῆς, ἐπὶ τέλους τείνει εἰς τὴν μὲν ὁμοίωσιν τῆς βουλήσεως.

Ἄλλ' ἡ βούλησις δὲν εἶναι αὐτετελής δύναμις τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἔχει τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τῷ ὅλῳ κύκλῳ τῶν ἰδεῶν, ὡς καὶ ἐν τῷ θυμακῷ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐπιθυμῇ μόνον ὅ,τι δύναται νὰ περυστάνῃ, καὶ ἐπιθυμᾷ αὐτὸ μόνον, διότι μετὰ τῆς πληρώσεως τῆς ἐπιθυμίας συνδέονται συναισθηματικὰ ἡδονῆς, μετὰ τῆς μὴ πληρώσεως συναισθηματικὰ ἀλγηδόνος. Λοιπὸν ἡ τέσις, ἢν

λαμβάνει ἡ ὄρεξις καὶ βούλησις ἑνὸς ἀνθρώπου ἐξαρτάται ἐκ τῆς τάσεως, καθ' ἣν ἀναπτύσσεται ἡ γνῶσις καὶ τὸ συναίσθημα αὐτοῦ. Οἱ σκοποὶ τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀπαιδεύτου εἶναι διέφοροι τῶν τοῦ πεπαιδευμένου.

Λοιπὸν δύναται τις νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς μορφώσεως τῆς βουλήσεως ἐμμέσως, ἐὰν ἐπιδράῃ ἀμέσως ἐπὶ τῆς γνώσεως, ἐπὶ τοῦ νοοῦ, συντόμως εἰπεῖν, ἐπὶ τῆς μορφώσεως τοῦ κύκλου τῶν ἰδεῶν. Λοιπὸν ἡ μόρφωσις τῆς γνώσεως εἶναι ἔμμεσος ἀγωγή καὶ ὀνομάζεται *Διδασκαλία*.*

Λοιπὸν ἡ ἀγωγή διακρίνεται :

- 1) Εἰς τὴν ἄμεσον ἀγωγήν ἢ ἀγωγήν ἐν στενοτέρῳ σημασίᾳ.
- 2) Εἰς τὴν ἔμμεσον ἀγωγήν ἢ *Διδασκαλίαν*.

Περὶ τῆς πρώτης πραγματεύεται ἡ κυρίως *Παιδαγωγικὴ* (*Παιδαγωγικὴ ἐν στενοτέρῳ σημασίᾳ*)· περὶ τῆς δευτέρας ἡ *Διδακτικὴ*.

Σημ. Ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς βουλήσεως δι' ἀγωγῆς ἐν στενοτέρῳ σημασίᾳ εἶναι ἡ συντομωτέρα καὶ ἀμεσώτερα· ἡ δὲ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς γνώσεως διὰ διδασκαλίας εἶναι βαθυτέρα καὶ διαρκεστέρα. Πρὸς τοῦτοις αἱ ἐνέργειαι τῆς διδασκαλίας τείνουσι εἰς τὴν ἐκ θεμελιῶν μόρφωσιν τῆς ὅλης συνειδήσεως εἶναι, μᾶλλον ἐξησφαλισμέναι ἀπέναντι τῶν ἀντιδράσεων τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων ἢ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀμέσου ἀγωγῆς, τὰ ὅποια οὐχὶ σπανίως ἀνατρέπονται ὑπὸ τῆς στοιχειώδους δυνάμεως τῆς φύσεως, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς τύχης. Ἡ διδασκαλία τέλος ἔχει καὶ τὸ πλεονέκτημα ὅτι πολὺ ἐυκολώτερον δύναται ἐξωτερικῶς νὰ κανονισθῇ καὶ διαταχθῇ ἢ ἡ κυρίως ἀγωγή. Αὕτη δηλ. προσκολλάται ἀμέσως εἰς τινὰ κύκλον τοῦ πρακτικοῦ βίου (οἰκογένειαν, κοινότητα) τοῦ ὁποῦ αἱ σχέσεις, καὶ ἐὰν ᾖναι ἀπλᾶι, εἶναι ὅμως ἀρκούντως ποικίλαι, ἐν ἐκάστη περιστάσει διάφοροι καὶ μὴ ὑποκείμενοι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἡ δὲ διδασκαλία γίνεται ἐν τεχνητῶς ἀποκεκλεισμένῳ κύκλῳ, δηλ. ἐν τῇ σχολῇ, καὶ κανονίζεται καθ' ὄρισμένον πρόγραμμα διὰ κωδωνοκρουσίας. Ἐκ τούτων ἐξηγείται διὰ τί ἡ ἀγωγή ἐν τῇ πραγματικῇ βίῳ λαμβάνει ἐξαιρέτως τὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας. Ἐνθυμητέον ὅμως ὅτι ἡ πλήρωσις τῆς συνειδήσεως διὰ τῆς ὅλης τῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι ἀκόμη ἀγωγή καὶ συνεπάγεται σοβαροὺς κινδύνους, ἐὰν δὲν ληφθῇ συγχρόνως πρόνοια περὶ τῆς ἐσω-

* Ἀκριβέστερον περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας ἴδε ἐν §§ 58 καὶ 59.

περικῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἐφαρμογῆς τῆς ἐπισωρευθείσης ὕλης. Διότι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς, ὁ χαρακτῆρ, δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς μαθήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς πράξεως, λοιπὸν δὲν δύναται νὰ μορφωθῆ ἐν τῇ Σχολῇ, ἀλλ' ἐν τῷ βίῳ κατὰ τὸν Γοίθιον. «Ἐν ἐρημίᾳ μορφοῦται τὸ ἕξοχον προτέρημα, ὁ δὲ χαρακτῆρ ἐν τῷ βίῳ ματι τοῦ κόσμου.»

§ 9.

Μέθοδος τῆς Παιδαγωγικῆς.

Ἐν τῇ ἀνωτέρῳ (§. 2) ἀναπτυχθείσῃ ἐννοίᾳ τῆς ἀγωγῆς διακρίνονται τὰ ἑξῆς :

- 1) Ὁ παιδαγωγός.
- 2) Ὁ τρόπος.
- 3) Ἡ ἐπίδρασις τοῦ παιδαγωγοῦ ἐπὶ τοῦ παιδὸς ὡς ἡ μέθοδος τῆς ἀγωγῆς.
- 4) Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς.
- 5) Τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς.
- 6) Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἀγωγῆς ὡς ὑποτυπώσεις τοῦ σχεδίου αὐτῆς.
- 7) Αἱ πραγματικαὶ (συγκεκριμέναι) μορφαί, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκτελεῖται ἡ ἀγωγή ἐν τῷ βίῳ καὶ αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ προσαφθῶσιν εἰς τοὺς τόπους τῆς ἀγωγῆς.

Ταῦτα τὰ συστατικὰ τῆς ἀγωγῆς μέρη συνέχονται στενότατα. Ἡ ἔρευνα αὐτῶν πρέπει νὰ γείνη ἐν ἐκείνῃ τῇ μεθοδικῇ σειρᾷ, καθ' ἣν ἐξαρτῶνται ἀπ' ἀλλήλων. Ἡ σειρὰ αὕτη γίνεται κατὰφραγῆς ἐκ τῶν ἑξῆς.

Ὑποτύπωσις τῆς Παιδαγωγικῆς.

I.

Περὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἀγωγῆς.

- A'. Ἐποχὴ τῆς Ἐποπτείας — ἐποχὴ τῆς παιδείας.
 B'. Ἐποχὴ τῆς Μασήσεως — σχολικὴ ἐποχὴ.
 Γ'. Ἐποχὴ τῆς Ἐπεξεργασίας — ἐποχὴ τῆς νοήσεως.

II.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς.

Τελεολογία.

III.

Περὶ τοῦ σχεδίου τῆς ἀγωγῆς.

Ὅδ ἠ γ η τ ι κ ῆ.

A'. Μέσα	} τῆς ἀγωγῆς.
B'. Ἀρχαί	
Γ'. Μέθοδοι	

III.

Περὶ τῶν μορφῶν τῆς ἀγωγῆς.

Πρᾶξις τῆς ἀγωγῆς

Πρόσωπα καὶ τόποι.

- A'. Ἡ κατ' οἶκον ἀγωγή.
 B'. Ἡ ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγή.
 Γ'. Ἡ ἐν τῷ παιδαγωγείῳ ἀγωγή.

ΣΗΜ. Ἡ Παιδαγωγικὴ ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ διαιρεῖται εἰς γενικὴν καὶ εἰδικήν. Ἡ πρώτη πραγματεύεται περὶ τῆς ἀγωγῆς ἐν γένει ἀσχέτως πρὸς τὴν ἰδίαν ποιότητα τοῦ παιδὸς κατὰ τὸ φύλον, τὴν ἡλικίαν, τὴν κοινωνικὴν τάξιν, τὴν ἀστυκὴν καὶ πνευματικὴν ἐνέργειαν κλ. ὡς καὶ πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας σχέσεις (μορφάς), ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκτελεῖται τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς. Ἡ εἰδικὴ παιδαγωγικὴ, ἥτις λαμβάνει ἐν ὄψει τὰς ἰδιαζούσας ταύτας σχέσεις, εἶναι διὰ τοῦτο κατὰ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀγωγῆς παιδαγωγικὴ τῶν ἀρρένων, παιδαγωγικὴ τῶν θηλέων, παιδαγωγικὴ τῶν νηπίων, τῶν βλακῶν, τῶν τυφλῶν, τῶν κωφῶν, κλ. κατὰ τὰς μορφάς δὲ τῆς ἀγωγῆς, εἶναι οἰκιακὴ παιδαγωγικὴ, σχολικὴ παιδαγωγικὴ, παιδαγωγικὴ τῶν παιδαγωγείων. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον δὲ, καθ' ὃν ἡ Παιδαγωγικὴ ἀρύεται τὰς παιδαγωγικὰς θεωρίας εἶναι συστηματικὴ ἢ ἱστορικὴ. Ἐκείνη θεωρεῖ τὰς σχέσεις τῆς ἀγωγῆς καθ' ἑαυτὰς, αὕτη δὲ ἐν τῷ μίτῳ τῆς ἱστορίας. Καθόσον δὲ ἡ πρώτη ὀρμᾶται ἢ ἐκ τῆς ἐμπειρίας, ἢ ἐκ τῆς περὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἀγωγῆς ἐρεύνης, εἶναι ἐμπειρικὴ (πρακτικὴ) ἢ φιλοσοφικὴ. Ἐπειδὴ περαιτέρω ἡ ἀγωγή ἐν εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τὴν ἄμεσον καὶ ἔμμεσον, ἢ εἰς ἀγωγὴν ἐν στενοτέρᾳ σημασίᾳ καὶ διδασκαλίαν, διαιρεῖται καὶ ἡ Παιδαγωγικὴ ἐν εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ εἰς τὴν κυρίως Παιδαγωγικὴν καὶ τὴν Διδακτικὴν. Τὸ σύνολον πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ θεωριῶν, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον, καλεῖται ἐγκυκλοπαιδεῖα τῆς Παιδαγωγικῆς.

Ἡ ἐγκυκλοπαιδεία τῆς παιδαγωγικῆς περιλαμβάνει
 τὴν παιδαγωγικὴν τὰς βοηθητικὰς ἐπιστήμας
 τὴν συστηματικὴν τὴν ἱστορικὴν | τὴν ἀνθρωπο- τὴν ἠθικὴν τὴν λογικὴν
 τὴν φιλοσοφικὴν, τὴν ἐμπειρικὴν | λογίαν,
 τὴν γενικὴν, τὴν εἰδικὴν σωματολογίαν ψυχολογίαν
 τὴν παιδαγωγικὴν ἐν στενο- τὴν διδακτικὴν
 τέρᾳ σημασίᾳ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΛΓΩΗΣ

ΥΠΟΤΥΠΩΣΙΣ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.

§ 10.

Στάδια ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνάπτυξις τελουμένη διὰ τῆς ἀλλελεπιδράσεως ἀπείρων στοιχείων.

Ταῦτα τὰ στοιχεῖα εἶναι αἱ παραστάσεις* ὅ,τι εἶναι τὰ γράμματα ἐν τῇ γρφῆ, αἱ θεμελιώδεις ὕλαι ἐν τῇ χημείᾳ, τὰ κύτταρα* ἐν τῇ φυσιολογίᾳ, τὸ αὐτὸ εἶναι καὶ αἱ παραστάσεις ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ.

Τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας ἄνθρωπός τις ἔχει ἐν τινι σημείῳ τοῦ χρόνου, ὀνομάζομεν (στιγμιαίαν) συνείδησιν¹ τούτου τοῦ ἀνθρώπου. Καί τοι δὲ αὕτη στηρίζεται ἐπὶ ἀπείρων παραστάσεων, πλείστησιν ὅμως ἐν ἐκάστη στιγμῇ αὐστηρὰν ὀργανικὴν ἐνότητα. Καί τοι περὶ τέρῳ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεταβάλλεται τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, μένει ὅμως πάν-

* Διαφέρουσι μόνον κατὰ τοῦτο ὅτι τὰ κύτταρα ἀναπτύσσονται ἔσωθεν, αἱ δὲ παραστάσεις παράγονται δι' ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

τοτε μία και η αὐτή. Αἱ μεταβαλλόμεναι μορφαὶ αὐτῆς συγκρατοῦνται διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς ταυτότητος. Ἡ ἔκφρασις τῆς ἐνότητος καὶ ταυτότητος τῆς συνειδήσεως ἡμῶν εἶναι τὸ ἐν καὶ ἀδιαιρέτον ἐγώ. Καθόσον τὸ ἐγὼ συσχετίζει πρὸς ἀλλήλας τὰς μεταβαλλομένας καταστάσεις τῆς συνειδήσεως καὶ ἔχει συνείδησιν τῆς ταυτότητος αὐτῆς καλεῖται αὐτοσυνειδήσια. ² Τὰ ζῶα ἔχουσι μὲν συνείδησιν, οὐχὶ δὲ αὐτοσυνειδήσιν, δηλαδὴ ἔχουσι παραστάσεις χωρὶς νὰ ἔχωσι συνείδησιν τῆς ἐνότητος αὐτῶν.

Ἡ συνείδησις τοῦ παιδὸς εἶναι τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐνεργείας τοῦ παιδαγωγοῦ.

Ἐν τῷ νεογενεῖ παιδί ἡ συνείδησις ἀποτελεῖ ἄμορφον χάος παραστάσεων, πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ὀργανικὴν μόρφωσιν τοῦ ὁποίου συνεργάζεται ἡ ἀγωγή μετὰ τῶν ἀσυνειδήτων συνεργατῶν (§ 4) αὐτῆς.

Ἰνα δύνηται ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἐνεργῇ σκοπίμως πρὸς τὴν μόρφωσιν τῆς συνειδήσεως, ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ πρὸ πάντων τὴν πορείαν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς.

Ἐν ταύτῃ τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως διακρίνονται τρεῖς κύρια στάδια:

1) Τὸ στάδιον τῆς εἰσδοχῆς (λήψεως) ἐν τῇ νηπιακῇ ἡλικίᾳ, ἐπικράτησις τῆς αἰσθήσεως, περίοδος τῆς ἐποπτείας.

2) Τὸ στάδιον τῆς προσηκτικῆς ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, ἐπικράτησις τῆς μνήμης, ἡ περίοδος τῆς μαθήσεως, ἢ ἡ σχολικὴ ἐποχὴ.

3) Τὸ στάδιον τῆς ἐπεξεργασίας (ἀφομοιώσεως), ἐν τῇ ἡλικίᾳ τῶν ἐφήβων, ἐποχὴ, καθ' ἣν ἄρχεται ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος, ἐπικράτησις τοῦ νοῦς καὶ τῆς φαντασίας, περίοδος τῆς νοήσεως, ἢ ἡ μετέβχσις εἰς τὴν ὀριμότητα.

Ἡ ἐπομένῃ τετάρτῃ περίοδος εἶναι τὸ στάδιον τοῦ λόγου, ἡ περίοδος τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας, ἐν ἣ ὀριμάζει ὁ χαρακτήρ, καθόσον ἐν γένει ἀνελλίσσεται ἐπὶ τῆς γῆς, περίοδος τοῦ αὐτεξουσίου. Μόνον ἡ ἀρχὴ ταύτης τῆς περιόδου (ἐποχὴ τῆς ἀρχομένης ὀριμότητος § 6) ἀνήκει εἰς τὴν ἀγωγήν.

Ἐν ἐκάστῳ τῶν τεσσάρων τούτων κυρίων σταδίων συμβαί-

νει ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ψυχικοῦ βίου κατὰ δύο διευθύνσεις, δηλ. κατὰ τὴν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ θυμοῦ (καρδίας).

Ἡ πνευματικὴ μόρφωσις περιλαμβάνει τὸν παραστατικὸν βίον ὡς τοιοῦτον. Εἶναι μόρφωσις τῆς γνώσεως, τοῦ νοός. Ἡ θυμικὴ μόρφωσις (μόρφωσις τῆς καρδίας) ἀναφέρεται εἰς τὸ συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι (βούλεσθαι).

Αἱ παραστάσεις εἶναι ἀρχικαὶ κατστάσεις τῆς ψυχῆς, τὰ δὲ συναισθήματα καὶ αἱ ὀρέξεις παράγωγοι.

ΣΗΜ. 1. Ἡ συνείδησις διακρίνεται διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν αὐτῆς. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ψυχικοῦ βίου δὲν εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐν δυσὶν ἀνθρώποις, ἀλλ' οὔτε εἶναι τὰ αὐτὰ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ ἐπὶ δύο στιγμὰς τοῦ χρόνου. Πάντοτε ἀπασχολοῦσιν ἡμᾶς ἄλλαι παραστάσεις καὶ ἰδέαι, ἐπικρατοῦσιν ἐν ἡμῖν ἄλλαι διαθέσεις, προτιθέμεθα ἄλλους σκοπούς. Ὅπως ἐν τινι εἰδωλοσκοπίῳ διαδέχονται ἀλλήλας αἱ εἰκόνας, οὕτω διαδέχονται καὶ παρ' ἡμῖν ἀλλήλας αἱ παραστάσεις καὶ ἐν γένει αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις. Πᾶσα στιγμή τοῦ ψυχικοῦ ἡμῶν βίου ἔχει τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῇ συνείδησιν. Τοῦτο παρατηροῦμεν λίαν σαφῶς, ἐὰν παραβάλωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἐκ διαφόρων ἐποχῶν.

ΣΗΜ. 2. Ἐν μέσῳ πάσης τῆς μεταβολῆς καὶ ῥοῆς ὑπάρχει ὅμως ἐν τῷ πνευματικῷ ἡμῶν βίῳ τι, τὸ ὁποῖον διαμένει πάντοτε ἀναλλοίωτον, διότι ἐν μέσῳ πασῶν τῶν ἀντιθέσεων καὶ μεταβολῶν καταφάσκει μόνον ἑαυτό. Τοῦτο τὸ τι εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοί, εἶναι τὸ ἐγὼ ἡμῶν. Εἴτε ἐργαζόμεθα εἴτε παίζομεν, εἴτε εἴμεθα φαιδροὶ εἴτε κλαίομεν, εἴτε παραδιδόμεθα εἰς τὴν ἀρετὴν εἴτε εἰς τὴν κακίαν, σχετίζομεν ὅμως πάσας τὰς ψυχικὰς καταστάσεις, καὶ αὐτὰς τὰς ἀντιφατικωτάτας, ὡς «ἡμετέρας» πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, πρὸς τὸ ἐγὼ ἡμῶν. Τοῦτο τὸ ἐγὼ, ἐν τῷ ὁποίῳ διασταυροῦνται ὡς ἐν κοινῷ κέντρῳ πᾶσαι αἱ μεταβληταὶ καταστάσεις τῆς ψυχῆς, παρίστανται αὐστηρᾶν, διηνεκῆ ἐνότητά, ἥτις δὲν ἀπειλεῖται ὑπ' οὐδεμιᾶς μεταβολῆς καὶ ὑπ' οὐδεμιᾶς ποικιλίας τῶν ψυχικῶν καταστάσεων, ἐξ ὧν ἐγεννήθη. Οὕτω δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὠρισμένον τι μέρος τοῦ ποταμοῦ πάντοτε τὴν αὐτὴν εἰκόνα, ἐνῶ ἐν ἐκάστη στιγμῇ ἀποτελεῖται ἐξ ἄλλων σταγόνων ὕδατος.

ΤΜΗΜΑ Ι.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ.

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΑΣ.

§ 11.

Γένεσις τῶν παραστάσεων.

Δὲν ὑπάρχουσιν ἔμφυτοι παραστάσεις. Διὰ ταύτης τῆς σπουδαίης προτάσεως ἐχάραξεν ὁ Λώκκιος (1632—1704) νέαν ὁδὸν εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν.

Ἄπασαι αἱ παραστάσεις ἡμῶν γεννῶνται ἐν ἡμῖν ἕξωθεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων. Αἱ προκαταστάσεις εἰσέρχονται εἰς τὴν ψυχὴν ὡς ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων, ἀλληλεπιδρῶσι ποικιλοτρόπως καὶ μετατρέπονται ἐνταῦθα εἰς κινήσεις, δι' ὧν ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ πρὸς τὰ ἐκτός. Αὕτη ἡ ἐπικοινωνία ψυχῆς καὶ ἐξωτερικοῦ κόσμου γίνεται διὰ μέσου τοῦ νευρικοῦ συστήματος¹.

Τὸ πικρὸν μέτατον ἀντικείμενον τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεως εἶναι τὸ οἰκίον σῶμα. Ἡ ὀλικὴ κατάστασις αὐτοῦ ἀναγγέλλεται ἡμῖν δι' ἐνὸς ρεύματος σωματικῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες ἐν τῇ ὁλότητι αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὴν σκοτεινὴν, ἀλλὰ λίαν τετονισμένην ζωτικὴν ἐντύπωσιν.

Τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἀναγγέλλονται ἡμῖν τῇ βοηθείᾳ τῶν 5 αἰσθητηρίων δι' εὐκρινῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθητηρίων.

Ἐνθεν μὲν αἱ ἄπειροι σκοτεινὰ, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀνώνομοι σωματικὰ ἐντυπώσεις, ἔνθεν δὲ αἱ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθητηρίων (χρώματι, τόνοι, ὀσμαι, γεύσεις, εἶδη λειότητος καὶ τραχύτητος, σκληρότητος καὶ μαλακότητος, βῆθμοι θερμότητος) ἀποτελοῦσι τὸ πνευματικὸν ὕλικόν, ἐξ οὗ ἀναπτύσσονται διὰ βαθμηδὸν τελουμένης μορφώσεως ἅπαντα τὰ ἀνώτερα μορφώματα τοῦ ψυχικοῦ βίου. Μόνον αἱ σωματικὰ ἐντυπώσεις δὲν δύνανται ἂν ἀποχωρισθῶσι τῆς ὀλικῆς ἡμῶν συνειδήσεως. Αὗται συνεννοῦμενα εἰς τὴν ζωτικὴν ἐντύπωσιν ἀποτελοῦσι τὴν σκο-

τεινὴν βίωσιν τῆς συνειδήσεως, ἐξ ἧς ἐξυψοῦνται μόνον αἱ ἕνεκα τῆς ἰσχύος καὶ σαφηνείας ἐξέχουσαι παραστάσεις. Ὁ τόπος ταύτης τῆς ὀλικῆς ἐντυπώσεως ἀκούεται ἀδικόπως ἐν τῷ πνευματικῷ ἡμῶν βίῳ ὡς εὐκρέςκεια ἢ δυσκρέςκεια (ἡδονὴ ἢ ἀλγυιδὼν) καὶ ἐκδηλοῦται ὡς θυμικὴ διάθεσις, ἰδιοφυΐα καὶ κρᾶσις.

Ὅπως ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται ν' ἀπκλλχγῆ τοῦ αἰκείου σώματος, οὕτω δὲν δύναται ν' ἀπκλλχγῆ καὶ τῶν σωματικῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. Ἐν τῷ κύκλῳ αὐτῶν κεῖται πᾶν ὅ,τι εἶναι ἐν τῇ ποιότητι τοῦ πνεύματος ἡμῶν προδιατεθειμένον (φυσικὴ προδιάθεσις, εὐφυΐα, διερκῆς διάθεσις). Ταῦτα τὰ διδόμενα δὲν δύναται ἡ ἀγωγή νὰ μεταβάλῃ πολὺ.

Ἄλλὰ τὸ σημαντικώτερον μέρος τοῦ ψυχικοῦ ἡμῶν βίου, δηλ. τὸ σύνολον τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθήσεων, προέρχεται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐκέστοτε περικυκλοῦντος ἡμᾶς κόσμου καὶ πᾶν ὅ,τι κκτᾶγεται ἐντεῦθεν εἶναι ἐπίκτητον. Ἐνταῦθα δὲ εἶναι καὶ τὸ σημεῖον, ἐνθα ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ θέσῃ τὸν μοχλὸν αὐτῆς.

Ἐπὶ τῆς μεγάλῃς ἐκτάσεως καὶ ἐπὶ τῆς σημοσίας τούτου τοῦ κύκλου τῶν ἐπίκτητων ψυχικῶν κκταστάσεων στηρίζεται ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὑπὲρ τὴν ἀκμυπτόν προδιάθεσιν τῆς ζωικῆς. Τὸ ζῶον (ὁ βοῦς ἐν τῇ φάτνῃ, ἡ ἐπωχῆζουσα ὄρνις) κκτέχεται οὕτω ὑπὸ τῶν σωματικῶν αὐτοῦ ἐντυπώσεων, ὥστε αἱ πλεῖστοι ἐξωτερικαὶ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων παρερχονται ἀπαρατήρητοι, καὶ τοι οὐδῶλος ἐλλείπουσιν εἰς αὐτὸ ὄργανον πρὸς ἀντίληψιν αὐτῶν (αἰσθητήρια ὄργανα).

ΣΗΜ. 1. Διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος εὑρίσκειται ἡ ψυχὴ εἰς ἀλληλεπίδρασιν πρὸς τὸν ἐκτὸς κόσμον. Ἐν αὐτῷ διακρίνομεν τὰ κεντρικὰ μέρη, ἐγκέφαλον καὶ νωτιαῖον μυελόν, τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ διακλαδώσεων, τῶν κυρίως νεύρων. Ταῦτα εἶναι ἀγωγοὶ διεγέρσεων (ἐρεθισμῶν) ἢ ἐκ τοῦ ἐκτὸς κόσμου πρὸς τὴν ψυχὴν, δηλ. ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον, λοιπὸν ἐπίκεντροι, ἢ ἐκ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν ἐκτὸς κόσμον, δηλ. ἐκ τοῦ κέντρου πρὸς τὴν περιφέρειαν, λοιπὸν ἀπόκεντροι. Ἐπικέντρως ἄγοντα νεῦρα εἶναι τὰ αἰσθητήρια νεῦρα εἰς τὸν ἐρεθισμὸν καὶ τὴν διεγερσιν αὐτῶν ἀντιστοιχεῖ ἐν τῷ κέντρῳ ἡ ἐντύπωσις ἐν τῇ ψυχῇ. Ἀποκέντρως ἄγοντα νεῦρα εἶναι τὰ κινῆ

τήρια νεῦρα' εἰς τὴν διέγερσιν αὐτῶν ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ περιφερείᾳ συστολὴ τῶν μυῶνων, δηλ. κίνησις τῶν μελῶν. Διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων ἐνεργεῖ ὁ ἐκτὸς κόσμος ἐπὶ τῆς ψυχῆς, διὰ τῶν κινητηρίων ἐνεργεῖ ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ ἐκτὸς κόσμου. Ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἀντανακλαστικῆς κινήσεως διαδέχονται αἱ δύο αὗται πράξεις ἀλλήλας ἀσυνειδήτως ὡς τύπος καὶ ἀντιτυπία, ἀλλαγοῦ παρεμβαίνει μεταξύ ἡ συνειδητὴ παράστασις.

ΣΗΜ. 2. Πᾶσα ἀλλοίωσις μέρους τινὸς τοῦ σώματος ἔχοντος αἰσθητικὰ νεῦρα ἐξαγγέλλεται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει δι' ἀναλόγου σωματικῆς ἐντυπώσεως. Κατὰ ταῦτα ἐν ἐκάστη στιγμῇ τῆς υπάρξεως ἡμῶν συναντῶνται ἄπειροι σωματικαὶ ἐντυπώσεις ἐκ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ σώματος ἡμῶν. Ἐνεκα τῆς ἀπλότητος τῆς ψυχῆς δὲν δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι αὗται αἱ σωματικαὶ ἐντυπώσεις συνυπάρχουσι κεχωρισμέναι ἀλλὰ συρρέουσιν, ὅπως αἱ πολλαὶ σταγόνες τοῦ ὕδατος πηγῆς, εἰς ἓν μόνον ρεῦμα ἐντυπώσεως, ἐν τῷ ὅποιῳ δὲν διακρίνεται πλέον ἡ μερικὴ ἐντύπωσις ὡς τοιαύτη, ἀλλ' ἐμφανίζεται μόνον τὸ σύνολον ἀπασῶν ὡς συνισταμένη ὀλικὴ ἐντύπωσις τοῦ σωματικοῦ βίου. Ταύτην τὴν ὀλικὴν ἐντύπωσιν ὀνομάζομεν ζωτικὴν ἐντύπωσιν χαρακτηριζομένην διὰ τῆς σκοτεινότητος αὐτῆς. Οὕτω αἰσθανόμεθα ὅτι ζῶμεν, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ δηλώσωμεν τὸ περιεχόμενον ταύτης τῆς σκοτεινῆς ὀλικῆς ἐντυπώσεως. Αἰσθανόμεθα ὅμως λίαν ὀρισμένως ἂν αἱ πολλαὶ μερικαὶ ἐντυπώσεις, αἵτινες συνιστῶσι τὴν ζωτικὴν ἐντύπωσιν, καὶ αἱ καταστάσεις, αἵτινες ὑπόκεινται ὡς βάσεις αὐτῶν, συμβιβάζονται ἢ οὐ, ἂν προάγουσιν ἢ παρακωλύουσιν ἀλλήλας, δηλ. ἂν εἶναι εὐάρεστοι ἢ δυσάρεστοι.

ΣΗΜ. 3. Ἡ σωματικὴ κατάστασις, ἐν ἣ ἅπασαι αἱ ζωτικαὶ ἐνέργειαι προάγουσιν ἀλλήλας, διότι εἶναι τοιαῦται, οἷα ὀφείλουσι νὰ ᾄναι, δίδει εἰς ἡμᾶς τὴν ὀλικὴν εἰκόνα τῆς κανονικῆς ὕγιουῦς σωματικῆς ζωῆς ἐξαγγελλομένην ψυχικῶς δι' εὐάρεστον ζωτικῆς ἐντυπώσεως· αἱ δὲ ἀσθενεῖς, ἔκρυθμοι, δηλ. ἐξ ἀμοιβαίων διαταράξεων καὶ κωλύσεων προερχόμεναι καταστάσεις τοῦ σώματος δίδουσι δυσάρεστον ζωτικὴν ἐντύπωσιν· εὐλόγως λοιπὸν ὀνομάσθη ἡ ζωτικὴ ἐντύπωσις βαρόμετρον τῆς ζωτικῆς ἡμῶν ἐνεργείας ἢ ζωτικῆ συνείδησις.

ΣΗΜ. 4. Τὰ αἰσθητήρια ὄργανα εἶναι ἐξ ἀρχῆς τῆς ζωῆς ἀνοικτὰ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμούς· αἱ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθητηρίων ὅμως, αἵτινες προκαλοῦνται δι' αὐτῶν ἐν τῇ ψυχῇ, ἀφανίζονται ἐντὸς τοῦ χάους τῆς λίαν τετονισμένης ζωτικῆς ἐντυπώσεως. Τὸ θηλάζον νήπιον βλέπει καὶ ἀκούει χωρὶς νὰ ἀντιληφθῆ τι. Εἶναι δὲ λίαν σημαντικὴ ῥοπὴ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ, ὅταν ὁ ὀφθαλμὸς αὐτοῦ κατὰ πρῶτον προσηλῶνηται εἰς λάμπρον κομβλον, εἰς τὴν φλόγα λαμπάδος κλ. ἢ ὅταν ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ στρέφηται πρὸς τὴν φωνὴν τῆς μητρὸς ἢ ὅταν ἡ χεὶρ αὐτοῦ θύναται νὰ πιᾷ ἄντικείμενον προσφερόμενον εἰς αὐτό.

Ἐποπτεῖαι.

Ἐκ τῶν ἐντυπώσεων γεννῶνται ἐποπτεῖαι.

Τὸ σύνολον τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθητηρίων, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, εἶναι ἡ ἐποπτεία τοῦτου τοῦ ἀντικειμένου· «ἐποπτεῖα», διότι ἡ ἀντιλήψις τῆς ὁράσεως ἀποτελεῖ τὴν βῆσιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ὀλικῆς παραστάσεως, εἰς τὴν ὁποῖαν προσφέρει τὸν ἔρῳνον αὐτοῦ ἕκαστον αἰσθητήριον. Λοιπὸν πρὸς τὴν ἐποπτεῖαν ἀντικειμένου τινὸς ἀπαιτεῖται οὐ μόνον ἡ ὄψις αὐτοῦ, δηλ. τὸ χρῶμα καὶ ἡ μορφή, ἀλλὰ καὶ ὁ ἦχος ἢ ἡ φωνή, ἡ σκληρότης ἢ μαλακότης, ἡ λειότης ἢ τραχύτης, ἡ θερμότης ἢ ψυχρότης (θερμοκρασία), ἡ ξηρότης ἢ ὑγρότης, ἔπειτα ἡ ὄσμη καὶ ἡ γεῦσις αὐτοῦ. Ἀπῆσαι αὗται αἱ ἀντιλήψεις τῶν αἰσθητηρίων συμπλέκονται περὶ τὴν πρῶτασιν τῆς ὁράσεως ὡς «γνωρίσματα» τοῦ ἐξωτερικοῦ πράγματος καὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἐποπτεῖαν αὐτοῦ.

Τὸ σύνολον τῶν αἰσθητῶν ἐποπτεῶν, τὰς ὁποίας ἀπέκτησεν ἄνθρωπός τις, ἀποτελεῖ τὸν κύκλον τῆς αἰσθητικῆς αὐτοῦ ἐμπειρίας. Ἐν τῶν κυρίων ἔργων τῆς ἀγωγῆς κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ παιδὸς εἶναι τὸ νὰ δώσῃ εἰς τοῦτον τὸν κύκλον ὡς μεγίστην ἔκτασιν.

Τοῦτο τὸ ἔργον ἐκτελεῖ ἡ ἀγωγή δι' ἀναπτύξεως τῶν αἰσθητηρίων καὶ διὰ προσαγωγῆς τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐποπτείας. Ὅσῳ τελειότερα εἶναι τὰ ὄργανα καὶ ὅσῳ πολυπληθέστερα εἶναι τ' ἀντικείμενα τῆς ἐποπτείας, τοσοῦτω πλουσιώτερος θὰ ᾖναι ὁ κύκλος τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν αἰσθητηρίων εἶναι ἀρνητικὴ, ἐὰν ζητῆ ν' ἀπομικρύνῃ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ διαφθεῖρῃ ἢ ἀμβλύνῃ τὰ αἰσθητήρια· θετικὴ, ἐὰν θέλῃ νὰ ὀξύνῃ αὐτὰ δι' ἰδίων ἀσκήσεων.*

* Καὶ τὰ αἰσθητήρια ἔχουσι ἀνάγκην ἀναπτύξεως. Ὁ ὀφθαλμὸς, ἐὰν γείνη μύωψ παραμελήσας νὰ βλέπῃ πρὸς τὰ μακρὰν, καθίσταται ἀνίκανος νὰ ἐξοικειώνηται πρὸς μεγάλας ἐκτάσεις, τὸ οὖς προσηλούμενον μόνον εἰς τὸν χρωματισμὸν τοῦ τόνου καὶ εἰς τὴν κατὰ συνθήκην σημασίαν τῶν ἐντυπώσεων τοῦ ἡχοῦ ἀπόλλυσι τὴν ἐπιδεκτικότητα τῶν σχέσεων τῶν φθόγων, καὶ παύει τοῦ νὰ ᾖναι αἰσθησις τῆς μουσικῆς. Ὅποιος τελειο-

Τοιούτοι ἀσκήσεις ἀναφέρονται ἐν τῇ ὁράσει εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ μήκους, ὕψους καὶ βάρους, εἰς τὴν δικάρισιν ἀποχρώσεων, εἰς τὴν ἀντίληψιν ἀσημάντων γνωρισμάτων, ἰδίᾳ ἐξ ἀποστάσεως· ἐν τῇ ἀκοῇ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ὕψους τοῦ φθόγγου, τῆς πηγῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποστάσεως αὐτῆς· ἐν τῇ ἀφῆ εἰς τὴν ἐκτίμησιν βρωῶν καὶ θερμοκρασιῶν· ἐν τῇ γεύσει εἰς τὸν βλάβον τῆς συγκεντρώσεως γευστῶν δικλύσεων κλ. Ἡ γυμναστικὴ αὕτη τῶν αἰσθητηρίων δύναται νὰ παρεκβληθῆ πρὸς τὴν λοιπὴν γυμναστικὴν.

Καθόσον δὲ ἡ φύσις δὲν προσφέρει οἴκοθεν τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐποπτείας, ἀνάγκη νὰ προσάγωνται ταῦτα ἐπίτηδες καὶ δὴ ἢ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ἢ ἐν πιστοῖς ἀντιτύποις καὶ εἰκόσιν, ἢ ἀνάγκη νὰ φέρῃ τις τὸν παῖδα εἰς θέσεις, αἵτινες παρέχουσιν εἰς αὐτὸν νέας ἐποπτείας. Περιηγήσεις ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, συναναστροφή μετ' ἀνθρώπων, ἐπίσκεψις ἐκθέσεων, θεάτρων, πινακοθηκῶν, μουσείων, θηριοτροφείων, μεταλλείων κτλ. ἔχουσι μεγάλην παιδευτικὴν δύναμιν, διότι ἐπεκτείνουν τὸν κύκλον τῆς αἰσθητῆς ἐμπειρίας. Πρέπει ὅμως νὰ προσέχη τις νὰ μὴ καταπέζη τὸ πνεῦμα τοῦ παιδὸς διὰ τοῦ πλήθους τῶν προσχομένων καὶ νὰ μὴ κωλύῃ τὴν μόρφωσιν τῆς καρδίας αὐτοῦ διὰ τῆς ἀστασίας τῶν ἐπιδράσεων τῶν αἰσθητηρίων*.

ΣΗΜ. 1. Αἱ ἐποπτεῖαι εἶναι αἱ πρῶται μόνιμοι συλλήψεις τῶν στοιχείων τῆς παραστατικῆς ἡμῶν ἐνεργείας, δηλ. τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθητηρίων, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται, ὅπως αἱ λέξεις τῆς γλώσσης ἐκ τῶν μερικῶν στοιχείων.

Αἱ ἐποπτεῖαι συμπλέκονται πάλιν πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀποτελοῦσιν ἀνωτέρας, συνθετωτέρας παραστατικὰς μορφὰς, ὅπως αἱ λέξεις τῆς γλώσσης συναρμολογοῦνται εἰς προτάσεις. Αἱ ἀνώτεραι αὗται συνθέσεις παράγουσι τὴν τοπικὴν παράλληλιν καὶ τὴν χρονικὴν διαδοχὴν. Ἡ παράστασις τῆς ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἐκτεινομένης χώρας εἶναι λίαν περίπλοκος παραστατικὴ μορφή, εἰς ἀντίληψιν τῆς ὁποίας

ποιήσεως δεκτικὴ εἶναι ἡ ἀφῆ, δεικνύει ἢ τελείωσις αὐτῆς παρὰ τοῖς τυφλοῖς, παρ' οἷς ἀντικαθιστᾷ τὴν ὄρασιν.

* Διὰ τοῦτο αἱ μεγάλοι παγκόσμιοι ἐκθέσεις εἶναι ἥμισυ κατάλληλοι ἵνα ἐπεκτείνωσι τὸν κύκλον τῶν ἐποπτειῶν τοῦ εἰσέτι ἀπαιδεύτου ὡς καταπέζονται τὸ θυμικὸν διὰ τῆς πλησμονῆς καὶ ποικιλίας τοῦ προσφερομένου.

ὅθεν ἀρκεῖ ν' ἀνοίξωμεν ἀπλῶς τὸν ὀφθαλμὸν πρὸς τὸ ρεῦμα τοῦ φωτός" διότι ζωᾶ, παῖδες καὶ βλάκες στρέφουσι τὸν ὀφθαλμὸν πρὸς τὴν χώραν χωρὶς νὰ λάβωσιν «ἐποπτεῖαν» αὐτῆς. Ἀνάγκη πρότερον ν' ἀποκτήσῃ τις τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ φύλλου, τοῦ δένδρου, τοῦ θάμνου κλ., πρὶν ἢ δυνηθῆ νὰ «ἐξοικειωθῆ» διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ πρὸς τὴν χώραν.

ΣΗΜ. 2. Κατὰ ταῦτα ἡ «ἐξοικείωσις» πρὸς τὸν ἑκτὸς κόσμον εἶναι ψηφοθέτησις τῆς παραστατικῆς ἡμῶν ἐνεργείας, τῆς ὁποίας τὰ ψηφία εἶναι αἱ μερικαὶ ἐποπτεῖαι.

Ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη παρέχουσιν εἰς τὴν αἴσθησιν ἡμῶν ταῦτα τὰ ψηφία, τὰ ὁποῖα ἀποταμιεύονται ἐν τῇ μνήμῃ καὶ συνδέονται ὑπὸ τῆς φαντασίας εἰς νέους συνδυασμοὺς (συμπλέγματα) ἀφισταμένους τῆς ἀρχικῆς μορφῆς. Αἱ ἐποπτεῖαι ἀποτελοῦσι τὴν ἐν πρώτῳ βαθμῷ ἐπεξεργασμένην ἀκατέρηστον ὕλην πάντων τῶν ἀνωτέρων μορφωμάτων τῆς ψυχῆς καὶ εἶναι αἱ αἰσθηταὶ εἰς κοινὰ γράφαι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ἡμετέρας παραστατικῆς ἐνεργείας, ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδεμίαν ἔχουσιν ἔννοιαν αἱ ἀνωτέραι ὑπὲρ αἴσθησιν παραστάσεις ἡμῶν.*

§ 13.

Ἡ θυμικὴ πλευρὰ τοῦ πιιδός. Σπουδαίους τοῦ θυμικοῦ βίου.

Εἰς τὴν συνείδησιν ὡς τὸ σύνολον τῶν παρεκτάσεων παρεθέτομεν τὸν θυμὸν (τὴν καρδίαν) ὡς τὸ σύνολον τῶν συναισθημάτων, ἐνδιαφερόντων καὶ ὀρέξεων, ἅτινα ἀναπτύσσονται διὰ τοῦ παρεκτατικοῦ βίου τῆς ψυχῆς. Ἄνευ θυμοῦ θὰ ἔμενεν ὁ ἄνθρωπος ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος.

Ἐπειδὴ ἐν τῇ θυμικῇ πλευρᾷ τοῦ ἀνθρώπου περιέχεται καὶ ἡ βούλησις αὐτοῦ, ἐπομένως καὶ ὁ μέλλων χαρακτηρ, διὰ τοῦτο ἡ θυμικὴ μόρφωσις εἶναι λίαν σπουδαία. Ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ φροντίσῃ ἵνα πρῶτον ὁ θυμὸς τοῦ τροφίμου ἀνοιχθῆ εἰς τὰς ὀρμὰς τοῦ συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι, δεῦτερον ἵνα γένηται τοῦτο ὀρθῶς, ἐν τάξει καὶ ἄνευ σφοδρῶν θυμικῶν διεγέρσεων καὶ τρίτον ἵνα τὸ συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι αὐτοῦ τραπεῖται εἰς τὰ ὑψηλότερα ἀντικείμενα, τὰ πνευματικώτερα.

* Κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν ἔχει καὶ σήμερον ἀκόμη κύρος τὸ θεώρημα τῆς ἀρχαιοτέρας φιλοσοφίας "οὐδὲν ἐν τῷ νῷ, ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει."

Ἐνταῦθα ἐξαίρομεν πρὸ πάντων ὅτι τὰ συναισθήματα καὶ αἱ ὀρέξεις δὲν εἶναι τι αὐτοτελεῖς, ἀνεξάρτητον τοῦ παραστατικού βίου, ἀλλ' ἀναπτύσσονται ἐν ταῖς παραστάσεσι καὶ μετ' αὐτῶν, μάλιστα ἐκεῖ, ἔνθα συνκντῶνται πολλὰ παραστάσεις ἕνα προαγάγωσιν ἢ κωλύσωσιν ἀλλήλους.¹

Διὰ τὴν θυμικὴν μόρφωσιν εἶναι οὐσιῶδες τὸ νὰ σχηματισθῶσιν ἐν τῇ ῥοῇ τῶν παραστάσεων σταθμοὶ τινες, ἐν οἷς συναθροίζονται αἱ παραστάσεις καὶ εἰς τοὺς ὑποίους ἐπανερχονται πάντοτε αἱ ἐκ διαφόρων μερῶν προερχόμεναι σειραὶ παραστάσεων.

Τὸ θυμικὸν τοῦ παιδὸς χαρακτηρίζει δηλ. ἔκτακτος μαλακότης, μεθ' ἧς ἴσταται ἀνοικτὸν εἰς τὴν προσβολὴν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων ἄνευ τινὸς ἐσωτερικοῦ στηρίγματος. Ἐντεῦθεν αἱ σφοδραὶ ἀψυχαρδίαί τῆς χαρᾶς, τῆς λύπης καὶ τῆς ἀγνακτικῆς, αἵτινες τοσοῦτον εὐκόλως ἐμφανίζονται ἐν αὐτῷ καὶ ἐκρήγνυνται ἐν ἀλλὰ εἰς εὐθυμίαν καὶ δάκρυα. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀπότομος ἐμφάνισις ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρέφονται ὅτε μὲν εἰς τοῦτο, ὅτε δὲ εἰς ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενον καὶ γεννῶσι τὴν τραχεῖαν ἀγριότητα τοῦ παιδὸς.

Αὕτη ἡ θυελλώδης ἀνάπτυξις θραύεται, ἐὰν ὑπάρχωσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδὸς στηρίγματα διατηροῦντα ἰσορροπίαν τινὰ ἐν αὐτῇ. Διὰ τοῦτο πρέπει ὁ παῖς νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τῆς λίαν μεγάλης μεταβολῆς τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ καταστάσεων. Ἀντὶ τοῦ νὰ ἐγκαταλιμπάνηται εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἀγρίους συμπαίκτας, ἀνάγκη μᾶλλον νὰ ἐγκλείηται ἐντὸς ἡρέμου κύκλου ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων καὶ διηνεκῶς ἐπανερχομένων ἔργων.²

Ἐνταῦθα μάλιστα ἡ κατοικία μετὰ τῆς ἡσυχου εἰρήνης καὶ ἡρέμου ἐπικληψέως τῆς ἡμερησίης τάξεως αὐτῆς δεικνύει μεγάλην δύναμιν διὰ τὴν θυμικὴν μόρφωσιν*. Οὐδὲν ἦτον σπουδαία εἶναι καὶ ἡ μετὰ ταῦτα διατριβὴ ἐν τῇ σχολῇ, ἥτις ὀφείλει νὰ ἦναι ἐνδιατήρησις τῆς καθαρότητος καὶ τάξεως. Αὕτη ἐμποδίζει διὰ τῆς αὐστηροτέρας αὐτῆς πειθαρχίας πάσας τὰς ἀταξίας τοῦ παιδὸς καὶ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ θυμικοῦ διὰ τῆς διδασκαλίας.

* Τὸ περιφέρεισθαι μετὰ τῶν παιδῶν εἰς περιηγήσεις καὶ ξενοδοχεῖα καταστρέφει πᾶσαν βᾶσιν τῆς θυμικῆς αὐτῶν μορφώσεως (20. γαλικὸς βίος).

Τέλος σημαίνει πολύ τὸ ν' ἀποκτήσῃ ὁ παῖς ἤδη ἐν ταύτῃ τῇ βαθμίδι διὰ τὸ σύνολον τῶν πρὸς τὸν ἐκτὸς κόσμον σχέσεων αὐτοῦ ἐκεῖνο τὸ σημεῖον τῆς ἀναπαύσεως, τὸ ὁποῖον συνδέομεν μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ὁποῖον ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν ὀρθοσκευτικὴν ἐποψίαν τοῦ κόσμου.

ΣΗΜ. 1. Ἡ συνείδησις τῶν προαγωγῶν καὶ κωλύσεων τῶν παραστάσεων εἶναι τὸ συναισθημα, τὸ ὁποῖον ἐπομένως ἐμφανίζεται ὡς ἡδὺ ἢ ἀλγεινόν. Ἐν τῇ κατανικήσει τῆς κωλύσεως διὰ τινων παραστάσεων συνίσταται ἡ ὕρεξις, ἥτις ὑπὸ τινος περιστάσεως μεταβάλλεται εἰς βούλησιν ἵνα ἐξέλθῃ πρὸς τὰ ἐκτὸς ὡς πρᾶξις.—Ἰδίως σπουδαία διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θυμικοῦ εἶναι ἡ καλλιέργεια τῶν πνευματικῶν, καλλιλογικῶν καὶ ἠθικῶν συναισθημάτων. Πηγὴ αὐτῶν εἶναι ἡ ἁρμονία καὶ συμφωνία, τῶν ὁποίων ἀπολαύομεν ἐν τῷ ἀληθεῖ, τῷ καλῷ καὶ τῷ ἀγαθῷ, ἀλλὰ καὶ ἡ δυσαρέσκεια, τὴν ὁποίαν διεγείρει ἐν ἡμῖν τὸ ψευδές, τὸ αἰσχρὸν καὶ τὸ κακόν.

ΣΗΜ. 2. Ὁ παῖς εἶναι ἄστατος· δὲν δύναται νὰ ἐνδιατρίψῃ ἐπὶ πολὺ εἰς ἓν ἀντικείμενον, ἀλλὰ παρασύρεται ὑπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐντυπώσεως. Ἡ σφοδρότης, μεθ' ἧς ἐνεργοῦσιν εἰς τὸ θυμικόν αὐτοῦ αὐταὶ αἱ ἐντυπώσεις, μεταβιβάζει αὐτὸν αἴφνης ἐκ μιᾶς ἀψικαρδίας εἰς ἄλλην, ἐκ τοῦ γέλωτος εἰς τὰ δάκρυα. Ἀγαπᾷ τὴν μεταβολήν, διὰ τοῦτο ῥίπτει τὸ παίγιον αὐτοῦ, ἐὰν δὲν δύναται νὰ μεταβάλῃ τι ἐν αὐτῷ, ἢ ζητεῖ νὰ καταστρέψῃ αὐτὸ (καταστρεπτικὴ ὁρμὴ τῶν παιδίων). Ἐπειδὴ δὲν δύναται ἀκόμη νὰ διατηρήσῃ μίαν ἰδέαν ἢ καὶ μόνον νὰ κάθηται ἡσυχος ἐπὶ πολὺν χρόνον, δὲν εἶναι ἀκόμη ἱκανὸς ἐν ταύτῃ τῇ περιόδῳ νὰ φοιτᾷ εἰς τὸ σχολεῖον. Μάλιστα ἀρέσκουσιν εἰς αὐτὸν ἐκεῖναι αἱ παιδία, ἐν αἷς ἐν ταχεῖα διαδοχῇ μεταβαίνει ἐκ μιᾶς καταστάσεως εἰς ἄλλην, λοιπὸν μάλιστα αἱ παιδία τῆς κινήσεως. Ἐὰν ἐγκαταλειφθῇ εἰς ἑαυτὸν, ῥίπτεται εἰς τὰς ποικιλωτάτας ἐπιχειρήσεις, ἀκολουθῶν ἐξωτερικὴν ὄθησιν. Ἐντεῦθεν ἀναγκαῖα ἡ ἐπιτήρησις, μάλιστα ὅπου εἶναι ὁμοῦ πολλοὶ παῖδες.

ΣΗΜ. 3. Ἐπι σπουδαιότερα τῶν πραγμάτων εἶναι τὰ πρόσωπα. Εἶναι τὰ μάλιστα σπουδαῖον τὸ νὰ μὴ ἐγκλεισθῇ ὁ παῖς ἐν τῷ γοητευτικῷ κύκλῳ τοῦ οἰκείου «ἐγὼ», ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ὑποδέχεται ἐν αὐτῷ πρόσωπα τῆς συναναστροφῆς αὐτοῦ. Ἡ συμπάθεια πρὸς ἀνθρώπους εἶναι ἡ κυρία πηγὴ τῆς θυμικῆς μορφώσεως· προάγεται δὲ αὕτη δι' εὐκρινείας, φιλαληθείας καὶ ἐνδομύχου συναναστροφῆς κατ'ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κρυφίνοιαν καὶ ὑπόκρισιν. Οἱ παῖδες πρέπει νὰ παρακινῶνται νὰ φαίνωνται ὅποιοι εἶναι καὶ νὰ ἐνδιαφέρωνται διὰ τὰς θυμικὰς καταστάσεις οὐ μόνον τῶν συγγενῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν συμπαικτῶν καὶ τῶν φίλων αὐτῶν. Τοῦτο ἄγει εἰς τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα τοῦ συγχαίρειν καὶ συμπάσχειν, τὰ ὁποῖα σχηματίζουσι τὴν γέφυραν εἰς τὴν ἀγάπην.

Φυσική ανάπτυξις τοῦ παιδὸς ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν
τῆς διδασκαλίας.

Μετὰ τῆς ἐποπτείας συμβαδίζει ἐν τῇ πρῶτῳτάτῃ περιόδῳ τῆς ζωῆς ἡ γλωσσοσα. Τὸ συνδέον ἀμφοτέρως εἶναι ἡ ἀκοή· ὁ κωφὸς μένει ἄλλοτε.

Πεπροικισμένος δι' ἐξαιρέτων γλωσσικῶν ὀργάνων ἀρχίζει ὁ παῖς λίαν πρῶτως νὰ μεταχειρίζεται αὐτά. Ἐπειδὴ ἀκούει τοὺς φθόγγους, τοὺς ὁποίους παρῆγει, ἀρχίζει νὰ μεταβάλλῃ αὐτοὺς ποικιλοτρόπως καὶ ἀρθρῶνῃ καὶ δὴ διὰ μιμήσεως τούτου, τὸ ὁποῖον ἀκούει παρ' ἄλλων. Οὕτω ἡ γλωσσοσα τῶν ἐνηλίκων, ἣτις λαλεῖται περὶ τὸν παῖδα, γίνεται τὸ πρότυπον τῆς χρήσεως τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων¹.

Τὸ λαληθὲν ὅμως δὲν μένει κενὸς ἤχος, ἀλλ' ἀποκτᾷ κατ' ὀλίγον σημασίαν. Ἐποπτεύων ὁ παῖς τὰ ἀντικείμενα ἀκούει συγχρόνως (παρ' ἄλλων) τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ σημεῖοι αὐτῶν. Ἡ ἐποπτεία καὶ τὸ ὄνομα συγχωνεύονται παρ' αὐτῷ εἰς ὀλικὴν παρῆστασιν τοσοῦτον ἐνδομύχως, ὥς εἰ καὶ τὸ ὄνομα ἦτο γνώρισμα τοῦ πράγματος καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐποπτεῖαν αὐτοῦ. Μετὰ τῆς ἐποπτείας τοῦ πατρὸς, τῆς μητρὸς, τῆς τραπεζῆς, τοῦ δένδρου συγχωνεύονται παρ' ἐλληνοπαισι τὰ ὀνόματα «πατήρ», «μήτηρ», «τράπεζα», «δένδρον».

Χωρὶς νὰ διδάξωσιν ἐπίτηδες οἱ ἐνήλικες τὸν παῖδα οἰκειοποιεῖται οὗτος δι' ἀπλῆς μιμήσεως μέγα μέρος τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ. Πᾶσα λέξις τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε, γίνεται ἀφετηρία διὰ τὴν περαιτέρω μόρφωσιν αὐτοῦ· διότι τὴν λέξιν ταύτην μεταβιβάζει ἀμέσως εἰς πᾶν νέον ἀντικείμενον ἔχον τὰ αὐτὰ γνωρίσματα τῷ ἀντικειμένῳ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεδύθη κατ' ἀρχὰς ἡ λέξις. Ἡ λέξις «τράπεζα» ἀποδίδεται εἰς πᾶν ἔπιπλον τούτου τοῦ εἴδους, ἡ λέξις «καλὸν» εἰς πᾶν ἀντικείμενον ἀναποκρινόμενον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ καὶ προτιμώμενον διὰ τοῦτο ὑπὸ τινος ὄψιν. Τοῦτο συμβαίνει ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν κρίσεων· «τοῦτο τὸ πρᾶγμα εἶναι τράπεζα· τοῦτο εἶναι καλόν».

Ἀρχίζων ὁ παῖς νὰ ἐργάζεται διὰ λέξεων δηλ. νὰ ὀμιλήσῃ ἀρχίζει καὶ νὰ παραβῆλῃ τὰ πράγματα καὶ τὰς ιδιότητας αὐτῶν καὶ ν' ἀντιλαμβάνηται τὰς σχέσεις αὐτῶν, δηλ. νὰ κρίνη. Κρίσεις τινὰς π. χ. «ἡ χιὼν εἶναι ψυχρὰ» δύναται αὐτὸς ν' ἀνακαλύψῃ· ἐν ταῖς πλείσταις ὅμως κρίσεσι μιμεῖται μόνον τοὺς ἄλλους, δηλ. ἐπαναλαμβάνει τὰς κρίσεις (προτάσεις), τὰς ὁποίας ἀκούει, ὅπως ἐπανελάμβανε πρότερον τὰς μερικὰς λέξεις (ὀνόματα). Οὕτω εἰσδέχεται τὰς γνώσεις καὶ τὸν νοῦν, ὃ ὁποῖος ἐπικρατεῖ περίξ αὐτοῦ.

Πᾶν ὅ,τι ἀκούει ὁ παῖς περίξ αὐτοῦ εἶναι διδασκαλίαι, ἤτις παρέχεται ἀσυνειδήτως καὶ τὴν ὁποίαν εἰσδέχεται ὁ παῖς ἀσυνειδήτως. Αὕτη ἡ διδασκαλία εἶναι λίαν ἰσχυρὰ, διότι ἡ συνειδήσις τοῦ παιδὸς ἴσταται ἀνοικτὴ εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ὡς χόρτης ἄγραφος. Ἐρχόμενος ὁ παῖς εἰς τὴν σχολὴν εἶναι ἤδη ὠπλισμένος διὰ πλήθους γνώσεων καὶ δεξιότητων. Ὡστε δικαίως λέγει ὁ Ἰωάννης Παῦλος ὅτι «ὁ ἄνθρωπος μαθάνει ἐν τοῖς τρισὶ πρώτοις ἔτεσι τῆς ζωῆς πλεῖστον ἢ ἐν τοῖς τρισὶν ἀκαδημαϊκοῖς».

Οὕτω λοιπὸν ἀπέκτησεν ὁ παῖς ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ τῆς ζωῆς θησαυρὸν γνώσεων ὑπὸ τὴν μορφήν ἐποπτικῶν καὶ λέξεων, ὡς καὶ συνδέσεις αὐτῶν εἰς κρίσεις καὶ προτάσεις· ἀνεπτύχθησαν δὲ παρ' αὐτοῦ καὶ τινες πνευματικαὶ ἐνέργειαι, τοῦλάχιστον ἐν ταῖς ἀπλουστάταις αὐτῶν μορφαῖς, ὅλον τὸ προσέχειν, διατηρεῖν, συγκρίνειν, νοεῖν καὶ λαλεῖν. Ἐπὶ ταύτης τῆς βίωσις ὀφείλει νὰ γείνη ἡ περικιτέρω ἐποικοδόμησις ἐν τῇ περιόδῳ τῆς μεθῆσεως.

ΣΗΜ. 4. Ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι προϊόν τῆς μιμητικῆς εὐαισθησίας, τὸ ὁποῖον ἀκούει ὁ παῖς περὶ ἑαυτὸν, ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου ὅτι ὁ παῖς οἰκειοποιεῖται ἐκείνην τὴν γλῶσσαν, ἣτις λαλεῖται περίξ αὐτοῦ, λοιπὸν ἐν Γερμανίᾳ τὴν Γερμανικὴν, ἐν Ἑλλάδι τὴν Ἑλληνικὴν κτλ. καὶ δὴ ἐκάστην μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας. Δύναται τις μάλιστα καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ πείραμα καὶ μεταθέτων τὸν παῖδα, ἀφοῦ ἐξέμαθε τὴν μητρικὴν γλῶσσαν, εἰς ξένον τόπον νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὸν δευτέραν γλῶσσαν. Λοιπὸν ἡ γλῶσσα εἶναι ἐπίκτητος, οὐχὶ ἔμφυτος, καὶ ἐν τῇ γεννήσει τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὀρίζεται ποίαν γλῶσσαν θὰ λαλήσῃ καὶ τι μετὰ τῆς γλώσσης θὰ εἰσῶθῃ ἐντὸς τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ.

Ἄφοῦ δὲ ἡ γλῶσσα εἶναι ἐπίκρητον ἀγαθόν, καὶ πᾶν ὅ,τι εἰςδέχεται ὁ ἄνθρωπος διὰ μέσου αὐτῆς ἀνήκει εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἐπικτήτου· τοῦτο δὲ εἶναι σχεδὸν πᾶν ὅτι ἀποτελεῖ τὴν μὲν μορφῶσιν ἡμῶν καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ πνευματικὴ ἰδιοφυία τοῦ ἀτόμου. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὴν γλῶσσαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀμέσως ὑποβιβάζεται εἰς ζῶον. Ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ παντοδύναμον ὄργανον, δι' οὗ ἐνεργεῖ ὁ παιδαγωγὸς ἐπὶ τοῦ τροφίμου, ἵνα ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν τὸ οἰκεῖον πνεῦμα. Κατέχων τοῦτο τὸ ὄργανον εἶναι ὑπέρτερος τῶν λοιπῶν μορφωτικῶν παραγόντων. Ἐντεῦθεν δύναται νὰ κατανοήσῃ ὁ ποῖον μέγαστάδιον ἀφέθη διὰ τοῦ μέσου τῆς γλώσσης ἀνοικτὸν εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ἐπίδρασιν καὶ πόσον ὀλίγον περιορίζεται ἡ ἀγωγὴ διὰ τοῦ ἐμφύτου.

ΣΗΜ. 2. Διὰ τί δὲν ἔχουσι καὶ τὰ ζῶα γλῶσσαν ὅπως οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ τινὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς τὰ πτηνά, ἔχουσιν ὄργανα γλωσσικὰ καὶ ψιδικά; Αἰτία τούτου εἶναι ἡ σωματικὴ αὐτῶν ὀργάνωσις, ἕνεκα τῆς ὁποίας ὑπερτεροῦσι παρ' αὐτοῖς αἱ σωματικαὶ ἐντυπώσεις τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθητηρίων (§ 41) οὕτως, ὥστε ἀποβαίνει δύσκολον νὰ διευθύνωσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Τὰ ζῶα διεγείρει μόνον ὅ,τι συνέχεται ἀμέσως μετὰ σωματικῶν ἐντυπώσεων, π. χ. τροφὴ ἢ πληγαί. Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν δύναται νὰ προσηλώσωσιν ἐλευθέρως τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς μερικά πράγματα, δὲν δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ παρ' αὐτοῖς ἡ συγχώνεσις τῶν ὀνομάτων μετὰ τῶν ἐποπτεῶν. Αἱ ἐποπτεῖαι ὑπάρχουσιν· ἀλλὰ δὲν ἐπιτυγχάνει ἡ ἀπαλλαγὴ καὶ ἀπόσπασις αὐτῶν ἀπὸ τῆς σωματικῆς ἐντυπώσεως. Τὰ ζῶα ἀντιλαμβάνονται τὰ περίεξ ἀτελῶς μόνον, δηλ. μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰς σωματικὰς αὐτῶν ἀνάγκας.

ΤΜΗΜΑ II.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΑΘΗΣΕΩΣ.

ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.

§ 15.

Ἀναπαραγωγὴ τῶν παραστάσεων.

Ὅταν ὁ παῖς βλέπῃ ἀντικείμενόν τι δις ἢ τρις, ἀναγνωρίζει αὐτὸ, προδήλως διότι ἡ ἀρχικὴ περὶ αὐτὸν τοῦ ἀντικειμένου, ἥτις ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἀφανισθῆ ἐκ τῆς συνειδήσεως, ἀναζώ-

πυραίνεται ἵνα συνενωθῆ μετὰ τῆς νέας ὁμοίας αὐτῇ παραστά-
σεως. Οὕτω προσηλοῦται ὁ ὀφθαλμὸς περιπλανώμενος μετὰ τῶν
πολλῶν ξένων ἀνθρώπων αἴφνης ἐπὶ τῶν χαρακτηρῶν γνωστοῦ
τινος ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον ἀνεγνωρίσαμεν ὡς ταιοῦτον. Δὲν
ὅλ' ἀνεγνωρίζομεν αὐτὸν, ἐὰν δὲν ἐβλέπομεν αὐτὸν πρότερον καὶ
ἐὰν ἡ ἀρχαιοτέρα παράστασις δὲν ἀνεκαλεῖτο εἰς τὴν συνείδη-
σιν ὑπὸ τῆς νεωτέρας.

Ἐν τούτοις ὅμως δὲν ἐπανέρχεται μόνον ἡ ἀρχαιοτέρα πα-
ράστασις τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν ἀνθρώπου εἰς τὴν συνείδησιν, ἀλλὰ
φέρει μεθ' ἐκείτης καὶ ὅλον σύμπλεγμα ἄλλων παραστάσεων,
μεθ' ὧν συνεδέθη τότε διὰ τοῦ συγχρονισμοῦ. Οὐ μόνον ἀνα-
γνωρίζομεν τὸν ἀρχαῖον γνώριμον ἡμῖν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀνα-
μνηστικόμεθα συγχρόνως πικρῶν τῶν περιστάσεων, ὑπὸ τὰς
ὁποίας εἶδομεν αὐτὸν τὸ πρῶτον, ὡς π. χ. τοῦ τόπου, ἔθους ἤτο,
τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἦσαν μετ' αὐτοῦ κτλ.

Τὰ γεγονότα ταῦτα δεικνύουσιν ὅτι δύνανται νὰ ἐπανέλ-
θωσιν ὑπὸ εὐμενεῖς περιστάσεις εἰς τὴν συνείδησιν παραστάσεις,
αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν ποτε ἐν τῇ συνείδησει καὶ ἀπεδιώχθησαν αὐ-
τῆς δι' οἰκισθῆ ποτε αἰτίαι, δηλ. ἐσκοτίσθησαν. Ἡ ἐπάρδος
ἐσκοτισμένων παραστάσεων εἰς τὴν συνείδησιν ὀνομάζεται ἀνα-
παραγωγή ἢ ἀνάπλασις, αἱ δὲ παραστάσεις, αἵτινες ἐμφανίζον-
ται δι' αὐτῆς, ἀναπαρηγμέναί παραστάσεις ἢ παραστάσεις ἐν
στενοτέρῃ σημασίᾳ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐντυπώσεις, αἵτινες
δύνανται νὰ παραχθῶσι μόνον διὰ τοῦ ἀμέσου ἐρεθισμοῦ τῶν
αἰσθητηρίων.

Ἡ αἰτία τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν παραστάσεων εἶναι διττή·
1) ἡ ταυτότης ἢ ὁμοιότης τοῦ περιεχομένου καὶ 2) ἡ συγχώ-
ρευσις ἕνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ. Αἱ παραστάσεις ἀναπαράγου-
σιν ἀλλήλας, ἐὰν ᾖναι αἱ αὐταὶ ἢ ὁμοιοί· ἀναπαράγουσι δὲ ἄλ-
λήλας καὶ ἂν, χωρὶς νὰ ᾖναι ὁμοιοί, συνητηθήσασιν ποτε ἐν τῇ
συνείδησει καὶ συνεχωνεύθησιν ἕνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ εἰς μίαν
μόνην ὀλικὴν παράστασιν ἢ σειράν.

Ἡ ἕνεκα ταυτότητος ἀναπαραγωγή καλεῖται ἄμεσος, ἡ
ἕνεκα συγχρονισμοῦ ἕμμεσος. Ὁ νόμος τῆς ἀμέσου ἀναπαραγω-
γῆς εἶναι ὅτι *A* ἀναπαράγει *A*· ὁ νόμος τῆς ἕμμεσου εἶναι ὅτι

A ἀναπαράγει *B* και *B* ἀναπαράγει *A*, προϋποτιθεμένου ότι ἀμφότερα συνητηθήσαν ποτε συγχρότως ἐν τῇ συνειδήσει και συνελθωνεύθησαν ἕνεκα τούτου. Οὕτω δύναται ν' ἀναπαρκαγγή λίαν ζωηρῶς ἡ θέα ἐζωγραφημένου καρπού τὴν γεῦσιν αὐτοῦ και, ἐὰν ὁ Κόστωρ και ὁ Πολυδεύκης περιεπάτουν πᾶντοτε ὁμοῦ, ἡ συνάντησις ἐκατέρου βεβαίως θὰ ὑπομνήσῃ εἰς ἡμᾶς τὸν ἕτερον.

Ἡ ἕνεκα συγχρονισμοῦ (ἕμμεσοι) ἀναπαρκαγγή ἐκτείνεται οὐ μόνον εἰς ὀλιγὰς παραστάσεις, ἀλλὰ και εἰς σειρὰς, ἐν αἷς συνέχονται διὰ συγχρονισμοῦ τὰ γειτονικά μέλη ἀνά δύο οὕτως, ὥστε τὰ συμπλέγματα *AB*, *BG*, *ΓΔ*, *ΔE* δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συγκεχωνευμένα και, ἕμξ ἐμφανισθέντος ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ πρώτου μέλους *A*, διέρχεται δι' αὐτῆς ἡ ὅλη σειρά *ABΓΔE*... Οὕτω ἀρκεῖ ἡ ἀρχικὴ λέξις ἀποστηθισθέντος ποιήματος ἢ προσευχῆς ἵνα ἀνεκκλήσῃ κατὰ σειράν εἰς τὴν συνειδήσιν τὸ ὅλον.

Εἰς τὴν ἀναπαρκαγγήν ὑπόκεινται οὐ μόνον αἱ αὐταὶ παρκαστάσεις ἀλλὰ και αἱ ὅμοιαι. Αἱ παρκαστάσεις εἶναι ὅμοιαι, ἐὰν ᾖναι ἐν μέρει αἱ αὐταί, ὡς *AB* και *ΑΓ*, π. χ. τὸ πρωτότυπον και ἡ εἰκὼν αὐτοῦ. Τὸ *A* τῆς ὀλιγῆς παρκαστάσεως *ΑΓ* ἀναπαρκαγγεται ὑπὸ τῆς *AB* δι' ἀμέσου ἀναπαρκαγγῆς· τὸ δὲ *Γ* δι' ἐμμέσου. Ἐὰν *B* και *Γ* ᾖναι λίαν ἀντίθετοι, αἱ ὅμοιαι παρκαστάσεις *AB* και *ΑΓ* καλοῦνται ἀντιθέσεις. Ὁ φυλάργυρος και ὁ ἄσωτος εἶναι ἀντιθέσεις.

ΣΗΜ. 1. Ὁ σκοτισμὸς και ἡ ἀναπαρκαγγή ἀνήκουσιν εἰς τὰ συνηθέστατα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἀδιακόπως ἀφανίζονται παρκαστάσεις ἐκ τῆς συνειδήσεως ἀφήνουσαι ἐλεύθερον στάδιον εἰς ἄλλας παρκαστάσεις· ἀλλ' αἱ νέαι αὐταὶ παρκαστάσεις ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν συνειδήσιν ὅτε μὲν ταύτας, ὅτε δ' ἐκείνας τὰς ἐσκοτισμένας παρκαστάσεις, δηλ. συνοδεύονται ὑπὸ διηνεκῶν ἀναπαρκαγγῶν. Ἐν τῇ «ἀναγνωρίσει», ἐν τῇ «ἀναμνήσει» ἔχομεν συνειδήσιν τοῦ γεγονότος τῆς ἀναπαρκαγγῆς διακρίνοντες τὴν ἀναπαρκαγγεῖσαν παράστασιν τῆς νέας· ἀλλὰ και ὅπου δὲν ἔχομεν συνειδήσιν τούτου τοῦ γεγονότος, συμβαίνει διηνεκῆς ἀναπαρκαγγῆ τῶν ἀρχαίων παρκαστάσεων διὰ τῶν νέων. Τοποθεσία τις ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς, διότι ἀνακαλεῖ λεληθότως εἰς τὴν συνειδήσιν ἡμῶν τὰς παρκαστάσεις τῆς πατρίδος· ἀνθρωπὸς τις φαίνεται συμπαθητικὸς εἰς ἡμᾶς, διότι ἡ φωνὴ αὐτοῦ διεγείρει, ἐν ἡμῖν τὴν ἡχὼ προσφιλῶν εἰς ἡμᾶς προσώπων.

ΣΗΜ. 2. Παράστασις δυναμένη ν' ἀναπαρκαγγῆ ἄλλην παράστασιν

καλεῖται βοήθεια αὐτῆς. Λοιπὸν δύναται τις νὰ θεωρήσῃ ὡς βοηθείας ὠρισμένης τινὸς παραστάσεως πάσας τὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι αἰ ἀὐταὶ ἢ ὅμοιαι τῇ πρώτῃ, ἔπειτα δὲ καὶ ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι συνεδέθησαν μετ' αὐτῆς ἕνεκα συγχρονισμοῦ.

ΣΗΜ. 3. Ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφέρονται συνήθως ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ τέσσαρες εἰδικοὶ νόμοι τῆς ἀναπαραγωγῆς, δηλ. ὁ νόμος τῆς ὁμοιότητος, ὁ τῆς ἀντιθέσεως, ὁ τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ ὁ τῆς διαδοχῆς. Ἡ σύνδεσις καὶ ἀναπαραγωγὴ τῶν παραστάσεων ἡμῶν κατὰ τοὺς τέσσαρας νόμους αὐτῆς καλεῖται σύζευξις (συνειρμὸς) τῶν ἰδεῶν.

ΣΗΜ. 4. Ἐπειδὴ αἱ ἐσκοτισμέναι παραστάσεις δύνανται ἐν ἐκάστη στιγμῇ τοῦ χρόνου ν' ἀναπαραχθῶσι διὰ βοηθειῶν, ἀνήκουσιν ἐξ ἴσου εἰς τὴν συνείδησιν ἐν εὐρύτερᾳ σημασίᾳ (πρὸβλ. § 40). Κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ διακρίνη τις ἐν ταύτῃ τὰς πραγματικὰς ἢ ἐνεργοὺς παραστάσεις, αἵτινες ἀπασχολοῦσιν ἡμᾶς, ἐκείνων τῶν ἐσκοτισμένων παραστάσεων, αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς αὐτὴν μόνον δυνάμει. Ἐκείναι εὐρίσκονται ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα (ἢ τὸ κατώφλιον) τῆς συνείδησεως, αὐταὶ ὑπὸ τὸν ὀρίζοντα αὐτῆς.

§ 16.

Ἡ μὀρφωσις σειρῶν.

Αἱ πικραστάσεις τοῦ παιδὸς ἀποτελοῦσι κατ' ἀρχὰς χάος ἀδιάτακτον, ἐν ᾧ συνωθοῦνται ἄπειροι ἐντυπώσεις μετὰ πολλῶν ἀναπληρημένων πικραστάσεων.

Ἡ κατ' ὀλίγον διακόσμησις τοῦ ὕλικου τῶν πικραστάσεων προπικρασκευάζεται διὰ τούτου ὅτι

1) Σχηματίζονται πυρῆνες πικραστατικοὶ, περὶ τοὺς ὁποίους συκολληθῶνται μείζονες κύκλοι πικραστάσεων, ὡς π. χ. ἡ παράστασις τοῦ οἰκείου σώματος, τῆς οἰκίας, τῆς πικτιδος, τῆς σχολῆς κλ. καὶ

2) Ὅτι αἱ παραστάσεις λαμβάνουσι τὴν μορφήν σειρῶν.

Σπουδαία ἰδιὰ εἶναι ἡ διάταξις αὐτῶν εἰς σειράς. Δι' αὐτῶν τὰ πολλὰ σύγχρονικα καὶ διαδοχικὰ λαμβάνουσι κανονικὴν πορείαν καὶ δύνανται νὰ συνοψίζωνται ὑπ' ἡμῶν. Δικτηροῦντες προσιτὰ εἰς τὴν βούλησιν ἡμῶν τὰ ἀρχικὰ μέλη τῶν σειρῶν δεσπόζομεν τῆς πορείας τῶν πικραστάσεων.

Καὶ ἡ διδασκαλίη ζητεῖ νὰ συνδέσῃ τὴν ἕλλην τῆς διδασκα-

Λίαν εἰς σειρὰς, τὰς ὁποίας ἐγχαράττει εἰς ἑαυτὸν ὁ μαθητὴς καὶ αἱ ὁποῖαι ἀναπαράχονται ἐν τῇ ἐπικναλήψει καὶ ἐξετάσει, ἀναπαραγομένου διὰ καταλλήλου ἐρωτήσεως τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν μέλους.

Αἱ σχηματισθεῖσαι σειραὶ ἀποκτῶσι στερεότητα, ἐὰν διέλθωσι πολλάκις διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἐνταῦθα στηρίζεται ἡ δύναμις τῆς ἐπαναλήψεως, τῆς ἐξέως καὶ ἀσκήσεως. Ἡ στερεότης τοιούτων σειρῶν κατακρίνεται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἀναπαραγωγὴ αὐτῶν δὲν δύναται ν' ἀναχαιτισθῇ ὑπὸ ἀντιθέτων παραστάσεων, αἵτινες εἰσέρχονται τυχὸν ἀφνης εἰς τὴν συνείδησιν, ὅτι λοιπὸν ἀναπαράχονται μηχανικῶς. Οὕτω δύναται τις νὰ εἴπῃ ἐκ στήθους ποίημα χωρὶς νὰ νοῆ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Ἀνάσκητος ἱεροκῆρυξ δύναται ἀνὰ τὰ χόρη, ἐὰν παρατηρήσῃ ὅτι ἐπίσημόν τι πρόσωπον, π. χ. ὁ ἐπίσκοπος, εἰσέρχεται εἰς τὸν ναόν.

Μετὰ τῶν μελῶν σειρᾶς τινος παραστάσεων δύνανται νὰ συνδέωνται σωματικαὶ κινήσεις, αἵτινες ἐν τῇ ἀναπαραγωγῇ αὐτῶν ἐπικναλμβάνονται οἷκοθεν, ὡς π. χ. αἱ κινήσεις τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ ποιημάτων, μαθημάτων κλ. Ἡ ἐξίς οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἡ διὰ συνεχοῦς ἐπικναλήψεως στερεωθεῖσα σειρὰ παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι συνοδεύονται ὑπὸ σωματικῶν κινήσεων.

Αἱ κινήσεις ἐν τῷ ὁμιλεῖν, ἄδειν, ἰχνογραφεῖν, γράφειν, κρούειν τὸ κλειδοκύμβλλον κτλ. συμβαίνουσι κατ' ἀρχὰς λίαν δυσκόλως, μέχρις οὗ διὰ συνεχοῦς ἀσκήσεως (ἐπικναλήψεως τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν σειρῶν) μεταβληθῶσιν εἰς δεξιότητα.

ΣΗΜ. Ἡ ἀναπαραγωγὴ τῶν σειρῶν ἐπιδέχεται περαιτέρω διαμόρφωσιν καὶ τελείωσιν καθόσον 1) πολλαὶ σειραὶ διέρχονται συγχρόνως διὰ τῆς συνειδήσεως, τῶν ὁποίων τὰ ἰσοβάθμια μέλη συγχωνεύονται, ὡς π. χ. αἱ σειραὶ τῶν σηματοφώνων, τῶν τόνων τῶν κινήσεων τῶν δακτύλων καὶ τῶν πλήκτρων ἐν τῇ κρούσει τοῦ κλειδοκυμβάλου· 2) τὰ μέλη τῆς κυρίας σειρᾶς γίνονται ἀρχικὰ μέλη δευτερευουσῶν σειρῶν ἢ παρεμβαλλομένων μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κυρίας σειρᾶς, ἢ λαμβανουσῶν πλαγίαν διεύθυνσιν· 3) σειρά τις ἀναπαράγεται οὐ μόνον κατὰ τὴν ἀρχικὴν διεύθυνσιν ΑΖ ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀντίθετον ΖΑ. Τοῦτο συμβαίνει ἐν ταῖς τοπικαῖς σειραῖς.

Ἡ προσοχή.

Διὰ τῆς ἀναπαγωγῆς οὐ μόνον ἀνακαλοῦνται αἱ παραστάσεις εἰς τὴν συνειδήσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπισχύονται αἱ νέαι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Ἐνταῦθα στηρίζεται ἡ προσοχή, ἥτις εἶναι ὁ πρῶτος πνευματικὸς ὅρος πάσης μαθήσεως καὶ ἡ σπουδαιοτάτη ἰδιότης τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ μαθητικῇ περιόδῳ.

Ἡ προσοχή ἄρχεται μετὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἰδεῶν, καθόσον περιορίζεται τις εἰς στενὸν κύκλον παραστάσεων, ὁ ὁποῖος τοσοῦτω φωτεινότερος καθίσταται, ὅση στενότερος εἶναι, καὶ ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει μόνον ἐκεῖνο, «τὸ ὅποσον ἀνήκει εἰς τὸ πρᾶγμα.» Αὕτη ἡ συκέντρωσις τῆς συνειδήσεως εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς διαχύσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ συνειδήσις εἶναι ἀδιακρίτως ἀνοικτὴ εἰς πάσας τὰς ἐντυπώσεις. Ὁ προσεκτικὸς ἀνάγκη νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς ἐν ἀντικείμενον καὶ ν' ἀποκρούῃ πᾶν τὸ ξένον. Αὕτη εἶναι πνευματικὴ πειθαρχία, ἥτις ἀπέρεσκει κλύβη εἰς τὸ νήπιον καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀπόκτησις καθιστᾷ τὸν παιδᾶ ἱκανὸν νὰ φοιτᾷ εἰς τὴν σχολήν.

Κατ' ἀρχὰς ἐκλύουσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν αἱ ἰσχυρόταται ἐντυπώσεις τῶν αἰσθητηρίων. Ἡδὲ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ νηπίου ἐνδιατρίβει ἐπὶ τοῦ λάμποντος κομβίου ἢ φωτεινοῦ τινος σημείου, ὅπως καὶ τὸ οὖς αὐτοῦ στρέφεται πρὸς τοὺς ἰσχυροτάτους κρότους καὶ ἤχους. Αὕτη εἶναι ἡ ἀκουσία προσοχή. Διὰ συνεχοῦς ὅμως ἀσκήσεως γίνεται δυνατόν εἰς ἡμᾶς νὰ συγκεντρώμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν αὐθαιρέτως ὅτε μὲν εἰς τοῦτο τὸ ἀντικείμενον, ὅτε δὲ εἰς ἐκεῖνο.

Ἡ ἐκουσία προσοχή κητορθοῦται, καθόσον συρρέουσιν ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς συνειδήσεως ἀναπαρηγμένοι βοήθειαι τῆς νεωστὶ εἰσερχομένης καὶ ἀσθενοῦς παρυστάσεως, αἵτινες ἐξαιρουσι ταύτην τὴν παρυστάσιν ὑπὲρ τὸ πλῆθος τῶν συγχρόνων, ἀλλὰ σκοτεινῶν παρυστάσεων καὶ καθιστῶσιν αὐτὴν κέντρον τοῦ κύκλου τῆς προσοχῆς. Καὶ αὐταὶ αἱ ἀσθενέσταται ἐντυπώσεις δύνανται νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν συνειδήσιν, ἐὰν ἐκ τοῦ βάλθους τῆς συνειδήσεως ἔρχωνται εἰς ὑπάντησιν αὐτῶν συγγενεῖς

παρκαστάσεις ως βοήθειαι. Χωρίς να μετατοπίσωμεν τὸν ὀφθαλμὸν ἡμῶν δυνάμεθα νὰ φωτίσωμεν διὰ προσοχῆς ὅτε μὲν τοῦτο, ὅτε δ' ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς ὀπτικῆς ἐπιφανείας καὶ ἔν τινι μουσικῇ συναυλίᾳ εἶναι εὐκόλον εἰς ἡμᾶς νὰ προσέξωμεν ὅτε μὲν εἰς τοῦτο, ὅτε δ' εἰς ἐκεῖνο τὸ ὄργανον. Τὰ ἀντικείμενα τὰ ἐπιτήδεια ἵνα δεσμεύσωσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν κλοῦμεν ἐνδιαφέροντα. Ἀναλόγως τῆς μορφώσεως τῆς συνειδήσεως φαίνονται εἰς ἡμᾶς ἐνδιαφέροντα ὅτε μὲν ταῦτα, ὅτε δ' ἐκεῖνα τ' ἀντικείμενα, καθόσον δηλ. εἶναι ἐπιτήδεια νὰ εὐρωσιν ἡχῶ ἐν αὐτῇ. Ἡ ὀσά φυτοῦ τινος εἶναι ἐνδιαφέρουσα διὰ τὸν ἰδόντα ἤδη ὅμοια φυτὰ ἢ ἐν γένει ἀσχοληθέντα περὶ φυτὰ ἄγνωστόν μοι πρόσωπον ἐνδιαφέρει μᾶλλον ἢ τὸ ξένον. Ἡ διδασκαλίαι πλουτίζουσα τὴν συνείδησιν ἡμῶν διὰ τῆς γνώσεως ποικίλων ἀντικειμένων διεγείρει τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν δι' αὐτά. Διὰ τοῦτο αὐξάνουσης τῆς διδασκαλίας αὐξάνει καὶ τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον.

ΣΗΜ. 1. Ἡ πληθὺς ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν καὶ παρίστανται εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, εἶναι ἐν ἐκάστη σιγῇ μεγαλειτέρα τῆς πληθῆος τῶν πραγματικῶν ἀντιλήψεων. Πλείστοι μεταβολαὶ συμβαίνουσαι περὶ ἡμῶν ἀπόλλυνται δι' ἡμᾶς, διότι ἡ συνείδησις ἡμῶν εἶναι ἐστραμμένη εἰς ἄλλας ἀντιθέτους παραστάσεις. Ὅταν ἀσχολώμεθα πνευματικῶς ἢ βυβιζώμεθα εἰς τὸ παίγνιον, πολλὰ δύνανται νὰ συμβῶσι περὶ ἡμᾶς, χωρὶς νὰ λάβωμεν εἶδησιν. Εἰσέρχεται τις, δὲν παρατηροῦμεν αὐτόν· σημαίνει τὸ ὀρολόγιον, δὲν ἀκούομεν, κτλ. Δὲν λείπουν μὲν ἐνταῦθα οἱ ἐξ ἀντικειμένου ὄροι τῆς διὰ τῶν αἰσθησεῶν ἀντιλήψεως. Τὰ κύματα τοῦ ἀέρος εἰσδύουσιν εἰς τὸ οὖς, τὰ τοῦ αἰθέρος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν καὶ εἰς οὐδεμίαν ὑπόκειται ἀμφιβολίαν ὅτι γεννῶνται καὶ ἐν τῇ ψυχῇ σκοτειναὶ τινες ἐντυπώσεις. Λεῖπει ὁμοῦς ἢ ἐξ ὑποκειμένου διάθεσις τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, ἥτις ἢ ἀπὸ εὐνοϊκῆ εἰς τὴν εἴσοδον καὶ τὴν ἔξαρσιν αὐτῶν τούτων τῶν ἐντυπώσεων. Ταύτην τὴν ἐξ ὑποκειμένου διάθεσιν ὀνομάζομεν προσοχὴν.

ΣΗΜ. 2. Ἐν τῇ προσογῇ συστέλλεται ἡ συνείδησις καὶ περιορίζεται εἰς ἓνα μόνον κύκλον παραστάσεων, ὁ ὅποιος εἶναι τοσοῦτω φωτεινότερος, ὅσῳ στενωτέρως εἶναι. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ὡς ἀψίδα εἰς ὃξ ὁ ἀπολήγουσαν.

§ 18.

Ἡ μνήμη.

Αἱ παρκαστάσεις, αἵτινες ὑπῆρξάν ποτε ἐν τῇ συνειδήσει καὶ

εσκοτίσθησαν, δὲν ἐκηθενίζονται, ἀλλὰ διατηροῦνται ὑφ' ἡμῶν
 ἕνα ἀναπνεύσασθαι, δοθείσης ἀφορμῆς. Ἐὰν συμβῆ τοῦτο ἐν ἀνακ-
 λωιώτῳ μορφῇ, ἀποδίδομεν τὸ φαινόμενον τοῦτο εἰς τὴν μνή-
 μην. Ἡ μνήμη εἶναι λοιπὸν ἡ ἀμετάβλητος ἀναπαραγωγὴ. Ἡ
 κυριωτάτη ιδιότης αὐτῆς εἶναι ἡ πίστις.

Ἡ ἐνέργεια τῆς μνήμης χωρίζεται εἰς δύο· τὴν τήρησιν ἢ
 σημειώσιν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ σημειωθέντος. Ἡ τήρησις τῶν
 ψυχικῶν καταστάσεων συμβαίνει ἀφ' ἑαυτῆς καὶ περιλαμβάνει
 πᾶν ὅ,τι ὑπῆρξέ ποτε ἐν τῇ συνειδήσει. Ἡ ἀπόδοσις τοῦ τηρη-
 θέντος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν βοηθειῶν (§ 15), αἱ ὁ-
 ποῖαι εἶναι οἱ μοχλοὶ τῆς ἀναπαραγωγῆς.

Ἡ ἐνέργεια τῆς μνήμης ἐμφανίζεται ὡς ἄγευ σκοποῦ γινο-
 μένη, ἐὰν παράστασις τις ἀνεκκλητῆ ἄλλην εἰς τὴν συνειδήσιν ἄνευ
 τινὸς παρεσκευῆς πρὸς τοῦτο, ὡς ἐν ταῖς διαφοραῖς ἐπινοήσις καὶ
 τροπαῖς τοῦ συνειρμῶ τῶν ιδεῶν· ἐμφανίζεται δὲ ὡς ἐπίτηδες
 γινόμενη, ὅταν, ὡς ἐν τῇ ἐγχαράξει εἰς τὴν μνήμην καὶ ἀνα-
 μνήσει, προπαρασκευάζῃ τις τὴν ἐκουσίαν ἀναπαραγωγὴν παρε-
 στάσεων.

Ἐπὶ τῆς τελευταίας στηρίζεται τὸ κυρίως μαθεῖν. Τοῦτο
 κατορθοῦται, ἐὰν ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας διαταχθῇ εἰς σειρὰς,
 τὰ δὲ ἀρχικὰ μέλη τούτων τῶν σειρῶν συνδεθῶσι μετὰ τοιού-
 των παρεστάσεων, αἵτινες εἶναι ἐν γένει λίαν συνήθεις εἰς ἡμᾶς,
 ἢ περὶ ὧν γινώσκομεν ὅτι θὰ ἦναι παροῦσαι ἐν τῇ συνειδήσει,
 ὅτε πρόκειται ν' ἀνεκκλητῆ τὸ σημειωθέν. Οὕτω συνδέει ὁ μα-
 θητὴς τὰς ἀπομνημονευτέας σειρὰς μετὰ τῶν παρεστάσεων, τὰς
 ὁποίας θὰ διεγείρῃ ἐν αὐτῷ ἢ ἐρώτησις τοῦ διδασκάλου.

Διὰ τὸν σχηματισμὸν ἐνδομύχων συνδέσεων τῆς ἀπομνημο-
 νευτέας ὕλης οὐδὲν ὑπάρχει δραστηώτερον μέσον τῆς ἐπαρα-
 λήψεως. Ἡ ἐπικλήσις εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς (μηχανικῆς) μνήμης,
 διότι δι' αὐτῆς προάγεται ἡ συνάντησις τῶν γειτονικῶν μελῶν
 τῆς ἀπομνημονευτέας σειρᾶς, ἐπομένως καὶ ἡ συγχώνεσις
 αὐτῶν.

ΣΗΜ. 1. Διὰ πάσας τὰς παραστάσεις, αἵτινες ὑπῆρξάν ποτε ἐν τῇ
 συνειδήσει, ὑφίσταται ἡ δύναμις τῆς ἀναπαραγωγῆς· ἀλλὰ
 μόνον δι' ὀλίγας μεταβάλλεται ἡ δύναμις αὕτη εἰς ἐνέργειαν, δηλ.

μόνον δι' εκείνας, διὰ τὰς ὁποίας εὐρίσκονται μεταξύ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει πράγματι ὑπαρχουσῶν παραστάσεων ἐνεργοὶ ἀναπαραγωγικαὶ βοήθειαι.

ΣΗΜ. 2. Διὰ συνεχοῦς ἐπαναλήψεως συγχωνεύονται αἱ ἀπομνημονεύται σειραὶ τόσον ἐνδομύχως, ὥστε διέρχονται διὰ τῆς συνειδήσεως ἡρῶν μ η χ α ν ι κ ῶ ς, δηλ. ἄνευ τινὸς συνδρομῆς τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ νοῦ. Δύναται τις ν' ἀπαγγέλλῃ ἐκ στήθους ποίημα ἢ τὴν φυσικὴν σειρὰν τῶν ἀριθμῶν οὐδέλλως προσέχων εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων.

Τοιαύτη μνήμη στηριζομένη μόνον ἐπὶ τῆς μηχανικῆς ἐγχαράξεως τῆς ἀπομνημονευτέας ὕλης, μὴ προσέχουσα δὲ εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ σημειωθέντος καλεῖται μ η χ α ν ι κ ῆ. Ταύτης διαφέρει ἡ κ ρ ι τ ι κ ῆ μ ν ῆ μ η, καθόσον αὕτη ζητεῖ νὰ κατορθώσῃ τὴν ἀπομνημόνευσιν τοῦ σημειωτέου δι' ἔσω τ ε ρ ι κ ῆ ς κ α τ α ν ο ῆ σ ε ω ς αὐ τοῦ. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται μάλιστα ἐκεῖ, ὅπου τὰ μέλη τοῦ ἀπομνημονευτέου ὄλου εὐρίσκονται εἰς λογικὴν πρὸς ἄλληλα συνάφειαν, ὡς π. χ. ἐν ἐπιστημονικῇ πραγματείᾳ. Ἐξῆς διακρίνεται καὶ τρίτον εἶδος μνήμης, ἡ ἀ γ γ ῖ ν ο υ ς, ἣτις ζητεῖ νὰ συνδέσῃ τὸ διατηρητέον κατ' ἴδιον τεχνητὸν τρόπον καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον οὐχὶ ἄνευ ἀγγίνας ἀνευρίσκουσα τεχνητὰς βοηθείας τῶν μερῶν αὐτοῦ. Ταῦτο τὸ εἶδος τῆς μνήμης ἐφηρμόσθη ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Δανοῦ Revenloui τελειοποιηθείσῃ Μ ν ῆ μ ο ν ι κ ῆ τ ἔ χ ν η. Ἐκτὸς τούτου διακρίνεται μνήμη π ρ α γ μ ᾶ τ ω ν, ὄ ν ο μ ᾶ τ ω ν, ἀ ρ ι θ μ ῶ ν, τ ὅ π ω ν, π ρ ο σ ῶ π ω ν καὶ χ ρ ῶ μ ᾶ τ ω ν· διὰ ταύτης τῆς διακρίσεως ὅμως ἐκφράζεται μόνον τὸ γινώσκον ὅτι ἡ μνήμη ἐξαιρέτως ἡσκήθη καὶ ἀνεπύχθη ἐν πράγμασι, ὀνόμασι, ἀριθμοῖς, τόποις, προσώποις καὶ χρώμασι.

ΣΗΜ. 3. Ἡ τελειότης τῆς μνήμης ἐξαρτᾶται ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ ἐκ τῆς μονιμότητος, ὀξύτητος, πολυδεγμοσύνης καὶ ἀτοιμότητος. Τὴν κριτικὴν μνήμην χαρακτηρίζει μάλιστα ἡ μονιμότης καὶ ἐτοιμότης αὐτῆς. Ἐν τῇ ἀγγίνῳ μνήμῃ ἡ σημείωσις τῆς ἀπομνημονευτέας ὕλης διὰ τῶν τεχνητῶν βοηθειῶν ἀποβαίνει δύσκολος. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς μνήμης κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἔκτασιν συνέχεται στενότερα μετὰ τοῦ ἐ ν δ ι α φ ἔ ρ ο ν τ ο ς. Ἐχομεν εὐκόλον μνήμην διὰ τὴν ὅτι ἐνδιαφέρει εἰς ἡμᾶς. Σπουδαῖον μνημονικὸν μέσον εἶναι ἡ σύστασις τοῦ νέου μετὰ τοῦ ἀρχαίου, ἴδια μετὰ τῶν συνήθων ἡμῖν κυρίων παραστάσεων καὶ σειρῶν. Ἡ διδασκαλία πρέπει πάντοτε νὰ προσκολλᾶται ἐν τῷ γνωστῷ. Πρέπει ἐξαιρέτως νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς κριτικῆς μνήμης, καὶ ἐπὶ τῆς μνήμης πραγμάτων. Ἡ μηχανικὴ μνήμη βοηθεῖ πρὸς τοὺς ὁλοκλήτους τὴν διδασκαλίαν καὶ διὰ τῆς ἀπομνημονεύσεως μνημονικῶν στίχων.

ΣΗΜ. 4. Ἡ μνήμη εἶναι ἰσχυροτάτη ἐν τῇ νεότητι, ἐξασθενεῖ μετὰ τὴν ἀνωριμότησιν καὶ τῆς ἡλικίας. Διὰ τοῦτο ἡ νεότης, μάλιστα ἡ πρώτη νεότης, εἶναι ἡ κυρία ἐποχὴ τοῦ μανθάνειν, εὐκόλος δὲ μνήμη παρὰ τοῖς παισὶν καὶ σημείον πνευματικῶν προτερημάτων.

§ 19.

Ἡ φαντασία.

Ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ παραστατικοῦ βίου συναναμιγνύονται ποικιλοτρόπως αἱ παρεκτάσεις διαφόρων χρονικῶν περιόδων οὕτως, ὥστε ἡ ἀναπαραγωγὴ δὲν φέρει πλέον ἐν ἑαυτῇ τὸν χαρακτηριστὴν τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἀρχαίου, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν τῆς παραγωγῆς τοῦ νέου. Εἰς τὰς ἀρχαίας παρεκτάσεις ἐλλείπει τι, προστίθεται δὲ ἄλλο, συνδυάζονται στοιχεῖα διαφόρων ὀλικῶν παρεκτάσεων καὶ σειρῶν.

Ἐν ταῖς κχιδικαῖς τῶν πκίδων παρεκτεροῦμεν ὅτι ὁ πκὶς ζητεῖ νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸ πκίγιον ποικίλας μεταβολὰς κατὰ λόγον τῶν ἐπινοιῶν αὐτοῦ καὶ δίδει εἰς αὐτὸ τὰ ποικιλώτατα προσωπεῖα. Ἐκ τῶν διηγήσεων, τὰς ὁποῖας ἤκουσεν ὁ πκὶς, παρεκλείπει πολλάκις τινὰ ἐπίτηδες ἢ οὐχὶ ἐπίτηδες, περικοσμεῖ τὸ ἄκουσθὲν διὰ νέων προσθηκῶν καὶ σχηματίζει ἐκ τῶν συστατικῶν μερῶν διαφόρων διηγήσεων νέας ἱστορίας. Οἱ ἄνθρωποι τέρπονται ἐπὶ ταῖς μεταβολαῖς καὶ τῇ ὑπερβολῇ τοῦ παρεκτατικοῦ καὶ ζητοῦσι νὰ μορφοῦσιν τι νέον ἐκ τῶν ἐποπειῶν, τὰς ὁποῖας ἀπέκτησαν ἐν διαφόροις περιστάσεσιν. Ὁ καλλιτέχνης δύναται νὰ ἐκφράσῃ τούτας τὰς οὕτω μορφοθεῖσας νέας παρεκτάσεις αὐτοῦ διὰ λόγου καὶ ἔργου, δι' ἰχνογραφίας, γραφῆς, πλαστικῆς κτλ. Καὶ ἐνταῦθα πρόκειται ἐπίσης ἀναπαραγωγῇ, ἀλλὰ μεταλεβλημένῃ. Τούτην τὴν μεταβεβλημένην ἀναπαραγωγὴν ὀνομάζομεν φαντασίαν.

Ὁ κύριος χαρακτηριστὴρ τῆς φαντασίας εἶναι ἡ πρωτοτυπία. Αὕτη περιορίζεται μόνον εἰς τὴν δημιουργίαν νέων συνδυασμῶν ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος ὀλικῶν τῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεων καὶ δὲν δύναται διὰ τοῦτο νὰ προβῇ πέραν τοῦ διὰ τῶν αἰσθήσεων δεδομένου. Πᾶσα μελωδία καὶ ἀρμονία συνίσταται ἐξ ὀλιγων τόνων· πᾶσαι αἱ τοποθεσίαι συνίστανται ἐκ δένδρων, ποταμῶν, οἰκιῶν, ὄρεων καὶ κοιλάδων· πάντα τὰ δράματα ἐκ τινῶν χαρακτηριστῶν καὶ θέσεων· πᾶσαι αἱ λέξεις ἐκ τινῶν τῶν 24 στοιχείων· οὐδεμίαν φαντασίαν ὅμως δύναται νὰ τολμήσῃ νὰ ἐξεν-

ελθήσῃ τὴν ποικιλίαν τῆς μουσικῆς καὶ τῆς γλώσσης, τῶν τοποθεσιῶν καὶ τῶν δρχμαζτων.

ΣΗΜ. Ἡ φαντασία εἶναι ὁ ὄρος πάσης προόδου τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Εἶναι ἐκείνη ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια, πρὸς ἣν στρέφεται πᾶσα διδασκαλία καὶ ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται πᾶσα ἐπιτυχία τῆς διδασκαλίας· διότι, ἐξαιρουμένων τῶν περιστάσεων, καὶ ἂς τὸ διδασκτέον ἀποδεικνύεται αἰσθητῶς, ἡ διδασκαλία ἐργάζεται διὰ λέξεων καὶ ἐλπίζει ὅτι ὁ παῖς συνοδεύει ταύτας τὰς λέξεις μετὰ τῶν παραστάσεων αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὰ πράγματα, περὶ ὧν πρόκειται ἐν ταύταις ταῖς λέξεσιν, εἶναι ἀκόμη νέα εἰς τὸν μαθητὴν· διότι ἡ διδασκαλία θέλει νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὸν ὅτι ἀγνοεῖ ἀκόμη. Ἐνταῦθα λοιπὸν πρόκειται νὰ ἀναζητήσωμεν ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ γνωστοῦ τὰς εἰκόνας, ἵνα συνθέσωμεν ἐξ αὐτῶν τὰς νέας διὰ τῆς διδασκαλίας παρακτεάς παραστάσεις. Ὅπως ὁ στοιχειοθέτης συλλέγει ἐκ τῶν κιβωτίων τοὺς ἀναγκαίους τύπους ἵνα σχηματίσῃ ἐξ αὐτῶν λέξεις κατὰ τὸ χειρόγραφον, οὕτω καὶ ἡ φαντασία συνάγει ἐκ τῆς ἀποθήκης τῆς μνήμης τὰς εἰκόνας, τὰς ὁποίας ζητεῖ νὰ διεγείρῃ διὰ λέξεων ἡ διδασκαλία ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ. Ὁ μαθητὴς καταλαμβάνει τὰς λέξεις τῆς διδασκαλίας, ἐὰν κατορθώσῃ ἡ φαντασία αὐτοῦ νὰ διασαφήσῃ αὐτὰς διὰ τῶν ἀναλόγων εἰκόνων. Διὰ μέσου τῆς φαντασίας λοιπὸν κατορθοῦται πᾶσα «κατανόησις» ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Ὅπου ἀδυνατεῖ ἡ φαντασία νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διασαφήσιν τῶν λέξεων διὰ τῶν εἰκόνων τῆς ἐποπτείας, ἐκεῖ αἱ λέξεις ἀκούονται ὡς κενοὶ ἤχοι καὶ διατηροῦνται ὑπὸ τῆς μηχανικῆς μνήμης ὡς ἐτώσιον ἄχθος, ὅπως λίαν συχνάκις συμβαίνει ἐν τῇ ἀνοήτῳ «ἀποστηθίσει».

§ 20.

Χαρακτηρισμὸς τῆς μαθητικῆς περιόδου.

Ἐν τῇ μαθητικῇ περιόδῳ δέχεται ὁ πᾶσι εὐκόλως καὶ προθύμως πᾶν ὅ τι προσάγεται εἰς αὐτὸν πρὸς πνευματικὴν ἀπόκτησιν· διότι ἡ προσοχὴ αὐτοῦ εἶναι διεγερμένη, ἡ μνήμη αὐτοῦ ἴστανται ἐν τῷ κατακορύφῳ σημείῳ τῆς ἰκανότητος αὐτῆς. Ἡ ὕλη τῆς ἐμπειρίας τῆς περιόδου τῆς ἐποπτείας λαμβάνει μόνον ἀσήμαντον ἐπέκτασιν προσφερομένην διὰ τῶν συλλογῶν τῆς σχολῆς καὶ τινων περιηγήσεων. Ἀλλ' ἤδη πρόκειται νὰ ἐξασφαλισθῇ καὶ τακτοποιηθῇ αὕτη ἡ κτῆσις διὰ τὴν μετὰ ταῦτα χρησιμοποίησιν αὐτῆς πρὸς τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος. Ἡ μνήμη καθίσταται ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ὁδηγίαν τῆς δι-

δασκαλίας κυρία τῆς ὕλης τῆς ἐμπειρίας ἵνα συναχθῆται αὐτὴν διὰ διατάξεως ὑπὸ μορφῆν σειρῶν¹. Ἐνταῦθα γίνεται μὲν λογικὴ διάκρισις καὶ ἐσωτερικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ἀποκτηθέντος, ἀλλ' αὕτη ἡ νοητικὴ ἐργασία εἶναι ἐνταῦθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκόμη ἔργον τοῦ διδασκάλου, οὐχὶ δὲ τοῦ μαθητοῦ· οὗτος καταλαμβάνει τὸ λογικὸν ἐξ ἴσου ὡς καὶ τὸ μὴ λογικὸν, ἀπλῶς ἐγχαράττων αὐτὸ εἰς τὴν μνήμην. Διατηρεῖ τὰς σειρὰς τῶν παραστάσεων οὕτως, ὅπως προσφέρονται εἰς αὐτὸν, διὰ τοῦτο μάλιστα ἰδιοποιεῖται τὰς λέξεις, αἵτινες περιέχουσι τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας ἐν καταλλήλῳ σειρᾷ. Διὰ τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ διδασκάλου νὰ διαρρήξῃ τὸ μὲν διὰ τῆς προσαγωγῆς τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐποπτείας, τὸ δὲ διὰ λαξῶν ἐρωτήσεων τὰς μηχανικῶς μορφωθείσας σειρὰς παραστάσεων καὶ νὰ εὐκολύνῃ οὕτω τὴν κατανόησιν τοῦ μεμαθημένου. Καὶ ἐνταῦθα ἤδη παρυσιάζονται κρίσεις αὐτοτελεῖς, ἀλλ' αὗται περιορίζονται μόνον εἰς τὸ ἀπλούστατον καὶ ἐποπτικώτατον.²

Ὑπὸ ταύτας τὰς περιστάσεις καθίσταται εὐκόλον εἰς τὸν παῖδα νὰ μάθῃ δευτέρην γλῶσσαν, νὰ δικτηρῇ τὰ ὀνόματα καὶ τὰς μορφὰς ἀπείρων φυτῶν καὶ ζώων, νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὴν μνήμην πλῆθος ἱστοριῶν, ν' ἀποστηθίσῃ ὅλα βιβλία καὶ νὰ πλουτίζηται διὰ πλήθους ὠφελίμων γνώσεων.

Ὡς πρὸς τὸ θυμικὸν ἢ συναναστροφή μετὰ συμμαθητῶν ἄγει εἰς φιλικὰς σχέσεις, αἱ δὲ οἰκογενειακαὶ σχέσεις ἐξ ακολουθοῦσι μὲν, ἀλλὰ καθίστανται ἥττον ἐνδόμυχοι. Ἐνταῦθα δὲ προσεκτερόν ὅπως μὴ ἡ σχολὴ δι' ὑπερμέτρου μαθησεως βλάβῃ τὴν θυμικὴν ἀνάπτυξιν, ἢ μὴ ὁ παῖς ἀποζημιῶσὶ ἑαυτὸν ἀντὶ τῆς βίας, ἣν ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν ἡ διδασκαλία, δι' ἀπειθείας καὶ ἀγριότητος ἐκτὸς τῆς σχολῆς.

ΣΗΜ. 4. Ἐπειδὴ ἐν τῇ σχολικῇ περιόδῳ τοῦ παιδὸς κινοῦνται σωρηδὸν διὰ διδασκαλίας καὶ ἐμπειρίας νέαι καὶ ἀρχαῖαι παραστάσεις, ἐλλείπουσι δὲ ἀκόμη στερεὰ στηρίγματα διὰ ταύτην τὴν κίνησιν, μήπω ἀναπτυχθεισῶν ἀφομοιωτικῶν παραστάσεων, τοῦτο ἐπάγει ἐν ταύτῃ τῇ περιόδῳ, ἰδίᾳ παρὰ τοῖς παισίν, εἶδος τι ἀγροικίας (ἔτη τῆς ἀγροικίας). Διὰ τὸ κοράσιον μένει ἡ οἰκία μετὰ τῶν ἡθῶν αὐτῆς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου τῶν παραστάσεων, εἰς τὸ ὅποιον προσκολλῶνται αἱ διὰ τῆς μαθησεως ἀποκτηθεῖσαι παραστάσεις πάντοτε μόνον ὡς τι μᾶλλον ἐξωτερικόν.

Διὰ τοῦτο τὸ θυμικὸν τοῦ κορασίου ἀποκτᾶ ἐν ταύτῃ τῇ περιόδῳ μείζονα βᾶθος ἢ τὸ τοῦ παιδός. Τὸ κοράσιον γινώσκει μᾶλλον τὸ ἦθος καὶ τὸ πρό-
πον ἢ ὁ ἄγριος παῖς καὶ ἐμφανίζεται καὶ πνευματικῶς ὀριμώτερον τούτου.

ΣΗΜ. 2. Αἱ κρίσεις, τὰς ὁποίας σχηματίζει ὁ μαθητὴς ἐν ταύτῃ τῇ περιόδῳ, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ φαινόμενα, δηλ. ἀναπαραγωγαὶ ἐκείνου, ὅπερ ἤκουσεν. Ἡ ἐλευθέρη, ἤρεμος σκέψις, ἥτις περιλαμβάνει τὸν ὅλον κύκλον δυνατῶν κατηγορουμένων, ἀποκλείεται ἐν ταύτῃ τῇ βαθμίδῃ ὑπὸ τῆς νεανικῆς παραφορᾶς· διὰ τοῦτο, ὅπου ἐμφανίζονται κρίσεις, φέρουσιν ἀκόμη τὸν χαρακτῆρα τοῦ κατεσπευσμένου καὶ διὰ τοῦτο διορθοῦνται καὶ ἀνακαλοῦνται ἐπίσης ταχέως, ὅπως καὶ ἐμορφώθησαν. Μόνον ὅπου ἡ διδασκαλία προβαίνει ἐν γνησίῳ σωκρατικῇ μεθόδῳ δύνανται ν' ἀποσπασθῶσι τῆς συνειδήσεως τῶν μαθητῶν τῇ συνδρομῇ τοῦ διδασκάλου. αὐτοτελεῖς τινες κρίσεις.

ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΝΟΗΣΕΩΣ

ΜΕΤΑΒΑΣΙΣ ΕΙΣ Τὴν ὈΡΙΜΟΤΗΤΑ.

§ 21.

Μετάβασις ἐκ τῆς μαθήσεως εἰς τὴν πράξιν.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μαθητικῆς περιόδου εἶναι ὅτι ὁ πᾶς ἀπέκτησε περιουσίαν γνώσεων, τὴν ὑποίαν δὲν δύναται νὰ διαχειρισθῇ εὐκόλως καὶ δι' ἧς δὲν γινώσκει νὰ ἐπιχειρήσῃ τι ὀρθόν. Διότι ἡ γνῶσις αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἀκαμπτον συνύφασμα σειρῶν περυστάσεων, οἷον κατέβαλεν εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ ἡ διδασκαλίη, μὴ ἔχον ἐσωτερικὴν εὐκίνησιν καὶ ὀργανικὴν ζωὴν. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ προσέλθῃ νέον στοιχεῖον ἵνα παραγάγῃ κίνησιν τῆς ἐν τῇ ἀκάμπτῳ διατάξει τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας. Τοῦτο τὸ στοιχεῖον εἶναι ἡ νόησις, ἥτις διατάσσει τὰς περυστάσεις κατὰ τὸ περιεχόμενον, τὸ ποῖον τοῦ περυσταθέντος.

Δὲν εἶναι δὲ πλέον ἡ σχολὴ καὶ ἡ οἰκία οἱ ἀποκλειστικοὶ κύριοι τῆς νόησεως, ἀλλὰ προσέρχεται καὶ τρίτος πε-

εργῶν, ὁ βίος. Ἐἴτε ἐπερατώθη ἡ μάθησις τελειωτικῶς, εἴτε ἐξἄκολουθεῖ ἐν τῇ ἐλευθερωτέρᾳ μορφῇ τῶν σπουδῶν, ὁ νεανίας ζητεῖ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κοινωνίαν μετὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ νὰ διακριθῇ ἐν αὐτῇ. Ἐνῶ ἐν τῇ περιόδῳ τῆς μαθήσεως προτεδύκχ μόρφωσιν παρ' ἄλλων, δηλ. παρὰ τῆς διδασκαλίας, ἀρχεται νῦν αὐτοτελῶς νὰ περὶκτηρῇ τὴν φύσιν καὶ νὰ συλλέγῃ ἐμπειρίας ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἀνθρώπων. Σχηματίζει κρίσεις τῆς αἰρέσεως καὶ φυγῆς (ἐπιδοκιμασίας καὶ ἀποδοκιμασίας) τὰς ὁποίας ὅμως πολλάκις ἀνγκυλίζεται ν' ἀνκκλέσῃ, καὶ προσβάλλει εἰς ἐκὺτὸν σκοπούς, τῶν ὁποίων ὅμως πολλάκις πρέπει νὰ περὶκτηθῇ, διότι ἐμψνίζονται ὡς ἀνεπίτευκτοι. Ἀγωνίζεται νὰ γείνη αὐτοτελής ἐν τῇ κρίσει καὶ τῇ πράξει χωρὶς νὰ δύνηται ἀκόμη νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο. Διὰ τοῦτο προσκολλάται εἰς τοὺς ἐνηλικίους καὶ λαμβάνει διὰ τοῦ περὶδείγματος καὶ τῆς συνειστροφῆς, διὰ τῶν ἡθῶν καὶ τῆς ἕξεως εἰδός τι κοινωνικῆς ἀγωγῆς.*

Ἐκ τῆς συνεργείας τῆς εἰσέτι ἐνεργοῦ ἐλευθέρως φροντισίας καὶ τοῦ ταύτην κενονίζοντος νοῦ προέρχεται ἐκείνη ἡ φροντισία, ἣτις στρέφεται πρὸς τὸ κελὸν ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ τέχνῃ καὶ εὐρίσκει τὴν εὐχαρίστησιν ἐν τῷ σχηματισμῷ κελῶν καὶ ὑψηλῶν προτύπων.

Τέλος ἐμψνίζεται σταθερώτερον καὶ ἡ βούλησις ἵνα μετρήσῃ τὴν δύναμιν αὐτῆς ἐν τῇ ἐπιτυχίᾳ τοῦ βουλευτοῦ, ἔνθα πλειστοκίως βεβηκίως ἀνγκυλίζεται νὰ ὑποχωρήσῃ ἐνώπιον τῶν ἐξωτερικῶν κωλυμμάτων καὶ νὰ διώξῃ ἄλλους σκοπούς.

* Τὴν περίοδον ταύτην συνοδεύει σπουδαία θύμησις καὶ μεταβολή. Ὁ παῖς γίνεται σοβαρὸς, φεύγει τὰς ἀγρίας ομάδας τῶν ἀδελφῶν, ἀποθέτει μετὰ τοῦ παιδικοῦ καὶ τὸ παιδαριῶδες· ἡ αὐτοσυνειδησία αὐτοῦ ἐξυγέρεται καὶ ζητεῖ διὰ τοῦτο νὰ δώσῃ κύρος εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ πρόσωπον. Ἡ ἐπαρῆ τῶν προτύπων, τὰ ὁποία φέρει ἐν ἑαυτῷ, πρὸς τὸν πραγματικὸν βίον ἐπάγει πληθὺν συγκρούσεων τῶν συναισθημάτων· ἀψικαρδία καὶ πάθη ἀπειλοῦσι νὰ ἐκραγῶσιν· ἐν τῷ σημείῳ, ἔνθα διακρίνεται ἡ ὁδὸς τοῦ ἰδεώδους καὶ ἡ τοῦ ταπεινοῦ καὶ κοινοῦ, ἀναζητοῦνται διεξοδοὶ καὶ μεσότητες ἢ σύμπτωσις τῶν περιστάσεων ἐπάγει τὴν ἀπόφασιν περὶ τῶν ὁδῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἀκολουθήσῃ ὁ τρόφιμος εἰς τὸ ἐξῆς ἐν τῷ βίῳ. Εἰς τὴν ἀγωγὴν ἀπόκειται νὰ ἐπαγάγῃ διὰ συμβουλῆς καὶ συνδρομῆς τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπήν.

Διὰ προγραμματικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως ἐκταβάλλονταί τε πρῶτα σπέρματικα τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος.

ΣΗΜ. Βούλησις καλεῖται ἡ ὄρεξις, ἣτις συνοδεύεται ὑπὸ τῆς παραστάσεως τοῦ ἐπιτευκτοῦ, ἢ τοῦλάχιστον πιστεύει ὅτι εἶναι βεβαία περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Ἡ βούλησις λοιπὸν εἶναι ἐπιθυμία συνδεομένη μετὰ τῆς γνώσεως τοῦ ἐπιτευκτοῦ τοῦ ὄρεκτοῦ· τὸ «βούλομαι» ἰσοῦται τῷ «θά». Ἡ ἰσχὺς τῆς βουλήσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰσχύος τῆς εἰς αὐτὴν ὑποκειμένης ὄρέξεως καὶ ἐκ τῆς βεβαιότητος τῆς πεποιθήσεως, ἣν ἔχομεν περὶ τούτου ὅτι πράγματι θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ ὄρεκτοῦ. Ἡ πεποίθησις αὕτη, ἐπομένως καὶ ἡ βούλησις καθίσταται ἰσχυροτάτη διὰ τῆς πραγματικῆς ἐμπειρίας, καθ' ἣν τὸ ὄρεκτὸν πράγματι εἶναι ἐπιτευκτὸν, δηλ. πράγματι ἐπιτύχωμεν αὐτοῦ ἐν ὁμοίαις περιστάσεσιν. Ἐνεσθῆεν ἡ δειλία τῆς βουλήσεως ἐν ταῖς πρώταις ἀποπειραῖς καὶ ἡ τόλμη αὐτῆς, αὐξανούσης τῆς ἐπιτυχίας. Πρὸς τὰ ἐκτὸς ἐκδηλοῦται ἡ βούλησις ὡς πράξις, πρὸς τὰ ἔσω ὡς δεσποτεία τῆς πορείας τῶν παραστάσεων (ἐκουσία προσοχή). Ἡ μόρφωσις τῆς βουλήσεως εἶναι λίαν σπουδαία διότι ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται τὸ αὐτεξούσιον ἢ ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία καὶ ὁ χαρακτήρ. Ἡ μόρφωσις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ἔργον τῆς σχολῆς, ἀλλὰ τοῦ βίου.

§ 22.

Ἡ καλλαισθητικὴ μόρφωσις.

Ἡ καλλαισθητικὴ μόρφωσις προτίθεται νὰ παραστήσῃ τὴν ἔσωτερικὴν οὐσίαν τοῦ πνευματικοῦ βίου δι' ἐξωτερικῶν μορφῶν.

Αἱ μορφαὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου ὡς ἐκφορσῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ εἶναι διὰ τοῦτο λίαν σπουδαίαι, διότι ἡ ἐξωτερικὴ παρὰστασις τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡμῶν ἐπιδρᾷ ἰσχυρῶς ἐπὶ τῆς μορφώσεως αὐτοῦ, αἱ δὲ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ εἶναι τὸ σπουδαιότατον συνδετικὸν μέσον τῆς κοινωνικῆς ἐπιμιξίας.

Αἱ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου δύνανται νὰ ἐκδηλωθῶσι

1) Ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῷ τοῦ ἀνθρώπου·

α) Διὰ τῆς σωματικῆς ἐμφάνσεως αὐτοῦ·

β) Διὰ τῆς γλώσσης.

2) Ἐν ἐξωτερικοῖς ἀντικειμένοις, ἰδίᾳ ἐν ἰχνογραφίαις, χρώματι, μορφαῖς τῶν πραγμάτων, ἐν φθόγγοις καὶ ἀρχιτεκτονικαῖς μορφοῖσιν διὰ τῆς τεχνικῆς ἐρευνῆς τοῦ προσώπου

Σπουδαιοτάτη εἶναι βεβαίως ἡ προσωπικὴ ἐμφάνισις αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οἷα παρίσταται διὰ τῆς φυσιογνωμίας, διὰ τῆς στάσεως, κινήσεως καὶ γλώσσης, καὶ δι' αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἐκλογῆς καὶ δικτάξεως τῆς ἐνδυμασίας ἐν τῇ κοινωνικῇ συναναστροφῇ.

Ἐνῶ τὸ νήπιον ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ συνηθίζει νὰ ἀφήνῃ ἐχυτὸ ἐλεύθερον, ἡ δὲ σχολὴ ἀδυνατεῖ νὰ περιστείλῃ διὰ τῶν παιδονομικῶν μέτρων αὐτῆς τὰς ἐκρήξεις τῆς ἀκριτότητος καὶ ἀταξίας, δι' ὧν ὁ μαθητὴς ἀποζημιῶι ἐχυτὸν ἐκτὸς τῶν ὥρων τῆς διδασκαλίας διὰ τὴν σχολικὴν βίαν, ὁ παῖς εἰσερχόμενος εἰς τὸν βίον βλέπει ἐχυτὸν ἠναγκασμένον νὰ προσέχη εἰς ἐξωτερικὰς μορφὰς τῆς ἀρεσκείας, τῆς κοσμιότητος καὶ τῆς ἀβροφροσύνης.

Ἡ ἀγωγή ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἔχη ὡς κανόνα ὅτι αἱ μορφαὶ ἔχουσιν ἀξιῶν μόνον καθόσον ὑποκρύπτεται ἐν αὐταῖς πνευματικῇ οὐσίᾳ, ὅτι ἐπομένως πρέπει ν' ἀποτρέπη τὸν παῖδα τοῦ ν' ἀπομιμῆται ἀκατακλήπτους ἐξωτερικὰς μορφὰς μιμούμενος τοὺς ἐνήλικας.*

Τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου ἐκδηλοῦται ἐκτενέστατα ἐν τῷ κύκλῳ τῆς γλώσσης.** Τὸ περιεχόμενον τοῦ λόγου ὡς ἔκφρασις τῶν ἰδεῶν ἐξηγεῖται ἀκριβέστερον καὶ μορφοῦται λεπτότερον διὰ τοῦ τρόπου τῆς ὀμιλίας, διὰ τοῦ τονισμοῦ τῶν λέξεων καὶ προτάσεων, διὰ τῆς ἄρσεως καὶ χαλάσεως τῆς φωνῆς, διὰ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ διὰ τῆς ὅτε μὲν ἐξαιρομένης, ὅτε δὲ ἐκλυττωμένης ζωηρότητος τοῦ λόγου, διὰ ἀναπαυλῶν καὶ πύσεων, ὡς καὶ διὰ τῶν συγχρόνων κινήσεων τοῦ σώματος.

* Ὅσοι μᾶλλον αἱ συνήθειαι μορφὰς τῆς συναναστροφῆς καὶ ἀβροφροσύνης καθίστανται εὐχρηστον μὲν, ἀλλ' ὅπως ἐξηγετησμένον νόμισμα, δι' οὗ πληρῶναι τις ἄνευ διακρίσεως καὶ τὸν ἔντιμον καὶ τὸν ἄτιμον, τόσῳ μᾶλλον πρέπει νὰ συνιστάται εἰς τὸν παῖδα ἡ ἀπλότης καὶ ἡ ἀφέλεια τῆς συμπεριφορᾶς καὶ νὰ προβάλλεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ διὰ τῆς οἰκείας στάσεως καὶ συμπεριφορᾶς τοῦ παιδαγωγοῦ ὡς φυσικὴ ἔκφρασις τῆς γενικῆς ἀγάπης καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς πᾶν ξένον πρόσωπον.

** «Τὶ οὐκ ἀπεδύσαμεν αὐτοῦ αὐτὸ τοῦτο (τὴν ψυχὴν) καὶ θεασάμεθα πρότερον τοῦ εἶδους; πάντως γάρ που τῆλικούτος ὢν (Χαρμίδης) ἤδη ἐθέλει διαλέγεσθαι.» Πλάτ., Χαρμίδ., ρ, 154.

Ἡ γλῶσσα ἐκδηλοῦται

1) διὰ τοῦ ἐλευθέρου διαλόγου, ὁ ὁποῖος ὅτε μὲν ἐμφανίζεται ὡς κοινωνικὸς διάλογος, ὅτε δὲ περιβάλλεται κοινοβουλευτικὰς μορφάς.

2) Διὰ τῆς μεγελοφώνου ἀναγνώσεως.

3) Διὰ τῆς διαλέξεως.

4) Διὰ τοῦ κυρίως (ῥητορικοῦ) λόγου.

Ἐν πάσαις ταύταις ταῖς μορφαῖς ἰσχύει ὡς κανὼν ὅτι ἡ γλῶσσικὴ παράστασις ὀφείλει ν' ἀντιστοιχῇ εἰς τὴν πνευματικὴν οὐσίαν τοῦ παρυσταθέντος, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ ξένων συγγραμμάτων ἀπαιτεῖται νὰ κατακνηθῶσι ταῦτα καλῶς ὑπὸ πᾶσαν ὄψιν.

Ἐν τῇ τεχνικῇ τέλῳ ἐνεργείᾳ τοῦ προσώπου ἡ κλλιαισθητικὴ μόρφωσις περιορίζεται μόνον εἰς τὸ νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἔργων τῆς γύσεως καὶ τῆς τέχνης διὰ τῆς καλλιλογικῆς κατανοήσεως αὐτῶν. Ὅπου δὲν διεγείρεται ἡ κλλιαισθησις, ὡς ἐν τισὶ καθαρῶς εἰδικαῖς σχολαῖς, ἐκεῖ παρκατηρεῖται σημεντικὸν χάσμα ἐν τῇ ἔξει καὶ στάσει τοῦ τροφίμου.

ΣΗΜ. Ὡς μέσον τῆς αὐτοτελοῦς τεχνικῆς ἐνεργείας τοῦ προσώπου δύναται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἐκθέσεις. Δὲν εἶναι ἀνάγκη ἐνταῦθα ν' ἀπαιτήσῃ τις ποιητικὰ δοκίμια· πᾶσα ἐλευθέρᾳ ἔκθεσις ἔχει τὴν καλλιλογικὴν αὐτῆς πλευρὰν, καθόσον ὀφείλει νὰ διεγείρῃ παρὰ τῶ ἀναγνώστη τινὰ συναισθήματα. Τὸ ὕφος εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ὑπὸ τὸ «ὕφος», δὲ ἐννοοῦμεν τὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπιτυχῆ τρόπον τοῦ ἐκθέτειν τὰ διανοήματα. Ὅπου ἡ ἔκφρασις καὶ ἡ διάνοια καλύπτονται, ἐκεῖ παρουσιάζεται ἡ καλλιλογικὴ εὐαρέσκεια. Ὑφος σαφὲς καὶ βραχυλόγον εἶναι καλόν, ἔκφρασις δὲ πεπλατυσμένη, περίπλοκος καὶ δυσξύμβλητος εἶναι αἰσχρά.

§ 23.

Ἡ ἀφομοίωσις.

Τὸ ψυχολογικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἐπάγει κατ' ὀλίγον τὴν πνευματικὴν ὀριμότητα τοῦ ἀνθρώπου, κλιεῖται ἀφομοίωσις.

Ἡ ἀφομοίωσις εἶναι ἡ μεταβολὴ τῶν νέων παραστάσεων διὰ τῶν παλαιῶν, αἵτινες ὑπερέχουσι ἐκείνων κατὰ τὴν δύναμιν.

α ἀφομοιοῦται πρὸς τὴν *A*.

A εἶναι ἡ ἀρχαιοτέρα, ἰσχυροτέρα, ἀφομοιωτικὴ πληθὺς παρυστάσεων.

a εἶναι ἡ ἀσθενεστέρη, νεωτέρη, ἀφομοιούμενη πληθὺς παρυστάσεων.

Ἡ *a* εἰσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ἀναπαράγει τὴν *A*, ἥτις εἶναι ὁμοίᾳ αὐτῇ, ἐξυψοῦται ὅμως ὑπὲρ τὴν *a*, διότι εἶναι ἰσχυροτέρα. Ἡ ἀφομοίωσις συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἀσθενεστέρη *a* ἀνάγκη νὰ ρυθμισθῇ πρὸς τὴν ἰσχυροτέραν *A*. Ἡ *a* κωτανοεῖται διὰ τῆς *A* καὶ θεωρεῖται δι' αὐτῆς ὡς διὰ κωρωματισμένης ὑάλου. Ὅ,τι ἐν αὐτῇ εὐρίσκεται σύμφωνον πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν *A* ἐξαιρεται ζωηρότερον ὅ,τι δὲν συμφωνεῖ πρὸς αὐτὴν ἀπωθεῖται.

Ἡ ἀφομοίωσις ἔχει πρὸς τὴν λήψιν τῶν παρυστάσεων ὡς ἡ πέψις πρὸς τὴν λήψιν τῶν τροφῶν.

Ἀφομοιοῦσαι παρυστάσεις εἶναι αἱ παρυστάσεις, αἵτινες ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐμπειριῶν, ἐννοιῶν, ἀρχῶν, ἐπάσεων, κατηγοριῶν συνηθειῶν κτλ. ὀρίζουσι τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν τοῦ ἐκτὸς κόσμου. Οὕτω πᾶσα ἀναγνώρισις προσώπου ἢ πράξεως, πᾶς ὀρισμὸς καὶ ὀνομασία ἀντικειμένου, πᾶσα ἐγκυκλιότης τοῦ νέου ὑπὸ συγγενεῖς κατηγορίας εἶναι πράξεις ἀφομοιώσεως (ἀφομοιώσεις τῶν γραμμῶν ἐν τῇ ἀναγνώσει διὰ τῶν ἀνακωρημένων εἰκότων τῶν λέξεων καὶ σφάγματα ἐν αὐτῇ πρὸς τῷ ἀγυμνάστῳ παιδί).

Αἱ ἀφομοιούμεναι παρυστάσεις χάνουσι μὲν τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν, κερδίζουντι ὅμως ἰσχυρὴν τῆς ἐμφανίσεως, ὡς καὶ ὅλος ὁ ψυχικὸς βίος ἀποκτᾷ συμφωνίαν καὶ ἐσωτερικὴν στερεότητην, προσαρμοζομένου διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τοῦ ἐπὶ μέρους εἰς τὸ ὅλον ἐν κωταλλήλῳ τόπῳ. Διὰ τῆς ἀφομοιώσεως γεννᾶται ἡ ψυχολογικὴ μὀρφωσις. Ὁ ὄγκος τῆς ὕλης τῆς ἐμπειρίας, τὴν ὁποίαν παρέχουσι εἰς ἡμᾶς αἱ αἰσθήσεις, κωτ' οὐδενὸς ἄλλου τρόπου δύναται νὰ διωρθωθῇ καὶ συνοψισθῇ, δηλ. νὰ κωμορφωθῇ, ἢ συσχετιζομένου τοῦ συγγενεῖς πρὸς τὸ συγγενὲς, πρὸς ἀπτομένου τοῦ νέου εἰς τὸ ἀρχαῖον, ὑπαγομένων τῶν πολλῶν ὑπὸ γενικὴν κωτηγορίαν, μάλιστα δὲ ὑποτασσομένου τοῦ ἐπὶ

μέρους εἰς τὸ καθόλου. Τοῦτο εἶναι *συμπύκνωσις* τῶν παραστάσεων, τῆς ὑποίξε μετέχει ἔνθεν μὲν ἡ *νόησις* ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς κρίσεως, ἔνθεν δὲ ἡ *γλῶσσα* συνοψίζουσα διὰ τῆς ὀνομασίας (πρβλ. § 14). Ἐν τῇ κρίσει ἀφομοιοῦται τὸ ὑποκείμενον πρὸς τὸ κατηγορούμενον.

Ἡ ἰκανότης τοῦ νοεῖν εἶναι ὁ ροῦς. Ἡ νόησις δὲ εἶναι σύγκρισις καὶ διάταξις, σύλληψις καὶ χωρισμὸς τῶν παραστάσεων κατὰ τὰ περιεχόμενα, (τὸ ποιόν), τοῦ παρασταθέντος. Ἡ σύνδεσις αὕτη καὶ ὁ χωρισμὸς ἐκτελοῦνται ἐν τῇ μορφῇ τοῦ κρίνειν. Ἡ κρίσις εἶναι ἡ ὑπαγωγὴ τοῦ ἀγνώστου ὑπὸ τὸ γνωστὸν, τοῦ νέου ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον, τοῦ ἐπὶ μέρους εἰς τὸ καθόλου, τῆς πληθῆς ὑπὸ τὸ ἓν, τοῦ εἴδους ὑπὸ τὸ γένος, τοῦ ὑποκειμένου ὑπὸ τὸ κατηγορούμενον.

Αὕτη ἡ ὑπαγωγὴ ἐκτελεῖται ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀφομοιώσεως, ἐν ᾗ τὸ κατηγορούμενον ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιότεραν, καθολικωτέραν ἀφομοιοῦσαν πράξασιν.

ΣΗΜ. 4. Ἡ νόησις εἶναι εἶδος ἀφομοιώσεως. Ἡ κυρία νοητικὴ ἐργασία ἐκτελεῖται ἐν μορφῇ τῆς κρίσεως, ἥτις συνίσταται ἐξ ὑποκειμένου καὶ κατηγορούμενου. Ἡ σύνδεσις τοῦ μὲν μετὰ τοῦ δε εἶναι πράξις ἀφομοιώσεως, ἐν ᾗ τὸ εἰσέτι ἀόριστον ὑποκείμενον ἀφομοιοῦται πρὸς τὸ κατηγορούμενον. Ἐὰν ὁ μαθητὴς ὀρίξῃ τὸ προτεθὲν φυτὸν, τὸ ὅποιον βλέπει κατὰ πρῶτον, διὰ μέσου τῆς κρίσεως «τοῦτο τὸ φυτὸν εἶναι βήχιον», ἡ νέα παράστασις τούτου τοῦ ἐπὶ μέρους φυτοῦ ἀφομοιοῦται, δηλ. ὀρίξεται ἀκριβέστερον διὰ τῆς ἀρχαιότερας γνωστῆς εἰς αὐτὸν παραστάσεως τοῦ εἴδους τοῦ φυτοῦ διότι τὰ γνωρίσματα τοῦ βηχίου ἴστανται νῦν σαφέστερα πρὸ τῶν πνευματικῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἢ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις δὲν γινώσκει τὸ εἶδος βήχιον.

Καὶ ὁ λόγος, ἡ ὀμιλία, εἶναι εἶδος ἀφομοιώσεως, δηλ. συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα τὰ νεώτερα φαινόμενα διὰ μέσου τῶν διὰ τῶν ὀνομάτων καὶ μορφῶν τῆς γλώσσης ἤδη ἀποκτηθεισῶν παραστάσεων.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀφομοίωσις στηρίζεται ἐπὶ τούτου, ὅτι εἰς ὑπάντησιν νεωστὶ εἰσερχομένων παραστάσεων ἔρχονται παραστάσεις πρότερον ἀποκτηθεῖσαι καὶ συνδέονται μετ' αὐτῶν. Ἐὰν αἱ ἤδη ἀποκτηθεῖσαι παραστάσεις παρασκευασθῶσι πρὸς ὑποδοχὴν τῶν νέων, ἐὰν ἀποδιωχθῶσι αἱ διαταραχόμεναι, προσκληθῶσι αἱ προάγουσαι, ἀμέσως εἰσέρχονται αἱ νέαι εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν, γεννῶνται αἱ ὀρθαὶ συνδέσεις αὐτῶν καὶ ἀποσοβεῖται ἡ μὴ κατανόησις, ἥτις προκύπτει ἐξ ἑλλιποῦς ἀφομοιώσεως, καὶ ἡ πα-

ρα νόησις, ἣτις πηγάζει ἐκ ψευδοῦς ἀφομοιώσεως. Τὴν προπαρασκευὴν τῶν ἀφομοιουσῶν παραστάσεων (ἐν τῇ διδασκαλίᾳ) καλοῦμεν ἀναλυτικὴν προπαρασκευήν.

ΣΗΜ. 3. Ἐπὶ ἐπιτηδείου προπαρασκευῆς ἀφομοιώσεων στηρίζεται ἡ τέχνη τῆς διδασκαλίας. Τὸ νέον, εἰς ἀπάντησιν τοῦ ὁποίου ἔρχονται ἐλευθέρως ἀναβαίνουνται παραστάσεις, καταλαμβάνεται ἐσωτερικῶς καὶ γίνεται κτῆμα ἡμῶν, ἐνῶ ἡ ψυχρὰ ἐκπληξίς καὶ ὁ θαυμασμός, ἐν τῷ ὁποίῳ φεύγουσιν αἱ ἰδέαι ἀπὸ τοῦ μαθητοῦ, εἶναι ἡ διάθεσις ἢ τὰ μάλιστα ἀντικειμένη εἰς τὴν ἀληθῆ μάθησιν. Ὅπου δὲν συμβαίνει ἀφομοίωσις, παρέρχονται τὰ φαινόμενα πρὸς ἡμῶν ἀδιαφόρως. Αὕτη κατέχει τὴν παροδικὴν ἀντίληψιν καὶ καθιστᾷ αὐτὴν διὰ συνδέσεως αὐτῆς πρὸς τὰ ἤδη ἀποκτηθέντα πλήθην παραστάσεων μόνιμον καὶ διαρκὲς κτῆμα τῆς ἡμετέρας συνειδήσειος. Αἱ πρῶται ἀφομοιώσεις εἶναι λίαν ἀτελεῖς καὶ ἀκατέργαστοι ὡς περιοριζόμεναι εἰς τὴν γενικωτάτην ὁμοιότητα τῆς ἀφομοιούσης καὶ ἀφομοιουμένης παραστάσεως, ὅπως παρατηροῦμεν τοῦτο ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ λαοῦ μορφουμένοις μύθοις καὶ ἐν ταῖς κρίσεσι τῶν παιδῶν. Δι' ἐπανειλημμένων ὅμως ἀφομοιώσεων ὀξύνονται αἱ ἀφομοιούσαι παραστάσεις, ἐξαιρομένων τῶν διαφορῶν καὶ χωριζομένου ἐκείνου, τὸ ὅποιον πρότερον συνεχεῖτο (ἀφομοίωσις τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ προοδευούσης τῆς ἀστρονομίας). Καὶ ἡ διδασκαλία μιμουμένη [τοῦτο τὸ γεγονός ὀφείλει ν' ἀρχίζῃ ἐκ τῶν γενικωτάτων ἀφομοιώσεων καὶ γὰρ προβαίη εἰς λεπτοτέρας διακρίσεις, ὅπερ ἔνεκα τῆς προόδου ἀπὸ τοῦ ὅλου εἰς τὰ μέρη δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀνάλυσις.

ΣΗΜ. 4. Ἄνευ ἀφομοιουσῶν παραστάσεων θὰ ἴστατο ὁ ἄνθρωπος ἀπέναντι τῆς δυνάμεως ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων ἄνευ στηρίγματος· αἱ δοξασαί αὐτοῦ θὰ μετεβάλλοτο ἐπίσης, ὡς καὶ τὰ περὶ αὐτόν. Ὁ ἀθαύμαζε πάντα, ὅπως ὁ παῖς, τοῦ ὁποίου ἡ προσοχὴ ἐν ἀρχῇ τῆς σχολικῆς ἐποχῆς (ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει) διὰ τοῦτο τόσον δυσκόλως ἐξεγείρεται καὶ διατηρεῖται, διότι δὲν ἔχει ἀφομοιούσας παραστάσεις. Τοῦτου ἔνεκα ἀκολουθεῖ ὁ παῖς τὰς ἰσχυροτάτας ἐντυπώσεις καὶ ἀπάγεται τῆς διδασκαλίας διὰ παντὸς παρεμπόπτοντες συμβεβηκότος (Μουσικῆς, πρώτης πτώσεως τῆς χιόνης κτλ).

ΣΗΜ. 5. Ἐνίοτε αἱ νεώτεραι ἐμπειρίαι δὲν δύνανται ν' ἀφομοιωθῶσι πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας. Τότε ἀντιστρέφεται ἡ ἀφομοίωσις, τῶν πρότερον ἀφομοιουσῶν παραστάσεων μεταβαλλομένων εἰς ἀφομοιουμένας. Τοῦτο συμβαίνει, ἐὰν αἱ περὶ βίου δοξασαί ἡμῶν διορθῶνται δι' ἀκαταμαχῆτων ἐμπειριῶν, ἐὰν αἱ θρησκευτικαὶ ἡμῶν πεποιθήσεις μεταβάλλωνται, ἐὰν πεισθῶμεν περὶ τῆς ἀπιστίας τοῦ ἡμετέρου φίλου κτλ. Τοιαύτας μεταβολὰς συνοδεύουσι καὶ σφοδρόταται θυμικαὶ διεγέρσεις.

ΣΗΜ. 6. Σπουδαίαν ἀλλοίωσιν ὑφίσταται ἡ ἀφομοίωσις ἐν ἐκείναις ταῖς περιπτώσεσιν, ἐν αἷς αἱ παραστάσεις τοῦ ἐνὸς ἀτόμου ἀφομοιοῦνται

πρὸς τὰς παραστάσεις ἄλλου τινός, ἐν αἷς λοιπὸν ἡ ἀφομοιοῦσα καὶ ἀφομοιούμενη παράστασις αἰνεῖ διανέμονται εἰς διαφόρους κεφαλὰς. Ἐν τῇ ἀγωγῇ ἀφομοιοῦνται αἱ παραστάσεις τοῦ τροφίμου πρὸς τὰς τοῦ παιδαγωγοῦ. Πρὸς τοῦτο ἀνάγκη ὁ τρόφιμος πρῶτον νὰ δεχθῇ ἐν ἑαυτῷ τὰς παραστάσεις τοῦ παιδαγωγοῦ, αὗται δὲ αἱ παραστάσεις ἀνάγκη δεύτερον ν' ἀποκτήσωσιν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἐκείνην τὴν ὑπεροχὴν, ἣτις διακρίνει τὰς ἀφομοιούσας παραστάσεις ἀπὸ τῶν λοιπῶν. Ὁ πρῶτος ὅρος πραγματοποιεῖται διὰ τῆς διδασκαλίας, ὁ δεύτερος διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ παιδαγωγοῦ. Αἱ ἀνακοινώσεις δηλ. τῆς διδασκαλίας διὰ τοῦτο ἀποκτῶσι βαρῆτητα διὰ τὸν τρόφιμον, διότι προέρχονται ἐκ τοῦ παιδαγωγοῦ, τουτέστι διότι αἱ παραστάσεις αὐτῆς συγχωνεύονται μετὰ τῆς εἰκόνας τοῦ παιδαγωγοῦ, ἣν ἐμόρφωσεν ὁ τρόφιμος καὶ ἣτις τιμᾶται ἕνεκα τοῦ ἀξιώματος. Ἡ ἀγωγὴ λοιπὸν εἶναι διηλεκτικὴ ἀφομοίωσις. Ὅσα μεγαλείτερα τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς, τόσω ὁμοιωτέρα καθίσταται ἡ συνείδησις τοῦ τροφίμου πρὸς τὴν τοῦ παιδαγωγοῦ.

§ 24.

Ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος.

Χαρακτῆρ εἶναι ὁ μόνιμος τρόπος τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν· γνώρισμα αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ συμφωνία καὶ ἀκολουθία. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ χαρακτῆρος ἀποφασίζει ἐν πάσῃ περιστάσει οὕτως, ὅπως ἀπεφάσισεν ἐν προγενεστέροις ὁμοίαις περιστάσεσιν.

Ὁ παῖς καὶ ὁ νεανίας παρὰσύρονται ὑπὸ τῶν ἐμπνεύσεων τῆς στιγμῆς καὶ τῶν πέριξ, ὑπὸ τοῦ παρὰδείγματός καὶ τῶν προτροπῶν, καὶ ἐνεργοῦσιν ἀνακολούθως. Ἡ ἀγωγὴ προώρισται νὰ δώσῃ εἰς τὸν βίον αὐτῶν ὀρισμένην διεύθυνσιν.

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ χαρακτῆρος ἀρχετικὴ μορφουμένων κατὰ μικρὸν πρακτικῶν ἀρχῶν διὰ τινὰς τάξεις βουλευμάτων. Αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ διαφέρουσι τῶν προθέσεων καὶ παραγγελμάτων κατὰ τοῦτο, ὅτι ταῦτα εἶναι θεωρητικὰ, ἐκεῖναι δὲ πρακτικαί. Ἡ πρακτικὴ ἀρχὴ εἶναι κανὼν τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ὁ ὁποῖος ἕμως δὲν ὑπάρχει μόνον ἐν τῇ κεφαλῇ ἡμῶν ἢ ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἀλλὰ ρυθμίζει πράγματι τὸν βίον ἡμῶν καὶ δὴ διότι πολλάκις ἤδη ἐρρυθμίσαμεν ἑαυτοὺς κατ' ἐκεῖνον τὸν κανόνα.

Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ δὲν γεννῶνται διὰ μῆς, ἀλλ' αὐξάνουσι καὶ ἐνισχύοντα κατ' ὀλίγον.

Τοῦ σπουδαίου τούτου φαινομένου ἄς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὴν πρακτικὴν ἀρχὴν α' Ἐσο φιλαλήθης.

Ἡ πρακτικὴ αὕτη ἀρχὴ διέπει ὠρισμένον κύκλον βουλευμάτων δηλ. τὸν κύκλον τῶν ὁμολογιῶν διαφόρων γεγονότων. Ὁ οἰκειοποιηθεὶς ταύτην τὴν πρακτικὴν ἀρχὴν εἶναι ἀκόλουθος προκειμένου περὶ ὁμολογίας γεγονότων. Ὁ ταυτοῦτος μένει ἐν πίστῃ περιπτώσει πιστὸς εἰς τὴν ἀλήθειαν. Θὰ σωπῆσθαι ἴσως, δύναται καὶ ν' ἀπατηθῆ, ἀλλὰ δὲν θὰ ψευσθῆ.

Ταύτην ὅμως τὴν πρακτικὴν ἀρχὴν δὲν οἰκειοποιεῖται τις ἀπλῶς διὰ τῆς προθέσεως τοῦ νὰ μὲνη πάντοτε πιστὸς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ μόνων πράγματι πιστὸς εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐν μιᾷ περιστάσει, ἐν δευτέρᾳ, τρίτῃ, καὶ πλείοσι περιπτώσεσιν, ἐν αἷς ἐπρόκειτο ἢ νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἢ νὰ ψευσθῆ. Διὰ ταύτης τῆς συμφώνου ἑαυτῇ ἀποφάσεως ἐν ταῖς τρισὶ πραγματικαῖς περιπτώσεσιν ἐκέρδισεν ἤδη διὰ τὴν τετάρτην μίαν ὑπεροχὴν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Καὶ ἐὰν ἐν τῇ πρώτῃ καὶ δευτέρᾳ περιπτώσει ἐχρειάζετο ἀγῶν ἵνα μακρυρῆσωμεν τὴν ἀλήθειαν θυσιάζοντες τὰ συμφέροντα ἡμῶν, ὁ ἀγῶν οὗτος θὰ ἐλαττωθῆ σπουδαίως ἐν τῇ 4ῃ καὶ 5ῃ περιπτώσει διὰ τῆς ἀνεπαρχαγωγῆς τῶν προγενεστέρων ἀποφάσεων, ἐν δὲ τῇ 100ῃ περιπτώσει θὰ ᾔηκι οἷοθεν ἐννοούμενον ὅτι μένομεν πιστοὶ εἰς τὴν ἀλήθειαν μεθ' ὅλας τὰς δελεαστικωτάτας προτροπὰς συμφέροντος καὶ τῶν φίλων, δηλαδὴ πράγματι οἰκειοποιήθημεν τὴν πρακτικὴν ἀρχὴν α' Ἐσο φιλαλήθης.

Λοιπὸν αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ ἀφομοιωτικαὶ παρεστάσεις δι' ὠρισμένους κύκλους βουλευμάτων, τῶν δυνάμεων ἢ δυνάμεις στηρίζεται ἐπὶ πληθύος συμφώνων ἐκυτοῖς βουλευμάτων καὶ αὐξάνει μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, δηλ. πάντων ἐκείνων τῶν βουλευμάτων, ἐν οἷς πράγματι ἐφηρμοσθησάν αὐταὶ αἱ πρακτικαὶ ἀρχαί. Ἡ δεξιότης τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως αὐξάνει, ὅπως καὶ πᾶσα ἄλλη δεξιότης, αὐξανούσης τῆς ἀσκήσεως καὶ ἔξεως.

Ἄλλὰ δύναται τις νὰ ᾔηται ἀκόλουθος ἐν ἐνὶ κύκλῳ π. χ. ἐν τῇ τῆς ὁμολογίας γεγονότων, ν' ἀμφιταλαντεύηται δὲ ἐν τινὶ ἄλλῳ, π. χ. ἐν τῷ τῆς χρήσεως τῶν χρημάτων, ἄλλοτε μὲν

ἀσώτως δαπνῶν, ἄλλοτε δὲ φιλαργυρευόμενος. Ὁ χαρακτήρ ἕμως ἀπαιτεῖ τελείαν συμφωνίαν τῆς βουλήσεως κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις καὶ ἐν πᾶσι τοῖς κύκλοις. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτοῦνται δύο τινά:

1) νὰ μορφωθῶσι πρακτικαὶ ἀρχαὶ δι' ἕκαστον κύκλον τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ὡς π. χ. διὰ τὴν ὁμολογίαν γεγονότων, διὰ τὴν σχέσιν πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς, διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ πλούτου, διὰ τὸν σεβασμὸν ὑφισταμένων δικαίων, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων κτλ. καὶ

2) ν' ἀποφύγη τις δυνατὴν σύγκρουσιν τῶν μορφωθείσων πρακτικῶν ἀρχῶν π. χ. «ἔσο οἰκονόμος» καὶ «ἔσο φιλόανθρωπος» διὰ τῆς βαθμολογήσεως αὐτῶν καὶ τῆς ὑποταγῆς ὑπὸ μίαν ἀνωτάτην πρακτικὴν ἀρχήν.

Χαρακτήρ λοιπὸν εἶναι ἡ τελεία συμφωνία τῆς ὅλης βουλήσεως καὶ πράξεως διὰ τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς ὑπὸ πρακτικὰς ἀρχὰς καὶ τούτων ὑπὸ μίαν ὑψίστην.

Ἐὰν ἄπασαι αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἴσταται ἡ συνείδησις, ὁ χαρακτήρ εἶναι ἠθικός. (Ἴδε §§ 31 καὶ 61.)

ΣΗΜ. Ἡ σχολὴ τοῦ χαρακτήρος εἶναι ὁ βίος, δηλ. ἡ αὐτοτελής ἄμεσος βούλησις καὶ πράξις ἐν μέσῳ τῶν σχέσεων τοῦ πραγματικοῦ βίου. Ἐν ταύτῃ τῇ σχολῇ ὠριμάζει κατ' ὄλιγον ὁ χαρακτήρ ὑπὸ εὐνοϊκὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς σχέσεις κατὰ λόγον τῆς ἀποκρυσταλλώσεως τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ τῆς κοινωνίας. Πρὸς ταύτην τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ χαρακτήρος ἀπαιτεῖται, ὅπως καὶ πρὸς τὴν φυσικὴν ἀποκρυστάλλωσιν, ἡσέμια τις καὶ διηνεκὴς ἀνάπτυξις, ἵνα μὴ καταστραφῶσι τὰ πρῶτα βήματα τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτήρος δι' ἀντιθέτων δυνάμεων.

Αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ δὲν ἀπαιτοῦσι παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ὀρισμένην βούλησιν, ἀλλὰ μᾶλλον παρέχουσιν εἰς αὐτὸν ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν μεγίστην ἐλευθερίαν ζητοῦσαι μόνον ἐν τῇ ἐκλογῇ τῆς ἕνεκα ὀρισμένης τινὸς ἀφορμῆς παρουσιαζομένης βουλήσεως νὰ μὴ ἀποφασίζη τις πρότερον, πρὶν ἢ ἀκούσῃ τὰς πρακτικὰς ἀρχὰς. Κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀκόλουθον τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος τῆς μονατονίας τῆς πράξεως· διότι ἡ βούλησις, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἀποφασίζει ἐν ὀρισμένῃ περιστάσει ὁ ἠθικός χαρακτήρ, δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ποιότητος τῆς ὕλης, εἰς ἣν πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῶσιν αὐταί. Ἡ ὕλη δὲ αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν θέσεων, ἐν αἷς εὐρίσκεται ὁ ὁρῶν χαρακτήρ.

καὶ τῶν ὁποίων εἶναι κύριος ἐν λίαν περιωρισμένῃ μέτρῳ. Ὅπως αὐταὶ ἀξιοθεύσεις εἶναι ἀτομικῶς διάφοροι ἀλλήλων, οὕτω καὶ ἡ βούλησις καὶ πράξις τοῦ χαρακτῆρος θὰ ἦναι διάφορος, καίτοι αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ μένουσιν αἱ αὐταί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

ΤΕΛΕΟΛΟΓΙΑ.

§ 25.

Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι διπλοῦς, *εἰδολογικὸς καὶ πραγματικὸς.*

Ὁ *εἰδολογικὸς* σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι τὸ *αὐτεξούσιον* τοῦ *τρόφιμου*· διότι ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ πύσῃ ποτὲ καὶ νὰ υποχωρήσῃ εἰς τὴν αὐτοαγωγήν. Ἐντεῦθεν ἡ *εἰδολογικὴ ἀρχὴ τῆς ἀγωγῆς*· « *παιδαγώγει τὸν τρόφιμον εἰς ἴδιον ἑαυτοῦ παιδαγωγόν.* »

Τὸ *αὐτεξούσιον* αὐτοῦ ὅμως δύναται ὁ ἐνηλικιωθεὶς τρόφιμος νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὡς καὶ νὰ καταχρασθῇ πρὸς τὸ κακόν. Ὁ ἀγωγή λοιπὸν ὀφείλει οὐ μόνον νὰ καταστήσῃ τὸν τρόφιμον αὐτεξούσιον, ἀλλὰ καὶ νὰ φροντίσῃ ὥστε νὰ κάμῃ οὕτως ποτε ὀρθὴν χρῆσιν τοῦ αὐτεξουσίου.

Ὁ *πραγματικὸς* σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς λοιπὸν τείνει εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν τρόφιμον κατὰ τὸ δυνατόν ἱκανὸν πρὸς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ ὡς ἀνθρώπου καὶ ὡς μέλους τῆς πολιτικῆς κοινωρίας, δηλ. νὰ προικίσῃ αὐτὸν πρὸς τοῦτο δι' ἀπασῶν τῶν ἀναγκαιῶν ἱκανοτήτων, δεξιότητων καὶ εὐνοικῶν διαθέσεων.

Ἐντεῦθεν ἐξάγεται ἡ *πραγματικὴ ἀρχὴ τῆς ἀγωγῆς*· « *παι-*

δαγώγει τὸν τρόφιμον οὕτως, ὥστε, ὅταν γείνη αὐτεξούσιος, καὶ ὀύνηται νὰ ἐπιτύχη τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.»

Ἰπὸ τὸν προορισμὸν δὲ τοῦτον δὲν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ἰδιαίτερον ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον θ' ἀσπασθῆ ποτε ὁ τρόφιμος, διότι τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἀγωγῆς δὲν δύναται τις οὔτε νὰ προῖδῃ, οὔτε νὰ προορίσῃ· πᾶσα δὲ πρόωρος παρασκευὴ δι' αὐτὸ ἤθελε καταστήσει τὸν τρόφιμον ἐν τινεὶ πάντοτε δυνατῇ μεταβολῇ τῆς τύχης λίαν δυστυχή. Ἰπὸ τὸν προορισμὸν τοῦτον ἐννοοῦμεν ἐκεῖνον τὸν καθόλου ἀνθρώπινον προορισμὸν, τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιτυχίαν δύναται νὰ ἐπιδιώξῃ τὸ ἄτομον ἐν ταῖς ποικιλωτάταις βιωτικαῖς μορφαῖς, ἐὰν μόνον μένη πιστὸν εἰς τὸ βέλτιον ἐγὼ αὐτοῦ.

Διὰ τὸ περιεχόμενον τούτου τοῦ καθόλου ἀνθρώπινου προορισμοῦ ἔχει ἡ γλῶσσα διάφορα ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ὅμως εἶναι μόνον διάφοροι ὄψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Ἀρετὴ, ἠθικότης, ἀνθρωπισμὸς, ὁμοίωσις Θεῷ, λογικότης, εὐδαιμονία, αὐτενεργεῖα, δουλεύουσα εἰς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἀγαθὸν (Δειστερβέγιος), χριστιανικὸς πολιτισμὸς (Σβόρζιος), ἁρμονικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἀνθρώπινων διαθέσεων καὶ δυνάμεων (Πεσταλότζης, Νειμεύερος, Δίττης) ἠθικὴ μόρφωσις τοῦ βίου (Οὐκάτζιος) εἶναι μόνον διάφοροι πλευρισμοί, ὑπὸ ταῖς ὁποίας ἀντιλαμβάνομεθα τὸ ἠθικὸν πρότερον ὡς τὸν κύριον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἡ ἐπιστημονικὴ (φυσικὴ) ἠθικὴ διδάσκει ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ προτύπου ἀποτελεῖ σειρά ἰδεῶν, πρὸς ταῖς ὁποίας ῥυθμίζεται ἡ ἐκτίμησις τῆς βουλήσεως ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι πέντε· ἡ εὐσυνειδησία, ἡ τελειότης, ἡ ἀγάπη, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀνταπόδοσις.

Λοιπὸν ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ θεωρηθῆ κατὰ ταῖς πέντε ταύτας ὄψεις.

ΣΗΜ. 4. Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς δύναται προδήλως νὰ ᾖ μόνον τοιοῦτος, ὁποῖον αὐτὸς ὁ τρόφιμος ἐνήλιξ γενόμενος θὰ προβάλλῃ εἰς ἑαυτὸν ἢ ὀφείλει νὰ προβάλλῃ εἰς ἑαυτὸν λογικῶς. Ὁ τρόφιμος εἶναι ἐν πρώτοις πρόσωπον, διὰ τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ θυσιασθῆ εἰς σκοπὸν κείμενον

ἐπὶ αὐτοῦ. Οὕτω ἀποκλείεται ἐκ τῶν προτέρων ἡ διάπλασις τοῦ παιδὸς κατὰ τὰς προλήψεις τοῦ παιδαγωγοῦ ἢ τὰ ἰδιαιτέρα συμφέροντα φυσικοῦ τινος ἢ ἠθικοῦ προσώπου, φατρίας ἢ κοινωνικῆς τάξεως, διότι οὕτω υποβιβάζεται ὁ παῖς εἰς ἀπλοῦν μέσον. Ἡ δὲ κερδοσκοπικὴ τὴν ἀγωγὴν ἀντικαθιστῶσα χρησιμοποίησις τοῦ ἀνηλίκου διὰ σκοποῦς χρηματιστικοῦς, ἡ ἀγωγὴ εἰς ἀπλοῦν τροχὸν μηχανῆς εἶναι ἐσχάτη βαρβαρότης. Πᾶς ἄνθρωπος ἔχει δικαίωμα ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς.

ΣΗΜ. 2. Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς στενότερα συνέχεται μετὰ τοῦ καθόλου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπίτευξις τοῦ προορισμοῦ τούτου συμβαίνει ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἔπαυσεν ἡδὴ ἡ ἀγωγὴ, ἔπεται ἐντεῦθεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς δὲν ἐκτείνεται ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον ὁ σκοπὸς τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν εἶναι ἔργον τῆς ἀγωγῆς νὰ προσάγῃ τὸν τρέφοντα εἰς τὸ τέρας τοῦ βίου, ἀλλὰ μόνον νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν κατὰ τὸ δυνατόν εὐνοϊκὴν διάθεσιν πρὸς τὴν μέλλουσαν ἐπίτευξιν αὐτοῦ. Οὕτω ἐφοδιάζει ἡ περιδεὴς μήτηρ τὸν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν μεταβαίνοντα υἱὸν διὰ παντός, οὐτινος θὰ λάβῃ ἀνάγκην, μάλιστα δὲ διὰ σοφῶν συμβουλῶν, προτροπῶν καὶ ἀρχῶν, κατὰ τὰς ὁποίας θὰ ρυθμίξῃ ἑαυτὸν ἐν καιρῷ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ.

ΣΗΜ. 3. Ἡ ἠθικὸς ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν Ἠθικὴν. Ὑπάρχουσι δύο Ἠθικαί, ἡ φυσικὴ ἢ φιλοσοφικὴ, καὶ ἡ θρησκευτικὴ. Οὐδεμία δὲ ὑπάρχει ἀντίφασις τοῦ περιεχομένου τῆς φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς καὶ τοῦ τῆς χριστιανικῆς.

§ 26.

Ἐὐσυνειδησία.

Ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἀνθρώπου διακρίνομεν εὐκόλως δύο πλευράς, τὴν γνῶσιν καὶ τὴν βούλησιν. Μόνον ὅπου ἀμφότεραι συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας δύναται νὰ γίνηται λόγος περὶ πραγμάτων εἰς τὸ ἠθικὸν πρότυπον, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ τῆς γνώσεως τῆς φύσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ.

Ἡ γνῶσις καὶ ἡ βούλησις δὲν εὐρίσκοντι πάντοτε ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς ἀλλήλας. Πολλοὶ γινώσκουσι τὸ ἀγαθὸν, ἀλλὰ δὲν πράττουσιν αὐτό· ἡ πεποίθησις ὑπάρχει ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' εἶναι λίαν ἀσθενὴς καὶ δὲν δύναται ν' ἀντιστήσῃ τὸ δέλεαρ τῆς ἀμαρτίας. Αὕτη ἡ σχέση δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ. Ὅπου πικρυνάσσεται, προκαλεῖ τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ἀποδοκιμασίαν. Ὅπου τοῦναντίον ἡ γνῶσις καὶ ἡ βούλησις, αἱ πεποιθήσεις καὶ αἱ πρά-

Ξεις εὐρίσκονται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς ἀλλήλας, ἐκεῖ πρόκειται σχέσις, ἣτις ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἣτις εἶναι ἀξία ἀπολύτου ἐπαίνου.*

Τὸ βούλεσθαι καὶ πράττειν ὅ,τι ἐν τινι δεδομένῃ περιστάσει γινώσκει τις ὡς τὸ ἠθικῶς ἄριστον εἶναι τὸ γνῶρισμα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Διότι ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει εἰνίκε τις ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν ἐκτὸς καὶ ἔπεται μόνον τῇ οἰκείᾳ ἐσωτερικῇ πεποιθήσει. Λοιπὸν ὁ πράκτων ἐλευθέρως ἔχει ἤδη διὰ τοῦτο, ἀσχέτως πρὸς πάσας τὰς λοιπὰς σχέσεις, ἀξίωσιν ἐπὶ ἠθικῆς τιμῆς· διότι οὐδεὶς ἄνθρωπος δύναται τι πλέον ἢ νὰ πράττῃ κατὰ τὴν ἀρίστην αὐτοῦ πεποιθήσιν.

Τὴν ἀληθῆ ἐσωτερικὴν πεποιθήσιν περὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐν πάσῃ περιστάσει εἶναι τὸ ἠθικῶς ἄριστον, δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν *συνείδησιν*· τὸν ἄνθρωπον δὲ, ὁ ὁποῖος ἔπεται ἐκάστοτε ἐν τῇ πράξει τῇ οἰκείᾳ συνειδήσει, εὐσυνείδητον. Ἡ εὐσυνείδησία εἶναι ἐν πάσῃ περιστάσει βεβία περὶ τῆς ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας.

Τὴν συμφωνίαν τῆς βουλήσεως καὶ τῆς γνώσεως ἢ τὴν εὐσυνείδησίαν ὡς τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἀξίας ὀνομάζομεν *ιδέαν* τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας.

Ἐν τῇ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς δὲν εἶναι ἀκόμη τέλειον ἐν ἐκντῷ τὸ ἕτερον τῶν μελῶν τῆς σχέσεως, ἢ γνῶσις· αὕτη δὲν εἶναι ἀκόμη οὕτω στερεὰ, ὥστε νὰ δύνηται νὰ χρησιμεύῃ ὡς βάσις ἐκτιμήσεως τῆς βουλήσεως κατὰ τὴν ιδέαν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Ὅθεν, διαρκούσης τῆς ἀγωγῆς, ἀνάγκη νὰ προσέλθῃ ἀντὶ τῆς γνώσεως τοῦ τροφίμου ἢ γνῶσις τοῦ παιδαγωγοῦ, ἣτις ἀποσύρεται κατὰ λόγον τῆς κατ' ὀλίγον ὀριμαζούσης οἰκείας γνώσεως τοῦ τροφίμου.

Ἡ ὑποταγὴ τῆς βουλήσεως τοῦ τροφίμου ὑπὸ τὴν γνῶσιν τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι ἡ ὑπακοή. Ἡ ὑπακοή ὡς προοίμιον τῆς μελλούσης συμφωνίας τῆς οἰκείας γνώσεως καὶ τῆς βουλήσεως ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ σπουδαιο-

* Ἐξαιρετος ἱεροκῆρυξ δύναται νὰ μὴ ᾔναι ἠθικὸς χαρακτήρ καὶ ὁ δικαστής, ὁ ὁποῖος γινώσκει ἄριστα τὸν ποινικὸν νόμον, δύναται νὰ καθίστη ἐπὶ τῆς ἔδρας τοῦ κατηγορουμένου.

τάτη προπαιδεία τῆς ἠθικότητος ἐν τῇ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς ἢ κυρία ψυχὴ τῆς ἀγωγῆς.¹

Ἐθίζοντες τὸν τρέφοντα ἐν τῇ σχολῇ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸ νὰ ὑποτάσῃ τὴν βούλησιν εἰς τὴν ἀνωτέραν γνῶσιν παιδαγωγούμενον αὐτὸν εἰς τὴν εὐσυνειδησίαν.

ΣΗΜ. Ἡ ὑπακοή εἶναι λίαν σπουδαία ἢ ἀσκήσις ἐν αὐτῇ ἐν πάσαις ταῖς βαθμίαις τῆς ἀγωγῆς ἀπαραίτητος, καὶ δὴ οὐ μόνον ἵνα περιποιησώμεν σεβασμὸν εἰς τὰ μέτρα τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλὰ καὶ ἵνα ἀσκήσωμεν τὴν βούλησιν εἰς τὸ νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὴν γνῶσιν. Τὸ ἀποκλείειν τὴν ὑπακοὴν ἐκ τῆς ἀγωγῆς σημαίνει δέσμευσιν τῆς ζωτικῆς ἀρτηρίας αὐτῆς.

§ 27.

Τελειότης.

Καίτοι ἐκ τῶν δύο παραγόντων τοῦ ψυχικοῦ βίου ἡ γνῶσις εἶναι ὁ ὑψηλότερος, τὸ κύριον ἀντικείμενον ὅμως τῆς ἠθικῆς ἐκτιμῆσεως εἶναι μόνον ἡ βούλησις. Τὴν ἀξίαν ἢ ἀπικεῖν τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ οὐχὶ τὸ τί γινώσκει, ἀλλὰ τὸ τί βούλεται.

Ἡ ὀλικὴ βούλησις ἐνὸς προσώπου ὑπόκειται ἐν πρώτοις εἰς μίαν ἐκτίμησιν κατ' ἐννοίας μεγέθους, ἐνθα πάλιν πρόκειται κυρίως περὶ τριπλοῦ τινος,

1) Περὶ τῆς ἰσχύος τῆς ἐπὶ μέρος βουλήσεως.

2) Περὶ τοῦ πλούτου καὶ τοῦ πολυμεροῦς αὐτῆς.

3) Περὶ τῆς συμφωνίας (συγκεντρώσεως) τῆς ὅλης βουλήσεως πρὸς ἐπίτευξιν σπουδαίου ὀλικοῦ ἀποτελέσματος· διότι, ἐὰν αἱ ἐπὶ μέρος βουλήσεις ἔτεινον πρὸς ἀντιθέτους διευθύνσεις, μεθ' ὅλην τὴν ἰσχὴν καὶ τὸ πολυμερὲς αὐτῶν τὸ ὀλικὸν ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο μικρὸν, τοῦ ἀντιθέτου ἀμοιβαίως αἰρομένου.

Εἶναι γεγονός ἀδιαφιλονεικητὸν ὅτι ἡ ἰσχυρὰ, ἐνεργὴ, πολυμερὴς καὶ σύμφωνος ἐν ἐκυτῇ βούλησις προτιμᾶται ἀπολύτως παρὰ τῇ ἀσθενεῖ, χλωρῇ, μονομερεῖ καὶ πλήρει ἀντιφάσεων. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ ἐπιδοκιμασία, τὴν ὁποίαν ἀπονέμομεν εἰς πάσας τὰς τολμηρὰς πράξεις, εἰς πάσας τὰς μεγάλας ἐπιχειρήσεις καὶ εἰς πάντας τοὺς σπουδαίους χαρακτῆρας, ὡς καὶ ἡ ἠθικὴ περιφρόνησις, ἣτις ἐπιπίπτει κατὰ πᾶντὸς

ἀσθενοῦς, ἀναποφασίστου καὶ ἡμιτελοῦς ἐν φρονήμασι καὶ πράξεσι.¹

Τὴν ἰσχὺν, τὸν πλοῦτον (τὸ πολυμερές) καὶ τὴν συμφωνίαν (συγκέντρωσιν) τῆς βουλήσεως καλοῦμεν συντόμως τελειότητα αὐτῆς. Ὅθεν δορυόμενοι ἀπὸ τούτης τῆς ἰδέας ἐκφέρομεν τὴν κρίσιν· «*Ἡ τελειότερα βούλησις ἀρέσκει ἀπολύτως παρὰ τῇ ἥττον τελείᾳ.*»

Ἡ ἀγωγή εἰς τὴν τελειότητα περὶστραταίωσι ὡς ἀνάπτυξις. Αὕτη ζητεῖ νὰ ἐξεργασθῇ τὰς ὑπαρχούσας δυνάμεις καὶ νὰ φέρῃ αὐτὰς εἰς τὴν ὡς μεγίστην ἐκδήλωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. Φιλεργία, ἐπιμέλεια, ἐγκαρτέρησις, ἐπιμονή, θάρρος, εὐστάθεια τοῦ χαρακτῆρος εἶναι αἱ ἀρεταί, τὰς ὁποίας προσπαθεῖ νὰ ἐμφυτεύσῃ.

Ἄλλ' ἐνταῦθα περιέρχεται εἰς ἰδιάζουσάν τινα δυσκολίαν συνισταμένην ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ πολυμερές τῆς βουλήσεως δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῇ τόσον εὐκόλως πρὸς τὴν ἐνότητα τοῦ προσώπου, ὡς ἐάν τις π. χ. ἤθελε νὰ δοκιμάσῃ νὰ διδάξῃ εἰς τὸν παῖδα πέντε ἢ δέκα γλώσσας καὶ πάσας τὰς δυνατὰς ἐπιστήμας, τέχνας καὶ δεξιότητας. Ἐνταῦθα ὁ μαθητὴς θὰ ἀπεμάνθανε τὸ ἐν μανθάνων τὸ ἄλλο· οὐδεμίαν δὲ ἀπόλαυσιν θὰ εἶχεν ἐκ τούτης τῆς κτήσεως, καὶ ἐὰν ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ καὶ δικτηρήσῃ αὐτήν. Θὰ ἔλειπεν ἡ τρίτη πλευρὰ τῆς τελειότητος, τὸ ἁρμορικὸν ὁλικὸν ἀποτελεσμα. Ὁ τρόφιμος θὰ ἐγίνωσκε μὲν καὶ θὰ ἠδύνατο πολλὰ, οὐχὶ ὅμως καὶ πολὺ.

Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιῶσιν αἱ τρεῖς ἀπαιτήσεις τῆς τελειότητος ἐν τῇ μορφῇ τοῦ ἀτομικοῦ προσώπου, καθόσον ἡ ἰσχὺς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον πρὸς βλάβην τοῦ πλούτου, οὗτος δὲ μόνον πρὸς ζημίαν τῆς ἰσχύος, οὐδεμίαν διέξοδος ὑπολείπεται εἰς τὸ ἄτομον, ἢ συμπληροῦν διὰ τῆς προχωρήσεως εἰς τὴν κοινωρίαν τὸ ἑαυτοῦ μονομερές διὰ μέσου τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς κοινωνίας νὰ μεταβάλλῃ αὐτὸ εἰς πολυμερές. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ ἐν ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξυψώσῃ εἰς τὴν μεγίστην τελειότητα. Ἐπὶ τῆς γενικῆς μορφώσεως, ἣτις ἐξασφαλίζει εἰς τὸν τρόφιμον τὸ ἐπιδεκτικὸν πρῶτον τῶν διευθύνσεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὀφείλει

νά ἐποικοδομηται ἡ εἰδικὴ μόρφωσις τοῦ ἐπαγγέλουτος, ἥτις καθιστᾷ αὐτὸν ἰκανὸν νά παρήγη ἐν τῇ κοινωσίᾳ τελειότατα ἔργα, καίπερ μονομερῆ (ἴδε § 57).

Ἄπαντες πρέπει νά ἦναι ἐρκαταὶ πάντων, ἕκαστος δὲ ἕξοχος εἰς ἐν ἔργον.

ΣΗΜ. 1. Αὕτη ἡ αἵρεσις παρουσιάζεται τοσοῦτον ἀσφαλῶς, ὥστε καὶ ἄκοντες ἐκφράζομεν αὐτήν, ὅπου ἡ βούλησις ἐμφανίζεται ὡς φευτέα κατ' ἄλλας ἰδέας, ὅπου ἐπομένως τὸ ἀξιοκατάκριτον αὐτῆς αὐξάνει μετὰ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς τελειότητος αὐτῆς. Ὁ ληστής γινόμενος κύριος θησαυροῦ τινος εἶναι μᾶλλον ἀξιοκατάκριτος ἢ ὁ κλέπτης ὁ ὑπεξαίρων κερμάτιά τινα· ἐκαῖνος ὅμως ἐκπλήττει κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος περισσύτερον ἢ οὗτος.

ΣΗΜ. 2. Ἐπὶ ταύτης τῆς βλάπτου συνηζυμένη ἔβησεν ἡ οἰκονομικὴ κοινωσία εἰς τὸν μέγαν βαθμὸν τῆς τελειότητος, τὸν ὅποιον ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτῆς βεβαιῶς δεικνύει. Τοῦτο τὸ σύστημα συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι ἕκαστον μέλος τῆς κοινωσίας κέκτηται ἐκτός τινος ἰδιαζούσης ἐξόχου ἰκανότητος (μονομεροῦς ἰσχύος) καὶ ποικίλην ἐπιδεικτικότητα, δύναμι τῆς ὁποίας θά ἠδύνατο νά προσοικειωθῇ πᾶσαν ξένην ἐξοχότητα μόνην λαμβανομένην, εἰ καὶ οὐχὶ τὴν ὀλοότητα πασῶν. Λοιπὸν κατατομὴ τῆς ἐργασίας θεμελιουμένη ἐπὶ γενικῆς ἐπιδεικτικότητος διὰ πᾶν, ὅτι παράγει ἡ κοινωσία!*

§ 28.

Ἄγάπη.

Ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος παραπέμπεται τὸ ἄτομον εἰς τὴν κοινωσίαν· ἀλλ' ὁ φυσικὸς νόμος τῆς ἀτομικότητος, δηλ. ἡ αὐτοκατάφασις καὶ αὐτοσυνηρησία ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι παραπέμπει αὐτὸ εἰς τὸ οἰκεῖον ἐγῶ. Ἐκ τούτου γεννᾶται ἡ φυσικὴ φιλαυτία, ἥτις ἀπειλεῖ νά κατασυντριψῇ τὴν κοινωσίαν εἰς ἄπειρα κέντρα ἀπωθοῦντα ἀλλήλα, δηλ. νά ἄρη αὐτήν.

Αὕτη ἡ φυσικὴ φιλαυτία κατανικᾶται ὑπὸ τῆς ἀγάπης.

* Ἐν Ἐλορητίᾳ ὑπάρχουσι χωρία, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι κατασκευάζουσι μόνον ἐν συστατικῶν μέρος τοῦ ὥρολογίου· οὗτοι δὲ θά ἦσαν οἰκτροί, ἐὰν δι' οὐδὲν ἄλλο ἐνδιεφέροντο, εἰ μὴ διὰ τοῦτο τὸ ἐν συστατικῶν τοῦ ὥρολογίου.

Ἐπὶ τὴν ἀγάπην ἐννοοῦμεν τὴν ὑποδοχὴν ξένης βουλῆσεως ἐν τῇ οἰκείᾳ. Ἀγαπῶ, ἐάν βούλωμαι ἵνα ἡ βούλησις ἄλλου τινὸς ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς οὕτως, ὡς εἰ ἦτο οἰκεία ἐμοῦ· ἀγαπῶ λοιπὸν ἄλλον, ἐάν ἐπιθυμῶ ἀγαθόν τι δι' αὐτόν.

Τὸ ἀντίθετον τῆς ἀγάπης εἶναι ἡ δυσμέγεια, ἣτις ἐπιθυμεῖ κακὸν διὰ τὸν ἄλλον. Βίς τὴν ἔννοιαν ἀμφοτέρων ἀνήκει οὐσιωδῶς τὸ νὰ νοῶνται ἄνευ ἐλατηρίου.¹

Βίς ταύτας τὰς σχέσεις τῶν βουλήσεων προσκολλῶνται δύο σπουδαῖαι ἠθικαὶ κρίσεις·

Ἡ ἀγάπη εἶναι ἀπολύτως αἰρετέα, λοιπὸν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ· ἡ δυσμέγεια εἶναι ἀπολύτως φευκτέα· λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ.

Ἡ ἀγάπη ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη ιδέαν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν μερίστην ῥοπὴν καὶ μεταβολὴν ἐν τῇ μέχρι τοῦδε ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος εὐαγγελιζομένη εἰς αὐτὴν τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀπολυτρώσεως ἀπὸ τῆς φιλζυτίας.²

Τὸ φρόνημα τῆς ἀγάπης ἴσταται ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ ἠθικοῦ προτύπου. Πανταχοῦ, ὅπου ἐμφανίζεται, εἶναι βέβαιον περὶ τῆς ὑψίστης ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας.

Τὸ ἠθικῶς αἴσχιστον εἶναι ἡ δυσμέγεια, τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν ὡς τὴν κυρίως «κακίαν» ἐκδηλουμένην ἐν δικηλορικῇ χαιρεκκίᾳ, ἐν ἀπηνθρώπῳ ὠμότητι καὶ ἐν κκουργήμασι παντὸς εἴδους.

Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ἡ ιδέα τῆς ἀγάπης πρέπει νὰ εὐρίσκηται καὶ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Ἡ ἀγαθότης τῆς καρδίας, ἡ συμπάθεια καὶ ἐπιείκεια, ἡ πραότης, τὸ εὐδιάλλακτον, ἡ προθυμία εἰς τὸ ὑπηρετεῖν τοῖς ἄλλοις, ἡ εὐεργετικότης εἶναι αἱ χριστιανικαὶ ἐκεῖναι ἀρεταί, τὰς ὁποίας οφείλει ἡ ἀγωγή νὰ ἐμφυτεύσῃ κατὰ ταύτην τὴν ιδέαν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ τροφίμου.

ΣΗΜ. 4. Ὁ θεμελιώδης ὅρος τῆς ἀγάπης εἶναι ὅτι δὲν ἔχει ἐλατήριον. Ἐάν δηλ. προσφκειοῦτό τις τὴν ἄλλοτριαν βούλησιν, διότι εὐρίσκει, ἐν τούτῳ τὸ ἴδιον συμφέρον, ἀποβάλλει τότε τοῦτο τὸ φρόνημα τὸ ὄνομα τῆς ἀγάπης καὶ ἐκπίπτει εἰς ἀπλὴν ἰδιοτέλειαν. Καὶ ἡ ἀπόκρουσις τῆς ξένης βουλήσεως παύει τοῦ νὰ ἦναι δυσμέγεια καὶ ἀποβάλλει τὸν ἀποτρόπαιον αὐτῆς χαρακτήρα, ἐάν ἔχῃ ἐλατήριόν τι. Τοιοῦτον ὑπάρχει π. χ.

ἐν τῇ ποινῇ ἢ βελτίωσις τοῦ παιδός. Τιμωρῶν τις τὸν παῖδα, ἐπιμένως κακοποιῶν αὐτὸν δὲν εἶναι δυσμενῆς πρὸς αὐτόν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ φιλαυτία ὑποσκάπτει τὰ θεμέλια τῆς κοινωνίας καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ κυρία κοινωνικὴ κληρονομικὴ ἀμαρτία. Γενῶν τὸν πόλεμον παντὸς κατὰ πάντων, διότι ἕκαστον τῶν ἀπέλων ἐγώ, ἐξ ὧν συνίσταται ἡ κοινωνία, καθιστᾷ ἑαυτὸ κέντρον αὐτῆς. Ἡ κατανίκησις τῆς ἀτομικῆς φιλαυτίας εἶναι ἡ ἀγάπη, ἣτις ἦτο ξένη εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ τῆς ὁποίας ὁ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ εὐαγγελισμὸς ἀποτελεῖ τὴν νέαν διαθήκην τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων ἐπικάθηται ἡ κηλὶς τῆς δουλείας καὶ τῶν αἱματηρῶν ξιφομαχιῶν. Εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἦτο ξένη ἡ ἔννοια τῆς εὐσπλαγχνίας. Ὁ χριστιανισμὸς τοῦναντίον ἐξύψωσε τὴν ἰδέαν τῆς ἀγάπης μέχρι τῆς ἀγάπης τῶν ἐχθρῶν.

§ 29.

Δικαιοσύνη.

Ἐὰν δύο βουλήσεις διευθύνωνται εἰς τι ἀντικείμενον, τὸ ἑποῖον ὅμως μόνον εἰς τὴν ἐτέραν δύναττι ν' ἀκολουθήσῃ, τότε γεννᾶται ἔρις. Ἡ ἔρις ἀπαρέσκει ἠθικῶς. Πρὸς ἀποσόβησιν ἢ διάλυσιν αὐτῆς εἶναι ἀναγκαστικὰ ῥητὰ ἢ σιωπηλὴ συμφωνία τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἣτις ὀρίζει εἰς τίνος πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ τὸ ἀντικείμενον. Τοιοῦτος διὰ τῆς καθολικῆς ἀναγνωρίσεως καθιερωμένος κανὼν πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐριδος εἶναι τὸ δίκαιον. Ὁ σκοπὸς τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας εἶναι οὐδεὶς ἄλλος ἢ ἡ ἀποσόβησις τῆς ἐριδος διὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν δικαίων.

Πᾶν μέλος τοιαύτης κοινωνίας ἀναγνωρίζει διὰ τῆς προσχωρήσεως ἑαυτοῦ τὸ σύστημα τῶν ὑφισταμένων δικαίων. Ἐὰν προσέβαλλεν ἐν τούτων τῶν δικαίων, θὰ ἤγειρεν ἔριν, ἣτις τοσοῦτον μᾶλλον θὰ ἀπήρεσκε, διότι θὰ διηυθύνετο κατὰ πάντων τῶν μελῶν τῶν ἀναγνωριζόντων ταῦτα τὰ δίκαια, δηλ. κατὰ πάντων τῶν εὐφρονούντων πολιτῶν τῆς κοινωνίας.

Τὸ δίκαιον εἶναι δημόσιον, ἐὰν κανονίζῃ τὴν σχέσιν τῆς πολιτικῆς δυνάμεως πρὸς τοὺς πολίτας ἰδιωτικόν, ἐὰν ἀναφέρηται εἰς τὴν σχέσιν τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους.

Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ἀπαιτεῖ παρὰ παντὸς μέλους τῆς κοινωνίας νὰ σέβηται τὰ ὑφιστάμενά δίκαια. ¹ Τὸ φρόνημα, τὸ

ἄποινον σέβεται υφιστάμενα δίκαια, καλεῖται δικαιοσύνη ἐκδη-
λουμένη ὡς πρὸς τὸ δημόσιον δίκαιον ὡς νομιμότης, ὡς πρὸς τὰ
ιδιωτικὰ δίκαια ὡς τιμιότης. Ἡ φιλοπατρία, τὸ πνεῦμα τῆς
δημοκρατίας, ἡ ἀκρίβεια περὶ τὴν ἐκτέλεσιν δικαιολογικῶν ὑπο-
χρεώσεων, τὸ εὐσυνάλλακτον, ἡ πίστις ἐν τῇ τηρήσει δοθείσης
ὑποσχέσεως, ἡ φιλαλήθεια (διότι οἱ συνδιαλεγόμενοι συνάπτουσι
σιωπηλῶς συνθήκην ὅτι θὰ εἴπωσι πρὸς ἀλλήλους ἀλήθειαν·
ὅθεν τὸ ψεῦδος εἶναι ἀδικίαν) εἶναι ἀρεταί, τῆς ὁποίας θὰ ἐπι-
διώξῃ ἐν τῷ τροφίμῳ ἀγωγή κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου.²

ΣΗΜ. 1. Αἱ πράγματι υφιστάμεναι σχέσεις τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι
δημιούργημα τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ μᾶλλον σύστημα ἐπικτητῶν δικαίων.
Ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει οὐδὲν ὑπάρχει δίκαιον, ἀλλὰ μόνον
πόλεμος παντὸς κατὰ πάντων, ὅποιον παρατηροῦμεν ἀκόμη
καὶ τὴν σήμερον ἐν τῇ φύσει ὡς «ἀγῶνα περὶ ὑπάρξεως». Μόνον ὀλίγα
ἀντικείμενα ὑπάρχουσι, τὰ ὅποια, ὅπως τὸ φῶς καὶ ὁ ἀήρ, ἐπαρκοῦσιν
εἰς τὸ νὰ εὐχαριστήσωσι πάντας ἐξ ἴσου· περὶ τῶν λοιπῶν γεννᾶται ἔ-
ρις. Ἡ τάσις πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἠθικῶς ἀπαρεσκούσης ἔριδος ἤγαγεν
εἰς τὴν ἀνδροσύνην τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας ἢ τῆς πο-
λιτείας. Ἄπασαι αἱ διατάξεις τῆς πολιτείας τείνουσιν εἰς τὴν ἀποσό-
θησιν τῆς ἔριδος. Συνθήκαι, κτηματολόγια, στήλαι ὀρίων, δικαστήρια, καὶ
αὐτοὶ οἱ στρατοὶ ὑπηρετοῦσιν εἰς τὴν ἀποσόθησιν τῆς ἔριδος, εἰς τὴν ἐπι-
κράτησιν τοῦ δικαίου. Καὶ ἔαν οἱ ὅρισμοί τοῦ δικαίου ἐν τῇ πολιτείᾳ φαί-
νωνται εἰς τὸ ἄστομον λίαν ὀχληροὶ, καθήκον αὐτοῦ εἶναι νὰ σέθῃται αὐ-
τοῖς, διότι ἄλλως θὰ ἤγειρε τὴν ἔριν οὐχὶ πλέον κατὰ τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ
κατὰ τῆς ὅλης κοινωνίας. Ὁ προσβάλλων ξένην ἰδιοκτησίαν, ὁ ποιῶν συν-
ωμοσίαν κατὰ τῆς δημοσίας τάξεως εἶναι ἐχθρὸς τῆς πολιτείας. Μόνον εἰς
τὴν ὀλότητα ἀρμόζει νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὰς εἰς τὴν δικαιολογικὴν τάξιν.
Ὅπου τὰ δίκαια εἶναι ἀμφίβολα, δὲν πρέπει ἀθαιρέτως νὰ ἐξηγῇ καὶ
διενδικῇ τις αὐτὰ, ἀλλὰ ν' ἀναθέτῃ τὴν ἀπόφασιν εἰς τὰς ἐπὶ τούτῳ διω-
ρισμένας ἀρχάς.

ΣΗΜ. 2. Ἡ δικαιοσύνη δὲν ἴσταται τοσοῦτον ὑψηλὰ, ὅσον ἡ
ἀγάπη. Ὁ δίκαια φρονῶν διατηρεῖ ἑαυτὸν μόνον ἐλευθερὸν ψόγου χωρὶς
νὰ ἔχῃ ἐκείνην τὴν ἀξίωσιν ἐπὶ θετικῷ ἐπαίνου, τὸν ὅποιον συνεπάγεται
ἡ ἀγάπη. Ὁ μὴ κλέπτων, ὁ μὴ βυρσοδομεύων κακόν τι κατὰ τῆς δημο-
σίας τάξεως δὲν ἔχει ἀκόμη ἀξίωσιν ἐπὶ ἠθικῆς τιμῆς. Ἡ δικαιοσύνη λοι-
πὸν ἄγει μόνον εἰς τὴν νομιμότητα, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ἠθικότητα. Εἰς τὸ ἠθι-
κὸν πρότυπον δὲν ἀρκεῖ, εἰ καὶ ἡ ἔλλειψις αὐτῆς θὰ κατέστρεφεν αὐτό.

§. 30.

Ἄνταπόδοσις.

Διὰ τυχαίας συναντήσεως τῶν βουλήσεων ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀντικειμένῳ γεννᾶται ἔρις, ἣτις ἄγει εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ δικαίου.

Βούλησίς τις ὅμως δύναται καὶ ἐπίτηδες νὰ διευθύνηται πρὸς τινὰ δευτέραν βούλησιν. Ἐντεῦθεν προκύπτει διατάραξις τις ταύτης τῆς τελευταίας βουλήσεως, τὴν ὁποῖαν αὕτη αἰσθάνεται ἢ ὡς εὐεργεσίαν ἢ ὡς κακοποιίαν. Καὶ ἡ μὲν καὶ ἡ δὲ ἀπαιτεῖ ἠθικῶς ἐπικνώρθωσιν, ἣτις καλεῖται ἀνταπόδοσις. Αἱ εὐποιΐαι καὶ αἱ κακοποιΐαι πρέπει ν' ἀνταποδοθῶσι· διότι ἡ ἀνκνταπόδοτος εὐποιῶν καὶ κακοποιῶν ὡς δικταρχικτὴν ὑφισταμένης σχέσεως βουλήσεων ἀπχρέσκει ἀπολύτως. Ἡ ἀνταπόδοσις ὅμως ἀνάγκη νὰ ᾖ ἐπιεικής. Εἶναι δὲ τοιαύτη, ἐὰν ἴσον σκοπὸν εὐεστοῦς ἢ ἀλγηδόνος ἐπιστρέφῃ εἰς τὸν εὐεργέτην ἢ κακοποιόν. Αὕτη εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως.

Αἶν σπουδαῖον εἶναι ἐνταῦθα τὸ ζήτημα, τίς πρέπει ν' ἀνταποδώσῃ ;

Ἡ ἀπάντησις εἶναι διάφορος ἐν τῇ εὐποιῶν καὶ κακοποιῶν. Τὰς εὐποιῶν πρέπει ν' ἀνταποδώσῃ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐδέχθη αὐτάς. Τὸ φρόνημα, τὸ ὅποῖον ζητεῖ ν' ἀνταποδώσῃ εὐεργεσίας, τὰς ὁποίας ἔλαβε, καλεῖται εὐγνωμοσύνη.¹

Ἡ ἀνταπόδοσις τῆς κακοποιΐας ὑπὸ τοῦ παθόντος αὐτὴν θὰ ᾖ ἐκδίκησις. Ἡ ἐκδίκησις εἶναι φευκτὴ, διότι ἐπιρρίπτει εἰς τὸν ἐκδικούμενον τὴν μέλειαν σκιάν τῆς δυσμενεΐας. Ἡ ἀρχὴ τῆς πλκλαΐας δικθήκης ἀφθκλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος» ἤρθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ ἐκδικουμένη ἀνταπόδοσις ἀφωπλίσθη ὑπὸ τῆς ἀγάπης.

Καὶ ὅμως ἐξκκολουθεῖ νὰ μὲνῃ ἡ ἠθικὴ ἀπαίτησις τῆς ἀνταποδόσεως τῶν κακοποιῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παθὼν δὲν πρέπει νὰ ἐξσκκήσῃ αὐτὸς ἐκδίκησιν, πρέπει ν' ἀνατεθῇ ἡ ἀνταπόδοσις εἰς ἀνωτέρην αὐθεντίαν, ἣτις εἶναι ἀνωτέρη τῶν ὁρμῶν τῆς δυσμενεΐας καὶ ἣτις τὴν κακὴν ἐκδίκησιν μεταβάλλει εἰς δι-

καίην ποινήν. Αὕτη ἡ ἄνωτέρα αὐθεντία εἶναι προδήλως ἡ κοινω-
νωρία, ἣτις ἐξασκεῖ τὴν ποινικὴν ἐξουσίαν διὰ τῶν ὀργάνων
αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τέλους ὁ Θεός.

Ὁθεν ἡ ἀγωγή πρέπει θετικῶς μὲν νὰ ὑποβάλῃ παρὰ τῶν
τροφίμων τὸ φρόνημα τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Θεόν, τοὺς
γονεῖς, τοὺς διδασκάλους, τοὺς εὐεργέτας καὶ πρὸς τὴν κοινω-
νίαν ἐν γένει, ἀρνητικῶς δὲ νὰ μεταπνίγῃ ἐν αὐτῷ τὸν θυμὸν
ὡς ἔκρηξιν τοῦ συνκισθῆματος τῆς ἐκδικήσεως καὶ νὰ προσάγῃ
αὐτὸν καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀγάπης.

ΣΗΜ. 1. Αἶαν σπουδαῖον εἶναι τὸ φρόνημα τῆς εὐγνωμοσύνης
πρὸς τὴν κοινωνίαν. Καὶ ἐὰν τὸ ἄτομον μηδεμίαν ἔχῃ θετικὴν
ὕποχρέωσιν πρὸς ἕνα καὶ ἕνα τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ὡς ἀνταποδίδον τὰς
ὑπηρεσίας αὐτῶν διὰ χρημάτων, πρέπει ὅμως πάντοτε νὰ ἔχῃ συνείδησιν
τῶν εὐλογιῶν τῆς κοινωνίας, τῶν ὁποίων ἀπολαύει ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς
δικαιολογητικῆς προστασίας καὶ τῆς δημοσίας προνοίας ἐν ἀπάσαις ταῖς περι-
στάσεσι τοῦ βίου. Αὕτη ἡ εὐγνωμοσύνη εἶναι ἡ εὐγενεστάτη πηγὴ τῆς
φιλοπατρίας.

ΣΗΜ. 2. Ἰδιόζουσαν θέσιν κατέχει τὸ ψεῦδος ἀπέναντι τῶν ὅ-
πρακτικῶν ἰδεῶν. Δηλ. εἶναι φευκτέον κατὰ πάσας τὰς ἰδέας. Κατὰ τὴν
ἑσωτερικὴν ἐλευθερίαν εἶναι ἀσυνειδησία, διότι οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ
θεωρῇ τὸ ψεῦδος ὡς τι ἀγαθόν. Κατὰ τὴν τελειότητα ἀπαρέσειε ὡς
ἀντίφασις, διότι ἐμβαλλεῖ εἰς τὸν ἀνθρωπὸν διάστασιν· κατὰ τὴν ἀγάπην
ἐμφανίζεται ὡς δυσμένεια, ὅπως παρίσταται καὶ ὡς προσβολὴ τοῦ δικαίου
καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, διότι ὁ ψεύστης προσδοκᾷ παρὰ τοῦ ἄλλου τὴν ἀλή-
θειαν, χωρὶς ν' ἀνταποδίδῃ αὐτὴν δι' ἀληθείας. Δικαίως λοιπὸν θεωρεῖται
τὸ ψεῦδος ὡς κακὸς οἰωνὸς ἐν τῇ ἠθικῇ ἀναπτύξει τοῦ παιδὸς καὶ κατα-
πολεμεῖται ὑπὸ τῆς ἀγωγῆς διὰ πάντων τῶν δυνατῶν μέσων.

ΣΗΜ. 3. Ἀναθεωροῦντες τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐνοίας τῆς ἠθικότητος
ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν ὅπρακτικῶν ἰδεῶν βλέπομεν ὅτι ὑπάρχουσι ὅ ἐξ ὁ-
σχέσεων βουλήσεων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἠθι-
κῆς ἀξίας. Τὰ μέλη τούτων τῶν σχέσεων εἶναι ἐπὶ μέρους βουλήματα.
Μόνον ἐν τῇ πρώτῃ ἰδέᾳ εἶναι τὸ ἕτερον τῶν μελῶν τῆς σχέσεως ἡ γνῶ-
σις. Τὴν θεωρίαν τούτων τῶν σχέσεων παρακολουθεῖ ἡ ἠθικὴ ἐπιδοκιμα-
σία ἢ ἡ ἠθικὴ ἀποδοκιμασία. Ἐκείνη ἀγει εἰς τινὰς ἀρετάς· αὕτη εἰς
τινὰς καθήκοντα· διότι ἀνάγκη νὰ φεύγῃ τις τὴν ἀποδοκιμασίαν ὡς
προερχομένην ἐκ τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου. Οὕτω μεταβάλλονται αἱ κρί-
σεις τῆς ἀπολύτου ἀποδοκιμασίας εἰς ἀπαιτήσεις ἀπευθυνόμενας πρὸς τὴν
βούλησιν, εἰς ἃς ὀφείλει αὕτη ἀπολύτως νὰ ὑπακούσῃ, δηλ. μεταβάλλον-
ται εἰς καθήκοντα. Ἐπεταὶ ἡ

Σύνοψις τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν.

Ἰδέα	Μέλη τῆς σχέσεως	Σχέσις καὶ κρίσις
1) Ἐσωτερικὴ ἐλευθερία.	Γνώσις, βούλησις.	Ἑπακοὴ αἰρετῆ, παρακοὴ φευκτῆ.
2) Τελειότης.	Βούλησις ἐν γένει, βούλησις ἐν γένει.	Τελειότης αἰρετῆ, ἀτέλεια φευκτῆ.
3) Ἀγάπη.	Οἰκεία βούλησις, ξένη (καὶ φανταστικὴ) βούλησις.	Ἑποδοχὴ αἰρετῆ, ἀποκρουσις φευκτῆ.
4) Δίκαιον.	Πραγματικὴ βούλησις, ξένη πραγματικὴ βούλησις, ἀμφοτέραι διευθυνόμεναι εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον.	Ἐρις φευκτῆ.
5) Ἀνταπόδοσις.	Πραγματικὴ βούλησις, ξένη πραγματικὴ βούλησις, ἐπίτηδες διαταράττουσαι ἀλλήλας.	Ἡ ἀνανταπόδοτος εὐποιία ἢ κακοποιία φευκτῆ.

§ 31.

Ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ.

Τὸ σύμπλεγμα τῶν 5 πρακτικῶν ἰδεῶν εἶναι ὁ πολιτικὸς ἀσπὴρ διὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ παιδαγωγοῦ. Διὰ πάντων τῶν μέτρων τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ διήκῃ τὸ πνεῦμα τούτων τῶν ἰδεῶν.

Πᾶσα ἀγωγή τείνει ἐπὶ τέλος εἰς τὸ νὰ δεχθῇ μὲν ὁ πρόφιμος ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ταύτας τὰς ιδέας, νὰ ἐξυψωθῶσι δὲ αὐταὶ ἐν αὐτῷ κατ' ὀλίγον εἰς τὴν θέσιν ἀφομοιουσῶν παραστάσεων, αἵτινες κατακυριεύουσιν ὡς πρακτικαὶ ἀρχαὶ τῆς ὅλης ποικιλίης τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς ὑποταγῆς τῆς ὅλης βουλήσεως καὶ πράξεως ὑπὸ ταύτας τὰς ἀρχὰς προκύπτει ἡ ψυχολογικὴ μορφή τοῦ χαρακτῆρος (§ 24), ὁ ὁποῖος θὰ ᾔνοι καὶ ἠθικὸς χαρακτήρ, διότι ἄπασαι αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ εἶναι ἠθικαὶ ἀρχαί.

Λοιπὸν ἡ πραγμάτωσις τοῦ ἠθικοῦ προτύπου ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος.

Μόνον ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ εἶναι ἀληθῶς χαρακτήρ, διότι

τελεία συμφωνία διήκουσα διὰ παντός τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ πασῶν τῶν πράξεων αὐτοῦ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἠθικότητος, τῆς ὁποίας αἱ ἀπαιτήσεις ἔχουσι τὴν μεγίστην ἄρμονίαν. Ὁ δὲ ἀνήθικος χαρακτήρ εὐρίσκειται ἐν ἀντιφάσει πρὸς τὰς αἰωνίους καὶ ἀδυσωπῆτους ἀπαιτήσεις τῆς ἠθικῆς, αἱ ὁποῖαι, ἐὰν ἐπὶ τέλους ἀκουσθῶσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνηθικοῦ ἀνθρώπου, ὑποσκάπτουσι διὰ τῆς τὰς πράξεις αὐτοῦ παρεκκλιούσης μετανοίας τὰς βάσεις τοῦ ἀνηθικοῦ χαρακτῆρος οὕτως, ὥστε κατὰπίπτει οὗτος ἐν ἑαυτῷ. (χαρακτήρ τοῦ ληστοῦ Moor κατὰ Σχίλλερν).

Ἡ ἠθικὸς χαρακτήρ εἶναι τὸ ὕψιστον τέμα καὶ ἡ τελευταία μορφή τῆς ψυχικῆς ἀναπτύξεως. Εἶναι *καλλιτέλημα*, τοῦ ὁποίου τὴν παραγωγὴν διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ὄλου βίου ἐκτεινομένης ἐνεργείας, ἐν τῇ ὁλότητι τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ὀφείλει ὁ ἀνθρώπος νὰ θεωρῇ ὡς τὸν ὕψιστον αὐτοῦ προορισμόν. Διὰ τοῦτο δὲ εἶναι τι *ιδεῶδες*, εἰς τὸ ὅποτον ὁ ἀνθρώπος ἐν τῷ ἐπιγίῳ βίῳ αὐτοῦ μόνον πόρρωθεν δύναται νὰ προσεγγίσῃ. Ἡκιστα ὅμως δύναται νὰ προσδοκᾶται ἡ παραγωγή αὐτοῦ ἐν τῇ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς, ἥτις ἐπιβάλλεται μᾶλλον νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἀναγκαστικὸν θεμέλιον διὰ τὴν μέλλουσαν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος.

ΣΗΜ. Λογικότης, ἠθικότης, Ἐλευθερία, Εὐσταθία τοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἀντιλήψεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας κατὰ διαφόρους ὄψεις· ὁ πράττων λογικῶς πράττει καὶ ἠθικῶς, διότι τὸ περιεχόμενον τῆς λογικότητος συνίσταται ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσι τοῦ ἠθικοῦ νόμου· πράττει δὲ καὶ ἔλεutherως, διότι ὀρίζει ἑαυτὸν οὐχὶ κατὰ τὰς τυχαίας διαθέσεις τῆς στιγμιαίας συνειδήσεως αὐτοῦ, αἵτινες κλίνουσιν εἰς τὸ νὰ ὑποβοηθῶσιν ὅτε μὲν ταύτην, ὅτε δ' ἐκείνην τὴν ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀναλλοιώτους ὁρισμοὺς τῆς λογικῆς αὐτοῦ γνώσεως. Ὁ τοιοῦτος ἐγένετο ἀνεξάρτητος καὶ γινώσκει νὰ κάμνῃ τὴν ἀρίστην χρῆσιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ, ἐπέτυχε τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.

ΤΜΗΜΑ Ι.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 32.

Τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ παιδαγωγὸς ἵνα παιδαγωγῆσθαι ἀνάγκη νὰ ἐπιδράῃ ἐπὶ τοῦ τροφίμου, ἀνάγκη νὰ λάβῃ μέτρα προωρισμένα νὰ ἔχωσι παιδαγωγικὴν ῥοπήν εἰς αὐτόν.

Πᾶρ ὅ,τι ἐπιχειρεῖ ἢ ἐπωφελεῖται ὁ παιδαγωγὸς ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἶναι ἤδη παιδαγωγικὸν μέσον. Λοιπὸν ἐνταῦθα ἀνήκουσιν ἅπασαι αἱ ἐκφάνσεις τοῦ οἰκείου αὐτοῦ προσώπου καὶ ἅπασαι αἱ παιδαγωγικαὶ ἐπιδράσεις τῶν πέριξ, εἰς τὰς ὁποίας ὁ παιδαγωγὸς ὁτὲ μὲν ἐπιτρέπει νὰ ἔχωσι ῥοπήν εἰς τὸν τροφίμον, ὁτὲ δὲ ἀποκρούει, ὁτὲ δὲ ἀλλοιοῖ αὐτάς.

Ἄλλ' αἱ ἐνέργειαι αὗται εἶναι τόσον ὀλίγον ὠρισμένα καὶ συγχωνεύονται τοσοῦτον μετὰ τῶν λοιπῶν πράξεων τοῦ παιδαγωγοῦ, ὡς καὶ μετὰ τοῦ γενικοῦ ρεύματος τῶν περιστάσεων, ὥστε δὲν ἐπιδέχονται ἰδίαν ἔρευναν.

Κατὰ ταῦτα ὑπὸ τὰ παιδαγωγικὰ μέσα ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ ἐννοοῦμεν ἰδιαιτέρας, καθ' ἑαυτὰς ὠρισμένας πράξεις τοῦ παιδαγωγοῦ, τὰς ὁποίας ἐπιχειρεῖ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς.

Πᾶν παιδαγωγικὸν μέσον εἶναι πράξις καθ' ἑαυτὴν διακεκριμένη, οὐχὶ ἐνέργεια συγχωνευομένη ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἀγωγῆς· διὰ τοῦτο δὲ θυγάμεθα νὰ προσδοκῶμεν πρὸ αὐτοῦ ὠρι-

σμένον ἀποτέλεσμα, ὅσω καὶ ἂν ᾖ ἀμφίβολον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὅλης ἀγωγῆς.

Ἡ χρῆσις τῶν διαφόρων παιδαγωγικῶν μέσων ἀπαιτεῖ τὴν ἰδιόζουσαν περίσκεψιν τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἐνταῦθα πρόκειται κυρίως περὶ τῶν ἀρχῶν, ὑπὸ τῶν ὁποίων καθοδηγεῖται οὗτος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ.

Ἡ σύνδεσις τῶν διαφόρων παιδαγωγικῶν μέσων εἰς ὀργανικὴν συνεχῆ παιδαγωγικὴν ἐνεργεῖαν συμφῶνως πρὸς τὰς παιδαγωγικὰς ἀρχὰς καλεῖται μέθοδος τῆς ἀγωγῆς.

Λοιπὸν ἡ παιδαγωγικὴ Μεθοδολογία πραγματεύεται:

1) Περὶ τῶν μέσων·

2) Περὶ τῶν ἀρχῶν·

3) Περὶ τῶν μεθόδων τῆς ἀγωγῆς.

ΣΗΜ. 1. Ὁ παιδαγωγὸς ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ γινώσκῃ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διαθέτει πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Ἐπειτα πρέπει ν' ἀποκτήσῃ τὰς ἀρχὰς, τὰς ὁποίας ἀκολουθῶν δύναται νὰ μεταχειρισθῇ ὀρθῶς τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς. Τέλος ἀνάγκη νὰ συνδέσῃ τὰ καταλληλότερα μέσα τῆς ἀγωγῆς εἰς σειρὰν οὕτως, ὥστε ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ν' ἀποτελῇ ὀργανικὸν ὅλον, δηλ. ἀνάγκη νὰ ὑπάρχηται εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ἐνεργεῖαν αὐτοῦ μέθοδος.

ΣΗΜ. 2. Τὰ ὀρθῶς ἐφαρμοσθέντα μέσα τῆς ἀγωγῆς εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας, ἐξ ὧν οἰκοδομεῖται ὀργανικῶς ἡ μέθοδος ὡς τι ὅλον. Εἶναι οἱ μοχλοὶ, τοὺς ὁποίους μεταχειρίζεται ὁ παιδαγωγὸς οὐχὶ τόσον ἵνα προκαλέσῃ νέαν κίνησιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἵνα μεταβάλλῃ τὴν πορείαν τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως τοῦ τροφίμου κατὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ.

§ 33.

Χορηγία καὶ ἄρνησις.

Ὁ παιδαγωγὸς δὲν εἶναι κύριος τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ μᾶλλον πρέπει νὰ ὑπολογίζῃ μετὰ τῶν ὑφισταμένων πρακόντων (§ 4), οἱ ὁποῖοι καὶ ἄνευ τῆς συνεργείας αὐτοῦ ἐργάζονται ἐν τῇ φυσικῇ ἀγωγῇ τοῦ τροφίμου αὐτοῦ.

Ὁ παιδαγωγὸς ἀφήνει νὰ ἐπενεργῶσιν οὗτοι ἐπὶ τοῦ τροφίμου ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως. Χορηγία εἶναι τὸ ἐπιτρέπειν καὶ δίδειν, ἄρνησις τὸ ἀφαιρεῖν καὶ ἀπαγορεύειν.

Ὁ παιδαγωγὸς χορηγεῖ εἰς τὸν τροφίμον πᾶν ὅ,τι εἶναι εἰς

αὐτὸν ἀναγκαῖον καὶ σωτήριον ἀρνεῖται δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ γείνη ὀλέθριον ἢ ἐπικίνδυνον.

Χορηγεῖ δὲ εἰς αὐτόν·

1) Σωματικῶς τὸ ἀνάλογον μέτρον τροφῆς, κινήσεως, ἀναπύσεως καὶ ὕπνου, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς ἀπικιτήσεις τῆς ὑγιεινῆς·

2) Πνευματικῶς συνκινεστροφὴν καὶ παράδειγμα, ἐργασίαν καὶ ἄνεσιν, ἐποπτεῖαν καὶ ἐμπειρίαν, δικάσειν καὶ διασκέδασιν.

Ἐνταῦθα πρόκειται νὰ προσαρμώζωνται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὰ φυσικὰ στοιχεῖα τῆς μορφώσεως οὐ μόνον ὡς πρὸς τὸ χρονικὸν σημεῖον καὶ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιτελεῖας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ ποσοῦν καὶ τὸ ποιὸν τοῦ χορηγηθέντος (τροφῆς, κινήσεως, συνκινεστροφῆς, ἐργασίας). Δὲν εἶναι ἀδιάφορον πότε καὶ ἐπὶ πόσον κοιμώμεθα, πόσον καὶ πῶς κινούμεθα, μετὰ τίνος συνκινεστροφέμεθα.

Λίαν σπουδαία διὰ τὴν ἀγωγὴν εἶναι καὶ ἡ ἀρνητικὴ χορηγία, δηλ. ἡ ἀρνησις. Ὁ παιδαγωγὸς ἀνάγκη νὰ ἀρνηθῇ εἰς τὸν τρόφιμον καὶ τι κατ' ἑαυτὸ ἀβλαβές, ἵνα χαλιναγωγῇ προσκόντως τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὴν ἰδιοτροπίαν αὐτοῦ καὶ γυμνάσῃ αὐτὸν διὰ τὰς ἀναπορεύτους στερήσεις τῆς ζωῆς. Παῖς μὴ ἐθισθεὶς ἐν τῇ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν στέρησιν καὶ ἀσαρκηνήσειν οὐ μόνον ἀποκτᾷ δικρόρους κακὰς ἔξεις, ἀλλὰ καὶ καθίσταται δυστυχὴς ἐν τῷ βίῳ.

Αἱ χορηγίαι καὶ αἱ ἀρνήσεις γίνονται διὰ τὸν τρόφιμον ἀφορμαὶ καὶ ὄρια τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως. Ἡ χορηγία ἐνὸς βιβλίου, εἰκόνας, παιχνιδίου, κερματίου, ἐκδρομῆς ἢ ἐπισκέψεως λουτροῦ, θεάματος, δύνανται νὰ ἐπιδράσωσι λίαν ἐπιωφελῶς ἐπὶ τοῦ τροφίμου.

ΣΗΜ. 1. Ἐὰν ἡ χορηγία καὶ ἡ ἀρνησις ἐξασκῶνται ἀκολούθως κατ' ὠρισμένας ἀρχάς. γενῶνται παρὰ τῷ τρόφιμῳ ὠρισμένοι ἔξαιρις (§ 46), αἵνες εἶναι λίαν σπουδαῖαι ὡς στοιχεῖα τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος. Ἡ χορηγία καὶ ἡ ἀρνησις δὲν πρέπει νὰ ἐμφανίζωνται ποτε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς αὐθαιρέσις ἢ τῆς ἰδιοτροπίας τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλ' ἀνάγκη ἀμφοτέραι νὰ θεμελιῶνται ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων σκέψεων τῆς ἀγωγῆς, διὰ τοῦτο δὲ νὰ ᾖναι ἀκόλουθοι. Δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπη τις σήμερον ὅ,τι ἀπηγόρευε χθὲς ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις.

ΣΗΜ. 2. Ἡ χορηγία καὶ ἡ ἀρνησις προϋποθέτουσιν ἐκ μέρους τοῦ

παιδὸς προθυμίαν δεχομένην τὸ χορηγηθῆν καὶ παραιτουμένην τοῦ ἀπηγορευμένου. Ἐὰν λείπη τυχὸν αὕτη, θὰ γένη ἀναγκαία ἡ βία, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆι ὡς ποιηὴ, διότι διώκει μόνον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ υποβοηθήσῃ τὴν ἀσθένειαν τῆς βουλήσεως τοῦ παιδός· διὰ τοῦτο δὲ πολλάκις δύναται νὰ μετέλθῃ τις αὐτὴν τῇ συγκαταθέσει αὐτοῦ τοῦ παιδός, ἐὰν π. χ. ἀρνῆται νὰ λάβῃ φάρμακον ἢ νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀγαπητὴν αὐτοῦ ἐνασχόλησιν. Διὰ μέσων τῆς βίας καταναγκάται ἡ ἀπέχθειά τινων παιδῶν πρὸς πράγματα, τὰ ὁποία εἶναι φοβερὰ εἰς αὐτὰ μόνον κατὰ φαντασίαν, ὡς π. χ. πρὸς τινὰς τροφὰς, πρὸς τὸ ψῦχος κτλ.

ΣΗΜ. 3. Ἡ βροπή, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἔχῃ ὁ παιδαγωγὸς διὰ τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως εἰς τὸν τρόφιμον, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆι μικρὰ, δύναται μάλιστα κατὰ τινὰ ὄψιν νὰ τεθῇ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ κράτος τῆς τύχης. Διὰ τοῦτου τοῦ ἰσχυροῦ μέσου τῆς ἀγωγῆς ὀρίζει ὁ παιδαγωγὸς τὴν πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ τροφίμου κατὰ ποῖον καὶ ποσὸν, ὀρίζει τὰ περὶ αὐτὸν, τὴν συναναστροφὴν αὐτοῦ, δύναται μάλιστα νὰ μετατρέψῃ καὶ αὐτὴν τὴν διεύθυνσιν τῆς πορείας τῶν στοχασμῶν αὐτοῦ. Περαιτέρω ὀρίζει διὰ περιορισμῶν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τὴν σφαῖραν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐπιτρέπεται νὰ κινῆται ὁ τρόφιμος, τοῦτο βεβαίως μόνον ἐν τῇ ἰδέᾳ· ἐν τῇ πραγματικότητι ἀναδείκνυνται καὶ ἐνταῦθα αἱ σχέσεις ἰσχυρότεραι ἢ ὁ ἄνθρωπος, ὁ δὲ παιδαγωγὸς εὕρσκει ἐαυτὸν βιαζόμενον νὰ φέρῃ εἰς ἀρμονίαν πρὸς τὰς δεδομένας περιστάσεις τὰ μέσα τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως. Ἡ ἀρχαία παράδοσις καὶ τὸ ἦθος, λόγοι προερχόμενοι ἐκ τοῦ τροφίμου (π. χ. τῆς καταστάσεως τῆς υγείας αὐτοῦ) καὶ ἡ βούλησις τρίτων προσώπων ἀποκτεῖσι πολλάκις ἐν τῷ ὅρισμῳ τοῦ χορηγητέου καὶ ἀπαγορευτέου εἰς τὸν τρόφιμον μείζον κῦρος ἢ ἡ γνώσις τοῦ παιδαγωγοῦ.

§ 34.

Ἡ προσταγή.

Ἡ ἀμεσος ἐπίδρασις τοῦ παιδαγωγοῦ ἐπὶ τῆς βουλήσεως τοῦ τροφίμου λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς προσταγῆς, ἥτις ἐμφανίζεται θετικῶς μὲν ὡς ἐπιταγή, ἀρνητικῶς δὲ ὡς ἀπαγόρευσις. Ἡ προσταγή δηλ. εἶναι ἡ ῥητὴ προτροπὴ ἢ ἀπευθυνομένη εἰς τὸν τρόφιμον ἕνεκ πράξεω ἢ περὶ αὐτὴν τι, δηλ. ἵνα δεχθῇ ἐν ἑαυτῷ ξένην βούλησιν.

Οὕτω καθίσταται δυνατὴ ἀπ' εἰθέρας ποδηγέτησις τοῦ τροφίμου διὰ τῆς βουλήσεως τοῦ παιδαγωγοῦ, κατ' ἀρχὰς βεβαίως τρόπῳ δουλικῷ, ἀγοργάτῳ, μηχανικῷ, διότι ἡ ξένη βούλησις

εμφυτεύεται εις τὴν συνείδησιν τοῦ τροφίμου μόνον ἑξωτερικῶς χωρὶς νὰ προσέρχηται ὀργανικῶς ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ιδεῶν καὶ ἐκ τοῦ φρονήματος αὐτοῦ.

Πανταχοῦ, ὅπου πρόκειται νὰ ἐπιδράσῃ ἡ ἀγωγὴ ὠρισμένως καὶ ἀμέσως ἐπὶ τῆς βουλήσεως τοῦ τροφίμου καὶ νὰ προκαλέσῃ ἐν αὐτῷ ὠρισμένην ἑξωτερικὴν πράξιν, θὰ κητχυθῆναι εἰς τὸ μέσον τῆς προσταγῆς ἀνάγκη ὅμως νὰ ἐνθυμηθῆται ὅτι ἡ οὕτω προκληθεῖσα βούλησις εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον οὐχὶ ἐλευθέρη καὶ ὅτι ἐπομένως ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἀγωγῆς ὀφείλει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ ὑποχωρῆ εἰς τὸν διὰ τῆς ἀγωγῆς κητρωθέντα ἐλεύθερον αὐθορισμὸν τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ τροφίμου.

Εἰς τὴν προσταγὴν ἀντιστοιχεῖ παρὰ τῷ τροφίμῳ ἡ ὑπακοή, ἣτις ἀπαιτεῖ πάντοτε θυσίαν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, διὰ τοῦτο δὲ εἶναι πῶς ὑπόπικρος. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὑπακοή εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς παιδονομίας καὶ ἀγωγῆς ἐν γένει, διὰ τοῦτο ἀνάγκη ν' ἀσκηθῆται ἐπιμελῶς ἰδίᾳ ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς διὰ συνετῶν παιδαγωγικῶν ἐπιταγῶν καὶ ἀπχορρεύσεων, δηλ. διὰ περισσευμένης παιδονομίας, ἀνεξαρτήτως παντὸς ἄλλου παιδαγωγικοῦ σκοποῦ.

Ἡ παιδαγωγικὴ προσταγὴ ἀνάγκη

1) νὰ ᾔναι καλῶς ἐσκεμμένη, σφῆς καὶ βεβαίη· δηλ. νὰ προσέρχεται ἐκ βεβαίας καὶ συνειδυίας τοῦ σκοποῦ βουλήσεως τοῦ παιδαγωγοῦ· ἀνάγκη λοιπὸν νὰ γινώσκῃ πρὸ πάντων αὐτὸς ὁ παιδαγωγὸς τί ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ τροφίμου καὶ διατί ἀπαιτεῖ αὐτό.

2) νὰ ᾔναι ὠρισμένη, λοιπὸν καταληπτὴ καὶ ἀναμφίβολος ἵνα γινώσκῃ ὁ τρόφιμος τί ὀφείλει νὰ πράξῃ ἢ νὰ παρῆλη.

3) βραχεῖα καὶ ἰσχυρά, λοιπὸν περιβεβλημένη ἐνεργὸν μορφήν: «ὑπάγε ἐκεῖ! ποίησον τοῦτο! παῦσαι!» κτλ., οὐχὶ σχοινοτενῆς καὶ χαλαρὰ ἢ τελευτῶσα εἰς δημηγορίαν.

4) ἐκτελεστή, καὶ δὴ οὐ μόνον κηθ' ἐαυτήν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόφιμον· δηλ. δὲν πρέπει ν' ἀπαιτῆ τίς τι ἀδύνατον ἢ τι ὑπερβαῖνον τὰς δυνάμεις τοῦ παιδός.

5) ἐξ ἀρτικειμένου, δηλ. προκύπτουσα ἐκ τῶν σκοπῶν καὶ

σχέσεων τῆς ἀγωγῆς, οὐχὶ ἐκ τῆς ἰδιοτροπίας καὶ αὐθιχεσίας τοῦ παιδαγωγοῦ.

6) ἀκόλουθος, δηλ. εὐρισκομένη ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς προηγηθείσας προσταγὰς καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ μέτρα τῆς παιδονομίας.

7) ἡπία διὰ τῆς ἀγάπης, ἵνα μετριάζηται ἡ τραχύτης αὐτῆς.

8) ἀμετάκλητος, δηλ. ἡ ζῆκξ δοθεῖσα προσταγῇ δὲν πρέπει ν' ἀναικκλήηται.

Ὁ παιδαγωγὸς τέλος ὀφείλει νὰ ἦναι φειδωλὸς ὡς πρὸς τὰς προσταγὰς ἵνα μὴ περιορίζῃ ἀνωφελῶς τὴν αὐτενέργειαν τοῦ τροφίμου.

Λίαν σπουδαία μορφή τῶν προσταγῶν εἶναι τὰ μόνιμα παραγγέλματα, τὰ ὁποῖα ὡς νόμοι, διατάξεις, κανόνες τῆς σχολικῆς καὶ οἰκιακῆς τάξεως ἔχουσι μόνιμον καὶ διαρκὲς κύρος καὶ εἰς τὰ ὁποῖα οἱ τρόφιμοι ἐν γένει ὑποτάσσονται προθυμότερον ἢ εἰς τὰς προσωπικὰς προσταγὰς.²

Τοιαῦτα παιδαγωγικὰ παραγγέλματα ἀνάγκη νὰ ἔχωσιν οὐ μόνον τὰς ἰδιότητας τῆς προσταγῆς, ἰδίᾳ τὸ ἐρισμένον, βραχὺ, ἐξ ἀντικειμένου, ἐκτελεστὸν καὶ ἀμετάκλητον καὶ τὸ ἀνευ ἐξαιρέσεως κύρος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκφέρωνται μετὰ συνετῆς περισκέψεως καὶ μεγάλῃς φειδοῦς, ἵνα ἀρμόζωσι πρὸς τὰς σχέσεις, δι' ἃς προορίζονται.

Ἐκ τῶν δύο κυρίων μορφῶν τῆς προσταγῆς, τῆς ἐπιταγῆς καὶ ἀπαγορεύσεως, ἀπικτεῖ ἡ τελευταία ἰδίαν προσοχήν, διότι ὡς γνωστὸν αἱ ἀπαγορεύσεις οὐχὶ σπανίως ἐμφανίζονται ὡς ἐρεθισμοὶ πρὸς παράβασιν.

Ἐν οὐδεμιᾷ ὅμως περιστάσει ὀφείλει ν' ἀνέχηται τις ἵνα ὁ τρόφιμος ἀντιστέκηται εἰς τὰς δοθείσας προσταγὰς καὶ διατάξεις, διότι οὕτω οὐ μόνον παρκαλύεται ἡ ἐνέργεια τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ κωλύεται καὶ ἡ κατὰ τὴν ἀπλότητα τῆς πρώτης πρακτικῆς ἰδέας ἀνάπτυξις τοῦ τροφίμου.

ΣΗΜ. 1. Ἡ προσταγὴ ἢ εἶναι κύριος μοχλὸς τῆς παιδαγωγικῆς παιδονομίας, ἀπέρροια τῆς δυνάμεως, ἢν ἐξασκεῖ ὁ παιδαγωγὸς ἐπὶ τοῦ τροφίμου. Ἐφαρμόζεται πανταχοῦ ὅπου φαίνεται ἀναγκαῖα ἀμειστος ἐπέμβασις τοῦ παιδαγωγοῦ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς καὶ ὅπου πρόκειται νὰ

ὑποστηριχθῆ ἡ ἐνέργεια τῶν λοιπῶν ἐμμέσων παιδαγωγικῶν μέσων. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἔχει πάντοτε ἐν ἑαυτῇ τι βίαιον, ἐπιτοτε μάλιστα τι ἄστοργον (ἢ τυφλὴ ἀγάπη δὲν δύναται νὰ προστάξῃ), ἐπειδὴ περαιτέρω διὰ προσταγῆς καὶ ὑπακοῆς ἐν τῇ ἀγωγῇ, ὅπως καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ γεννᾶται μόνον νομιμότης. οὐχὶ δὲ ἠθικότης, καὶ ἐπειδὴ ὁ τρόφιμος ἐπὶ τέλους πρέπει νὰ γείνη ἀνεξάρτητος, δηλ. πρέπει νὰ μάθῃ νὰ δίδῃ προσταγὰς εἰς ἑαυτὸν, ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ μεταχειρίζηται φειδωλῶς τοῦτο τὸ μέσον τῆς ἀγωγῆς.

ΣΗΜ. 2. Πραχύτης τῶν προσταγῶν μετριάζεται σημαντικῶς, ἐὰν ἀναγῆ τις αὐτὰς εἰς σύστημα σύμφωνον πρὸς τὰς σχέσεις τῆς ἀγωγῆς, δηλ. ἐὰν μεταβάλλῃ τις αὐτὰς εἰς μόνιμα παραγγέλματα, τὰ ὁποῖα ὀκλοῦν ἐκτελοῦνται, ἅμα παρουσιαζομένων τῶν σχέσεων, διὰ τὰς ὁποίας ὠρίσθησαν. Τοιαῦτα παραγγέλματα διευκολύνοντα οὐσιωδῶς εἰς τὸν παιδαγωγὸν τὴν παιδονομίαν, εἰς δὲ τὸν τρόφιμον τὴν ὑπακοήν, λαμβάνουσι τὴν μορφήν σχολικῆς ἢ οἰκιακῆς τάξεως. Ὅπως ἐν καλῶς ὀργανωμένῃ πολιτείᾳ ἡ κυβέρνησις κρύπτεται ὀπισθεν τῆς νομοθεσίας οὕτως, ὥστε οἱ πολῖται δὲν κυβερνῶνται διὰ προσώπων, ἀλλὰ διὰ νόμων, τὰ ὄργανα δὲ τῆς κυβερνήσεως μόνον ἔργον ἔχουσι νὰ ἐπαγρυπῶσιν εἰς τὴν τήρησιν τῶν νόμων, οὕτω κρύπτεται καὶ ἐν τῇ παιδαγωγίᾳ ἡ προστάζουσα κυβερνητικὴ (παιδονομικὴ) ἐνέργεια ὀπισθεν τῆς μόνιμου σχολικῆς καὶ οἰκιακῆς τάξεως, ἧς ὁμοῦς πρέπει νὰ προστατεύηται κατὰ τῆς ἀνιστάσεως καὶ τῆς ἀπειθείας τοῦ μὲν καὶ τοῦ δέ. Χωρὶς νὰ δίδωνται ἐν τινι σχολῇ προσταγαί, ἐμφανίζεται ἕλαστος μαθητὴς τὴν ὀρισμένην ὥραν ἐν τῷ θωματίῳ τῶν παραδόσεων, μεταβαίνει εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ κλ., ἀνευ βῆτῆς ἀπαγορεύσεως οὔτε ἀνίσταται ἀνευ λόγου, οὔτε ἀπομακρύνεται τῆς θέσεως αὐτοῦ, οὔτε ὀμιλεῖ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἢ τοὺς συμμαθητὰς κλ.

ΣΗΜ. 3. Πρέπει νὰ αἰτιολογῶνται αἱ προσταγαί; ἡ ἀπάντησις εἶναι οὐχί· πρέπει ὁμοῦς νὰ διαφαίνηται κατὰ τὸ δυνατόν ἡ χρησιμότης καὶ ἡ ἀνάγκη αὐτῶν. Τὸ ἐλατήριον τῆς ὑπακοῆς, τὴν ὁποίαν προσφέρει ὁ τρόφιμος εἰς τὴν προσταγὴν, εἶναι τὸ ἀξίωμα τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἐάν τις ἐπειρᾶτο νὰ ὑποστηρίξῃ ἐκτὸς τούτου τὰς προσταγὰς διὰ λόγων, οὐ μόνον θὰ ἐξηθῆνιζε τὴν προσταγὴν, ἀλλὰ καὶ θὰ παρέσυρε τὸν τρόφιμον εἰς τὸ ν' ἀντρέψῃ μίαν δυσάρεστον εἰς αὐτὸν προσταγὴν διὰ σοριστικῆς ἀναιρέσεως τῶν προταθέντων λόγων, τῶν ὁποίων ἡ σημασία οὐχὶ σπανίως ὑπερβαίνει τὸν νοῦν αὐτοῦ.

§ 35.

Ἡ ἐντολὴ καὶ τὸ θέμα, ἡ συμβουλὴ
καὶ ἡ νοουθεσία.

Ἡ προσταγὴ ἀποτείνεται εἰς τὴν εὐπέθειαν, ἡ ἐντολὴ εἰς τὴν ἐργατικότητα, τὸ θέμα εἰς τὴν δεξιότητα τοῦ τροφίμου.

Ἡ ἐντολὴ εἶναι τὸ ἀναθέτειν ἔργον τι εἰς τὸν τρόφιμον πρὸς ἀνεξάρτητον ἐκτέλεσιν. Ἐάν τοῦτο προϋποθέτῃ ἰδίαν σωματικὴν ἢ πνευματικὴν δεξιότητα, ἡ ἐντολὴ μεταβάλλεται εἰς θέμα.

Ἡ ἐντολὴ εἶναι ἤττον ἀκριβὴς καὶ ὠρισμένη ἢ ἡ προσταγὴ, διότι ὑποδεικνύει μὲν εἰς τὸν τρόφιμον τὸ τέρμα ἐνεργείας τινός, ἀφήνει ὅμως εἰς αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τὴν ὁδὸν ἀναικτὴν, διὸ καὶ ὁ τρόφιμος δέχεται ἐντολὴν τινα προθυμότερον καὶ μετὰ μείζονος χαρᾶς ἢ προσταγὴν.

Ἐντολαὶ δίδονται ἐν τῷ οἴκῳ εἰς τοὺς παῖδας ἀσχέτως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς, ἵνα ἐκτελεσθῶσι δι' αὐτῶν μικρὰ ἔργα, ἵνα ἀσχολῶνται ² κτλ.

Παιδαγωγικαὶ ἐντολαὶ χρησιμεύουσιν ἵνα ἀποσπῶσι τοὺς παῖδας τῆς ἀργίας, ἵνα καθιστῶσιν αὐτοὺς ἱκανοὺς διὰ τινὰ ἔργα καὶ ἐν γένει ἵνα δίδωσιν ὠρισμένην διεύθυνσιν εἰς τὴν ἐργατικότητα αὐτῶν.

Ἡ ἐντολὴ δύναται νὰ ῥῆναι ἀγαπητὴ εἰς τὸν παῖδα, ἐάν συμφωνῇ πρὸς τὰς κλίσεις αὐτοῦ, δύναται δὲ νὰ ῥῆναι καὶ ἐπιτιμος, ἐάν συνδέσθῃ μετ' αὐτῆς καὶ ἔκφρασις τῆς ἐμπιστοσύνης ἢ τῆς διακρίσεως.*

Τὸ θέμα προτίθεται νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ τροφίμου ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς αὐτενεργείας καὶ εὐρίσκει ποικίλην ἐφαρμογὴν ἰδίαν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Τὸ θέμα πρέπει νὰ ῥῆναι ἀνάλογον πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ τὰς γνώσεις τοῦ τροφίμου· δὲν

* Δι' ἓνα μαθητὴν εἶναι διακρίσεις, ἐάν λάβῃ τὴν ἐντολὴν νὰ φέρῃ τὰ τετράδια τῶν μαθητῶν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ διδασκάλου, νὰ καθαρῶσιν τὸν θάλακκα, νὰ προπαρασκευάσῃ τὸν χάρτην κτλ.

πρέπει δὲ νὰ οἰκαιοποιήται ὅλον τὸν ἐλεύθερον χρόνον αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιφορτίξῃ αὐτὸν ὑπερμέτρως.

Ὅπου τέλος ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ τροφίμου ἠὔξησεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ δύνηται οὗτος νὰ δρίξῃ δι' ἰδίως σκέψεως τοὺς σκοποὺς τῶν προσπαθειῶν αὐτοῦ, ἐκεῖ θὰ περιορισθῇ ἡ συνέργεια τοῦ παιδαγωγοῦ εἰς τὸ νὰ δίδῃ συμβουλὰς. Ἐνῶ αἱ προσταγαὶ μένουσιν ἀνατιολόγητοι, ἀνάγκη αἱ συμβουλὰὶ νὰ αἰτιολογῶνται. Ἡ συμβουλή ἀνομολογεῖ ἤδη τὴν τυπικὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως καὶ σχηματίζει τὴν μετὰ τὸν εἰς τὸν πλήρη αὐθορισμὸν.

Ἡ ρουθεσία ἐμφανίζεται ὡς ἀρνητικὴ συμβουλή, δηλ. ὡς προτροπὴ πρὸς παράλειψιν. Διαφέρει δὲ τῆς ἀπαγορεύσεως, διότι αἰτιολογεῖται ἀποτεινομένη, ὅπως καὶ ἡ συμβουλή, εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ τροφίμου.

ΣΗΜ. 1. Τὸ προσεχέστατον ἀποτέλεσμα τῶν ἐνταῦθα ἐξετασθέντων παιδαγωγικῶν μέσων συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ τρόφιμος ἀσχολεῖται κα διεγείρεται εἰς τὴν παρατήρησιν, εἰς τὴν σκέψιν, ὡς καὶ εἰς ποικίλην δεξιότητα. Ἀπασχολῶν δέ τις τὸν τρόφιμον, διεγείρων τὴν αὐτενέργειαν αὐτοῦ καὶ ἐξεγείρων σκοπιμῶς τὰς δυνάμεις παιδαγωγεῖ αὐτόν.

ΣΗΜ. 2. Τὸ θέμα εἶναι πάντοτε πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ μεταδοθέντος θεωρητικῶς εἰς τὸν τρόφιμον. Ἐν αὐτῷ φανεροῦται ἡ αὐτοτελὴς δύναμις αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀσκήται μετὰ ζήλου ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς ἀγωγῆς, μάλιστα δὲ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

§ 36.

Ἄμοιβαὶ καὶ ποιναί. Ἀνάγκη αὐτῶν.

Ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις ἐπεται ταῖς ὑπερέχουσιν ἐλαττηρίοις. Ἐλατήρια εἶναι αἱ πικραστάσεις αἱ ὠθοῦσαι εἰς τινὰ ὄρισμένην βούλησιν. Συνέχονται δὲ ἔνθεν μὲν μετὰ τῆς λογικῆς γνώσεως, ἔνθεν δὲ μετὰ τοῦ συμφέροντος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπειδὴ ἐν τῷ παιδί ἡ γνῶσις δεν εἶναι ἀκόμη ὄριμος, τὸ δὲ συμφέρον δὲν ἐκανονίσθη ἀκόμη, διὰ τοῦτο ὁ πικρὸς ἀκολουθεῖ τὴν ὁρμὴν τῆς τυχούσης, ἐξαιρέτως δὲ τῆς αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως, δρίζεται κυρίως ὑπὸ τῶν πικραστάσεων τοῦ εὐκρέστου καὶ δυσκρέστου χωρὶς νὰ σκέπτηται περὶ τῶν πορωτέρω ἐπακολουθημάτων τῶν πράξεων αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὁ πᾶς ὀφείλει νὰ ὑπακούῃ εἰς τὰς προσταγὰς καὶ διατάξεις, τῶν ὑποίων τὴν χρησιμότητα δὲν διορᾷ ἀκόμη. Ὅφείλει νὰ παραιτηθῇ τοῦ εὐκρέστου, π. χ. τῆς παιδικῆς, τῆς ἀρχικῆς, τῆς ἐλευθερικῆς, καὶ ν' ἀποφασίσῃ ὑπὲρ τοῦ δυσκρέστου, λοιπὸν ὑπὲρ τοῦ ἡσυχου καθίσματος, τοῦ μανθάνειν, τοῦ ὑπακούειν. Τοῦτο δὲν θὰ πράξῃ τόσον εὐκόλως μάλιστα ἐν ἀρχῇ τῆς ἀγωγῆς, ἐὰν δὲν προσέλθωσι τεχνητὰ ἐλατήρια.¹

Τοιαῦτα τεχνητὰ ἐλατήρια εἶναι αἱ ἐλπίδες ἀμοιβῶν καὶ οἱ φόβοι ποινῶν. Αὐταὶ ἄγουσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀσθενῆ βούλησιν εἰς τὸ νὰ φεύγῃ τὰ δελεάσματα τοῦ μὴ ἐπιτρεπομένου καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ τὸ ἀγαθόν.

Ἀμοιβαὶ εἶναι τὰ εὐκρέστα ἐπακολουθήματα τοῦ ἀγαθοῦ, ποιναὶ τὰ δυσκρέστα ἐπακολουθήματα τοῦ κακοῦ. Καὶ αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ εἶναι πάλιν ἢ φυσικαὶ (οἷκοθεν ἐπερχόμεναι) ἢ θετικαὶ (τεχνητῶς ἐπικγόμεναι). Ζῆλος ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντος καὶ φιλοργία συνεπάγονται τιμὴν καὶ εὐημερίαν· ὁ εἰλικρινῆς καὶ φιλακλήθης ἐν τῇ συνκινητροφῇ ἀνταμείβεται διὰ τῶν εὐφροσυνῶν αὐτῆς. Τῇ ἀκρασίᾳ ἔπεται ὡς φυσικὴ ποινὴ ἡ ἀσθένεια, τῇ ἀκηρίᾳ ἡ περιφρόνησις, τῷ ψεύδει ἡ δυσπιστία καὶ τῇ δυσμενεῖζ ἡ ἀπομόνωσις.

Ἐὰν ἡ σύμφωνος τῷ καθήκοντι ἠθικὴ πράξις συνωδαέτο πάντοτε καὶ ἐξωτερικῶς ὑπὸ εὐκρέστων ἀποτελεσμάτων καὶ ἐὰν τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἠθικῶν καὶ πειθαρχικῶν παραβάσεων ἐπῆρχοντο ἀμέσως, δὲν θὰ ἦτο ἀναγκαῖον νὰ μεταχειρισθῇ τις παιδαγωγικὰς ἀμοιβὰς καὶ ποινάς. Τοῦναντίον θὰ ἤρκει νὰ ὑποδείξῃ τις τὰ φυσικὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεων. Ἐπειδὴ ὅμως ἐν τῇ φυσικῇ πορείᾳ τῶν πραγμάτων συχνότατα συνδέεται τᾶνάπαιιν τὸ ἀγαθὸν μετὰ τοῦ δυσκρέστου, τὸ κακὸν μετὰ τοῦ εὐκρέστου, ἐπομένως δὲν ἀρκοῦσιν αἱ φυσικαὶ ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ, ὡς οὐδόλως ἢ λίαν βραδέως ἐπερχόμεναι, παρίσταται ἐπιτακτικῶς ἡ ἀνάγκη τεχνητῶν ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν ἵνα καθοδηγῶσιν ἀσθενεῖς βουλήσεις καὶ δίδωσι τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν εἰς τὰ μέτρα τῆς ἀγωγῆς.

Ἀνάγκη ὅμως νὰ μεταχειριζώμεθα τὰ τεχνητὰ ταῦτα βοηθήματα μετὰ προσοχῆς, ἵνα μὴ ἐθίζῃται ὁ πᾶς νὰ ζητῇ τὸ ἀγα-

θὸν μόνον χάριν τῆς ἀμοιβῆς καὶ φεύγει τὸ κακὸν μόνον διὰ τὸν φόβον τῆς ποινῆς.²

ΣΗΜ. 4. Παρὰ τῶ εὐ ἡγμένῳ ἀνθρώπῳ ἐπικρατεῖ ὁ κύκλος τῶν ἠθικῶν συμπεριόντων, διὰ τοῦτο δὲ ὑπερισχύουσι τὰ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενα ἐλατήρια τῆς ἠθικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως. Δι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα παρὰ τῶ παιδί. Παρ' αὐτῷ δὲν δύναται τις νὰ περιμένῃ μέχρις οὗ ἐπέλθῃ ἡ λογικὴ γνῶσις, ἀλλ' ἀνάγκη μᾶλλον ν' ἀντιτάσῃ εἰς τὴν φυσικὴν πρὸς παραβάσεις καὶ ἀποπλανήσεις κλίσειν αὐτοῦ τεχνητὸν ἀντιστήκωμα. Τοῦτο τὸ ἀντιστήκωμα ἀποτελεῖ ἡ προσδοκία ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν.

Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἤδη ἡ παιδαγωγικὴ παιδονομία, (§ 50) ἥτις εἶναι ὁ προκαταρκτικὸς ὅρος πάσης ἀνωτέρας παιδαγωγικῆς ἐνεργείας. Ἴνα παιδαγωγῆσθαι τις τοὺς παῖδας ἀνάγκη νὰ κρατῇ αὐτοὺς ὑπὸ τὸν χαλινόν, ἵνα δυνηθῶσιν οὕτω νὰ παραγάγῳσιν ἀποτέλεσμα αἱ παιδαγωγικαὶ ἐπιδράσεις τῆς διδασκαλίας, τῆς συνανατροφῆς καὶ τῆς ὁδηγίας.

Ὅσῳ μᾶλλον ἐπιτυγχάνεται τοῦτο τὸ παιδαγωγικὸν ἀποτέλεσμα, ὅσῳ μᾶλλον ἐνισχύεται παρὰ τῶ παιδί ὁ κύκλος τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, ὁ δὲ παῖς ἐγένετο δεκτικὸς ἠθικῶν παραστάσεων, τόσῳ μᾶλλον ἐκλείπει ἡ ἀνάγκη ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν.

§ 37.

Παραγγέλματα ἀφορῶντα εἰς τὰς ἀμοιβὰς καὶ ποινάς.

Ἐν τῇ χρήσει τούτων τῶν παιδαγωγικῶν μέσων ἐφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἐνθυμεῖται τὰ ἑξῆς:

1) Αἱ ἀμοιβαὶ καὶ αἱ ποιναὶ εἶναι ἑκτακτὰ παιδαγωγικὰ μέτρα, τὰ ὅποια ἐπομένως θὰ ἐκτελεσθῶσιν μόνον ἐν ἐκτάκτοις περιστάσεσι καὶ ὅπου δὲν ἀρκοῦσι τὰ λοιπὰ παιδαγωγικὰ μέσα.

2) Τὸ μέτρον τῆς ἀμοιβῆς καὶ τῆς ποινῆς ἀνάγκη νὰ ᾖ καὶ δίκαιον,⁴ δηλ. νὰ ᾖ καὶ ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἐνοχλήν τοῦ τροφίμου, ὡς καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. Ἄδικοι ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ κατὰστρέφουσι ἀμετακλήτως τὴν ἠθικὴν σχέσιν, ἥτις ἐπικρατεῖ μεταξὺ τροφίμου καὶ παιδαγωγοῦ. Τοῦτο ἰσχύει πρὸ πάντων περὶ τῆς ποινῆς, τῆς ὁποίας δὲν ἦτο ὁ τροφίμος ἀξίος.

3) Ἐκ τῶν μέσων τῆς ἀμοιβῆς καὶ ποινῆς προτιμητέα εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὅποια τὰ μάλιστα προσεγγίζουσιν εἰς τὰ φυσικά

ἀποτελέσματα τῆς πράξεως.² Ταῦτα εἶναι μιμησεις τῆς φύσεως καὶ τὸ αὐθαίρετον ἐν αὐτοῖς κεῖται μόνον ἐν τούτῳ, ὅτι ἐπάρχονται ταχύτερον καὶ ἐν μείζονι βαθμῶ τῆς εὐεστοῦς καὶ τῆς ἀλγηδόνος. Οὕτω κατάρχησις τῆς ἐλευθερίας τιμωρεῖται διὰ περιορισμοῦ αὐτῆς, τὸ φίλερι δι' ἀπομονώσεως, ἢ ἀμέλεια δι' ἀναπληρωτικῆς ἐργασίας. Εἰς τὸν ὀκνηρὸν ἀρνεῖται τις τὴν διέχυσιν, τὴν ὁποῖαν χορηγεῖ εἰς τὸν ἐπιμελῆ, παρὰ τοῦ ψεύστου ἀφαιρεῖ τὴν ἐμπιστοσύνην, τοῦ φιλακλήθους πιστεύει πᾶσιν λέξιιν. Ὅστις ἐν σμικρῶ ἦτο πιστὸς καὶ ἀκριβῆς καὶ ἐπιμελής, κατασταθῆσεται ἐπὶ πολλῶν κτλ.

4) Ἐν τῇ ἀμοιβῇ καὶ ποινῇ δὲν πρέπει νὰ βεβρῦνη τοσοῦτον τὴν πλάστιγγα τῆς ἐκτιμῆσεως ἢ ἐξωτερικῆ πράξις, ὅσον τὸ εἰς αὐτὴν ὑποκείμενον ἐσωτερικὸν φρόνημα, ἵνα μὴ πέσῃ ὁ τρόφιμος εἰς ὑπόκρισιν.

5) Αἱ ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ πρέπει νὰ ἦναι κατὰ τὸ δυνατὸν ἠθικῆς φύσεως· δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἀπολαύσεις καὶ πόνοι, ἀλλὰ ἐπιδράσεις ἐπὶ τοῦ συναισθημάτος τῆς τιμῆς.

6) Ἐν ταῖς ἀμοιβαῖς καὶ ποιναῖς πρέπει νὰ θεωρητῆ ἡ ὅλη ἀτομικότης τοῦ κλητοῦ, ἰδίᾳ ὁ προηγηθεὶς βίος αὐτοῦ, τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς καὶ ἡ εὐχαισθησίη αὐτοῦ.

7) Τέλος οὐδέποτε πρέπει νὰ ἐκλέγηται τι ὡς ἀμοιβή, τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ δὲν ἐπιτρέπεται, ἠθικῶς εἶναι ὑποπτον ἢ ἄλλως ἀξιοποιον. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ ἐκλέγηται τι ὡς ποινή, τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ εἶναι πλήρωσις τοῦ κατήκοντος.

ΣΗΜ. 1. Ἡ παιδαγωγικὴ δικαιοσύνη εἶναι ὅπως διάφορος τῆς ποινικῆς. Βάσις τῆς τελευταίας εἶναι ἡ ἀνταπόδοσις τῆς κακοποιίας, ἐλαττήριον τῆς πρώτης ἡ διόρθωσις τοῦ κακοποιῦ. Διὰ τοῦτο τὸ μέγεθος τῆς παιδαγωγικῆς ποινῆς δύναται νὰ ἦναι κατώτερον τοῦ μέτρου τῆς ἐπεικροῦς ἀνταπόδοσεως, οὐδέποτε δὲ πρέπει νὰ υπερβαίνη αὐτό. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐπιτρέπεται εἰς τὸν παιδαγωγὸν νὰ παρατηθῇ τῆς ποινῆς, δηλ. νὰ συγχωρήσῃ, ὅπου ἢ μεταβολὴ τοῦ φρονήματος (ἢ μετάνοια) τοῦ τροφίμου καθιστᾷ περιττὴν τὴν ἐπιβολὴν τῆς ποινῆς. Ἀμοιβαί, τῶν ὁποίων δὲν ἦτο ὁ τρόφιμος ἄξιος, διαστρέφουσιν αὐτὸν καὶ εἶναι ἀδικία πρὸς τοὺς μὴ βραβευθέντας· ποιναὶ ἀδικοὶ εἶναι κάκωσις τοῦ ἀσθενοῦς, ἥτις σκληρύνει τὴν καρδίαν αὐτοῦ πρὸς τὰ μέτρα τῆς ἀγωγῆς καὶ ἐξαγροῖ αὐτὸν κατὰ τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἡ ἀμοιβὴ καὶ ἡ ποινὴ προϋποθέτει λοιπὸν τὴν μεγίστην ἀμεροληψίαν καὶ ἀπρο-

καταληψίαν τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι δύσκολον νὰ ἐνεργῇ τις πανταχοῦ τόσον αὐστηρῶς ἐξ ἀντικειμένου, διὰ τοῦτο ὡς καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀπαιτεῖται μετριότης ἐν τῷ ἀμείβειν καὶ τιμωρεῖν, ἰδίᾳ ἐν τῇ σχολῇ, ἔνθα πᾶσα ἀμοιβὴ καὶ ποινὴ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ὅλης τάξεως. Διὰ τοῦτο δὲ πρέπει ν' ἀπέχη τις ἐν πάσῃ περιστάσει τῶν ἐσχάτων μέτρων καὶ ἐν ταῖς ἀμοιβαῖς καὶ ἐν ταῖς ποιναῖς, π. χ. ἐπιδεικτικῶν βραβεύσεων καὶ σκληρῶν σωματικῶν ποινῶν.

ΣΗΜ. 2. Αἱ φυσικαὶ ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ προτιμῶνται τῶν αὐθαιρέτων, διότι ὡς ἀπόρροια ἀπροσώπου δικαιοσύνης εἶναι ἀνεξάρτητοι προσώπου τινος καὶ τῶν πολλάκις στρεβλῶν κρίσεων αὐτοῦ καὶ διότι ἐμφανίζονται ὡς τις ἀνωτέρα ἀνάγκη, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς δύναται νὰ ὑπεκφυγῇ. Καὶ ὅμως δὲν ἐξαρκοῦσι πάντοτε αἱ φυσικαὶ ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ, διότι τὰ φυσικὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ πολλάκις παρουσιάζονται: λίαν ὀψέ, πολλάκις δὲ οὐδόλως παρουσιάζονται.

§ 38.

Περὶ τῶν ἀμοιβῶν ἰδίᾳ.

Αἱ ἀμοιβαὶ ὡς τεληρητὰ μέσα τῆς προαγωγῆς τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος πρέπει μόνον ἐν ἀρχῇ τῆς ἀγωγῆς νὰ ἐμφανίζονται συχνότερον, νὰ ὑποχωρῶσι δὲ τοσοῦτῳ μᾶλλον εἰς τὰ φυσικὰ ἐλατήρια πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅσω μᾶλλον καθίσταται ὁ παῖς δεκτικὸς αὐτῶν. Αἱ ἀμοιβαὶ πρέπει νὰ θεωρῶνται ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ, ὅπως αἱ χαρακώσεις ἐν τῇ γραφῇ, ὅπως τὸ καλόβαθρον ἐν ταῖς πρώταις ἀποπείραις τοῦ βραδίζειν, τὰ ὁποῖα ἀποτίθενται, ἅμω ἐνισχυθειῶν τῶν δυνάμεων πρὸς αὐτοτελεῆ ἐνέργειαν.

Ἡ ἀπλῶς σύμφωνος τῷ καθήκοντι διαγωγή τοῦ τροφίμου, οὐδὲν ἀκόμη δίδει δικκίωμω ἐπὶ ἀμοιβῆς. Ἀρκούσα ἀμοιβὴ διὰ τὸν τροφίμον πρέπει νὰ ᾔηται ἡ παρκαμυθητικὴ συνείδησις τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος, ἡ χαρὰ ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ ἢ συνοδούουσα τὸν ἐργάτην ἐν τῇ προόδῳ τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ ἡ εὐχαριστήσις τοῦ παιδαγωγοῦ.

Περικιτέρω δὲν πρέπει νὰ ᾔηται ἀντικείμενον ἰδίων ἀμοιβῶν προτερήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι δῶρα τῆς φύσεως, οὐχὶ δὲ κατορθώματα τοῦ τροφίμου. Μεγαλοφυΐα, σωματικὴ ἰσχύς, μνήμη, μουσικὴ προδιθήσεις, χάριοντες τρόποι, χάρις ἐξωτερικὴ, φυσικὴ ζωηρότης οὐδὲν παρέχουσι δικκίωμω ἐπὶ ἀμοιβῆς, ἐὰν δὲν

προσέλθη ἡ οἰκεία προσπάθεια τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως παντὸς τούτου ἢ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀγαθόν.

Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι αἱ ἀμοιβαὶ δὲν πρέπει νὰ στηρίζωνται ἐπὶ συμφωνίᾳ ἢ προδικτεταχμένης ἀρμονίας, ἀλλὰ νὰ ἐμφωνίζονται ὡς ἐλεύθερα δῶρα τῆς ἀγάπης.

Ἡ κκιλλίστη παιδαγωγικὴ ἀμοιβὴ εἶναι βεβίως ἡ ἐπιδοκιμασία, τὴν ὁποίαν ἀπονέμει ὁ παιδαγωγὸς εἰς τὴν διαγωγὴν τοῦ τροφίμου. Τοιαύτη ἐπιδοκιμασία δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐξαίρηται πρὸς τὰ ἑκτὸς ὡς πράξις ἐπιδεικτικὴ, ἀλλ' ἄρκει μᾶλλον νὰ συνοδεύη ὡς σιωπηλὴ εὐχαρίστησις τοῦ παιδαγωγοῦ τὰς πράξεις τοῦ τροφίμου καὶ νὰ ἐξαγγέλληται ἐν βλέμμασι, σήμασι καὶ συντόμοις λέξεσιν. Ὅσο ὑψηλότερον ἴσταται τὸ ἀξίωμα τοῦ παιδαγωγοῦ, ὅσο στενότερος εἶναι ὁ δεσμὸς τῆς ἀγάπης ὁ συνδέων τὸν τρόφιμον μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ, τόσο ἀποτελεσματικωτέρη θὰ ἀποδειχθῇ ἡ σιωπηλὴ αὕτη ἐπιδοκιμασία τοῦ παιδαγωγοῦ.

Ἡ διὰ λέξεων ἐκφραζομένη ἐπιδοκιμασία καλεῖται ἔπαινος. Αὕτη ἡ ἐπιδοκιμασία ἀφορᾷ μὲν εἰς τὴν πράξιν ἢ τὸ ἔργον, ἀντανκκλᾷται ὅμως εἰς τὸν ἐργάτην, ὁ ὁποῖος αἰσθάνεται ἐκυτὸν ἐξαιρούμενον διὰ τῆς πράξεως τοῦ ἐπαίνου. Ὁ ἔπαινος ἀπαιτεῖ ἰδίαν προσοχὴν, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιέχει ψῆγον ἄλλων, οἵτινες δὲν ἐπικινεῦνται, καὶ δύναται νὰ παρεσύρῃ τὸν ἐπαινούμενον εἰς ἔπαινον. Ἰδίως ἐν τῇ σχολῇ ἐπιτάσσεται φαιδὼ καὶ ἀπροκαταληψίᾳ ἐν τῇ ἀπονομῇ τοῦ ἐπαίνου. Διὰ τοῦτο ὁ ἔπαινος πρέπει συνήθως νὰ λαμβάνη μόνον τὴν μορφήν τῆς ἀγαγνωρίσεως τῆς καταβληθείσης προσπαθείας, ὡς καὶ τῆς παροτρύνσεως πρὸς περαιτέρω σπουδὴν. Ὁ ἔπαινος λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα διακρίσεως, ἐὰν συνδέωνται μετ' αὐτοῦ ἐξωτερικὰ σημεῖα. Ὡς διακρίσεις δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν εὔσημα, εἰκὼν, βιβλίον, ἐξέχουσα θέσις ἐν τῇ σχολῇ, ἢ περιβολὴ τιμητικοῦ ἀξιώματος.

Ἐπιδεικτικωτέρη μορφή τῆς διακρίσεως εἶναι τὸ βιβλίον τῆς τιμῆς, τὸ παράσημον τῆς σχολῆς, ἡ ἐγγραφή τοῦ ὀνόματος ἐν ἰδιαιτέροις πίναξιν ἀνηρημένοις ἐν τῷ τοίχῳ καὶ τὰ λεγόμενα ἐτήσια βραβεῖα δὲν δύνανται νὰ ἐπιδοκιμασθῶσιν ὡς ἀμοιβαί.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἐνέργεια τῶν ἀμοιβῶν στηρίζεται ἐπὶ συνετῆς χρησιμοποίησεως τῆς φιλοτιμίας. Ἐκ τῶν τριῶν κυρίων ἐλατηρίων τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ πράξεως, τῆς ἡδονῆς, τοῦ κέρδους καὶ τῆς τιμῆς, τὸ τελευταῖον ἀναντιρρήτως εἶναι τὸ εὐγενέστατον· ἡ φιληδονία καὶ ἡ φιλοχρηματία εἶναι πολὺ ταπεινότεραι καὶ ὀλιθυώτεραι ἢ ἡ φιλοτιμία. Δὲν πρέπει ὅμως ἡ τιμὴ νὰ λαμβάνη τὴν τάσιν ἐξωτερικῆς κενοδοξίας ἢ ὑπερηφάνου ἀλαζονείας, ἀλλὰ νὰ τείνῃ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας τῶν ἀρίστων τοῦ ἡμετέρου γένους. Ἐψηλότερον βεβαίως εἶναι τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἔνθα τις ἐπιδιώκει τὸ ἀγαθὸν χάριν τοῦ ἀγαθοῦ· καὶ ἀληθῶς τὸ σύνθημα τοῦτο πρέπει νὰ ᾔῃαι καὶ νὰ μὲνῃ ὁ πολικὸς ἀσπὴρ τῆς παιδαγωγικῆς. Ἄλλ' ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ καθήκοντος ἀποδεικνύεται καὶ παρὰ τοῖς ἐνήλιξιν ἀνεπαρκῆς εἰς τὸ ν' ἀντιστηκῶν τὰ δελεάσματα τῆς αἰσθητικότητας. Ἐτι ὀλιγώτερον θὰ δυναθῆ νὰ πράξῃ τοῦτο παρὰ τῶ ἀθνεῖ παιδί, ὃ ὁποῖος ὑπέκειναι εἰς τὴν ἄμεσον ἐντύπωσιν τῆς αἰσθήσεως. Ἐὰν λοιπὸν πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα ἐν γένει ἀμοιβὰς ὡς ἀντισηκῶμα κατὰ τῆς δυνάμεως τῆς αἰσθητικότητας, ἄριστα θὰ πράξωμεν λαμβάνοντες αὐτὰς ἐκ τοῦ κύκλου τῆς φιλοτιμίας. Αἰσιπὸν θὰ δώσῃ τις εἰς τὸν γενναῖον παῖδα οὐχὶ πλακοῦντα ἢ θεωρικὰ ἢ χρήματα, ἀλλ' ἀπλοῦν εὖσημον.

ΣΗΜ. 2. Τὰ σχολικὰ βραβεῖα καὶ τὰ βιβλία τῆς τιμῆς ἀπεκλείσθησαν ὑπὸ τῆς νεωτέρας σχολικῆς παιδαγωγικῆς. Ταῦτα εἶναι ἴαν δραστικά, διὰ τοῦτο δὲ ἐπικίνδυνα μέσα ἐρεθιστικὰ τῆς φιλοτιμίας, ἡ δὲ παιδαγωγικὴ χρῆσις αὐτῶν συνδέεται πρὸς τοῦτοις μετὰ πολῶν ἀτοπιῶν.

§ 39.

Περὶ τῶν ποινῶν ἰδίᾳ.

Ὅπως ἐν τῇ πολιτείᾳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ σχολῇ καὶ τῇ οἰκίᾳ πρέπει νὰ θεωρῆται ἡ ποινὴ μόνον ὡς λυπηρὰ ἀνάγκη καὶ νὰ περιορίζηται ἔτι μᾶλλον ἢ ἡ ἀμοιβὴ εἰς τὰς ἀπολύτως ἀναγκαιῆς περιπτώσεις. Τὰ μέσα τῆς ποινῆς τέλος πρέπει νὰ ᾔῃαι ἡπια, ἠθικὰ μέσα, ἐφαρμοζόμενα μόνον ἐν τινι βηθμικῇ προόδῳ. Ἀπολύτως ἀπορριπτέον ὡς ποινικὸν μέσον εἶναι πᾶν, ὅ,τι σωματικῶς ἢ πνευματικῶς βλάπτει τὸν τρέφοντα, ἰδίᾳ δὲ πᾶν, ὅ,τι ἀποκτείνει ἐν αὐτῷ τὸ αἶσθημα τῆς τιμῆς. Ἡ σωματικὴ τιμωρία τοῦλάχιστον ἐν πᾶσι τοῖς αἵδεσι, μορφαῖς καὶ ὀνόμασιν ἀποκλείεται ἀπολύτως τῆς δημοσίου ἀγωγῆς.¹

Ἡ ποινή ἀπαιτεῖ τὴν μεγίστην προσοχὴν, διότι τιμωρεῖν σημαίνει περιποιεῖν κακόν τι εἰς τινα, αὕτη δὲ ἡ περιποίησις κακοῦ ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἠθικῶς φευκτὴ δυσμενεία (§ 28), ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ἐλαττήριον. Τὸ ἐλαττήριον τῆς ποινῆς, τὸ ὁποῖον σώζει τὸν τιμωροῦντα ἀπὸ τοῦ ψόγου τῆς δυσμενείας, εἶναι ἡ διόρθωσις τοῦ τιμωρουμένου.

Ἡ φυσικωτάτη ποινή διὰ τὸν τρώφιμον εἶναι ἡ ἀποδοκιμασία τοῦ παιδαγωγοῦ * ἐκδηλουμένη ἐν τῇ καθόλου συμπεριφορᾷ τούτου, ἐν τῷ βλέμματι, τῇ ὄψει καὶ τοῖς σχήμασιν. Ἀποδοκιμασίᾳ ἐκφραζομένη λαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ ψόγου, ὅστις ἐμφανίζεται κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἐντάσεως καὶ αὐστηρότητος ὡς παρατρέσις, ἐπιτίμησις καὶ ἐπίπληξις καὶ δύναται νὰ συνδέηται καὶ μετὰ τῆς ἀπειλῆς αὐστηροτέρας ποινῆς, ἥτις ὅμως ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν δὲν ἐπῆλθε βελτίωσις, ἀνάγκη νὰ ἐπιβληθῇ πράγματι.

Ἐν τῇ σχολῇ ἐπιτείνεται ἡ ἐπίπληξις, ἐὰν ἀναγγελθῇ συγχρόνως εἰς τοὺς γονεῖς, ἐὰν ἐγγραφῇ ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς τάξεως, ἢ ἐὰν γένηται ἐνώπιον τοῦ συλλόγου τῶν διδασκάλων.

Ὡς περὶ τέρω σχολικῆ ποινῆς θεωροῦνται ἡ ὀρθοστασίς ἐν τῷ βῆθρῳ, ἡ στάσις πρὸ αὐτοῦ, ἡ ὑπόδειξις ταπεινότερας θέσεως, ἡ ἀκρίσεις ἀνθεθέντος ἀξιώματος, ἡ κρήνησις ἐν τῇ σχολῇ τῇ εἰδήσει τῶν γονέων, ἡ παρεπομπή τοῦ μαθητοῦ πρὸς τιμωρίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ δι' ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς γονεῖς, ὡς ἔσχατον δὲ μέσον ἢ προσωρινὴ ἀπομάκρυνσις ἐκ τῆς σχολῆς.**

Ἡ τελεία ἀποπομπή ἐκ τῆς σχολῆς δὲν ἐπιτρέπεται ὅπου ὑπάρχει ἡ γενικὴ ὑποχρεωτικὴ φοίτησις, ἐὰν δὲν συσταθῶσιν εἰδικαὶ σχολαὶ διὰ πᾶδας παρημελημένους.

Σκώμμα, περίεργος καὶ ὕβρις εἶναι ἀνάξις τοῦ παιδαγωγ-

* Διὰ τὸν τρώφιμον ὁ παιδαγωγὸς εἶναι τὸ λογικὸν καὶ ὁ νόμος. Πᾶσα παράβασις τοῦ τρώφιμου ἐμφανίζεται ὡς προσβολὴ τοῦ παιδαγωγοῦ, εἰς ἣν ἔπεται ἡ ποινή ὡς φυσικὸν ἀποτέλεσμα.

** Αὕτη εἶναι λίαν ἐπαισθητὴ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ παρημελημένα παιδιά καὶ τοὺς ἀδιαφοροῦντας διὰ τὴν ἀγωγὴν αὐτῶν συγγενεῖς ὡς συνεπάγουσα ἡμοσίαν αἰσχύνην.

γού, διὰ τοῦτο δὲ δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ μέσα τῆς ποινῆς. Ἐπίσης δὲν ἐπιτρέπεται τὸ γονατίζειν, ἡ στάσις πρὸ τῆς θύρας, ἡ ἐπικνελημμένη μηχανικὴ ἀντιγραφὴ, ἡ ἐγγραφή ἐν βιβλίῳ αἰσχύνῃς ὡς ἠθικὸς στιγματισμὸς, ὡς καὶ ἐν γένει πρέπει ν' ἀποφεύγη τις πᾶν ἐξεζήτημένον καὶ περινενοημένον ἐν τῷ εἶδει τῆς ποινῆς. Καὶ ποινικαὶ ἐργασίαι δὲν εἶναι συνήθως ἀξιοσύστατοι, διότι ἡ ἐργασίαι δὲν πρέπει νὰ υποβιβασθῆ εἰς ποινήν.*

Σπανιώτατα δύναται νὰ δικαιολογηθῆ ἡ τιμωρία ὅλης τῆς ζωῆς. Οἷκοθεν δὲ ἐννοεῖται ὅτι ὁ μαθητὴς δὲν πρέπει νὰ τιμωρῆται δι' ἔλλειψιν ἀντιληπτικοῦ.

Ὡς πρὸς τὰς ποινὰς οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῆ ὁ παιδαγωγὸς ὅτι εἶναι παιδαγωγικὰ φάρμακα, τὰ ὁποῖα διὰ τὸν ὑγιᾶ ὀργανισμὸν εἶναι ὅλως περιττά. Ὅσοι χειροτέροι εἶναι σχολῆς, τοσοῦτω μεγαλύτεροι ἡ ἀνάγκη τῶν ποινῶν καὶ τοσοῦτω δραστικώτεροι τὰ μέσα τῆς ποινῆς.

Ἐν γένει δὲ καθοδηγῆται ὁ παιδαγωγὸς ἐν τῇ κρίσει περὶ τοῦ ἀξιολογικοῦ τοῦ τροφίμου ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἠπιότητος καὶ τῆς ἀγάπης καὶ δὲ προσέχη νὰ μὴ περιπέσῃ εἰς ὀξύτητα καὶ ἐμπάθειαν. Ἄς συνηθίζῃ μᾶλλον νὰ θεωρῆ τὰς ἠθικὰς ἀδυναμίους καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ τροφίμου, ὅπως ὁ ἰατρός θεωρεῖ τὰς σωματικὰς, δηλ. ὡς συμπτώματα ἀδυνατοῦ ἢ ἀσθενοῦς φύσεως. Ὁ ἰατρός δὲν ὀργίζεται κατὰ τοῦ ἀσθενοῦς, ἀλλὰ ζητεῖ ν' ἀνορθώσῃ αὐτόν· τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ πράττῃ καὶ ὁ παιδαγωγός.¹

ΣΗΜ. Ἡ σωματικὴ τιμωρία πρέπει διὰ τοῦτο νὰ μένῃ ἀποκλεισμένη τῆς σχολῆς, διότι δὲν δύναται τις νὰ ἐπινοήσῃ μορφὰς αὐτῆς καὶ ἐπαρκεῖς προφυλάξεις, δι' ὧν ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τούτου τοῦ ποινικοῦ μέσου τὸ ἐπικίνδυνον αὐτοῦ. Τίς πρέπει νὰ τιμωρῆ; Ὁ διδάσκαλος; Ὁ ὑπηρετὴς; Ἀμφότερα εἶναι ἐπίσης ἀπορριπτέα. Ἐν τίνι διαθέσει πρέπει τις νὰ τιμωρῆ; Ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀδιαφορίας; Τοῦτο θὰ ἦτο ἀγανακτικόν, ἐὰν ἐν γένει ἦτο δυνατόν. Ἐν τῇ ἀψικαρδίᾳ τῆς ὀργῆς; Ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ λησμονῆ ἑαυτὸν, πρέπει νὰ μένῃ ἀτάραχος. Δοκίμῳ ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἠθικῆς ἀγανακτικέως; Αὕτη θὰ ἦτο

* Ἐξάρεσιν ἀποτελοῦσιν αἱ ἀμέλειαι, ἐν αἷς ἡ ὕστερον γινόμενη ἐργασία ἐμφανίζεται ὡς φυσικὴ ποινή.

τῶ ὄντι ἡ ὀρθὴ διάθεσις, ἐν ἧτο εὐκολον νὰ διατηρηθῆ τις ἐπὶ τῆς στενῆς ἀκμῆς, ἧτις χωρῖσι τὴν ἠθικὴν ἀγανάκτησιν ἀπὸ τῆς ἀκαταλογίστου ἀψικαρδίας. Ἐν ἄλλοις εἴδεσι τῆς ποινῆς ἀρκεῖ προσπαγῆ τις ἢ ἔμμεσος βία* ἐν τῇ σωματικῇ ποινῇ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ βάρβαρος χεῖρωσις ὑπὸ τὴν μορφὴν ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς, ἧτις τοσοῦτῳ εἰδεχθεστέρα καθίσταται, διότι ἐκτελεῖται ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου κατὰ τοῦ ἀθνεσετέρου. Ἡ νεωτέρα δημουτικὴ σχολὴ πρέπει νὰ διαρρηξῆ πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐκφοβίσεως, εἰς ἣν ὑφείλει ἡ σωματικὴ ποινὴ τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Ἐν τῇ οἰκίᾳ ἢ διὰ τῶν δεσμοῶν τῆς φύσεως καὶ τοῦ αἵματος ἀκατανικήτως ἐμπεφυτευμένη σ τ ο ρ γ ἢ ἐξασφαλίζει τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα κατὰ τῆς σκιᾶς τῆς δυσμενείας (§ 28 σημ.) καὶ ἀποκαθίσταται πάντοτε ἐκ νέου καὶ μετὰ τὰς ἀπανθρωπεύεστας τιμωρίας. Δύναται τις νὰ προῦποθέσῃ ἐν τῷ τιμωροῦντι διδασκάλῳ τοιοῦτον μέτρον ἀγάπης; — “Ὅπως ἐν τῇ φύσει τὰ σημαντικώτατα ἀποτελέσματα παράγονται διὰ τῆς ἡρέμου ἐνεργείας ἀφανῶν δυνάμεων, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀγωγῇ δύναται τις νὰ προσδοκᾷ πᾶν καλὸν ἐκ τῆς ἡρέμου καὶ ἀκολούθου ἐνεργείας τοῦ παιδαγωγοῦ, οὐχὶ δὲ ἐκ τῶν δρακοντείων καταστροφῶν παιδαγωγικῆς τρομοκρατίας.*

Ἐπειδὴ δὲν παραδεχόμεθα τὴν σωματικὴν τιμωρίαν ὡς ποινικὸν μέσον, εἶναι περιττὰ πᾶται αἱ περαιτέρω ὀδηγίαι περὶ τῆς ἐκτελέσεως τούτου τοῦ εἶδους τῆς ποινῆς, τὴν ὁποίαν ἤδη ὁ Κοϊντιλιανὸς ἐν τῇ πρώτῃ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι παρέστησεν ὡς δουλικὴν, ἀνάξιαν ἐλευθέρων ἀνθρώπων.

§ 40.

Ἡ διδαχὴ.

Ἐν τῇ παιδαγωγίᾳ συνοδεύει τὴν παιδαγωγικὴν αὐτοῦ ἐνεργεῖαν διὰ διδαχῶν, τὰς ὁποίας προσάπτει εἰς διάφορα συμβεβηκότα τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἐν τῇ πείρῃ, ἡ δὲ μήτηρ διδά-

* Ἐν σχολῇ, ἐν ἣ ἐπικρατεῖ ἀγαθὸν πνεῦμα, ἐν ἣ οἱ μαθηταὶ ἀδιακόπως καὶ μετ' ἀγάπης ἐπιτηροῦνται καὶ ἀπασχολοῦνται καὶ ἐν ἣ τὸ πρόσωπον τοῦ διδασκάλου μετὰ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐπιθράσεως οἰνεὶ διήκει δι' ὅλης τῆς τάξεως, τὰ συνήθη ποινικὰ μέσα θὰ ἦναι ἐπαρκῆ καὶ δὲν θὰ γεννηθῇ ἡ ἀνάγκη τῆς βλάβου. Ἐν τοιαύτῃ σχολῇ καὶ αὐτὸς ὁ οἰκοθεν κακὸς παῖς θὰ συμπαρասυρθῇ εἰς τὴν τάξιν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς πλειονότητος. Ἐν τῇ Ἐκ κ λ η σί α ἐπικρατεῖ εἰρήνη καὶ τάξις, τὰ ἀνθρώπινα πάθη σχολάζουσι καὶ αὐτὸς ὁ κακὸς διατίθεται ἡπιώτερον. Λοιπὸν δὲν θὰ ἦναι δυνατὸν νὰ φέρῃ ὅμοιον ἀποτέλεσμα τὸ ἠθικὸν πνεῦμα ἐν τῇ σχολῇ;

σκει αὐτὸν περὶ τῆς ἐξέως ἐν τῷ βυθίζειν· κίσει τοὺς δακτύλους αὐτοῦ, ὃ δὲ πατὴρ ἐπωφελεῖται τῆς εὐκαιρίας ἵνα διδάξῃ αὐτὸν περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πυρός. Ὁ παιδαγωγὸς καταλαμβάνεται μετὰ τοῦ τροφίμου αὐτοῦ ἐν τινι περιπάτῳ ὑπὸ θυέλλης· ἐν ταύτῃ τῇ εὐκαιρίᾳ διδάσκει αὐτὸν περὶ ἀτμοσφαιρικοῦ ἠλεκτρισμοῦ, περὶ τοῦ ὕψους τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως καὶ περὶ τοῦ μεγελεύου τοῦ Θεοῦ.

Τοιαῦται διδαχαὶ φέρουσιν ἄλλον χαρακτήρα ἢ ἐὰν δίδονται εἰς τὸν τρόφιμον ἐν τινι μαθηματι φυσικῆς ἢ κατηχήσεως. Ἐνεργοῦσιν ἰσχυρότερον ἢ ἡ κυρίως διδασκαλίαι, ἥτις ἀρχεται καὶ πικύει μετὰ τῆς κωδονοκουσίας, προσεγγίζονται ἐν τῇ στιγμήᾳ καθ' ἣν εὐρίσκουσι τὴν καρδίαν τοῦ τροφίμου ἀνοικτήν, ἐνῶ ἡ συστηματικὴ διδασκαλίαι οὐχὶ σπανίως παρέρχεται πρὸ τοῦ διακεχυμένου τροφίμου ἀνευ ἀποτελέσματος.

Ἡ παιδαγωγικὴ λοιπὸν διδαχὴ εἶναι τὸ προσάπτειν καθόλου θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς ἀληθείας εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐμπειρίας ἐν τῷ βίῳ τοῦ τροφίμου.

Ἐνταῦθα ἀνήκει μάλιστα ἡ ἠθικὴ διδαχὴ ὡς ἀνακοίνωσις τῆς σχέσεως πρᾶξεώς τινος πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον συνδεομένη μετὰ τῆς ἐκφράσεως τῆς ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ αὐτὴ ἡ πρᾶξις.

Αἱ διδαχαὶ αὗται ὡς σχολεῖον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως ἔχουσιν ἔξοχον ἀξίαν ἐν τῇ ἀγωγῇ· δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἐκπίπτωσιν εἰς ἐπιπόλαιον ἠθολογίαν. Ἰδίως ἀρμόζουσιν ἐκεῖ, ἔνθα, ὡς ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ, ἡ ἀγωγή λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς συναναστροφῆς (πρβλ. § 53). Αἱ διδαχαὶ τοῦ πατρὸς καὶ αἱ παραίνεσις τῆς μητρὸς ἐγγαρχήσουσι βαθὲς ἔχνη ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ παιδός.

ΣΗΜ. 4. Ἡ παιδαγωγικὴ διδαχὴ ἐνεργεῖ ἰσχυρότερον καὶ ἀσφαλέςτερον ἢ ἡ κυρίως διδασκαλίαι, διότι εὐρίσκει τὸν τρόφιμον ἐν τῇ καταλήθῃ στιγμή, ἐν τῇ ὀρθῇ διαθέσει καὶ ἐν τῇ προσήκοντι τῷ τρόπῳ. Ὁ παῖς βλέπει τυφλὸν ἐπαίτην· ὑπάρχει στιγμή κατηλληλοτέρα ταύτης· ἵνα διδάξῃ τις αὐτὸν περὶ τῆς εὐλογίας τοῦ φωτός, ἵνα ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτὸν συμπάθειαν πρὸς τὴν δυστυχίαν καὶ διαθέσῃ αὐτὸν πρὸς τὴν ἀγαθοεργίαν; Ἐπίτινος ὀρεινῆς ἐκδρομῆς εἶναι λίαν εὐκόλον νὰ μεταδώσῃ τις εἰς τὸν τρόφιμον τὰς γεωγραφικὰς ἐννοίας τοῦ στελέχους τῶν ὀρέων, τὰς διεξίτας καὶ

ἀριστεράς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ, τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς κλίσεως τῶν ποταμῶν· αὗται ἐντυποῦνται ἀσυγκρίτως βαθέτερον ἢ ἐὰν μεταδίδωνται ἐν καιρῷ τοῦ μαθήματος τῆς Γεωγραφίας ἐντὸς κεκλεισμένης παραδόσεως. Καὶ τῆ ὄντι, ἐὰν ᾗτο δυνατὸν ν' ἀναγάγῃ τις τὸν ὄλον πλοῦτον τοῦ ἐπιστητοῦ ὑπὸ τὴν μορφήν τοιούτων ἐν εὐκαιρία γινομένων διδασκῶν, ἢ διδασκαλία θὰ ᾗτο ἐπίσης εὐκολὸς καὶ εὐάρεστος, ὡς καὶ ἀσφαλὴς ἐν τοῖς ἀποτελέσμασι. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει ἐν τῷ μεγάλῳ κύκλῳ τῆς γνώσεως, διὰ τοῦτο δὲ αἱ ἐν εὐκαιρία γινόμεναι διδασκαλίαι πρέπει ν' ἀντικατασταθῶσι διὰ τῆς συγκεντρωμένης μορφῆς τῆς κατὰ σχέδιον καὶ πρόγραμμα διδασκαλίας.

ΣΗΜ. 2. Ἡ πρώτη σχολικὴ διδασκαλία πρέπει ὅσον ἔνεστι νὰ διατηρῇ τὴν μορφήν τῆς διδασκῆς, ἣτις προσάπτεται εἰς τὴν προσωπικὴν συναναστροφὴν τοῦ διδασκάλου μετὰ τῶν μαθητῶν, εἰς τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ σχολῇ καὶ εἰς τὰ προσαγόμενα μέσα τῆς ἐποπτείας.

§ 41.

Τὸ παράδειγμα.

Ἰσχυρότερον τῆς διδασκαλίας ἀποδεικνύεται τὸ παράδειγμα ὡς στηριζόμενον ἐπὶ τῆς μιμητικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ παράδειγμα οὐ μόνον δεικνύει εἰς τὸν πρόφιμον τι πρέπει νὰ πράχθῃ, ἀλλὰ καὶ ὅτι δύναται νὰ πράχθῃ καὶ πῶς πρέπει νὰ πράχθῃ.

Διακρίνονται διάφορα εἶδη παραδειγμάτων.

1) Τὸ οἰκτεῖον παράδειγμα τοῦ παιδαγωγοῦ. Τοῦτο πρῶτον δίδει εἰς τὰς διδασκὰς καὶ τὰ παραγγέλματα τοῦ παιδαγωγοῦ τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν. Ὅσοι μᾶλλον συμπίπτουσιν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ παιδαγωγοῦ ἢ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα, τοσούτω ἐνεργητικώτερα εἶναι ἡ ἀγωγή.*

2) Τὸ παράδειγμα τῶν πέριξ. Ἐνταῦθα πρέπει πρὸ πάντων ν' ἀπομακρύνῃ τις κακὰ παραδείγματα ἐκ τῶν πέριξ τοῦ τροφίμου· τὸ νὰ προσάγῃ τὰ ἀριστα δὲν καῖται πάντοτε ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ παιδαγωγοῦ. Εὐτυχῆς ὁ παῖς, ὅστις εὐξάνει ἐν τῷ κύκλῳ οἰκογενεῖας εὐγενοῦς, ἐν ἀγάπῃ συνηνωμένης! Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ σχολῇ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου τὸ πνεῦμα, τὸ

* Δὲν ἐξασκεῖ τὴν μεγίστην παιδαγωγικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς παιδείας αὐτοῦ ὁ ἱεροκῆρυξ ὁ κηρύττων ἀριστα, ἀλλ' ὁ ὑποστηρίζων διὰ τῆ βίου αὐτοῦ τοὺς λόγους, ἕστωσαν οὗτοι ἦττον λαμπροί.

ὁποῖον ἐμφυχοῖ τὴν πλειονότητα τῆς τάξεως, ἰδίᾳ τὸ παρὰ-
δειγμα τῶν ὀριμωτέρων καὶ διακεκριμένων μαθητῶν, ὁ δὲ δι-
δάσκαλος πρέπει νὰ ποιῇ πᾶν ἕνα διατηρῆ ἐν τῇ τάξει αὐτοῦ
τοῦτο τὸ «ἀγαθὸν πνεῦμα».

3) Ἱστορικά καὶ ἰδεώδη παρδείγματα, ἐὰν προσάγονται
εἰς τὸν τροφίμον ἐν ἐκθέσει τῆς ἱερέας καὶ τῆς κοσμικῆς ἱστο-
ρίας, ἐν βιογραφίαις μεγάλων καὶ εὐγενῶν ἀνδρῶν, ὡς καὶ ἐν
ἰδεώδεσι περιγραφαῖς: «Ηλούταρχος» (Βιογραφίαι μεγάλων ἀν-
δρῶν) προωρισμένος διὰ τὴν ἀγωγὴν σημαίνει πολὺ ὁ βίος τοῦ
Ἰησοῦ κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν εὐαγγελιστῶν εἶναι ἐξαιρετικὸν
παιδαγωγικὸν μέσον. Καὶ αὐτὴ ἡ μυθολογία, τὸ παρμύθιον, ὁ
μῦθος καὶ ἡ παραβολὴ ἀνήκουσιν ἐνταῦθα (παραβολὴ τοῦ ἀσώ-
του υἱοῦ).

Ἡ ἐνέργεια τοῦ παρδείγματος εἶναι τόσῳ ἀσφαλεστέρα καὶ
μεγαλειτέρα.

1) Ὅσῳ ἀμεσσιτέρα εἶναι ἡ ἐντύπωσις αὐτοῦ ἐπὶ τῆς καρ-
δίας. Ὅ,τι ἔζησε καὶ εἶδε τις ἐνεργεῖ ἰσχυρότερον ἢ ὅ,τι ἤκου-
σεν ἢ ἀνέγνω. Ἡ ἐνέργεια τῆς σκηναῖς προσεγγίζει πολὺ εἰς τὸν
βίον.*

2) Ὅσῳ μᾶλλον ἐλευθέρα καὶ αὐτεργετὸς εἶναι ἡ ψυχὴ ἐν
τῇ στιγμή, καθ' ἣν λαμβάνει τὸ παράδειγμα. Ὅ,τι εὐρίσκει τις
αὐτὸς ἐνεργεῖ ἰσχυρότερον ἢ ὅ,τι ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὸν, ἡ δὲ
ἐνέργεια σκοπίμως ἐπαγομένων ἐντυπώσεων κατὰστρέφεται,
ἅμα παρκτηρήσαντος τοῦ τροφίμου τὸν σκοπόν.

3) Ὅσῳ συγγειότερα εἶναι τὰ προσαγόμενα παραδείγ-
ματα εἰς τὸ οἰκεῖον πρόσωπον καὶ τὸν βίον τοῦ τροφίμου. Πα-
ρδείγματά τινα, τὰ ὁποῖα προσάγονται εἰς τὴν παιδα πρὸς μί-
μησιν ἐν βιβλίαις προωρισμένοι διὰ τὴν νεολαίαν, ἢ εἶναι λίαν
ὕψηλὰ δι' αὐτὸν, ἢ πόρρω ἀφίστανται αὐτοῦ καὶ οὕτω δὲν πα-
ράγουσι τὸ σκοπούμενον ἀποτέλεσμα. Ὁ παῖς δὲν ἐννοεῖ ἀπλῶς
αὐτὰ καὶ δὲν δύναται νὰ συνοικειωθῇ πρὸς αὐτά.

Ἰσχυρότατα ἐνεργεῖ βεβκίως τὸ ἦθος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ

* Ἀνάγνωθι τὸ σύγγραμμα τοῦ Σχιλλέρου. «Ἡ σκηνὴ ὡς ἠθικὸν
καθίδρυμα».

θεωροῦνται ὡς παράδειγμα στερεότυπον, κληρονομημένον διὰ τῆς γενικῆς ἀναγνωρίσεως. Ἐὰν περίξ τοῦ τροφίμου ἀναπτύσσονται ἀγνά ἤθη, ἐν αὐτοῖς θὰ εὕρῃ ἡ ἠθικότης αὐτοῦ τὸ ἰσχυρότατον στήριγμα.

ΣΗΜ. Ἡ ἐνέργεια τοῦ παραδείγματος ἐξαρτᾶται ὅλως ἐκ τοῦ προσώπου τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ δὴ ἐκ τοῦ πραγματικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ προσωπέου, τὸ ὅποσον εὐρίσκει καλὸν νὰ φορῇ ἐνίοτε χάριν παιδαγωγικῶν σκοπῶν. Διότι τὸ προσωπεῖον ἀμέσως διεκρίνεται ὑπὸ τῶν κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν ἴαν ὀφθαλμῶν παιδῶν. Μόνον ὅπου ὁ παιδαγωγὸς δύναται νὰ φανῇ ὅποδος εἶναι, ἐνεργεῖ μεθ' ὄλου τοῦ βάρους τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Τὴν ἐνέργειαν τοῦ προσώπου τοιοῦτου παιδαγωγοῦ περιγράφει ὁ Νειμῆυερ ὡς ἐξῆς:

« Ἀκόμη καὶ ἐν τοῖς ἔτεσι τῆς ὠριμωτέρας ἡλικίας, καὶ ἐὰν τοιοῦτοι παιδαγωγοὶ δὲν ζῶσι πλέον, ἐξακολουθεῖ νὰ ἐνεργῇ ἡ μνήμη αὐτῶν καὶ δίδει μεγίστην δύναμιν πρὸς ἀντίστασιν ἐν ταῖς ὥραις τοῦ πειρασμοῦ, μέγιστον θάρρος πρὸς πλήρωσιν δυσκλίων καθηκόντων, πρὸς ἐκτέλεσιν μεγάλων ἐπιχειρήσεων. Ὅστις κατῴρθωσε διὰ τῆς ἀξίας τοῦ οἰκείου ἡθικοῦ χαρακτῆρος συνοδουμένης ὑπὸ τῆς τελειοτάτης φιλάνθρωπιᾶς πρὸς τοὺς τροφίμους αὐτοῦ νὰ κάμῃ τοιαύτην ἐντύπωσιν εἰς αὐτούς, ὥστε τὸ σέβας καὶ ἡ ἀγάπη νὰ γείνη ἡ ψυχὴ παστῶν τῶν πράξεσιν αὐτῶν καὶ νὰ ἐνεργῇ ἀδιακόπως καὶ χωρὶς νὰ ἔχωσι συνείδησιν αὐτοῦ, οὗτος ἐτελείωσε πλέον τοῦ ἡμῶστος τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς. Ὁ τοιοῦτος ἀρκεῖ μόνον νὰ νεύῃ, ἢ δὲ ἀγαθὴ βούλησις ἔρχεται εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ. Τὸ σκυθρωπότερον βλέμμα αὐτοῦ ἀνακαλεῖ αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀποπλανήσεως εὐγλωττότερον πάσης δημηγορίας. Ἡ εὐχαρίστησις αὐτοῦ ἀμείβει μᾶλλον ἢ πάσαι αἱ ἐνδείξεις τῆς τιμῆς, εἰς τὰς ὁποίας ματαίως στηρίζουσι τινες τὰς ἐλπίδας. »

Καὶ ἐν τῷ « Συμποσίῳ » τοῦ Πλάτωνος λέγει ὁ Ἀλκιβιάδης περὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ διδασκάλου: « Ἐπειδὴν σοῦ τις ἀκούῃ, ἐκπεπληγμένοι ἐσὶν ἐν καὶ κατεχόμεθα. Ὅταν γὰρ ἀκούω (Σωκράτους), πολὺ μοι μᾶλλον ἢ τῶν κορυθαντιῶντων ἦτε καρδία πηδᾶ καὶ δάκρυα ἐκχεῖται ὑπὸ τῶν λόγων τῶν τούτου. Ὅρῳ δὲ καὶ ἄλλους παμπόλλους τὰ αὐτὰ πάσχοντας. Περικλέους δὲ ἀκούων καὶ ἄλλων ἀγαθῶν ῥητόρων εὖ μὲν ἠγούμην λέγειν, τοιοῦτον δ' οὐδὲν ἔπασχον, οὐδὲ τεθορύβητό μοι ἡ ψυχὴ οὐδ' ἠγανάκτει ὡς ἀνδραποδωδῶς διακειμένου' οἴχομαι οὖν φεύγων, ἵνα μὴ αὐτοῦ καθήμενος παρὰ τούτῳ καταγερᾶσκω. Πέπονθα δὲ πρὸς τοῦτον μόνον ἀνθρώπων, ὃ οὐκ ἔν τις οἶτο ἐν ἐμοὶ ἐνεῖναι, τὸ αἰσχύνεσθαι ὄντιν οὖν. Ἐγὼ δὲ τοῦτον μόνον αἰσχύνομαι. Εὐνοῖδα γὰρ ἔμαυτῷ ἀντιλέγειν οὐ δυναμένῳ, ὡς οὐ δεῖ ποιεῖν ἂ οὗτος κελεύει' ὄρα πετεῦω οὖν αὐτὸν καὶ φεύγω καί, ὅταν ἴδω, αἰσχύνομαι τὰ ὠμολογημένα. Καὶ πολλάκις μὲν ἠδέως ἔ

ἴδοιμι αὐτὸν μὴ ὄντα ἐν ἀνθρώποις· εἰ δ' αὖ τοῦτο γένοιτο, εὖ οἶδα ὅτι πολὺ μείζον ἢ ἀχθοίμην. »

§ 42.

Ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ἀναγνώσεως.

Οἱ ἄνθρωποι παιδαγωγοῦνται καὶ διὰ βιβλίων· ὁ παιδαγωγὸς ἢ διευθύνει τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ τροφίμου αὐτοῦ ἀναγινώσκων μετὰ τοῦ τροφίμου, ἢ ἐπιτηρεῖ αὐτὴν ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν βιβλίων καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀναγνώσεως.

Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἐκτελεῖται ἡ ἀνάγνωσις ὡς ἑξῆς·

- 1) Τῆς ἀναγνώσεως προηγεῖται ἀναλυτικὴ προπαρασκευαίονσα νὰ διεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον δια τὸ ἀναγνωστῆον.
- 2) Ἐν αὐτῇ τῇ ἀναγνώσει διασαφῶνται ἔκπαισι αἱ κατὰ πρῶτον παρουσιαζόμεναι ἔννοιαι διὰ τῆς ὑποδείξεως ὁμοίων σχέσεων ἤδη γνωστῶν τῷ τροφίμῳ.

3) Τὸ τέλος ἀποτελεῖ συνθετικὴ ἐπαράληψις συνοψίζουσα συντόμως τὰ οὐσιώδη συστηματικὰ μέρη τοῦ ἀναγνωσθέντος.

Ὡς πρὸς τὴν αὐτοτελεῆ ἀνάγνωσιν ὡς προσέχη ὁ παιδαγωγός·

1) Νὰ μὴ ἀναγινώσκη ὁ τροφίμος παραπολὺ καὶ παρὰ πολλὰ, ἵνα μὴ ἀποξενωθῇ λίαν τῆς πραγματικότητος διὰ τῆς ἐπικρατήσεως κύκλου παρκαστάσεων ὑποτροφομένου τεχνητῶς διὰ τῆς φαντασίας.

2) Ν' ἀναγινώσκη τὸ προσήκον, λοιπὸν οὐχί τι ὀλέθριον, δυσνόητον, ὑπερβολικόν, μέτριον, ἀλλὰ μᾶλλον τοιοῦτον, ὅποιον εὐρίσκειται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν δι' ἐμπειρίας, διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς ἐξεγερθέντα κύκλον τῶν ἐνδιαφερόντων αὐτοῦ.

3) Ν' ἀναγινώσκη μετ' αὐτενεργείας·

α) Δίδων λόγον εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς ἄλλους περὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος, κρίνων περὶ αὐτοῦ, ἐνιστάμενος κτλ.

β) Ποιῶν ἐν τῇ ἀναγνώσει τὰς ἀναγκάσας σημειώσεις καὶ περιλήψεις συνιστάμενας τὸ μὲν ἐν τῇ κατὰ λέξιν ἀντιγραφή μερικῶν ἀναγνωσθέντων ἐξόχων χωρίων, τὸ δὲ ἐν τῇ ἀποδόσει τῶν κυρίων ἰδεῶν.

γ) Συγκρίνων τὸ ἀναγνωσθὲν πρὸς ἑαυτὸ καὶ πρὸς τὰ ἑξ-

γόμενα τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν οικείων ἐμπειριῶν καὶ ἐφαρ-
μόζων αὐτό.

4) Νὰ ἐπανερχηται συχνάκις εἰς τὰ κύρια ἔργα, δηλ. εἰς
τὰ σπουδαία, περιεκτικώτατα συγγράμματα, διότι εἶναι ἀδύ-
νατον νὰ γείνη διὰ μιᾶς κύριος τοῦ ὅλου θησαυροῦ τῶν ἰδεῶν
τοιούτου βιβλίου. Καλὸν εἶναι νὰ ὑπογραμμίζωμεν τὰ χωρία,
τὰ ἑποῖα ἰδίᾳ ἀρέσκουσιν εἰς ἡμᾶς, ἵνα ἐξαιρῶνται ἐν τῇ ἐπα-
νακλήσει τῆς ἀναγνώσεως.

Τὰ ἄριστα τῶν διὰ τὴν νεολαίαν προωρισμένων συγγραμμάτων
εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ἑποῖα ἐμπνέονται ὑπὸ εὐγενοῦς, ἠθικοῦ πνεύμα-
τος, εἶναι ὅμως ἐλεύθερα τῆς ἐπιπολαίου ἠθολογίας, ἐν οἷς λοι-
πὸν ὁ παιδαγωγικὸς σκοπὸς ὑποκρύπτεται ὑπὸ τερπνὴν μορφήν.

Οὐδέποτε πρέπει νὰ προσφέρῃ τις εἰς τοὺς παῖδας πρὸς ἀνά-
γνωσίν τι ληρώδες καὶ παιδαριῶδες, ἀλλὰ νὰ ἐθίζῃ τὸν νοῦν αὐ-
τῶν ἐνωρὶς εἰς τὸ ὑψηλόν. Ὁ Ἑρδωρτος καὶ ὁ Νειμεύερος δὲν
διστάζουσι νὰ συστήσωσι τὸν *Πλούταρχον* καὶ τὸν *Ἄλφρον* ὡς
παιδικὰ ἀναγνώσματα.

ΣΗΜ. 4. Ἡ μετὰ βιβλίων συναναστροφὴ ἀπαιτεῖ μεγά-
λην παιδαγωγικὴν προσοχήν. Ἐν γένει πρέπει ν' ἀποτρέπη τις ἀπὸ τῆς
πολυαναγνωσίας καὶ τῆς ταχυαναγνωσίας, ἀπὸ τῆς ἀδια-
κρίτου καταβροχθίσεως τῆς ἀναγνωσθείσης ὕλης. Τοῦτο οὐ μόνον οὐδεμίαν
ὠφέλειαν παρέχει, ἀλλὰ καὶ παρασύρει εἰς σπατάλην τοῦ χρόνου καὶ παρα-
μέλησιν τοῦ καθήκοντος καὶ δύναται νὰ φέρῃ τὸν τρόφιμον διὰ μονομεροῦς
τάσεως τῆς φαντασίας εἰς πνευματικὴν διαστροφὴν καὶ εἰς ἀνευχαριστη-
σιαν ἐν τῷ πράγματι ὑφισταμένῳ κόσμῳ. Ἐκτὸς τούτου ἡ μετὰ τῶν βι-
βλίων συναναστροφὴ ἀπάγει ἡμᾶς τῆς συναναστροφῆς μετὰ τῆς φύσεως
καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Rousseau λέγει ἐν τῷ *Αἰμιλίῳ* μετ' ὑπερβολῆς μὲν,
ὄχι ὅμως ἀνευ κόκκου ἀληθείας « Πρὸ τοῦ δωδεκάτου ἔτους τῆς ἡλικίας
ὁ Αἰμιλίου δὲν πρέπει νὰ γινώσκῃ τί ἐστὶ βιβλίον. » Καὶ ὁ Νειμεύερος
ὁμολογεῖ « ὅτι συνήθως θὰ ἦτο συμφερότερον ἂν λίαν νέοι παῖδες ἀμ-
φοτέρων τῶν φύλων σχεδὸν μηδὲν ἀνεγίνωσκον, οἱ δὲ πρεσβύτεροι μύ-
νον ὀλίγον, καὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις δὲ ἔτεσιν ἐκτὸς τοῦ ἀμείωτος ὠφελίμου καὶ
ἀναγκαίου ὀλιγώτερον εἰθίζοντο νὰ γινώσκουσι βιβλία, τοσοῦτω μᾶλλον
δὲ ν' ἀναγινώσκωσι τὸ μέγα βιβλίον τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. »
Ἐὰν γίνηται ἀνάγνωσις, πρέπει νὰ γίνηται σπουδαίως καὶ νὰ λαμβάνηται
πρόνοια ἵνα συνυφαίνηται τὸ ἀναγνωσθὲν μετ' ὅλου τοῦ κύκλου τῶν ἰδεῶν
τοῦ τροφίμου. Τούτου δ' ἕνεκα καὶ ὀφείλομεν νὰ δίδωμεν εἰς αὐτὸν μόνον
τὸ σπουδαῖον καὶ ἀξιανάγνωστον.

ΣΗΜ. 2. Τὰ μάλιστα προσιδιάζουσιν εἰς τοὺς παῖδας ἱστορικὰ ἀνεγνώσματα, διότι παρέχουσι τὸ ἐπὶ μέρους καὶ τὸ συγκεκριμένον. Ὁ Ῥοβινσὼν εἶναι παιδικὴν ἀνάγνωσμα δικαίως φημιζόμενον, εἰς τὸ ὁποῖον δύναται τις νὰ προσάψῃ σπουδαίας διδασκαλίας περὶ τῶν εὐλογιῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Οὐδὲν ἤττον ἀρμύζουσι διὰ τοὺς παῖδας αἱ πλάγαι τοῦ Ὀδυσσεῶς καθ' Ὁμηρον ἢ αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Κύρου καθ' Ἡρόδοτον. Καὶ ἡ Ἱερὰ ἡμῶν Βίβλος παρέχει ἐξάαιρετα παιδικὰ ἀναγνώσματα ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ βίου τῶν πατριαρχῶν κατὰ τὴν Πεντάτευχον.

ΤΜΗΜΑ ΙΙ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 43.

1. Ἡ ἀγωγή ἔστω κατὰ λόγον.

Κατὰ λόγον θὰ ᾔηται ἡ ἀγωγή, ἐὰν ἔχη ὑψιστον κανόνα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τὸν σκοπὸν τῆς ἠθικότητος, δηλ. ἐπιδιώκῃ πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν μόρφωσιν τοῦ τροφίμου εἰς ἠθικὸν χαρακτήρα.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἠθικότητος περιλκυβάνει πάσας τὰς πλευρὰς τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ εἶναι κοινὸς διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀνευ διακρίσεως. Λοιπὸν ἡ κατὰ λόγον ἀγωγή θὰ ᾔηται ἡ γενικὴ καὶ ἀληθῶς ἀνθρωπίνῃ ἀποκλείουσα πᾶσαν μονομέρειαν.

Τοιαῦται μορομέρειαι προσερχόμεναι ἐκ ψευδοῦς περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου δόξης εἶναι αἱ ἑξῆς:

1) Ἡ ἀγωγή (τῆς κοινορικῆς) τάξεως, ἣτις παιδαγωγεῖ τὸν τροφίμον ἀποκλειστικῶς διὰ τινὰ ἰδιαιτέραν τάξιν τῆς πολιτικῆς κοιωνίας, π. χ. διὰ τὴν ἱερατικὴν, στρατιωτικὴν τάξιν, διὰ τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν κτλ. Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ἡ πρῶτος ἀγωγή διὰ τὸ ἐπάγγελμα, ἣτις παιδεύει τὸν παιῖδα μονομερῶς δι' ὄρισμένον ἐπάγγελμα.

Ἡ ἀγωγή διὰ τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὴν τάξιν πρέπει πάντοτε

νά υποτάσσεται εἰς τὸν γενικὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως» (Πεσταλότζης).

2) Ἡ δεσποτικὴ ἀγωγή, ἣτις ὀδηγουμένη ὑπὸ τῆς δόξης ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κακὸς προσπαθεῖ νὰ ἀσκήσῃ αὐτὸν διὰ τινὰς δεξιότητας, μόνον διὰ χρήσεως ἐξωτερικῆς βίας, ὅπως τὰ ζῶα.

3) Ἡ εὐσεβόρων ἀγωγή (Μεθοδισταί. Κοινότης τῶν ἀδελφῶν, Α. Ε. Φράγκιος) ἣτις ἐξίρυσεν ὑπερμέτρως τὸ ἁμαρτωλὸν τοῦ ἀνθρώπου καθιστᾷ τὸν τρόφιμον ἀνάγκη διὰ τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τοῦ χαρακτῆρος. Ἡ εὐσεβόρων ἀγωγή ἀποξενοῦσα τὸν τρόφιμον τῶν ἐπιγείων συμφερόντων διὰ τῆς διηνεκοῦς παρκαμποπῆς εἰς τὸ ἐπέκεινα τοῦ τάφου μεταβάλλεται καὶ εἰς τὴν ἀσκητικὴν ἀγωγήν.

4) Ἡ φιλαυτοῦ ἀγωγή, ἡ ἀγωγή δηλ. εἰς τὴν φιλαυτίαν, ἣτις θέτει ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς ἀντὶ τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ εἰς τὴν ὀλότητα ἀφιερωμένου τὸ ἀτομικὸν ἐγὼ τοῦ τροφίμου καὶ χωρίζει τὸ συμφέρον τοῦ τροφίμου ἀπὸ τοῦ συμφέροντος τῆς κοινωνίας. Αὕτη ἡ μονομέρεια λαμβάνει ἐπίστε τὴν μορφήν τῆς ἐκθελυτικῆς ἀγωγῆς φροντίζουσα τυρλῶς περὶ τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας τοῦ τροφίμου· πολλακίς ἀποκλειεῖ ἐκ τῆς πρακτικῆς ἀγωγῆς συνεννοῦσα πάσας αὐτῆς τὰς προσπαθείας εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τὸν τρόφιμον εὐμάρειαν ἐν τῷ βίῳ. Οὕτω μετατρέπεται εἰς τὴν εὐδαιμονικὴν ἀγωγήν (ἀγωγήν εἰς τὴν εὐζωίαν). Τὰ ἐννέα δέκατα τῶν παιδαγωγουμένων παιδαγωγοῦνται κατὰ τούτην τὴν ἀρχήν.

Ἐναντιότως πρὸς τούτας τὰς μονομερείας ἡ κατὰ λόγον ἀγωγή λαμβάνει ἐν ὅψει τὸν ὅλον ἄνθρωπον καὶ ζητεῖ νὰ δώσῃ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀνάπτυξιν εὐρισκομένην ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν. Ἀνάγκη δὲ νὰ πράττῃ τοῦτο τοσούτῳ μᾶλλον, καθόσον δὲν δύναται νὰ προΐδῃ εἰς ποίαν ἰδιαιτέρας ὁδὸν θὰ ὀδηγήσῃ ἡ τύχη τὴν βιωτικὴν πορείαν τοῦ ἐνηλικιωθέντος τροφίμου.

ΣΗΜ. Ἡ κατὰ λόγον ἀγωγή, ἣτις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς δὲν καθοδηγεῖται ὑπὸ ἐξωτερικῶν λόγων, ἀλλ' ὀρίζεται πάντοτε μόνον ὑπὸ τῶν ὑψίστων σκοπῶν τῆς ἀνθρωπότητος, βεβαίως θὰ μὲν πάντοτε πράγ-

μακί σπάνιον φαινόμενον. Ἀντὶ τῆς ὑψηλῆς σοφίας παρουσιάζεται λίαν συχνὰ ἡ ὑπολογίζουσα σύνεσις, ἥτις ἀντὶ τῆς ἡθιότητος θέτει τὴν εὐπορίαν. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ παιδαγωγοῦσα ἀγάπη σπανίως εἶνα ἀρκούντως πεφωτισμένη ἵνα διδῇ εἰς τοὺς τροφίμους αὐτῆς ἀγωγὴν κατὰ λόγον. Διὰ τοῦτο λίαν ἐπιτυχῶς φωνεῖ ὁ Rousseau ἐν τῷ Γ. Βιβλίῳ τοῦ Διαιτήτου πρὸς τὸν παιδαγωγὸν «Πραορίσατε τὴν ἀγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐν πρώτοις διὰ τὸν ἄνθρωπον, οὐχὶ δὲ διὰ τοῦτο, ὅπερ αὐτὸς δὲν εἶναι. Δὲν ἐννοεῖτε ὅτι, ἐὰν ἐργάζησθε μόνον ἵνα παιδαγωγήσητε αὐτὸν ἀποκλειστικῶς διὰ μίαν τάξιν, καθιστᾶτε αὐτὸν ἄχρηστον διὰ πᾶσαν ἀλλήν καὶ, ἐὰν θέλη ἡ τύχη, οὐδὲν διὰ τῶν κόπων ὑμῶν θὰ ἐπιτύχητε, εἰμὴ νὰ καταστήσητε αὐτὸν δυστυχῆ; Ὑπάρχει τι γειωιδέστερον μεγάλου κυρίου ἐκπεσόντος εἰς ἐπαίτην καὶ ἐν τῇ ἀθλιότητι αὐτοῦ σώζοντος πᾶσας τὰς προλήψεις τῆς τάξεως; Ἴδι ὑπάρχει ἐξευτελιστικώτερον τοῦ πτωχεύσαντος πλουσίου, ὁ ὁποῖος ἐνθυμεῖται τὴν περιφρόνησιν, μεθ' ἧς φέρονται συνήθως πρὸς τοὺς πτωχοὺς, καὶ θεωρεῖ νῦν ἑαυτὸν ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι τῆς ἀνθρωπότητος; Ἐχete πεποιθήσιν εἰς τὴν νῦν ὑφισταμένην τάξιν τῶν πραγμάτων καὶ δὲν ἐνθυμεῖσθε ὅτι αὕτη ἡ τάξις εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς ἀφρεύτους ἀνατροπὰς καὶ ὅτι εἶναι ἐπίσης ἀδύνατον εἰς ὑμᾶς νὰ προΐδητε αὐτάς, ὡς καὶ νὰ προλάβητε ἐκείνην, ἥτις ἴσως θὰ ἐπέλθῃ ἤδη εἰς τὰ τέκνα ὑμῶν. Ὁ μέγας γίνεται μικρὸς, ὁ πλούσιος πτωχὸς, ὁ μονάρχης ὑπήκοος. Εἶναι ἴσως αὐταὶ αἱ μεταβολαὶ τῆς τύχης τοσοῦτον σπάνιαι ὥστε ἐλπίζετε ὅτι θὰ ἀποτελέσητε ἐξαιρέσιν; Πᾶν ὅ,τι ὑποδομήσαν ἄνθρωποι δύνανται νὰ καταστρέψωσιν ἄνθρωποι· οὐδεὶς ὑπάρχει ἀνεξίτηλος χαρακτήρ, εἰμὴ ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἐγγράσσει ἡ φύσις.» τουτέστι, τὸν ὁποῖον οἶδε εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ νομοθετῶν λόγος.

§ 44.

II. Ἡ ἀγωγή ἔστω κατὰ φύσιν.

Ὁ λόγος θέτει τοὺς σκοποὺς, πρὸς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ τείνη ἡ ἀγωγή· ἡ φύσις παρέχει τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἀνάγκη νὰ μεταχειρισθῇ ἡ ἀγωγή ἵνα φθάσῃ εἰς ἐκείνους τοὺς σκοποὺς.

Ἡ ἀγωγή θὰ ἦναι κατὰ φύσιν, ἐὰν ἐπιδρῶσα ἐπὶ τοῦ τροφίμου μεταχειρίζηται τοιαῦτα μέσα, τὰ ὁποῖα

1) Ἀναλογοῦσι πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει·

2) Πρὸς τὴν φύσιν τοῦ τροφίμου αὐτῆς ἰδίᾳ.¹

Ἐπειδὴ οἱ νόμοι τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, περὶ ὧν πρόκειται ἐν τῷ κῶδι, εἶναι ψυχολογικοὶ νόμοι, ἡ ἀγωγή θὰ ἦναι κατὰ φύσιν, ἐὰν τὰ μέτρα αὐτῆς εὐρίσκωνται ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τοὺς κανόνας ὑγιῶς ψυχολογίας.

Ἄς μὴ λησμονήῃ ὁ παιδαγωγὸς ὅτι πρόκειται νὰ μορφώσῃ ζῶσαν ὕλην, ἣτις καὶ ἄνευ τῆς συνεργείας αὐτοῦ εὐρίσκεται ἐν ὠρισμένῃ ἀναπτύξει. (§ 5 Σημ. 1). Ὁ παιδαγωγὸς δύναται μὲν νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὴν πορείαν τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως, ἀλλὰ θὰ ἐπέμβῃ μόνον διὰ μέσων λαμβανομένων ἐκ τῶν ψυχολογικῶν νόμων. Θὰ ἦτο μάταιον νὰ θέλῃ τις νὰ κατορθώσῃ τι ἐναντίον τούτων τῶν νόμων, ὡς ἐὰν π.χ. ὁ παιδαγωγὸς ἤθελε νὰ ἐκρίζωσθαι τὰς ἐμφύτους ὁρμὰς τοῦ τροφίμου ἀντὶ τοῦ νὰ ὑποτάξῃ αὐτὰς εἰς τὸν λόγον, ἢ ἐὰν ἠγνόει τὴν αἰσθητικότητα αὐτοῦ, ἐθεώρει τὴν βούλησιν αὐτοῦ ἀπρόσιτον εἰς τὰ ἐλατήρια αὐτῆς κτλ.

Ἡ ἀγωγή ὅμως πρέπει νὰ ρυθμίζεται καὶ πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν τοῦ τροφίμου.

Ἐνταῦθα θεωρεῖται

- 1) Ἡ σωματικὴ σύστασις κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ φύλον, τὴν ὑγείαν ἢ ἀσθένειαν, τὴν σωματικὴν ἰδιοφυίαν κτλ.
- 2) Ἡ κρᾶσις ὡς φυσιολογικὴ ἀπήχησις, δηλ. ὡς ἐξάρτησις τῶν ψυχικῶν καταστάσεων ἐκ τοῦ νευρικοῦ συστήματος κατὰ τὰς δύο ὕψεις τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ρυθμοῦ αὐτῶν.²
- 3) Ἡ ἰδιαιτέρα τάσις τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων, ἣτις γινώσκεται διὰ τῶν ἐκδηλουμένων κλίσεων καὶ δεξιότητων τοῦ τροφίμου.
- 4) Τὸ ἤδη διὰ τῆς ἀγωγῆς ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ παραχθὲν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μέλλει νὰ ἐποικοδομηθῇ περαιτέρω ἡ ἀγωγή.

Ταῦτα τὰ σημεῖα ἀποτελοῦσι τὴν φυσικὴν βάση, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὀφείλει νὰ στηριχθῇ ἡ ἀγωγή ἵνα προαγάγῃ τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον ἐν ἀδιαλείπτῳ προόδῳ στηριζομένη πανταχοῦ ἐπὶ τῆς πορείας τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδὸς καὶ ἐπιμελῶς προσέχουσα εἰς πάσας τὰς μεταξὺ βαθμίδας καὶ μεταβάσεις, ὅπως πρᾶττει τοῦτο ἡ φύσις ἐν τῇ ἀσυνειδήτῳ αὐτῆς ἐνεργείᾳ.

Μάλιστα δὲ ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἐνθυμῆται τὸν κανόνα, νὰ μὴ ἐπιχειρῇ νέαν μὀρφωσιν, πρὶν ἢ πεισθῇ περὶ τῆς ἐπιτυχίαις τῆς ἀμέσως κατωτέρας.

Θὰ ἦτο δὲ παχυλὴ πιρρονόησις, ἐὰν ἀνέφερέ τις τὴν ἀρ-

χὴν τῆς κατὰ φύσιν ἀγωγῆς εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς, οὐχὶ δὲ εἰς τὰ μέσα, δηλ. ἐὰν ἤθελε νὰ λάβῃ τοὺς κανόνας αὐτῆς ἐκ τῆς φύσεως. Τοιαύτη ἐρμηνεῖα ταύτης τῆς ἀρχῆς θὰ ἦτο καὶ ἀόριστος καὶ ἐπικίνδυνος, διότι δὲν θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ εὐκόλως ἐν τίνι συνίσταται τὸ κατὰ φύσιν,³ ἀφοῦ ἡ πορεία τῆς φύσεως παράγει ἀγαθὸν καὶ κακὸν, ἀξιομίμητον καὶ διάστροφον. Διὰ τοῦτο οὐδὲως πρέπει νὰ παραδίδηται ὁ παιδαγωγὸς εἰς τὴν φύσιν, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἐπιηται τῷ λόγῳ. Ἐκεῖνη διδάσκει αὐτὸν τί ὑπάρχει, οὗτος τί ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ. Διὰ τοῦτο τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς εἶναι νὰ ἐργάζεται πρὸς λογικοὺς σκοποὺς διὰ φυσικῶν μέσων.

³ Ἀρχηγὸς τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ φύσιν ἀγωγῆς εἶναι ὁ Ἰωάννης Ἀμῶς Κομένιος.³

ΣΗΜ. 1. Ἐναντίον ταύτης τῆς ἀρχῆς ἀμαρτάνουσιν ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι οὐδὲως φροντίζουσιν ἔνθεν μὲν περὶ τῶν ψυχολογικῶν νόμων, ἔνθεν δὲ περὶ τῆς ἀπορικότητος τοῦ τροφίμου, ἀλλ' ἀρχονται τῆς ἀγωγῆς ἐξ ἀρχῆς οὕτω, ὡς ἐὰν μηδὲν ὑπῆρχεν ἤδη μεμορφωμένον ἐν τῷ τροφίμῳ. Ἐπειτα οἱ μὴ προσέχοντες εἰς τὴν πνευματικὴν ἰδιοφυίαν τοῦ τροφίμου, ἀλλὰ παιδαγωγοῦντες κατὰ τὸ ὑπόδειγμα. Ὁ παιδαγωγὸς ἀνάγκη μάλιστα νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὰ ἀτομα, διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Κικέρων, ὁ μὲν χαλινοῦ δεῖται, ὁ δὲ κέντρον.

ΣΗΜ. 2. Ἡ διαρκὴς ποιότης τῶν ψυχικῶν καταστάσεων κατὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν διεγερσιμότητα ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διαρκοῦς ποιότητος τοῦ νευρικοῦ συστήματος καλεῖται κρᾶσις. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι οἱ βαθμοὶ τῆς ἰσχύος καὶ διεγερσιμότητος εἶναι διάφοροι διὰ πᾶν ἄτομον, πᾶς ἄνθρωπος ἔχει ἰδίαν κρᾶσιν. Ἐὰν ὅμως λάβῃ τις ἐν ὄψει τὰ ἔσχατα ὄρια, δύναται νὰ διακρίνῃ 4 κυρίας κρᾶσεις, δηλ. τὴν χολερικὴν ἢ ἐχουσαν τὸν μέγιστον βαθμὸν τῆς ἰσχύος καὶ διεγερσιμότητος, τὴν φλεγματικὴν, ἔχουσαν τὸν ἐλάχιστον βαθμὸν τῆς ἰσχύος καὶ διεγερσιμότητος, τὴν αἰματώδη, ἔχουσαν μεγάλην διεγερσιμότητα καὶ μικρὰν ἰσχὺν καὶ τὴν μελαγχολικὴν ἔχουσαν μικρὰν διεγερσιμότητα καὶ μεγάλην ἰσχύν. Λοιπὸν ἡ χολερικὴ κρᾶσις εἶναι ἐπίσης ἀντίθετος τῇ φλεγματικῇ, ὅπως καὶ ἡ αἰματώδης τῇ μελαγχολικῇ. #

³ Ἐπειδὴ ὅμως ἕνεκα τῆς ἐνδομύχου συναφείας πασῶν τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος ὁ βίος τῶν νεύρων δὲν δύναται ν' ἀποχωρισθῇ τῶν λοιπῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν, καὶ τὰ λοιπὰ ὄργανα καὶ συστήματα τοῦ σώματος λαμβάνουσιν οὕτω ἀξίαν τινα διὰ τὴν ψυχὴν. Ἡ διαρκὴς κατάστασις τοῦ ὅλου σώματος, καθόσον ἔχει ῥοπήν εἰς τὰς καταστάσεις τῆς ψυχῆς, καλεῖται σωματικὴ ἰδιοφυία. Ἡ ἰσχυρὰ ἢ ἀσθενὴς

σώματις τοῦ σώματος, ἡ ὕγεια ἢ ἀσθένεια τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, ἡ ποιότης τοῦ αἵματος, καὶ αὐτὴ ἡ κατασκευὴ τῶν ὀστέων καὶ μυῶνων ἔχει ὀρισμένην ἀξίαν οὐ μόνον διὰ τὸν φυσικὸν βίον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ψυχικὸν καὶ ἀνήκει διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἰδιοφυίαν. Εἰς αὐτὴν ἀνήκουσι κατὰ δεύτερον λόγον ἡ καταγωγὴ, τὸ κλίμα, ἡ ἡλικία, τὸ φύλον κτλ., καθόσον ταῦτα ἔχουσι ῥοπήν εἰς τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἰδιοφυίαν τοῦ ἀνθρώπου. — Ἡ κράσις πρέπει πάντοτε νὰ λαμβάνηται ἐν ὄψει ἐν τῇ ἀγωγῇ. Ὁ φλεγματικὸς δεῖται κέντρου, ὁ χοληρικὸς χαλινοῦ· ἀπαιτεῖται νὰ μεταχειρίζηται τις μετὰ φειδοῦς σφάλματα τῆς κράσεως, ὡς π. χ. τὴν φλυαρίαν, διάχυσιν καὶ φιλοπαιγμοσύνην τοῦ αἱματώδους, τὴν ζέουσαν ἀγριότητα τοῦ χοληρικοῦ, τὴν νωθρότητα τοῦ φλεγματικοῦ, τὴν ἀθυμίαν καὶ τὸ ἀκοινωνητόν τοῦ μελαγχολικοῦ.

ΣΠΜ. 3. Ἡ ἀρχὴ τῆς κατὰ φύσιν ἀγωγῆς εἶναι ἀντικείμενον τῶν ἀσφαφεστάτων παραστάσεων. Ἐνστιγμά τι ὠδήγησε τοὺς ἀνθρώπους ἀνεκὰθεν εἰς τὴν φύσιν, ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῆς ὁποίας τὰ ζῶα, ὡς καὶ τὰ μὴ ἐλεύθερα φυσικὰ ὄντα, ἐπιτυχάνουσι τοσοῦτον ἀσφαλῶς τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν. Οὕτω ἐγενήθη ἡ ἀρχὴ, πρέπει τις ἐν παντὶ νὰ βυθμίζηται πρὸς τὴν φύσιν· ὁ Rousseau κατέστησε ταύτην τὴν ἀρχὴν βάσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ παιδαγωγικῆς αὐτοῦ. Ἀσημονοῦσιν ὁμως ἐνταῦθα ὅτι ὁ πολιτισμὸς εἶναι διηνεκὴς πόλεμος κατὰ τῆς φύσεως καὶ ὅτι ἡ ἠθικὴ κατὰστασις εἶναι ἡ πλήρης ἀντιστροφή τῆς φυσικῆς καταστάσεως. Ἡ φύσις δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅ,τι δὲν πρέπει νὰ μιμώμεθα, δηλ. τὸν φιλανθρὸν πόλεμον πάντων κατὰ πάντων, ἐνῶ τὸ λογικὸν κηρύττει τὸν νόμον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς φιλανθρωπίας. Πάντα τὰ βδελύγματα τῆς Ἱστορίας, πᾶσαι αἱ διαστροφαὶ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι κατὰ φύσιν, διότι εἰς οὐδένα φυσικὸν νόμον προσκρούουσιν. « Ἡ φύσις ποιεῖ καθ' ἑκάστην σχεδὸν πᾶν ὅ,τι ἐπισύρει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀγχόνην ἢ τὸ δεσποτικόν, ἐὰν ποιήσωσιν αὐτὸ εἰς ἀλλήλους. » J. H. Mill περὶ Ὀρθοκείας.

§ 45.

III. Ἡ ἀγωγή ἔστω σύμφωνος τῇ ἀναπτύξει.

Ἀνάπτυξιν καλοῦμεν τὴν ἐκάστοτε μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν καὶ ἐργασίαν, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἠῆθας, τὴν θρησκείαν, τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν τέχνην. Ἡ ἰδιάζουσα ποιότης τῆς ἀναπτύξεως ἐκδηλοῦται ἑξωτερικῶς ἐν ταῖς δικόφοις πολιτικαῖς, οἰκονομικαῖς καὶ κοινωνικαῖς διατάξεσιν, ὡς καὶ ἐν τῇ κοινωνικῇ φυσιολογίᾳ.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐν κοινωνίᾳ, διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ παι-

δευθῆ δια τὴν κοινωνίαν, ἰδίᾳ δι' ἐκείνην τὴν γάσιν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, εἰς ἣν αὕτη ἐξέθασεν ἤδη.* Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἤδη ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος, ἥτις παρῆμπεται τὸ ἄτομον εἰς τὴν κοινωνίαν (§ 27 καὶ § 57).

Ἡ ἀγωγή εἶναι σύμφωνος τῇ ἀναπτύξει, ἐὰν πρόσκηται κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐποχῆς. Κατὰ ταῦτα ἀνάγκη

1) Νὰ λαμβάνη ἐθνικὴν χροιάν, δηλ. μέχρι τινὸς βαθμοῦ νὰ ᾔηται ἐθνικὴ (πρὸβλ. τὸ ὑπαντίον § 43). Γίνεται δὲ ἐθνικῆ, ἐὰν ὁ τρόφιμος παιδᾶγωγῆται ἐν τῇ γλώσσῃ, τῷ ἥθει, ταῖς δόξαις καὶ τῇ ἰδιοφυίᾳ τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ ἀνήκει.

2) Νὰ διευκολύνῃ εἰς τὸν τρόφιμον τὴν ἀπόκτησιν μορφώσεως ἀναλόγου τῇ ἐποχῇ, καὶ νὰ μὴ αὐτὸν τὰς τάξεις τῆς ἐποχῆς.

3) Νὰ ἐξυψοῖ τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ τὰ συναισθήματα αὐτοῦ εἰς ἐκείνα τὸ σημεῖον, ἐφ' οὗ ἴστανται ἡ προχωρητικὰ καὶ πεφωτισμένη μερὶς τοῦ ἔθνους.

Ἡ ἀνάπτους ὅμως εἶναι τι εὐρισκόμενον ἐν διηνεκεῖ προόδῳ. Ἡ ἐκλάστοτε φάσις τῆς ἀναπτύξεως, ἐν ᾗ εὐρίσκεται λαὸς τις, εἶναι ἀποτέλεσμα ὅλου τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ παρελθόντος καὶ συγχρόνως τὸ σημεῖον τῆς μεταβιβάσεως εἰς τὰς μελλούσας φάσεις τῆς ἀναπτύξεως. Ὅπως δὲ μὴ ὑστερήσῃ ὁ τρόφιμος αὐτῆς, δεφείλει ἡ ἀγωγή ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὸ μέλλον καὶ νὰ ἐνθυμῆται ὅτι ἐπιβάλλεται εἰς ἐκλάστην γενεάν νὰ προάγῃ περικιτέρῳ τὸ ἔργον τῆς προόδου τῆς ἀναπτύξεως κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ Καρτίου :

* Δέγοντες ὅμως ταῦτα δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ὁ παιδαγωγὸς δεφείλει νὰ παρακολουθῆ τὴν ἀνάπτυσιν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐν παντί, π. γ. ν' ἀπομιμῆται πάσας τὰς ἀτοπίας αὐτῆς, νὰ υποκύπτῃ εἰς πάσας τὰς μωρίας τοῦ συρμοῦ. Τοῦναντίον ἐκ τοῦ πλήθους τῶν στοιχείων τῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ ἐκλέγῃ ἐκείνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἄριστα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. Τὸ τὰ μάλιστα ἐπικίνδυνον ὅμως θὰ ἦτο, ἐὰν ὁ παιδαγωγὸς ἤθελε νὰ παιδᾶγωγῆσῃ τὸν τρόφιμον αὐτοῦ ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ ἐννοίᾳ μορφῶν ἀναπτύξεως ἥδη ἀπρηχαιωμένων χωρὶς νὰ διανοίξῃ τοὺς πνευματικοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ κατανοῆ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ.

«Οἱ παῖδες πρέπει νὰ παιδαγωγῶνται συμμέτρως οὐχ ἄπρὸς τὴν παροῦσαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι πιθανῶς βελτιότερα κατάστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δηλ. πρὸς τὰς ιδέας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ ἔλου προορισμοῦ αὐτῆς.»

Ἄρχηγὸς τῆς ἀρχῆς τῆς συμφώνου τῆ ἀναπτύξει ἀγωγῆς εἶναι ὁ Ἄδολφος Δειστερβέγιος.

ΣΗΜ. Ἡ ἀνάπτυξις ὡς τὸ βασιλεῖον ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας ἀντιτίθεται εἰς τὴν φύσιν ὡς τὸ βασιλεῖον ἀσυνειδήτου ἀνάγκης. Ἡ ἀνάπτυξις ὡς ἐλεύθερον δημιουργημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος μετέχει πασῶν τῶν ἀτελειῶν αὐτοῦ. Προοδεύει κατ' ὀλίγον ἐν τῷ χρόνῳ, εἶναι ἀτελής καὶ ἀτελείωτος ἐν ἐκάστῃ ἐπὶ μέρους φάσει, δὲν εἶναι ἐλευθέρᾳ ἀποπλανήσεων καὶ ἀνοησιῶν. Οὕτω π. χ. ἐκ τῆς ἡμετέρας περιωπῆς θεωροῦμεν τὴν ἀνάπτυσιν τοῦ Μεσαίωνα μετὰ τοῦ τιμαριωτικοῦ αὐτῆς συστήματος καὶ τῶν δικαστηρίων τῶν αἰρετικῶν ὡς τι πεπαιωμένον. Λοιπὸν ἡ ἀνάπτυξις οὔσα εὐμετάδβλητος καὶ ἀτελείωτος δὲν δύναται νὰ ᾔηται διὰ τὸν παιδαγωγὸν ὀδηγός, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ μεταχειρίζηται μὲν οὗτος ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν κριτικὴν, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀποκρούσῃ αὐτὴν διότι ἡ ἀνάπτυξις εἶναι τὸ μέσον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κολυμβᾷ ὁ πρόφιμος μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ αὐτοῦ. Ἐκ τούτου τοῦ μέσου πρέπει νὰ δανεισθῇ ὁ παιδαγωγὸς τὰς ὕλας, τὰς ὁποίας χρειάζεται ὁ πρόφιμος πρὸς πνευματικὴν αὐτοῦ τροφήν, πρέπει ν' ἀκολουθῇ τὰ ρεύματα τούτου τοῦ μέσου, ὅπου φαίνονται εἰς αὐτὸν ἐπιτήδεια πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραδοθῇ τυφλῶς εἰς αὐτό.

§ 46.

IV. Ἡ ἀγωγή ἀκολουθεῖτω τὴν μέσσην ὁδὸν μεταξὺ ἰδεολογίας καὶ πραγματισμοῦ.

Ἡ ἀνάπτυξις εἶναι διηλεκτικὴ πρόδοσις ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα ἐν τῷ πνεύματι τῆς τελειότητος. Ταύτης μετέχουσιν αἱ ἀλλήλας διαδεχόμεναί γενεαὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις τῆς ἀπολαύσεως καὶ τῆς ἐργασίας. Πᾶς τις ἀπολαύει τῶν καρπῶν, τοὺς ὁποίους ἐπέπνευε μέχρι τούτου ἡ ἡθοποίησις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ· ἕκαστος ὅμως ὀφείλει καὶ νὰ ἐργάζεται πρὸς τὴν προαγωγὴν ταύτης τῆς ἀναπτύξεως.

Πᾶν ὅ,τι ἐν ταύτῃ τῇ γενέσει ἤδη ἐπετεύχθη, ἐμφανίζεται ὡς πραγματικόν, πᾶν ὅ,τι πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ, ὡς ἰδεῶ-

δαε· πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἢ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, τῶν ἐπαγγελμάτων, τοῦ τύπου, τοῦ συνεταρισμοῦ, ἦσαν ιδεώδη ἀγαθά. Τὴν σήμερον ἀνήκουσιν ἐν ταῖς ἀνεπτυγμέναις πολιτείαις εἰς τὰ πραγματικά.

Καὶ ἡ ἀγωγή δύναται νὰ τεθῆ ὡς πρὸς τὴν μορφήν, τὴν ὁποῖαν ζητεῖ νὰ δώσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ τροφίμου, ἢ ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ, ἢ ἐπὶ τοῦ ιδεώδους σημείου, δύναται ὅμως ν' ἀκολουθήσῃ μέσῃ τινι ὁδῷ μετὰξὺ ἀμφοτέρων. Τοῦτο δὲ ἀπαιτοῦμεν ἐνταῦθα.

Ἐὰν ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ἐπικιδαγωγοῦντο ἐν τῷ πνεύματι πικυλοῦ πραγματισμοῦ μόνον διὰ τὰς ἐν τῷ παρόντι ὑφιστάμενας καταστάσεις, οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον θὰ συνέβαινε τότε τοῦλάχιστον ἐκ μέρους τῆς ἀγωγῆς ὑπὲρ τῆς προόδου τῆς ἀναπτύξεως. Βεβαίως αὕτη δὲν θὰ ἀνεχαιτίζετο διὰ τοῦτο, θὰ ἐξετελεῖτο ὅμως ἄνευ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀγωγῆς καὶ ἐναντίον αὐτῆς.

Ἐὰν δὲ τοῦναντίον οἱ ἄνθρωποι ἐπικιδαγωγοῦντο μόνον διὰ μελλούσας ιδεώδεις καταστάσεις, θὰ ἐκινεῖντο ἐντὸς φαντασιώδους κόσμου καὶ δὲν θὰ ἠὲ χαριστοῦντο ἐν τῷ πραγματικῷ, δηλ. θὰ ἦσαν δυστυχεῖς.

Ἡ ἀληθὴς ἀγωγή ὀφείλει νὰ τηρῇ τὴν μέσῃ ὁδῷ μετὰξὺ τῶν δύο τούτων ἐσχάτων ἀντιθέσεων· ὀφείλει νὰ προσφέρῃ² εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ τροφίμου πρὸς ἀντίληψιν καὶ ἀπόλαυσιν τὸ ἀγαθὸν καὶ τέλειον, τὸ ὁποῖον ἢ ἀναπτύξις μέχρι τῆς ὥρας ἐπέβανε κατ' ἀξίαν τιμῶσα αὐτό· ὀφείλει ὅμως καὶ νὰ ἀποκαλύπτῃ εἰς αὐτὸν καὶ τὰ πρότυπα τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τὰ ὁποῖα εἰς μάτην ἀναζητοῦμεν ἐν τῷ ὑπάρχοντι κόσμῳ.

Ἐργον παντὸς ἀτόμου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ εἶναι νὰ πραγματώσῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰ πρότυπα ταῦτα κατὰ τὸ μέτρον τῶν οἰκείων δυνάμεων καὶ ἀναλόγως τῆς οἰκείας θέσεως διὰ τῆς εἰρηνικῆς ὁδοῦ τῆς ἐργασίας. Εἶναι μὲν βεβαίως τοῦτο ἐν πρώτοις ἔργον τῶν πρώτων καὶ ἀρίστων τοῦ ἡμετέρου γένους· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀγωγή δὲν δύναται νὰ γινώσκῃ πῶς θὰ ἀναπτύχθωσιν αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις τοῦ τροφίμου καὶ ποῖαν

ἐξωτερικὴν θέσιν θὰ καταλάβῃ οὗτός ποτε ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀνάγκη νὰ ποιήσῃ πᾶν ἵνα καταστήσῃ αὐτὸν κατὰ τὸ δυνατόν ἱκανὸν πρὸς ἐκπλήρωσιν τούτου τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

α Δύνατ'ί τις νὰ κρίνῃ μετὰ τῆς μεγίστης ἐπιεικειᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ περὶ αὐτὸν πράγματα, δύναται νὰ ἔχῃ ἀνοικτοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ τὸ ὑπάρχον ἀγκθὸν, καὶ ὅμως ὅλη ψυχῇ νὰ ἦναι προσηλωμένος εἰς τὴν εἰκόνα καὶ εἰς τὴν ἐλπίδα τοῦ τελείου, τὸ ὅποion θὰ φέρῃ ὁ μέλλων χρόνος.» (Νειμεύερος).

ΣΗΜ. Ἡ περὸς α φάσις τῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σημαντικῶς προκεχωρηκυῖα καὶ δὴ καὶ ὕλικῶς, καὶ πνευματικῶς καὶ κοινωνικῶς. Διὰ τῆς τελειοποιήσεως τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς συγκοινωνίας κατέστησαν τὰ ὕλικά ἀγαθὰ προσιτὰ καὶ εἰς τὸν ἐλάχιστον, ὥστε πᾶς τις δύναται νὰ ζῆ βίον ἄξιον τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐλευθερίαν. Εἶναι σπουδαῖον νὰ ἐνθουσιώμεθα τοῦτο· διότι αἱ εὐλογίαι τῆς προόδου τῆς ἀναπτύξεως εἶναι εὐεργεσία, τὴν ὁποῖαν αἱ προηγηθεῖσαι γενεαὶ παρέσχον εἰς τὴν ἡμετέραν γενεάν καὶ εἰς ἕκαστον ἡμῶν. Αὕτη ἡ εὐεργεσία ἀπαιτεῖ κατὰ τὴν «ιδεάν τῆς ἀνταπόδοσεως» ἀνταπόδοσιν, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἡ ιδέα τῆς τελειότητος προτρέπει εἰς προαγωγὴν τῆς ἀναπτύξεως. Αὕτη ἡ περικύτρω προαγωγὴ εἶναι ἡ φυσικὴ ἀνταπόδοσις τῶν εὐεργεσιῶν, τὰς ὁποῖας ἐπιδαφιλεῖ τοσοῦτον ἀφθόνως εἰς ἕκαστον ἄτομον ὅ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἀνάπτυξις.

§ 47.

V. Ἡ ἀγωγὴ ἔστω ἀληθής.

Ἀληθής εἶναι ἡ ἀγωγὴ, ἐὰν ἐν ταῖς παρὰσκευαῖς καὶ ταῖς ἀποτελέσμασιν αὐτῆς τὸ *φαιρόμενον* ἀντιστοιχῇ εἰς τὰ πράγματα. Τοῦτο ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸν παιδαγωγὸν καὶ ὡς πρὸς τὸν τρώφιμον.

Ἡ ἀγωγὴ δὲν εἶναι ἀληθής, ἐὰν ἀρκῆται εἰς *φαινομένην ἐπιτυχίαν* ἢ μάλιστα ἐργάζεται πρὸς φαινομένην ἐπιτυχίαν· ἐὰν λοιπὸν θηρεύῃ ἀντὶ τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἰσχύος τοῦ χαρακτηῆρος ἀπλῆν προσποίησιν, ἀντὶ βασιμῶν γνώσεως ἐξωτερικὴν ἐπιτυχίαν ἐν ταῖς ἐξετάσεσιν.

Ἐκ πάντων τῶν μέτρων καὶ παρὰσκευῶν τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ ἐκλάμπῃ τὸ πνεῦμα τῆς *φιλοληθείας*, πενταχοῦ πρέ-

πει νὰ διδῆται σημεῖα εἰς τὸ ν' ἀποτελῶσι τὴν οὐσίαν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀγχοῦ οὐχὶ μόνον αἰ ἐξωτερικαὶ μορφαί, ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ οὐσία ἢ πληροῦσιν αὐτάς.

Τοῦτο τὸ πνεῦμα τῆς φιλαληθείας ὀφείλει πρὸ πάντων ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἐκδηλοῖ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ προσώπῳ. Τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη ἔστωσιν μακρὰν αὐτοῦ· οὐδέποτε πρέπει ν' ἀπατήσῃ τὸν τρόφιμον, οὐδέποτε νὰ πράξῃ μόνον πρὸς τὸ θεαθῆναι.

Ἡ μεγίστη ἀξία πρέπει νὰ δοθῇ καὶ εἰς τὴν εὐλιχρίνειαν καὶ φιλαλήθειαν τοῦ τροφίμου. Ὁ παιδαγωγὸς ὅς προσέχη ἰδίῳ νὰ μὴ ἀπωθῆ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν τρόφιμον διὰ πνεύματος σκυθρωποῦ καὶ νὰ μὴ ὦθῃ αὐτὸν δι' ἀνοήτου ἀυστηρότητος εἰς τὸ ψεῦδος καὶ εἰς τὴν ὑπόκρισιν.

Οὐδὲν κοσμεῖ τὸν παιδαγωγὸν μᾶλλον, οὐδὲν ἐνεργεῖ μετὰ μείζονος εὐλογίας ἐν τῇ ἀγωγῇ, ἢ ἡ ἐλλογος ἐπιείκεια πρὸς τὰ σφάλματα καὶ τὰς ἀποπληνήσεις τοῦ τροφίμου, ἐὰν ὁμολόγησεν οὗτος αὐτὰ καὶ ἐξῆλειψεν ἠθικῶς διὰ πραγματικῆς μετανοίας.

Τὸ τιμωρεῖν ὅπου ἡ τιμωρία οὐδένα πλέον σκοπὸν ἔχει εἶναι καθαρὰ βραδύτητας. Ἐνταῦθα δὲ εἶναι ἀνγκυαία τιμωρία, ἀλλὰ χειρῶν ἀγωγία.

Ἡ δεσποτικὴ ἀγωγή διαφθείρει τὰ πάντα ἄγουσα τὸν τρόφιμον εἰς ἀνισθησίαν καὶ ψευδολογίαν.

ΣΗΜ. Ὅσοι μᾶλλον εἶναι ὁ κόσμος, ἐν τῷ κινεῖται ὁ ἐνήλιξ, κόσμος τῆς ἀπάτης καὶ τοῦ ψεύδους, ὅσοι μείζονα εἶναι τὰ δελεάσματα τοῦ πρακτικοῦ βίου τὰ κινουῦντα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ν' ἀποκητῆ ἐξωτερικὰ ὀφελείας διὰ ψεύδους, ὑποκρίσεως καὶ διαστροφῆς τοῦ χαρακτήρος, τοσούτω μᾶλλον ὀφείλει ἡ ἀγωγή νὰ ἐργάζεται πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ πνεύματος τῆς ἀληθείας. Δυστυχῶς αὐτοὶ οἱ παιδαγωγοὶ ἄγουσιν οὐχὶ σπανίως τοὺς παῖδας εἰς τὸ ψεῦδος δισχυρίζομενοι ἐνώπιον τῶν παίδων πράγματα, περὶ ὧν οὗτοι γινώσκουσιν ὅτι δὲν εἶναι ἀληθῆ (ὁ πελαργὸς φέρει τὰ παῖδια, ὁ Χριστὸς δίδει τὰ δῶρα τὴν παραμανὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ἔρχεται ὁ βρυκόλακας) ἐπιτρέποντες εἰς αὐτοὺς μικρὰ ἀθῶα ψεύδη πρὸς ἄλλους, ἢ ἐκδηλοῦντες εὐαρέσκειαν ἐν τῇ παρ' αὐτοῖς ἀναπτύξει σαρματικῆς πανουργίας, ἐπιπίπτοντες κατὰ τῶν μικρῶν ἐπὶ μικροῖς παραπτώμασι μετὰ βαρβαρικῆς ἀυστηρότητος, ζητοῦντες νὰ ἐκβιάσωσι παρ' αὐτῶν ἰερεξιστασικῶ τῷ τρόπῳ ὁμολογίας καθ' ἑαυτῶν, ὅπου καὶ αὐτὸς ὁ ποινικὸς νόμος χρηγεῖ εἰς τοὺς ἐνήλικας τὴν εὐεργεσίαν.

τοῦ νὰ μὴ ἀναγκάζωνται νὰ μαρτυρῶσι καθ' ἑαυτῶν. Ἀσπὸν ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἀγωγῆς ὀφείλει νὰ ἦναι κατὰ τὸν Νειμεύερον τὸ νὰ δεῖξωμεν εἰς τοὺς τροφίμους ὅτι ἡ χρηστότης τιμᾶται ὑπὲρ πᾶν, ὅτι ἡ τιμιότης καὶ εὐκρίνεια μετριάζει καὶ αὐτὰς τὰς ἐναργεστάτας παραβιάσεις τοῦ καθήκοντος, εἰ καὶ δὲν καθιστᾷ αὐτὰς πάντοτε ἀτιμωρήτους· ὅτι τὸ ψεῦδος καὶ ὁ ὄλος ἐπαυξάνουσι τὴν ἐνοχλήν, ὅτι ἡ εὐκρίνεια πάντοτε ἀνταρτεῖται δι' ἐμπιστοσύνης, ὅτι ἡ ἐλαχίστη ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς ἀληθείας τιμωρεῖται τοῦλάχιστον διὰ δυσπιστίας καὶ εὐρίσκει πάντοτε ὀλιγωτέραν πίστιν, ὅσαυτον χυρότερον κατεδολιεύθη τις τὴν πίστιν. Ἐπειτα ἄς διευκολύνη τις εἰς τὸν μαθητὴν τὴν παρρησίαν, ἄς μὴ φέρῃ αὐτὸν εἰς πειρασμὸν, ἄς μὴ περιβάλλῃ αὐτὸν διὰ τεχνητῶν ἱερέεταστοῦ ἐρωτήσεων, ἄς μὴ ὑποκρίνηται τις εὐκόλως τὸν ἀγνοοῦντα, ἐὰν θέλῃ ν' ἀποσπάσῃ παρ' αὐτοῦ ὁμολογίαν τινὰ, καὶ ἄς ἀπαλλάττῃ αὐτὸν ἐξομολογήσεων, ἐὰν δύναται νὰ προΐδῃ ὅτι ἡ καρδιά αὐτοῦ ἤθελε πάθει λίαν ἐν αὐταίς.

§ 48.

VI. Ἡ ἀγωγή ἔστω ἐνιαία.

Ἐνιαία καθίσταται ἡ ἀγωγή ἐὰν πάντα τὰ μέτρα αὐτῆς τείνωσι πρὸς τὸν ὕψιστον σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. Ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ συνείδησιν τούτου τοῦ σκοποῦ καὶ πάντα τὰ μέτρα αὐτοῦ πρέπει νὰ ἦναι μόνον μέλη μιᾶς ἀλύσεως, μέρη ἐνὸς ὀργανικοῦ ὅλου.

Αἱ διάφοροι παιδαγωγικαὶ ἐνέργειαι πρέπει νὰ τεθῶσιν εἰς ἐσωτερικὴν ἀρμονίαν ἵνα προέρχηται ἐξ αὐτῶν ὅλη μόρφωσις.

Αὕτη ἡ ἀρμονία ἀνέγκη νὰ ἐπικρατῇ κατὰ τρεῖς ὀφείεις· ἐν τοῖς μέτροις τοῦ αὐτοῦ παιδαγωγοῦ τοῖς χρονικῶς ἀφιστημένοις ἀπ' ἀλλήλων, ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν παιδαγωγικῶν μέσων τῶν συμπληρουμένων ἀλλήλα καὶ ἐν τῇ συνεργείᾳ τῶν παιδαγωγούντων προσώπων κατὰ τὴν ἀγωγήν τοῦ αὐτοῦ τροφίμου.

Ὁ παιδαγωγὸς πρέπει πρὸ πάντων νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς ἑαυτὸν καὶ νὰ μένῃ ἀκόλουθος πρὸς ἑαυτόν. Πᾶσα ἀυθαίρεσία, πᾶν πείραμα ἐπὶ τοῦ τροφίμου γινόμενον ἄς μένῃ ἀποκεκλεισμένον τῆς ἀγωγῆς.

Καὶ τὰ διάφορα παιδαγωγικὰ μέσα, π.χ. ἡ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα, ἡ χρησιμὴ καὶ ἡ προσοχή, ἡ παιδονομία καὶ ἡ ὀδηγία, πρέπει νὰ συμπληρῶσιν καὶ ὑποστηρίξωσιν ἀλλήλα.

Δυσκολωτάτη καθίσταται: ἡ ἀγωγή ὅπου ἡ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα εὐρίσκονται εἰς διαφωνίαν.

Ὅπου τέλος πολλὰ πρόσωπα ἐκτελοῦσι τὴν ἀγωγὴν, ἐκεῖ ἀπαιτεῖται ἡ κοινὴ βουλή καὶ γνώμη καὶ συμπραξίς ἵνα μὴ παραλύηται ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐνὸς διὰ τῶν μέτρων τοῦ ἄλλου. Οὕτω πρέπει ἰδίᾳ νὰ συνεργάζωνται ὁ πατήρ καὶ ἡ μήτηρ, ἡ σχολὴ καὶ ἡ οἰκία. Ὅπου ἐν τινι τάξει τοῦ σχολείου ἢ ἐν τινι παιδευτηρίῳ συνεργάζονται πολλοὶ διδάσκαλοι, ἐκεῖ εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ μένωσιν ἐν διηνεκεῖ συνεννοήσει διὰ περιόδων συνεδριάσεων. Τὸ σύστημα, καθ' ὃ εἰς διδάσκαλος διδάσκει ἅπαντα τὰ μαθήματα τῆς τάξεως, ὑπερέχει σημαντικῶς τοῦ τῶν ἐιδικῶν διδασκάλων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐμπιστεύεται τὴν ὅλην ἀγωγὴν εἰς μίαν μόνην χεῖρα.

Ἐὰν ἐνθυμηθῆ τις ὅτι ἐν τῇ ἀγωγῇ ἐνὸς ἀνθρώπου συνεργάζονται οὐ μόνον γονεῖς καὶ διδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ θεοὶ, θεῖκι, ὑπερέτρικι καὶ συμπίκτορες, καὶ ὅτι ἐκτὸς τούτων μετέχουσιν αὐτῆς τρεῖς ἰσχυροὶ μυστικοὶ συνεργάται (§ 4), κατανοεῖ ὅτι δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ δώσῃ τις εἰς τὴν ἀγωγὴν τὴν ἀπαιτουμένην ἐνότητά, μάλιστα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐποχῇ, ὅτε αἱ βιωτικαὶ σχέσεις καθίστανται μᾶλλον περίπλοκοι, οἱ δὲ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσι πλέον ἐν τῷ ἥθει καὶ τῇ περὶ δόσει τὸν ὁδηγόν, τὸν ἄποτον εἶχόν ποτε.

ΣΗΜ. Ἡ σχολὴ ὀφείλει νὰ ἐπωφεληθῆ πᾶσαν εὐκαιρίαν ἵνα τηρῇ ἑαυτὴν ἐν συνεννοήσει καὶ ἀλληλεπιδράσει πρὸς τὴν οἰκίαν. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἀγωγῆς ἐν τοιαύταις περιπτώσει προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι ἡ οἰκία ἀρνεῖται τὴν συμπράξιν, ἐνίοτε μάλιστα καθαρῶς ὅτι ὑποδόμησεν ἡ σχολή.*

* Μόνον ὅταν ἔνθεν μὲν ἡ οἰκία παρακολουθῆ μετ' ἐνδιαφέροντος τὴν ἐπέκτασιν τῆς γνώσεως, δυνάμεως καὶ βουλήσεως, τὴν ὅποιαν παράγει ἡ σχολή, αἱ δὲ ἐντυπώσεις τῆς σχολῆς εὐρίσκουσιν ἐν αὐτῇ ἠχώ, ἔνθεν δὲ ἡ σχολὴ γινώσκει νὰ ἐνισπείρῃ τὰς διδασκαλίας καὶ τὰς προτροπὰς αὐτῆς ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐποπειῶν τῷ παρασκευασθέντι ἐν τῇ οἰκίᾳ, μόνον τότε φθάνουσιν ἕως εἰς τὰ βῆθη τῆς ψυχῆς τὰ συνηνωμένα ἀποτελέσματα ἀρτιφοτέρων, ἐν οἷς ὀριμάζουσι τὰ φρονήματα καὶ λαμβάνουσι τὰ σπέρματα τοῦ χαρακτῆρος.

VII. Ἡ ἀγωγή ἐστὼ νοήμων μεταχειριζομένη ὀρθῶς τὰ παιδαγωγικὰ μέσα.

Ἡ ὀρθὴ χρῆσις τῶν παιδαγωγικῶν μέσων κανονίζεται ὑπὸ τῶν ἐξῆς περικυκλωμάτων·

1) Οὐδὲν ὑπάρχει παιδαγωγικὸν μέσον δυνάμενον νὰ καταστήσῃ περιττὰ πάντα τὰ λοιπά. Ἡ ἀγωγή δὲν δύναται νὰ θεμελιωθῇ ἀποκλειστικῶς οὔτε ἐπὶ προσταγῶν, οὔτε ἐπὶ διδασχῶν, οὔτε ἐπὶ ποιῶν. Πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς θὰ ἀποδειχθῇ ὡς κτὰ ἄλληλον ὅτε μὲν τοῦτο, ὅτε δ' ἐκεῖνο τὸ μέσον, ἢ κτὰ τὰς περιστάσεις καὶ συνδυασμὸς τις πολλῶν παιδαγωγικῶν μέσων.

2) Ὅπου ἀρκοῦσιν ἡπιώτερα μέσα, ἄς ἀποφεύγῃ τις τὰ ἰσχυρότερα. Ἡ προσταγὴ καὶ ἡ ἀπχορεύσις εἶναι ἰσχυρότερα ἢ ἡ διδασχὴ καὶ τὸ παράδειγμα· ἡ ποιὴ ἰσχυρότερη ἢ ἡ ἀμοιβή. Ὅπου λοιπὸν ἀρκεῖ ἡ προσταγὴ, δὲν θὰ κτὰ φύγῃ τις εἰς τὴν ἀμοιβὴν ἢ τὴν ποιήν.

3) Πᾶν παιδαγωγικὸν μέσον ἔχει πρὸς τῇ καλῇ αὐτοῦ ὄψει καὶ τὴν ὑποπτον καὶ δύναται νὰ καταστῇ ἐπικίνδυνον διὰ κτὰ χρήσεως καὶ ὑπερβολῆς. Ἡ διδασχὴ προκλεῖ τὴν ἀμφιβολίαν καὶ δύναται νὰ γεννήσῃ τὴν πρόωρον γηραιοφροσύνην καὶ τὴν ἀκαίρον περιέργειαν, ὁ ψόγος ἀμβλύνει, ἡ ἀμοιβὴ καθιστᾷ κενόδοξον, τὸ παράδειγμα φέρει μετὰ τοῦ ἀγχοῦ καὶ κακὸν κτλ.

4) Τὰ παιδαγωγικὰ μέσα ἐνεργοῦσιν, ἐὰν μεταχειρίζηται τις αὐτὰ ἀκολούθως. Τοῦτο ἔπεται ἤδη ἐκ τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀγωγῆς. Ὅ,τι τις ἐν τινι περιπτώσει ἐχορήγησεν, ἐπεδοκίμασεν, ἐπέταξε, δὲν πρέπει νὰ ψέγῃ, ἀρνήται, ἀπχορεύῃ ἐν ἄλλῃ περιπτώσει. Ἐνταῦθα βεβλῖως πρέπει ν' ἀποβλέπῃ τις καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἡλικίας καὶ τῆς μορφώσεως καὶ εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν περιστάσεων. Ὅ,τι ἀρνεῖται τις εἰς τὸ νῆπιον, δύναται νὰ χορηγήσῃ εἰς τὸν πᾶντα. Ἐνταῦθα ἀνήκει πρὸς τοῦτοις καὶ ὅτι αἱ προσταγαὶ πρέπει νὰ ἐκτελῶνται, οἱ νόμοι νὰ τηρῶνται, αἱ ὑποσχέσεις καὶ ἀπειλαὶ νὰ ἐκτελῶνται.

5) Δὲν πρέπει νὰ γίνηται τοσαύτη χρῆσις τῶν παιδαγω-

γικών μέσων, ὥστε νὰ καταρτῶσιν εἰς ἀχρησίαν. Τοῦτο ἰσχύει ἰδίᾳ περὶ τῶν ἰσχυροτάτων παιδαγωγικῶν μέσων, τῶν ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐνέργεια ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φειδωλῆς χρήσεως αὐτῶν καὶ τὰ ὁποῖα διὰ τοῦτο δύναται τις νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἐκτακτὰ παιδαγωγικὰ μέσα. Καθ' ἑκάστην δύναται τις νὰ διδάσκη, ὀφείλει ὅμως νὰ μὴ τιμωρῇ καθ' ἑκάστην.

β) Τὰ παιδαγωγικὰ μέσα τέλος ἀνάγκη νὰ εὐρίσκωσι τὸ στήριγμα καὶ τὴν τελείωσιν αὐτῶν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ παιδαγωγοῦ. Οὐδὲν ὑπάρχει παιδαγωγικὸν μέσον δυνάμενον νὰ περριχάγῃ τὸ προσήκον ἀποτέλεσμα καθ' ἑαυτὸ, ἐξ ἀντικειμένου, ἄνευ συμπαθητικῆς μεσιτείας τοῦ παιδαγωγοῦ. Τοῦτο διακρίνει τὴν ἀγωγὴν οὐσιωδῶς τῆς ἱατρικῆς· ἐν τούτῳ μᾶλλον σημεινοῦσι τὰ μέσα, ἐν ἐκείνῳ μᾶλλον ὁ μεσιτεύων. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἐπισφαλὲς ἰδιαιτέρων παιδαγωγικῶν συνταγῶν, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦσι μόνον ἐν τῇ χειρὶ τοῦ μεμορφωμένου καὶ ἠθικοῦ παιδαγωγοῦ, ὡς καὶ τὸ ἀδύνατον τοῦ μηχανοποιῆσαι τὴν ἀγωγὴν. Διὰ τοῦτο τὸ παράδειγμα τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι τὸ ἀφανέστατον μὲν, σπουδαιότατον δὲ τῶν παιδαγωγικῶν μέσων.

ΣΗΜ. Οὕτω ἐφθάσαμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκθέσει τῶν παιδαγωγικῶν μέσων καὶ τῶν παιδαγωγικῶν ἀρχῶν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ παιδαγωγοῦ. Τοῦτο καθαγιάζει πάντα τὰ παιδαγωγικὰ μέσα καὶ χορηγεῖ εἰς αὐτὰ τὴν προσήκουσαν δύναμιν. Διὰ διπλοῦ δεσμοῦ συνδέεται ὁ τρόφιμος μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ, διὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς ἀγάπης· διὰ τοῦ μὲν ἐξυψοῦται ὁ παιδαγωγὸς ὑπὲρ τὸν τρόφιμον, διὰ τῆς δὲ συγκαταβαίνει ἡπίως πρὸς αὐτόν. Ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ ὁ μὲν πατὴρ ἐκπροσωπεῖ κυρίως τὸ ἀξίωμα, ἡ δὲ μήτηρ μάλιστα τὴν ἀγάπην. Τὸ μὲν ἀξίωμα στηρίζεται ἐπὶ τοῦ σεβασμοῦ ἡ δὲ ἀγάπη ἐπὶ τῆς κλίσεως. Ἐν τῇ σχολῇ πρέπει ὁ διδάσκαλος μάλιστα ν' ἀπολαύῃ τοῦ σεβασμοῦ· εὐτυχῆς, ἐὰν δύνῃται νὰ ἐλκυσθῇ καὶ τὴν ἀγάπην τῶν μαθητῶν. Διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς ἀγάπης καθίστανται πάντα τὰ παιδαγωγικὰ μέσα δραστηκώτερα· τὸ χορηγηθὲν γίνεται δεκτὸν μετὰ χαρᾶς, τοῦ μὴ χορηγηθέντος εὐχαρίστως ὑφίσταται ὁ μαθητὴς τὴν στέρησιν· τὰς διαταγὰς ἀκολουθεῖ προθύμως, τὰς ἐντολὰς ἐκτελεῖ μετὰ ζήλου, τὸ ἀφανέστατον ἀντικειμενον, ἐν βλέμμα, μία λέξις γίνεται διδαχὴ· καὶ αὐτὴ ἡ ποινὴ, ἐὰν τὸ πρᾶγμα καταστήσῃ μέχρι ποινῆς, λαμβάνει ὑψηλοτέραν σημασίαν ἀποβάλλουσα διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τῆς δυσμενείας τὸ ἐπικίνδυνον· αἱ διδασκαλαὶ ὁμιλοῦσιν ἀπὸ καρδίας εἰς τὴν καρδίαν, τὸ δὲ παράδειγμα

γωγική δὲν δύναται νὰ πράξῃ ἄλλο τι, ἢ ν' ἀναβιβάσῃ τὸν παιδαγωγὸν εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἔργου αὐτοῦ, καὶ νὰ δείξῃ εἰς αὐτὸν τοὺς ὅρους, ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται πᾶσα ἐπιτυχία ἐν τῇ ἀγωγῇ. Πάντα τὰ λοιπὰ πρέπει νὰ προσθέσῃ ὁ παιδαγωγὸς ἐκ τοῦ θησαυροῦ τοῦ οἰκείου αὐτοῦ προσώπου τοῦ καθαρμομένου διὰ τῆς σχολῆς τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως.

ΣΗΜ. 2. Ἐπειδὴ ἡ ἀγωγή δὲν εἶναι μὴχανική ἐν ἔργῳ α, ἀλλ' ἐλευθέρα τέχνη, διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει δι' αὐτὴν μία μόνη ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν ἄγουσα ὁδὸς, ἀλλὰ πολλαὶ τοιαῦται ὑπάρχουσιν ὁδοὶ καὶ ποικίλαι μορφαί. Ἐὰν ἐπιχειρῶμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις νὰ χαρακτηρίσωμεν τὰς κυρίας μεθόδους τῆς ἀγωγῆς, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι αὗται αἱ μέθοδοι δὲν ἀποκλείουσιν, ἀλλὰ συμπληροῦσιν ἀλλήλας, παριστώσα μόνον διαφόρους πλευρὰς τῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας· ὅτι μάλιστα ἡ ἀποκλειστικὴ χρῆσις μιᾶς μόνης μεθόδου, εἴτε τῆς παιδονομίας, εἴτε τῆς συναναστροφῆς, εἴτε τῆς διδασκαλίας, κατ' ἀνάγκην θὰ ἦγεν εἰς μονομέρειαν. Πᾶσα μέθοδος ἀποτελεῖ ἴδιον πρόσθετον εἰς τὸ ὅλον τῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας.

§ 51.

I. Ἡ μέθοδος τῆς ἐπιτηρήσεως.

Ἡ ἐπιτήρησις ἐμφανίζεται ὑπὸ διπλῆν μορφήν·

1) ὡς παρατήρησις τοῦ τροφίμου γινομένη ἵνα καταμάρθωμεν τὴν ἐσωτερικὴν φυσικὴν ποιότητα καὶ τὴν τάξιν τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως, καὶ 2) ὡς ἐξέλεγχις τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ διαγωγῆς γινομένη ἵνα περιορίζωμεν αὐτὸν προσηκόντως καὶ προστατεύωμεν κατὰ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν κινδύνων.

Ἡ παρατηρητικὴ ἐπιτήρησις εἶναι ἐπίσης ἀναγκαίη διὰ τὸν παιδαγωγὸν, ὡς καὶ διὰ τὸν τροφίμον· διὰ τὸν πρῶτον, διότι μόνον τοιοῦτοτρόπως δύναται νὰ τελειοποιηθῇ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ τέχνῃ καταμυθάνων τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς χρήσεως τῶν παιδαγωγικῶν μέσων· διὰ τὸν τελευταῖον, διότι ἡ ἐνέργεια τῆς ἀγωγῆς τότε μόνον δύναται νὰ ἦναι ἐπιτυχής, ἐὰν ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἀτομικότητα τοῦ τροφίμου καὶ προσκολληθῆται εἰς τὴν πορείαν τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως.

Ἡ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτήρησις ἢ ἡ παιδαγωγικὴ ἀστυνομία ἀσκεῖ πάντοτε πρὸς τινὰ ἐπὶ τοῦ τροφίμου διότι περιέχει ἐν

ἐκυτῆ δυσπιστίαν εἰς τὴν δύναμιν ἢ εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ μετὰχειριζώμεθα αὐτὴν μετὰ προσοχῆς.

Ἡ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτήρησις εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαίαι ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀγωγῆς, ὅτε ἡ φυσικὴ ἀδυναμία καὶ ἡ ἠθικὴ ἀσθένεια τοῦ τροφίμου ἀπειτεὶ διηνεκῆ βοήθειαν· περικιτέρω ἀπαιτεῖται ἐκεῖ, ἔνθα ἀπειλοῦσι τὸν τροφίμον φυσικοὶ καὶ ἠθικοὶ κίνδυνοι, ἐὰν π. χ. ἦναι συνηθροισμένοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ πολλοὶ παῖδες ἄνευ ἐργασίας, ὅτε ἐπιχειροῦσι ποικίλους ἀνοησίας, ἅμικ παρατηρήσαντες ὅτι δὲν ἐπιτηροῦνται.¹

Ἡ παιδαγωγικὴ ἀστυνομία δὲν πρέπει ὅμως νὰ προδίδῃ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ περιστέλλῃ πᾶσιν ἐλευθέρων κίνησιν τοῦ παιδὸς καὶ νὰ ὠθῇ αὐτὸν εἰς δολιότητα καὶ ὑπόκρισιν. Ὅσα μᾶλλον προοδεύει ἡ ἀγωγή καὶ εὐρίσκει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ τροφίμου στηρίγματα διὰ τὰ μέτρα αὐτῆς, τοσοῦτω μᾶλλον εἶναι ἀνάγκη προσφέρουσα εἰς τὸν τροφίμον βελτιωτικὰ ἐμπιστοσύνης νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν πρόθυμον ὑπακοὴν καὶ τὴν σύμφωνον τῷ καθήκοντι διαγωγὴν αὐτοῦ. Ἐν οὐδεμιᾷ περιστάσει ἐπιτρέπεται νὰ λάβῃ μυστικὰς καὶ ἐξεζητημένας μορφὰς ἢ νὰ καταντήσῃ μέχρι τοῦ συστήματος τῆς κατασκοπεύσεως ἐνὸς μαθητοῦ διὰ τῶν ἄλλων.

Οὐδόλωσ ὅμως προσκρούει εἰς τοῦτο τὸ νὰ ἀνατίθῃται ἐν τῇ σχολῇ ὡς τιμητικὸν ἄξίωμα εἰς τινὰς ὠριμωτέρους καὶ ἠθικοὺς μαθητάς ἢ ἐπιτήρησις τῶν λοιπῶν ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ διδασκάλου.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἐπιτήρησις εἶναι μάλιστα ἀναγκαία ἐν ἴαν συχναζομένηαι σχολαῖς, ἔνθα συσσωρεύονται πλήθη μαθητῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔρχονται εἰς ἀδιάλυτον ἐπαφὴν καὶ συγχρωτισμὸν παιδαριώδης τρόπος καὶ ἀνοησία, ἀγρία φυσικὴ δύναμις καὶ ἰσχυρὸν συναίσθημα αὐτῆς, ἢ μεγίστη ἀνομοιότης τῶν κράσεων, τῶν κλίσεων, τῶν προδιαθέσεων, ἐκτὸς τούτων πολλὰκις πρόωρος διασπορὰ τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς. (Νεϊμεύερος) «οὕτω δὲ αὐξάνει ἴαν καὶ ἐρεθίζεται ἡ ἐσωτερικὴ εὐκίνησις τῶν μαθητῶν. Ὅτι δὲν σκέπτεται ὁ εἰς, τοῦτο ἐπέρχεται εὐκόλως εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἄλλου καὶ ὅτι οὗτος ἐπινοεῖ, τοῦτο εἶναι ἔτοιμος ἐκεῖνος νὰ ἐκτελέσῃ. Τινὰ πραξικοπήματα τέρπουσι καὶ τοὺς θεμιμένους συντρόφους. ὁ δὲ πρωτοεργὸς αὐτῶν ἐλάθει εἰς ἑαυτὸν τὴν προσοχὴν αὐτῶν· τοῦτο δὲ παύσει καὶ ἄλλους εἰς τὸ νὰ γείνωσιν ἄξι· οἱ οἷας διακρίσεως δι' ὁμοίων πράξεων. Πρὸς τούτοις ἐν τισι σχολαῖς οἱ μαθηταὶ ἀλλάσσοσι συνεχῶς, οἱ μὲν ἔρχονται, οἱ δὲ ἀπέρχονται. Ἐνεκα τούτου μεταβάλλεται πάντοτε

τὸ γενικὸν πνεῦμα τῶν σχολῶν καὶ κυμαίνεται ἀδιακόπως, οὐδέποτε δὲ φθάνει εἰς τοιαύτην σταθερότητα καὶ μονιμότητα, ὥστε νὰ δύνηται τις νὰ ἔχη πίστιν εἰς αὐτὸ, ἐάν ποτε ἤθελε λάβει τὴν ὀρθὴν διεύθυνσιν». (Τσίλλερ).

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀδιάκοπος ἐπιτήρησις ἀποτρέπει τοὺς παῖδας τοῦ νὰ ἀποπειρῶνται καὶ νὰ λαμβάνωσι πείραν ἐαυτῶν· «οἱ παῖδες καὶ οἱ νέοι πρέπει νὰ διακινδυνεύονται, ἵνα γέινωσιν ἄνδρες».

§ 52.

II. Μέθοδος τῆς παιδογομίας (κυβερνήσεως).

Ἡ ἐπιτήρησις δὲν πρέπει νὰ μένη ἀργή, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ κάμνη χρῆσιν τῶν παιδωγωγικῶν μέσων ἵνα διατηρῇ τὸν παῖδα ἐν ταῖς εὐθείαις ὁδοῖς. Διὰ τοῦτου μεταβάλλεται εἰς παιδογομίαν (κυβέρνησιν).

Ἡ φυσικὴ ποιότης τοῦ παιδὸς δεικνύει ῥοπήν πρὸς τὸ ἀτίθασσον καὶ ἀγαλίωτον, τὸ ὁποῖον ἀδιαφοροῦν περὶ ἄλλων ὑπακούει μόνον εἰς τὰς οἰκείας ἐπινοίας καὶ διαθέσεις, ρίπτει τὸν παῖδα εἰς ποικίλους κινδύνους καὶ ἀδιαφορεῖ περὶ πάντων τῶν μέτρων τῶν ἐνηλίκων. Ὁ παῖς δὲν θέλει νὰ κάθηται ἡσυχος, θέλει νὰ λάβῃ πᾶν ἀνὰ χεῖρας, νὰ κταστρέψῃ πᾶν· θέλει ν' ἀναβῇ ὑπὲρ τὸν φράκτιν τοῦ γείτονος, νὰ τύψῃ τοὺς συμπαίκτας, συντόμως εἰπεῖν, πανταχοῦ νὰ ἐπιβῆ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ βούλησιν (§ 13, 2). Ἀγωγή δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ, ἐὰν ἀφίετο εἰς αὐτὸν αὕτη ἡ ἰδιογνωμοσύνη.

Τοῦτο λοιπὸν τὸ φύσει ἀτίθασσον, τὸ ὁποῖον δύναται τις νὰ παρκτηρήσῃ ἐν παντὶ μὴ παιδωγωγῆσθῆντι, διὰ τοῦτο δὲ ἀναγκάσθῃ παιδί, ἀνάγκη νὰ θραυσθῇ· θραύεται δὲ, ἐὰν διασωῶσῃ τις τὴν κοινωνικὴν τάξιν ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ τῆς βίας καὶ ἀνακαλῆ τὸν παῖδα ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς.

Ἡ κοινωνικὴ τάξις εἶναι τετραπλῆ.

1) Ἡ τάξις τῶν προσώπων ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις αὐτῶν σχέσεσι καὶ θέσεσι.

2) Ἡ τάξις τῶν πραγμάτων κατὰ τὴν τοπικὴν αὐτῶν παραλληλίαν.

3) Ἡ τάξις τοῦ χρόνου ὡς διαδοχὴ τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὴν κωδωνοκρουσίαν.

4) Ἡ τάξις τοῦ ἠθους ὡς μορφή τῆς συναναστροφῆς.

Ὁ τρόφιμος πρέπει ν' ἀνγκυλάσσεται νὰ σέβηται τὰ πρόσωπα ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν δικαίων αὐτῶν, ν' ἀφήνῃ τὰ πράγματα ἐν τάξει, νὰ τηρῇ τὸν χρόνον καὶ νὰ φυλάττῃ τὴν ἐξωτερικὴν εὐσηχημοσύνην.

Τὸ ἄθροισμα τῶν διατάξεων καὶ ἐπενεργειῶν, αἵτινες προέρχονται ἐκ τῆς ἀγωγῆς ἵνα διατηρῶσι τὸν τρόφιμον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς κοινωνικῆς τάξεως, εἶναι ἡ παιδονομία. Τὰ παιδαγωγικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ἡ παιδονομία, εἶναι ἀρνήσεις καὶ βίαια, προσταγὴ καὶ ἀπαγόρευσις, ἀπειλὴ καὶ ποινὴ.

Ἡ παιδονομία ἀδιαφοροῦσα ἐν πρώτοις περὶ ἠθικῶν ἐπενεργειῶν καὶ τείνουσα μόνον εἰς τὸ νὰ διατηρῇ τὸν τρόφιμον ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς τάξεως δὲν εἶναι μὲν ἀκόμη ἀγωγή, εἶναι ὅμως οὐσιώδης προϋπόθεσις αὐτῆς καθιστώσα δυνατὴν τὴν σκόπιμον ἐπέμβασιν εἰς τὴν κατὰ φύσιν ἀνάπτυξιν τοῦ τροφίμου.

Ἐμμέσως ὅμως γίνεται καὶ ἀγωγή ἀποκαθιστώσα διὰ τῆς διατηρήσεως τοῦ τροφίμου ἐντὸς τῶν κοινωνικῶν ὁρίων καὶ διὰ τῆς ὑποταγῆς αὐτοῦ ὑπὸ τὴν βούλησιν τοῦ παιδαγωγοῦ τὴν γενικὴν μορφήν τῆς ἠθικότητος, τουτέστι τὴν ὑποταγὴν τῆς βουλήσεως ὑπὸ ὑψηλότερον νόμον. Ἀπὸ ταύτης τῆς ὑποταγῆς μέχρι τῆς κυρίως ἠθικῆς ὑπακοῆς εἶναι μόνον ἐν βῆμα ἀκόμη, τὸ ὁποῖον κατορθοῦται διὰ τῆς προσθήκης τῆς ἐλευθέρου ὑποταγῆς ἀντὶ τῆς ἐξηρακασμένης. Οὕτω παιδαγωγεῖ ἡ μήτηρ τοὺς παῖδας ἤδη διὰ τοῦτου ὅτι κρατεῖ αὐτῶν παιδονομῶσα, ἔστω κατ' ἀρχὰς καὶ μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἔχῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Ἐπίσης εἶναι ἤδη εἶδος ἀγωγῆς ἡ ἐξωτερικὴ τάξις, ἣν τηρεῖ ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ σχολῇ.²

Λοιπὸν ἡ κατ' ἀρχὰς ἀκόμη μὴ σκοπούμενη, ἀλλὰ καὶ μὴ ἐλλείπουσα παιδαγωγικὴ ἐνέργεια τῆς παιδονομίης συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἐθίζει εἰς τὴν ὑπακοήν.

Οὕτω ἡ παιδαγωγικὴ παιδονομία εἶναι εἰκὼν τῆς αὐτονομίης, εἰς ἣν ὀφείλει ποτὲ νὰ ὑποχωρήσῃ.³

ΣΗΜ. 1. Ἀντὶ γνησίας βουλήσεως ἀπειρασίζουσας ὑπὲρ καταλλή-

λου διαγωγῆς ἐκρήγνυται ἐν ἀναγωγῷ παιδί ἀγρία, ἀχαλίνωτος ἐνέργεια, ἣτις στρέφεται τῆδε κάκεισε, ἣτις εἶναι πηγὴ ἀταξιῶν, ἣτις προσβάλλει καὶ ἐνοχλεῖ τὰς ἐνασχολήσεις καὶ διατάξεις τῶν ἐνηλίκων, ἣτις ἀπειλεῖ κίνδυνον εἰς τὴν οἰκειαν ὑγείαν καὶ εἰς τὸ μέλλον πρόσωπον τοῦ παιδός. Ὑπὸ τῆς ὀρμῆς ἀγρίων ἐπιθυμιῶν ἐρεθίζεται ὁ παῖς νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῶν ὁρίων αὐτοῦ. Δοιοὺν ἀντὶ τοῦ νὰ ῥυθμίζηται πρὸς λόγους, ἐξ ἀντικειμένου παραδίδεται ὁ παῖς διηλεκτῶς εἰς τὰς ἐξ ὑποκειμένου κυμάνσεις τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, ὅπως διεγείρονται ἐν αὐτῷ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν. Διὰ τοῦτο ἐκτελεῖ ἐν πάσῃ στιγμῇ ἀμέσως ὅτι ἐπέρχεται εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ καὶ μετεβλήθη ἐν αὐτῷ εἰς ἐπιθυμίαν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ παιδαγωγικὴ κυβέρνησις (παιδονομία) εἶναι τὸ ἀντίστροφον τῆ πολιτικῆς κυβερνήσεως. Ὁ σκοπὸς τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως δὲν εἶναι νὰ καταστήσῃ τοὺς πολίτας ἐναρέτους καὶ εὐτυχεῖς, ἀλλὰ μόνον νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν αὐτῶν διὰ διατηρήσεως τῆς δικαιολογικῆς τάξεως. Αὕτη ἡ τάξις ἐπιβάλλει εἰς ἕκαστον ἄτομον λίαν ἐπαισθητὴν πίεσιν, εἰς ἣν ὅμως ὑποκύπτει τοῦτο λίαν εὐχαρίστως, διότι γινώσκει ὅτι αὕτη ἡ πίεσις εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῶν μεγάλων ἐκείνων ὠφελειῶν, τὰς ὁποίας ἀρύεται ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ συνδέσμου. Ἐν τῇ πολιτείᾳ οἱ πλείστοι τῶν πολιτῶν, δηλ. ἅπαντες οἱ εὖ φρονούντες καὶ πνευματικῶς ὑγιεῖς κυβερνῶνται ἀφ' ἑαυτῶν, χωρὶς νὰ γείνη ἀνάγκη νὰ λάβῃ μέτρα περὶ αὐτῶν ἡ κυβερνητικὴ δύναμις. Τοιαῦτα μέτρα λαμβάνονται μόνον κατὰ τῶν ἀσθενῶν τὴν ψυχὴν, τῶν ἀσώτων, τῶν διαπραττόντων κοινὰ καὶ πολιτικὰ ἐγκλήματα. Οὕτω καὶ ἐν τῇ παιδονομίᾳ (τῇ παιδαγωγικῇ κυβερνήσει) τοῦ ἀγαθοῦ παιδός δεσπόζει ἡ γενικὴ καὶ εἰθισμένη τάξις προθύμως ὑποτασσομένου εἰς ταύτην τὴν τάξιν καὶ ἐὰν δὲν κατανοῇ κατ' ἀρχὰς τὴν ὠφέλειαν αὐτῆς.

ΣΗΜ. 3. Ἡ παιδαγωγικὴ κυβέρνησις (ἡ παιδονομία) μονιμοποιεῖται κατ' ὄλιγον, ἐν ᾧ μέτρῳ ἐπιτυγχάνει νὰ ἐθίσῃ τοὺς παῖδας εἰς τὴν ὑπακοήν. Ὅπου λείπει αὕτη, ἐπέρχεται ἀναρχία, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦ παιδαγωγοῦ δύναται νὰ διατηρηθῇ τεχνητῶς μόνον διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς τρομοκρατίας. Ἐν οἰκογενείαις, ἐν αἷς οἱ παῖδες ἕνεκα τῆς ἀδυναμίας τῶν γονέων ἐπιτρέπεται νὰ πράττωσιν ὅτι θέλουσι, διαδέχονται ἀλλήλας ἀχαλίνωτος ἀναρχία καὶ παιδαγωγικὰ καταστροφά. Ἐκ δὲ τῶν σχολείων, τὰ ὁποία ἀπειλεῖ ἕνεκα τῆς ἐκπεπτωκυίας σχολικῆς τάξεως ἡ ἀναρχία, ἀκούεται ἡ ἐπικλησις τῆς ῥάβδου.

§ 53.

III. Ἡ μέθοδος τῆς θεραπείας (τροφῆς).

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει πλῆθος ἀναγκῶν, αἵτινες βιάζουσι πρὸς πλήρωσιν, καὶ αἱ ὁποῖαι, ἐὰν ἀρριρευθῇ ἐξ αὐτῶν αὕτη ἡ πλῆ-

φύσεις, οὐ μόνον κωλύουσι τὴν μέλλουσαν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ γίνονται πηγὴ ἀταξιδῶν.

Ἀπέναντι τούτων τῶν ἀναγκῶν ἴσταται ἡ φυσικὴ ἔνδειξ, ἣτις ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τῶν ἐνηλίκων. Ἡ βοήθειξ ἐκδηλοῦται ὡς θεραπεία τοῦ παιδός, δηλ. ὡς μετ' ἀγάπης πληρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ. Ἡ πρώτη ἀγωγή εἶναι ἀπλή «θεραπεία» (τροφή), ἣτις οὐδένα ἄλλον σκοπὸν προτίθεται ἢ τὴν δι' ἐσκεμμένης θεραπείας αὐξήσιν τοῦ παιδός.

Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς περαιτέρω σταδίοις τῆς περιόδου τῆς ἀγωγῆς, ἐν οἷς ὁ πρόφιμος γίνεται μᾶλλον αὐτεξούσιος, τὴν ἀγωγήν ἐνδιαφέρει πολὺ ἂν πληροῦνται αὐταὶ αἱ ἀνάγκαι καὶ πῶς πληροῦνται· διότι ἐκ τοῦ τρόπου ταύτης τῆς πληρώσεως ἐξαρτῶνται αἱ σπουδαιόταται ιδιότητες τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἀνθρώπου.

Ὡς πρὸς τὸ ἐνδίδειν εἰς τὰς ἀνάγκας ἐν γένει δύνανται νὰ νοηθῶσι δύο ὑπερβολαὶ, αἵτινες ἀντίκεινται ἀλλήλαις ὡς μαλθακότης καὶ σκληραγωγία· ἡ παιδαγωγικὴ θεραπεία θὰ φύγῃ μὲν τὴν πρώτην, δὲν θὰ ἀκολουθήσῃ δὲ τὴν τελευταίαν μέχρις ἐσχάτων.

Ἐν γένει ἡ θεραπεία ἐκδηλοῦται ὡς χορηγία τοῦ ἀναγκαιού, ἄρρησις τοῦ ὑπερμέτρου, προσαγωγή τοῦ ὠφελίμου, ἀπόχρυσις τοῦ βλαβεροῦ. Ἡ χορηγοῦσα θεραπεία ἐμψυχοῦται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἀγάπης, ἣτις ἀντανεκλάται ἀπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ ἐπὶ τὸν πρόφιμον. Ἡ ἀρνούμενη θεραπεία εἶναι σχολὴ τῆς στέρησεως, ἣτις ἄγει εἰς τὴν ἰσχὺν τῆς βουλήσεως, ἐπομένως καὶ εἰς τὴν τελειότητα.

Ἐν τῷ ὀρθῷ μέτρῳ τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως φανεροῦται ἡ περίσκεψις τῆς παιδαγωγικῆς θεραπείας.

Ἐπειδὴ ἐκ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου προέρχονται αἱ ἐπιθυμίαι, αἵτινες ἄγουσι διὰ πληρώσεως εἰς ποικίλην βούλησιν, εὐκόλως κατανοεῖται ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ θεραπεία ῥυθμίζουσα θετικῶς διὰ τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως τὴν τάσιν τῆς βουλήσεως εὐρίσκειται ἐν στενοτάτῃ σχέσει πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἠθικότητος. Αἱ ἀρεταὶ τῆς ἐγκρατείας, τῆς ἀποχρῆς, τοῦ θάρρους, τῆς καθαρότητος, καὶ εὐσημοσύνης, τῆς ἀγάπης τῆς

τάξεως δύνανται εύκόλως νά ἐμφυτευθῶσιν εἰς τὸν παιδα διὰ περισεκεμμένης θεραπείας.

Ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν μέτρων αὐτῆς ἡ θεραπεία στηρίζεται ἔνθεν μὲν ἐπὶ τῆς ἐπιτηρήσεως, ἔνθεν δὲ ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως (παιδονομίας).

ΣΗΜ. 1. Ἡ θεραπεία εἶναι ἡ κυρία παιδαγωγικὴ μέθοδος ἐν τῇ πλήρει ἀγάπῃ πατρικῆ οἰκίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀγωγῇ τοῦ παιδικοῦ κήπου (νηπιαγωγείου) πρωταγωνιστεῖ καὶ σημαίνει τι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δημοτικῇ σχολῇ. Ἡ σχολὴ ὀφείλει νά θεραπεύῃ τοὺς τροφίμους αὐτῆς χορηγοῦσα εἰς αὐτοὺς τὸν ἀναγκαῖον ἀέρα, τὸ ἀναγκαῖον φῶς, τὴν ἀναγκαῖαν κίνησιν καὶ ἀπομακρύνουσα αὐτῶν βλάβας παντὸς εἴδους καὶ ἀντιδρῶσα ἐπομένως εἰς τὴν ἕνεκα ὑπερμέτρου ἐργασίας διακινδύνουσιν τοῦ εὐγενεστάτου ὄργανου τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐγκεφάλου. Καὶ ἡ δικαίως τόσον τιμωμένη Γυμναστικὴ εἶναι σπουδαία ὡς θεραπεία τῆς ἀνάγκης πρὸς κίνησιν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ παιδαγωγικὴ θεραπεία πρέπει νά φροντίζῃ περὶ ἀέρος, κατοικίας, ἐνδουμασίας, τροφῆς, θερμοκρασίας (ἀποσηληρόσεως πρὸς αὐτὴν), καθαριότητος (θεραπείας τοῦ δέρματος), κινήσεως καὶ ἡρεμίας, ὕπνου καὶ ἐγρηγόρευσεως, ὑγείας καὶ ἀσθενείας, προφυλάξεως τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Ἰδίᾳ πρέπει νά στρέψῃ τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὰς ἐμφύτους ὀρμὰς, διότι αὗται εἶναι αἱ μόνιμοι πηγαὶ ἀνθρωπίνης ἐνδείας, αἵτινες δύνανται μὲν νά κανονισθῶσιν, οὐχὶ δὲ καὶ νά ἐκριζωθῶσιν. Ὅποιαν περίσκεψιν καὶ ὅποια μέτρα ἀπαιτεῖ ἡ ἐν τῇ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς βεβαίως μόνον ἀμυντικὴ θεραπεία τῆς γενετησίου ὀρμῆς;

ΣΗΜ. 3. Ἡ θεραπεία καὶ διὰ τοῦτο εἶναι σπουδαία, διότι ἡ ὑγεία εἶναι προϋπόθεσις τῆς ἀγωγῆς. «Δὲν δύναται τις νά παιδαγωγῆσθῆ παλὺ, ἐὰν ὀφείλῃ νά φειδῆται τοῦ φιλασθένους παιδός» ἤδη τούτου ἕνεκα ἀνάγκη νά ὑπόκηται εἰς τὴν ἀγωγὴν ὡς πρώτη προπαρασκευὴ διαίτα ὑγιεινὴ.» (Ἐρβартος).

§ 54.

IV. Μέθοδος τῆς ἀσχολίας.

Ὡς λίαν συνήθης μορφή τῆς ἀγωγῆς καὶ σπουδαῖον στήριγμα τῆς κυβερνήσεως (παιδονομίας) ἐμφανίζεται ἡ ἀσχολία.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀργίαν πᾶν εἶδος ἀσχολίας ἔχει εὐεργετικὴν τινὰ ῥοπὴν εἰς τὸν τρόφιμον περιορίζον τὴν φυσικὴν ἀνησυχίαν καὶ ἀχαλλωτοῦ ἐνεργεῖαι αὐτοῦ καὶ συνάγον τὰς

διασκεδασμένης ιδέας αὐτοῦ εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐργασίας.

Οὕτω καθίσταται ἡ ἀσχολία οὐ μόνον σπουδαῖον μέτρον τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ σχολεῖον τῆς προσοχῆς καὶ συναγωγῆς τοῦ πνεύματος, καὶ αὐτῆς τῆς ἠθικότητος.

Ἡ ἀσχολία εἶναι ἡ παιδιὰ ἢ ἐργασία. Ἐκείνη μὲν ἐκτελεῖται χάριν ἑαυτῆς, αὕτη δὲ χάριν ξένου σκοποῦ παρέχοντος ὠφελειάν τινα.

Πᾶσα ἐργασία ἐντείνει καὶ συνδέεται μετὰ τινος βίας προερχομένης σωματικῶς μὲν ἐκ τῆς διαρκοῦς ἐντάσεως μῶνων τινῶν (μονότονον κᾶθισμα, βᾶδισμα, τὸ φέρειν βᾶρος, τὸ αἶρειν βᾶρος κτλ.), πνευματικῶς δὲ ἐκ τῆς πίεσεως, ἣν ἐξασκεῖ ἡ τὴν ἐργασίαν διευθύνουσα πλῆθος παραστάσεων ἐπὶ τῶν εἰς τὴν συνειδησιν συνωθουμένων ἀντιθέτων παρκαστάσεων, κατ' ἀμφοτέρως δὲ τὰς ὅψεις ἐκ τινος μονομεροῦς ἐξαιτλήσεως τῆς ἐνεργείας τῶν νεύρων.

Ἀντιθέτως πρὸς ταῦτα ζητεῖ ἡ παιδιὰ νὰ διατηρῇ εὐκίνητον τὴν ἐνεργεῖαν τῶν νεύρων διὰ τινος ῥυθμικῆς διαδοχῆς κινήσεων καὶ παρκαστάσεων.

Διὰ τὴν πρώτην ἀγωγὴν τοῦ παιδὸς ἢ παιδιὰ εἶναι τὸ κατὰλληλότατον μέτρον τῆς ἀσχολίας. Ἡ παιδιὰ ἐνεργεῖ λίαν εὐεργετικῶς παρέχουσα εἰς τὰς ἀχλινώτους προσπαθείας τοῦ παιδὸς ἀβίβαστον παροχέτευσιν καὶ προπαρασκευάζουσα τὸν παῖδα διὰ τὴν σοβαρωτέραν ἐργασίαν.

Αἱ σκόπιμοι παιδίαὶ ἀνάγκη νὰ ἦναι.

1) ἀκίνητοι.

2) διεγερτικαὶ καὶ μορφωτικαί.

Ἐνταῦθα ἀνήκουσι μάλιστα αἱ ἐνασχολητικαὶ παιδίαὶ τοῦ Φροϊβέλου (πρβλ. § 64). Ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία τῶν παιδιῶν τούτων συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι οὐ μόνον πληροῦσιν ἀπλῶς τὸν χρόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπιχειροῦσιν ἐν μορφῇ παιδιᾶς μόρφωσιν τινα τῶν αἰσθητηρίων, τῆς κινητικῆς συσκευῆς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τῆς φωνῆς, τῆς μουσικῆς καὶ γεωμετρικῆς ἐποπτείας.

Ἀνωτέρω εἶναι βεβαίως ἡ σοβαρὰ ἐργασία. Ἡδὴ ἔχει τι τὸ ἠθοποιεῖν ἐν ἑαυτῇ ἢ ἀνιδιοτελῆς ἀφοσίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἀσχολίαν, ἣτις ἀσχέτως πρὸς τὴν ἀτομικὴν κλίσιν καὶ διάθεσιν.

ἐκτελεῖται ἐξ ὑπακοῆς πρὸς σκέψεις ἀνωτέρου εἴδους ἐπὶ μακρὸν χρόνον, πολλάκις μέχρι ἐξαντλήσεως. Ἡ ἐργασία ὡς σχολεῖον τῆς σοβαρῆς συναγωγῆς τοῦ πνεύματος, τῆς ἐγκατεργασίας καὶ ἐντάσεως, τῆς κοινωνικῆς συμπράξεως ἐν τῷ μεγάλῳ οἰκονομικῷ ἐργαστηρίῳ τῆς κοινωνίας, μάλιστα δὲ ὡς σχολεῖον τῆς ἠθικῆς ὑπακοῆς, θὰ μόνη πάντοτε μία τῶν σπουδαιοτάτων μορφῶν τῆς ἀγωγῆς.* Διὰ τοῦτο ὀνομαστοὶ παιδαγωγοὶ ἀπήτησαν νὰ εἰσαχθῆ ἐν τῇ δημοσίᾳ ἀγωγῇ πλησίον τῆς διδασκαλίας ἢ κυρίως ἐργασίας καὶ προσέτειναν τὴν ἀνδρῶσιν ἐργαστηρίων ἐν ταῖς σχολαῖς. Ἐν τοῖς παρθεναγωγείοις πρὸ πολλοῦ εἰσήχθησαν τὰ γυναικεῖα χειροτεχνήματα· διὰ τὰ ἄρρενα θὰ ἦσαν καταλληλότατα, ὅπου ἐπιτρέπουσιν αἱ περιστάσεις, ἡ κηπουρικὴ, ἡ ξυλουργία καὶ ἡ τορνευτικὴ.

ΣΗΜ. Ἐνασχολοῦμεν τοὺς παῖδας ἵνα παροχρεώσωμεν τὴν ἐν αὐτοῖς κρυπτομένην ἑσωτερικὴν ἀνησυχίαν καὶ ἐμποδίσωμεν ποικίλας ἀσχλημύνας. Οὕτω φροντίζει ἤδη ἐν τῇ οἰκίᾳ ἡ μήτηρ περὶ τινος ἐνασχολήσεως τῶν παίδων καὶ περιστέλλει τοὺς παῖδας ἵνα πρᾶξῃ τὴν ὀρμὴν αὐτῶν, συντόμως εἰπεῖν, ἵνα σωθῆ ἐκ τῆς ζωηρότητος αὐτῶν. Ἡ ἀφοσίωσις εἰς ἐνασχόλησιν ἡσυχον, συμβιβαστομένην πρὸς τὴν τάξιν τῆς οἰκίας ἢ τῆς σχολῆς δὲν ἀρῆνει νὰ γεννηθῶσιν αἱ ἀκανόνιστοι ἐπιθυμίαι, τὰς ὁποίας ἐκδραστάνει ἡ ἀνία τῆς ἀργίας, καὶ καταπνίγει ἐν τῷ σπέρματι τὰς τάσεις πάσης ἀσχήμονος καὶ ἀλόγου συμπεριφορᾶς τῶν παίδων. Τοιούτω τρόπῳ οἶοντι ὀρύσσονται ὄχετοι διὰ τὴν ἀνήσυχον ζωηρότητα καὶ ἐνεργειαν τοῦ παιδός, εἰς τοὺς ὁποίους δύναται νὰ εἰσρεύσῃ αὐτὴ ἄνευ ζημίας. Οὕτω λαμβάνεται πρόνοια ὅπως μὴ εὔρη αὐτὴ ψευδῆ διέξοδον καὶ στραφῆ, εἴτε ἀσκόπως, εἴτε ἐπιτηδῆς, κατὰ τῆς κοινωνικῆς τάξεως.

§ 55.

V. Μέθοδος τῆς συναναστροφῆς.

Διὰ τῆς συναναστροφῆς γεννᾶται ἐπαφὴ καὶ ἀλληλεπίδρασις διαφόρων προσώπων, δι' ἧς μεταβιβάζουσιν ἀνεπισηθῆτως αἱ προκαστάσεις τοῦ ἐνός εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἄλλου. Τὸ μέ-

* Τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν τῶν παραπεσόντων (ἐγκληματιῶν κλ.) ἐπιχειρεῖ ἡ πολιτεία διὰ τῆς ἐργασίας. Τὰ διορθωτικὰ καθιδρύματα τῆς πολιτείας εἶναι οἰκία ἐργασίας.

των τῆς συναναστροφῆς εἶναι ἡ γλῶσσα συνηθευμένη μετὰ τῶν λοιπῶν ἀμέσων ἐκδηλώσεων τοῦ προσώπου.

Ἐγκριταὶ δὲ ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματος ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ ἀνταλλαγῇ ἰδεῶν αἱ παρκαστάσεις τοῦ νεωτέρου θὰ ρυθμισθῶσι πρὸς τὰς τοῦ πρεσβυτέρου, αἱ παρκαστάσεις τοῦ ἥττον πεπαιδευμένου πρὸς τὰς τοῦ μᾶλλον πεπαιδευμένου (πρόβλ. § 23). Οὕτω γίνονται αἱ πηδῆδες καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἀντίτυπα τῶν γονέων αὐτῶν· οὕτω διδάσκαλοι καὶ παιδαγωγοὶ ἐγχαράσσουσιν εἰς τοὺς τροφίμους αὐτῶν τὴν σφραγίδα τῆς ποιότητος τοῦ οἰκείου πνεύματος τοσοῦτον τελειότερον, ὅσον μακροτέρως καὶ στενοτέρως εἶναι ἡ ἀμοιβαία συναναστροφή.

Ἡ μέθοδος τῆς συναναστροφῆς δύναται νὰ ἐφκρυσθῇ ἐξαιρέτως ἐν τῇ ἀγωγῇ τοῦ ἐνὸς ἀτόμου, διότι λαμβάνει τὴν μορφήν προσωπικῆς ὀμιλίας· εἶναι δὲ ἀξία τῆς συστάσεως, ὡς ἀπηλλαγμένη βίαις καὶ εὐχρηστοῖς, διότι ἡ ἐλευθερία ἀποτελεῖ τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς συναναστροφῆς. Γυφόντι ἄνθρωπος παιδαγωγηθεὶς ἀποκλειστικῶς κατὰ ταύτην τὴν μέθοδον οὔτε κἀν θὰ ἐγίνωσκεν ὅτι ἐπαιδαγωγῆθη.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου, ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη ἐνεκεα τοῦ πολυδαπάνου αὐτῆς ἀρμόζει μόνον διὰ τὴν ἀγωγὴν ἡγεμόνων, εἶναι πρὸς τούτοις ὑποπτος, διότι ἐξαιρέτῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀγωγῆς ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ παιδαγωγοῦ.²

Διότι ἡ μέθοδος αὕτη καταντᾷ ἐπὶ τέλους μόνον εἰς τὸ νὰ θέτῃ ἀντὶ τῆς τυχείας καὶ πολλαπλῆς συναναστροφῆς, εἰς ἣν εἶναι ἐκτεθειμένος ὁ τρόφιμος ἐν τῇ κοινωνικῇ ἐπιμιξίᾳ, τὴν ἀποκλειστικὴν συναναστροφήν μεθ' ἐνὸς ἐκλεκτοῦ παιδαγωγοῦ.³ Ἐνῶ λοιπὸν ἐκεῖ αἱ ἐπιβλαβεῖς ἐπιδράσεις τῆς συναναστροφῆς καταπολεμοῦνται ἀμοιβαίως καὶ αἴρονται διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῶν προσώπων, μεθ' ὧν συναναστρέφεται τις, ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει ὁ τρόφιμος θὰ παρεδίδετο εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐνὸς παιδαγωγοῦ.

Ἐντεῦθεν ἐπεταὶ ὅτι ἡ συναναστροφή εἶναι μὲν ἰσχυρὰ παιδαγωγικὴ ἀρχή, ἀλλὰ δὲν συμφέρει νὰ θεμελιωθῇ ἡ ὅλη ἀγωγὴ ἐπ' αὐτῆς.

ΣΗΜ. 4. Ἡ συναναστροφή τοῦ τροφίμου μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ αὐ-

τοῦ εἶναι τῶντι ἀγωγή. Ἐὶ δύναται νὰ κατορθώσῃ διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος ὁ τρόπος τοῦ παιδαγωγοῦ, ἐννοεῖ τις εὐκολώτατα, ἐὰν ἀναλογισθῇ τὴν διάφορον ἐντύπωσιν, ἣν προξενεῖ τὸ νὰ συζῆ τις μετ' ἀνθρώπων σταθερᾶς ἢ ἀσυνάτου φρενός. Πρὸς τοὺς τελευταίους εὐρίσκομεν ἑαυτοὺς πάντοτε ἐν μεταβληθεῖσιν σχέσεσιν· ἵνα διατηρῶμεν ἑαυτοὺς πλησίον αὐτῶν σταθεροὺς ἔχομεν ἀνάγκην διπλασίας δυνάμεως ἐκείνης, ἣν χρειάζομεθα πλησίον τῶν μεταδιδόντων ἀναισθητῶς τὴν σταθερότητα αὐτῶν καὶ ὀδηγούντων ἡμᾶς διὰ τῆς διηγενοῦς τηρήσεως τῆς αὐτῆς σχέσεως ἐπὶ ὁμαλῆς ὁδοῦ.

ΣΗΜ. 2. Ἡ συναναστροφή ἔχει καὶ τὴν σκοτεινὴν αὐτῆς πλευράν. Ἄβτη συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι ὑποσκάπτεται τὸ ἀξίωμα τοῦ παιδαγωγοῦ, διότι διὰ πολυμεροῦς καὶ διαρκιοῦς ἐπαφῆς τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ τοῦ τροφίμου ἀποκαλύπτονται εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τελευταίου αἱ ἀνθρώπιναι ἀδυναμίαι τοῦ πρώτου. Οὐδὲν ὑπάρχει μεγαλειότερον μέσον τῆς φειδοῦς τοῦ ἀξιώματος ἢ ὁ περιορισμὸς τῆς συναναστροφῆς.

ΣΗΜ. 3. Ἡ συναναστροφή διαφέρει τῆς διδασκαλίας κατὰ τοῦτο, ὅτι λείπει ἐν ἐκείνῃ ἡ βία, τὴν ὅποιαν ἐπιβάλλει ἡ διδασκαλία ἐν πάσῃ περιστάσει εἰς τὸν τροφίμον. Ἡ προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, τὰ ὅποια τοσοῦτον δυσκόλως ἐπιτυγχάνονται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἐν τῇ συναναστροφῇ ἐννοοῦνται ὀκνηθῆν. Ἡ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα, ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξις, τὰ ὅποια πολλαχῶς διίστανται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, συνεννοῦνται ἐνταῦθα στενότερα. Διὰ τοῦτο ἡ κλειστότης ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμφάνισις τῆς διδακτικῆς τέχνης, δηλ. ἡ Σωκρατικὴ, λαμβάνει τὴν ἐλευθεράν μορφήν τῆς συναναστροφῆς. Ὁ Σωκράτης οὐδέποτε ἐδίδαξεν ἀπὸ καθέδρας. Ἐν τῷ δημοτικῇ σχολῇ πρέπει νὰ μετριάζηται, ἰδίᾳ ἐν ἀρχῇ τῆς σχολικῆς περιόδου, ἐφ' ὅσον τοῦτο δυνατόν, ἡ σκληρὰ βία τῆς διδασκαλίας διὰ τῆς ἡπιωτέρας μορφῆς τῆς προσωπικῆς συναναστροφῆς τοῦ διδασκάλου μετὰ τῶν μαθητῶν, ἐννοεῖται ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει τοῦτο ἡ κυβέρνησις (παιδονομία).

§ 56.

VI. Μέθοδος τῆς ἀσχήσεως καὶ ἔξεως (ἐθους).

Ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον πεποικισμένος διὰ τινῶν προδιαθέσεων, ἀλλ' ἔχει τινος δεξιότητος. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ μάθῃ μετὰ κόπου πᾶν, ὅ,τι ὀφείλει νὰ γείνη ἢ νὰ κατορθώσῃ. Καὶ αὐτὸ τὸ βᾶδισμα καὶ αἱ ἀπλούσταται χειρονομίαι εἶναι δεξιότητες ἀποκτηθεῖσαι κατὰ μικρὸν.

Ἡ ἐκμάθησις νέας τινὸς δεξιότητος γίνεται ἐν ἀρχῇ μόνον μετὰ δυσκολίας καὶ ἀπαιτεῖ τὴν πλήρη ἐντασιν τοῦ νοῦς ἡμῶν.

Διὰ συνεγοῦς ἐπικναλήψως κατακινῶνται αἱ δυσκολίαι καὶ μετὰ πολλὰς ἐπιτυχεῖς ἀποπειρὰς ἐπέρχεται ἡ ἐπιτηδειότης, ὥστε αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι γίνονται ἄνευ τινὸς συνεργείας τοῦ πνεύματος μηχανικῶς (ἀσυνειδήτως).

Οὕτω πράχουσιν οἱ χειρῶνικτες καὶ οἱ καλλιτέχναι διὰ τῆς ἐξησηκμένης χειρὸς αὐτῶν προϊόντα καὶ τεχνουργήματα ἐκπλήττοντα τὸν μὴ ἡσηκμένον. Πᾶς ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐμύθη τὸ κρούειν τὸ κλειδοκύμβαλον, τὸ ἄδειν, τὸ ἀνακινῶσκειν, τὸ γράφειν καὶ ἰχνογραφεῖν, τὸ ἱππεύειν καὶ κολυμβᾶν καὶ δι' ἐπιμόνου ἀσκήσεως νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς τεχνικῆς δεινότητος. Ἡ ἄσκησις κάμνει τὸν τεχνίτην· στηρίζεται δὲ αὕτη ἐπὶ ἐξεως ἣτις καθίσταται διὰ τὸν ἄνθρωπον δευτέρα φύσις.

Καὶ ἡ τέχνη τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς δύναται ν' ἀποκτηθῇ μόνον διὰ διηνεκῶν, ὁμοίων ἀποπειρῶν, λοιπὸν δι' ἀσκήσεως καὶ ἐξεως. Ἡ μέθοδος τῆς ἀσκήσεως ζητεῖ νὰ διευθύνῃ τὸν τρόφιμον εἰς τὴν ὁδὸν τῶν ἠθικῶν ἐξεων καὶ νὰ διατηρῇ αὐτὸν ἐν ταύτῃ τῇ ὁδῷ ἐναντίων τῶν δελεασμάτων τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς στιγμαῆς.¹

Τοῦτο ἐπιτυχάνει ἡ ἀγωγή παρασκευάζουσα εἰς τὸν τρόφιμον τὰς εὐκαιρίας τῆς ἠθικῆς πράξεως καὶ ἀποκόπτουσα τὰ δελεασματα τῆς ἀντιθέτου. Χορηγία καὶ ἄρνησις, προσταγὴ καὶ ἀπαγόρευσις, διδασκαλία καὶ παράδειγμα εἶναι ἐνταῦθα τὰ ἀνάλογα παιδαγωγικὰ μέσα.

Τοὺς καρποὺς ταύτης τῆς μεθόδου βλέπει τις ἐν οἰκογενεαῖς χρηστῶν ἡθῶν, ἐν αἷς οἱ παῖδες μόνον καλὰ παραδείγματα ἔχουσι πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἡ τάξις τοῦ βίου συνεπάγεται μόνον ἠθικὰς ἐξεις.

Ἡ μέθοδος αὕτη δύναται νὰ παραγάγῃ σπουδαία ἀποτελέσματα διὰ γενέσεως μεγάλης δυνάμεως τῆς ἠθικῆς ἀδρανείας. Ἐπειδὴ ὅμως εἰσάγει ἀντὶ τῆς ἐλευθέρας ἠθικῆς σκέψεως τὸν μηχανισμόν τῆς ἐξεως, δὲν δύναται νὰ ἐξυψώσῃ τὸν τρόφιμον εἰς τὸ ὕψος τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀποδεικνύεται ἀνεπάρκῃς, ἐὰν ἐξέλθῃ οὗτος τῆς συνήθους τροχιάς καὶ τεθῇ ἐνώπιον τῆς αὐτεξουσίου ἀποφάσεως.

Ἡ ἀποκλειστικὴ χρῆσις ταύτης τῆς μεθόδου ἄγει εἰς τιθά-

συστην. Ταύτην εὐρίσκομεν ἐν ἔθνεσι, παρ' οἷς ἡ ἀγωγή στηρίζεται μόνον ἐπὶ τῆς πικραδύσεως (Σινική).

ΣΗΜ. Δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾷ τις τὴν δύναμιν ἡθικῆς ἕξεως ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀγωγῆς. Διότι ἡ ἕξις μετατρέπει τὴν σκληρὰν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἰς εὐκόλον δεξιότητα. "Ὅτι εἶναι ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν τὸ ἦθος, τοῦτο εἶναι ἐν τῇ ἀγωγῇ ἡ καθ' ἑξῆς ἀσκησις. Ἡ ἐπιπολαιότης, ἣτις καταστρέφει τὸ καθ' ἑαυτὸ ἀνάκον ἐθνικὸν ἦθος, προσβάλλει καὶ τὴν ἠθικότητα δυσκολεύουσα σημαντικῶς τὴν τέχνην τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς. Ἐν τούτῳ κεῖται σήμερον ἡ μέγιστη δυσκολία τῆς ἀγωγῆς, ὅτι ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ διδάσκη, ὅπου ἔπρεπε μὲν νὰ ἐθίξη, ἀλλὰ δὲν δύναται, διότι ἀφῆρσαν ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν πρὸς τοῦτο ἡ ἠρνήθησαν εἰς αὐτὸν τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ ὅτι τοῦλάχιστον τὰ περίεξ τοῦ τροφίμου λόγῳ καὶ ἔργῳ διάκεινται δυσμενῶς πρὸς τοιαῦτα μέτρα. Εἰς τὰς ἕξεις, αἵτινες ἐδυσκολεύθησαν διὰ τῶν τάσεων τῆς παρουσίας ἐποχῆς, ἀνήκουσιν αἱ πρὸς τὴν ἐγκράτειαν, τὴν ἀπλότητα, τὴν μετριοφροσύνην, τὴν ἀνιδιοτέλειαν. Ἄλλαι δὲ διηκολύθησαν διὰ τῶν ἠθῶν, π. χ. ἡ ἕξις πρὸς τὴν καθαρότητα, εὐσηχμοσύνην κλ. Ἄνευ τῶν τυπικῶν ἕξεων τῆς τάξεως, τῆς ὑπακοῆς, τῆς προσοχῆς οὐδὲν θὰ κατάρθου ἡ ἀγωγή.

Καὶ τὸ ἀπομαθάνειν εἶναι σπουδαῖον ὡς ἕξις ἀρνητικῆ. Δύναται δὲ νὰ ἐπιτευχθῇ πολλάκις διὰ μεταβολῆς τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ βίου, ἐν αἷς ζῆ ὁ πρόφρονος.

§ 57.

VII. Μέθοδος τῆς ἀναπτύξεως.

Ἡ ἀγωγή δὲν δύναται νὰ δημιουργήσῃ ἀπολύτως νέον, ἀλλὰ δύναται ν' ἀναπτύξῃ μόνον ὅσας ἰκανότητας καὶ δυνάμεις «προδιέθεσεν» ἡ φύσις ἐν τῷ τροφίμῳ.

Ἡ μέθοδος τῆς ἀναπτύξεως ζητεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς δι' ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων τοῦ τροφίμου. Πᾶσα τελειότης τοῦ ἀθρώπου, πᾶσα πρόοδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τούτων τῶν φυσικῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος.

Ὅσα φυσικῆ καὶ ἀν ἦναι καθ' ἑαυτὴν αὐτὴ ἡ μέθοδος, ἀνάγκη ἔμως νὰ ἐνθουμώμεθα ἐν αὐτῇ.

1) Ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν προδιαθέσεων, τῆς λέξεως λαμβανόμενης ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ, εἶναι τόσον μέγας, ὥστε εἰς οὐδένα παιδαγωγὸν δύναται νὰ ἐπέλθῃ τὸ νὰ θελήσῃ ν' ἀναπτύξῃ πᾶσας ταύτας τὰς προδιαθέσεις ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀτόμῳ.

2) Ὅτι πᾶσα ἐπὶ μέρους προδιάθεσις, π. χ. ἡ μνήμη δύναται ν' ἀναπτυχθῆ κατὰ τὰς ποικιλωτάτας διευθύνσεις.

3) Ὅτι αἱ προδιαθέσεις ἔχουσι διάφορον βαθμολογίαν καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀναπτυχθῶσιν ἀνίσως. Οὕτω π. χ. τὸ λογικὸν εἶναι ὑψηλοτέρα προδιάθεσις ἢ ἡ αἰσθητικότης· οὕτω ἀρμόζει εἰς τὰς ὑψηλοτέρας αἰσθήσεις ἐπιμελεστέρα ἀνάπτυξις ἢ εἰς τὰς κατωτέρας.

4) Ὅτι αἱ προδιαθέσεις κυρίως οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν, ἢ ἡ ἔκφρασις τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου κατὰ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν διεύθυνσιν καὶ ὅτι ἡ νεωτέρα ψυχολογία δὲν θεωρεῖ τὰς προδιαθέσεις ὡς τι ἀρχικόν, ἀλλ' ἀνάγει αὐτὰς εἰς μορφὰς τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν παραστάσεων τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως.³

Λοιπὸν ἡ κυρίως ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου ὀρίζεται οὐχὶ ὑπὸ τῶν φυσικῶν μόνον προδιαθέσεων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Οὗτος ἀποφασίζει περὶ τοῦ βαθμοῦ, τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς διευθύνσεως, καθ' ἣν πρέπει ν' ἀναπτυχθῶσιν αἱ ἐπὶ μέρους προδιαθέσεις.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων εἶναι ἡ μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἀγει εἰς τὴν τελειότητα, ἥτις ὁμως δύναται νὰ ἐπιζητηθῆ καὶ ἐπιτευχθῆ μόνον ἐντὸς τῆς κοινωνίας διὰ μεθέξεως τῆς ἐργασίας αὐτῆς, ὅπως ἐδείχθη ἐν τοῖς περὶ τῆς κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἀγωγῆς (§ 45).

Ἀνάγκη ὁμως αὕτη ἡ μόρφωσις νὰ ἐκτελεσθῆ ἐπὶ τοῦ ὅλου προσώπου τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ περιληφθῆ πᾶσαι τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, λοιπὸν σῶμα καὶ ψυχὴν, πνεῦμα καὶ θυμικόν, μνήμη καὶ νοῦν, κατανόησιν καὶ ἐφαρμογὴν.

Αἷαν μονομερῆς θὰ ἦτο ἀγωγή μὴ φροντίζουσα π. χ. περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ σώματος, ὅπως συνέβαινεν ἐν τῇ σχολικῇ ἀγωγῇ—περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς Γυμναστικῆς, ἢ θέλουσα νὰ καλλιερῆ ἐν τῷ τροφίμῳ μόνον τὸ πνεῦμα (τὸν νοῦν), οὐχὶ δὲ καὶ τὸ θυμικόν, ὅπως συμβαίνει πολλαχοῦ καὶ σήμερον ἀκόμη.

Ἐννοεῖται δὲ οἴκοθεν ὅτι, ὅπου ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων ἐκδηλοῦται ἐν τῷ τροφίμῳ ὅλως ἄνευ ἀμ-

φιβολίας μονομερῆς: ἔξοχον προτέρημα, ἐκεῖ πρέπει τοῦτο ἐξαιρετικῶς νὰ καλλιιεργηθῇ.

ΣΗΜ. 1. Περὶ παρμεροῦς ἀναπτύξεως ἀπασῶν τῶν προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος ἐν τῷ ἀτόμῳ, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Τὸ πολυμερῆς τῶν ἀνθρωπίνων προδιαθέσεων ἐμφανίζεται τῶντι ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὅπου ἡ ἐργασία τοῦ ἑνὸς συμπληροῦται διὰ τῶν ἐργασιῶν πάντων τῶν λοιπῶν. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτόμου εἶναι πάντοτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μονομερῆς, καὶ πρέπει νὰ ᾖναι τοιαύτη, ἐὰν θέλῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ φθάσῃ εἰς τινα τελειότητα.

ΣΗΜ. 2. Καὶ σπουδαῖοι παιδαγωγοὶ ὑποστηρίζουσι τὴν ἀνάπτυξιν ἀπασῶν τῶν προδιαθέσεων ἐκάστου ἀνθρώπου. Ὁ Νειμεύερος θέτει ὡς ὑψίστην παιδαγωγικὴν ἀρχὴν τὴν ἐξῆς: « Ἐξέγειρε καὶ μόρφωνε πᾶσαν προδιάθεσιν καὶ ἱκανότητα δεδομένην εἰς τὸν τρέφειμον ὡς ἄνθρωπον καὶ ὡς ἄτομον. » συμπληροῖ βεβαίως ταύτην τὴν ἀρχὴν ἀμέσως διὰ δευτέρας « Φέρε ἐνότητα καὶ ἀρμονίαν ἐν τῇ ἀναπτύξει ἐκείνων τῶν προδιαθέσεων καὶ ἱκανότητων διὰ σαφῶν παραστάσεων τοῦ κατὰ φύσιν (?) προορισμοῦ καὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων αὐτῶν. » Καὶ αὐτὸς ὁ Δειστερβέγιος λέγει: Ὡς σκοπὸν τῆς τελειώσεως θεωροῦμεν τὴν ἐντελῶς ἀρμονικὴν ἀνάπτυξιν πασῶν τῶν προδιαθέσεων ἐνὸς ἀνθρώπου. (ἐν τῷ Ὁδηγῷ I, 210.)

ΣΗΜ. 3. Ἡ ἔννοια τῆς προδιαθέσεως εἶναι ἥκιστα σαφής. Ἐὰν ἐννοήσῃ τις ὑπ' αὐτὴν μετὰ τοῦ Δειστερβεγίου « τὴν (πραγματικὴν) αἰτίαν τοῦ δυνατοῦ τινος ἱκανότητος ἢ ἐνεργείας ἐν τινι ἀνθρώπῳ », τότε ὑπάρχουσι τῶντι τσαυτὰι προδιαθέσεις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅσα εἶδη γνώσεως καὶ δυνάμεως, ὅσα ἐπαγγέλματα καὶ δεξιότητες ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Οὕτω πᾶς ἄνθρωπος ἔχει π. χ. τὴν προδιάθεσιν διὰ τὴν ξυλουργίαν, δὲν δύναται ὅμως νὰ γείνη πᾶς ξυλουργός: ὅστις δὲ γίνεται ξυλουργός, δὲν δύναται συγχρόνως νὰ ᾖναι καὶ σκυτοτόμος καὶ δασονόμος: διότι ἀναπτύσσων ἐν ἑαυτῷ τὴν μίαν προδιάθεσιν, παραιτεῖται τῆς ἀναπτύξεως πασῶν τῶν λοιπῶν.

§ 58.

VIII. Μέθοδος τῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἀγωγή δύναται νὰ θεμελιωθῇ καὶ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας. Δυνάμεθα νὰ παιδαγωγήσωμέν τινα διδάσκοντες αὐτόν.

Ἡ διδασκαλίη δὲν ἔχει ἀντικείμενον τὴν ἐξωτερικὴν διαγωγὴν τοῦ τροφίμου, οὔτε τὴν μόρφωσιν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ,

ἄλλὰ ζητεῖ νὰ παιδαγωγῆσθαι αὐτὸν διὰ μορφώσεως τοῦ κύκλου τῶν ιδεῶν. Διὰ τοῦτο συντελεῖ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς, τοὔτέστι τὴν ἠθικότητα τοῦ τροφίμου, μόνον ἐμμέσως.

Ἡ ἠθικότης ἐν γένει εἶναι εὐπίθεια τῆς βουλήσεως εἰς τὴν γνώσιν. Ἡ διδασκαλία ἐπεκτείνουσα, διορθοῦσα καὶ μονιμοποιῶσα τὴν γνώσιν διευκολύνει τὴν ἀφομοίωσιν τῆς βουλήσεως πρὸς τὴν γνώσιν καὶ προάγει τὴν ἠθικότητα. Κατὰ Σωκράτην ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐπιστήμη.

Ἰνα παιδαγωγῆ ἢ διδασκαλίᾳ, ἀνάγκη νὰ ἔχη ῥοπήν εἰς τὴν βούλησιν.

Ἐπενεργεῖ δὲ ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἡ διδασκαλία, ἐὰν αἱ γνώσεις, τὰς ὁποίας μεταδίδει, καὶ αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἐξεγείρει, μεταβάλλωνται εἰς ἐλατήρια τῆς βουλήσεως. Πληθὺς δὲ παραστάσεων ἐπιτηδεῖα νὰ παρρυσίζηται ὡς ἐλατήριον ὀρισμένης βουλήσεως κληθεῖται ἐνδιαφέρον.

Λοιπὸν ἡ διδασκαλίᾳ παιδαγωγεῖ ἐπεκτείνουσα διὰ τῆς διεγέρσεως πολυμερῶς ἐνδιαφέροντος τὸν κύκλον τῶν ιδεῶν καὶ ἐξεγείρουσα τὴν πνευματικὴν εὐκινησίαν. Οὕτω προάγει ἡ διδασκαλίᾳ τὴν ἠθικότητα τοῦ τροφίμου ποικιλοτρόπως:

1) ἀντιδρῶσα εἰς τὴν γέεισιν σφοδρῶν ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν, τὰ ὁποῖα ἀποκλίνουσι τοσοῦτον ἐπικίνδυνα εἰς τὴν ἠθικότητα. Ἡ ἀγριότης τῶν ἐπιθυμιῶν ἐλαττοῦται κατὰ λόγον τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ πνευματικοῦ ὀρίζοντος, ἡ δὲ τυφλὴ δύναμις αὐτῶν θρῦβεται ἐν ταῖς πλουσίαις καὶ ἐνδομύχοις σχέσεσι κύκλου παραστάσεων πολυμερῶς μεμορφωμένου.

2) προφυλάττουσα ἀπὸ τὴν ἀργίαν, ἀπὸ τὴν κενότητα τοῦ θυμοῦ καὶ τὴν ἀνίαν, διὰ τῆς διατηρήσεως τοῦ πνεύματος ἐν διηνεκῇ ἐντάσει καὶ πληρώσεως τῆς συνειδήσεως διὰ σημαντικῶν παραστάσεων.

3) ἄγουσα εἰς ἀπροκατάληπτον, διὰ τοῦτο δὲ λογικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιθυμίας· διότι ἐμποδίζει τὸν ἄνθρωπον νὰ παραδίδηται εἰς τὰ παρρυσχόντα ἐλατήρια τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως καὶ διευκολύνει αὐτὸν εἰς τὸ ν' ἀποφασίξῃ νὰ βούληται καὶ πράττῃ μετὰ προηγηθεῖσαν σκέψιν.

4) ἄγουσα εἰς πλουσίαν καὶ πολυμερῆ βούλησιν, ἥτις εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀντικείμενον τῆς ἀμέσου ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας κατὰ τὴν ἰδέαν κῆς τελειότητος.

5) Πληροῦσα τὴν συνειδήσιν παραστάσεων ἔχουσῶν ἀξίαν, αἵτινες παρέχουσιν εἰς τὴν ὑψηλοτέραν, βελτίονα, λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ὑπεροχὴν ὑπὲρ τὴν αἰσθητικότητα.

ΣΗΜ. Ἐφ' ὅσον ἡ διδασκαλία περιορίζεται εἰς τὴν μετάδοσιν γνώσεων καὶ δεξιότητων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσιν ἴδιον κόσμον καθ' ἑαυτὰς καὶ κείνται ἐναποτεταμιυμένοι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ ὡς νεκρὸς θησαυρὸς, δὲν δύναται ἐπὶ τοσοῦτον νὰ γείνη λόγος περὶ ἀγωγῆς διὰ τῆς διδασκαλίας. Ἴνα παιδαγωγῇ ἡ διδασκαλία πράγματι, ἀνάγκη ὁ δι' αὐτῆς καλλιεργούμενος κύκλος παραστάσεων νὰ συνδέηται ὀργανικῶς μετὰ τῶν λοιπῶν παραστάσεων καὶ συμφερόντων τοῦ τροφίμου, ὅπως μὴ γεννηθῇ τυχὸν ἐν τῷ κύκλῳ τῆς συνειδήσεως εἰδὸς τι διπλογραφίας, ὧν ἡ ἑτέρα ὑπολογίζει διὰ τῶν ἀπλῶς θεωρητικῶν ἐνοιῶν τῆς διδασκαλίας, ἡ δὲ ἑτέρα διὰ τῶν πρακτικῶν σκέψεων τοῦ πραγματικοῦ βίου. Ἡ εὐκολία, μεθ' ἧς ἀποκαθίσταται αὕτη ἡ σύνδεσις, ἐξαρτᾶται οὐ μόνον ἐκ τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γίνονται αἱ σπουδαί, δηλ. ἐκ τούτου, ἂν προσοικειοῦται τις τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας μᾶλλον μηχανικῶς, ὥστε ν' ἀποτελῇ αὕτη ἐν καθ' ἑαυτὸ ὑφιστάμενον συνύφασμα σειρῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ οὐδὲν πρέπει νὰ μετακινήθῃ, ἢ ἂν διαθέται τις αὐτὴν ἐλευθέρως, ὥστε νὰ δύνηται ν' ἀποσπᾷ πᾶσαν ἐπὶ μέρος γνώσιν ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς συνδέσεως καὶ νὰ χρησιμοποίῃ αὐτὴν ἐκεῖ, ἔθθα ἔχει ἀνάγκην αὐτῆς, π.χ. νὰ σχετίσῃ τοὺς νόμους τῆς Φυσικῆς πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, τὴν ἱστορίαν πρὸς τὸ παρὸν.

§ 59.

Πολυμερὲς ἐνδιαφέρον.

Κατὰ τὸν Ἐρβχρτον δύναται τις νὰ διακρίνῃ ἐξ κύρια εἶδη ἐνδιαφέροντος.

1) Τὸ ἐμπειρικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὴν ἐμπειρίαν ὡς τοιαύτην, δηλ. πρὸς τὰ ἐπὶ μέρος φαινόμενα καὶ γεγονότα. Τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον θεωρεῖ τὴν φύσιν ὡς πληθὺν φαινομένων, εἰς τὴν καινότητα καὶ ποικίλην μεταβολὴν τῶν ὁποίων ἀφοσιούται.

2) Τὸ θεωρητικόν ἐνδιαφέρον ἐκδηλοῦται ὡς ὁρμὴ πρὸς τὴν
Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Ξερευναν, ἥτις ἀνερευνᾷ τὴν συνάρσειαν τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ νόμου· τῆς φύσεως καὶ ἐξυψοῦται ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους ἐποπτειῶν εἰς καθολικὰς ἐννοίας καὶ θεωρίας.

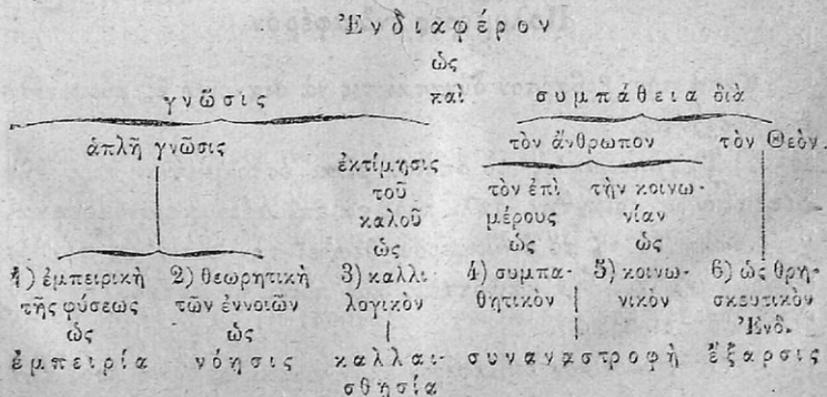
3) Τὸ καλλιλογικὸν ἐνδιαφέρον ὡς αἴσθησιν τοῦ καλοῦ. Τοῦτο παρεκκλοθεῖ τὴν ἐμπειρικὴν ἀντίληψιν προσάπτον εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας κρίσεις αἰρέσεως καὶ φυγῆς.

4) Τὸ συμπαθητικὸν ἐνδιαφέρον ὡς μέθεξιν τῶν θυμικῶν καταστάσεων, τῶν συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο ὑποδέχεται τὰς ὀρυκτάς, τὰς ὁποίας εὐρίσκει ἐν ἀνθρωπίναις ψυχαῖς, ὁποίας παρουσιάζει ἢ συναναστροφῇ, καὶ ζητεῖ γὰ κατανικήσῃ τὴν φυσικὴν φιλαυτίαν.

5) Τὸ κοινωνικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων στρέφεται πρὸς ὅλα συμπλέγματα ἀνθρώπων, φκτριάς, τάξεις, ὁμογλώσσους, ὁμοθρήσκους, ὁμόφρονες, ἐπὶ τέλους δὲ πρὸς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν ζητοῦν γὰ συμβιβάζσῃ τὰς ἀντιφάσεις αὐτῆς καὶ ἐμφωνίζόμενον ὡς συμπάθειαι διὰ τὸ ἀγαθὸν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος.

6) Τὸ θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ἐν ὄψει τὴν σχέσιν τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν ὅλον κόσμον καὶ αἰσθάνεται τὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς πρώτης αἰτίας τοῦ κόσμου. Ὁραῖται δὲ ἀπὸ τῆς γενικῆς θεωρίας τῆς πορείας τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν.

Ἰαυτὰ τὰ ἑξ̄ εἶδη τοῦ ἐνδιαφέροντος δύνανται ἐπὶ τέλος ν' ἀναχθῶσιν εἰς δύο κυρίας πηγάς, δηλ. εἰς τὴν γινῶσιν καὶ συμπάθειαν, ὅπως γίνεται δῆλον ἐκ τῆς ἐπομένης συνόψεως:

ΣΗΜ. 1. Τὴν διαφορὰν τῶν ἐξ κυρίων εἰδῶν τοῦ ἐνδιαφέροντος κατανοεῖ τις ἐκ τοῦ ἕξης παραδείγματος. Εὐρισκόμεθα ἐν δάσει. Ὁ πρακτικὸς δασονόμος, ὁ ὁποῖος διέρχεται αὐτὸ παρατηρῶν καὶ τοῦ ὁποῦοι τὴν προσοχὴν οὐδὲν διαφεύγει, ἔχει ἐμπερικὸν ἐνδιαφέρον. Ὁ βοτανολόγος, ὁ ὁποῖος ὁρᾷ τὴν χλωρὴν αὐτοῦ καὶ σκέπτεται περὶ τῶν ὄρων τοῦ βίου καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν εἰδῶν τῶν φυτῶν αὐτοῦ, κατέχεται ὑπὸ θεωρητικοῦ ἐνδιαφέροντος. Οὕτε ὁ ἀγροτικὸς δασονόμος, οὕτε ὁ σύννομος ἐπιστήμων ἔχει ὀφθαλμὸν διὰ τὰ θέλητρα τῆς τοποθεσίας, τὴν ὁποῖαν ἐπιστέφει τὸ δάσος. Τοσοῦτῃ μᾶλλον αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἐλκόμενον ὑπ' αὐτῶν ὁ ζωγράφος, ὁ ὁποῖος ἀναζητεῖ τὸ δάσος ὠθούμενον ὑπὸ καλλιλογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἐκεῖ προσέρχονται εἰς αὐτὸν δύο φίλοι μεμψιμοιροῦντες πρὸς ἀλλήλους διὰ τὰ παθήματα, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ συμπαθητικοῦ ἐνδιαφέροντος. Τότε ἐμφανίζεται καὶ ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ δάσους καὶ ἐπιτάσσει εἰς τὸν δασοφύλακα αὐτοῦ νὰ ἐπιτρέπῃ δις τῆς ἐβδομάδος τὴν εἴσοδον εἰς τοὺς πτωχοὺς πρὸς ξυλείαν, διότι ἡ τύχη αὐτῶν ἐνδιαφέρει εἰς αὐτὸν, ὁπλ. ἔχει κοινὸν ἐνδιαφέρον. Ἐν τῷ βᾶθει τέλος τοῦ δάσους ἐξυψοῦται ἀπλοῦς σταυρὸς, πρὸ τοῦ ὁποῦοι γονυπετεῖ κόρη ἵνα ζητήσῃ καὶ εὖρη ἐν τῇ ἐρημίᾳ τοῦ δάσους τὴν πλήρωσιν τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς ἀνάγκης.

ΣΗΜ. 2. Τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἀσφαλέςτατον γνῶρισμα ἀληθοῦς μορφώσεως. Τὸν ἀπαίδευτον ἐνδιαφέρει μόνον ἡ πλήρωσις ὕλικῶν ὄρμων καὶ τὸ ὕλικόν. Τὸν πεπαιδευμένον ἐνδιαφέρουσι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη, τὰ πράγματα καὶ οἱ ἄνθρωποι, τὰ διάφορα κοινωνικὰ καὶ θρησκευτικὰ ζητήματα. Ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἴσταται ἀνοικτὴ διὰ τὴν ἐμπειρίαν, τὴν νόησιν, τὴν καλλισθησίαν, τὴν συναναστροφὴν καὶ τὴν ἔξαρσιν.

§ 60.

IX. Μέθοδος τῆς ὁδηγίας.

Ἄοδηγία εἶναι ἡ ἄμεσος ῥοπή, ἣν ἔχει ὁ παιδαγωγὸς εἰς τὴν βούλησιν τοῦ τροφίμου πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μορφώσεως τοῦ χηρικτῆρος.

Ἡ ὁδηγία εἶναι συμπλήρωσις τὸ μὲν τῆς παιδονομίας, τὸ δὲ τῆς διδασκαλίας. Ἡ παιδονομία προσπαθεῖ ἵνα προσαρμόσῃ τὸν τροφίμον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνικῆς τάξεως, λοιπὸν ἔχει ἀντικείμενον τὴν ἐξωτερικὴν διαγωγὴν αὐτοῦ· ἡ διδασκαλία προσπαθεῖ ἵνα μορφώσῃ τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων, λοιπὸν ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ πνεῦμα· ἡ ὁδηγία περιλαμβάνει ἀμφότερα, ἀντικείμενον αὐτῆς εἶναι ὁ τρό-

πος, καθ' ὃν αἱ ἐσωτερικαὶ (πνευματικαὶ) κατὰστάσεις τοῦ τροφίμου ἐκδηλοῦνται διὰ τῶν βουλήσεων ὡς πράξεις.

Αἱ ἐσωτερικαὶ πεποιθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ θεμέλιον τῶν βουλήσεων καὶ πράξεων αὐτοῦ, καλοῦνται ἐν συνόλῳ «φρόνημα» αὐτοῦ. Ἡ ὁδηγία λοιπὸν διευθύνεται εἰς τὸ φρόνημα τοῦ τροφίμου. Διὰ τοῦτο προσδοκᾷ παρ' αὐτοῦ οὐ μόνον ἵνα πράττῃ τὸ ὀρθόν, ἀλλ' ἵνα πράττῃ αὐτὸ ἐξ ἐλευθέρου προαιρέσεως. Ἡ παιδονομία ἵσταται ἀπέναντι τοῦ τροφίμου ὡς δύναμις, εἰς ἣν ἀνάγκη νὰ ὑποκύβῃ ἡ ὁδηγία ἀποτείνει πρὸς αὐτὸν ἠθικὰς ἀξιώσεις, πρὸς ἃς ἀφείλεται νὰ προσαρμόζηται.

Ἡ ὁδηγία περιβάλλει διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τὸν τρόφιμον ὡς δι' ἀοράτου δικτύου καὶ περικλείει τὴν ὅλην αὐτοῦ εὐκινήσειν ἵνα ὁδηγήσῃ αὐτὸν ἀνεπικισθῆτως εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν—οὐχὶ δι' ἐξωτερικῆς βίαις, ἀλλὰ δίδουσα ἀφορμὴν εἰς ἐλευθέρου ἀποφάσεις.

Τοσοῦτον δὲ διαφέρει ἡ ὁδηγία τῆς παιδονομίας, ὥστε προβάλλει εἰς τὸ μέσον τοσοῦτον μᾶλλον, ὅσῳ μᾶλλον ὑποχωρεῖ ἡ παιδονομία, μέχρις οὗ, προχωρησάσης τῆς ἀγωγῆς, ἀντικαταστήσῃ ἐντελῶς τὴν παιδονομίαν.¹

Ἡ ὁδηγία ἐνεργεῖ ὅτε μὲν ὡς ἐρεθισμὸς, ὅτε δὲ ὡς πίεσις, ἐνταῦθα ὡς κέντρον, ἐκεῖ ὡς χαλινός. Δὲν εἶναι κυρίως τι σύνθετον ἐκ πολλῶν μέτρων, ἀλλὰ μᾶλλον συνεχῆς τρόπος, ὁ ὁποῖος ἐνίοτε μόνον χάριν ἐμφάσεως καταφεύγει εἰς ἀμοιβὴν καὶ ποινὴν καὶ βμοικ μέσον.

Ἡδιστα δὲ λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς συναναστροφῆς, ἵνα ἐπενεργῇ ἐν τῇ προσωπικῇ συναρτήσῃ μετὰ τοῦ τροφίμου ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ ἀποφάσεων αὐτοῦ διὰ χορηγίας καὶ ἀρνήσεως, διδασκαλίας καὶ παραδείγματος, ἐπιδοκιμασίας καὶ ἀποδοκιμασίας, ἐπαίνου καὶ ψόγου, ἐπιτηρήσεως καὶ βοηθείας.

Ἀποβλέπει δὲ εἰς τὸ μέλλον τοῦ τροφίμου καὶ ζητεῖ νὰ ὀπλίσῃ αὐτὸν διὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνηλικιότητος δι' ἀρχῶν τοῦ αὐτεξουσίου. Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ζητεῖ νὰ γεννήσῃ ἐν τῇ τροφίμῳ διὰ τῆς ὅτε μὲν σιωπηλῆς, ὅτε δὲ σαφῶς ἐκφραζομένης κρίσεως, δι' ἧς συνοδεύει τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, ἐκείνην τὴν

ὄρθην ἐκτίμησιν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ σχέσει, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν βύσιν τῆς ἠθικότητος καὶ τοῦ χαρακτῆρος.²

ΣΗΜ. 1. Τὰ μέτρα τῆς ὁδηγίας εἶναι ἐν γένει ἠπιώτερα τῶν τῆς παιδονομίας, καὶ δὴ διότι σπρέρονται πρὸς τὴν οἰκίαν γνῶσιν τοῦ τροφίμου, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἴσταται ὁ παιδαγωγὸς οὐχὶ ὡς κολαστῆς, ἀλλ' ὡς πεπειραμένος φίλος. Διὰ τοῦτο ὡς τοιοῦτος μᾶλλον θὰ συμβουλεύσῃ ἢ θὰ προστάξῃ, μᾶλλον θὰ ἐπαίνεσῃ ἢ θὰ ψέξῃ, μᾶλλον θὰ παραινέσῃ ἢ θὰ βιάσῃ. Ὅπως ὁ χορὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τραγῳδίᾳ δὲν μετέχει τῆς πράξεως, ἀλλὰ συνοδεύει αὐτὴν μόνον ὡς κριτικὸς θεατῆς διὰ τῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἡ ὁδηγία ἀκολουθεῖ τὸν τρέφοντα, ἵνα συνοδεύῃ τὰς σκέψεις καὶ ἐπιθυμίας, τὴν βούλησιν καὶ τὴν πράξιν αὐτοῦ διὰ τῆς ἐπιδοκιμασίας ἢ τοῦ ψόγου αὐτῆς. Ὁ προσεκτικὸς παιδαγωγὸς ἀφήνει διηνεκῶς, χωρὶς νὰ σκοπῇ τὸ τοιοῦτον, νὰ παρατηρῇ ὁ τρέφοντα τὴν εὐαρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειαν αὐτοῦ. Τοῦτο ἀρκεῖ πολὺ ἀκρίβως ἐνίοτε δι' εὐαισθητοῦς τροφίμους εἶναι ἤδη τοῦτο παραπολύ.

Αὕτη ἡ εὐαισθησία τοῦ τροφίμου δι' ἔπαινον καὶ ψόγον εἶναι κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ πραγματευθῆται ὁ παιδαγωγός. Ἴνα ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τοῦτο τὸ κεφάλαιον, ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ προσπαθῆσθαι ὅπως ὁ τρέφοντα εὐρίσκη τὸ εὐγενέστερον ἐγὼ αὐτοῦ. Ἡ ὁδηγία τότε ἐνεργεῖ πληρέστατα, ὅταν παρουσιασθῇ εὐκαιρία νὰ ἐξάρμωεν εἰς τὸν τρέφοντα διὰ βελτίως εἰσδουσίης ἐπιδοκιμασίας (οὐχὶ ἐπαίνου) τὸ εὐγενέστερον ἐγὼ αὐτοῦ. Τότε πρῶτον εὐρίσκει ὁ ψόγος τὰ ὅσα ἀνοικτὰ, ἐὰν ἔπαυσεν ἰσχύων μόνος ὡς ἀρνητικὸν μέγεθος· ἀνάγκη μόνον ν' ἀπειλῇ ὅτι θὰ ἄρῃ ἐν μέρει τὴν ἤδη ἀποκτηθεῖσαν ἐπιδοκιμασίαν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἠθικότης καὶ ἡ ἀνηθικότης ἐξαρτῶνται ἐπὶ τέλους ἐκ τῆς ὄρθης ἢ ἐσφαλμένης ἐκτιμῆσεως ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ σχέσεων, ὥστε ἅπασαι αἱ ἠθικαὶ ἀποπλανήσεις κυρίως ἀναγονταὶ εἰς διαστροφὴν τῆς κρίσεως. Ἐὰν ἡδύνατό τις νὰ πείσῃ τὸν ἐμπαθεῖν, τὸν φίλαυτον, τὸν πανοῦργον ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν ταῖς προσπαθείαις αὐτῶν εἶναι τὸ ὑψιστόν, δὲν εἶναι ἀξίον ταύτης τῆς θέσεως, θὰ θεραπεύοντο οὗτοι ἀμέσως. Ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀγωγῆς αὕτη ἡ διόρθωσις τῆς κρίσεως εἶναι ἀκόμη δυνατὴ, ἐὰν οἱ τὸ ἀναγκαῖον ἀξίωμα περιβεβλημένοι παιδαγωγοὶ προσπαθῶσιν ἀδιαλείπτως οὐχὶ τοσοῦτον διὰ φανεράς διδασκαλίας, ὅσον διὰ προσωπικῆς διαγωγῆς καὶ διαφωτίσασιν τὸν τρέφοντα περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀνθρωπίνης ἐκτιμῆσεως καὶ νὰ πείσωσιν οὕτω αὐτὸν ἐσωτερικῶς ὅτι ἡ ἐργασία εἶναι εὐγενεστέρα τῆς ἀργίας, ἡ ἐγκράτεια εὐγενεστέρα ἢ τὸ παραδιδόναι ἑαυτὸν εἰς τὴν παροδικὴν σιγμῆν, τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἀναπόδοσις ὑψηλότερα ἢ αἱ ὑπεικυγαὶ τῆς φιλαυτίας, καὶ ὅτι ἡ ἀγάπη νικᾷ τὰ πάντα.

Χ. Μέθοδος τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος.

Ἡ ἀληθὴς μέθοδος τῆς ἀγωγῆς, ἥτις συνονοῖ ἐν ἐκυτῇ τὰς μέχοι τοῦδε ἐκτεθείσας μεθόδους, μεταχειρίζομένη ὅτε μὲν ταύτην ὅτε δ' ἐκείνην, εἶναι ἡ μέθοδος τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος.

Ἡ ἔμμεσος μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν πρᾶξει ἡ διδασκαλία διὰ παρασκευῆς κύκλου ἠθικῶν ἰδεῶν· ἡ ἄμεσος μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἐκείνη, ἥτις κατ' εὐθεῖαν τείνει εἰς τὴν βούλησιν.

Συμφώνως τῇ ἰδέᾳ τῆς τελειότητος ὀφείλει ἡ ἀγωγή νὰ φροντίσῃ μάλιστα ἵνα μορφωθῇ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ τροφίμου ἰσχυρὰ, πολυμερὴς καὶ ἁρμονικὴ βούλησις. Τοῦτο κατορθοῦται

1) Διὰ διεγέρσεως πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος, διότι τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ἡ πηγὴ ὀρέξεων καὶ βουλήσεων.

2) Διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων.

3) Διὰ παρασκευῆς εὐκκριτῶν πρὸς βούλησιν καὶ πράξιν, δι' ὧν ὁ παῖς προτρέπεται εἰς διηνεκῆ ἐνέργειαν.

4) Διὰ παρασκευῆς εὐκκριτῶν πρὸς ἐπιτυχῆ χάνουσαν βούλησιν, διότι ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως ἀυξάνει μετὰ τῆς ἐπιτυχίας.¹

Συμφώνως τῇ ἰδέᾳ τῆς εὐσυνειδησίας ὀφείλει περαιτέρω νὰ φροντίσῃ ἡ ἀγωγή ἵνα γεννηθῆται παρὰ τῶ τροφίμου οὐ μόνον βούλησις ἐν γένει, ἀλλὰ βούλησις αὐτεξούσιος, ἐλευθέρου, δηλ. ἐπομένῃ τῇ οἰκείᾳ ἀρίστη σκέψει, πρέπει λοιπὸν νὰ διατηρηθῇ εἰς τὸν τροφίμον ἀνοικτὴν μίαν σφαιρὰν τοῦ αὐτεξουσίου, εἰς ἣν δὲν ἐπεμβαίνει διὰ τῶν παιδαγωγικῶν μέτρων καὶ τὴν ὁποίαν ἐπεκτείνει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, προχωροῦσης τῆς ἀγωγῆς.

Συμφώνως τῇ ἰδέᾳ τῆς ἀγάπης θὰ φροντίσῃ ἡ ἀγωγή περὶ τοῦ ἀναγκαίου μέτρου συμπαθητικῆς συνκιναστροφῆς καὶ περὶ τινος σφαιρᾶς τῆς ἀγάπης, ὁποίαν χορηγεῖ ἐξαιρέτως εὐγενῆς οἰκογενειακῆ ἀγωγῆς.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἠθικὸς χαρακτῆρ κυρίως εἶναι δεξιότης τῆς ἠθικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ἥτις δύνανται ν' ἀποκτηθῆ, ὅπως

καὶ πᾶσα ἄλλη δεξιότης, μόνον δι' ἀδιαλείπτου ἀσκήσεως καὶ ἔξεως, ἢ ἀγωγή δρῆσει νὰ φροντίσῃ ἵνα μορφωθῶσι διὰ τὰς διαφόρους διευθύνσεις τῆς συνκναστροφῆς καὶ ἐπιμιξίας βουλήσεως ἔξεως, (στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς μνήμης), αἵτινες μόνον ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν γενέσει παράγονται διὰ σκέψεως, ἕνεκα ὁμοιομόρφου ἐπαναλήψεως ὅμως μεταβάλλονται εἰς ἀληθεῖς ἠθικὰς ἔξεις.² Ἐκ τούτων τῶν ἠθικῶν ἔξεων μορφοῦνται αἱ κυρίως ἠθικαὶ ἀρχαὶ καὶ ὁ χαρακτηρ.

Ἡ τοιοῦτοτρόπως ἐπιτευχθεῖσα δεξιότης τῆς ἠθικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως ἀποτελεῖ τὴν ἐξ ἀντικειμένου πλευρὰν τοῦ χαρακτηρ. Ἡ ἐξ ὑποκειμένου πλευρὰ αὐτοῦ εἶναι τὸ ἐσωτερικὸν φρόνημα, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ κύκλου ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ ἀρύεται τὴν τροφήν αὐτοῦ οὐ μόνον ἐκ τῆς οἰκείας ἠθικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐπανειλημμένης θεωρίας ἠθικῶν σχέσεων ἐν παρὰδείγμασι καὶ βιογραφίαις. Οὗτος ὁ κύκλος τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν εὐρίσκει τὸ κύριον στήριγμα αὐτοῦ ἐν τῇ ἀφοσιώσει εἰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ ἐν τῇ στενῇ συναφείᾳ πρὸς πρόσωπα, ἐν τοῖς ὁποίοις, ὡς ἐν τοῖς γονεῦσι καὶ διδασκάλοις, ἐνοικεῖ ἠθικὴ οὐσία καὶ μεθ' ὧν συνδέεται ὁ τρόφιμος δι' ἰδιαιτέρων δεσμῶν τῆς ἐμπιστοσύνης, τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς ἀγάπης.

ΣΗΜ. 1. Ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως αὐξάνει μετὰ τῆς ἐπιτυχίας. «Ὁ ἄνθρωπος αὐξάνει μετὰ τῶν ὑψηλοτέρων σκοπῶν αὐτοῦ.» Τρόφιμοὶ τινες διαφθείρονται μόνον διότι οὐδεμίαν εὐρίσκουσι σφαῖραν δι' ἐπιτυχῆ βούλησιν καὶ πράξιν, Ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ φροντίσῃ ἵνα ὁ τρόφιμος εὐρίσκη ταύτην τὴν σφαῖραν. Πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ πολλάκις ἀπλῆ ὑπόδειξις, οὐχὶ χειραγωγία καὶ ὁδηγία· ἥμιστα ὅμως ἐπαινετὴ εἶναι ἢ ἐντελής ἀπομάκρυνσις τῶν κωλυμάτων, διότι ἴσα ἴσα ἀνάγκη νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως ἐν τῇ κατανικήσει αὐτῶν. Τὸ μέγεθος ὅμως τούτων τῶν κωλυμάτων ἀνάγκη νὰ ᾖ ἀνάλογον πρὸς τὴν ἤδη ἀποκτηθεῖσαν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Διὰ τοῦτο ἡ σκληραγωγία π. χ. τοῦ τροφίμου ἀνάγκη νὰ προβαίνῃ μόνον κατὰ μικρὸν.

ΣΗΜ. 2. Ἡθικαὶ ἔξεις εἶναι δυνατὰ μόνον ὅπου ἐπικρατοῦσι διηνεκεῖς βιωτικαὶ σχέσεις, ὡς ἐν τῇ σχολῇ καὶ τῇ οἰκίᾳ. Βίος ἐν ὁδοπορίαις, ὡς καὶ ἡ ἀδιάκοπος ἀλλαγὴ τοῦ τόπου, τοῦ ἐπαγγέλματος, τῆς συνκναστροφῆς, τῆς βιωτικῆς τάξεως ἀποκλείουσιν αὐτάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 62.

Σύνοψις τῶν μορφῶν τῆς ἀγωγῆς.

Μορφαὶ τῆς ἀγωγῆς εἶναι αἱ συγκεκριμέναι μορφαί, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἡ ἀγωγή ἐν τῇ ἐκτελέσει. Αὗται ἐξαρτῶνται τὸ μὲν ἐκ τῶν τόπων, ἐν οἷς τελεῖται, τὸ δὲ ἐκ τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα ἐνεργοῦσιν αὐτήν.

Ἡ ἀγωγή δύνανται ἐξαίρετως νὰ ἐκτελεσθῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ, τῇ σχολῇ καὶ τῷ παιδαγωγείῳ.

Κατὰ ταῦτα δύνανται τις νὰ διακρίνη τρεῖς κυρίας μορφὰς τῆς ἀγωγῆς:

- 1) Τὴν κατ' οἶκον ἀγωγήν.
- 2) Τὴν ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγήν.
- 3) Τὴν ἐν τῷ παιδαγωγείῳ ἀγωγήν.

Ἡ κατ' οἶκον ἀγωγή στηρίζεται ἐπὶ τῆς φυσικῆς σχέσεως τῆς κατὰγωγῆς· εἶναι ἡ πρώτη, ἀνεγκλιετότατη καὶ σπουδαιοτάτη· τοσοῦτον σπουδαία, ὥστε οἱ ἀνεμορφωταὶ τῆς σχολῆς, ὡς ὁ Κομένιος καὶ ὁ Πεσταλότζης, ἐν αὐτῇ εὗρον τὴν ἀρχικὴν μορφήν πάσης ἀγωγῆς, πρὸς ἣν πρέπει νὰ ρυθμισθῇ καὶ αὐτὴ ἢ ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγή.

Ἡ ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγή προσάπτεται εἰς τὴν κατ' οἶκον, μὴ θέλουσα ὅμως ν' ἀντικαταστήσῃ αὐτήν, ἀλλὰ μάλλον συμπέχουσα τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς οἰκίας ἐν τῷ χρόνῳ τῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως. Γνώρισμα αὐτῆς εἶναι ὅτι μεταχειρίζεται ὡς παιδαγωγικὸν μέσον ἐξαίρετως τὴν διδασκαλίαν καὶ παρίσταται διὰ τοῦτο ὡς ἔμμεσος ἀγωγή (§ 8).

Ἡ ἀγωγή ἐν τῷ παιδαγωγείῳ συνενοῖ ἐν ἐκυτῇ τὰς διατάξεις τῆς οἰκίας καὶ τῆς σχολῆς καὶ παρίσταται κατὰ ταύτην

τὴν ὄψιν ὡς ἡ ἰσχυροτάτη μορφή τῆς ἀγωγῆς. Ἐπειδὴ ὅμως λείπουσιν εἰς αὐτὴν οἱ φυσικοὶ δεσμοὶ τῆς συγγενείας, στηρίζεται ἐπὶ πλαστῶν, δηλ. ἐπὶ τεχνητῶν σχέσεων καὶ δύναται νὰ συνοδεύηται ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίαις μόνον ἐν ἰδίῳ εὐνοϊκῇ διοργανώσει.

Ἡ ἀγωγή περαιτέρω εἶναι ἡ ἀγωγή ἐνὸς ἢ ἀγωγή πολλῶν, καθόσον ὁ τρόφιμος παιδευομενὸς κατ' ἐκὺτὸν ἢ μετὰ πολλῶν ἄλλων.

Τέλος αἱ περασκευαὶ πρὸς τὴν ἀγωγὴν δύναται νὰ γείνωσιν ἢ ὑπὸ ἰδιώτου, ἢ ὑπὸ δημοσίου ὀργάνου, λοιπὸν ὑπὸ τῆς πολιτείας, τῆς ἐκκλησίας, τῆς κοινότητος. Κατὰ ταῦτα διαίρεται ἡ ἀγωγή εἰς ἰδιωτικὴν καὶ εἰς δημοσίον ἀγωγὴν.

Ἡ κατ' οἴκον ἀγωγή εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἰδιωτικὴ ἀγωγή ἐνὸς ἢ ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγή εἶναι συνήθως δημοσία ἀγωγή πολλῶν ἢ ἐν τῷ παιδαγωγείῳ ἀγωγή εἶναι ἐξαιρέτως ἰδιωτικὴ ἀγωγή πολλῶν.

ΣΗΜ. Ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι τῶν γονέων δὲν ἔχουσι τὴν ἱκανότητα τοῦ νὰ μεταδώσωσιν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν τὰς ἀπαιτούμενας γνώσεις καὶ νὰ περιποιήσωσιν εἰς αὐτὰ τὴν ἀναγκαίαν βλάβην τοῦ χαρακτήρος, ἢ καὶ θυνάμενοι, κωλύονται ὁμῶς ὑπὸ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐπαγγέλματος, πρωίμως κατέστη ἐπαισθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνιδρύσεως σχολῶν. Διὰ τῶν σχολῶν μετεδόθη ἀνεκὰθεν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη. Ἐκ τοῦ πλήθους καὶ τῆς ποιότητος τῶν σχολῶν δύναται τις νὰ κρίνῃ περὶ τῆς μορφώσεως χώρας τινὸς ἢ ἐποχῆς.

§ 63.

Ἄγωγή ἐνὸς καὶ ἀγωγή πολλῶν.

Ἀμρότεροι ἔχουσι τὰ ἴδια αὐτῶν πλεονεκτήματα, εἰς τὰ ὅποια ὅμως ἀντίκεινται ἴδια μειονεκτήματα.

Ἡ ἀγωγή τοῦ ἐνὸς (ἀτομικὴ ἀγωγή) ἔχει τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐπιτρέπει νὰ προσαρμοσθῶμεν στενῶς εἰς τὴν ἀτομικότητα τοῦ τραγίμου. Ὁ παιδαγωγὸς δύναται ν' ἀφιέρωσιν εἰς τὸν τρόφιμον ὅλην αὐτοῦ τὴν δύναμιν καὶ ὅλον αὐτοῦ τὸν χρόνον καὶ νὰ προσκρῖνῃ τὴν παιδευτικὴν αὐτοῦ μέθοδον εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ χωρὶς νὰ ρυθμίζηται πρὸς τινὰ γενικὴν τάξιν ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας προωρισμένην δι' ὅμιλον παιδῶν. Τέλος δύ-

Ἡ κοινωνικὴ ἀγωγή τέλος ἐξάπτει ἐν τῷ τροφίμῳ τὸ ἰσχυρὸν ἑλακτήριον τῆς ἀμιλλῆς, τὸ ὁποῖον ὠθεῖ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ διακριθῇ μεταξὺ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ καὶ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐπωφεληθῇ ὁ περιεσκευμένος παιδαγωγὸς ὡς κύριον μοχλὸν τῆς ἀγωγῆς.

Ἀφ' ἑτέρου δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἐν τῇ κοινωνικῇ ἀγωγῇ ἐπίκειται ὁ κίνδυνος ἠθικοῦ μιάσματος, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γείνη ἐπικίνδυνον ἐξαιρέτως ἐν χρόνις ἐξκαπλώσεως τῆς δημοσίας διαφθορᾶς. Ἡ ἀποσόβησις τοῦ κινδύνου τούτου εἶναι ἔργον τῆς ἐπιτηρήσεως (§ 51) καὶ τῆς παιδονομίας (§ 52) αἱ ὁποῖαι πρωταγωνιστοῦσιν ἰδίως ἐν τῇ κοινωνικῇ ἀγωγῇ.

ΣΗΜ. Ἡ ἀτομικὴ ἀγωγή οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ καταστῇ γενικὴ μορφή τῆς ἀγωγῆς ἥδη ἔνεκα οἰκονομικῶν λόγων, διότι εἶναι λίαν ἄγονος καταβάλλουσα τὴν πολυτιμότεραν ζωὴν τοῦ παιδαγωγοῦ ἀντὶ τῆς ἥττον πολυτίμου ζωῆς τοῦ τροφίμου ἐχούσης ὑπὲρ ἑαυτῆς βραχύτερον μέσον ὄρον διαρκείας. Οὕτω περιγράφει ὁ Rousseau ἐν τῇ προτύπῳ ἀγωγῇ τοῦ Αἰμιλίου παιδαγωγὸν θυσιάζοντα 20 ἔτη τῆς ζωῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἀγωγήν τοῦ Αἰμιλίου, ἀπὸ πρῶτον εἰργάσθη 20 μέχρι 30 ἐτῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ ἑαυτοῦ ἀγωγῇ!

Ἐν τῷ κύκλῳ τῆς διδασκαλίας ἦτο ὁ Κοῦντιλιανὸς (γενν. 42 μ. Χ.) ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ὑπερήσπισε τὴν κοινωνικὴν ἐν ταῖς σχολαῖς ἀγωγήν κατὰ τῆς ἀτομικῆς ἀγωγῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ δὴ διὰ λόγων πειστικῶν. Δηλαδή ἔνεκα τῆς μεγάλης σπατάλης ἀνθρωπίνης δυνάμεως, τὴν ὅποιαν συναπάγεται πάντοτε ἡ ὑπαρξὶς τῆς δουλείας, ἔγεινε συνήθεια παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις νὰ ἔχωσιν ἕνα πεπαιδευμένον δοῦλον ὡς οἰκιακὸν παιδαγωγόν.

Τοῦναντίον εἰρσκει ὁ Ἐρβάρτος, ὁ ὁποῖος ἦτο κατ' ἀρχὰς οἰκοδιδάσκαλος, ὅτι τὰ ὑψιστα προβλήματα τῆς παιδαγωγικῆς τέχνης δύνανται νὰ ἐπιλυθῶσι μόνον ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἀτομικῆς ἀγωγῆς· διότι « ἡ σχολὴ δὲν ἐπεκτείνει, ἀλλὰ μᾶλλον περιορίζει τὴν παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν, ἐμποδίζει τὴν προσαρμογὴν εἰς ἄτομα· διότι οἱ μαθηταὶ παρουσιάζονται κατὰ τινας ὥρας σωρηδόν· ἐμποδίζει τὴν χρῆσιν ποικίλων γνώσεων, διότι τὸ πρόγραμμα προδιαγράφει εἰς ἕκαστον διδάσκαλον τινα μαθήματα, τὰ ὅποια ὀφείλει νὰ διδάξῃ· καθιστᾷ τὴν λεπτοτέραν ὁδηγίαν ἀδύνατον, διότι ἀπαιτεῖ ἐπαγρύπνησιν καὶ αὐστηρότητα πρὸς τοσοῦτους, οἱ ὁποῖοι ὅπωςδὴποτε ἀνάγκη νὰ διατηρῶνται ἐν τάξει. Λησμονοῦσι, λέγει, οἱ αἱδημόσια σχολαὶ ὀφείλουσι νὰ πράττωσι τι πλέον ἢ νὰ παιδαγωγῶσιν· ὀφείλουσι δηλ. νὰ διδάσκωσιν· ὀφείλουσι νὰ διατηρῶσι μεγάλην περιουσίαν γνώσεων καὶ νὰ διανέμωσιν αὐτὰς πρὸς μέλλουσαν χρῆσιν ἐν

τῶ ἐπαγγέλματι . . . Αὕτη ἡ λίαν ἀναγκαιὰ ἐργασία οὐδέποτε θὰ ὑποταχθῆ ὅλως εἰς τὰς παιδαγωγικὰς σκέψεις . . . Αὕτη ἡ διεύθυνσις τῆς προσηχῆς πρὸς τὸ ἀτομικὸν καὶ προσωπικὸν ἐν τῇ τροφίμῃ, αὕτη ἡ σκέψις περὶ τούτου, τί ἠδύνατο νὰ γένη ἢ νὰ μὴ γένη τὸ ἐπὶ μέρους ὑποκείμενον τὸ δοθὲν εἰς παιδαγωγίαν, εἶναι λίαν διάφορος τῆς ἐν τῇ σχολῇ ἐνεργείας ἐπὶ τῶν πολλῶν. Τοῦ Λωκκίου καὶ τοῦ Rousseau ὁ τρόφιμος εἶναι εἰς μόνον παις. Ταύτην τὴν ἀρετηρίαν ἔπρεπε νὰ λάβῃ τις, ἵνα δευχθῆ ὁ ὡριμαίνων χαρακτήρ ὁ ἰδιάζων τῇ Παιδαγωγικῇ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἑθικὴν. »

ΤΜΗΜΑ Γ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤ' ΟΙΚΟΝ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 64.

Ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή.

Ἡ οἰκογένεια συνιστάμενη ἐκ γονέων, παιδῶν καὶ οἰκογενῶν εἶναι τὸ φυσικὸν ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου αὐξάνει τὸ ἀνθρώπινον φυτὸν ἐν τῇ ἀτμοσφαιρῇ τῆς ἀγάπης ἕνα λάβρῃ ἐν ἐαυτῷ τοὺς πρώτους καὶ δικρασεστάτους βλαστοὺς τῆς μετὰ ταῦτα ἀναπτύξεως.

Ἐν τῇ ἀτμοσφαιρῇ τῆς οἰκογενειακῆς ἀγάπης λαμβάνουσι πάντῃ τὰ παιδαγωγικὰ μέσα ἰσχυροτέρην ἐνεργεῖαν ἢ ἀγωγή φάνεται γινομένη ἄρ' ἐαυτῆς. Τὸ πηράδειγμα τῶν γονέων ἐνεργεῖ μετὰ δυνάμεως στοιχειώδους ἢ ὑπακοῆ εἶναι πρόθυμος, τὸ ὑποπτον τῆς ποινῆς ἐκλείπει, ὅπου ὑπάρχει τοσαύτη ἀγάπη. Αἰθυσίαι, τὰς ὁποίας προσφέρει ὁ παιδαγωγός, εὐρίσκουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν ἐν ἐαυταῖς.

Ἀπέναντι τούτων τῶν πλεονεκτημάτων τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς ἴστανται δυστυχῶς οὐχὶ ἀνύποπτοι κίνδυνοι καὶ μειονεκτήματα. Ἐνεκα τῆς φυσικῆς ἀντιθέσεως τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς οὐχὶ σπανίως κείται ἐν ἀμφιβολίῃ τὸ ἐνιαῖον τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς, διότι ὁ πατήρ, εἰς ὃν ἀνήκει πρὸ πάντων τὸ νῆ

ὀρίζῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀγωγῆς, μένει συνήθως πολὺ ἐκτὸς τῆς οἰκίας, ἢ δὲ ἀγωγή τότε περιέρχεται εἰς τὴν μητέρα. Περαιτέρω ἀμφότεροι τοσοῦτον εἰσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπνηστολημένοι ὑπὸ τῶν κατεπειγουσῶν φροντίδων τοῦ πορισμοῦ τοῦ ἄρτου καὶ τῆς οἰκικῆς οἰκονομίας καὶ τοσοῦτον ὀλίγον πεφωτισμένοι, ὥστε δὲν δύνανται ν' ἀριερώτωσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδῶν τὴν ἀπαιτουμένην προσοχήν. Τέλος ἡ τυφλὴ ἀγάπη ἐμποδίζει τοὺς γονεῖς νὰ ἐξασκῶσι τὸ παιδαγωγικὸν ἀξίωμα μετὰ τῆς ἀναγκαιῆς ἀπροκαταληψίας.

Ὅπου οἱ κίνδυνοι οὗτοι ἀποσοβοῦνται εὐτυχῶς, ὅπου λοιπὸν οἱ γονεῖς ἐν ὁμονοίᾳ ἀριεροῦνται εἰς τὴν ἀγωγήν τῶν τέκνων αὐτῶν, ἁρμονικῶς συνεργαζομένου τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρὸς μετὰ τῆς ἀγάπης τῆς μητρὸς, καὶ ὅπου ἀμφότεροι ἔχουσι τὴν πρὸς διεξαγωγήν τῆς ἀγωγῆς ἀναγκαίαν γνῶσιν, ἐκεῖ ἐπιτυχῶνται τὰ ὑψίστα καὶ διακριτέστα παιδαγωγικὰ ἀποτελέσματα.

Ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή λαμβάνει μάλιστα τὴν μορφήν τῆς θεραπείας καὶ τῆς συναναστροφῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς παιδαγωγίας καὶ τῆς ἔξεως (τοῦ ἔθισμοῦ).

ΣΗΜ. 1. «Τὸ ἀξίωμα εὐρίσκεται φυσικῶτα ἐν τῷ πατρὶ· διότι ἐν αὐτῷ, εἰς ὃν ὑπήκουσι πάντες, πρὸς ὃν στρέφονται πάντες, ὑπὸ τοῦ ὁποῦ ὀρίζεται ἡ διαταξίς τῶν οἰκιακῶν ἐργασιῶν καὶ μεταβάλλεται, ἢ μᾶλλον πρὸς τὸν ὁποῖον αὐτὴ οἰνεῖ ἐπικράττειται ὑπὸ τῆς μητρὸς, ἐκλάμπε προφανέστατα ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος, εἰς ἣν ἡ ἐδδοθὴ νὰ λυπῆ ἢ νὰ χαροποιῆ δι' ὀλίγων λέξεων τῆς ἀποδοκιμασίας ἢ τῆς ἐπιδοκιμασίας.

Ἡ ἀγάπη εὐρίσκεται φυσικῶτα ἐν τῇ μητρὶ· ἐν τῇ μητρὶ, ἥτις ἀνερευνᾷ καὶ κατανοεῖ διὰ θυσιῶν παντὸς εἶδους τὰς ἀνάγκας τοῦ παιδὸς, ὡς οὐδεὶς ἄλλος, ἢ ὅποια παρασκευάζει καὶ δημιουργεῖ μετὰ τῆς αὐτῆς καὶ τοῦ παιδὸς γλῶσσαν πολὺ πρὶν ἢ εὔρη ἄλλος τις τὰς ὁδοὺς τῆς μετὰ τῶν μικρῶν συνεννοήσεως καὶ ἀνακινώσεως, ἢ ὅποια εὐνοουμένη ὑπὸ τῆς τρυφερότητος τοῦ φύλου τοσοῦτον εὐκόλως δύναται νὰ εὐρίσκη τὸν πρὸς τὰ συναισθήματα τοῦ παιδὸς αὐτῆς συνάδοντα τόνον, τοῦ ὁποῦ τὴν δύναμιν οὐδέποτε καταχρᾶται καὶ ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἀποτυγχάνει ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ.» (Ἐρβαρτος.)

ΣΗΜ. 2. «Ἡ πλήρης, ἀδιαίρετος, οὐδένα κόπον καὶ οὐδεμίαν θυσίαν ἀποφεύγουσα ἀφοσίωσις τῆς μητρὸς εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν τέκνων φροντίδα, ἢ πλήρης ἀγάπη καὶ ἡπία μεσιτεία αὐτῆς μετὰ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, ἢ προσπάθεια αὐτῆς τοῦ ἀν

συνάπτῃ πάντοτε στενότερον τὸν δεσμὸν τὸν συνδέοντα τὰς καρδίας, καθι-
στᾷ αὐτὴν τὸ κέντρον τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου. Ἄλλ' ἐν
τῷ γυναικίῳ ὑπρετικῷ αὐτῆς φρονήματι ὑποτάσσεται εὐχαρίστως εἰς τὴν
κεφαλὴν τῆς οἰκογενείας, τὸν πατέρα, ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ὁποίου διακο-
σμεῖ τὴν οἰκίαν. Οὗτος, ὠθούμενος ὑπὸ τοῦ ἐπαγγέλματος πρὸς τὰ ἐκτὸς,
ἐκπροσωπεῖ τὴν οἰκογένειαν ἐν ταῖς πρὸς τὸν ἐκτὸς κόσμον σχέσεσιν αὐ-
τῆς· ὀρίζει τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς ἄλλας οἰκογενείας, τὴν ὅλην κοινωνί-
κην, ἀστικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν θέσιν αὐτῆς. Τὸ ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον κατὰ
ταῦτα ἐνοικεῖ ἐν αὐτῷ, αὐξάνει διὰ τοῦτο, ὅτι δὲν παρίσταται πάντοτε εἰς
τοὺς παῖδας, ὅτι εἶναι πάντοτε τὸ ἀνώτερον δικαστήριον, πρὸς ὃ στρέφεται
ἡ μήτηρ, ὅταν δὲν πείθῃ διὰ τῆς ἀγάπης αὐτῆς· ὅτι ἀπασχολημένος ὑπὸ
τῶν σοβαρῶν σκέψεων τῆς βιωτικῆς κλήσεως αὐτοῦ δὲν συγκαταβαίνει
ἐξ ἴσου πρὸς τὴν μητέρα εἰς τὰς μικρολογίας τοῦ παιδικοῦ βίου. Ἄλλ' ἡ
συμπάθεια αὐτοῦ διὰ τὴν εὐεστῶ καὶ τὴν δυστυχίαν τῶν οἰκείων, ἡ ἐνέρ-
γεια αὐτοῦ, ἧτις ἐπεμβαίνει ὑπὲρ αὐτῶν, ἐὰν ᾖναι ἀναγκαῖαι ἀνδρική
ἀπόφασις καὶ δραστηριότης πρὸς διατήρησιν τῆς εὐτυχίας τῆς οἰκογενείας
πρὸς τὰ ἐκτὸς, δὲν ἀφήνει νὰ μεταβληθῇ τὸ πρὸς τὸν πατέρα σέβας τῶν
παίδων εἰς φόβον, ἐκ τοῦ ὁποίου δὲν θὰ προήρχετο παιδικὴ ἐμπιστοσύνη,
εὐκρίθεια καὶ ἀλήθεια, ἀλλὰ κρυψίνοια, ἀπάτη καὶ ψεῦδος.» (Κέρμιος.)

§ 65.

Ἡ παιδαγωγικὴ δύναμις τῆς οἰκίας.

Ἡ οἰκία ὡς μόνιμος κατοικία περιβάλλει τὸν παῖδα διὰ
κεκλεισμένου κύκλου ἐποπτεῶν, αἵτινες ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτῶν
δικιμονῇ ἀποτελοῦσι τὴν βῆσιν τῆς μελλούσης πρὸς τὸν κόσμον
ἐξοικειώσεως. Αὗται αἱ ἐποπτεῖαι εἶναι αἱ ἰσχυρόταται, διότι
εἶναι αἱ πρῶται, αἵτινες εὐρίσκουσι τὴν συνείδησιν τοῦ παιδὸς,
καὶ διότι, σφραγισμένου πάντοτε τοῦ παιδὸς πρὸς αὐτάς, αἱ ἐν-
τυπώσεις αὐτῶν ἐπαναλαμβάνονται συχνότατα. Διότι ἡ οἰκία
περιορίζει τὸν ὀρίζοντα τοῦ παιδὸς ἐντελῶς· τὰ ἀντικείμενα,
τὰ ὁποῖα προσφέρει εἰς αὐτὸν, καθίστανται εἰς αὐτὸν ἀκριβέ-
στερον γνωστὰ ἢ πᾶν τὸ ἐπερχόμενον καὶ πικρέουσι διὰ τοῦτο
εἰς αὐτὸν τὸ μέτρον διὰ πάσας τὰς μετὰ ταῦτα ἐπεπτώσεις τοῦ
κύκλου τῶν ἰδεῶν ἐφαρμόζοντα εἰς τὴν κοινωνίαν τὰς σχέσεις
τοῦ οἰκιακοῦ βίου.

Τὰ ἀντικείμενα ὅμως ταῦτα δὲν προσφέρονται μόνον εἰς
τὴν γνῶσιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπενεργοῦσιν ἰσχυρῶς καὶ ἐπὶ τοῦ θυ-

μικρῷ αὐτοῦ. Ὁ παῖς αἰσθάνεται ἐκυτὸν εὐτυχίῃ μεταξύ αὐτῶν, διότι τὰ συναισθηματικά αὐτοῦ συνεφύησαν αὐτοῖς. Ὅτι προσφέρει εἰς αὐτὸν ἢ οἰκία, θεωρεῖ ὡς τι πιστὸν καὶ οἰκεῖον, πᾶν δὲ ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῆς οἰκογενεῖας κείμενον φρίνεται εἰς αὐτὸν ὡς ξέρον.

Ἐὰν δὲ τοῦτο ἰσχύῃ περὶ τῶν πραγμάτων, ἔτι μᾶλλον ἰσχύει περὶ τῶν προσώπων τῶν περικυκλούντων αὐτόν. Ἡ στενὴ κοινότης τοῦ βίου, ἡ ταυτότης τῶν ἐμπειριῶν, ἡ ταυτότης τῶν τυχῶν, τὸ διηγετικὸν τῆς συναναστροφῆς ὡς καὶ ἡ φυσικὴ ἐξάρτησις τοῦ παιδὸς ἀπὸ τῶν γονέων, εἰς τοὺς ὁποίους προσάγεται ἡδὴ διὰ τῆς ἐνδείας αὐτοῦ, ἀνοίγουσι τὴν καρδίαν αὐτοῦ διὰ τὴν τοσοῦτον σπουδαίαν συμπάθειαν διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὡς καὶ διὰ τὰς ὁρμὰς τῆς ἀγάπης, τῆς ἐμπιστοσύνης, τῆς πίστεως, τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης.

Λοιπὸν ἡ δύναμις τῆς οἰκίας κείται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ οἰκία ἡσύχως περικεκλεισμένη διανοίγει ὡς ἐν τυπικῷ παραδείγματι εἰς τὸν παῖδα τὴν κατανόησιν τῶν εὐμεταβόλων καὶ περιπλόκων σχέσεων τοῦ κόσμου, ὅτι ἐξέπτει τὴν συμπάθειαν διὰ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς στοιχειώδους δυνάμεως τῆς ἀγάπης τῶν γονέων καὶ ἀδελφῶν, ὡς καὶ διὰ τῆς πρὸς τοὺς συγγενεῖς, ὑπηρέτας καὶ οἰκογενειακοὺς φίλους σχέσεως, καὶ οὕτω γίνεται σχολεῖον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς μορφώσεως τῆς καρδίας· καὶ ὅτι τέλος διὰ τῆς ἐμπληκτικῆς δυνάμεως τοῦ παραδείγματος τῶν γονέων προδιαγράφει τὴν ὁδὸν τῆς ἀναπτύξεως εἰς τὰ φρονήματα καὶ τὰς ἀποφάσεις τοῦ παιδός.

Ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ βιωτικῷ κύκλῳ εὐρίσκονται οἱ ὅροι εὐτυχῶς ἀγωγῆς οὕτω συνηνωμένοι, ὡς ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ· διακαίως δὲ οἰκτείρομεν ἐκείνους, οἵτινες ἀναγκάζονται νὰ ζητήσωσι τὴν πρώτην αὐτῶν ἀγωγὴν ἢ ἐν ὀργανοτροφείῳ, ἢ ἐν τῷ κύκλῳ ξένης οἰκογενείας, ὡς καὶ τοὺς δυστυχεῖς παῖδας γονέων ἐπιλαθομένων τοῦ καθήκοντος αὐτῶν, οἱ ὅποιοι εὐρίσκουσι τὸ καταφύγιον αὐτῶν μόνον ἐν σωφρονιστηρίῳ.

ΣΗΜ. 1. Ἡ Οἰκία ἐν τῇ ἀπλῇ αὐτῆς διαρθρώσει καὶ τάξει μετὰ τοῦ οἰκογενειάρχου ἐπὶ κεφαλῆς καὶ μετὰ τῆς διηγετικῆς συμπράξεως τῶν οἰκογενῶν πρὸς ἀμοιβαίαν ὑπηρεσίαν καὶ ἐργασίαν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῆς μητρὸς καθιστᾶ εἰς τὸν παῖδα καταληπτὰς τῆς μᾶλλον περιπλόκους σχέ-

εις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἥτις κατ' ἰδέαν καὶ ἱστορικῶς ἀναπτύσσεται δι' ὀργανικῆς ἀξήσεως ἐκ τῆς κυρίως οἰκογενεῖας ὡς τοῦ σπέρματος αὐτῆς. Καὶ αὐταὶ αἱ ὀρθοκευτικαὶ τοῦ παιδὸς ἰδέαι περὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι μόνον ἐπέκτασις τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς σχέσεως.

ΣΗΜ. 2. Λίαν ἐπιτυχῶς παρατηρεῖ ὁ Πεσταλότζης· «Ἐρωτῶ ἑμαυτὸν, πῶς κατανοῶ εἰς τὸ ν' ἀγαπῶ ἀνθρώπους, νὰ ἔχω ἐμπιστοσύνην εἰς ἀνθρώπους, νὰ εὐγνωμονῶ πρὸς ἀνθρώπους, νὰ ὑπακούω εἰς ἀνθρώπους; Πῶς γενῶνται ἐν ἐμοὶ τὰ συναισθήματα, ἐφ' ὧν στηρίζονται οὐσιωδῶς ἀγάπη, εὐγνωμοσύνη καὶ ἐμπιστοσύνη, πρὸς ἀνθρώπους καὶ αἱ δεξιότητες, δι' ὧν καταρτίζεται ἡ ἀνθρωπίνη ὑπακοή; καὶ εὕρισκω ὅτι κυρίως προέρχονται ἐκ τῆς σχέσεως, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ ἀνηλικίου παιδὸς καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ.»

§ 66.

Ὁ παιδικὸς κῆπος (Νηπιαγωγεῖον).

Μεταξὺ τῆς οἰκίας καὶ τῆς σχολῆς ἴσταιται ὡς συμπλήρωμα τῆς πρώτης καὶ ὡς προπαρασκευὴ διὰ τὴν τελευταίαν ὁ παιδικὸς κῆπος, ὁ ὁποῖος εἶναι δημιουργημα τοῦ Φρ. Φροϊβέλου (1782—1852).

«Ὁ παιδικὸς κῆπος σκοπὸν ἔχει νὰ ὑποστηρίξη καὶ συμπληρῶσιν τὴν κατ' οἶκον ἀγωγὴν τῶν παιδῶν ἐν τῇ ἡλικίᾳ τῇ πρὸ τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως εἰς τὴν σχολὴν, λοιπὸν νὰ προπαρασκευάζῃ τοὺς παῖδας πρὸς τὴν ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ διδασκαλίαν διὰ κανονικῆς ἀσκήσεως τοῦ σώματος καὶ τῶν αἰσθητηρίων, ὡς καὶ διὰ φυσικῆς μορφώσεως τοῦ πνεύματος.*

Διὰ τοῦ παιδικοῦ κήπου πρέπει ν' ἀποσπάται τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ μαρμαροῦ ὁ πᾶς ἐκείνων τῶν οἰκογενειῶν, ἐν αἷς ἀφίσταται εἰς ἑαυτὸν· ἐν ταῖς οἰκογενεαῖς δὲ, ἐν αἷς λαμβάνεται πρόνοια περὶ τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς, πρέπει νὰ δίδηται εἰς τὸν παῖδα εὐκαιρία ἵνα διάγῃ καθ' ἑκάστην ὥραν τινὰς ἐν πνευματικῇ κοινότητι μετὰ τῶν ὁμοίων ἐκυτῶ καὶ μορφῶται διὰ παιγνιδῶν ἐνσχολήσεων, αἵτινες δύνανται νὰ ἐκτελεσθῶσι μόνον ὑπὸ πληθῆος ὁμηλικίων παιδῶν.

* Διαταγὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως (ἐν Αὐστρίᾳ) χρονολογουμένη ἀπὸ τῆς 22 Ἰουνίου 1872.

Αοιπὸν οἱ παιδὲς ἀπὸ τοῦ 4ου μέχρι τοῦ 6ου ἔτους τῆς ἡλικίας ἐπιτηροῦνται ἀπὸ κοινού ἐν τῷ παιδικῷ κήπῳ καὶ ἐνασχολοῦνται παίζοντες, ἵνα διευθύνηται εἰς ὁδοὺς εὐθείας ἢ ἐν ταύτῃ τῇ ἡλικίᾳ ζωηρῶς ἐκδηλουμένη ὁρμὴ πρὸς τὴν ἀσχολίαν, ἐνισχύηται τὸ σῶμα διὰ κινήσεων, ἀσκῶνται τὰ αἰσθητήρια, τὸ πνεῦμα καὶ ὁ θυμὸς τίθωνται εἰς εὐκόλον ἐνέργειαν καὶ προφυλάττωνται ἀπὸ ἀταξιών.

Πᾶσα σχολικὴ διδασκαλία ἀποκλείεται ἀστηρῶς. Ὁ παιδικὸς κήπος πρέπει νὰ προσέχη ἵνα μὴ δικηθεῖρη εἰς τὸν παιδα τὴν καλλίστην ἐποχὴν τῆς ζωῆς αὐτοῦ διὰ προώρου εἰσαγωγῆς τῆς βίαις τῆς σχολικῆς τάξεως. Ἀντὶ τούτου πρέπει νὰ προσπαθῇ ἵνα διανοιχθῇ ἢ θυμικῇ πλευρᾷ τοῦ παιδὸς διὰ τῆς πέραν τῶν ὁρίων τῆς οἰκογενεῖς ἐπεκτάσεως τῆς συναναστροφῆς εἰς τὴν φιλικρότητα, τὸ εὐκοινωνήτον καὶ τὴν ἀγάπην.

Ὡς μέσα ἀσχολίαι χρησιμεύουσι τὰ ὑπὸ τοῦ Φροιβέλου κληθέντα «*παιδιῶν δῶρα*». Ταῦτα εἶναι ἑξῆς.

1) Ἡσφαῖρα, κύβωτιον περιέχον ἐξ διαφόρους σφαίρας ἐξέρλου, αἵτινες διδάσκουσιν εἰς τὸν παιδὰ τὴν μορφήν, τὸ χροῶμα, τὴν κίνησιν (κατὰ τὰς τρεῖς δικστάσεις τοῦ μήκους, τοῦ πλάτους καὶ τοῦ βάρους ὑπὸ τὴν συνοδείᾳ ἄσματος «*ἐκεῖτε καὶ δεῦρο*», ἄνω καὶ κάτω, πρόσω καὶ πάλιν) ὡς καὶ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀφῆς.

2) Ἡ σφαῖρα, ὁ κύβος, ὁ κύλινδρος.

3) Ὁ ἐξ ὀκτῶ μικροτέρων κύβων συντεθειμένος κύβος διπλασίως πλευρᾶς ($2^3=8$). Πρῶτον κυτίον ἀρχιτεκτονικῆς. Διὰ συμπλοκῆς τῶν ὀκτῶ κύβων εὐκόλως δύναται τις νὰ συνθέσῃ ὑπὲρ τὰς 300 διαφόρους μορφάς.

4) Ὁ κύβος διηρημένος εἰς ὀκτῶ πλίνθους (δικστάσεις. 1 ἑκτοστόμετρον, 2 ἑκτοστόμ., 4 ἑκτοστόμ.). Δεύτερον κυτίον ἀρχιτεκτονικῆς.

5) Ὁ ἐξ ἑπτὰ καὶ εἴκοσι μικροτέρων κύβων συντεθειμένος κύβος, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ εἶναι τριπλασίαι τὸ μήκος. ($3^3=27$). Τρίτον κυτίον ἀρχιτεκτονικῆς.

6) Ὁ εἰς 27 πλίνθους διηρημένος κύβος. Τούτων οἱ ὀκτωκίδεκα εἶναι ὀλόκληροι, ἑξ εἶναι διηρημένοι κατὰ πλάτος καὶ τρεῖς κατὰ μήκος. Τέταρτον κυτίον ἀρχιτεκτονικῆς.

Εἰς ταῦτα τὰ δῶρα τῆς παιδικῆς προσέρονται καὶ αἱ λεγόμεναι παιγνιώδεις ἐργασίαι μορφῶν, αἵτινες σκοπὸν ἔχουσι ν' ἀσκήσωσι τὴν χεῖρα καὶ τὸν ὀφθαλμὸν εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ παράστασιν, νὰ ἐξεγείρωσι τὴν αἰσθησὶν τῶν μορφῶν καὶ τῶν χρωμάτων καὶ νὰ διεγείρωσι τὴν αὐτενέργειαν τοῦ παιδός. Εἰς ταύτας τὰς ἐργασίας ἀνήκουσι:

1) Ἡ τοποθέτησις ραβδίων, δι' ἧς ἐξ ἀπλῶν ῥαβδίων, οἷα τὰ πυρεῖα, κατασκευάζονται γεωμετρικὰ σχήματα, κοσμημῆματα καὶ ὑποτυπώσεις ἀντικειμένων εὐκολώτερον ἢ διὰ τῆς ἰχνογραφίας.

2) Ἡ ὕφανσις ἐπὶ χάρτου, ἐνθα ἐγκαταπλέκονται διὰ ξυλίνης βελόνης ἐν τινὶ φύλλῳ χάρτου κερωματισμέναι ταινίαι καὶ γεννῶνται οὕτω ὑποδείγματα ὠραῖα ἔχοντα μορφήν ὑφάσματος.

3) Τὸ πλέξιμον ταινιῶν χάρτου, δι' οὗ γεννῶνται γεωμετρικὰ σχήματα καὶ κοσμημῆματα.

4) Τὸ διπλωμα, ἐνθα δι' ὠρισμένων διπλώσεων τετραγώνου χάρτου γεννῶνται διάφορα σχήματα. *en cartouche*

5) Αἱ διὰ πίσων καὶ ἐρεβίνθων ἐργασίαι, ἐν αἷς ἐκ ῥαβδίων ξύλου ἢ σύρματος ἐκκτέρωθεν ὀξέων σχηματίζονται δι' ἐμπήξεως βεβορημένων πίσων ἢ ἐρεβίνθων ἐπιφάνειαι ἢ μορφαὶ στερεῶν σωμάτων.

Εἰς ταύτας τὰς ἀσκήσεις προστίθενται ἀκόμη τὸ ἰχνογραφεῖν ἐν δικτύῳ γραμμῶν, τὸ γλύφειν, τὸ ψαλιδίζειν καὶ συγκολλεῖν, αἱ διὰ πεπιλημένου χάρτου ἐργασίαι, ἡ πηλοπλαστικὴ καὶ αἱ ἐν τῷ κήπῳ ἐργασίαι. Τέλος ἐξίκομεν ἀκόμη ὡς σπουδαῖα μορφωτικὰ μέτρα τῆς ἐν τῷ παιδικῷ κήπῳ ἀγωγῆς τὰς παιδικὰς τῆς κινήσεως, τὰς ἀσκήσεις τῶν αἰσθητηρίων (γυμναστικὴ τῶν αἰσθητηρίων), τὸ ἄσμα, διηγήσεις, παραμῦθια, μύθους κτλ., ἐξηγήσεις καὶ περιγραφὰς εἰκόνων καὶ παραμύθων καὶ ἐλαφρὰς θρησκευτικὰς διηγήσεις διὰ μικρῶν προσευχῶν, ἄσματιῶν, ἑορτῶν κτλ.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἀγωγή τοῦ παιδικοῦ κήπου κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Φροϊδέλου ἐξηπλώθη ὑπερβαλλόντως ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἡμισφαιρίοις ἕνεκα τοῦ κατὰ φύσιν τῶν θεμελιωδῶν αὐτῆς ἰδεῶν, ἵτως δὲ καὶ ἕνεκα τῆς ἐν τοῖς κύκλοις καὶ χώραις παρατηρουμένης καταπτώσεως τοῦ οἰκογε-

νειακού βίου καὶ τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς· ὥστε ὑπάρχουσι σήμερον ἐν ἀπάσαις ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις οὐ μόνον παιδικοὶ κῆποι, ἀλλὰ καὶ Διδασκαλεῖα νηπιαγωγῶν. Ἀφορῶντες εἰς ταύτην τὴν κίνησιν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἐργάζεται πλουσία φιλολογία τοῦ παιδικοῦ κήπου, ἀνάγκη νὰ ὑποδιξωμεν ὅτι ὁ παιδικὸς κήπος οὔτε κέκληται, οὔτε ἔχει τὴν ἰκανότητα τοῦ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν κατ' οἶκον ἀγωγήν, καὶ ὅτι ἡ ἐπίδοσις αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τούτου, κατὰ πόσον δύναται ἡ νηπιαγωγὸς νὰ συγκαταβῇ πρὸς τὰ μικρὰ ἐν μητρικῇ μερίμνῃ.

ΣΗΜ. 2. Ὁ παιδικὸς κήπος δὲν πρέπει νὰ συγγέται πρὸς τὸ φυλακτῆριον μικρῶν παιδίων. Τοῦτο παρουσιάζεται ὡς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπιβαλλομένη ἀναπλήρωσις τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς ὅπου, ὡς ἐν τοῖς ἐργατικαῖς κύκλοις, κωλύονται οἱ γονεῖς ἵνα ἀφιερῶσιν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν ἐπιτήρησιν καὶ θεραπείαν. Ὁ παιδικὸς κήπος τοῦναντὸν θέλει νὰ μεσιτεύῃ μεταξὺ οἰκίας καὶ σχολῆς καὶ ὅπου ὁ οἰκογενειακὸς βίος στηρίζεται ἐπὶ ὑγιοῦς βάσεως. Ὁ Φροῦβελος δηλ. ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι εἰς πᾶσαν κατ' οἶκον ἀγωγήν, καὶ τὴν ἀρίστην, λείπει τι, τὸ ὁποῖον πρέπει ἴσα ἴσα νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς ἀγωγῆς τοῦ παιδικοῦ κήπου. Τοῦτο τὸ ἔλλειπον ὀνομάζει α ἄ γ ω γ ῆ ν διὰ τῆς κοινότητος εἰς τὴν κοινότητα. » Ὁ εὐγενὴς προορισμὸς τοῦ παιδικοῦ κήπου εἶναι τὸ νὰ διαρρήξῃ τὸν περιορισμὸν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου καὶ νὰ προφυλάξῃ ἤδη ἐν τῇ πρωῒμωτάτῃ ἡλικίᾳ ἀπὸ τοῦ μιάσματος τῆς οἰκογενειακῆς φιλαυτίας.

ΤΜΗΜΑ II.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ Τῇ ΣΧΟΛῃ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 67.

Ὁ κύκλος τῆς ἐν τῇ σχολῇ ζωῆς.

Αἱ λίαν ἀπλάι σχέσεις τῆς οἰκίας εὐρίσκουσι περὶ τέρῳ διαμόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν ἐν τῇ σχολῇ.

Ὁ κύκλος τῆς κοινότητος τοῦ βίου καθίσταται μεγαλείτερος, ἢ δ' ἐν αὐτῇ θέσις τοῦ τροφίμου μᾶλλον αὐτοτελῆς καὶ ἐλευθέρα. Ὡς παῖς ἐξήρτᾶτο ἐν τῇ ἐνδείᾳ αὐτοῦ ὅλως ἀπὸ τῶν γονέων ὡς μαθητὴς εἰσέρχεται πρὸς τοὺς συμμαθητὰς εἰς τὴν

ἔχουσιν ἴσα δικαιώματα ἐχόντων μελῶν κοινωνίας, τὴν ὁποίαν διέπει οὐχὶ πλεόν τὸ ἄμεσον κράτος τοῦ παιδαγωγοῦντος προσώπου, ἀλλὰ τὸ κῦρος ἀπροσώπου νόμου. Διότι ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ ἀπεφάσισεν ἡ ἀπόλυτος βούλησις τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς, ἐν τῇ σχολῇ ὑπάρχει κοινὴ τάξις τοῦ βίου, ἣτις καθίσταται ἀναγκαστικὰ ἤδη ἕνεκα τοῦ μεγαλειτέρου ἀριθμοῦ τῶν συμμαθητῶν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὑποτάσσεται ἕκαστος ἄνευ ἐξαιρέσεως.

Ἐν τῷ κέντρῳ ταύτης τῆς κοινῆς τάξεως τοῦ βίου ἴστανται ὁ διδάσκαλος, τοῦ ὁποίου ἡ σχέσις πρὸς τὸν ἐπὶ μέρος μαθητὴν δὲν εἶναι πλεόν καθαρῶς προσωπικῆ, ὡς ἡ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν παῖδα αὐτοῦ, ἀλλὰ φέρει ἐν ἑαυτῇ καθολικὸν χαρακτήρα. Ἡ θέσις δηλ. τοῦ διδασκάλου πρὸς πάντας τοὺς μαθητὰς εἶναι ἡ αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπόροια τοῦ προσώπου, ἀλλὰ τοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον εἶναι περιβεβλημένος.

Ἡ ἡπιωτέρα δύναμις τῆς ἀγάπης, ἣτις ἐπεκράτει ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὑποχωρεῖ ἐν τῇ σχολῇ εἰς τὸ αὐστηρότερον κῦρος τοῦ νόμου. Ὁ μαθητὴς ἀποκτᾷ τὴν σπουδαίαν ἐμπειρίαν ὅτι ἐνταῦθα δὲν εὐρίσκεται πλεόν ἡ ἐπιείκεια, εἰς τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ ἐλπίζῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ὅτι εὐρίσκεται ὡς εἰς ἐκ τῶν πολλῶν ἐν κοινότητι βίου, εἰς ἣν ὀφείλει νὰ ἐγκαταταχθῇ ὡς εὐπειθὲς μέλος.

Αἱ προσωπικαὶ αὐτοῦ ἀξιώσεις εὐρίσκουσιν ἐνταῦθα τὴν προσήκουσαν διόρθωσιν ἐν ταῖς ἐξ ἴσου δικαίαις ἀξιώσεσι τῶν λοιπῶν, τὰ δὲ ἔργα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἔκρινον ἐν τῇ οἰκίᾳ μόνον ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἀγάπης καὶ — ὑπερεξετίμων, εὐρίσκουσιν ἐξ ἀντικειμένου μέτρον ἐν τοῖς ἔργοις τῶν συμμαθητῶν. Εὐρίσκει ὅτι τὸ ἄτομον ἐν τῇ κοινωνίᾳ σημαίνει τοσοῦτον, ὅσον ἐξανύτει.

Διὰ τούτων τῶν ἐμπειριῶν, τῆς ὁποίας ἀποκτᾷ ἐν τῇ σχολῇ, προπαρασκευάζεται ὁ μαθητὴς κατ' ὀλίγον διὰ τὰς ἔτι σοφωτέρας σχέσεις τοῦ πραγματικοῦ βίου. Ἐν τούτῳ τὸ ἄτομον ἀνήκει εἰς μεγαλειτέραν κοινότητα τοῦ βίου, ἐν ἣ ἔτι μᾶλλον ὑποχωρεῖ ἡ δεσποτεία τῆς ἀγάπης εἰς τὰ ἐξ ἀντικειμένου μέτρα τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως.

ΣΗΜ. Περὶ τῆς βροπῆς, ἣν ἔχει ὁ σχολικὸς βίος εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος, λέγει ὁ περίφημος πολιτικὸς λόρδος Ἰωάννης Ροῦσσελ τὰ ἐξῆς· « Ἡ δημοσία σχολὴ μορφώνει τὸν χαρακτῆρα. Ἀυτὴ μεταθέτει τὸν παῖδα ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ἐν ἧ ἔιναι ὁ κακῶς ἠγμένος ἀγαπητὸς υἱός, ἐν ἧ ἡ μωρία αὐτοῦ θεωρεῖται ὡς εὐτραπελία, ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη ὡς δύναμις τοῦ πνεύματος, εἰς τόπον, ἐν ᾧ καταλαμβάνει τὴν θέσιν αὐτοῦ τὴν ἀναλογοῦσαν πρὸς τὰς πραγματικὰς δυνάμεις καὶ τὰ προτερήματα αὐτοῦ. Ἐὰν ᾖ στρυφνός, δύσκολος, οὐδεὶς πλησιάζει αὐτόν· ἐὰν θυμώδης, βρπίζουσιν αὐτόν. Οὕτω προπαρασκευάζεται ὁ χαρακτῆρ αὐτοῦ διὰ τοὺς κινδύλους τοῦ μετὰ ταῦτα βίου, διὰ τοὺς καταπονοῦντας ἀγῶνας δικηγόρου, βουλευτοῦ, στρατιωτικοῦ. Τούτο ὅμως εἶναι πολὺ σπουδαιότερον τῆς ἀποκτήσεως ἀπλῶν γνώσεων. Πολλοὶ ἄνδρες ἤρχισαν ν' ἀποκτώσι τὰς γνώσεις εἰκοσαετείς· ὀλίγοι ὅμως μεταβάλλουσι τὸν χαρακτῆρα, ἀφοῦ φθάσωσιν εἰς τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας.»

§ 68.

Ἡ σχολὴ ὡς παιδαγωγικὸν καθίδρυμα.

Ἐν τῇ σχολῇ παιδαγωγεῖται τὸ ἄτομον·

I) Διὰ τῆς διδασκαλίας.

II) Διὰ τῆς πειθαρχίας.

III) Διὰ τοῦ διδασκάλου.

IV) Διὰ τῶν συμμαθητῶν.

Ἡ διδασκαλία παιδαγωγεῖ·

A) Ὡς μέσον ἀσχολίας ἐν γένει σώζουσα τὸν παῖδα ἐκ τῶν κινδύνων τῆς ἀργίας καὶ τῆς ἀνίας.

B) Ὡς μέσον πνευματικῆς ἀσχολίας ἰδίᾳ, τοῦτο δέ·

α) Διότι συνάγει τὰς ἰδέας τοῦ μνηστοῦ καὶ προφυλάττει αὐτὸν ἀπὸ πνευματικῆς διχύσεως (σχολεῖον τῆς προσοχῆς).

β) Διότι διεγείρει ἁρμονικῶς τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ παιδὸς καὶ ἀσκεῖ αὐτὰς διηλεκτικῶς καὶ δὴ·

1) Τὸ ἐποπτικὸν καὶ παραστατικὸν διὰ προσχωγῆς καὶ περιγραφῆς διφόρων ἀντικειμένων τῆς ἐποπτείας.

2) Τὸ νοητικὸν διὰ διεγέρσεως τῆς κρίσεως.

3) Τὴν μνήμην διὰ δικτάξεως τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας εἰς σειρὰς καὶ δι' ἐπικαλήψεως.

4) Τὴν φαντασίαν διὰ γεωγραφικῶν ἱστορικῶν καὶ φυσιο-

γραφικῶν περιγραφῶν, διὰ διηγήσεων ἐκ τῆς φύσεως καὶ τοῦ βίου.

5) Τὸ ἀνώτερον συναισθητικόν, ἰδίᾳ τὸ συνκρίσθημα τῆς ἀληθείας διὰ διηγουῦς βεβαιώσεως τῆς ἀληθείας καὶ ἀποκρούσεως τῆς πλάνης καὶ τοῦ ψεύδους, ἔπειτα τὸ ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν συνκρίσθημα.

6) Τὴν βούλησιν ἀπευθύνουσα πρὸς τὴν ἰκανότητα τοῦ τροφίμου σοβαρὰς ἀπαιτήσεις καὶ ἠθικὰς ἀξιώσεις.

γ) Διότι προκλεῖ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον διανοίγουσα διὰ τῶν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ μετὰδιδόμενων τὸν νοῦν τοῦ μαθητοῦ εἰς τὴν κατάληψιν τῶν ποικιλωτάτων ἀντικειμένων τοῦ βίου καὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης.

δ) Διότι διευθύνουσα τὸν νοῦν εἰς τὸ ὑψηλόν, τὸ εὐγενές, τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν παρεκκευάζει ἀντιστήκωμα κατὰ τῆς αἰσθητικότητος.

ε) Διότι ὑπηρετεῖ ζωέως τὴν ἀγωγὴν διὰ τινῶν τῶν μαθημάτων, ἰδίᾳ διὰ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀναγνώσεως ἀναλόγων ἀναγνωσμάτων.

Εἰς ταῦτα τὰ ἐγγυτέρω ἀποτελέσματα προστίθενται καὶ τινὰ πορρωτέρω ἀποτελέσματα.

Εἰς ταῦτα ἀνήκει τὸ νὰ δεσπόζη ὁ μαθητὴς τῆς πορείας τῶν οἰκείων ἰδεῶν, τὸ νὰ κατέχη ἐπινοίας τῆς σιγμῆς καὶ αἰφνιδίως ἐμφανιζομένης ἐπιθυμίας, τὸ νὰ ἀποδέχεται παραστάσεις προσερχομένης ἐκ δευτέρου προσώπου, τὸ νὰ προσέχη εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν ἐν ταῖς ἀποκρίσεσι καὶ ἐν γένει ἐν τῇ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἀναστροφῇ.

Τὸ ἄθροισμα τῶν παιδαγωγικῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῆς διδασκαλίας ὡς τοιαύτης, δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ πνευματικὴν πειθαρχίαν. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς φανεροῦνται ἐκτὸς τῶν ἀποκτηθεισῶν γνώσεων ἐν τῇ μεγαλειτέρᾳ εὐκολίᾳ, μεθ' ἧς ὁ δεδιδαχμένος ἀποδέχεται παρεστάσεις ἠθικῆς φύσεως καὶ φαίνεται δεκτικὸς ἠθικῶν ἐλατηρίων.

ΣΗΜ. 4. Εὐκόλος δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ἐν ταῖς σχολαῖς τὰ πειθαρχικὰ ἀποτελέσματα τῆς διδασκαλίας. "Ὅπου οἱ μαθηταὶ κατέχονται ὑπὸ τῆς διδασκαλίας ἐν πάσῃ σπουδῇ, ἐκεῖ βλέπει τις ἐνισχυό-

μένον καὶ τὸ πνεῦμα τῆς τάξεως. Ὅπου δὲ μακρότεροι διακοπὰ διακόπτοι τὴν πρὸδον τῆς διδασκαλίας, ἢ ὅπου οἱ μαθηταὶ δὲν ἀπασχολοῦνται ἐπαρκῶς διὰ τῆς κατ' οἶκον ἐργασίας, ἐκεῖ ἀμέσως ἀκούονται παράπονα περὶ τῆς παραλύσεως τῆς πειθαρχίας· πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἐνεργεῖ βιβάτως ἡ διδασκαλία μόνον ὡς μέσον ἐνασχολήσεως. Πολὺ βαθύτερα εἶναι τὰ παιδαγωγικὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια ἐπάγει ὡς μέσον πνευματικῆς ἐνασχολήσεως διὰ συναγωγῆς καὶ διατάξεως τῶν ἰδεῶν, δι' ἀσχολήσεως τῆς προσοχῆς, διὰ διεγέρσεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ἰδίᾳ δὲ διὰ διεγέρσεως πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος.

ΣΗΜ. 2. « Πᾶσα καλὴ διδασκαλία οὐ μόνον φωτίζει, ἀλλὰ καὶ ἡθιοποιεῖ τὸν μαθητὴν. Προσηλοῦσα τὸ πνεῦμα εἰς ἓν ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἀπάγει αὐτὸν συγχρόνως ἀπ' ἄλλων, λοιπὸν καὶ ἀπὸ ἀνηθικῶν κλίσεων καὶ πράξεων. Ἐὰν δὲ ἐπιτύχωμεν νὰ διεγείρωμεν παρά τινι νέῳ αἰσθησιν δι' οἰονδήποτε ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, διὰ Φυσιαγωγίαν, Γεωγραφίαν, Γεωμετρίαν κτλ. διὰ μορφωτικὰ ἀναγνώσματα καὶ συνδιαλέξεις, ἐμβάλλομεν εἰς αὐτὸν συγχρόνως ἀντιστήκωμα τῆς ἀγρίας αἰσθητικότητος, τῆς ἐπιβλαβοῦς ἀδρανείας καὶ διαχύσεως. Ἐπίσης προφυλάττει ἐπαρκῆς μόρφωσις τοῦ νοῦ ἀπὸ τῆς ὑπερμέτρου ἐπικρατήσεώς τινων συναισθημάτων, τῶν ἀψικαρδιῶν, τῆς φαντασίας, τῆς ἐνθουσιάσεως καὶ τῆς δεισιδαιμονίας. »

§ 69.

Περὶ τῆς πειθαρχίας.

Τὸ σύνολον τῶν διατάξεων καὶ μέτρων, τὰ ὅποια λαμβάνει ἡ παιδαγωγικὴ κυβέρνησις (παιδονομία) πρὸς τήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς τάξεως ἐν τῇ σχολῇ, καλεῖται πειθαρχία.

Ἡ ἐξωτερικὴ τάξις περιλαμβάνει:

- 1) Τὴν τακτικὴν φοίτησιν εἰς τὴν σχολήν.
- 2) Τὴν ἡσυχον καὶ κοσμίαν διαγωγὴν τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ σχολῇ καὶ ἐν κειρῷ τῆς διδασκαλίας καὶ πρὸ αὐτῆς καὶ μετ' αὐτῆς καὶ ἐν τοῖς μεταξῶν διαλείμμασιν.
- 3) Τὴν σύμφωνον τῷ νόμῳ διαγωγὴν ἐκτὸς τῆς σχολῆς.

Ἡ ἐσωτερικὴ τάξις ἀναφέρεται:

- 1) Εἰς τὴν σύντονον προσοχὴν ἐν τῇ σχολῇ.
- 2) Εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τροφίμου διὰ τῆς κατ' οἶκον ἐπιμελείας.

Ἡ ἐξωτερικὴ τάξις τῆς σχολῆς πρέπει νὰ στηρίζηται ὅσον

τὸ δυνατὸν ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν κανόνων τῆς σχολικῆς νομοθεσίας. Οὕτω πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ συμπράττῃ μετὰ τῶν σχολικῶν ἀρχῶν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου πρὸς ἐπίτευξιν τακτικῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως.

Πᾶσα σχολὴ ὅμως ὀφείλει ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ νόμου νὰ δημιουργήσῃ τὴν οἰκείαν αὐτῆς οἰκιακὴν τάξιν, ἣτις ἀπέναντι τοῦ μαθητοῦ ἰσχύει ὡς πειθαρχικὴ τάξις καὶ εἰς ἣν ὀφείλει βεβηκίαν ὑπακοήν. Δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαστικὸν νὰ λάβῃ αὕτη ἡ τάξις τὴν μορφήν γραπτῶν «σχολικῶν νόμων» (πειθαρχικὸς νόμος), διότι ἡ σχέσις τοῦ διδασκάλου πρὸς τὸν μαθητὴν εἶναι μᾶλλον ἠθικῆς ἢ δικαιολογικῆς φύσεως. Τοῦναντίον ἐνταῦθα ἀπικιτεῖται μᾶλλον τοῦτο, νὰ ζῶσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ διδασκάλου οἱ ὅρισμοί τῆς σχολικῆς τάξεως, ἵνα δύνηται νὰ δίδῃ εἰς αὐτὰς κῦρος οὐχὶ μόνον διὰ τῆς πομπῶδους ἀναγνώσεως αὐτῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους, ἀλλὰ διὰ πρακτικῆς ἐφαρμογῆς ἐν πάσῃ παρουσιαζομένῃ ἀφορμῇ. Δι' ἀκολούθου ἐνεργείας τοῦ διδασκάλου θὰ μορφωθῇ ἐν τῇ σχολῇ ἡθος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ μονιμοποιηθῇ ἐπὶ μᾶλλον διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ τηρήσεως ἐκ μέρους πάντων τῶν μαθητῶν.

Τὸ σχολικὸν ἡθος περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς:

- 1) Ἀκριβείαν ἐν τῷ ἔρχεσθαι καὶ ἀπέρχεσθαι.
- 2) Εὐσχημοσύνην ἐν τῇ στάσει καὶ κινήσει.
- 3) Ἐμμορῆν ἐν ταῖς προεπιωρισμέναις θέσεσιν.
- 4) Ἠσυχίαν καὶ σιωπὴν ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας.
- 5) Καθαριότητα τοῦ σώματος, τῆς ἐνδυμασίας, τῶν σχολικῶν πραγμάτων.

6) Ὑποταγὴν εἰς τὸ κέλευσμα ἐν τῇ κοινῇ ὁμιλίᾳ (ὁμιλίᾳ ἐν χορῷ) καὶ πράξει.

Λοιπὸν εἰς τὸ σχολικὸν ἡθος ἀνήκει τὸ νὰ μὴ ἐρχηται ὁ μαθητὴς εἰς τὴν σχολὴν λίαν ἐνωρίς ἢ λίαν ὀψέ, τὸ νὰ εἰσέρχεται ἀθορύβως καὶ νὰ μεταβιβάσῃ ἡσυχῶς εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ, νὰ μὴ καταλείπῃ αὐτὴν ἄνευ σπουδαίας αἰτίας, νὰ μὴν ἡσυχος καὶ κόσμιος ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας, νὰ ἔχῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐστραχμμένους διηνεκῶς πρὸς τὸν διδάσκαλον, νὰ ἀναγγέλλῃ διὰ κοσμικῆς ἀνυψώσεως τῆς χειρὸς ὅτι γινώσκει τὴν ζη-

τουμένην ἀπόκρισιν, ν' ἀνίσταται ἐν τῇ ἀποκρίσει, νὰ μὴ φλυαρή μετὰ τῶν συμμαθητῶν, νὰ μὴ γίνηται ὑποβολεὺς αὐτῶν, νὰ διατηρῇ τὰ πράγματα αὐτοῦ ἐν τάξει, ἀναχωρῶν ἐκ τῆς σχολῆς νὰ ὑποκλίνηται πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ νὰ λαμβάνη ἡσυχῶς τὴν πρὸς τὴν οἰκίαν ὁδὸν χωρὶς νὰ συνωθῆται.

Ἐν τοῖς μεταξὺ διαλείμμασι πρέπει νὰ χορηγῆται εἰς τοὺς μαθητὰς μείζων ἐλευθερία τῆς κινήσεως καὶ συνκαστροφῆς, ἵνα ἐπέρχεται ἡ ἀναγκαία σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἄνεσις. Κατὰ τὰς περιστάσεις πρέπει νὰ ἐξάγωνται εἰς τὸν κήπον ἢ τὴν αὐλὴν τῆς σχολῆς.

Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ἐνθυμηται πάντοτε ὡς πρῶτον κύριον κανόνα πρὸς τήρησιν τῆς σχολικῆς πειθαρχίας ὅτι ἄπαρτες οἱ μαθηταὶ τῆς τάξεως πρέπει νὰ ἐπιτηρῶνται καὶ ἀπασχολῶνται διηρηκῶς.

Ἐὰν ὁ διδάσκαλος λησμονήσῃ τὸν χρυσοῦν τοῦτον κανόνα ἀφιερούμενος ἀποκλειστικῶς εἰς τινὰς μαθητὰς καὶ ἀφῆνων τοὺς ἄλλους ἄνευ ἐνασχολήσεως, ἀπώλετο ἡ πειθαρχία τῆς σχολῆς.

Ὡς δεῦτερος κανὼν προστίθεται ὅτι ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ τηρῇ τὸ μέτρον ἐν τῇ χρήσει τῶν παιδονομικῶν μέσων. Ἄς μὴ δαπανᾷ ματαίους λόγους, ἄς φεῖδῆται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἄς προσέχη νὰ μὴ προστρέχη ἀμέσως εἰς τὰ ποινικὰ μέσα. Ἐν βλέμματι, ἐν νεύματι, βραχεῖα ἐπίσχεσις τῆς διδασκαλίας, κροῦσις τῆς τραπέζης, κλησις τοῦ ὀνόματος πρέπει ἤδη ν' ἀρκῶσι πρὸς ἀποσόβησιν δικταράξεων τῆς τάξεως.

Διὰ τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν (προσοχὴν καὶ κατ' οἶκον ἐπιμέλειαν) ἀνάγκη νὰ προσφέρῃ τὸ πλεῖστον αὐτῇ ἡ διδασκαλία. Ἡ διδασκαλία ὀφείλει νὰ θέλγῃ καὶ δεσμεύῃ τὰ νεανικὰ πνεύματα, ἵνα γείνη εἰς αὐτὰ ἡ σχολὴ τόπος ἡδονῆς καὶ τὸ μνησθῆναι τερπνὴ ἐνασχόλησις.

ΣΗΜ. 4. Ἡ εἰσαγωγή τῆς ἐξωτερικῆς τάξεως τῆς σχολῆς εἶναι ἔργον τῆς ἀσκήσεως καὶ ἕξεως, ὑπὲρ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ καταβάλλῃ ὁ διδάσκαλος τὴν μεγίστην φροντίδα, μάλιστα ἐν ἀρχῇ τοῦ σχολικοῦ ἔτους. Ἐνὸσω στερεῖται ἡ σχολὴ πειθαρχίας, δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ ἡ διδασκαλία. Αὕτη ἡ ἀσκήσις εἰς τὴν πειθαρχίαν ἀνήκει φυσικῶς εἰς τὸν διδάσκαλον τῆς στοιχειώδους τάξεως, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις ἐν γένει εἶναι λίαν σπαιδαία (εἰς τὸν τούτου ἔργον εἶναι ἡ ἐκ τῆς

πατριῆς οἰκίας εἰσαγωγή τοῦ παιδὸς εἰς τὴν σχολήν, ἐκ ταύτης δὲ τῆς εἰσαγωγῆς ἐξαρτᾶται οὐχί σπασιῶς τὸ μέλλον τοῦ παιδός. Οἱ δύο ἢ τρεῖς πρῶτοι μῆνες τῆς ἐν τῇ σχολῇ παρουσίας τοῦ παιδός πρέπει ν' ἀφιερῶνται πρὸς ταῖς γενικαῖς ἀσκήσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐποπτείας ἐξαιρέτως εἰς τὴν ἐν τῇ πειθαρχίᾳ ἀσκήσιν αὐτοῦ,

ΣΗΜ. 2. Ὁ Κομηνίος ἀφιερῶν ἐν τῇ «Μεγάλῃ διδασκτικῇ» ἴδιον κεφάλαιον εἰς τὴν σχολικὴν πειθαρχίαν, τοῦ ἰσίου τοῦ πρῶτον ἐδάφιον ἀρμύζει νὰ καταχωρισθῇ ἐνταῦθα: «Ὅπως ὀρθὴ εἶναι ἡ ἐν Βοημίᾳ λίαν συνήθης παροιμία: «Σχολὴ ἄνευ πειθαρχίας εἶναι μύλος ἄνευ ὕδατος.» Διότι ἐὰν ἀφαιρέσῃ τις ἀπό τινος μύλου τὸ ὕδωρ, δὲν ἐργάζεται. Ἐὰν δὲ λείπῃ ἐν τῇ σχολῇ ἡ πειθαρχία, τὸ πᾶν ἀργεῖ ἐξ ἀνάγκης. Ὅπως δὲ, ἐὰν δὲν ποιάσῃται ὁ ἀγρός, ἀμέσως φύονται τὰ ὀλέθρια εἰς τὸν σίτον ζιζάνια, οὕτω ἐξαγριοῦνται καὶ τὰ δενδρόλια, ἐὰν δὲν κλαδεύωνται, καὶ παράγουσιν ἀχρήστους κλάδους. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι ἡ σχολὴ πρέπει νὰ ᾔῃαι πλήρης ὀδύρων καὶ πληγῶν, ἀλλὰ μᾶλλον πλήρης ἐργηρόσεως τῶν διδασκόντων καὶ διδασκομένων. Διότι τί ἄλλο εἶναι ἡ σχολικὴ πειθαρχία ἢ μέθοδος ἀσφαλῆς, δι' ἧς ὀφείλουσιν οἱ μαθηταὶ νὰ γείνωσιν ἀληθεῖς μαθηταί;»

ΣΗΜ. 3. Ὡς περαιτέρω δὴγίτας πρὸς διατήρησιν τῆς ἐν τῇ σχολῇ πειθαρχίας ἀναγράφει ὁ Ζίλλερὸς τὰς ἐξῆς: «Ἐν μεγάλῳ ἀριθμῷ μαθητῶν πρέπει νὰ διανεμῶνται αἱ ἀνήτοιχοι κεφαλαὶ μεταξὺ τῶν λοιπῶν, ἵνα μὴ ἐπαυξάνῃ ἔτι μᾶλλον ἡ κλίσις πρὸς τὴν ἀταξίαν διὰ τῆς γειτονίας ἐκείνων, οἵτινες ἰδίᾳ κλίνουσι πρὸς αὐτήν. Οἱ ἀμελεῖς καὶ ὑποπτοὶ δὲν πρέπει νὰ κάθωνται ἐν τῷ ὀπισθεν μέρει τῆς τάξεως, ἕνα εὐκολώτερον κρύπτονται καὶ εὐκολώτερον ὑπεκφεύγουσι τὰ βλέμματα τοῦ διδασκάλου. Ἄλλ' οὔτε οἱ μαθηταὶ αὐτοὶ, οὔτε πράγματα ἀνήκοντα εἰς τὴν τάξιν, βάθρα, πίνακες κτλ. πρέπει ν' ἀλάσσωσιν ἐνίοτε τὴν θέσιν αὐτῶν. Ἄλλως γενᾶται ἐν τῇ τάξει τὸ πνεῦμα τῆς ἀστασίας. Ἡ μόρφωσις στερεῶν τοπικῶν σειρῶν καὶ συνυπασημάτων τοπικῶν σειρῶν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὀπίστων καταλαβᾶναι ὠρισμένην θέσιν καὶ αὐτὸς ὁ μαθητῆς, εἶναι δι' αὐτὸν τῶντι τοσοῦτον σπουδαία ἀρχὴ τῆς τάξεως, ὅσον καὶ ἡ στερεότης τῆς χρονικῆς σειρᾶς, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ ὁ διδάσκαλος ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν μαθημάτων, ὡς πρὸς τὴν διανομὴν τῆς διδασκαλίας εἰς τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας κτλ. Ὅπως πρέπει νὰ ἐπιμένῃ ὁ διδάσκαλος εἰς τὸ νὰ δίδωσιν οἱ μαθηταὶ τὰς γραφικὰς ἐργασίας ἀκριβῶς ἐν τῷ ὠρισμένῳ χρόνῳ, οὕτω πρέπει νὰ ἐπιμένῃ καὶ εἰς τὸ νὰ δίδωσιν αὐτὰς ἐν τῇ προσηκούσῃ μορφῇ, π. χ. οὐχὶ ἀρράφους, οὐχὶ ἄνευ δηλώσεως τοῦ ἀντικειμένου, διὰ τὸ ἰσίου εἶναι ὠρισμένον τὸ τετράδιον, οὐχὶ ἄνευ παρεμβεβλημένου ἀπορροφητικοῦ χάρτου μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἀνωτάτων τάξεων, οὐχὶ ἄνευ προσθήκης τοῦ ὀνόματος, κατὰ τὰς περιστάσεις δὲ οὐχὶ καὶ ἄνευ σημειώσεως τῆς χρονολογίας τῆς παραδόσεως, οὐχὶ εἰς φύλλον, ἢ εἰς 16^{ον}»

εἰς πλάγιον τέταρτον, ὅπου τὸ σύνηδες τέταρτον εἶναι τὸ καταλληλότερον καὶ εὐχρηστότερον. Οὐδὲν ἦτιον πρέπει νὰ τηρῇ ὁ τρόφιμος πάντας τοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους προδιαγράφει πεπολιτισμένη κοινωνία εἰς τὰ μέλη αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν καθαριότητα καὶ ἀδροφροσύνην, τὴν εὐσχημοσύνην καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἦθος· ὀφείλει δὲ νὰ εἰσθῆται καὶ τὸ οἰκοδόμημα τῆς σχολῆς οὐ μόνον ὡς ξένην ἰδιοκτησίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ θεωρῇ αὐτὸ ὅλως μόνον ὡς ὅσον χρησιμεύοντα εἰς τὴν κοινότητα διὰ τὸν ὀρισμένον σκοπὸν τῆς διδασκαλίας, λοιπὸν νὰ μὴ ἐπωφεληθῆται αὐτὸ τυχὸν πρὸς ἰδιωτικούς σκοποὺς κειμένους ἐκτὸς τοῦ γενικοῦ σκοποῦ, π.χ. πρὸς φύλαξιν μέρους τινὸς πῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ καὶ ἐκτὸς τοῦ χρόνου τῆς διδασκαλίας.

§ 70.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου ὡς παιδαγωγοῦσα δύναμις.

Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ διδασκάλου εἰσάγεται εἰς τὴν ἀγωγὴν νέον ἀξίωμα οὐσιωδῶς διάφορον τῶν ἀξιωμάτων τῆς οἰκίας.

Τὸ παιδαγωγικὸν κράτος τῆς μητρὸς στηρίζεται μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἀγάπης ἢ ἐπὶ τῆς σεβασμὸν ἐπιβαλλούσης ἀξιοπρεπείας, ἥτις ἕνεκα τῆς διηνεκοῦς πρὸς τοὺς παῖδας συναναστροφῆς ἐξ ἀνάγκης ἐκπίπτει. Ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ πατρὸς προφυλάττεται μὲν ἕνεκα τῆς συνεχοῦς ἐκ τοῦ οἴκου ἀπουσίας, ὑπόκειται ὅμως ἕνεκα τῶν διαφόρων περιπετειῶν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου οὐχὶ σπανίως εἰς ἐπικινδύνους κλονισμούς. Σπουδαία λοιπὸν καθίσταται ἡ εἰς τὴν ἀγωγὴν προσθήκη νέου ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐξησφαλισμένον κατὰ τῆς καταστρεπτικῆς δυνάμεως τῶν ἐπαφῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου.

Τοῦτο τὸ ἀξίωμα εἶναι ὁ διδάσκαλος. Οὗτος οὐδέποτε παρουσιάζεται εἰς τὸν μαθητὴν, ὅπως ὁ πατήρ, ἐν τῷ νυκτερινῷ χιτῶνι τοῦ καθ' ἡμέραν ἀνθρώπου, ἀλλὰ μόνον περιβεβλημένος τὰ παράσημα τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ. Ἴσταται πρὸ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κρηπίδος τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ θέσεως ἐν μεγέθει σχεδὸν ὑπὲρ ἀνθρώπον καὶ μόνον παροδικῶς συγκαταβαίνει πρὸς αὐτὸν ἕνα μετριῶν τὴν αὐστηρότητα τοῦ ἀξιώματος διὰ τῆς προσηθείας τῆς ἀγάπης.

Ἡ διατήρησις τούτου τοῦ ἀξιώματος διὰ τῆς φυσικῆς σο-

βαρύτητα τοῦ προσώπου εἶναι ὁ σπουδαιότατος ὄρος τῆς παιδαγωγικῆς δυνάμεως τοῦ διδασκάλου. Ἡ διατήρησις αὕτη εἶναι δύσκολος, οὐχὶ ὅμως ἀδύνατος, ἀφοῦ ὁ διδάσκαλος ὄρας τινὰς μόνον τῆς ἡμέρας ἔρχεται εἰς ὀμιλίαν πρὸς τὸν μαθητὴν, τὰς λοιπὰς δὲ ἀποκρύπτεται εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου χορηγεῖ εἰς πάντα τὰ παιδαγωγικὰ μέτρα τῆς σχολῆς τὴν προσήκουσαν δύναμιν. Ὁ λόγος τοιοῦτου διδασκάλου εἶναι ἱερός εἰς τὸν μαθητὴν, ἡ κρίσις αὐτοῦ εἶναι ἀπόφασις δι' αὐτὸν, ἡ ἐπιδοκιμασία τὸ ὑψιστον πάντων.

ΣΗΜ. Πολλὰ πρέπει νὰ συνέλθωσιν ἵνα ἐξυψώσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου εἰς τὴν προσήκουσαν περιωπὴν. Μάλιστα πρέπει νὰ ᾖ τὸ ἀξίωμα ἀληθές, δηλ. ἐρειδόμενον ἐπὶ πραγματικῶν ἰδιοτήτων τοῦ χαρακτῆρος, οὐχὶ δὲ πλαστον καὶ προσποιημένον. Οἱ παῖδες γλίαν δευδερκεῖς ὄντες διορῶσι ταύτην τὴν διαφορὰν. Βάσιμος γνώσις, εὐσενὲς ἠθικὸν φρόνημα, ἀγάπη τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ἡ συνείδησις τῆς πουδαιότητος αὐτοῦ εἶναι αἱ ἰδιότητες τοῦ χαρακτῆρος, ἐφ' ὧν τηρεῖται τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου. Ὁ διδάσκαλος θὰ γινώσκῃ νὰ διατηρῇ αὐτὸ ἐν πάσῃ περιστάσει, χωρὶς νὰ δεικνύῃ τρωτὰ μέρη, ἀλλὰ καὶ ἔνευ πάσης ἀδημονίας καὶ ὑπερηφανίας. Τὸ ἀληθὲς ἀξίωμα εἶναι ἀχώριστον σταθερᾶς, ἀλλὰ μετριόφρονος παρουσίας.

§ 71.

Ἄγωγή διὰ τῶν συμμαθητῶν.

Μεταξύ τῶν μαθητῶν τάξεώς τινος ἀναπτύσσεται ἀμέσως κοινὸς βίος,¹ ὁ ὁποῖος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εἰκὼν τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐνηλίκων. Ὁ κοινὸς οὗτος βίος προσάπτεται εἰς τὴν κοινὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν κοινὴν παιθεσίαν.

Οἱ συμμαθηταὶ ἔχουσι σχεδὸν τὴν αὐτὴν ἡλικίαν καὶ ἔχουσι πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν αὐτὸν μορφωτικὸν σκοπὸν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ παρουσιάζουσι πάσας τὰς διαφορὰς τῆς ἀτομικότητος, αἵτινες ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὴν διαφορὰν τῆς καταγωγῆς, τῆς οἰκικῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῶν γονέων. Ἐνταῦθα κεῖται σπουδαία ἐπέκτασις τῶν σχέσεων τοῦ οικογενειακοῦ κύκλου καὶ ποικίλη ἀφορμὴ πρὸς ἀμοιβαίαν προαγωγὴν καὶ συμπλήρωσιν.

Ἡ πολυμερεστέρη συναναστροφή, ἣτις ἀνοίγεται οὕτω εἰς

τὸ ἄτομον, ἄγει εἰς αὐστηροτέραν διατύπωσιν τῆς ἀτομικότητος καὶ δίδει εἰς τὸν παιδα προκίσθησιν τοῦ πλούτου καὶ τῆς ποικιλίας τῶν σχέσεων, τὰς ὑποίξας ἢ ἀπκνήση βραχύτερον ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμμαθητῶν αὐτοῦ ὅμως μανθάνει ὁ παῖς νὰ γινώσκῃ καὶ νὰ ὑπομένῃ καὶ τὴν κοινωνικὴν πίεσιν, ἥτις προέρχεται ἐκ τῆς στενῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ ἀεγῶν καὶ τοῦ «σύ». Ἡ εἰδεχθῆς *γυλαυτία* πρέπει ν' ἀποτεθῇ ἤδη ἐνταῦθα διὰ τῶν ποικίλων ἐπαφῶν τῆς πρὸς ἄλλους συμπαθείας. Μετριοφροσύνη, προθυμία καὶ εὐεργετικότης εἶναι αἱ ἀρεταί, εἰς ἃς ἄγεται ὁ τρόφιμος.

Τὰ ἐλαττώματα, τῶν ὁποίων τὴν γένεσιν ὑποχάλπει τὸ περιωρισμένον τοῦ οικιακοῦ κύκλου, ἀποτίθενται οἴκοθεν διὰ τῆς ζωηροτέρας κοινωνικῆς ἐπιμιξίας τῆς σχολῆς. Ὁ αὐθάδης καὶ ἰσχυρογνώμων ἀνγκυλίζεται διὰ τῆς ἀδικοφορίας, τὴν ὁποίαν ἀντιτάσουσιν εἰς αὐτόν, νὰ συνέλθῃ εἰς ἐξυτόν ἢ κενοδοξίαν καὶ οἴησις διορθοῦνται διὰ καταισχύνης καὶ σκωμμάτων. Ἡ ὑπερηφανία εὐρίσκει τὸν κρείττονα αὐτῆς ἢ ἀδεξιότης περιγελάται καὶ ἀνγκυλίζεται οὕτω νὰ προσέχῃ καὶ ἐντείνῃ τὰς δυνάμεις· ὁ ὀκνηρὸς παροτρύνεται, ὁ ἐκτεθηλυμένος ἐνισχύεται, ὁ συνεσταλμένος καὶ δειλὸς ἀποκτᾷ θάρρος.

Τὸ πᾶν ὅμως ἐξερτᾶται ἐνταῦθα ἐκ τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει τὴν πλειοσύνητα τῶν μαθητῶν τάξεώς τινος. Ἡ παιδαγωγικὴ ἐπιτήρησις καὶ παιδονομία, μάλιστα δὲ τὸ ὑφηγούμενον πρόσωπον τοῦ διδασκάλου ὀφείλει νὰ φροντίζῃ ἵνα τὸ πνεῦμα τοῦτο ἦναι πνεῦμα τῆς τάξεως καὶ φιλαδελφίας, τῆς εὐλικρινείας καὶ τῆς ἀμιλλῆς ἐν τῷ ἀγαθῷ. Δὲν πρέπει ν' ἀνέχῃται ὁ διδάσκαλος τὸν σχηματισμὸν φκτριῶν καὶ τὸ φκτριαστικὸν πνεῦμα, τὴν ἀπειροκαλίαν καὶ τὴν ἀγροικίαν, τὴν τάσιν πρὸς καταγγελίαν καὶ τὰς ἐχθρας.

Ἄφ' ἑτέρου ὅμως πρέπει νὰ περιορισθῇ ἡ παιδονομία καὶ ἡ ἐπιτήρησις εἰς τὸ ὀρθὸν μέτρον, ἵνα μὴ καταπνίξῃ δι' ὑπερμέτρον πίεσεως τὸν εὐλικρινῆ κοινωνικὸν βίον τῶν συμμαθητῶν καὶ δίδῃ ἀφορμὴν εἰς ψευδῆ καὶ βεβιασμένην διαγωγὴν καὶ συγκαταστροφὴν.²

ΣΗΜ. 1. Ὁ κοινὸς βίος τάξεώς τινος προάγεται, ἐὰν προσλαμβάνηται ἐνίοτε ἡ ὅλη τάξις εἰς κοινὴν τινα ἐργασίαν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ λαμβάνωσι τὴν αὐτὴν ἐργασίαν πάντες οἱ μαθηταί, ἀλλ' ἕκαστος ν' ἀναλαμβάνῃ μέρος ἢ πλευρὰν τινα τῆς ὁλικῆς ἐργασίας. Οὕτω δύναται ἐν τῇ ἀναλύσει ἐνὸς ἀναγνωσθέντος τεμαχίου ν' ἀναλάβῃ ἕκαστος μαθητὴς ἢ ἐκάστη ὁμάς μαθητῶν ἓν συστατικὸν μέρος αὐτοῦ πρὸς προφορικὴν ἢ γραπτὴν ἐπεξεργασίαν· ἢ δύναται νὰ ἐκθέσῃ μίαν ὁμάς τῶν μαθητῶν τὸ ὅλον τεμάχιον ὑπὸ γραμματικῆν ὄψιν, ἢ ἄλλη ὑπὸ συντακτικῆν, ἢ τρίτη ὑπὸ πραγματικῆν, ἢ τετάρτη ὑπὸ καλλιλογικῆν (ἐὰν τὸ ἀναγνωσθὲν ᾖ ναί ποίημα), ἢ ὅλη δὲ ἐργασία πρέπει νὰ συνενωθῇ ἐν τῷ προσεχεῖ μαθηματιᾷ διὰ συζητήσεως ἐνώπιον τῆς ὅλης τάξεως. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀπαγορευθῆται, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ θεωρῆται ὡς φαιδρὰ ἐκδηλώσις τοῦ κοινωνικοῦ αἰσθηματός, ἐὰν οἱ μαθηταὶ ἀλληλοβοηθῶνται ἐν ταῖς κατ' οἶκον ἐργασίαις, ἀρκεῖ μόνον νὰ διδῇ ἕκαστος ἐν τῇ σχολῇ λόγον δι' ἑαυτόν. Τέλος δύναται νὰ ἐπιτραπῇ καὶ αὐτῇ ἡ διδακτικὴ μορφή τῆς ἐλληλοδιδασκαλίας (ἴδε Διδακτικῆς § 41 σημ.) ἰδίως ἐν ταῖς δεξιότησι (τῇ γυμναστικῇ, ἔχνο-γραφίᾳ, γραφῇ) καὶ ἐν ταῖς πρακτικαῖς ἐφαρμογαῖς τῆς διδασκαλίας, π. χ. ἐν τῇ λύσει ἀριθμητικῶν προβλημάτων.

ΣΗΜ. 2. Ὡς ἐσχάτη διαμόρφωσις τῆς διὰ τῶν συμμαθητῶν ἀγωγῆς πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἀπόπειραι τῆς συντάξεως τῆς σχολῆς ὡς μαθητικῆς πολιτείας. Τὴν ἀπόπειραν ταύτην ἐξετέλεσεν ὁ Οὐαλεντίνος Τροτצעνδόρφιος (1490—1556) θέσας ὡς Διευθυντῆς τῆς ἐν Γολδβέργῳ σχολῆς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν τάξιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν τῶν μαθητῶν, οἵτινες ὡς οἰκονόμοι, ἔφοροι, ταμίαι, γερουσιασταὶ κτλ. ᾔσαν περιβεβλημένοι διάφορα ἀξιώματα, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ αὐτῶν ἴστατο αὐτὸς ὁ Τροτצעνδόρφιος ὡς δικτάτωρ. Αὕτη ἡ σύνταξις τῆς σχολῆς κατελύθη, ἀκαθάνοντος τοῦ Τροτצעνδορφίου, καὶ μόνον οἱ θρανάρχα, οἱ ἐπιμεληταὶ κλ. διετηρήθησαν μέχρι τῆς σήμερον ὡς λείψανα αὐτῆς.

§ 72.

Σχολὴ καὶ οἰκία.

Ἐμὰ ἐρχίση ὁ παῖς νὰ ἐπισκέπτηται τὴν σχολὴν, πρόκεινται δύο πικιδγωγικαὶ ἐξουσίαι, ἡ σχολὴ καὶ ἡ οἰκία, αἵτινες διανέμονται τὴν εὐθυμίαν τῆς ἀγωγῆς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο δὲ ὀφείλουσι νὰ συνεργάζωνται κατὰ τὸ δυνατόν ἁρμονικῶς.

Αὕτη ἡ σύμπραξις κατορθοῦται

1) Διὰ τῆς κατ' οἶκον σχολικῆς ἐργασίας ὡς συμπληρώσεως τῆς ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίας διὰ τῆς κατ' οἶκον ἐπιμε-

λίσιας. Ἡ κατ' οἶκον ἐργασία γίνεται ἐν τῇ οἰκίᾳ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν γονέων· ἀνάγκη δὲ ἐν τῇ διανομῇ τῶν ὥρων νὰ λαμβάνηται πρόνοια περὶ αὐτῆς, ἵνα μὴ περιορίζηται δι' αὐτῆς ὁ διὰ τὴν ἀνεσιν τοῦ παιδὸς ἀναγκαῖος χρόνος. Διὰ τῆς κατ' οἰκονομίας εὐρίσκει ἡ οἰκία εὐκαιρίαν νὰ ἐμβλέπῃ εἰς τὴν ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγὴν.

2) Διὰ τῶν σχολικῶν εἰδήσεων, δι' ἃν οἱ γονεῖς λαμβάνουσι γνῶσιν τῆς πορείας τῶν τέκνων αὐτῶν περιοδικῶς καὶ ἐν σπουδαίαις ἐκτάκτοις περιστάσεσι. Πάντα τὰ σπουδαιότερα μέτρα, μάλιστα δὲ ἡ ἐπιβολὴ σχολικῶν ποινῶν πρέπει ν' ἀναγγέλλωνται ἀμέσως εἰς τοὺς γονεῖς. Ἐν τισι περιστάσεσι πρέπει νὰ παρακίδωνται οἱ παῖδες πρὸς τιμωρίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ.

3) Διὰ τῆς πειθαρχικῆς τάξεως τῆς σχολῆς, ἣτις πρέπει νὰ ᾔνοι γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς γονεῖς, ἰδίᾳ ὡς πρὸς ἐκεῖνα τὰ μέρη, τὰ ὅποια κανονίζουσι τὴν διαγωγὴν τῶν παιδῶν ἐκτὸς τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας, δηλ. ἐν δημοσίαις τόποις. Ἐπειδὴ δὲ εὐκόλως δύναται νὰ ἐκράγῃ ἕρις περὶ ἀρμοδιότητος ἀφοτέρων τῶν παιδαγωγικῶν ἐξουσιῶν, τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας, ἐὰν κατ' ἀρχὴν διαφέρωσιν αἱ θεωρίαι αὐτῶν περὶ τινῶν σημείων, π. χ. περὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ θεάτρου, τοῦ καφενεῖου, ζυθοπωλείου κλ, καλὸν εἶναι ν' ἀνατίθεται ἡ ἐπικύρωσις τοιαύτης πειθαρχικῆς τάξεως εἰς τινὰ ἀρχὴν, ἣτις, ὅπως π. χ. ἡ ἐπιτόπιος σχολικὴ ἀρχὴ, ἵσταται ὑπεράνω τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας καὶ δύναται νὰ φέρῃ εἰς ἀρμονίαν τὰς ἀπαιτήσεις τῆς παιδαγωγικῆς πρὸς τὰς τοῦ οἰκογενικοῦ βίου.

Ἐπειδὴ δὲ δικαιοῦται τις νὰ καταστήσῃ τὴν σχολὴν συνυπεύθυνον διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν μαθητῶν ἀπέναντι τοῦ δημοσίου, δὲν πρέπει αὕτη νὰ παραιτηθῇ τῆς παιδαγωγικῆς καὶ παιδονομικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν παιδῶν ἐκτὸς τῆς σχολῆς· ἀλλ' ἐνταῦθα πρέπει μᾶλλον νὰ ἐπικρατῇ ἡ ἔμμεσος παιδαγωγικὴ δύναμις ἢ ἡ ἄμεσος παιδονομικὴ ἐνέργεια, ἵνα μὴ δικτατῶνται ὁ οἰκογενεικὸς βίος διὰ τῶν παραγγελλόμενων τῆς σχολῆς.

Ὅπως δὴ ποτε ὅμως πρέπει νὰ ἐπιμένῃ ἡ σχολὴ ἵνα διαγῶσιν οἱ μαθηταὶ κοσμίως, ὅταν ἐμφανίζονται εἰς τὸ δημόσιον;⁴

ἵνα μὴ συσσωρεύωνται ἐν δημοσίοις τόποις, μὴ γίνωνται ὀχλήσῃ
ροὶ εἰς τοὺς διαβάτας, μὴ δίδωσι σκάνδαλον, μὴ λέγωσι λό-
γους ἀπρεπεῖς, μὴ ὑβρίζωσιν ἀλλήλους, μὴ ἔρχωνται εἰς χεῖρας,
μὴ βλάπτωσι τὰ δημόσια οἰκοδομήματα, μὴ ῥίπτωσι λίθους
καὶ μὴ βροσανίζωσι τὰ ζῶα.

Μόνον σπανίως, ὁσάκις ἡ οἰκία ἀρνεῖται τὴν συνδρομὴν αὐ-
τῆς, πρέπει νὰ ἐπικαλῆται ἡ σχολὴ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς παι-
δονομικῆς αὐτῆς ἐξουσίας κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν τὴν συνδρο-
μὴν τῆς τοπικῆς ἀρχῆς. Ἐπιβάλλεται δὲ καὶ τὸ καθήκον τοῦ
νὰ ὑποδεικνύωνται εἰς τοὺς μαθητὰς ὡς μέρη ἀπαγωγικὰ τῆς
νεανικῆς ζωηρότητος δημόσια παικτήρια καὶ παλαίστραι ἐν
καταλλήλοις τόποις, τὰ ὅποια, ὅπως π. χ. οἱ δημόσιοι κήποι
κτλ. εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν ἀκουσίαν καὶ ἀπα-
ρατήρητον ἐποπτεῖαν τοῦ δημοσίου.

Τέλος ἄξιαι συστάσεως εἶναι καὶ αἱ σχολικαὶ ἑορταὶ ὡς μέ-
σον τοῦ νὰ καλλιεργῶμεν τὴν ἐπιμιξίαν σχολῆς καὶ οἰκίας καὶ
νὰ ἐθίζωμεν τοὺς μαθητὰς εἰς κοσμίαν ἐμφάνισιν ἐνώπιον τοῦ
δημοσίου.²

Τούταντίον δὲν δυνάμεθα νὰ συστήσωμεν τὰς δημοσίας ἐξε-
τάσεις, αἵτινες σήμερον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κατηργή-
θησαν, διότι δὲν ἀρμόζει νὰ ἐργάζεται ἡ σχολὴ χάριν ἐπιδεί-
ξεως καὶ ἐπιτυχίας ἐν ταῖς ἐξετάσεσιν ἢ νὰ καλῆ τοὺς πολλοὺς
ὡς κριτὰς τῶν ἰδίων αὐτῆς ἐργασιῶν.

ΣΗΜ. 4. Τὸ οὐδέτερον ἕδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι λίαν ἀναγκαῖα
ἡ σύμπραξις τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας, εἶναι ἡ δημοσιότης. Ἐντὸς
τῶν τεσσάρων στύλων τῆς οἰκίας δεσπόζει ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή ἐντελῶς
αὐτόνομος. ἐντὸς δὲ τῶν χώρων τῆς σχολῆς ἡ σχολικὴ ἀγωγή. Ἡ δια-
γωγή των παιδῶν ἐν δημοσίοις τόποις καὶ ὁδοῖς, ἐν ἐθνικαῖς ἑορταῖς καὶ
ἐκκλησιαστικαῖς πομπαῖς, ἐν καφενεῖοις καὶ θεάτροις ὑπόκειται εἰς τὴν ἀπό-
κοινου ἐξουσίαν τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας, ἰδίᾳ ὅπου πολλοὶ παῖδες ἐμπα-
νίζονται ἄνευ τῆς ἀμέσου συνοδείας τῶν ἐνηλίκων οἰκογενῶν αὐτῶν. Ἐν
ταῖς μεγάλαις πόλεσι λείπει τὸ τοιοῦτον, διότι ἡ διαγωγή τοῦ δημοσίου
ἐν γένει, λοιπὸν καὶ ἡ τῶν παιδῶν, ἵσταται ὑπὸ τὴν διηγετικὴν ἐπιτήρησιν
τῆς τοπικῆς ἀστυνομίας. Ὅσα μικρότερος ὁ τόπος, τοσοῦτ' ἄλλο ἐδρί-
σκουσιν οἱ μαθηταὶ εὐκαιρίαν ν' ἀποζημιῶνται διὰ τὴν πίεσιν. ἢ ἐδοκίμα-
σαν ἐν τῇ σχολῇ, διαπράττοντες ἐν δημοσίοις τόποις ἀπὸ κοινου ἀσχημο-
σύνας. Ὅπως λοιπὸν εἶναι βέβαιον ὅτι ξένος ἐπισκεπτόμενος τόπον τινα

ὅτι κρίνη ὀπισθοῦν ὁρθῶς περὶ τῆς καταστάσεως τῆς σχολικῆς πειθαρχίας ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς διαγωγῆς τῶν παιδῶν τῶν φοιτῶντων εἰς τὴν σχολὴν, ἐξ ἴσου βέβαιον εἶναι ὅτι εἶναι καθήκον τῆς σχολῆς νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν παιδῶν ἐν τῇ δημοσιότητι.

ΣΗΜ. 2. Πρὸς σχολικὰς ἐορτὰς κατάλληλοι εἶναι αἱ ἔθνικαί καὶ βασιλικαὶ ἐορταί, καὶ ἡ πρώτη Μαΐου ὡς ἐορτὴ τῆς ἀναστάσεως τῆς φύσεως καὶ ἄλλαι δημόσιαι καὶ τοπικαὶ ἀφορμαί.

ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΕΙΟΙΣ ΔΙΟΡΘΗΣ.

§ 73.

Παιδαγωγεῖον.

Ἐν ταῖς συνήθεσι σχέσεσιν ἀρκεῖ ἐντελῶς ἢ ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ καὶ τῇ σχολῇ ἀγωγή ἵνα καταστήσῃ τὸν τρέφωμον ἱκανὸν πρὸς τὴν αὐταγωγήν ὑπὸ τὰς διηνεκεῖς παιδαγωγικὰς ἐπιδράσεις τοῦ βίου καὶ τῶν κοινωνικῶν διατάξεων. Ἄλλ' ἴδιαι σωματικαί, πνευματικαὶ καὶ κοινωνικαὶ σχέσεις ἄγουσιν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνιδρύσεως παιδαγωγικῶν καθιδρυμάτων, τὰ ὑποῖχ διαφέρουσι τῶν διδασκτικῶν καθιδρυμάτων, διότι συνεννοῦσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας μετὰ τοῦ σκοποῦ τῆς τελείας ἀγωγῆς, ἀποκλειομένης τῆς πατρικῆς οἰκίας.

Τοιαῦται σχέσεις δύνανται νὰ ᾖναι:

1) Ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ δοθῇ εἰς τοὺς παῖδας ἀγωγή καλλιτέρα ἐκείνης, τὴν ὁποῖαν δύνανται νὰ δώσωσιν αἱ σχέσεις τῆς πατρικῆς οἰκίας. Ἐντεθεὸν προκύπτει τὸ παιδαγωγεῖον, ἐν τῷ ᾧ οἱ παῖδες παιδαγωγοῦνται καὶ διδάσκονται οἱ τρέφωμοι ὑπὸ παιδαγωγῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἀντὶ μισθοῦ. Τὰ καθιδρύματα ταῦτα λαμβάνουσι ποικίλας μορφὰς κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ φύλον τῶν τρεφίμων, κατὰ τὴν τάξιν τῶν γονέων καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τὰς κανονίζουσας τὴν ἀγωγήν. Συνηθέστατα εἶναι τὰ παιδαγωγεῖα τῶν θηλέων, διότι τὸ γυναικεῖον φύλον ἰδίᾳ ἀπαιτεῖ

στενότεραν σύνδεσιν τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγωγῆς, ὁποῖον παρέχει τὸ καθίδρυμα.

2) Πρώτος στέρησις τῶν γονέων. Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ ἄσφραγοτροφεῖον, τὸ ὁποῖον δικαιοῦται νὰ ὑπάρχη ὡς φιλανθρωπικὸν καθίδρυμα.

3) Παραμέλησις τῆς πρώτης ἀγωγῆς ἕνεκα ἀτυχῶν συμβεβηκότων τοῦ παιδός. Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ σωφρονοιστήριον, τὸ ὁποῖον ἔχει κυρίως φιλανθρωπικὸν χαρακτῆρα· πλὴν τούτου καὶ τὸ καθίδρυμα τῆς διορθώσεως.

4) Ὁ λόγος τοῦ μέλλοντος ἐπαγγέλματος, ὡς ἐν στρατιωτικοῖς καὶ κληρικοῖς καθιδρύμασι.

5) Πνευματικὴ ἀσθένεια τοῦ παιδός, ὡς ἐν τοῖς καθιδρύμασι τῶν βλκκῶν.

6) Ἡ ἔλλειψις τοῦ ἑτέρου τῶν δύο ἀνωτέρων αἰσθητηρίων. Ἐντεῦθεν προκύπτουσι τὰ καθιδρύματα τῶν κωφάλλων καὶ τῶν τυφλῶν.

ΣΗΜ. Κατὰ τῆς ἐν τοῖς παιδαγωγείοις ἀγωγῆς ἐπάγει ὁ Ναιμεύερος σπουδαίας ἐνστάσεις. «Σπουδαίαι, λέγει, ἐγείρονται ἀμφιβολίαι περὶ τούτου, ἂν καθιδρύματα, ἐν οἷς ἀντὶ τῶν φυσικῶν παιδαγωγῶν παρουσιάζονται ξένα πρόσωπα, ἀντὶ τῶν ἀδελφῶν ἄγνωστοι συμπαίχται, ἀνόμοιοι τὰ φρονήματα, τὰ ἥθη, τοὺς τρόπους, ἐν οἷς διὰ μιᾶς διαλύονται διὰ τοὺς τροφίμους ἅπαντες οἱ στενοὶ οἰκογενειακοὶ δεσμοί, πολλάκις δὲ ἐν μέλλοντι ἀποστάσει τοῦ παιδαγωγείου ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ἐν οἷς τέλος εἶναι ἀφεικτος μονοτονία τις τοῦ βίου οὐχὶ πάντοτε εὐεργετικὴ, ἂν τοιαῦτα καθιδρύματα εἶναι ὁ τόπος, ἐν ᾧ δύναται νὰ μορφωθῇ ὁ νεανικὸς χαρακτήρ λυσιτελέστατα. Περὶ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς δημοσίας ἀγωγῆς ἐν τινὶ ἡλικίᾳ συμφωνοῦσι πάντες ταχίως, ἀλλὰ τοιαύτη δημοσία ἀγωγή μένει εἰς τὰ ὄμματα πολλῶν, καὶ ἀπροκαταλήπτων, τὸ πολὺ ἀναγκαῖον κακόν.»

Εἰς τὰς ἀφεύκτους ἀτελείας μεγάλων παιδαγωγικῶν καθιδρυμάτων καταλέγεται καὶ ἡ πληθὺς τῶν παιδαγωγῶν καὶ ἐπιτηρητῶν, ἥτις παραβλάπτει τὴν ἐνότητα καὶ σπουδαιότητα τῆς ἀγωγῆς· ἡ ἔκπτωσις τοῦ ἀξιώματος διὰ τῆς διηνεκοῦς μετὰ τῶν τροφίμων συναναστροφῆς (πρὸς τὸ νουναντίον περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγῆς § 67)· ἡ ἔλλειψις τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, ἡ ἐπίδοσις τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον αὐξάνει καλλίτερον ἐν μίγματι νέων ἀνθρώπων ἢ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὁποῖον παρασκευάζει διὰ τὸ ἄτομον πλῆθος κινδύνων καὶ πειρασμῶν, ἢ ἀνάγκη συντόνου ἐπιτηρήσεως πρὸς ἀπασόβησιν τῶν κινδύνων καὶ κατα-

επιλήν ἀταξιών, ὡς καὶ τὸ ἐπαχθές ταύτης τῆς ἐπιτηρήσεως, καὶ τέλος τὸ μονομερές τῆς ἀγωγῆς, τὸ ὁποῖον συνεπάγεται ὁ μέγας ἀποκλεισμός τῶν παιδαγωγικῶν ἐπιδράσεων τοῦ βίου καὶ τὸ μονότονον τῆς τάξεως τῶν παιδαγωγείων. Σπουδαιότατοι καθίστανται οἱ ἐνδοιασμοὶ οὗτοι, ἐὰν ἡ κυρία ἰδέα, ἣν εἰς ἐγέννησε τὸ παιδαγωγεῖον, ἦναι ὁ ἀποκλεισμός τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τάσεως τῆς ἐποχῆς, διότι τοιαύτη ἀγωγή προσκρούει παχυλῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἀγωγῆς (§ 45). Ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς εἰσδύει εἰς τοιαῦτα καθιδρύματα καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων καὶ καταλαμβάνει τὸν τρέφειμον, ἐὰν μὴ πρότερον, τοῦλάχιστον μετὰ τὴν ἐκ τοῦ τοιοῦτου καταστήματος ἔξοδον, ἐπιβάλλεται εἰς τοῦτον θάπτον ἢ βράδιον ἢ ὀδυνηρὰ ἀνάγκη τοῦ νὰ συμβιβασθῆ καλῶς ἢ κακῶς πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐποχῆς, τουτέστι ν' ἀπορρίψῃ ὅλως ἢ ἐν μέρει τὰ διὰ τοσοῦτων θυσιῶν ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα τῆς ἐν τῷ καθιδρύματι ἀγωγῆς.

Ἀπ' ἐτέρου δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ὁ ἐν τῷ καθιδρύματι βίος παρίσται τὴν συντονωτάτην μορφήν τῆς ἀγωγῆς καὶ δύναται νὰ παραγάγῃ ἀρίστους καρπούς, ἐὰν ἴσταται ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ παιδαγωγείου πρόσωπον πεφωτισμένον καὶ ἐνθουσιῶν διὰ τὸ παιδαγωγικὸν ἐπάγγελμα. Τὰ καθιδρύματα τοῦ Φραγκίου, τοῦ Βασεδοβίου καὶ τοῦ Πεσταλότζη εἶναι πρᾶν ἠ ἀπόδειξις τούτου.

— 378 —

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ.

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΕΝΝΟΙΑΙ.

§ 1.

Ἐννοια τῆς διδασκαλίας.

Διδασκαλία ἐν γένει λέγεται πᾶσα ἐπίσημος καὶ ἐν τάξει γινομένη ἐνέργεια, ἣτις ἐπιδρᾷ διὰ μέσου παραστάσεων ἐπὶ τοῦ γνωστικοῦ ἄλλου πρὸς τινὰ σκοπὸν.

Κατὰ τὴν φύσιν τοῦ σκοποῦ τούτου διακρίνονται δύο κύρια εἶδη διδασκαλίας. Ἡ διδασκαλία ἢ χρησιμεύει πρὸς τινὰ ἐξωτερικὴν, ἰδίαν, τυχαίαν ἀνάγκην, ἢ τείνει πρὸς τὴν ἀγωγὴν τοῦ διδασκομένου. Τὸ πρῶτον συμβαίνει, ὅταν τις διδάσκη ἄλλον ἵνα εὐχαριστήσῃ τὴν περιέργειαν αὐτοῦ, ἵνα τέρψῃ αὐτὸν, ἵνα περιποιήσῃ εἰς αὐτὸν ὠφελείας τινάς, ἵνα προπαρσκευάσῃ αὐτὸν διὰ τὸ ἐπάγγελμα ἢ καὶ δι' ἑγκλημά τι. Ἐνταῦθα οὐδόλως φροντίζει ὁ διδάσκων περὶ τούτου, πῶς θὰ ἐπιδράσῃ ἡ διδασκαλία αὕτη ἐπὶ τοῦ ὅλου προσώπου τοῦ μαθητοῦ, ἂν ἡ ὀλικὴ ἀξία αὐτοῦ ἀυξάνει ἢ ἐλαττοῦται δι' αὐτῆς, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἐπιτύχῃ ὁ εἰδικὸς σκοπὸς, τὸν ὁποῖον προέθετο, π. χ. ἡ μόρφωσις διὰ τὸ ἐπάγγελμα. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἀποβλέπει τὸναντίον ὁ διδάσκων εἰς τὸ ὅλον πρόσωπον τοῦ τροφίμου ἵνα δώσῃ εἰς αὐτὸ διὰ μέσου τῆς γενικῆς μορφώσεως τοῦ πνεύματος ἐκείνην τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς.

Ἡ εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς ὑπηρετοῦσα παιδαγωγικὴ διδασκαλία, εἶναι τὸ ἰσχυρότατον τῶν παιδαγωγικῶν μέσων

καὶ δύνανται νὰ χαρακτηρισθῆ καὶ ὡς ἑμμεσοὶ ἀγωγὴ. Μόνον περὶ ταύτης τῆς διδασκαλίας ἔσται ἐν τοῖς ἑξῆς ὁ λόγος.

Ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς διδασκαλίας ἔπεται ὅτι ἀπαιτοῦνται δι' αὐτὴν τὰ ἑξῆς: 1) ὁ διδάσκαλος ὡς τὸ διδάσκον πρόσωπον· 2) ὁ μθητὴς ὡς τὸ διδασκόμενον πρόσωπον· 3) τὸ διδάσκειν ὡς ἔργον τοῦ διδασκάλου· 4) τὸ μαθᾶν ὡς ἔργον τοῦ μθητοῦ· 5) ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας ὡς ἀντικείμενον αὐτῆς· 6) τὰ διδακτικὰ μέσα ὡς τὰ βοηθήματα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζονται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οἱ μθηταὶ καὶ οἱ διδάσκαλοι· 7) ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας· 8) τὸ πρόγραμμα ὡς σχέδιον τῆς διδασκαλίας. Ἐλλείποντος τοῦ προγράμματος ἐκπίπτει ἡ διδασκαλία εἰς ἀπλὴν διδαχὴν γινομένην ἐν δεδομένη εὐκαιρίᾳ ἄνευ ὀρισμένου σχεδίου.

§ 2.

Ἡ παιδαγωγικὴ διδασκαλία.

Ἡ διδασκαλία ἀμέσως μὲν τείνει εἰς τὴν μὀρφωσιν τοῦ κύκλου τῶν πικραστάσεων, εἰς τὴν μὀρφωσιν τοῦ πνεύματος· ἐμμέσως ὅμως ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ χαρακτήρος μορφοῦσα αὐτὸν, δηλ. εἶναι ἀγωγὴ.

Δὲν ὑπάρχει βούλησις ἀνεξάρτητος τῶν πικραστάσεων. Ἡ βούλησις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀλληλεπιδράσεως πικραστάσεων. Ἡ διδασκαλία μορφοῦσα τὸν κύκλον τῶν πικραστάσεων τοῦ μθητοῦ ὀρίζει συγχρόνως καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ.

Τὸ πρῶτιστον παιδαγωγικὸν ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ κύκλος τῶν πικραστάσεων, εἰς ὃς ἀνεκρέσεται, ἀποκτᾷ σιγήματα καὶ λαμβάνει ἐν τῇ συνειδήσει μείζονα ἰσχύν. Γεννᾶται ἐνδιαφέρον μὴ ὑπάρχον πρότερον· π. χ. τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ φυτὰ, τοὺς ἀριθμοὺς, γλωσσικοὺς τύπους κτλ.

Ἡ παιδαγωγικὴ διδασκαλία δὲν περιορίζεται εἰς ἓν εἶδος γνώσεων καὶ δεξιότητων ἵνα δώσῃ εἰς αὐτὰς ὑπεροχὴν πρὸς βλάβην ἄλλων, ἀλλὰ μᾶλλον λαμβάνει πρὸ ὀρθακμῶν τὸν δλον ἀνθρώπου καὶ ἄπτεται κατ' ὄλιγον ἀπάντων τῶν μελημάτων

τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ἄγει εἰς πολυμερές ἐνδιαφέρον, τὸ ὅποσον κητταπιέζον ἀγορῆς ἐπιθυμίας καὶ ἐξευγενίζον τὴν καρδίαν καθίσταται ἀληθὲς θεμέλιον τοῦ χαρακτῆρος.*

Λοιπὸν τοιαύτη διδασκαλία δὲν ἀποθλέπει εἰς τὸ νὰ μεταδῶσιν ἀπλᾶς γνώσεις καὶ δεξιότητες, ἀλλὰ μᾶλλον τείνει εἰς τοῦτο, πῶς αἱ γνώσεις μεταβάλλονται εἰς ἐνδιαφέροντα, δηλ. εἰς ἐλαττήρια τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, καὶ πῶς ἀπαρτίζεται ἐξ αὐτῶν ὁλικὴ ἐνότης.

Σκοπὸς τῆς παιδαγωγικῆς διδασκαλικῆς εἵναι ἡ καθόλου μόρφωσις τοῦ πνεύματος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐπὶ μέρους μόρφωσιν τοῦ ἐπαγγέλματος, ἥτις τείνει εἰς ἀπλήν γνῶσιν ἢ ἀπλήν δεξιότητα.

Ἡ καθόλου μόρφωσις, ἣν πρέχει ἡ δημοτικὴ σχολή, εἶναι ἡ κατωτέρα· ἐκεῖνη δὲ, ἣν πρέχει τὸ γυμνάσιον καὶ ἡ πραγματικὴ σχολή, εἶναι ἡ ἀνωτέρα.

ΣΗΜ. 1. Μεταδίδοντες εἰς τὸν μαθητὴν διὰ τῆς διδασκαλίας εὐγενεῖς ἠθικὰς παραστάσεις, ἐνισχύομεν τὸν κύκλον τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν καὶ ἐπιδρῶμεν ἐμμέσως ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Τοιοῦτον τρόπον παιδαγωγούμεν αὐτόν· διότι τὰ μέλλοντα βουλήματα αὐτοῦ, λοιπὸν καὶ ὁ χαρακτήρ ἐξαρτῶνται ἐκ τούτου. ἂν ὁ κύκλος τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν θὰ ἀποδειχθῇ ἰσχυρότερος ἢ αἱ ἐμπνεύσεις τῆς στιγμῆς, τῆς αἰσθητικότητος, τοῦ πάθους κτλ.

ΣΗΜ. 2. Ἡ μόρφωσις, ἣν χορηγεῖ ἡ διδασκαλία, εἶναι ἐν πρώτοις διανοητικὴ μόρφωσις, δηλ. διασχηματισμὸς τοῦ γνωστικοῦ. Δὲν εἶναι ἔργον αὐτῆς νὰ διεγείρῃ συναισθηματὰ ἢ νὰ προκαλῆ βουλήματα, ἀλλὰ μόνον νὰ φωτίξῃ τὸν νοῦν. Ἄλλ' ἕνεκα τῆς στενῆς συναφείας τῶν συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων πρὸς τὰς παραστάσεις θὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἐνέργεια τῆς διδασκαλίας καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων καὶ θὰ ἐκδηλωθῇ ὡς καλλαισθητικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις.

ΣΗΜ. 3. Πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν δυνάμει τῆς μορφώσεως, ἥτις ἐνοικεῖ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καθ' ἑαυτὴν, καταλέγεται ἐνταῦθα καὶ ἡ παιδαγωγικὴ ῥοπή, ἣν ἔχει εἰς τὸν μαθητὴν ὁ διδάσκαλος διὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ὀμιλίας καὶ ἥτις ἀπορρέει ἐκ τῆς ὅλης τάξεως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Περαιτέρω ἀνήκει ἐνταῦθα καὶ ἡ συγκέντρωσις τῶν παραστάσεων, ἣν ἐπάγει ἡ διδασκαλία, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν διάχυσιν τοῦ εἰς ἑαυτὸν ἀφιεμένου παραστατικοῦ βίου.

* Πρὸβλ. Μέρος Α' §§ 58 καὶ 59 καὶ 8.

Ύλική και ειδολογική μόρφωσις.

Δέν εἶναι δυνατόν νά μεταδοθῶσι πρακτάσεις ἀμέσως (ῥηχανικῶς), ἀλλά δύνανται μόνον νά ἐξεγερθῶσιν ἐν τῇ συνειδήσει ἄλλου.

Λοιπὸν ἡ περιποίησις πρακτάσεων προϋποτίθησιν οὐ μόνον ἐνέργειαν τοῦ διδάσκοντος, ἀλλὰ καὶ σύμπραξιν τοῦ μαθηθῆντος. Τὸ ἐποπτεῦν, τὸ προσέχειν, τὸ συγκρίνειν, τὸ κρίνειν, τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι εἶναι μορφαὶ τούτης τῆς συμπράξεως. Λοιπὸν διὰ πάσης διδασκαλίας καθίστανται ἐν τῷ μαθηθῆντι κατὰ διχοφύρους τρόπους ἐνεργοὶ δυνάμεις τῆς συνειδήσεως. Καθόσον ἡ διδασκαλία μεταδίδει πρακτάσεις καὶ ἐννοίας, ἐπεκτείνει τὸν πνευματικὸν ὄριζοντα τοῦ ἀνθρώπου διὰ νέων ἀντικειμένων τῆς γνώσεως. Καθόσον δὲ ἐξεγείρει ἐνεργείας τινὰς τῆς ψυχῆς καὶ οὕτω καθίστησιν αὐτὰς τελειότερας, ἐπαυξάνει τὴν δύναμιν τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως, δηλ. τοῦ μαθητοῦ, καθιστῶσα αὐτὸν ἱκανὸν νά γείνη αὐτοτελῶς κάτοχος καὶ ἄλλων ἀντικειμένων τῆς γνώσεως, ἢ νά μεταχειρίζηται τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἰς πᾶσαν ἄλλην οἰκονομήποτε ὕλην.

Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ διδασκαλία πλουτίζει τὴν γνώσιν αὐτοῦ κατ' ἔκτασιν, δηλ. κατὰ πλάτος, διὰ νέας μορφωτικῆς ὕλης, ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαυξάνει τὴν δύναμιν αὐτοῦ κατ' ἔντασιν, δηλ. κατὰ βάθος διὰ νέας μορφωτικῆς δυνάμεως.

Αἱ δύο αὗται πλευραὶ ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας ὡς

ὕλη	καὶ	δύναμις,
γνώσις	καὶ	δύναμις,
διδασκαλία	καὶ	ἄσκησις,
θεωρία	καὶ	πράξις,
κατανόησις	καὶ	ἐφαρμογή,

συντόμως εἰπεῖν, ὡς ἡ ἐξ ἀντικειμένου πλευρὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἡ ἐξ ὑποκειμένου, καὶ ἀμοιβαίως συμπληρούμεναι ἀποτελοῦσι τὴν ἐννοίαν τῆς πνευματικῆς μορφώσεως.

ΣΗΜ. 1. Αἱ δύο αὗται πλευραὶ τῆς διδασκαλίας εἶναι ἀχώριστοι· διότι ὕλη τις δύναται νά κατανοηθῇ μόνον διὰ τῆς ἐνεργείας οὐκ ἄ

μεις, δύναμεις δέ τις δύναται νά τεθῆ εἰς ἐνέργειαν μόνον ἐπὶ παρού-
 σια ὕλης. Καθαρὰ ὑλικὴ ἰσχύς θά ᾔτο ἀπλῆ πολυμάθεια, ἀπο-
 θῆκη γνώσεων ἀνευ ἐσωτερικῆς συνδέσεως καὶ ἐπεξεργασίας, ὅποιαν παρέ-
 χει Λεξικὸν ἐγκυκλοπαιδείας. Καθαρὰ εἰδολογικὴ ἰσχύς θά
 ᾔτο ἀπλῆ ἀσκήσις τοῦ πνεύματος ἀνευ βασιμῆς γνώσεως. Ἐκτεταμέναι
 σπουδαὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φυσικῆς ἱστορίας χορηγοῦσι πλοῦτον ὑλικῆς
 γνώσεως· ἡ δὲ Λογικὴ, ἡ Μαθηματικὴ, ἡ Ἠθικὴ καὶ ἡ Φιλοσοφία ἐν
 γένει παράγουσι ὑψηλὴν εἰδολογικὴν ἰσχύσιν. Αἱ γλωσσικαὶ σπουδαὶ
 διδούσιν ἀμφότερα, γινώσκουσιν ὡς πρὸς τὸν γλωσσικὸν πλοῦτον (τὸ Λεξι-
 κὸν), δύναμιν ὡς πρὸς τὴν Γραμματικὴν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν.

ΣΗΜ. 2. Ἐκ τῶν δύο μεγάλων ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους δύναται τις νά
 θεωρήσῃ ὡς θεμελιωτάς τῆς σημερινῆς δημοτικῆς σχολῆς, τοῦ Κορμε-
 νίου καὶ τοῦ Πεσταλότζη, ὁ πρῶτος ἐκπροσωπεῖ κυρίως τὴν ἐξ
 ἀντικειμένου πλευρὰν τῆς διδακτικῆς τέχνης, ὁ δεύτερος τὴν ἐξ
 ὑποκειμένου. Ὁ Κορμένιος τείνει εἰς τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου
 κατὰ τὴν γνῶσιν· ὁ Πεσταλότζης εἰς τὴν κατὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ·
 διὰ τοῦτο ὁ πρῶτος ἐξαιρεῖ ἐξαιρέτως τὰς πραγματικὰς γνώσεις, ὁ
 δεύτερος μάλιστα τὴν γλῶσσαν (ἤχον), τὴν μορφὴν καὶ τὸν ἀ-
 ριθμόν. Παρ' ἐκείνω κύριος σκοπὸς τῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ κατὰ
 πλάτος ἐπέκτασις τῆς θετικῆς γνώσεως· παρὰ τούτῳ ἡ κατ' ἐντα-
 σιν ἐνίσχυσις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων.

Ὁ μεσαίων περιωρισμένος εἰς μικρὸν κεφάλαιον γνώσεως ἤρθετο
 ἐξαιρέτως μορφῶν τὸ πνεῦμα εἰδολογικῶς· ἐντεῦθεν ἡ λατρεία τῆς
 Ῥητορικῆς καὶ τοῦ Συλλογισμοῦ παρὰ τοῖς Σχολαστικοῖς τοῦ Μεσαίωνος.
 Ἡ νεωτέρα ἐποχὴ τείνει μάλιστα εἰς πλουσίαν ὑλικὴν ἰσχύσιν, τὴν
 ὅποιαν ἀπαιτεῖ ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῶν ἐπαγωγικῶν ἐπιστημῶν.

§ 4.

Ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας ἔπεται ἐκ τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῆς
 φυσικῆς μορφώσεως.

Ἡ φύσις καὶ ἡ κοινωνία, ἡ συναραστροφὴ καὶ ἡ ἐπιμιξία
 παρέχουσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίως διδασκαλίας
 ἀφθονον μορφωτικὴν ὕλην καὶ πλῆθος ἀφορμῶν πρὸς ἐπεξεργα-
 σίαν αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος συλλέγει οὕτω πλῆθος ἐμπειριῶν καὶ
 κατανατᾷ καὶ εἰς ποικίλην ἀνάπτυξιν τοῦ ὑγιοῦς κοινῆς νοός.

Ἄλλ' ἡ μορφωτικὴ ῥοπή, ἣν ἔχει ἡ φύσις καὶ ἡ κοινωνία.

εις τὸν ἄνθρωπον, ὡς ὅλως τυχαία καὶ ἀνυπολόγιστος δὲν ἔρ-
κει ἕνα δώση μὀρφῶσιν ἐνιαυτῶν καὶ ἀπληρτισμένην.

Διότι ἡ μὀρφῶσις τοῦ ἀνθρώπου ὀφείλει νὰ ἴσταται ἐπὶ τῆς
βηθμίδος τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ·
Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις ἐποχῆς τινος εἶναι προῖον ἑκατονταετηρίδων.
Λοιπὸν ἕνα ἐξυψῶθη τὸ ἄτομον ἐντὸς τοῦ βραχέος χρονικοῦ
δικστήματος, τὸ ὅποιον διχθεῖται καὶ ἐν τῇ εὐνοικωτότῃ περι-
πτώσει ἡ διδασκαλίῃ, εἰς τὴν βηθμίδα τῆς μορφώσεως τῆς
ἐποχῆς, ἐν ἣ ῥῆ, ἀνάγκη νὰ προσαχθῆ εἰς αὐτὸ ἡ μορφωτικῆ
ὕλη ἐν σπουδῇ καὶ ὑπὸ τὴν συμπεπικνωμένην μορφήν τῆς με-
θοδικῆς διδασκαλίῃς.

Ἀνάγκη ἰδίῃ νὰ δοθῶσιν εἰς αὐτὸ καὶ τὰ δύο μεγάλα ἔρ-
γαν τῆς μορφώσεως, ἄνευ τῶν ὀποίων δὲν δύναται νὰ ἐξυψῶθῆ
εἰς τὴν βηθμίδα τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐποχῆς. Ταῦτα δὲ εἶναι
σημεῖα καὶ μορφῆ (τύποι), ἰδίῃ γράμματα καὶ ἀριθμοὶ ἐν τῷ
λίαν σπουδαίῳ συνδυασμῷ αὐτῶν, δι' αὐ ἀποτελεῖται ἡ Φιλο-
λογίῃ καὶ ἡ Μαθηματικῆ. Διότι πᾶσα μὀρφῶσις τῆς ἐποχῆς
ἡμῶν εἶναι φιλολογικῆ καὶ μαθηματικῆ μὀρφῶσις. Ἀμφότερα
δύνανται νὰ γεννηθῶσι μόνον διὰ μεθοδικῆς διδασκαλίῃς.

ΣΗΜ. 1. Ἐπιτυχῶς περιγράφει ὁ Ἐρβαρτος τὴν κατάστασιν τοῦ ἀ-
παιδεύτου ὡς ἐξῆς: "Ὅποιαν ὄψιν παρουσιάζει τὸ ἔνδον τῆς κεφαλῆς τοῦ
ἀπαιδεύτου! Ἐκεῖ δὲν δάραχει ὠρίσμένον ἄνω, οὔτε κάτω, οὔτε κἂν μία
σειρά· τὰ πάντα κολυμβῶσι φύρδην μίγδην. Αἱ ἰδέαι δὲν ἔραβον νὰ περι-
μένωσι. Δοθεῖσις ἀφορμῆς, ἅπασαι συνωθοῦνται. ὅσαι ἐξηγῆρθαν διὰ τοῦ
μίτου τῆς συζέξεως καὶ ὅσας χωρεῖ διὰ μῶς ἡ συνείδησις... Τοῦτο
παρατηρεῖ ὁ ἐπιχειρῶν νὰ διδάξῃ ἀπαιδεύτον νέον 10 μέχρι 15 ἐτῶν.
Κατ' ἀρχὰς οὐδέλλως δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὴν προσοχὴν ὁμοίμορφον διευ-
θυσιαν. Ἐπειδὴ οὐδεμία ἐπικρατοῦσα ἰδέα τηρεῖ τὴν τάξιν, ἐπειδὴ λείπει
ἡ πειθαρχία τῶν ἐνοιῶν, τὸ πνεῦμα πλανᾶται ἀνήσυχον· τὴν περιέργειαν
διαδέχεται διάχυσις καὶ παιδιὰ. Πρὸς τοῦτον ἂς παραβληθῆ ὁ μεμορφω-
μένος νεανίας, εἰς τὸν ὅποιον δὲν εἶναι δύσκολον ν' ἀντιληθῆ καὶ ἐπεξερ-
γασθῆ ἐν τῇ αὐτῇ χρονικῇ περιόδῳ πολλὰς σειρὰς ἐπιστημονικῶν μαθημά-
των ἄνευ συγχύσεως.

ΣΗΜ. 2. Διὰ τῆς διδασκαλίῃς εἰσάγεται εἰς τὴν μὀρφῶσιν τῆς ἀνθρωπό-
τητος συνέχεα καὶ μονιμότης. Ἐνῶ ἄλλως θὰ περιορίζετο τὸ ἄτομον ἐν ἑαυ-
τῷ καὶ ἐν τῷ ἡμέσῳ περικυκλοῦντι κόσμῳ, διὰ τῆς διδασκαλίῃς μεταδίδου-
ται εἰς αὐτὸ τέλεια τὰ πορίσματα τῆς μορφώσεως, πρὸς εὔρησιν τῶν ὀποίων
εἰσάχθησαν αἱ προηγηθεῖσαι γενεαί. Ἀὕτη ἡ παρὰ ὁμοίωσις τῆς μορ-

φώσεως ἐκτελείται μὲν καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίας διδασκαλίας διὰ τῆς γλώσσης, καθόσον πᾶσα λέξις καὶ πᾶς γλωσσικός τύπος περιέχει σπουδαῖον στοιχεῖον μορφώσεως, ἐν μείζονι βαθμῶ ὅμως ἐκτελείται διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, ἥτις προσφέρει εἰς τὸν μαθητὴν τὰ πορίσματα τῆς γνώσεως ὑπὸ τὴν τὰ μάλιστα συμπετυκνωμένην μορφήν.

§ 5.

Διδακτική.

Ἡ διδακτικὴ εἶναι τὸ μὲν ἐπιστήμη, τὸ δὲ τέχνη, ἔχουσα ἀντικείμενον τὴν διδασκαλίαν. Ἐὰν θεωρηθῇ ὡς γνῶσις, εἶναι ἐπιστήμη τῆς διδασκαλίας, ἐὰν δὲ ὡς δύναμις, εἶναι τέχνη τῆς διδασκαλίας.

Ἐπειδὴ ἡ διδασκαλίς εἶναι ἔμμεσος ἀγωγή (§ 1), ἡ διδακτικὴ εἶναι μέρος τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ δὴ τὸ σπουδαιότατον.*

Ἰνὰ ἀνεχθῆ ἡ διδακτικὴ τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν διάταξιν τῶν διδασκῶν εἰς στερεὰς ἀρχὰς ἐξετάζει τὰς διαφόρους σχέσεις, αἵτινες προκτιροῦνται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Ἐνταῦθα πρόκειται κυρίως περὶ τῶν ἑξῆς:

- 1) Τί πρέπει νὰ διδαχθῇ;
- 2) Πῶς πρέπει νὰ διδαχθῇ;
- 3) Ποῦ καὶ ὑπὸ τίνας πρέπει νὰ διδαχθῇ;

Κατὰ ταῦτα ἡ διδακτικὴ διαιρεῖται εἰς τρία κύρια μέρη.

- 1) Περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας.
- 2) Περὶ τῆς μεθόδου καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς διδασκαλίας.
- 3) Περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν τόπων τῆς διδασκαλίας.

Τὸ μέρος τῆς διδακτικῆς τὸ προκτινόμενον περὶ τῶν διδασκῶν μεθόδων καλεῖται Μεθοδολογία. Καθόσον ἡ Μεθοδολογία ποιεῖ ἀρχίρεσιν τῆς εἰδικῆς ποιότητος τῶν ἀντικειμένων

* Ἡ λέξις ἀγωγή λαμβάνεται ἐνίοτε καὶ ἐν στενοτέρᾳ σημασίᾳ ὡς ἀγωγή ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας. Κατὰ ταύτην τὴν στενοτέραν σημασίαν ἡ Παιδαγωγικὴ καὶ ἡ διδακτικὴ εἶναι συνάλληλοι καὶ ἡ ἔκφρασις «Παιδαγωγικὴ καὶ διδακτικὴ» εἶναι λογικῶς ὀρθή. Κατὰ τὴν ἀνωτέρω σημασίαν ὅμως ἡ διδακτικὴ περιλαμβάνεται ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ὡς μέρος αὐτῆς, ὅπως καὶ ἡ Ὀπτικὴ περιλαμβάνεται ἐν τῇ Φυσικῇ.

τῆς διδασκαλίας, καλεῖται γενικὴ μεθοδολογία· καθόσον λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰδικὴν ποιότητα αὐτῶν, καλεῖται εἰδικὴ μεθοδολογία.

Ἐπειδὴ ἡ Διδακτικὴ ὀφείλει νὰ ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς διδασκαλίας, δηλ. τὸν μαθητὴν, καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, δηλ. τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας, ἡ Ψυχολογία καὶ ἡ Λογικὴ παρίστανται ὡς αἱ δύο βοηθητικαὶ αὐτῆς ἐπιστήμαι.

ΣΗΜ. Γνώσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν διδάσκαλον ὡς παιδαγωγόν, διότι ἡ Ψυχολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἡ ἀποτελοῦσα τὸ θεμέλιον τῆς παιδαγωγικῆς. Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ἐνθυμῆται πάντοτε ὅτι μορφώνει ζῶν ὄντιον καὶ ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αὐστηρᾶς τηρήσεως τῶν ψυχολογικῶν νόμων. Ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶναι ἀδιαφιλονεικητὸν ὅτι ἐκείνη ἡ διδασκαλία εἰσέρχεται εὐκολώτατα εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ, ἥτις εἶναι διατεταγμένη λογικῶς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ γνώσις τῆς Λογικῆς εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὸν διδάσκαλον. Ἐπειδὴ ἡ γνώσις αὕτη δὲν δύναται νὰ προῦποτεθῇ ἐνταῦθα, διὰ τοῦτο προτάσσεται τῆς κυρίως Διδακτικῆς ἐν εἴδει προεισαγωγῆς τὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖον ἐκ τῆς Λογικῆς.

ΠΡΟΠΑΙΔΕΙΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ.

ΘΕΜΕΛΙΑΚΑΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ.

§ 6.

Τριπλοῦς παραλληλισμός.

Τὸ « δένδρον » εἶναι ὄνομα.

Τὸ « δένδρον » εἶναι πρᾶγμα.

Τὸ « δένδρον » εἶναι ἔγνοια.

Όνομα.

Πράγμα.

Έννοια.

τετράγωνον.

κωνικόν
τετράπλευρον.

Τὸ ὄνομα δένδρον εἶναι λέξις ἀκουστῆ συνισταμένη ἐκ δύο συλλαβῶν καὶ πολλῶν στοιχείων.

Τὸ πρᾶγμα δένδρον εἶναι τι πραγματικὸν συνιστάμενον ἐκ μερῶν ἐκτεινομένων ἐν τῷ χώρῳ. Τὰ μέρη ταῦτα εἶναι ἡ ρίζα, τὸ στέλεχος, οἱ κλάδοι κτλ.

Ἡ ἔννοια δένδρον εἶναι παρξστασις συνισταμένη ἐκ γνωρισμάτων, τὰ ὁποῖα πάλιν εἶναι παρξστάσεις· π. χ. σῶμα, φυσικὸν, ἐνόργανον, στερούμενον αἰσθήσεως, ἰσχυρὸν, ὑψηλὸν κτλ.

Τὸ ὄνομα εἶναι μόνον τὸ σημεῖον ἔνθεν μὲν τοῦ πράγματος εἰς ὃ ἀνήκει, ἔνθεν δὲ τῆς ἐννοίας, δι' ἧς νοεῖται ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα.

Λοιπὸν διακρίνομεν τρεῖς θεμελιώδεις σειράς·
ὀνόματα, πράγματα, ἐννοίας.

Αἱ τρεῖς αὗται θεμελιώδεις σειραὶ σχετίζονται πρὸς ἀλλήλας οὕτως, ὥστε εἰς ἕκαστον ὄνομα ἀνήκει ἐν ὀρισμένον πρᾶγμα καὶ μία ὀρισμένη ἐννοια. Διὰ τὴν ἡμετέραν γνῶσιν ὑπάρχουσι τὰ πράγματα μόνον ὡς ἐννοιαί, εἰς τὰς ὁποίας διδομεν ὑπόστασιν τινα μόνον διὰ τῶν ὀνομάτων.

Καίτοι αἱ τρεῖς αὗται σειραὶ συνανήκουσιν, εἶναι ὁμως ὄλως ἀνόμοια καὶ ἀσύγκριτοι πρὸς ἀλλήλας.

Περὶ τῶν πραγμάτων πραγματεύεται ἡ Φυσιογνωσία· περὶ τῶν ὀνομάτων ἡ Γραμματικὴ· περὶ τῶν ἐνοιῶν ἡ Λογική.

Τὰ πράγματα ὑφίστανται καθ' ἑαυτὰ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ· αἱ ἐννοιαὶ ὑφίστανται δι' ἡμᾶς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει· τὰ ὀνόματα ὑφίστανται διὰ τὸν κατανοοῦντα αὐτὰ ἐν τῷ λεξικῷ τῆς γλώσσης καὶ ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ. Ἔνα ὑφίστανται τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐκτὸς κόσμου διὰ τοῦ ἔσω κόσμου ἡμῶν, ἀνάγκη νὰ λάβωσι τὴν μορφήν παραστάσεων.

ΣΗΜ. 1. Ἐν τῇ ἐκτὸς τόπου ἀπλότητι τῆς συνειδήσεως λίαν ἀτελῶς θὰ διεκρίνοντο αἱ παραστάσεις ἐὰν δὲν διεχωρίζοντο διὰ τῆς ὀνομα-

σίεας. Δι' αὐτῆς ἐξέρχονται συγχρόνως ὡς γλωσσικαὶ μορφαὶ ἐκ νέου πρὸς τὰ ἐκτὸς καὶ καθίστανται κοινὸν κτῆμα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. "Ὅπως τὰ ἐν τῇ κοινῳίᾳ κυκλοφοροῦντα χαρτονομίσματα λαμβάνουσιν ἀξίαν μόνον διότι ἐν παντὶ καιρῷ δύναται τις νὰ μεταβάλῃ αὐτὰ εἰς πραγματικὰ ἀγαθὰ, οὕτω καὶ τὰ ὀνόματα καὶ αἱ λέξεις ἀποκτῶσιν ὡς σημεῖα τῶν ἰδεῶν σημασίαν μόνον διότι μετατρέπονται εἰς παραστάσεις. "Ἄνευ τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ σημείων τῶν παραστάσεων θὰ ἦτο ἡ πνευματικὴ ἐπιμίξια ἐξ ἴσου ἐνδεής, ὅπως καὶ ἡ ὀλικὴ ἐπιμίξια ἄνευ τῶν σημείων τῆς ἀξίας.

ΣΗΜ. 2. Ὑπάρχουσι περιστάσεις, ἐν αἷς τὸ ὄνομα, ἡ ἔννοια καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν καθύπτονται ἐντελῶς. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι παρανοήσεις καὶ ἀτελεῖς γνῶσις. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ὀνόματα καὶ ἔννοιαι, εἰς ἃς οὐδὲν πρᾶγμα ἀντιστοιχεῖ, ὡς π. χ. Μορμῶ, λίθος τοῦ σοφοῦ, γρυσᾶ ὄρη, ὅπως ὑπάρχουσι καὶ ὀνόματα, εἰς τὰ ὅποια δὲν ἀντιστοιχεῖ οὔτε πρᾶγμα, οὔτε ἔννοια π. χ. «ἐλὲρ μπαλέρ».

§ 7.

Ἄτομικαὶ ἔννοιαι καὶ γενικαὶ ἔννοιαι.

A.

Ἀθῆναι
Σωκράτης
Γῆ
Ἄβτη ἢ μηλέξ

B.

πόλις.
ἄνθρωπος.
πλανήτης.
δένδρον.

Ἐκαστον τῶν ἐν τῇ στήλῃ A ὀνομάτων ἀντιστοιχεῖ μόνον εἰς μίαν μοναδικὴν ἔννοιαν καὶ εἰς ἓν μοναδικὸν πρᾶγμα.

Ἐκαστον τῶν ἐν τῇ στήλῃ B ὀνομάτων ἀντιστοιχεῖ εἰς πληθὺν πραγμάτων καὶ παραστάσεων.

Τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς ἓν μόνον πρᾶγμα, καλεῖται κύριον ὄνομα. Ἡ ἔννοια ἢ ἀναφερομένη εἰς ἓν μοναδικὸν ἀντικείμενον καλεῖται ἀτομικὴ ἔννοια. Τὸ κύριον ὄνομα «Ἀθῆναι» ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἀτομικὴν ἔννοιαν τῆς πρωτεύουσος τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι πᾶν πρᾶγμα οὕτω σπουδαῖον, ὥστε ν' ἀντιστοιχῇ εἰς αὐτὸ ἐν τῇ γλώσσῃ ἴδιον ὄνομα καὶ ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν ἰδίαν ἔννοιαν.

Τὸ ὄνομα «πόλις» εἶναι τὸ σημεῖον ἐννοίας, εἰς ἣν ἀντιστοιχοῦσι πολλὰ ἀντικείμενα, δηλ. ἄπασαι αἱ πόλεις. Ἡ ἔννοια ἢ ἀναφερομένη εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον πληθὺς τινὸς καλεῖται γενικὴ ἐννοια.*

Τὰ πολλὰ ἀντικείμενα ὁμοῦ, τὰ ὅποια ἔχουσιν ὁμοιότητά τινα, δηλ. τὰ ὅποια ἀνάγκη νὰ ἔχωσι κοινὰ τινα γνωρίσματα, ἀποτελοῦσιν ἓν γένος.

Ἄπαντες συλλήβδην οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦσιν ἓν (λογικὸν) γένος. Εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνήκει τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἔννοια ἄνθρωπος, διότι ἄπαντες ἔχουσι κοινὰ τὰ γνωρίσματα τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἄμοιβαία σχέσεις.

Ὄνόματα.	Πράγματα.	Ἐννοιαί.
Κύριον ὄνομα.	Ἀτομικὸν πρᾶγμα.	Ἀτομικὴ ἔννοια.
Γενικὸν ὄνομα.	Γένος πραγμάτων.	Γενικὴ ἔννοια.

Σημ. Αἱ γενικαὶ ἔννοιαι περιέχουσι σύλληψιν τῶν ἐπὶ μέρος πολλῶν, δι' ἧς καθίσταται δυνατὴ ἡ νόησις ἡμῶν καὶ ἡ κατανόησις τοῦ κόσμου. Διὰ τῆς ἐννοίας «φυτὸν» συλλαμβάνομεν ἅπαντα τὰ αἰσθήσεως στερούμενα ὀργανικὰ ὄντα, τὰ ὅποια εἶναι διεσκορπισμένα ἐφ' ὅλης τῆς γῆς καὶ δεικνύουσι τὰς μεγίστας διαφορὰς τῆς ὀργανώσεως. Αὕτη ἡ σύλληψις δὲν εἶναι βεβαίως εὐκόλος· θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἐὰν δὲν ἐσθμαίνομεν ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἡμετέρας ἐμπειρίας πᾶν ἀντικείμενον ἀνήκον εἰς τὸ λογικὸν γένος τῶν φυτῶν διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος «φυτὸν» ὡς δι' ἐπιγραφῆς. Δοιοὺν νοοῦντες τὴν ἔννοιαν «φυτὸν» νοοῦμεν ἅπαντα τὰ ἐπὶ μέρος πράγματα, τὰ ὅποια φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ φυτοῦ. Δοιοὺν ἡ νόησις βαίνει ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ὀνομασίαν καὶ τὴν μόρφωσιν γενῶν.

§ 8.

Βάθος τῆς ἐννοίας.

- * Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν γήϊνον,
 Ὁ ἄνθρωπος εἶναι αἰσθητικός.

* Ἐννοια δὲ ἀναφερομένη εἰς πληθὺν ἀντικειμένων ὁμοῦ λαμβανόμενων καλεῖται περιληπτική. Λαὸς, στρατός, ἄμμος εἶναι περιληπτικαὶ ἔννοιαι καὶ περιληπτικὰ ὀνόματα.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικὸς.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν γήινον, αἰσθητικόν, λογικόν.

Υ ἔστιν Α.

Υ ἔστι Β.

Υ ἔστι Γ.

Υ ἔστι ΑΒΓ.

Διὰ τούτων τῶν προτάσεων ἐξείρομεν γνωρίσματα ἀνήκοντα τῇ ἐννοίᾳ «ἄνθρωπος» (Υ), κείμενα ἐν τῷ βάθει ταύτης τῆς ἐννοίας. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνήκει τὸ γνωρίσμα τῆς λογικότητος, καί τι ἐν τῷ βῆθει ταύτης τῆς ἐννοίας.

Βάθος ἐννοίας τινὸς καλεῖται τὸ σύνολον τῶν γνωρισμάτων αὐτῆς.

Ἐν τούτων (Α) εἶναι τὸ κύριον συστατικὸν μέρος· τὰ λοιπὰ (Β, Γ κτλ.) τὰ ὁποῖα προσέρχονται εἰς τὸ κύριον συστατικόν, εἶναι τὰ δευτερεύοντα συστατικὰ μέρη.

Ἐὰν ἀπαριθμήσωμεν ἐντελῶς τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα ἐννοίας τινὸς, προκύπτει ἐντεῦθεν ἡ ἐξήγησις ἢ ὁ ὅρισμός τῆς ἐννοίας.

Ὅρισμός εἶναι ἡ τελεία ἀνάλυσις τοῦ βάθους ἐννοίας τινὸς διὰ δηλώσεως τῶν οὐσιωδῶν αὐτῆς γνωρισμάτων. Ἡ πρότασις «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν γήινον, αἰσθητικόν, λογικόν,» εἶναι ὁρισμός τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ὅρισμός πρέπει μάλιστα νὰ ᾖ συμμετρὸς, σύντομος καὶ ἀκριβής. Εἶναι συμμετρὸς, ἐὰν δὲν περιέχη οὐσιώδεις γνωρίσμα (λίαν εὐρὺς ὅρισμός) καὶ δὲν περιέχη γνώρισμά τι πλεόν τοῦ θέοντος (λίαν στενὸς ὅρισμός). Ἡ συμμετρία τοῦ ὁρισμοῦ καταφαίνεται δι' ἀντιστροφῆς. Ὁ ὅρισμός, «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν αἰσθητικόν, λογικόν,» εἶναι λίαν εὐρὺς, διότι δὲν δύναμεθα νὰ εἴπωμεν· πᾶν αἰσθητικόν, λογικόν ὃν εἶναι ἄνθρωπος (κάτοικος τῆς Σελήνης; τοῦ Οὐρανοῦ;) Ὁ δὲ ὅρισμός, «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν γήινον, αἰσθητικόν, λογικόν, ἔχον λευκὸν τὸ χρῶμα,» εἶναι λίαν στενός, διότι δὲν δύναμεθα νὰ εἴπωμεν· πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι ὃν γήινον, αἰσθητικόν, λογικόν, ἔχον λευκὸν τὸ χρῶμα δὲν εἶναι ἄνθρωπος (Αἰθίοπες; Ἰνδοί;).

Ἡ ἐννοία ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τσοῦτα γνωρίσματα.

ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραληφθῶσιν ἅπαντα ἐν τῷ ὀρισμῷ Ἐντεῦθεν ἀρκεῖ νὰ παραληφθῶσι μόνον τὸ κύριον συστατικὸν (Α) καὶ τὰ διακριτικὰ (χαρακτηριστικὰ) δευτερεύοντα συστατικὰ (β, γ). Ἐκεῖνο καλεῖται ἀμέσως προσελθὲς γένος, τὰῦτα εἰδοποιὸς διαφορὰ.

Σημ. 1. Τὸ ἀμέσως προσελθὲς γένος τοῦ παραλληλογράμμου εἶναι τὸ τραπέζιον καὶ τὸ τραπέζοειδές, τοῦ βαρομέτρου τὸ θερμόμετρον, μανόμετρον, πνευματικὴ ἀντλία κτλ. Τὸ παραλληλόγραμμον διακρίνεται τῶν συναλλήλων εἰδῶν διὰ τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν ἀντικειμένων πλευρῶν, τὸ βαρόμετρον διὰ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, τῆς καταμετρήσεως τῆς πίεσεως τῆς ἀτμοσφαιρας. Ἐντεῦθεν λοιπὸν προκύπτουσι οἱ ὀρισμοί· τὸ παραλληλόγραμμον εἶναι τετράπλευρον ἔχον τὰς ἀντικειμένας πλευρὰς παραλλήλους· τὸ βαρόμετρον εἶναι φυσικὸν ὄργανον χρησιμεύον πρὸς καταμέτρησιν τῆς πίεσεως τῆς ἀτμοσφαιρας.

Σημ. 2. Αἱ ἔννοιαι κατὰ τὸ βάθος ἢ εἶναι ἀπλαῖ, ἢ σύνθεται. Αἱ πρῶται δὲν ἐπιδέχονται ἀνάλυσιν τοῦ βάθους, ὁμῶς δὲν ὀρίζονται. Αἱ ἀπλαῖ ἔννοιαι ἐν, κυανοῦν, γλυκό... δὲν δύνανται νὰ ὀρισθῶσιν.

§ 9.

Πλάτος τῆς ἐννοίας.

Ἡ φιλύρα εἶναι δένδρον.

Ἡ κυπάρισσος εἶναι δένδρον.

Ἡ μηλέα εἶναι δένδρον.

Διὰ τούτων τῶν προτάσεων συλλέγομεν τὸ λογικὸν γένος τῶν δένδρων καὶ κταντῶμεν οὕτω εἰς τὴν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ δένδρου. Καὶ ἡ φιλύρα καὶ ἡ κυπάρισσος καὶ ἡ μηλέα εἶναι γεικκὲ ἔννοιαι, εἰς ὅμως ἀνήκει ἀπὸ κοινοῦ τὸ γνώρισμα « δένδρον. » Τούτου ἕνεκα συνανήκουσιν, ὅπως συνανήκουσι τὰ ἀντικείμενα λογικοῦ τινος γένους. Λοιπὸν λέγομεν ὅτι αἱ ἔννοιαι αὗται κεῖνται ἐν τῷ πλάτει τῆς ἐννοίας « δένδρον ».

Πλάτος ἐννοίας (π.χ. δένδρου) λέγεται τὸ σύνολον τῶν ἐννοιῶν (φιλύρας, κυπάρισσου, μηλέας κτλ), εἰς ἃς ἀνήκει ὡς κοινὸν γνώρισμα ἡ πρώτη ἔννοια (δένδρον). Τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας « ἀνθρώπος » εἶναι ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι, λοιπὸν ὁ Πέτρος, ὁ Παῦλος, ἢ καὶ ἅπαντα τὰ μερικὰ συστήματα ἀνθρώπων, Ἕλληνες, Γερμανοί, Γάλλοι κτλ.

Ἡ ταξία ἀνάλογος τοῦ πλάτους ἔννοιας τινὸς διὰ δηλωσεως τῶν εἰδῶν αὐτῆς καλεῖται διαίρεσις. Διαίρεσις διηλεκτικῆς καλεῖται ταξινόμια.

Ἐν πάσῃ διαίρεσει διακρίνομεν 1) τὴν διαιρετέαν ἔννοιαν (π. χ. ἄνθρωπος)· 2) τὸν λόγον τῆς διαίρεσεως (π. χ. τόπος διαμονῆς)· καὶ 3) τὰ μέλη τῆς διαίρεσεως (Εὐρωπαῖοι, Ἀσιανοὶ κτλ.).

Ἡ διαίρεσις πρέπει νὰ ᾖ σίμμετρος, νὰ μὴ ᾖ λίαν εὐρεῖα ἢ λίαν στενή, δηλ. νὰ μὴ περιέχῃ λίαν πολλὰ ἢ λίαν ὀλίγα μέλη τῆς διαίρεσεως. Τὰ μέλη τῆς διαίρεσεως πρέπει ν' ἀποκλείωσι μὲν ἄλληλα, ἀλλὰ νὰ μὴ συγχέωνται.

ΣΗΜ. Ἐκ τῶν εἰρημένων ἔπεται ὅτι·

1) Τὸ πλάτος ἔννοιας τινος εἶναι τὸ λογικὸν ἀντίστροφον τάξεως ἀντικειμένων.

2) Ἡ ἀτομικὴ ἔννοια δὲν ἔχει πλάτος.

3) Πᾶσα γενικὴ ἔννοια νοεῖται διὰ τοῦ πλάτους αὐτῆς. Ἴνα νοήσω τὸ «δένδρον» πρέπει νὰ παραστήσω ἐν ἑμαυτῷ πάσας τὰς φυλάρας, κυπαρίσσους κτλ.

4) Τὸ πλάτος ἔννοιας τινὸς δύναται νὰ ἔχῃ διάφορον μέγεθος, καθόσον περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ πολλὰς ἢ ὀλίγας ἔννοιαι, δηλ. ἀρμόζει εἰς πολλὰ ἢ ὀλίγα ἀντικείμενα. Δύναται δὲ τὸ πλάτος ἔννοιας τινὸς νὰ κῆται ἐν τῷ πλάτει ἄλλης. Πρὶς εὐχερεστέραν ἔποψιν τῶν σχέσεων τούτων γίνεται ἐν τῇ Λογικῇ χρῆσις τῶν κύκλων παριστανόντων τὸ πλάτος τῶν ἔννοιῶν. + = περιλαμβάνει ἢ ὑπερβαίνει

§ 10.

Σχέσεις τοῦ βάρους.

II.

Ζῶον = Α. Σπονδυλωτὸν = Αβ. Ἀρθρόζῶον = Αγ.

Ἐνυδρον = Αδ.

III.

μέλαν, στερόν, ρευστόν.

Αἱ ἔννοιαι, ζῶον, σπονδυλωτὸν, ἀρθρόζῶον, ἔνυδρον ἔχουσι μέρος τοῦ βάρους αὐτῶν τὸ αὐτό. Εἰς πάσας δηλ. ἀνήκει τὸ κοινὸν γνώρισμα ζῶον (Α).

Ἐννοιαί, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐν μέρει αἱ αὐταί, διότι ἔχουσι

ἐν γνώρισμα κοινόν, καλοῦνται συγγενεῖς. Ἐάν τὸ κοινὸν γνώρισμα ᾗναι τὸ κύριον γνώρισμα (τὸ κύριον συστατικόν), κλοῦνται ὅμοιοι. Λοιπὸν αἱ ἀνωτέρω τέσσαρες ἔννοιαι εἶναι ὅμοιοι· ἐξ αὐτῶν δὲ αἱ τρεῖς τελευταῖαι κλοῦνται καὶ ὁμογενεῖς, διότι ἀνήκουσιν εἰς τὸ γένος «ζῶον», ἐκέστη παρίσταται ἐξαρτωμένη τῆς ἐννοίας «ζῶον».

Αἱ ἔννοιαι μέλαν, στερεόν, ῥευστόν, εἶναι διάφοροι, διότι οὐδὲν κοινὸν γνώρισμα ἔχουσιν.

Ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ διαφορά εἶναι δύο σπουδαῖαι σχέσεις τοῦ βήθους τῶν ἐννοιῶν.

Περαιτέρω προκύπτουσι δύο οὐχ ἥττον σπουδαῖαι σχέσεις τοῦ βήθους, ἐάν ληρθῇ ἐν ὄψει τὸ συμβιβαστὸν ἢ ἀσυμβίβαστον τῶν ἐννοιῶν.

Τὰ ζεύγη τῶν ἐννοιῶν, σπονδυλωτὸν καὶ ἔνυδρον, ἀρθρόζων καὶ ἔνυδρον, μέλαν καὶ στερεόν, μέλαν καὶ ῥευστόν, εἶναι συμβιβαστὰ, διότι δύνανται νὰ συνενωθῶσιν ἐνὰ δύο ἐν τῇ αὐστηρᾷ ἐνότητι τῆς νοήσεως, καθόσον δύναται νὰ νοήσῃ τις μίαν ἐννοιαν διὰ τῆς ἑτέρας, ἢ τρίτην ἐννοιαν δι' ἀμφοτέρων. Οὕτω ἐμφανίζονται πράγματι τὰ ἀνωτέρω ζεύγη συνηνωμένα ἐν τῇ ἐνότητι τῆς νοήσεως ἐν ταῖς ἐννοίαις·

ἰχθὺς, κερκῆνος, ἀνθραξ, μελάνη.

Τὰ δὲ ζεύγη, σπονδυλωτὸν καὶ ἀρθρόζων, στερεὸς καὶ ῥευστός, παρίστανται ὡς ἀσυμβίβαστα, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ νοήσωμεν ζῶον, τὸ ὁποῖον συγχρόνως εἶναι καὶ σπονδυλωτὸν καὶ ἀρθρόζων, ἢ ὕλην τινὰ καὶ στερεὰν καὶ ῥευστὴν συγχρόνως.

Ἐννοιαι δυνάμεναι νὰ συνενωθῶσιν ἐν τῇ ἐνότητι τῆς νοήσεως κλοῦνται σύμφωνοι· αἱ δὲ μὴ δυνάμεναι νὰ συνενωθῶσιν ἀντίθετοι,

Αἱ ἀντίθετοι ἔννοιαι ἀποκλείουσιν ἀλλήλους.

ΣΗΜ. 4. Λοιπὸν αἱ ἔννοιαι ὡς πρὸς τὸ βᾶθος αὐτῶν εἶναι·

I. Διάφοροι ἢ ὅμοιοι.

II. Σύμφωνοι ἢ ἀντίθετοι.

Ἐάν συνδυάσωμεν ταύτην τὴν διπλὴν διαίρεσιν, λαμβάνομεν τὰς ἐξῆς τέσσαρας σχέσεις τοῦ βήθους τῶν ἐννοιῶν.

1) Διάφοροι καὶ σύμφωνοι, ὡς μέλας καὶ ῥευστός.

2) Διάφοροι καὶ ἀντίθετοι, ὡς στερεὸς καὶ ῥευστός.

3) Ὅμοιοι καὶ σύμφωνοι, ὡς σπονδυλωτῶν καὶ ἔνυδρον.

4) Ὅμοιοὶ καὶ ἀντίθετοι, ὡς σπονδυλωτῶν καὶ ἀρθρῶζων.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀντίθεσις τῶν ἐννοιῶν εἶναι διττὴ· πλήρης, ἀπὸ-
 λυτος ἢ ἀντιφατικὴ, καὶ μερικὴ, σχετικὴ ἢ ἐναντία.
 Ἀπόλυτος ἀντίθεσις εἶναι ἐκείνη, ἧς τὰ μέλη ἔχουσι πρὸς ἄλληλα ὡς τὸ
 ναὶ καὶ τὸ οὐ, ὡς θέσις καὶ ἄρισ· π.χ. ἄνθρωπος καὶ οὐκ ἄνθρωπος,
 ἀπλοῦς καὶ σύνθετος, Α καὶ οὐκ Α.

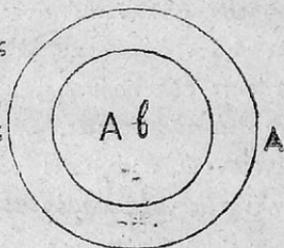
Πᾶσα ἄλλη ἀντίθεσις εἶναι σχετικὴ, π.χ. ἄνθρωπος καὶ ζῶον, γλυ-
 κὺς καὶ ὀξύς. Ὅτι δὲν εἶναι ἄνθρωπος, δὲν εἶναι ἐξ ἀνάγκης ζῶον, ἀλλὰ
 δύναται νὰ ᾖ καὶ φυτὸν ἢ τι δὲν εἶναι γλυκὺ, δὲν εἶναι ἐξ ἀνάγκης ὀξύ,
 ἀλλὰ δύναται νὰ ᾖ καὶ πικρὸν.

§ 11.

Ἀραιοβαία σχέσις τοῦ βάθους καὶ τοῦ πλάτους.
 Ὑπεραλληλία καὶ ὑπαλληλία.

Δένδρον = Α = γένος

Φιλύρα = Αβ = εἶδος

«Ἡ φιλύρα εἶναι δένδρον.»

Ἡ πρότεσις αὕτη ἐκφράζει περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐννοιῶν
 «φιλύρα» καὶ «δένδρον» δύο τινά.

1) Τὸ «δένδρον» εἶναι γνώρισμα τῆς «φιλύρας», δηλ. τὸ
 «δένδρον» κεῖται ἐν τῷ βάθει τῆς «φιλύρας». Α κεῖται ἐν τῷ
 βάθει τῆς Αβ.

2) Ἡ «φιλύρα» εἶναι εἶδος τοῦ «δένδρου», δηλ. ἡ φι-
 λύρα κεῖται ἐν τῷ πλάτει τοῦ «δένδρου» Αβ κεῖται ἐν τῷ
 πλάτει τῆς Α.

Ἐὰν λοιπὸν ἐννοιά τις κῆται ἐν τῷ βάθει ἄλλης ἐννοίας,
 αὕτη κεῖται ἐν τῷ πλάτει τῆς πρώτης.

Αὕτη ἡ σχέσις δύο ἐννοιῶν πρὸς ἀλλήλας, ἡ ἀξιολογωτάτη
 ἐν ὅλῃ τῇ Λογικῇ, καλεῖται ὑπεραλληλία καὶ ὑπαλληλία. Α
 εἶναι ὑπεράλληλος τῆς Αβ. Αβ εἶναι ὑπέλληλος τῆς Α.

Ἡ ἔννοια ἢ ἔχουσα μείζον πλάτος καὶ ἔλαττον βάθος καλεῖται ὑπεράλληλος· ἢ δὲ ἔχουσα ἔλαττον πλάτος καὶ μείζον βάθος καλεῖται ὑπέλληλος.

Ἐάν αὐξήσῃ τὸ βάθος ἐννοίας τινὸς, ἐλαττοῦται τὸ πλάτος. Τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος εὐρίσκονται πρὸς ἄλληλα εἰς ἀντιπεπορηθότα λόγον.

ΣΗΜ. Ἡ «φιλύρα» εἶναι ὑπέλληλος τῆς ἐννοίας «δένδρον»· αὕτη εἶναι ὑπεράλληλος τῆς ἐννοίας «φιλύρα». Τὸ δένδρον εἶναι ἡ ὑπερκειμένη, εὐρυτέρα ἐννοια, ἢ τὸ γένος· ἡ «φιλύρα» εἶναι ἡ ὑποκειμένη, στενότερα ἐννοια, ἢ τὸ εἶδος· τὸ «δένδρον» ἔχει μείζον πλάτος ἢ ἡ «φιλύρα»· ὑπάρχουσι πλείονα δένδρα ἢ φιλύραι· οἵτι πάσα φιλύρα εἶναι δένδρον, οὐχὶ ὅμως καὶ τάνάπαλιν.

Ἡ «φιλύρα» ἔχει μείζον βάθος ἢ τὸ «δένδρον», διότι ἡ φιλύρα ἔχει πλείονα γνωρίσματα ἢ τὸ δένδρον (δηλ. ἔπαντα τὰ γνωρίσματα τοῦ δένδρου, ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ τὰ ἰδιόζοντα αὐτῇ γνωρίσματα).

Ἐάν λάθωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν σχέσιν τῶν πλατῶν, ἰσχύει ἡ ἀνισότης

$$A\beta < A \text{ δηλ.}$$

$A\beta$ εἶναι ἔλαττον ἢ A , ἢ συντόμως $A\beta$ εἶναι A .

§ 12.

Ἐπιδιορισμὸς καὶ ἀφαίσεις. Σύνθεσις καὶ ἀνάλυσις.

$\left. \begin{array}{l} \text{ἐπιδιορισμὸς} \\ \text{σύνθεσις.} \end{array} \right\}$	$\left(\begin{array}{l} \text{κατιῶν} \end{array} \right)$	φυτόν. = A = βερίλειον. δένδρον. = $A\beta$ = γένος. φιλύρα. = $A\beta\gamma$ = εἶδος.	$\left. \begin{array}{l} \text{ἀφαισεις} \\ \text{ἀνάλυσις.} \end{array} \right\}$
--	---	--	--

Ἡ φιλύρα εἶναι δένδρον. = $A\beta\gamma$ ἐστὶν $A\beta$.

Τὸ δένδρον εἶναι φυτόν. = $A\beta$ ἐστὶν A .

Αἱ ἐννοιαὶ αὗται εὐρίσκονται ἐν σχέσει διηγεκοῦς ὑπερέλληλος καὶ ὑπέλληλος. Κατὰ τὴν μίαν διεύθυνσιν εἶναι ὑπερέλληλοι, κατὰ τὴν ἐτέραν ὑπέλληλοι.

Ἐλαττομένου τοῦ πλάτους αὐτῶν, αὐξάνει τὸ βάθος.

Ἐάν τις προβίη κατιῶν, λοιπὸν ἀπὸ τοῦ «φυτοῦ» εἰς τὸ «δένδρον», ἀπὸ τοῦ «δένδρου» εἰς τὴν «φιλύραν», ἀπὸ τοῦ A εἰς τὸ $A\beta$, ἀπὸ τοῦ $A\beta$ εἰς τὸ $A\beta\gamma$, ἡ τοιαύτη πορεία καλεῖται ἐπιδιορισμὸς, δηλ. ἀκριβέστερος προσδιορισμὸς, διότι ὁ ἐννοια ὀρίζεται ἀκριβέστερον διὰ τῆς προσθήκης γνωρισμάτων. Καλεῖ-

ται δὲ καὶ συνθετικὴ ἢ προχωρητικὴ, διότι προχωρεῖ τις εἰς τὸ βῆθος, ἢ παραγωγικὴ, διότι ἐκ μιᾶς ἔννοιας (φυτοῦ) παράγονται ἔννοιαι κείμεναι ἐν τῷ πλάτει αὐτῆς, λοιπὸν περιεχόμεναι ἤδη ἐν αὐτῇ.

Ἐὰν δὲ τις προβάλῃ ἀνωτ', ἢ τοικύτη πορεία καλεῖται ἀφαίρεσις, διότι, ἕνα φθίνωμεν εἰς ὑψηλοτέραν ἔννοιαν, ἀνάγκη ν' ἀρκαίρῳμεν ἐκ τοῦ βῆθους τῆς ἔννοιας γνωρίσμηκτα. Καλεῖται δὲ καὶ ἀναλυτικὴ ἢ ὀπισθοχωρητικὴ, διότι ὀπισθοχωρεῖ τις ἐν τῷ βῆθει ὡς πρὸς τὴν πληθὺν τῶν γνωρισμάτων, ἢ ἐπαγωγικὴ, διότι ἐπάγει τις ἔννοιαι, αἵτινες ἀποτελοῦσιν ὁμοῦ τὸ πλάτος ὑψηλοτέραις ἔννοιαις.

ΣΗΜ. 1. Ἡ σειρά τῶν ὑπεραλλήλων καὶ ὑπαλλήλων ἔννοιῶν δύναται νὰ ἐπεκταθῇ κατ' ἀμφοτέραι, τὰς διευθύνσεις. Οὕτω ἐδύνατό τις ἐν τῷ προκειμένῳ παραδείγματι νὰ σχηματίσῃ τὴν σειράν ὄν, φυσικὸν ὄν, ἐνόργανον φυσικὸν ὄν, φυτὸν, δένδρον, φιλύρα, θάλλουσα φιλύρα, αὕτη ἢ θάλλουσα φιλύρα.

ΣΗΜ. 2 Ὑπάρχουσι διάφοροι βαθμοὶ τῆς ὑπεραλληλίας καὶ ὑπαλληλίας, τῶν ὁποίων οἱ κυριώτατοι σημαίνονται ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ διὰ τῶν λέξεων βασιλείον, τάξις, γένος, οἰκογένεια, εἶδος, εἰδικὴ ποικιλία κτλ. Ἡ ἔννοια «ὀρθογώνιον» ὑπόκειται εἰς τὴν ἔννοιαν «παραλληλόγραμμον» κατὰ πρῶτον βαθμὸν, εἰς τὴν ἔννοιαν «τετράπλευρον» κατὰ δεύτερον, τὴν εἰς ἔννοιαν «πολύγωνον» κατὰ τρίτον.

ΣΗΜ. 3. Δύο ἔννοιαι κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν ὑπάλληλοι τρίτης καλοῦνται συνάλληλοι. Αἱ ἔννοιαι «ζῶον» καὶ «φυτὸν» εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν ὑπάλληλοι τῆς ἔννοιας «ἐνόργανον ὄν», λοιπὸν εἶναι συνάλληλοι.

Ἐπειδὴ αἱ ἔννοιαι εὐρίσκονται πρὸς ἀλλήλας ἐν ταῖς ποικιλωτάταις σχέσεσι τῆς ὑπεραλληλίας καὶ ὑπαλληλίας, συναποτελοῦσι σύστημα, δηλ. λογικῶς διατεταγμένον ὄλον. Ἐν αὐτῷ ἔχει πᾶσα ἔννοια τὴν ὀρισμένην αὐτῆς θέσιν.

ΣΗΜ. 4. Ἐννοιά τις ὀρίζεται, ἐὰν διακριθῇ τῶν ὑπεραλλήλων καὶ συναλλήλων ἔννοιῶν. Τὸ πρῶτον γίνεται διὰ δηλώσεως τοῦ προσεχοῦς γένους, εἰς δὲ ὑπόκειται, τὸ δεύτερον διὰ τῆς προσθήκης τῆς εἰδοποιῦ διαφορᾶς, δι' ἧς διακρίνεται αὕτη ἢ ἔννοια ὡς εἶδος ἄλλων ὁμοταγῶν εἰδῶν π. χ. τὸ βαρόμετρον εἶναι φυσικὸν ὄργανον (γένος), δι' οὗ μετροῦμεν τὴν πίεσιν τῆς ἀτμοσφαιρας (εἰδοποιὸς διαφορὰ).

ΣΗΜ. 5. Ἐὰν τις μεταβάλῃ ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὸ κατηγορούμενον, ἢ πορεία εἶναι ἀναλυτικὴ ἢ ὀπισθοχωρητικὴ, ἐὰν δὲ ἀπὸ τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον, συνθετικὴ ἢ προχωρητικὴ.

II.

ΠΕΡΙ ΚΡΙΣΕΩΝ.

§ 13.

Ἡ κρίσις.

- 1) Ἡ φιλύρα εἶναι δένδρον. 2) Ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικός
3) Τὸ ὕδωρ δὲν εἶναι ἀπλή οὐσία. 4) Τὸ ζῶον δὲν εἶναι λογικόν

A ἐστὶ B. A οὐκ ἐστὶ Γ.

Διὰ τῶν δύο πρώτων ἀποφάνσεων ἀποδίδονται (καταφάσκονται) εἰς τὰς ἐννοίας «φιλύρα» καὶ «ἄνθρωπος» γνωρίσματά τινα.

Διὰ τῶν δύο τελευταίων ἀποφάσκονται ἀπὸ τῶν ἐννοιῶν «ὑδωρ» καὶ «ζῶον» γνωρίσματά τινα.

Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν ἀποφαινόμεθά τι, δηλὶ κρίνομεν περὶ τῆς λογικῆς σχέσεως δύο ἐννοιῶν.

Κρίσις εἶναι ἡ ἀπόφαισις περὶ τῆς λογικῆς σχέσεως δύο ἐννοιῶν.

Ἡ φιλύρα εἶναι — ; Τὸ ὕδωρ εἶναι — ;

Ἡ πρώτη, προϋποτιθεμένη ἐννοία (φιλύρα, ὕδωρ) καλεῖται ὑποκείμενον· εἶναι ἡ ἀκριβέστερον ὀριστέα ἐννοία. Ἡ δευτέρα, ἡ ὀρίζουσα καλεῖται κατηγορούμενον.

Ἐν τῇ κρίσει αὐτῇ ἀποφαινόμεθα περὶ τοῦ ζητήματος «εἶναι ἡ φιλύρα δένδρον ; » α εἶναι τὸ ὕδωρ ἀπλή οὐσία ; »

Ἐπειδὴ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δυνάμεθα ν' ἀποκριθῶμεν διὰ τοῦ καὶ, ἢ διὰ τοῦ οὐ, ἡ κρίσις ἐμφανίζεται ἀρχικῶς ἐν τῇ διπλῇ μορφῇ τῆς ἀποφάσεως καὶ καταφάσεως, καθόσον ἐκφράζει τὴν σύνδεσιν ἢ μὴ δύο ἐννοιῶν.

ΣΗΜ. 1. Πᾶσα κρίσις περιέχει ἀπόφαισιν περὶ τίνος πρότερον ὀριστοῦ ἢ ἀβεβαίως νοουμένης σχέσεως δύο ἐννοιῶν πρὸς ἀλλήλας· ἡ κρίσις δηλ. δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἀπόκρισις εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἂν, τεθέντος τοῦ ὑποκειμένου, τίθεται μετ' αὐτοῦ καὶ τὸ κατηγορούμενον ἢ οὐ. Ἡ

κρίσις, « ἡ φάλαίνα δὲν εἶναι ἰχθύς », ἐκφράζει ὅτι, ἐάν νοῶ φάλαιναν, δὲν πρέπει νὰ νοῶ ἰχθύν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ κρίσις, « ὁ ἄνθρωπος εἶναι θνητὸς », ἰσοδυναμεῖ τῇ, « πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί » ἢ κρίσις, « τὸ ψεῦδος δὲν ἐπιτρέπεται », τῇ, « οὐδὲν ψεῦδος ἐπιτρέπεται » Ἡ κατάφασις καὶ ἀπόφασις ἐν ἀμφοτέροις ταῖς κρίσεσιν ἀναφέρεται εἰς τὸ ὅλον πλάτος τοῦ ὑποκειμένου διὰ τοῦτο ἀμφοτέροις καλοῦνται γενικαί.

ΣΗΜ. 3. Ἡ γλωσσικὴ μορφή τῆς κρίσεως εἶναι ἡ πρότασις, ἐν ἣ καὶ ἡ Γραμματικὴ διακρίνει ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον. Ἐκεῖνο τὸ μέλος τῆς προτάσεως, δι' οὗ ἐκφράζεται ἡ σύνδεσις ἢ μὴ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου, καλεῖται συνδετικόν. Δύναται δὲ τὸ συνδετικὸν νὰ ὑπολαβῆται ἐν τινι γραμματικῷ τύπῳ π.χ. ὁ Πέτρος γράφει.

§ 14.

Ποῖον καὶ ποσὸν τῶν κρίσεων.

Εἶναι οἱ ἄνθρωποι ἐνάρετοι ;

Εἶναι τὰ φυσικὰ σώματα ἐνόργανα ;

Εἰς τὰς ἐρωτήσεις ταύτας δὲν δυνάμεθα ν' ἀποκριθῶμεν οὔτε διὰ τοῦ καί, οὔτε διὰ τοῦ οὐ. Ἡ ἀληθὴς ἀπόκρισις εἰς αὐτὰς εἶναι·

Τινὲς ἄνθρωποι εἶναι ἐνάρετοι.

Τινὲς ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἐνάρετοι.

Τινὰ φυσικὰ σώματα εἶναι ἐνόργανα.

Τινὰ φυσικὰ σώματα δὲν εἶναι ἐνόργανα.

Αὗται αἱ κρίσεις δὲν εἶναι πλέον γενικαί, ἀλλὰ μερικαί, διότι τὸ κατηγορούμενον δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ὅλον πλάτος τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ μόνον εἰς μέρος αὐτοῦ.

Ἡ ἀρχικὴ ιδιότης τῆς κρίσεως ὡς πρὸς τὴν κατάφασιν καὶ ἀπόφασιν καλεῖται ποῖον τῆς κρίσεως.

Ἡ ιδιότης αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ πλάτος, διὰ τὸ ὅποσον ἐσχῆσι, καλεῖται ποσὸν κρίσεως.

Τὸ ποῖον ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ κατηγορουμένου, τὸ ποσὸν ἐκ τοῦ ὑποκειμένου.

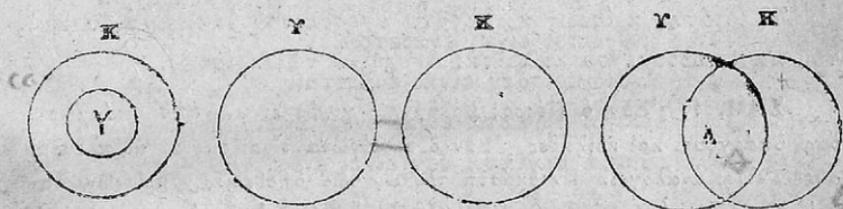
Λοιπὸν ἡ κρίσις εἶναι

γενικὴ	{	1) καταφατικὴ	Γ ἐστὶ	$K = \alpha$
		2) ἀποφατικὴ	Γ οὐκ ἐστὶ	$K = \varepsilon$

μερικὴ $\begin{cases} 3) \text{ καταφικτική} & \text{τινὰ } \Gamma \text{ εἶναι } K = \epsilon \\ 4) \text{ ἀποφικτική} & \text{τινὰ } \Gamma \text{ δὲν εἶναι } K = \circ \end{cases}$

ΣΗΜ. 1. Συντόμως δηλοῦται ἡ γενικὴ καταφικτικὴ κρίσις διὰ τοῦ γράμματος α ἢ γενικὴ ἀποφικτικὴ διὰ τοῦ ϵ ἢ μερικὴ καταφικτικὴ διὰ τοῦ ι ἢ μερικὴ ἀποφικτικὴ διὰ τοῦ \circ . Αἱ ἀνωτέρω τεσσάραι κρίσεις ἔχουσι λογικὴν σημασίαν βαθμηδὸν ἐλαττωμένην. Κυριωτάτη εἶναι ἡ καθόλου κατάφικσις α , κατόπιν ἔρχεται ἡ γενικὴ ἀπόφικσις ϵ , ἔπειτα ἡ μερικὴ κατάφικσις ι , καὶ τέλος ἡ μερικὴ ἀπόφικσις \circ . Ὁ Ἰσχυριζόμενος ὅτι τινὲς Ἄγγλοι δὲν εἶναι ναῦται λέγει πράγματι τι ἀσχηματόν. Ἰσχυρότερος εἶναι ὁ δισχυρισμός, « πάντες οἱ Ἄγγλοι εἶναι νησιῶται ».

ΣΗΜ. 2. Εἶναι σπουδαῖον νὰ ἐξετάσωμεν εἰς ποίαν σχέσιν τοῦ πλάτους εὐρίσκονται αἱ δύο κύριαι ἔννοιαι Γ καὶ K ἐν ἐκάστη τῶν τεσσάρων κύριων μορφῶν τῆς κρίσεως. Ἐν τῇ κρίσει α ἡ σχέσις αὕτη εἶναι ἐγκλεισμός· ἐν τῇ ϵ ἀπεκλεισμός· ἐν ταῖς μερικαῖς κρίσεσιν ι καὶ \circ διατομή. Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πλάτη, ἡ κρίσις α σημαίνει, τὸ πλάτος τοῦ Γ κεῖται ὅλως ἐν τῷ πλάτει τοῦ K · ἡ ϵ σημαίνει τὸ πλάτος τοῦ Γ κεῖται ἐκτὸς τοῦ πλάτους τοῦ K · ἡ ι , τὸ πλάτος τοῦ Γ κεῖται ἐν μέρει ἐν τῷ πλάτει τοῦ K · ἡ \circ , τὸ πλάτος τοῦ Γ κεῖται ἐν μέρει ἐκτὸς τοῦ πλάτους τοῦ K .

ΣΗΜ. 3. Συνήθως τὸ πλάτος τοῦ ὑποκειμένου εἶναι ἐλαττον τοῦ πλάτους τοῦ κατηγορουμένου. Διὰ τοῦτο πρὸς δήλωσιν τοῦ συνδετικῆς μεταχειρίζονται τὸ σημεῖον τῆς ἀνισότητος ($<$) παρεντιθέμενον μεταξὺ Γ καὶ K . Ἐὰν παραστήσῃ τις τὸ περιορισμένον πλάτος τοῦ Γ καὶ K διὰ τῶν σημείων I/Γ καὶ I/K , λαμβάνει τὴν ἐξῆς ἐξωτερικὴν δήλωσιν τῶν τεσσάρων μορφῶν τῆς κρίσεως.

$$\alpha \dots \dots \Gamma < K.$$

$$\epsilon \dots \dots \Gamma < -K. \quad \text{206}$$

$$\iota \dots \dots I/\Gamma < K.$$

$$\circ \dots \dots I/\Gamma < -K.$$

Ἀναφορὰ τῶν κρίσεων.

- 1) Ὁ Θεός ἐστὶ παντοδύναμος.
- 2) Ἐἴ ἐστὶ Θεός, ἔστι καὶ ἀνταπόδοσις.
- 3) Αἱ ὕλαι εἰσὶν ἢ ἀπλαῖ, ἢ χημικαὶ συνθέσεις.

Ἐν ἐκάστη τῶν τριῶν τεύτων κρίσεων ἡ σχέσις τοῦ υποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου εἶναι διάφορος.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἔχομεν τὴν ἀπλῆν, ἀνευ ὄρων σύνδεσιν τοῦ υποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου, τὴν κατηγορικὴν κρίσιν.

Ἐν τῇ δευτέρῃ ἔχομεν τὴν ἐξ ὄρων ἐξκρωμένην σύνδεσιν ὡς ἐξάρτησιν τοῦ κατηγορουμένου ἀπὸ τοῦ υποκειμένου, τὴν υποθετικὴν κρίσιν.

Ἐν τῇ τρίτῃ ἔχομεν τὴν ἀόριστον σύνδεσιν ἐνὸς ἐκ πολλῶν κατηγορουμένων μετὰ τοῦ υποκειμένου, τὴν διαζευκτικὴν κρίσιν.

Λοιπὸν κατὰ τὴν σχέσιν τοῦ υποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου ἡ κρίσις εἶναι ἢ κατηγορικὴ, ἢ υποθετικὴ, ἢ διαζευκτικὴ.

Ἡ ἰδιότης κρίσεως κατὰ τὴν σχέσιν τοῦ υποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου καλεῖται ἀναφορὰ τῆς κρίσεως.

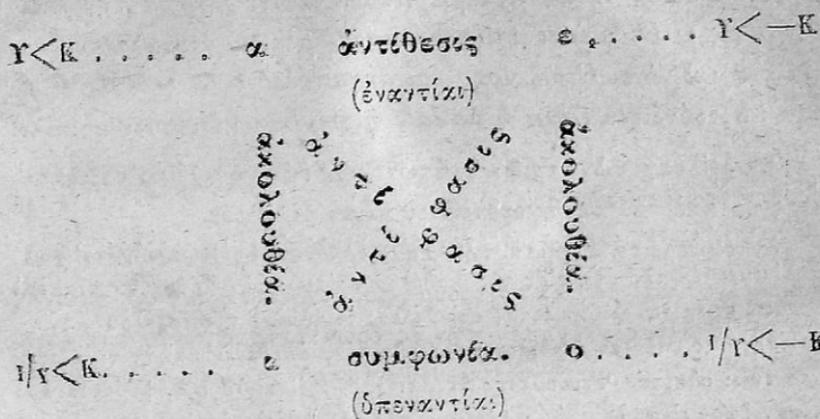
ΣΗΜ. 1. Ἐὰν ὁ Πέτρος μαυθάνῃ, γινώσκει τι. Ἐὰν ὑπάρχωσιν ὄρη, ὑπάρχουσι καὶ κοιλάδες. Ἐὰν δύο τρίγωνα εἶναι ὁμοια, αἱ πλευραὶ αὐτῶν εἶναι ἀνάλογοι. Ἐν ἐκάστη τούτων τῶν υποθετικῶν κρίσεων διακρίνονται δύο μέρη, τὰ ὁποῖα ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα ὡς πρότασις καὶ ἀπόδοσις. Ὑπόθεσις καὶ θέσις, ἢ ὡς λόγος καὶ συμπέρασμα. Γενικῶς, εἴ ἐστι Α, ἔστι καὶ Β· ἢ Α ~ Β.

ΣΗΜ. 2. Ὁργανισμός τις ἢ εἶναι ζῶον, ἢ εἶναι φυτόν. Τὸ καπνίζειν ἢ εἶναι ὠρέλιμον. ἢ βλαβερόν, ἢ ἀδιέφορον. Αἱ πρότασις ἢ εἶναι ἀληθεῖς, ἢ ψευδεῖς. Αἱ καταστάσεις τῆς ψυχῆς ἢ εἶναι παραστάσεις, ἢ συναισθήματα, ἢ ὀρέξεις. Ἐν ἐκάστη τούτων τῶν διαζευκτικῶν κρίσεων μία μόνη κρίσις ἐκ τῶν πολλῶν δύναται νὰ ᾖναι ἀληθής. Ἡ διάζευξις δύναται νὰ ᾖναι διμελής, τριμελής ἢ πολυμελής. Γενικῶς·

A
Γ ; B
F

ἔηλ. Γ ἐστὶν ἢ Α, ἢ Β, ἢ Γ.

Σχέσεις τῶν κρίσεων.

Ἐάν λάβωμεν δύο ἐννοίας, π. χ. σώμα (Γ) καὶ «βαρὺ» (Κ), δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἐξ αὐτῶν τέσσαρας κρίσεις:

- α. Πάντα τὰ σώματα εἶναι βαρῆ.
- ε. Οὐδὲν σῶμα εἶναι βαρὺ.
- ι. Τινὰ σώματα εἶναι βαρῆ.
- ο. Τινὰ σώματα δὲν εἶναι βαρῆ.

Αἱ τέσσαρες αὗται κρίσεις ἔχουσι τὴν αὐτὴν λογικὴν ἕλην (Γ καὶ Κ), διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὸ εἶδος.

Αἴαν διδακτικὴ εἶναι ἡ ἐξέτασις τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν κρίσεων τούτων ἀνὰ δύο λαμβανομένων ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συνόψεως τούτων τῶν σχέσεων ἐτέθησαν ἀνωτέρω αἱ κρίσεις ἐν τῷ λογικῷ τετραγώνῳ.

Ἐνταῦθα περικτηροῦμεν τὰς ἐξῆς σχέσεις.

- 1) Τὴν ἀκολουθίαν κατὰ κάθετον διεύθυνσιν, ἔνθα ἡ μίξις κρίσις ἀπορρέει ἐκ τῆς ἑτέρας.
- 2) Τὴν ἀντίθεσιν (ἐναντιότητα) κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ διαίροντος ἐν τῇ ἄνω πλευρῇ. Αἱ δύο αὗται κρίσεις δὲν δύνανται νὰ συναληθεύσῃ, δύνανται ὅμως νὰ συμφυέδωνται.
- 3) Τὴν ἀκρίφασιν κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν διαγωνίων. Αἱ

δύο αὐται κρίσεις οὔτε νὰ συναληθεύωσι δύνανται, εὔτε νὰ συμψεύδωνται.

4) Τὴν συμφωνίαν (ὑπεναντιότητα) κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὀρίζοντος ἐν τῇ κάτω πλευρᾷ. Αἱ ὑπεναντίαι (κατὰ τὴν λέξιν μόνον ἀντικείμεναι) κρίσεις δύνανται μὲν νὰ συναληθεύωσιν, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ συμψεύδωνται.

Ἐκ τούτων τῶν σχέσεων τῶν κρίσεων προκύπτουσι ποικίλα συμπεράσματα. Ἡ ἐξέτασις αὐτῶν σχηματίζει τὴν μετάβασιν εἰς τὴν θεωρίαν τῶν συλλογισμῶν.

ΣΗΜ. 1) Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ (καθ' ὑπαλληλίαν καὶ ὑπεραλληλίαν) συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς καθόλου κρίσεως τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐπὶ μέρους καὶ ἐκ τοῦ ψεύδους τῆς ἐπὶ μέρους τὸ ψῆδος τῆς καθόλου. Ἀληθεύουσας τῆς, πᾶν τὸ σύνθετον εἶναι φθαρτόν, ἀληθεύει καὶ ἡ, τινὰ σύνθετα εἶναι φθαρτά. Ψευδομένης τῆς, τινὰ ζῶα εἶναι λογικὰ, ψεύδεται καὶ ἡ, πᾶν ζῶον εἶναι λογικόν. Ἀληθεύουσας τῆς, οὐδεὶς ἀργός εἶναι ἐπαινετός, ἀληθεύει καὶ ἡ, τινὲς ἀργοὶ δὲν εἶναι ἐπαινετοί. Ψευδομένης τῆς, τινὰ ψεύδη δὲν εἶναι φευκτέα, ψεύδεται καὶ ἡ, οὐδὲν ψῆδος φευκτέον.

2) Ἐν τῇ ἀντιθέσει (ἐναντιότητι) συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς μιᾶς κρίσεως τὸ ψῆδος τῆς ἐτέρας. Ἀληθεύουσας τῆς, πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί, ψεύδεται ἡ, οὐδεὶς ἄνθρωπος εἶναι θνητός.

3) Ἐν τῇ ἀντιφάσει συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς μιᾶς κρίσεως τὸ ψῆδος τῆς ἐτέρας καὶ ἐκ τοῦ ψεύδους τῆς μιᾶς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐτέρας. Ἀληθεύουσας τῆς, οὐδεμία γραμμὴ εἶναι ἐπιφάνεια, ψεύδεται ἡ, τινὲς γραμμαὶ εἶναι ἐπιφάνεια. Ἀληθεύουσας τῆς, πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί, ψεύδεται ἡ, τινὲς ἄνθρωποι δὲν εἶναι θνητοί. Ἀληθεύουσας τῆς, τινὲς γραμμαὶ εἶναι εὐθείαι, ψεύδεται ἡ, οὐδεμία γραμμὴ εἶναι εὐθεία. Ἀληθεύουσας τῆς, τινὲς ἄνθρωποι δὲν εἶναι σοφοί, ψεύδεται ἡ, πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι σοφοί. Ψευδομένης τῆς, πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι μέλανες, ἀληθεύει ἡ, τινὲς ἄνθρωποι δὲν εἶναι μέλανες. Ψευδομένης τῆς, οὐδεὶς ἀστὴρ κατοικεῖται, ἀληθεύει ἡ, τινὲς ἀστέρες κατοικοῦνται. Ψευδομένης τῆς, τινὰ μαστοφόρα ζῶα ὠστοκοῦσιν, ἀληθεύει ἡ, οὐδὲν μαστοφόρον ὠστοκεῖ. Ψευδομένης τῆς, τινὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα δὲν εἶναι ἰσογώνια, ἀληθεύει ἡ, πάντα τὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα εἶναι ἰσογώνια.

4) Ἐν τῇ συμφωνίᾳ (ὑπεναντιότητι) συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ψεύδους τῆς μιᾶς κρίσεως τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐτέρας. Ψευδομένης τῆς, τινὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα εἶναι ὀρθογώνια, ἀληθεύει ἡ, τινὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα δὲν εἶναι ὀρθογώνια. Ψευδομένης τῆς, τινὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα δὲν εἶναι ἰσογώνια, ἀληθεύει ἡ, τινὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα εἶναι ἰσογώνια.

III.

ΠΕΡΙ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥ.

§ 17.

Συλλογισμός υπελληλίας (Α^{ov} σχῆμα).

Γ = φυλῶραι (εἶδος).
 Μ = δένδρα (γένος).
 Κ = ὄργανισμοί.

Α'. Διμελής.

Πάντα τὰ δένδρα εἰσὶν ὄργανισμοί.

Ἄρα καὶ τινὰ δένδρα (φυλῶραι) εἰσὶν ὄργανισμοί.

Πάντα τὰ ψεύδη φευκτέα.

Ἄρα καὶ τινὰ ψεύδη (τὰ τῆς ἀνάγκης) φευκτέα.

Β'. Τριμελής.

Πάντα τὰ δένδρα εἰσὶν ὄργανισμοί.

Αἱ φυλῶραι εἰσὶ δένδρα.

Ἄρα αἱ φυλῶραι εἰσὶν ὄργανισμοί.

Πάντα τὰ ψεύδη φευκτέα,

Τὰ ψεύδη τῆς ἀνάγκης εἰσὶ ψεύδη.

Ἄρα τὰ ψεύδη τῆς ἀνάγκης φευκτέα.

$$M < K.$$

$$\Gamma < M.$$

$$\Gamma < K.$$

Ἡ νοητικὴ κίνησις, ἣν ἐξετελέσαμεν ἐν τούτῳ καλεῖται συλλογίζεσθαι.

Συλλογισμός εἶναι ἡ παραγωγή κρίσεως ἐκ μιᾶς ἢ πολλῶν

κρίσεων. Αί δεδομένοι κρίσεις κληθύνται προκειμένοι, ἢ ἐξ αὐτῶν παρκαγομένη συμπέρασμα.

Ὁ συλλογισμὸς συνίσταται ἐκ τῶν προκειμένων καὶ τοῦ συμπεράσματος. Τοῦτο συμβαίνει (ἔπεται) ἐξ ἐκείνων. Ὁ παραδεχόμενος τὰς προκειμένους παρκαδέχεται καὶ τὸ συμπέρασμα.

Ὁ φυσικώτατος συλλογισμὸς εἶναι ὁ ἐκ τοῦ κύρους τοῦ καθόλου περὶ τοῦ κύρους τοῦ ἐπὶ μέρους, διότι τὸ ἐπὶ μέρους περιέχεται ὡς μέρος ἐν τῷ καθόλου.

Λοιπὸν αἱ ἐξῆς προτάσεις εἶναι ἀμέσως πρόδηλοι *

Τὸ κατὰ παντὸς λεγόμενον καὶ κατὰ τινος λέγεται.

Ὅ,τι ἰσχύει περὶ πάντων (τῶν πραγμάτων τάξεώς τινος), ἰσχύει καὶ περὶ τινῶν καὶ περὶ ἐκάστου αὐτοῦ.

Ὅ,τι δύναται νὰ κατηγορηθῆ κατὰ τοῦ ὀλοπλάτους ἐννοίας τινὸς δύναται νὰ κληγορηθῆ καὶ καθ' ἐκάστου μέρους τούτου τοῦ πλάτους.

Ὅ,τι ἰσχύει περὶ τοῦ γένους ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ εἴδους.

Ὅ,τι ἰσχύει περὶ πάντων τῶν δένδρων ἰσχύει καὶ περὶ τῶν φυλῶν καὶ περὶ παντὸς δένδρου.

Λοιπὸν ἰσχύει ὁ ἄμεσος συλλογισμὸς.

Πάντα τὰ Μ εἰσι Κ.

Ἄρα τινὰ Μ εἰσι Κ.

Οὗτος εἶναι ὁ διμελής, μὴ κύριος συλλογισμὸς συνιστάμενος ἐκ δύο κυρίων ἐννοιῶν Μ καὶ Κ καὶ ἐκ δύο προτάσεων $1/M < K$ καὶ $M < K$.

Κυρίως συλλογισμὸν ἔχομεν, ἐὰν νοήσωμεν τὰ τινὰ «Μ» ὡς πάντα τὰ «Γ», ἐὰν π. χ. νοήσωμεν τὰ τινὰ «δένδρα» ὡς πάσας τὰς «φυλῶνας». Ἐντεῦθεν προκύπτει ὁ τριμελής κληγορικὸς συλλογισμὸς:

Πάντα τὰ Μ εἰσι Κ.

μείζων πρότασις.

Γ ἐστὶ Μ.

ἐλάσσων πρότασις.

Ἄρα Γ ἐστὶ Κ.

συμπέρασμα.

* Οὐχὶ ὅμως περὶ τῆς ὅλης τάξεως ὁμοῦ λαμβανομένης· διότι ὅ,τι ἰσχύει περὶ τοῦ ὅλου στρατοῦ· δὲν ἰσχύει καὶ περὶ ἐκάστου τάγματος καὶ περὶ ἐκάστου στρατιώτου· π. χ. ὁ στρατὸς ἐνίκηεν, ἄρα καὶ ὁ στρατιώτης Α, ὑπερ·πρόδηλος ψευδής.

Ἡ πρώτη προκειμένη, ἣτις ἐκφράζει καθόλου ἀπόφινσιν, λοιπὸν δύναται νὰ ᾖναι μόνον α ἢ ε, καλεῖται *μείζων πρότασις* ἢ δευτέρα, ἣτις ἐκφράζει τὴν μερικὴν ἰδέαν τὴν ὑπαγομένην ὑπὸ τὸν γενικὸν κανόνα, καλεῖται *ἐλάσσων πρότασις* ὁ δὲ συλλογισμὸς αὐτὸς περιέχει τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ ἐν τῇ ἐλάσσωνι προτάσει μερικοῦ ὑπὸ τὸ ἐν τῇ μείζωνι γενικὸν, ἣτις ἐκφράζεται ἐν τῷ *συμπεράσματι*.

Κατὰ ταῦτα ὁ συλλογισμὸς οὗτος καλεῖται καὶ συλλογισμὸς ὑπαγωγῆς ἢ *υπαλληλίας* (ἀκολουθίας. Ἴδε προηγουμ. § ὑπ' ἀριθ. 1).

ΣΗΜ. Ἡ μείζων πρότασις δύναται νὰ ᾖναι καὶ ἀποφατικὴ, τότε δὲ καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι ἀποφατικόν· ἡ ἐλάσσων πρότασις δύναται νὰ ᾖναι καὶ μερικὴ, τότε δὲ καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι μερικόν. Λοιπὸν τὸ συμπέρασμα δύναται νὰ ᾖναι α, ε, ι, ο.

Παραδείγματα: Πᾶς ἄνθρωπος θνητός· πᾶς Ἕλλην ἄνθρωπος. Ἄρα πᾶς Ἕλλην θνητός. Τὰ θηλαστικὰ δὲν ὠτοκοῦσι. Ἡ φάλαινα ὠτοκεῖ. Ἄρα; Πᾶν πτηνὸν θερμόαιμον. Τινὰ ζῶά εἰσι πτηνά. Ἄρα; Τὸ ἀπλοῦν δὲν εἶναι φθαρτόν. Τινὰ ὄντα εἰσὶν ἀπλά. Ἄρα;

§ 18.

Σχήματα τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ.

Ὁ τριμελὴς συλλογισμὸς συνίσταται ἐκ τριῶν κυρίων ἐννοιῶν καὶ προτάσεων.

Αἱ τρεῖς κύριαι ἐννοιαὶ εἶναι·

1) Ὁ *μείζων* ὅρος ὡς κατηγορούμενον τοῦ συμπεράσματος = Κ.

2) Ὁ *ἐλάσσων* ὅρος ὡς ὑποκείμενον τοῦ συμπεράσματος = Υ.

3) Ὁ *μέσος* ὅρος, δηλ. τρίτη τις ἐννοια ἀπαντῶσα μόνον ἐν ταῖς προκειμέναις, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῷ συμπεράσματι = Μ.

Ὁ μέσος ὅρος χρησιμεύει ἕνα συνάψῃ τὰς δύο κυρίας ἐννοίας τοῦ συμπεράσματος Υ καὶ Κ, αἵτινες διανέμονται εἰς διαφόρους προκειμένας· εἶναι ὁ λογικὸς λόγος τοῦ συλλογισμοῦ.

Οὕτω ἐδόθη ἡ διανομὴ τῶν τριῶν κυρίων ἐννοιῶν εἰς τὰς τρεῖς προτάσεις.

Μείζων πρότασις Μ καὶ Κ

Ἐλάσσων πρότασις Μ καὶ Υ

Συμέροσμα Υ καὶ Κ.

Διὰ ταύτης ὁμῶς τῆς διανομῆς τῶν τριῶν κυρίων ἐννοιῶν εἰς τὰς τρεῖς προτάσεις δὲν ὠρίσθη ἀκόμη τὸ εἶδος τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ, διότι μένει ἀλόγη ἀόριστον, ποῖον θέσιν ὀκ λάβωσιν αἱ τρεῖς ἐννοιαι ἐν ταῖς κρίσεσι, ταῦτο δὲ ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς θέσεως τοῦ μέσου ὄρου (ἂν δηλ. εἶναι ὑποκειμένον ἢ κατηγορούμενον).

Τὰ εἶδη τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ τὰ προκύπτοντα ὡς ἐκ τῶν διαφόρων θέσεων τοῦ μέσου ὄρου καλοῦνται σχήματα αὐτοῦ.

Τοιαῦτα σχήματα ὑπάρχουσιν ἐν γένει τρία, καθόσον ὁ μέσος ὄρος.

1) Ἀμφιβάσει ἐν ἐκαστέρῳ τῶν προκειμένων διάφορον θέσιν.

ΜΚ

ΥΜ

ΥΚ

2) Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς προκειμέναις ἵσταται ἐν τῇ θέσει τοῦ κατηγορουμένου

ΚΜ.

ΥΜ

ΥΚ.

3) Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς προκειμέναις ἵσταται ἐν τῇ θέσει τοῦ ὑποκειμένου

ΜΚ

ΜΥ

ΥΚ.

Ὁ ἐν τῇ προηγουμένῃ § ἀναπτυχθεὶς συλλογισμὸς τῆς ὑπαλληλίας εἶναι τὸ Δ^{ον} σχῆμα τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ.

ΣΗΜ. Ἐν ἐκάστῳ σχήματι διακρίνονται πάλιν διάφοροι τρόποι δηλ. μεταμορφώσεις τοῦ σχήματος προκύπτουσαι ἐκ τῆς διαφόρου ιδιότητος τῶν προκειμένων κατὰ ποῖον καὶ ποσὸν τῆς ἐπιτροπομένης ἐκ τῶν δ-

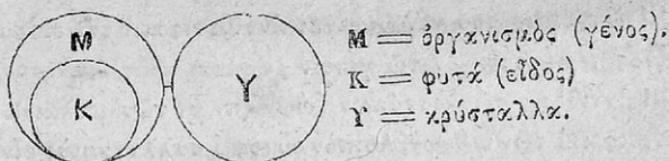
ρων τοῦ συλλογισμοῦ. Ἐπειδὴ ἐν τῷ **A** σχήματι ἡ μείζων πρότασις ἀνάγκη νὰ ᾖ γιναι γενικὴ, ἢ ἐλάττωσαν καταφατικὴ, προκύπτουσιν αἱ ἐξῆς τρόποι.

α	ϵ	α	ϵ
α	α	ι	ι
α	ϵ	ι	θ

οἱ ὅποιοι παρὰ τῷ Μιχαὴλ Ψελλῷ ὀνομάζονται γράμματα, ἔγραψε, γραφίδι, τεχνικός.

§ 19.

Συλλογισμὸς ἀντιθέσεως (**B**^{ον} σχῆμα).

A'. διμελής.

Πάντα τὰ φυτὰ εἰσιν ὄργανισμοί.

"Ἄρα πᾶν τὸ ἀνόργανον (π. χ. κρύσταλλον)
δὲν εἶναι φυτὸν.

Πάντες οἱ ἰχθύες ὠτοκοῦσι.

"Ἄρα πᾶν τὸ μὴ ὠτοκόκον (π. χ. φάλκινα)
δὲν εἶναι ἰχθύς.

B'. τριμελής.

Πάντα τὰ φυτὰ εἰσιν ὄργανισμοί.

Πάντα τὰ κρύσταλλα δὲν εἶναι ὄργανισμοί.

"Ἄρα πάντα τὰ κρύσταλλα δὲν εἶναι φυτὰ.

Πάντες οἱ ἰχθύες ὠτοκοῦσι.

Οὐδεμίαν φάλκινα ὠτοκοεῖ.

"Ἄρα οὐδεμίαν φάλκινα εἶναι ἰχθύς.

$$\begin{array}{l} K < M \\ Y < -M \\ \hline Y' < -K. \end{array}$$

“Ο,τι (Υ) καίτιι εκτός του εγγλείουτος (Μ) καίτιι και εκτός του εγκεκλεισμένου (Κ).

“Ο,τι (Υ) δέν υπάγεται εις τὸ γένος (Μ), δέν υπάγεται και εις τὸ εἶδος (Κ). διότι, ἐάν υπήγето εις τὸ εἶδος, θά υπήγето ἐξ ἐνάγκης και εις τὸ γένος.

“Ο,τι δέν εἶναι ὀργανισμὸς δέν δύναται νὰ ἦναι και φυτὸν, διότι ἐάν ἦτο φυτὸν, θά ἦτο και ὀργανισμὸς, διότι πᾶν φυτὸν εἶναι ὀργανισμὸς.

“Ο,τι δέν ἀνήκει εις τὰ ὠτοκόκκ ζῶα δέν ἀνήκει και εις τοὺς ἰχθύς· διότι, ἐάν ἀνήκεν εις τούτους, θά ἀνήκε και εις ἐκεῖνα, ἀφοῦ πάντες οἱ ἰχθύς ὠτοκοῦσι·

Ἡ ἀντίθεσις του γένους εἶναι ἀντίθεσις και του εἶδους, διότι τὸ εἶδος περιέχεται ἐν τῷ γένει.

Ἡ ἀντίθεσις τῶν ὠτοκόκκ ζῶων (π. χ. τῶν φακινῶν) εἶναι ἀντίθεσις και τῶν ἰχθύων. Λοιπὸν οὗτος ὁ συλλογισμὸς εἶναι συλλογισμὸς ἀντιθέσεως. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῶν κυρίων ἐνοιῶν εἶναι συλλογισμὸς του Β σχήματος, διότι ὁ μέσος ὅρος Μ ἐν ἀμφοτέραις τοῖς προκειμέναις εἶναι κατηγορούμενον.

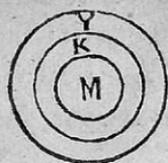
ΣΗΜ. 4. Καλεῖται συλλογισμὸς ἀντιθέσεως, διότι τὸ Υ τίθεται εις ἀντίθεσιν πρὸς τὸ Κ διὰ τῆς μεσολαβήσεως του Μ. διότι ἢ τὸ Υ εἶναι Μ και τὸ Κ εἶναι οὐ Μ, ἢ τὸ Υ εἶναι οὐ Μ και τὸ Κ εἶναι Μ, δι’ οὗ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν ἀποκλείεται τὸ βάθος τῆς ἐνοίας Κ του τῆς Υ ὅθεν τὸ ὅλον πλάτος ἢ μέρος του πλάτους τῆς Υ του τῆς Κ.

ΣΗΜ. 2. Ἐν τῷ Β σχήματι ἡ μεζῶν πρότασις εἶναι πάντοτε γενικὴ, ἢ ἑτέρα τῶν προκειμένων εἶναι πάντοτε ἀποφατικὴ, και τὸ συμπέρασμα εἶναι πάντοτε ἀποφατικόν. Ἐντεῦθεν προκύπτουσιν οἱ τρόποι

	$\frac{\alpha}{\epsilon}$	$\frac{\alpha}{\omicron}$	$\frac{\epsilon}{\alpha}$	$\frac{\epsilon}{\omicron}$			
1)	$\frac{\epsilon}{\epsilon}$	2)	$\frac{\omicron}{\omicron}$	3)	$\frac{\alpha}{\epsilon}$	4)	$\frac{\epsilon}{\omicron}$
	$\frac{\epsilon}{\epsilon}$		$\frac{\omicron}{\omicron}$		$\frac{\epsilon}{\epsilon}$		$\frac{\omicron}{\omicron}$
	1) ἀξετα.		2) ἄχολον.		3) ἔραψε.		4) μέτριον.

Παραδείγματα. Οὐδεὶς ἀνδρεῖος ἐστὶ δειλός. Πάντες οἱ δαισιδαίμονες δειλοί. Οὐδεὶς δαισιδαίμων ἀνδρεῖος. Οὐδεὶς φιλότιμός ἐστι φυγόπνοος. Τινὲς εὐποροὶ εἰσι φυγόπνοοι. Τινὲς εὐποροὶ οὐκ εἰσι φιλότιμοι. Πάντες οἱ δίκαιοι περιφρονοῦσι τὰ αἰσχρὰ μέσα. Τινὲς πολιτικοὶ δέν περιφρονοῦσι τὰ αἰσχρὰ μέσα. Τινὲς πολιτικοὶ οὐκ εἰσι δίκαιοι.

Συλλογισμὸς ἀντικαταστάσεως (Γ^{ον} σχῆμα)

Y = ἀρπακτικὸν ζῶον.

K = πτηνόν.

M = ἀετός.

Ἄετος = εἶδος ἀρπακτικοῦ ζώου. Οἱ ἀετοὶ εἶναι ἀρπακτικὰ ζῶα.

Ἄετος = εἶδος πτηνοῦ. Οἱ ἀετοὶ εἶναι πτηνά.

Ἄρα εἶδος πτηνῶν ἰσοῦται εἴδει ἀρπακτικῶν ζῶων. Ἄρα τινὰ πτηνά εἶναι ἀρπακτικὰ ζῶα.

$$M < K$$

$$M < Y$$

$$\hline \text{Y} < \text{K}.$$

Ἐνταῦθα συμπεραίνομεν κατὰ τὴν μαθηματικὴν ἀρχὴν «τὰ τρίτῳ τινὶ ἴσα καὶ ἀλλήλοις ἐστὶν ἴσα».

Ὁ συλλογισμὸς οὗτος καλεῖται ὁ κατ' ἀντικατάστασιν. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῶν τριῶν κυρίων ἐννοιῶν εἶναι συλλογισμὸς τοῦ Γ σχήματος, διότι ἐν ἀμφοτέραις ταῖς προκειμέναις ὁ μέσος ὅρος εἶναι ὑποκείμενον.

Μία τῶν προκειμένων πρέπει νὰ ᾔηται γενικὴ, μία καταφατική. Τὸ συμπέρασμα εἶναι πάντοτε μερικόν.

ΣΗΜ. 1. Ἐπειδὴ ἡ μείζων πρότασις δύναται νὰ ἔχη καὶ τὰς 4 μορφάς, ἡ ἐλάσσων τὴν μορφήν α καὶ ι, προκύπτουσιν οἱ ἑξῆς τρόποι:

	$\frac{\alpha}{\iota}$		$\frac{\epsilon}{\omicron}$		$\frac{\iota}{\iota}$		$\frac{\omicron}{\omicron}$		$\frac{\alpha}{\iota}$		$\frac{\epsilon}{\omicron}$
1)	$\frac{\alpha}{\iota}$	2)	$\frac{\alpha}{\omicron}$	3)	$\frac{\alpha}{\iota}$	4)	$\frac{\alpha}{\omicron}$	5)	$\frac{\iota}{\iota}$	6)	$\frac{\iota}{\omicron}$

1) ἄπαισι. 2) σθεναρός. 3) ἰσάνικς. 4) ὀμαλός. 5) ἀσπίδι. 6) φέριστος.

ΣΗΜ. 2. Ὁ συλλογισμὸς οὗτος καλεῖται κατ' ἀντικατάστασιν, διότι ἐὰν εἰς τὴν κρίσιν M α K προσέλθῃ ἡ κρίσις M α Y, δύναται ἡ τελευταία νὰ μεταβληθῇ εἰς τὴν ἰσοδύναμον M = ιY καὶ ταῦτα τὰ τινὰ Y ν' ἀντικατασταθῶσιν εἰς τὴν πρώτην κρίσιν· οὕτω δὲ προκύπτει τὸ συμπέρασμα: τινὰ Y εἰσὶ K.

Παραδείγματα. Πάντα τὰ ζῶα εἶναι ἄλογα. Τινὰ ζῶα ἔκταν'

ται. Τινὰ τῶν ἱππευμένων εἰσὶν ἄλογα. Τινὲς ἄνθρωποι εἰσιν ἄφρονες· πάν-
 τες οἱ ἄνθρωποι εἰσι λογικοί. Τινὲς λογικοὶ εἰσιν ἄφρονες. Οὐδὲν θηλαστικὸν
 ζῶον ὠτοκεῖ. Πάντα τὰ θηλαστικὰ ζῶα ἔχουσι θερμὸν αἷμα. Τινὰ τῶν θερ-
 μὸν αἷμα ἔχόντων ζῶων δὲν ὠτοκεοῦσι. Οὐδεὶς φίλος ἐστὶν ἐπιζήμιος. Τι-
 νὲς φίλοι εἰσιν ἄνθρωποι. Τινὲς ἄνθρωποι οὐκ εἰσιν ἐπιζήμιοι. Τινὲς ἵπποι
 οὐ τρέχουσι. Πᾶς ἵππος τετράπους. Τινὰ τετράποδα οὐ τρέχουσιν.

§ 21.

Ὑποθετικοὶ συλλογισμοί.

I τρόπος

Ἐὰν τὸ θερμόμετρον κατεβῆ ὑπὸ τὸ 0 εἶναι ψῦχος.
 Ἀλλὰ κατέβη ὑπὸ τὸ 0.

Ἄρα εἶναι ψῦχος.

2 τρόπος

Ἐὰν τὸ θερμόμετρον κατεβῆ ὑπὸ τὸ 0, εἶναι ψῦχος.
 Ἀλλὰ δὲν εἶναι ψῦχος.

Ἄρα δὲν κατέβη τὸ θερμόμετρον ὑπὸ τὸ 0.

Γενικῶς

Εἴ ἐστὶν Α, ἔστι καὶ Β.

Εἴ ἐστὶν Α, ἔστι καὶ Β.

Ἐστὶν Α.

Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ Β.

Ἄρα ἔστι καὶ Β.

Ἄρα οὐκ ἔστιν Α.

Ἡ μείζων πρότασις ἐν ἀμροτέροις τοῖς τρόποις εἶναι ὑποθε-
 τικὴ κρίσις. Ὡς τοιαύτη συνίσταται ἐκ δύο μελῶν, τῆς προτά-
 σεως καὶ ἀποδόσεως, ἔχουσιν πρὸς ἀλλήλας ὡς λόγος καὶ συμ-
 πέρασμα, αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα. Ἡ αἰτία συνεπάγεται τὸ ἀπο-
 τέλεσμα καὶ δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ἄνευ αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα
 δύο τρόποι τοῦ συμπερρίνειν ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα.

1) Ἐκ τοῦ αἰτίου περὶ τοῦ αἰτιατοῦ διὰ θέσεως (τρόπος
 θετικός).

2) Ἐκ τοῦ αἰτιατοῦ περὶ τοῦ αἰτίου δι' ἄρσεως (τρόπος
 ἀρνητικός).

αιτιατοῦ περὶ τῆς θέσεως τοῦ αἰτίου, ἢ ἐκ τῆς ἄρσεως τοῦ αἰτίου περὶ τῆς ἄρσεως τοῦ αἰτιατοῦ, διότι τὸ αἰτιατὸν δύναται νὰ ἔχη πολλά αἴτια, ἄρα δύναται μὲν νὰ συμπεράνη τις ἐκ τῆς θέσεως τοῦ αἰτιατοῦ τὴν θέσιν μιᾶς, οὐχὶ ὅμως ὀρισμένης αἰτίας, τὴν δὲ ἄρσιν τοῦ αἰτιατοῦ δύναται τις νὰ συμπεράνη ἐκ τῆς ἄρσεως τοῦ αἰτίου ἐν γένει, οὐχὶ δὲ μερικοῦ τινος αἰτίου.

Ἐὰν ἐν τῷ δευτέρῳ ὑποθετικῷ τρόπῳ ἡ μείζων πρότασις ᾖται συγχρόνως διαζευκτικῆ, γεννᾶται ὁ πολυθρόλητος συλλογισμὸς ὁ καλούμενος **διλήμμα** (τρίλημμα, πολύλημμα). Ἐὰν τὰ κρύσταλλα ᾖται ὀργανισμοί, ἢ εἶναι ζῶα, ἢ εἶναι φυτά. Ἄλλ' οὐδέτερον εἶναι. Ἄρα δὲν εἶναι ὀργανισμοί.

Ἐἴ ἐστιν Α, ἔστιν ἢ Β ἢ Γ.

Ἄλλ' οὐκ ἔστιν οὔτε Β, οὔτε Γ.

Ἄρα οὐκ ἔστιν Α.

Δίλημμα = λόγος ὡς ὑποτάξις ἐν τῷ αὐτῷ περὶ τὸ σινάξιν #
§ 22.

Σύνθετοι συλλογισμοί (Πολυσυλλογισμοί.
Σωρείτης).

Ἐκατηγορικῶς.

- Αἱ φιλύρκι εἶναι δένδρα.
- Τὰ δένδρα εἶναι φυτά.
- Τὰ φυτά εἶναι ὀργανισμοί.
- Οἱ ὀργανισμοὶ εἶναι σύνθετοι.
- Τὸ σύνθετον δύναται νὰ φθαρῆ.
- Τὸ δυνάμενον νὰ φθαρῆ εἶναι βραχύβιον.

Ἄρα αἱ φιλύρκι εἶναι βραχύβιοι.

Εὐθύμην ἢν ἡ ψυχή, οὐκ πρὸς τὴν
τῶν αὐτῶν ἰστέον ἀδαχθῆναι,
οὐδ' ἰξωδῶν ἐνεργεῖν ἠδὲ νῆσο.
 2 ἀξία μὲν ἀμφότερα εἶναι
ἄρα τὴν ψυχὴν οὐχ οἶον εἶ
εὐθύμην εἶναι.

Ἐποθετικῶς.

- Ἐὰν θέλῃς νὰ ζῆς ἐν ἀνέσει, πρέπει νὰ ἔχῃς προσόδους.
- Ἐὰν πρέπη νὰ ἔχῃς προσόδους, ἀνάγκη ν' ἀποκτήσῃς χρήματα.
- Ἐὰν θέλῃς ν' ἀποκτήσῃς χρήματα, πρέπει νὰ ἐξασκήσῃς μίαν ἐργασίαν.
- Ἐὰν θέλῃς νὰ ἐξασκήσῃς μίαν ἐργασίαν, πρέπει νὰ μάθῃς.
- α) Ἄλλὰ θέλεις νὰ ζῆς ἐν ἀνέσει.
- ἢ β) Ἄλλὰ δὲν μανθάνεις.

Ἄρα α) πρέπει νὰ μανθάνῃς.
β) δὲν θὰ ζήσῃς ἐν ἀνέσει.

$$\begin{array}{l} \Gamma < M \\ M < N \\ N < \Xi \\ \Xi < K \\ \hline \Gamma < K \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{Εἴ ἐστιν Α, ἔστι Β} \\ \text{» Β » Γ} \\ \text{» Γ » Δ} \\ \text{» Δ » Ε} \end{array}$$

Ἔστιν Α, ἢ οὐκ ἔστιν Ε.

Ἔστιν Β, ἢ οὐκ ἔστιν Α.

Σύνθετοι συλλογισμοὶ γεννῶνται διὰ συνδέσεως πολλῶν ἀπλῶν. Ἡ σχέσηις τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ἐν τῷ συμπεράσματι ὁρίζεται ἐνταῦθα διὰ πολλῶν μέσων ὄρων (Μ, Ν, Ξ ἐν τῷ ΑΨ, Β, Γ, Δ ἐν τῷ ΒΨ).

ΣΗΜ. 4. Αἱ ἀνωτέρω συλλογιστικαὶ σειραὶ εἶναι σύνθετοι, ἀ τελεῖς συλλογισμοὶ γεννῶμενοι διὰ τῆς παραλείψεως τῶν μέσων συμπερασμάτων ἐκ τῶν ἐπομένων τελείων συλλογιστικῶν σειρῶν·

$$\begin{array}{l} \Gamma < M \text{ (ἐλάσσων πρότασις)} \\ M < N \text{ (μείζων πρότασις)} \\ \hline \Gamma < N \text{ (ἐλάσσων πρότασις)} \\ N < \Xi \text{ (μείζων πρότασις)} \\ \hline \Gamma < \Xi \text{ (ἐλάσσων πρότασις)} \\ \Xi < K \text{ (μείζων πρότασις)} \\ \hline \Gamma < K. \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{Ἔστιν Α} \\ \text{Εἴ ἐστιν Α, ἔστι καὶ Β;} \\ \hline \text{Ἄρα ἔστι Β.} \\ \text{Εἴ ἐστι Β, ἔστι καὶ Γ.} \\ \hline \text{Ἄρα ἔστι Γ.} \\ \text{Εἴ ἐστι Γ, ἔστι καὶ Δ.} \\ \hline \text{Ἄρα ἔστι Δ.} \\ \text{Εἴ ἐστι Δ, ἔστι καὶ Ε.} \\ \hline \text{Ἄρα ἔστιν Ε.} \end{array}$$

Ἐνταῦθα ἡ τάξις τῶν προκειμένων ἀντεστράφη προηγουμένης χάριν τῆς συμμετρίας τῆς ἐλάσσονος προτάσεως· τοῦτο δὲ ἀναγκαῖον, διότι τὸ ἐκάστοτε συμπέρασμα γίνεται ἐλάσσων πρότασις τοῦ ἐπομένου συλλογισμοῦ. Τοιοῦτοι ἀτελεῖς σύνθετοι συλλογισμοὶ καλοῦνται καὶ σωρεῖται.

ΣΗΜ. 2. Ἐν τῇ κατηγορικῇ συλλογιστικῇ σειρᾷ ἔχομεν σειράν ἐννοιῶν εὐρισκομένων ἐν σχέσει διηνεκοῦς ὑπεραλληλίας καὶ ὑπαλληλίας, δηλαδή·

Φιλόρρι, δένδρα, φυτὰ, ὄργανισμοί, σύνθετον, φθαρτόν.

Ἡ πορεία ἐνταῦθα εἶναι ἀναλυτικὴ ἢ ὀπισθοχωρητικὴ διὰ τοῦ-ι δὲ ἡ σειρά αὕτη καλεῖται καὶ ὀπισθοχωρητικὴ ἢ Ἀριστοτελικὴ κατὰ τὸν εὐρετήν. Ἐάν τις ἀντιστρέψῃ τὴν τάξιν τῶν προκειμένων ἐν ταύτῃ τῇ συλλογιστικῇ σειρᾷ, γεννᾶται ἡ προχωρητικὴ ἢ Γαλιληϊκὴ ἢ συλλογιστικὴ σειρά.

§ 23.

Αἱ ἐπιστημονικαὶ μορφαὶ τῆς νοήσεως.

Ἐννοιαι, κρίσεις καὶ συλλογισμοὶ εἶναι αἱ στοιχειώδεις μορφαὶ τῆς νοήσεως· πᾶσα ἀνθρωπίνη νόησις κινεῖται ἐν αὐταῖς. Αὗται αἱ νοητικαὶ μορφαὶ λαμβάνουσι περαιτέρω διαμόρφωσιν, προκειμένου περὶ ἐκείνων τῶν μεγάλων καὶ συναφῶν συστημάτων ἐννοιῶν, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται ἐπιστήμαι.

Ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ πρόκειται ἐν πρώτοις νὰ ὀρισθῶσιν αἱ ἔννοιαι τῶν ἀντικειμένων, περὶ ἃ ἀσχολεῖται ἡ ἐπιστήμη. Τοῦτο ἄγει εἰς ὀρισμοὺς. Νέαι λέξεις ἅμα ἐμφανισθεῖσαι ἐν τινι ἐπιστήμῃ πρέπει νὰ ὀρισθῆ.

Ἡ καθόλου ἔννοια ὅμως περιλαμβάνει πάντοτε ἐν ἑαυτῇ μέγα ἢ μικρὸν πλήθος ἐπὶ μέρους ἐννοιῶν, τὸ ὁποῖον κλειεῖται πλάτος τῆς ἐννοίας. Καὶ τοῦτο πρέπει νὰ διευκρινηθῆ καὶ ἀναπτυχθῆ. Τοῦτο ἄγει εἰς διαιρέσεις, ὧν ἡ μορφή εἶναι ἡ διζευκτικὴ κρίσις.

Ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ παρουσιάζονται τέλος θεωρήματα, δηλ. διῶχουρισμοί, τῶν ὁποίων ἡ ἀλήθεια πρέπει ν' ἀναχθῆ εἰς τὴν ἀλήθειαν ἄλλων θεωρημάτων γνωσθέντων ὡς ἀληθῶν. Ταυῦτη ἀναγωγή εἶναι ἔργον τῆς ἀποδείξεως.

Λοιπὸν ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ διακρίνομεν τρεῖς συστηματικὰς ἐπιστημονικὰς μορφὰς τῆς νοήσεως:

ὀρισμοὺς, διαιρέσεις, ἀποδείξεις.

Αἱ ἔννοιαι (ὀνόματα) ἀνάγκη νὰ ὀρισθῶσιν ὑπὸ τὴν μορφήν ἰσοδυνάμων κρίσεων, νὰ διακριθῶσιν ὑπὸ τὴν μορφήν διζευκτικῶν κρίσεων, αἱ δὲ κρίσεις (προτάσεις) ν' ἀποδειχθῶσιν ὑπὸ τὴν μορφήν συλλογισμῶν. Οὕτω ἄγουσιν αἱ τρεῖς στοιχειώδεις μορφαὶ τῆς νοήσεως εἰς τὰς τρεῖς κυρίας μορφὰς τῆς ἐπιστημονικῆς νοήσεως.

Διὰ τῶν ὀρισμῶν ἐπιτυγχάνεται σαφήνεια καὶ εὐκρίνεια, διὰ τῶν διαιρέσεων τάξις καὶ τελειότης, διὰ τῶν ἀποδείξεων βεβαιότης τῶν γνώσεων.

Η ΚΥΡΙΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 24.

Ἐκλογή τῆς ὕλης.

Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας κεῖται ἀποτεθησαυρισμένη ἐν ταῖς ἐπιστήμησις. Ἄλλ' ἡ ἔκτασις τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ πληθὺς ἐκείνου, τὸ ὅποσον εἶναι ἄξιον νὰ γνωσθῆ, εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε καθίσταται ἀναγκαστικὰ ἀσθηρὰ ἐκλογή. «Διὰ τὴν σχολὴν τὸ ἄριστον εἶναι μόνον ἀρκούντως καλόν».

Ἐπειδὴ ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας εἶναι παιδαγωγικὴ μόρφωσις, μόνον τοιαῦται ὕλη τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ εἰσάγωνται εἰς τὴν παιδαγωγικὴν σχολὴν, αἵτινες ἔχουσι συγχρόνως καὶ εἰδολογικῶς μορφοῦσαι δύναμις, ἡ δὲ ἐκλογή ῥυθμίζεται πρὸς τὴν μορφωτικὴν οὐσίαν, ὡς τὴν θρεπτικὴν τοῦ πνεύματος δύναμιν αὐτῶν.

Ἡ μορφωτικὴ δὲ οὐσίς συμπλέγματός τινος γνώσεων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς εὐκολίας, μεθ' ἧς τοῦτο δύναται ν' ἀφομοιωθῆ πνευματικῶς, δηλ. νὰ προσκρῆθῆ εἰς τὰς δι' ἐμπειρίας καὶ διδασκαλίας σχηματισθείσας σειρὰς καὶ συνυφάσματα τῶν παραστάσεων τοῦ μαθητοῦ καὶ ν' ἀποτελέσῃ μετ' αὐτῶν ὄργανικόν ὅλον. Κατὰ ταῦτα ἀποκλείεται τῆς διδασκαλίας πᾶσα μετάδοσις γνώσεων, αἵτινες, καίπερ ἄξιαι νὰ γνωσθῶσι, θὰ ἔμμενον ὅμως μεμονωμέναι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ ὡς μὴ δυνάμεναι μήτε νὰ εὐρωσιν ἐν αὐτῇ τι γνωστὸν, εἰς ὃ νὰ προσκρῆθῶσι, μήτε νὰ χρησιμοποιηθῶσιν. Αἱ ἀνατολικαὶ γλώσσαι, ἡ τοπογραφία τῆς νο-
του Ἀμερικῆς, ἡ ἱστορία τῶν Σινικῶν δυναστειῶν, αἱ πολλὰ
ἠφιοπόνηθη ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

πολιτειογραφικαί ειδήσεις, δι' ὧν κοσμεῖται ἡ διδασκαλία τῆς Γεωγραφίας, ἡ τεχνολογία τῶν διαφόρων ἐπαγγελμαμάτων, τὴν ὁποῖαν πολλάκις περιλαμβάνουσι τινες καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἡ ἱστορία τῶν αἰρετικῶν τῶν πρώτων μ. Χ. ἐκτονταετηρίδων, αἱ συγγένειαι τῶν ὕλων καὶ οἱ στοιχειομετρικοὶ τύποι ἐν τῇ χημείᾳ, ἐν γένει τὸ ἔρμα τῆς πολυμαθείας ἐν ταῖς διαφόροις ἐπιστήμαις καὶ ἄπασιν αἱ ἐπὶ μέρους ειδήσεις καὶ λεπτομέρειαι, τὰς ὁποίας ἐν πάσῃ ὥρᾳ δύναται τις ν' ἀνέυρῃ ἐν τινι λεξικῷ ἐγκυκλοπαιδείᾳ, δὲν εἶναι συστατικὰ τῆς καθόλου μορφώσεως, διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶναι καὶ ὕλαι τῆς διδασκαλίας ἐν σχολείοις τῆς καθόλου μορφώσεως.*

Ὡς τοιαύτας συνιστῶμεν μάλιστα τοιαῦτα ἀντικείμενα, ἐν οἷς ἐνοικεῖ μεγάλη εἰδολογικὴ μορφωτικὴ δύναμις (§ 3 καὶ § 51), καθόσον δύνανται ν' ἀσκηθῶσιν ἐν αὐτοῖς αἱ διάφοροι πνευματικαὶ ἐνέργειαι καὶ ἰκανότητες, λοιπὸν μάλιστα τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν μαθηματικὴν. Ἐν οὐδεμιᾷ μορφωτικῇ σχολῇ πρέπει νὰ λείπωσιν αὗται.

Ὁ ἀκριθέστερος ὁρισμὸς τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν εἰδικῶν μορφωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ μαθητοῦ καὶ ἐκ τῶν εἰδικῶν σκοπῶν τῶν σχολῶν. Ἐγκείται ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματος ὅτι ἐν πρώτοις πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὴν μόρφωσιν εὐφραΐα γενικὴ βέβαια μέλλουσα νὰ παρέχῃ διὰ τὴν μετὰ ταῦτα ἀνάπτυξιν τὰ ἀναγκαῖα σημεῖα τῆς ἐπαφῆς. Σκοπὸς ἰδίᾳ τῆς δημοτικῆς σχολῆς εἶναι τὸ νὰ παράγῃ τοιαύτην γενικὴν μόρφωσιν ἐν στοιχειώδει μορφῇ. Αὕτη ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν καὶ τὸ θεμέλιον ἐνθεν μὲν τῆς ἀνωτέρας γενικῆς μορφώσεως, ἣν χορηγεῖ ἡ μέση ἐκπαίδευσις, ἐνθεν δὲ τῆς εἰδικῆς μορφώσεως τοῦ ἐπαγγέλματος, ἣν χορηγοῦσιν αἱ εἰδικαὶ σχολαὶ καὶ ὁ πρᾶκτικὸς βίος.

Ἐν τῇ γενικῇ μορφώσει πρέπει μάλιστα ν' ἀποβλέπη τις

* Ἐκ τῶν δεξιότητων ἡ στενογραφία ἔχει λίαν προβληματικὴν μορφωτικὴν ἀξίαν. διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ἐξορισθῇ ἐκ τῶν σχολῶν τῆς γενικῆς μορφώσεως καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ἰχθυογραφίαν, αἵτινες ὡς ἐλεύθεραι τέχναι ἔχουσι μεγάλην μορφωτικὴν δύναμιν.

εις τὸ πολυμερές, ἐν τῇ εἰδικῇ εἰς τὸ βάσιμον, ἐν δὲ τῇ μορφώσει διὰ τὸ ἐπάγγελμα εἰς τὸ χρήσιμον τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας.

ΣΗΜ. Μετὰ μεγίστης περισκέψεως δεῖται νὰ ἐκλέξῃ τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας ἡ δημοτικὴ σχολή, ἵνα μὴ βλάβῃ τὸ πολυμερές τῆς μορφώσεως παραδιδόμενη πρόφρων καὶ ἀναίρως εἰς εἰδικὸν σύμπλεγμα γνώσεων.

§ 25.

Τὰ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας ἰδίᾳ.

Α'. Γνώσεις

Ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας εἶναι ἐν γένει γνώσεις καὶ δεξιότητες. Ἡ Μαθηματικὴ καὶ ἡ Γεωγραφία εἶναι γνώσεις, ἡ δὲ ἔχνογραφία καὶ ἡ Γυμναστικὴ εἶναι δεξιότητες.

Αἱ γνώσεις ἐκτείνονται

I) Εἰς πράγματα.

II) Εἰς μορφὰς καὶ σημεῖα.

Τὰ πράγματα, ὡς τὸ πρᾶγματι ὑπάρχον καὶ ἐν τῇ φύσει ἀμέσως δεδομένον, δικαιοῦνται προδήλως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ νὰ ληρθῶσι πρῶτον ἐν ὄψει, διότι αἱ μορφαὶ καὶ τὰ σημεῖα ἐγκαινται μόνον ἐν τοῖς πράγμασι καὶ μόνον δι' ἀφαιρέσεως ἀποχωρίζονται αὐτῶν.

Εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν πραγμάτων ἀνήκει πρὸ πάντων ἡ στοιχειώδης ἐποπτικὴ διδασκαλία κατὰ τὰς διαφόρους αὐτῆς διευθύνσεις· ἔπειτα τὰ λεγόμενα πραγματικὰ μαθήματα, δηλ. ἡ διδασκαλία τῆς Γεωγραφίας, Ἱστορίας καὶ Φυσιολογίας. Ἐν ταύτῃ κατέχει τὴν πρώτην θέσιν ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον καὶ ἐν ταῖς κοινωνικαῖς αὐτοῦ σχέσεσιν. Αἱ γνώσεις τῶν πραγμάτων εἶναι ἀπκρίτητοι, διότι αὐταὶ παρέχουσι τὴν ἄλλην διὰ πᾶσαν μάρφωσιν τοῦ πνεύματος καὶ διότι μόνον δι' αὐτῶν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ κατανοήσῃ τὸν ἐκτὸς κόσμον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ θέσιν αὐτοῦ.

Εἰς τὰς μορφὰς ἀνήκουσι

Γλωσσικαὶ μορφαί, γραμματικαὶ μορφαί,

Μορφαὶ μεγεθῶν, μαθηματικαὶ μορφαί,

Νοητικαὶ μορφαί, λογικαὶ μορφαί.

Καλλιλογικαὶ καὶ ἠθικαὶ μορφαί.

Ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης ἔχει μεγάλην μορφωτικὴν δύναμιν, διότι ἐν τῇ γλώσσῃ γινώσκομεν οὐ μόνον τὸ ὄργανον, ἀλλὰ (ἐν τῇ φιλολογίᾳ) καὶ τὰ προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰς δὲ γλωσσικὰς μορφαὶ μεταχειριζόμεθα ἀδιαλείπτως.

Ἡ Μαθηματικὴ ὡς ἀριθμητικὴ καὶ μορφολογία (Γεωμετρία) οὐ μόνον εἶναι ἕνεκα τῆς αὐστηρᾶς αὐτῆς λογικῆς κατασκευῆς σχολεῖον τῆς νοήσεως καὶ τῆς εἰδολογικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐφαρμόζεται ποικιλοτρόπως, ὅπου πρόκεινται μεγέθη καὶ σχέσεις, ἔκτασις ἐν τόπῳ καὶ διχδοχὴ ἐν χρόνῳ.

Αἱ λογικαὶ καὶ καλλιλογικαὶ μορφαί ὡς τειχῆται ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀνωτέραν διδασκαλίαν, ἀρκούντως ὁμῶς θεωροῦνται καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γλώσσης, αἱ μὲν πρῶται ἐν τῷ λογικῷ εἰρημῷ τῶν ἀναγνωσμάτων, αἱ δὲ τελευταῖαι ἐν τοῖς ποιήμασιν.

Ἡ θεωρία τῶν ἠθικῶν μορφῶν προσάπτεται εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς θρησκείας, κύριος σκοπὸς τῆς ὁποίας εἶναι ἡ βελτίωσις καὶ ἐμπέδωσις ἠθικῶν ἰδεῶν.

ΣΗΜ. 4. Μέχρι τοῦ Κομενίου ἡ ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλία περιορίζετο ἀποκλειστικῶς εἰς μορφαὶ καὶ σημεῖα, ἰδίᾳ εἰς γλωσσικὰς μορφαὶ. Ἐθεωρεῖτο περιττὸν νὰ προσάγονται εἰς τοὺς παῖδας ἐν τῇ σχολῇ ἐκ νέου ἔκείνα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια βλέπουσιν ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ ἀνὰ πᾶν βῆμα. Ἡ συνήθης ἐποπτεία τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως ἔθεωρεῖτο ἐπαρκῆς, διδασκαλία δὲ τείνουσα εἰς τὸ νὰ παρουσιάσῃ ταῦτα τὰ κατὰ τὸ φαινόμενον γνωστὰ πράγματα ὡς ἀπλῆ παιδιὰ * Οὐδεὶς ἠσθάνετο ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀντικειμένου ὑπεκρεύγει ὅλως τὴν συνήθη ἐποπτεῖαν καὶ ὅτι μένουσιν ἄγνωστα εἰς τοὺς παῖδας τὰ πράγματα, τὰ ὅποια βλέπουσι καθ' ἑκάστην **

* Καὶ παρ' ἡμῶν δὲν ἐξέλιπεν ὅλως ἡ δόξα, κατὰ τὴν ὁποίαν οὐδεμία ὑπάρχει διδασκαλία, ὅπου ὁ μαθητὴς δὲν ἐνασχολεῖται περὶ σημεῖα (γράμματα καὶ ἀριθμοί). Καὶ σήμερον ἀκόμη γίνονται πολλάκις οἱ γονεῖς παίδων ἀποτελλομένων εἰς τὸν παιδικὸν κήπον ἀυπύμονοι, ἐὰν δὲν μωῦνται οὗτοι ἐν αὐτῷ τὴν γνῶσιν τῶν γραμμάτων καὶ ἀριθμῶν.

** Οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ὀδηγηθῶσιν ὅσον ἔνεστι νὰ μὴ γίνωνται σοφοὶ ἐκ βιβλίων, ἀλλ' ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ἐκ τῶν δρυῶν καὶ τῶν φηγῶν (Κομηνίαις).

ΣΗΜ. 2. Ὅτι ἡ γλῶσσα ἐπὶ τοσοῦτον ἀπετέλεσε τὸ μόνον ἀντικει-
μενον τῆς σχολικῆς διδασκαλίας. ἂ στελεῖ δὲ καὶ σήμερον ἐν τοῖς scho-
λαίοις τὸ κύριον ἀντικείμενον, ταῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τούτου ὅτι ἡ γλῶσσα εἶ-
ναι τὸ κυριώτατον δημιούργημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐν τῷ ὁποίῳ
ἀποκατοπτρίζεται τοῦτο, ἐνῶ ἡ φύσις ἴσταιται κατ' ἀρχὰς ἀπέναντι τοῦ
ἀνθρώπου ὡς τι ξένον. Μέχρι τῶν νεωπάτων χρόνων ἐπεκράτει ἐν τῇ scho-
λικῇ διδασκαλίᾳ ὁ εἰδολογισμὸς. Ἡ ῥητορικὴ καὶ ἡ λογογραφικὴ
κατεπλημύρουσαν τὸ πρόγραμμα. Αἱ ὀλίγαι πραγματικαὶ γνώσεις, τὰς ὁ-
ποίας παρῆεν ἡ σχολή, ἀπεκτιῶντο μόνον διὰ τῆς σπουδῆς τῆς φιλολο-
γίας, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς θεωρίας αὐτῆς τῆς φύσεως. Οἱ μαθηταὶ δὲν ἐθεώ-
ρουσαν τὴν φύσιν ἀμέσως, ἀλλ' ἐδέχοντο αὐτὴν ἐκ δευτέρας χειρὸς, δηλ. διὰ
τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων. Ὁλος ὁ Μεσαίων ἐτέρπετο μᾶλλον ἐπὶ
ταῖς καλλοκαῖς τῆς Λατινικῆς γλώσσης ἢ ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῆς φύσεως. Ἡ
ἐννοια τοῦ ἀνθρωπισμοῦ συνεταυτίσθη προϊόντος τοῦ χρόνου τῇ ἐννοίᾳ
τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων ἐγκρίτων γλωσσῶν (Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς).

§ 26.

B'. Δεξιότητες.

Σχεδὸν πᾶν θεωρητικὸν μᾶθημα ἔχει σφαῖραν τῆς ἐφαρμο-
γῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας δύναται ὁ μαθητὴς νὰ χρησιμοποιήσῃ
αὐτενεργῶν τὴν ἀποκτηθεῖσαν γνώσιν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς
ἀσκήσεως. Ἡ Γραμματικὴ εὐρίσκει τὴν πλουσίαν αὐτῆς ἐφαρ-
μογὴν ἐν τῷ λόγῳ, ἡ Μαθηματικὴ ἐν τῷ ὑπολογισμῷ δεδο-
μένων προβλημάτων, ἡ Γεωγραφία ἐν τῇ διαγεγραφῇ χαρτῶν, ἡ
Φυσικὴ ἐν τῷ πειράματι.

Τούτων τῶν ἐφαρμογῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν διαφέρου-
σιν αἱ κυρίως «δεξιότητες» κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν αὐταῖς τὸ κύ-
ριον εἶναι ἡ ἐξάσκησις τέχνης τινὸς ἢ ἐπιτηδειότητος.

Ἐνταῦθα ἀνήκουσι μάλιστα

- Ἡ Γραφή.
- Ἡ Ἱστογραφία.
- Ἡ Γυμναστικὴ.
- Ἡ Ὡδική.

Ἐν ταῖς δεξιότησι προσλαμβάνεται εἰς τὴν πνευματικὴν
ἐνέργειαν ἡ σύμπραξις τοῦ σώματος. Ἡ γραφὴ καὶ ἡ Ἱστογρα-
φία μορφοῦσι τὴν χεῖρα ἐπὶ τῇ βίβει τῆς ὀποπτείας· ἡ ὠδικὴ

εἶναι μόρφωσις τῶν γωνητικῶν ὀργάνων ἐπὶ τῇ βιάσει τῆς ἀποῆς· ἡ Γυμναστικὴ ἐπεκτείνεται εἰς τὴν δικυμόρφωσιν τοῦ ὅλου σώματος.

Ἡ γραφὴ κατέχει ἐν ταῖς δεξιότησι τὴν αὐτὴν θέσιν, ἣν ἡ Γραμματικὴ ἐν ταῖς γνώσεσιν. Ἐπιδέχεται τοσούτην ἐφαρμογὴν, ὥστε εἶναι ἀπικρίτητος διὰ τὴν μόρφωσιν.

Ἡ Ἰχνογραφία ὑπερέχει τῆς γραφῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι πρὸς ἀποτύπωσιν τῶν πραγμάτων μεταχειρίζεται τὰ φυσικὰ σημεῖα, δηλ. τοιαῦτα σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸ πρωτότυπον, διὰ τοῦτο δὲ καὶ κατανοοῦνται ὑπὸ πάντων, ἐνῶ τὰ γράμματα τῆς γραφῆς ἔχουσι μόνον τεχνητὴν (δηλ. κατὰ συνθήκην) σημασίαν. Μόνον ἡ ἀρχικὴ γραφὴ ἦτο εἰκονικὴ γραφὴ (Ἱερογλυφικὰ. Σινικὴ γραφὴ). Πρὸς τούτοις ἡ Ἰχνογραφία εἶναι σπουδαία καὶ διότι εἶναι μέσον πρὸς παράστασιν καλλιλογικῶν μορφῶν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ σχολεῖτο τῆς καλλιαισθησίας.

Ἡ Γυμναστικὴ ἔχει ἕξοχον σημασίαν καὶ ἐφαρμογὴν διὰ τὴν υἰεῖαν, τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος καὶ τὴν καλλιαισθησίαν, ὥστε συνιστᾶται ἐντονώτατα.

Ἡ ᾠδικὴ, ὡς ἡ τέχνη, ἥτις βελύττατα καὶ ἀμειψώτατα λαλεῖ πρὸς τὴν ἡμετέραν καρδίαν, εἶναι ἐπίσης μέσον πρὸς πράστασιν τοῦ καλοῦ (τοῦ ἐν χρύνῳ καλοῦ· ἡ Ἰχνογραφία, ὡς καὶ ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ, παριστῶσι τὸν καλὸν ἐν τόπῳ) καὶ δὲν πρέπει νὰ παραμεληθῆται, καθόσον ἡ ἀνθρωπίνη φωνὴ δύναται ἀμέσως νὰ ἐξασκηθῆ μουσικῶς ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ᾠδῆς.

Δικαίως λοιπὸν θεωροῦνται ἡ Ἰχνογραφία, ἡ Γυμναστικὴ καὶ ἡ ᾠδικὴ ὡς ὑποχρεωτικὰ μαθήματα τῆς νεωτέρας δημοτικῆς σχολῆς.

Διὰ τὸ θῆλυ γένος προστίθενται καὶ αἱ ἐργασίαι μορφῶν.

ΣΗΜ. 1. Εἰς τὰς δεξιότητας ἀνήκουσι καὶ ἡ ἀνάγνωσις καὶ ὁ ὑπολογισμός. Ταῦτα ἐν συνόψει μετὰ τῆς γραφῆς ἀπετέλουν τὴν τριάδα τῆς ἀρχαιοτέρας διδασκαλίας τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἥτις σκοπὸν προτίθετο μόνον τὴν μόρφωσιν τούτων τῶν δεξιότητων χωρὶς νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς μορφώσεως τῆς ἐσωτερικῆς συνειδήσεως τοῦ μαθητοῦ. — Ἐν τούτοις ἡ ἀσκησις τῶν δεξιότητων τούτων (ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ) δὲν γίνεται αὐτοτελῶς, ὅπως αἱ τῶν λοιπῶν, διότι εἶναι δυνατόν νὰ συγχωρευθῶσιν ὀργανικῶς μετὰ τῶν θεωρητικῶν μαθημάτων· οὕτω ἡ τῆς ἀνεγνώ-

πεικώς συγχωνεύεται μετὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐποπτείας, καὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ μετὰ τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῶν νοητικῶν ἀσκήσεων.

ΣΗΜ. 2. Αἱ δεξιότητες προϋποθέτουν διαρκῆ ἀσκήσιν. διὰ τοῦτο ἡ ἀσκήσις αὐτῶν γίνεται ἐν εἰδικαῖς ὥραις καὶ δὲν πρέπει νὰ παύῃ πρὶν ἢ καταστῶσι κτήμα ἀναφαίρετον τοῦ μαθητοῦ. Κατόπιν ὑπηρετοῦσιν εἰς τὴν λοιπὴν διδασκαλίαν. Οὕτω παύουσι βραδύτερον αἱ εἰδικαὶ ὥραι τῆς γραφῆς ἐξακολουθούσης ἐν στενοτάτῃ συνδέσει μετὰ τῶν ὀρθογραφικῶν καὶ γλωσσικῶν ἀσκήσεων καὶ τῶν συνθέσεων.*

§ 27.

Πρόγραμμα (Σχέδιον τῆς διδασκαλίας).

Ἡ περιοχὴ τῆς ὅλης γνώσεως καὶ δυνάμεως, ἣτις μεταδίδεται ἐν τῇ σχολῇ, εἶναι ἡ διδακτικὴ αὐτῆς ἐπικράτεια. Ἡ βροθεσίς αὐτῆς ἀπορρέει ἐκ τοῦ σκοποῦ τῆς σχολῆς, ἐκ τῆς ποιότητος τῶν μαθητῶν καὶ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῆς διδασκαλίας.

Ἡ διδακτικὴ ἐπικράτεια χωρίζεται κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν συγγένειν τῆς διδακτέας ὕλης εἰς συμπλέγματα καλούμενα μαθήματα ἢ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας καὶ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὰς ἐπιστήμας. Τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῆς γνώσεως καὶ δυνάμεως ἐν ἐκάστῳ μαθηματι καλεῖται σκοπὸς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ· π. χ. ὁ σκοπὸς τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας, τῆς διδασκαλίας τῆς φύσεως ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ, ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀστικῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ.

Αἱ διδακτέαι ὕλαι ἐνὸς ἐκάστου συμπλέγματος πρέπει νὰ διανεμηθῶσιν εἰς τὸν ὅλον χρόνον τῆς διδασκαλίας οὕτως, ὥστε ἐν τῷ τέλει νὰ ἐπιτυγχάνῃ ὁ μαθητὴς τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας ἀπάντων τῶν συμπλεγμάτων.

Ἡ διάρθρωσις τῆς διδακτικῆς ἐπικρατείας εἰς τὰ κατὰ μέρος μαθήματα καὶ ἡ γενικὴ διανομὴ αὐτῶν εἰς τὸν ὅλον χρόνον τῆς διδασκαλίας εἶναι ἔργον τοῦ προγράμματος.

* Τὰ λοιπὰ περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας ἀνήκουσιν εἰς τὴν εἰδικὴν μεθολογίαν.

Τὸ πρόγραμμα πρέπει νὰ σταθμίσῃ τὴν σπουδαιότητα τῶν κατὰ μέρος μαθημάτων διὰ τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας, ἵνα δυναθῇ νὰ ὀρίσῃ τὸν χρόνον τὸν ἀρμόζοντα εἰς ἕκαστον αὐτῶν. Πρέπει δὲ νὰ ὀρίσῃ καὶ τὴν παραλληλίαν καὶ διαδοχὴν τῶν ἀντικειμένων, δηλ. τὴν διάταξιν τῆς διδακτέας ὕλης ἐν συνόλῳ ἀπὸ τῆς κατωτάτης βαθμίδος μέχρι τῆς ἀνωτάτης, ὡς καὶ τὴν κατὰ μικρὸν πρόσληψιν τῶν μαθημάτων ἐντὸς τῆς διδακτικῆς ἐπικρατείας.

Ἡ ἐκ τῶν ὀρισμῶν τοῦ προγράμματος ἀπορρέουσα ἐξωτερικὴ τάξις τῆς διδασκαλίας, ἣτις συνήθως ὀρίζεται διὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μιᾶς ἐβδομάδος, εἶναι τὸ ὠρολόγιον τῶν μαθημάτων (κατανομὴ τῶν ὥρῶν).

Πᾶσα σχολὴ ὀφείλει νὰ ἔχῃ πρόγραμμα. Τοῦτο εἶναι οἶονεὶ ὁ Γεωγραφικὸς χάρτης τῆς διδακτικῆς ἐπικρατείας, τῆς ὁποίας ἐπρχία εἶναι τὰ διάφορα μαθήματα. Τὸ ὠρολόγιον εἶναι τὸ ἐβδομαδιαῖον ἡμερολόγιον τῆς διδασκαλίας (ἡ ἡμερησίᾳ διάταξις τῆς σχολῆς).

ΣΗΜ. Τὸ πρόγραμμα ὀρίζεται δι' ὅλον σύμπλεγμα σχολῶν ὑπὲρ τῆς κυβερνήσεως διὰ νόμων καὶ διαταγμάτων· ἡ σύνταξις τοῦ ὠρολογίου τῶν μαθημάτων εἶναι ἔργον τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχῃ ἐν αὐτῇ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς τοπικὰς σχέσεις. Τὸ ὠρολόγιον ὀρίζει μάλιστα κατὰ ποίας ὥρας τῆς ἡμέρας διδάσκονται τὰ διάφορα μαθήματα. Ἐν τῇ κατανομῇ τῶν ὥρῶν πρέπει νὰ προσέχωμεν ἵνα τάσωμεν μαθήματα ἐντέλνοντα μᾶλλον τὴν νοητικὴν δύναμιν τοῦ μαθητοῦ, ὡς ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης, εἰς τὰς πρωτὰς ὥρας· μαθήματα δὲ, τὰ ὁποία, ὡς ἡ ἰχνογραφία καὶ ἡ γραφή, θέτουσιν εἰς ἐνέργειαν τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὴν χεῖρα, εἰς τὰς τελευταίας ὥρας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐβδομαδιαίων ὥρῶν τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ ταλαντεύεται μεταξύ 18 καὶ 28. Ἐξ 26 ὥρῶν 8 περίπου ἀναλογοῦσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γλώσσης, 4 εἰς τὰ πραγματικὰ μαθήματα, 4 εἰς τὴν ἀριθμητικὴν, 3 εἰς τὴν ἰχνογραφίαν μετὰ τῆς γεωμετρίας, ἀνὰ 2 εἰς τὴν θρησκείαν, γραφὴν καὶ γυμναστικὴν καὶ 1 εἰς τὴν ὀδικήν.

§ 28.

Διαδοχικὰ καὶ κυκλικὰ προγράμματα.

Ἡ διανομὴ τῆς διδακτικῆς ἐπικρατείας εἰς τὸν ὅλον χρό-

νον τῆς διδασκαλίας δύναται ἐν γένει νὰ γείνη διττῶς, ἢ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς διαδοχῆς, ἐὰν ἐν ἐκάστη ἐξαμηνίᾳ καὶ σχολικῶ ἔτει παρουσιάζονται κατ' ὀλίγον ἄλλα ἀντικείμενα, ἢ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς παραλληλίας, ἐὰν ἐν ἐκάστη ἐξαμηνίᾳ καὶ σχολικῶ ἔτει ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας καλλιεργῶνται συγχρότως.

Ὁ πρῶτος τρόπος δίδει τὸ διαδοχικὸν πρόγραμμα, ὁ δεύτερος τὸ κυκλικόν.

Ἀδυστηρῶς διαδοχικὴ πρόοδος τῆς διδασκαλίας, ἐν ἣ κατὰ πᾶσαν ἐξαμηνίαν παρουσιάζεται ἄλλο μᾶθημα, ἤθελε καταστρέψει τὴν ἐνότητα τοῦ προγράμματος, διὰ τοῦτο δὲ οὐδαμοῦ εὐρίσκεται ἐντελῶς ἐφηρμοσμένη. Καὶ ὅμως ἡ ἀρχαιοτέρα διάταξις τῆν διδασκαλίαν ἐκλίνει μᾶλλον εἰς τὸν διαδοχικὸν τρόπον, ὅπως ὑποδηλοῦσι τοῦτο τὰ ὀνόματα τοῦ τριοδίου καὶ τετραοδίου τῆς Μεσαιωνικῆς σχολῆς καὶ αἱ ὀνομασίαι τῶν διφθέρων σχολικῶν τάξεων ἐν ἀρχαιοτέρα ἐποχῇ (τάξις τῆς Γραμματικῆς, τῆς Συντάξεως, τῆς Ποιήσεως, τῆς Λογικῆς, τῆς Ῥητορικῆς κτλ.).

Τὴν σήμερον εἶναι ἀνεγνωρισμένον κατ' ἀρχὴν διὰ τὴν στοιχειώδη καὶ μέσσην ἐκπαίδευσιν τὸ κυκλικὸν σύστημα. Ἐν τούτῳ τῷ συστήματι ἡ διδασκαλία ἐν ἅπασιν ταῖς κυρίοις μαθήμασιν ἐξαπλοῦται κυματοειδῶς ἐπὶ τῶν ἀλληλοδιαδόχων ἐτῶν τῆς μαθητείας μετ' αὐξανούσης ἐκτάσεως καὶ βήθους οὕτως, ὥστε τὰ μὲν σχολικὰ ἔτη ἀποτελοῦσι κύκλους, τὰ δὲ μαθήματα τομεῖς τοῦ συστήματος τῶν κυμάτων, ὅπως καταφαίνεται ἐκ τῶν ἐπομένου σχήματος.

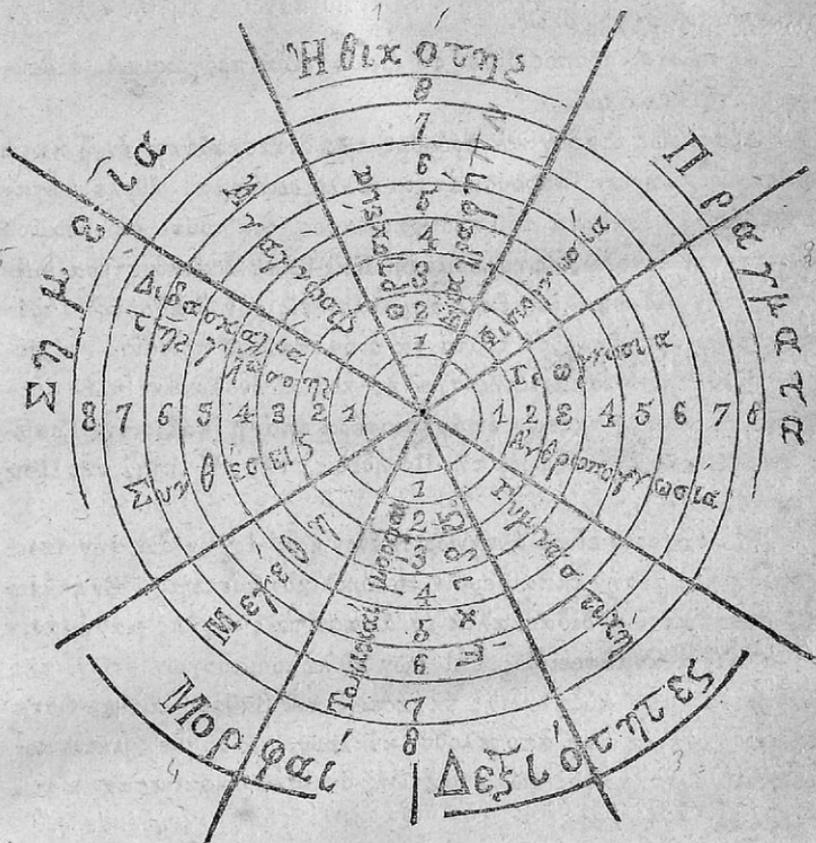
Α'. Διαδοχικὸν σύστημα.

Πρόγραμμα τῆς Λατινικῆς σχολῆς τοῦ Κομενίου.

Α' σχολ. ἔτος.	Β' σχολ. ἔτος.	Γ' σχολ. ἔτος.	Δ' σχολ. ἔτος.	Ε' σχολ. ἔτος.	ΣΤ' σχολ. ἔτος.
Γραμματική.	Φυσική.	Μαθηματική.	Ἱθική.	Διαλεκτική.	Ῥητορική.

Β. Κυκλικὸν σύστημα.

Πρόγραμμα τῆς δημοτικῆς σχολῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συγκεντρώσεως τῆς διδασκαλίας.

Διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ προγράμματος ἰσχύουσιν αἱ ἑξῆς ἀρχαί:

- 1) Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸ πρόγραμμα ἀντίκειμενον μὴ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν βαθμίδα τῆς μορφώσεως τῶν μαθητῶν.
- 2) Ἐπίσης δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἰσαχθῇ ἀντίκειμενον, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται ν' ἀχθῇ πῶς εἰς πέρας ἐντὸς τοῦ διὰ τὴν σχολὴν ὠρισμένου χρόνου.
- 3) Ἡ δι' ἑκάστην βαθμίδαν ὠρισμένη διδακτέα ὕλη πρὸς-

πρέπει να ἴκναι τοιαύτη, ὥστε να ἐξεγείρονται καὶ ἀσκῶνται δι' αὐ-
τῆς ἀπασσι αἱ κύριαί ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς.

4) Ἐὰν ἀπὸ εἰσῆχθῆ εἰς τὸ πρόγραμμα ἀντικείμενον
τι, ἀνάγκη να παραχωρηθῆ εἰς αὐτὸ τοσοῦτος ἀριθμὸς ὥρων,
ὥστε να δύνηται να τηρήσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ πλησίον τῶν ἄλ-
λων ἀντικειμένων.

§ 28.

Ὁργανικὴ ἐνότης τοῦ προγράμματος διὰ συγκεντρώ-
σεως τῆς διδασκαλίας.

Ἡ διδασκαλία κατακερματίζεται εἰς πλῆθος ἀνκοινώσεων,
αἱ ὁποῖαι συσπειροῦνται περὶ τὰ κατὰ μέρος μαθήματα καὶ
ὄρας τῆς διδασκαλικῆς καὶ ἀπασχολοῦσι τὸν μαθητὴν κατὰ
τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ προγράμματος τὸ μὲν παραλλήλως, τὸ δὲ
διαδοχικῶς.

Ἡ διδασκαλία ἀπαιτεῖ περαιτέρω παρὰ τοῦ μαθητοῦ ἵνα
ἐμβαθύνῃ εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας, εἰς ἕκα-
στον μάθημα, εἰς ἕκαστον κύκλον ἰδεῶν. Ἐὰν αἱ πολλαὶ αὗται
ἐμβαθύνσεις ἔμενον ἀσχετοὶ πλησίον ἀλλήλων, θὰ προήρχετο
ἐντεῦθεν ἡ ἐπικινδυνότης διάρρησις* ὁ μαθητὴς δὲν θὰ ἐγένετο
κύριος τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας.

Λοιπὸν τὰ πολλὰ τῆς διδασκαλίας δὲν πρέπει να μένωσι
μεμονωμένα, ἀλλὰ να ζητῶνται ἀφορμὴ πρὸς σύνδεσιν ἐνὸς
κύκλου γνώσεων μετὰ τοῦ ἄλλου, ἵνα προκύψῃ ἐκ τῶν διεσκε-
δασμένων μελῶν τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας ὀργανικὴ ἐνότης*.

Αἱ σειραὶ τῶν προκινήσεων, τὰς ὁποίας καταβάλλει ἡ δι-
δασκαλία εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ ἐν ταῖς διαφόροις μα-
θήμασι καὶ ὄραις τῆς διδασκαλίας, δὲν πρέπει να βραίνωσι

* Ἡ ὀργανικὴ ἐνότης εἶναι ἐνότης ἐνοτήτων. Ὁ ἐξωτερικὸς τύπος
ταύτης τῆς ἐνότητος εἶναι τὸ δένδρον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ ἐνότης παριστά-
νεται διὰ τοῦ στελέχους, ἡ ἀπειρος πληθὺς τοῦ ἐπὶ μέρους διὰ τῶν φύλ-
λων, ἡ ὀργανικὴ διάρρησις διὰ συνενώσεως τῶν πολλῶν εἰς βλαστούς,
κλώνας, κλάδους καὶ πρωτεύοντας κλάδους. Ὁβτω κατορθοῦται ἡ σύνδε-
σις καὶ αὐτῆς τῆς ποιικιλιάτης πληθῆδος τοῦ ἐπὶ μέρους καὶ ἀτομικοῦ εἰς
ἐξέστυνον ὅλον.

παρ'αλλήλως ἄνευ συνδέσεως, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ συνδεθῶσι ποικιλοτρόπως διὰ πληγίων σειρῶν οὕτως, ὥστε νὰ περικτῶσι συνύφασμα, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶναι εὐκόλος ἢ ἐξ ἑνὸς σημείου εἰς ἄλλο μεταβάσις.

Ὁ συσχετισμὸς τῶν διαφόρων μερῶν τῆς διδασκαλίας διατινων κέντρων συνδεόντων αὐτὰ ὄργανικῶς καλεῖται συγκέντρωσις τῆς διδασκαλίας.

Ταῦτα τὰ κέντρα, εἰς ἃ συνέρχονται αἱ σειραὶ τῶν ἀνακρινώσεων τῆς διδασκαλίας, καλοῦνται σημεῖα τῆς συγκεντρώσεως.

ΣΗΜ. Ἡ συγκέντρωσις τῆς διδασκαλίας εἶναι πολὺ εὐκολωτέρα ἐν τῷ συστήματι, καθ' ὃ εἰς διδάσκαλος διδάσκει ἅπαντα τὰ μαθήματα μιᾶς τάξεως, ἢ ἐν τῷ συστήματι τῶν εἰδικῶν διδασκάλων, καθ' ὃ ἕκαστον κύριον μάθημα εἶναι ἀνατεθειμένον εἰς ἄλλον διδάσκαλον. Ἐκεῖ συνέρχονται τὰ νήματα τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ συνειδήσει ἑνὸς διδασκάλου, ἐνταῦθα συγκεντροῦνται ἐν πολλοῖς ἀτόμοις.

§ 30.

Μορφαὶ τῆς συγκεντρώσεως.

Τὰ σημεῖα τῆς συγκεντρώσεως τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ καταβληθῶσιν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς διδασκαλίας (ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει) τεχνητῶς, καὶ δὴ εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη αὐτῆς, ἐξ ὧν ἔρχεται εἰς ὑπάντησιν τῆς διδασκαλίας τὸ ἐλευθέρως ἀναβαῖνον (ἴδιον) ἐνδιαφέρον τοῦ μαθητοῦ.

Τοῦτο κατορθοῦται ἐν πρώτοις διὰ διηγήσεων.

Ἡ διήγησις τέπει τὸν παιδᾶ, διότι παρουσιάζει ὡς συγκεκριμένη πρᾶξις τι ἐποπτόν, ἀτομικόν, οὕτω δὲ ἐξεγείρει εὐεργετικῶς τὴν φαντασίαν αὐτοῦ. Διήγησις ἐκλεχθεῖσα καταλλήλως εἶναι κρᾶσπεδον, τὸ ὁποῖον προθύμως εἰσδέχεται ἢ συνειδήσις τοῦ παιδὸς καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ δύνανται νὰ ἐγκταστρωθῶσιν ἠθικαὶ καὶ πραγματικαὶ διδασκαλίαι.

Πρὸς ἀπόκτησιν ὁμῶς ἀληθῶν σημείων τῆς συγκεντρώσεως ἀνάγκη ν' ἀντικαταστήσῃ ἡ διδασκαλία τὰς πολλὰς ἀσημάντους παιδικὰς ἱστορίας καὶ τὰ μερικὰ ἀποσπᾶσμακτα ἱστοριῶν διὰ διηγήσεων ἐχουσῶν ἀξίαν καὶ ἐνιαίω, ἵνα ἐπανέρχηται

τις πάντοτε εἰς αὐτάς καὶ δύνηται νὰ στηρίξῃ ἐπ' αὐτῶν ἑτέ-
ρα καὶ συντελεσμένα πλήθη ἰδεῶν. Ἡ σχολὴ τοῦ Ἐρβάρτου
μεταχειρίζεται ὡς τοικύτως συγκεντρωτικὰς ὕλας διηγήσεις, αἱ
τινες εἶναι ἔγκριτοι. Τοιαῦτα εἶναι τὸ πρῶτον τοῦ Γρίμμ,
ἡ ἱερὰ ἱστορία (δὲ βίος τῶν πατριαρχῶν), ἡ ἱστορία τοῦ Ῥοβιν-
σῶνος (θεωρία τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπίνης ἡθοποιήσεως)· ἐν ἀνω-
τέρῳ δὲ βαθμίδι αἱ ἱστορίαι τοῦ Ἡροδότου καὶ ἡ Ὀδύσσεια τοῦ
Ὁμήρου.

Ἄφου διὰ τούτου τοῦ τρόπου κατεβληθῶσιν εἰς τὴν συνεί-
δησιν τοῦ παιδὸς τὰ πρῶτα στηρίγματα τῆς διδασκαλίας, δύ-
ναται τις νὰ μεταβῇ εἰς ἐκεῖνα τὰ σημεῖα τῆς συγκεντρώσεως,
τὰ ὁποῖα πκρέχει ἡ ἀμοιβαία συγγένεια τῶν διαφόρων μαθη-
μάτων, καὶ τὰ ὁποῖα δύνηται τις νὰ ὀνομάσῃ ἐγκυκλοπαιδικὰ
κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ προειρημένα, τὰ ψυχολογικά.

Ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ συγέντρωσις τῆς διδασκαλίας κατορ-
θοῦται διὰ τῆς προσθήκης (προσάψεως), ἐπεκτάσεως καὶ ὑπα-
γωγῆς τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας. Τὸ συγγενὲς καὶ συνανήκον
συσχετίζεται· τὸ ἐπὶ μέρους καὶ τὸ ἐπουσιῶδες ὑπάρχει εἰς τὸ
καθόλου καὶ τὸ οὐσιῶδες.

Οὕτω σχηματίζονται ἐκ πολλῶν διεσκεδασμένων μερῶν τῆς
ὕλης τῆς διδασκαλίας μέλη, ἐκ πολλῶν μελῶν συμπλέγματα
καὶ ἐκ τῶν διαφόρων συμπλεγμάτων ἐν ὀργανικῶν ὅλων, ἐν τῷ
ὁποίῳ οὐδὲν μένει ἀσύνδετον.

Ἰερὰ Ἱστορία, ἀνάγνωσις τοῦ εὐαγγελίου, Κατήχησις,
Ἡθικὴ, Ὁρησκευτικὴ λητρεία, ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα ἀποτε-
λοῦσιν ἐν συμπλεγμῳ, τοῦ ὁποίου κέντρον ὀφείλει νὰ ἦναι ἡ
Ἡθικὴ.

Ἀνάγνωσις μετὰ τῆς διδασκαλίας τῶν στοιχείων, τῆς
γραφῆς καὶ τῶν ἀσκήσεων τοῦ ὕφους, γραμματικὴ, σύνταξις,
ἐποπτικὴ διδασκαλία καὶ ἐν ταῖς ἀνωτέροις βαθμίσει γινῶσις τῆς
φιλολογίας ἀποτελοῦσι συμπλεγμα συγκεντρούμενον περὶ τὸ
Ἀναγνωσματάριον.

Φυσιογνωσία, Γεωγραφία καὶ Ἱστορία ἀποτελοῦσι τὸ σύμ-
πλεγμα τῆς πραγματικῆς διδασκαλίας (realia), ἐν τῷ ὁ-
ποίῳ ὑπάρχουσι ποικίλαι μεταβάσεις ἐξ ἐνὸς ἀντικειμένου εἰς

τὸ ἄλλο καὶ μεθ' οὗ στενότερα συνδέεται ἡ Μυθηματικὴ.*

ΣΗΜ. 1. Ὑπάρχουσι διάφορα εἶδη ψευδοῦς συγκεντρώσεως τῆς διδασκαλίας. Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς·

1) Ἡ χειρουργικὴ συγκέντρωσις. ἤτις προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰς τὸ πρόγραμμα ἐνόητά τινα δι' ἀπλῆς ἀποκλείσεως (ἀποκοπῆς) τινων ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας.

2) Ἡ βίαία συγκέντρωσις, ἣτις προσπαθεῖ νὰ ὑπαγάγῃ ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας ὑπὸ ἓν κύριον ἀντικείμενον, π. χ. τὴν σπουδὴν τῆς Λατινικῆς.

3) Ἡ συγκεχυμένη συγκέντρωσις κατὰ τὴν ἀρχὴν «Πᾶν διὰ μιᾶς», ἐὰν π. χ. κατὰ Ἰακωτότιον συνδέη τις μεθ' ἐνὸς μόνου ἀναγνώσματος (τοῦ Τηλεμάχου τοῦ Φενελῶνος) φύρδην μίγδην πᾶσαν οἰανδήποτε διδασκτέαν ὕλην.

4) Ἡ διαδοχικὴ συγκέντρωσις κατὰ τὴν ἀρχὴν «Ἐν μετὰ τὸ ἄλλο», ἐὰν τις πραγματεύηται περὶ ἐνὸς ἀντικειμένου ὡς κυρίου μαθήματος ἐπὶ μακρὸν χρόνον (ἐν ἔτος ἢ μίαν ἐξαμηνίαν) καὶ ἔπειτα μεταβαίῃ εἰς ἄλλο.

5) Ἡ καθαρῶς ἐξωπερικὴ συγκέντρωσις, ἐὰν τις π. χ. ἐξαίρῃ ἕκ τινος ἀναγνώσματος μίαν λέξιν ἵνα μεταβῇ δι' ἀπλοῦ συνειρμοῦ ἰδεῶν εἰς τὰ ἕτερογενέστατα πράγματα.

ΣΗΜ. 2. Εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῆς διδασκαλίας οὐδόπως ἀντίκειται τὸ ὅτι ἐν ταῖς διαφόροις ὥραις τῶν μαθημάτων διδάσκονται διάφορα ἀντικείμενα, ὅτι π. χ. ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μεταβαίνει τις ἐκ τῆς θρησκείας εἰς τὸν ὑπολογισμόν καὶ ἐκ τούτου εἰς τὴν Γραμματικὴν. Τοῦναντίου φαίνεται ὅτι ἀλλαγὴ τις τῶν ἀντικειμένων ἐπιδρᾷ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς ἐντάσεως τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας. Μόνον αἱ μεταβάσεις δὲν πρέπει νὰ διαδέχωνται ἀλλήλας λίαν ταχέως, ἀλλὰ νὰ χορηγῆται εἰς τὸ πνεῦμα μικρὰ ἀνεσις ἵνα συνέλθῃ.

ΣΗΜ. 3. Ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ ὀφείλει ἡ διδασκαλία ἐν συνόλῳ νὰ προσκολλᾶται εἰς τὸ Ἀναγνωσματάριον. Ἐν τούτῳ τῷ πνεύματι ὀφείλει ῥητῶς ἢ περὶ σχολείων καὶ διδασκαλίας (ἐν Αὐστρίᾳ) διάταξις τῆς 20 Αὐγούστου 1870 τὰ ἑξῆς·

* Ἡ Γεωγραφία καταλέγεται ἤδη εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ, ἐπειδὴ πᾶν δύναται νὰ συνδεθῇ μετ' αὐτῆς, εἶναι λίαν κατάλληλος νὰ χρησιμεύσῃ ὡς συγκεντρωτικὸν σημεῖον τούτου τοῦ συμπλέγματος.

«Ἡ Γεωγραφία εἶναι συγκεντρωτικὴ ἐπιστήμη καὶ πρέπει νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς εὐκαιρίας εἰς τὸ νὰ συνδέσῃ ποικίλας γνώσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἴσταντο μεμονωμένα. » (Ἐρβαρτος).

« Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία συμπύπτει μετὰ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας. »

« Ἡ διδασκαλία τῆς Γραμματικῆς δὲν παρουσιάζεται ὡς ἀντικείμενον θεωρητικῆς διδασκαλίας »

« Ἡ πραγματικὴ διδασκαλία προσάπτεται ἐν ταῖς κατωτέραις καὶ μέσαις βαθμῶσιν εἰς τὸ Ἀλφαθητάριον καὶ τὰ Ἀναγνωσματάρια. ».

Τοιοτοτρόπως ἐπρονόησεν ἀρκούντως ὁ νόμος περὶ τῆς συγκεντρώσεως τῆς διδασκαλίας.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

ΓΕΝΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.

§ 31.

Ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας.

Μέθοδος ἐν γένει εἶναι ἡ κανονικὴ ὁδὸς, ἡ ὁποία ἄγει εἰς τὸν προτεθέντα σκοπόν. Πᾶσα πρακτικὴ ἐργασία δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ ἢ ἀνευ κανόνος, δηλ. ἀυθαίρετως καὶ τυχαίως, ἢ κατὰ κανόνα, δηλ. μεθοδικῶς. Κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν ὀμιλοῦμεν περὶ μεθόδου τοῦ κολυμβᾶν, τοῦ ἰχνογρφεῖν, τοῦ ἰππεύειν κτλ.

Ἡ διδακτικὴ μέθοδος εἶναι ἡ κανονικὴ ὁδὸς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἡ ὁδὸς, τὴν ὁποῖαν βραδίζει ὁ διδάσκαλος μετὰ τοῦ μαθητοῦ ἕνα ἀγάγη αὐτὸν εἰς τὸ τέλος τῆς διδασκαλίας. Εἶναι ἡ ἀπόκρισις εἰς τὸ ἐρώτημα, πῶς πρέπει νὰ διαμελίσωμεν καὶ πραγματευθῶμεν τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας, ἕνα ἀντιληφθῇ αὐτὴν ἄριστα ὁ μαθητής.

* Ἡ συγκεντρώσις τῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι μόνον ἔργον τοῦ προγράμματος, ἀλλὰ καὶ τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας· ὅθεν θὰ γένην πάλιν λόγος περὶ αὐτῆς ἐν τοῖς περὶ μεθόδου.

Αὕτη ἡ ἀπόκρισις ἐξερτάται·

- 1) Ἐκ τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας.
- 2) Ἐκ τῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας.
- 3) Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας.
- 4) Ἐκ τῶν μέσων τῆς διδασκαλίας.

Ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας, καλουμένη ἐπίσης καὶ μέθοδος τῆς διδασκαλίας, εἶναι κατὰ τοσοῦτον ἐξ ἀντικειμένου, καθόσον δὲν ἐξερτάται ἐκ τῶν ἰδίων τρόπων τοῦ διδάσκοντος προσώπου, λοιπὸν μένει ἡ αὐτὴ ὑπὸ τινος ὅρου. Αὕτη ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν τῆς διδακτικῆς ἐνεργείας ὡς στηριζομένη ἐπὶ τῶν μεταδοτέων γνώσεων καὶ δεξιότητων.

Ἡ μορφή τῆς διδασκαλίας ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν σχέσιν τοῦ διδασκάλου πρὸς τὸν μαθητὴν ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας.

Ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ ἐξ ὑποκειμένου ἕξις καὶ στάσις τοῦ διδάσκοντος προσώπου ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας. Καίτοι δὲ, αὐστηρῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, οὗτος εἶναι διάφορος δι' ἕκαστον ἄτομον, εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ ἐξετασθῇ γενικῶς κατὰ τὰς διαφορὰς αὐτοῦ ιδιότητος.

Τὰ διδακτικὰ μέσα τέλος εἶναι τὰ ἐξωτερικὰ βοηθήματα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Καὶ ταῦτα στενῶς συνέχονται μετὰ τῆς οὐσίας τῆς διδακτικῆς ἐνεργείας.

§ 32.

Ἡ διδακτικὴ μέθοδος ἐν σχέσει πρὸς τὴν εὐρετικὴν καὶ συστηματικὴν.

Ἡ διδακτικὴ μέθοδος εἶναι ἡ κανονικὴ ὁδὸς ἐν τῇ μεταδόσει τῶν γνώσεων. Αὕτη διακρίνεται ἐν γένει οὐ μόνον τῆς ὁδοῦ ἐν τῇ εὐρέσει τῶν γνώσεων, δηλ. τῆς εὐρετικῆς μεθόδου, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁδοῦ ἐν τῇ συστηματικῇ ἐκθέσει τῶν γνώσεων, δηλ. τῆς συστηματικῆς μεθόδου.

Ἡ εὐρετικὴ μέθοδος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορικὴν ὁδόν, δι-

ἥς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔφθοξεν εἰς τὴν παροῦσαν θέσιν τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὁδὸς αὕτη δὲν εἶναι εὐθεῖα, ἀλλὰ παρουσιάζει ποικίλας ἀποπλανήσεις καὶ ὀπισθοχωρήσεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἀπαλλαγῇ τὸ βραχύβιον ἄτομον, ἡ μέθοδος τῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ μεταδόσεως τῶν γνώσεων θὰ διαφέρῃ πολλαχῶς τῆς μεθόδου, δι' ἧς ἱστορικῶς εὐρέθησαν. Ἐνταῦθα πρόκειται μᾶλλον νὰ ὀδηγήσωμεν τὸ ἄτομον ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν διὰ τῆς συντομωτάτης ὁδοῦ ἐκεῖσε, ὅπου τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔφθοξε δι' ἑλιγμῶν ἐντὸς ἑκατονταετηρίδων.

Ὡς τοιαύτην συντομωτάτην ὁδὸν φαίνεται ὅτι συνιστᾷ ἐαυτὴν ἡ συστηματικὴ μέθοδος, ἣτις παριστᾷ τὰς γνώσεις κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν συνκρυστάλλωσιν, δηλ. κατὰ τὰς λογικὰς σχέσεις τῆς κατὰ ποῖον συγγενείας αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συστηματικῶν μορφῶν τῆς νοήσεως (§ 23). Αὕτη εἶναι ἡ ἔκθεσις, διὰ τὴν ὁποῖαν ἡ Μαθηματικὴ παρέχει λαμπρὸν παράδειγμα.

Ἄλλ' ἡ αὐστηρῶς συστηματικὴ ἔκθεσις μετὰ τῶν ὀρισμῶν, διαιρέσεων καὶ ἀποδείξεων εἶναι κατάλληλος μόνον διὰ τὴν ὑψίστην, πνευματικὴν βελτίωσιν τῆς διδασκαλίας καὶ δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰς κατωτέρως βελτιώσας, διότι δὲν λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν μαθητὴν.

Ἡ διδακτικὴ μέθοδος ὡς ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ μεταδοθῇ εἰς τὸν μαθητὴν, θὰ λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν δύο τινάς:

1) Τὸ ὑποκείμενον τῆς διδασκαλίας, δηλ. τὸν μαθητὴν. Αὕτη εἶναι ἡ ψυχολογικὴ πλευρὰ τῆς διδασκαλίας, ἣτις ζητεῖ μάλιστα νὰ κατὰστήσῃ τὸν μαθητὴν δεκτικὸν τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας.

2) Τὸ ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας, δηλ. τὴν φύσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς διδασκαλίας. Αὕτη εἶναι ἡ λογικὴ (συστηματικὴ) πλευρὰ τῆς διδασκαλίας, ἣτις προσπαθεῖ μάλιστα νὰ παρασκευάσῃ τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας διὰ τὸν μαθητὴν.

Ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ ἐπικρατεῖ μᾶλλον ἡ πρώτη πλευρὰ, ἐν τῇ πνευματικῇ ἡ δευτέρα.

ΣΗΜ. Ἡ ψυχολογικὴ πλευρὰ ἀνάγκη νὰ τηρῆται μάλιστα παρὰ τῶν παιδῶν, διότι δὲν εἶναι ἀκόμη ἀνεπτυγμένους πνευματικῶς ἵνα κατανοῇ τὰς πολλακίς λίαν περιπεπλεγμέναις λογικὰς σχέσεις τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας, τὴν ὁποίαν θέλει τις νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτόν. Ἐνταῦθα παρίσταται ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ συγκαταβῇ τις εἰς τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τοῦ παιδός. Μὴ λαμβάνων τις πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τοῦ παιδὸς προσκρούει σημαντικῶς εἰς τὴν μέθοδον, ὡς ἐάν π. χ. διδάσκαλός τις δημοτικοῦ σχολείου ἢ γυμνασίου ἀφροντιστῶν περὶ τῆς οὕτω ἀνεπτυχθείσης ἀντιληπτικῆς δυνάμεως τῶν μαθητῶν διατάσῃ τὴν διδασκαλίαν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν πανεπιστημιακῶν παραδόσεων. Ὁ διδάσκαλος φροντίζει περὶ τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως τοῦ παιδός, ἐάν δὲν παρουσιάξῃ εἰς αὐτόν τὴν ἐπιστήμην συντελεσμένην, ἀλλ' εἰς ἀγαθὴν αὐτὸν εἰς αὐτὴν κατ' ὀλίγον, ὅπως ἀρμόζει εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἀκαδημαϊκῇ διδασκαλίᾳ ἡ διδακτικὴ μέθοδος γίνεται ἐπιστημονικὴ. ἐν τῇ στοιχειώδει ἀποκλίνει τῆς συστηματικῆς, δηλ. ἡ ἐπιστήμη δὲν διδάσκεται οὕτως, ὅπως παρίσταται ἐν τῇ συστήματι, ἀλλ' οὕτως, ὅπως ἀντιστοιχεῖ ἄριστα εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν τοῦ παιδός.

ΤΜΗΜΑ Ι.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

§ 33.

Ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας ὡς ἡ οὐσία
τῆς μεθόδου.

Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας διανέμεται ἐν τῇ διδακτικῇ ἐνεργείᾳ εἰς διαδοχικὴν σειράν ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ χρόνου, διότι ὁ διδάσκαλος δὲν δύναται νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸν μαθητὴν τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας διὰ μιᾶς, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ μεταδίδῃ αὐτὴν κατ' ὀλίγον.

Ἡ διάταξις τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας εἰς διαδοχικὴν σειράν ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν χρονικὴν σειράν εἶναι ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας.

Ἐκαστον μάθημα (ἔρα διδασκαλίας) ἀποτελεῖ μίαν μεθο-

δικήν ἐνότητά ἔχουσιν σκοπὸν ἐκ τῶν προτέρων ὠρισμένον. Ἐν τῇ διώξει τούτου τοῦ σκοποῦ πρέπει νὰ διακρίνη τις πέντε στάδια:

1) Τὴν προπαρασκευὴν ὡς προεργασίαν εἰς ἐκεῖνο, τὰ ἀποῖον εἶναι ἤδη γνωστὸν τῷ μαθητῇ.

2) Τὴν προαγωγὴν τοῦ νέου, τὸ ἀποῖον θέλει τις νὰ κακαστήσῃ πρῶτον γνωστὸν τῷ μαθητῇ.

3) Τὴν σύνδεσιν τοῦ νέου μετὰ τῶν ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ μορφωθεισῶν παρκοστάσεων γινομένην χάριν ἀφομοιώσεως δι' ἐπικλήψεως καὶ ἀσκήσεως.

4) Τὴν σύλληψιν ὡς κατὰδεξιὴν τῶν γενικῶν πορισμάτων τῶν προσχθεισῶν ἐπὶ μέρους περιπτώσεων καὶ διατύπωσιν αὐτῶν διὰ τῆς γλώσσης.

5) Τὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ πρακτικῶν καὶ περιστάσεων τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἵνα δύνηται ὁ μαθητὴς νὰ διαθέτῃ ἐλευθέρως τὸ γνωσθὲν.

Ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας εἶναι ἡκιστα ἀδιάφορος, διότι πολὺ σημαίνει ἡ τάξις, καθ' ἣν μεταδίδονται αἱ γνώσεις εἰς τὸν μαθητὴν ἵνα μεταβληθῶσιν εἰς συστατικὰ μέρη τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ.

Ἐν διδασκαλίᾳ μεθοδικῇ ἀνάγκη νὰ διαταχθῶσι τὰ μέρη τῆς διδακτέας ὕλης οὕτως, ὥστε νὰ συνδέωνται καὶ ὑποστηρίζονται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ, δηλ. τὸ ἐπόμενον νὰ προσάπτηται εἰς τὸ προηγούμενον, νὰ μὴ μένη τι ἐν τῇ συνειδήσει μεμονωμένον, ἀλλὰ ν' ἀποτελεῖται ἐκ τῶν πολλῶν ὀργανικῆ ἐνότητος.

Ἐπειδὴ τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διατάξεως τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας, εὐκόλως καταννοεῖται ὅτι ἡ οὐσίς τῆς διδακτικῆς μεθόδου καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαφορὰ αὐτῆς στηρίζεται ἐπὶ τῆς περιείας τῆς διδασκαλίας.

ΣΗΜ. 1, Ἡ φύρδην γενομένη ἀνακείνωσις εἶναι τὸ ἐναντιὸν τῆς μεθόδου. Οὕτω ἐνεργοῦσιν αἱ ἐμπειρίαί τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, τὰς ἀποίας ἀποκτᾶ τὸ ἄτομον ἐκτὸς τῆς σχολῆς καὶ τὰς ὁποίας πρέπει πρῶτον νὰ διατάξῃ μετὰ κόπου καὶ ἐπεξεργασθῇ ἐσωτερικῶς, ἵνα σχηματίσῃ ἐξ αὐτῶν ἀνεκτόν τι ὅλον. Ἄλλως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Ἐνταῦθα πρέπει ν' ἀποκησῶσιν ἤδη αἱ γνώσεις ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ δι-

δασκάλου ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ ἐπεξεργασίαν, πρὶν ἢ μεταδοθῶσιν εἰς τὸν μαθητὴν. Ἡ μεγάλη τέχνη τῆς διδασκαλίας συνίσταται λοιπὸν ἐν τούτῳ, νὰ συγκαταβαίη τις εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ παιδὸς καὶ νὰ μεταθέτῃ ἑαυτὸν εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐνδιαφερόντων αὐτοῦ, δηλ. ὡς πεπαιδευμένος νὰ γίνηται παῖς μετὰ τοῦ παιδὸς. Ἦναι ἐξυψώσῃ αὐτὸν εἰς τὴν καθαρωτέραν χώραν τῆς οἰκείας μεμορφωμένης συνειδήσεως. Ὁ κατέχων τὴν μεγάλην ταύτην τέχνην οὐδεμιᾶς ἔχει ἀνάγκην διδακτικῆς μεθόδου. Ὁ θέλων ὅμως γὰρ μάθῃ τὴν δύσκολον ταύτην τέχνην πρῶτον ἐν τῷ πρακτικῷ διδασκαλικῷ ἐπαγγέλματι ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ δαπάνῃ τῶν μικρῶν παιδιῶν, ὡς σπουδάσῃ πρότερον τὰς θεωρίας τῆς διδακτικῆς, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐμπειρία.

ΣΗΜ. 2. Ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας διαφέρει τοῦ σχεδίου τῆς διδασκαλίας (τοῦ προγράμματος § 27), διότι τοῦτο μὲν παρίστησι τὴν διάρθρωσιν καὶ διανομὴν τῆς ὅλης διδακτικῆς ἐπικρατείας ἐν συνόλῳ, δηλ. λαμβάνον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ὅλον χρόνον τῆς διδασκαλίας· ἐκεῖνη δὲ τὴν διάταξιν (ἀνάπτυξιν) περιωρισμένης ὕλης τῆς διδασκαλίας ἐν μικρῷ, δηλ. διὰ μίαν ὥραν.

§ 34.

Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις.

Ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας ὡς ἡ ὁδὸς, ἣν βαδίζει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὁ διδάσκαλος μετὰ τοῦ μαθητοῦ, ὀρίζεται ὑπὸ τῆς ἀφειτηρίας καὶ τοῦ τέρατος (σκοποῦ) τῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἀφειτηρία ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἶναι ἐν γένει ὁ κύκλος τῆς ἐμπειρίας τοῦ μαθητοῦ. Εἰς τοῦτον ὀφείλει νὰ προσαφθῇ ἡ διδασκαλία.

Ὅ,τι εὐρίσκει ὁ διδάσκαλος ἐν τούτῳ τῷ κύκλῳ τῆς ἐμπειρίας, παρίσταται ἢ ὡς τι ὅλον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ διαμελισθῇ εἰς τὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη, ἢ ἐμφανίζεται ὡς πληθὺς μερῶν, τὰ ὁποῖα πρέπει πρῶτον νὰ συνδεθῶσιν εἰς ὅλον. Λοιπὸν ἡ διδακτικὴ πορεία ἢ λαμβάνει τὴν μορφήν διαμελισμοῦ, ἀναλύσεως, ἢ τὴν μορφήν συνδέσεως, συνθέσεως τῆς διδακτικῆς ὕλης. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ διδακτικὴ μέθοδος καλεῖται ἀναλυτικὴ, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ συνθετικὴ.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὅλοις δύναται πάλιν νὰ ἦναι ἡ ἐποπτικὴ, ἢ ῥοητικὴ. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει εἶναι αὐτὸ τὸ πρᾶγμα

(πρβλ. § 6), δηλ. ἀντικείμενον πραγματικὸν ἐκτεινόμενον ἐν τύπῳ καὶ ἐν χρόνῳ. Ἐν τῇ δευτέρᾳ εἶναι ἡ ἔννοια, ἡ ἀκριβέστερον, τὸ περιεχόμενον, τὸ βάθος ἔννοιας τινός.

Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ σύνθεσις εἶναι διττή· δηλ. πραγματικὴ, ἐὰν ἀναφέρηται εἰς τὰ πράγματα αὐτὰ, ἰδεώδης ἢ λογικὴ, ἐὰν ἀναφέρηται εἰς τὰς ἐννοίας τῶν πραγμάτων.

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ πράγματος παρέχει συστατικὰ μέρη, τὰ ὅποια εἶναι π.ληστοίον ἀλλήλων· ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας παρέχει γνωρίσματα, τὰ ὅποια εἶναι ἐντὸς ἀλλήλων καὶ θεωροῦνται ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν ὡς ἀνώτεροι (ὑπερέλληλοι) ἔννοιαι (§ 11). Τὸ πραγματικὸν ὅλον εἶναι ὅλον ἐποπτείας· τὸ λογικὸν ὅλον εἶναι βάθος ἐννοιῶν. Ἡ πραγματικὴ ἀνάλυσις εἶναι τῇ ὄντι κατακερματισμὸς (μερισμὸς) τοῦ ἀντικειμένου· ἡ λογικὴ ἀνάλυσις εἶναι λογικὴ ἀφαίρεσις (§ 12).

§ 35.

Πραγματικὴ ἀνάλυσις καὶ πραγματικὴ σύνθεσις.

Ἡ πραγματικὴ ἀνάλυσις μερίζει τὸ ἐκτεταμένον ἀντικείμενον εἰς τὰ τοπικὰ ἢ χρονικὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη· τὸ δένδρον εἰς ῥίζαν, στέλεχος, κλάδους κτλ., τὸν ἵππον εἰς κεφαλὴν, λαγυρὸν, κορμὸν, ἄκρα, τὸ ἔτος εἰς ὄρας, τὸ ἄθροισμα εἰς τοὺς προσθετέους, τὸ γινόμενον εἰς τοὺς παράγοντας, τὴν πρότασιν εἰς λέξεις, τὴν λέξιν εἰς συλλαβὰς καὶ στοιχεῖα. Ἡ πραγματικὴ σύνθεσις ἀποκαθιστᾷ ἐκ τῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ πραγματικοῦ ὅλου αὐτὸ τὸ ὅλον, ὅπως συνθέτει τις ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τὸ βασίλειον, ἐκ τῶν πρισματικῶν χρωμάτων τὴν ἰριδα, ἐκ τῆς συνεχοῦς προσθέσεως τῆς μονάδος ἀριθμὸν τινα, ἐκ τῶν στοιχείων τὴν συλλαβὴν καὶ τὴν λέξιν, ἐκ τῶν λέξεων τὴν πρότασιν.

Ἡ πραγματικὴ ἀνάλυσις ἐφαρμόζεται πανταχοῦ, ὅπου θέλει τις νὰ διασαφήσῃ οἰομένηποτε πραγματικὸν ἀντικείμενον ἐκ τοῦ κύκλου τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδὸς διὰ μερισμοῦ εἰς τὰ ἐγγυτέρω καὶ ἀπωτέρω συστατικὰ μέρη.

Ὁ νοῦν τὸ ὅλον νοεῖ καὶ τὰ μέρη. Ἄλλ' ἡ περὶ ἀστάσις τούτων εἶναι πολλὰκις σκοτεινὴ καὶ συγκεχυμένη, διαφωτίζεται δὲ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ πρῶτον διὰ τῆς ἀναλυτικῆς διδασκαλίας.

Οὕτω ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ. Ὁ παῖς ἔχει πληθὺν ἐποπτειῶν, ἀλλ' αὐτὰ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ μόνον ἐν μορφῇ σκοτεινῶν ὀλικῶν περὶ ἀστάσεων. Γινώσκει τὸν ἵππον, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ νὰ διακρίνη ἐν αὐτῷ κεφαλὴν καὶ κορμὸν, ὀρθοκλμούς καὶ ὄστα, ὄπλην καὶ πόδας. Ταύτην τὴν διάκρισιν παρᾶγει ἡ ἀναλυτικὴ ἐποπτικὴ διδασκαλία.

Ἐπίσης ἡ γνωστοτάτη εἰς τὸν παῖδα πατρὶς εἶναι ἀντικείμενον τῆς πραγματικῆς ἀναλύσεως, ἐν ἣ ἐξάιρονται τὰ ἐξέχοντα σημεῖα, ὄρη, ποταμοὶ καὶ τὰ τοιαῦτα κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν σχέσιν.

Τὰν ἀπκλιν δύνανται καὶ τὰ μέρη νὰ ληφθῶσιν ὡς ἀφετηρία, τὸ δὲ ὅλον ὡς ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας. Τοῦτο ἔγει εἰς τὴν πραγματικὴν σύνθεσιν.

Ἡ πέραν τοῦ ὀρίζοντος τῆς πατρίδος ἐπέκτασις τῆς γεωγραφικῆς γνώσεως εἶναι πραγματικὴ σύνθεσις, ἐν ἣ ἀπκλιεῖται ἐξ ὀχως ἡ σύμπραξις τῆς φαντασίας, ἵνα σχηματισθῇ ἐκ τῶν μερῶν τὸ ὅλον κατὰ τὴν εἰσῆγησιν τοῦ χάριτος.

Πραγματικὴ σύνθεσις εἶναι καὶ πᾶσαι αἱ ἱστορικαὶ ἀνακοινώσεις ὡς συνδέσεις γεγονότων διαδεχομένων ἀλλήλα (χρονικῶς).

Ἡ ἐκμάθησις οἷς ἀναγνώσεως καὶ ὁ ὑπολογισμὸς στηρίζονται κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολλαπλῆς συνθέσεως στοιχείων καὶ ἀριθμῶν:

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἀναγνώσεως προβαίνει συνθετικῶς ἡ σήμερον γενικῶς ἐν χρήσει στοιχειολογικὴ μέθοδος. Τὰ μέρη, δηλ. τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ σημεῖα αὐτῶν, τὰ γράμματα, παρουσιάζονται πρότερον ἢ τὸ ὅλον· ἐκ στοιχείων καὶ γραμμάτων γεννῶνται συλλαβαὶ καὶ λέξεις προφερόμεναι καὶ γραφόμεναι.

Ἄλλ' ἐκεῖναι αἱ προπερὶ ἀναλυτικὰ ἀσκήσεις, αἵτινες προηγοῦνται τῆς κυρίως διδασκαλίας τῆς ἀναγνώσεως καὶ αἵτινες ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἀνάλυσιν τῶν προφερομένων λέ-

ξων εἰς συλλαβὰς καὶ τούτων εἰς στοιχεῖα, εἶναι ἀναλυτικῆς φύσεως. Ἐνταῦθα προτιμᾶται ἡ ἀναλυτικὴ πορεία, διότι ἡ προφερομένη λέξις εὐρίσκειται ἤδη ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδὸς, διὰ τοῦτο δὲ δύναται νὰ ληφθῇ ὡς ἀφετηρία. Ἀναλυτικὴ εἶναι καὶ ἡ μέθοδος τοῦ Ἰακατοσίου ἢ ἡ μέθοδος τῶν προσύπων λέξεων, καθ' ἣν προσάγονται εἰς τὸν παῖδα αἱ (γεγραμμέται) λέξεις πρὸ τῶν γραμμάτων, δι' ἐποπτείας δὲ καὶ συγκρίσεως τῶν εἰκόνων τῶν λέξεων κατορθώνει οὗτος νὰ ἐξάξη ἐξ αὐτῶν τὰ γράμματα.

Ὡς πρὸς τὸν ὑπολογισμὸν ἐν μὲν τῇ προσθέσει καὶ τῷ πολλαπλασιασμῷ προβαίνουνσι συνθετικῶς, ἐν δὲ τῇ διαιρέσει καὶ τῇ ἀφαιρέσει ἀναλυτικῶς.

Ἐν τῇ Γεωμετρίᾳ προβαίνει τις συνθετικῶς, ὅταν (κατ' Εὐκλείδην) κατανατᾷ εἰς τὸ συμπέρασμα διαγράφων κατ' ὀλίγον τὰς τοπικὰς εἰκόνας, ἰδίᾳ δὲ ἔχων βοηθητικὰς γραμμὰς. Ἀναλυτικῶς δὲ, ὅταν ἀνχωρῇ ἀπὸ τοῦ συμπέρασματος καὶ ζητῇ ἀνδρομικῶς τοὺς ὅρους τῆς λύσεως ἢ ἀποδείξεως αὐτοῦ. Ἐν τῇ συνθετικῇ πορείᾳ προβαίνει τις ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως εἰς τὸ θεώρημα (διΰσχυρισμὸν), ἐν τῇ ἀναλυτικῇ ἀπὸ τοῦ θεωρήματος εἰς τὴν προϋπόθεσιν.

ΣΗΜ. Ἡ πραγματικὴ ἀνάλυσις καὶ ἡ πραγματικὴ σύνθεσις ἀντιτίθενται ἀλλήλαις ὡς διδασκαλία σαφηνύουσα καὶ διδασκαλία ἐπεκτείνουσα. Ὁ πρὸ τῆς διδασκαλίας κύκλος τῶν ἰδεῶν, τὸν ὁποῖον ἀπέκτησεν ὁ παῖς δι' ἐμπειρίας καὶ συναναστροφῆς καὶ τὸν ὁποῖον φέρει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν σχολὴν, εἶναι ἀδιάτακτος σωρὸς τυχαίως συνεισφερόμενων παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι συνωθῶνται ἀμοιβαίως καὶ σκοτιζονται. Παραστάσεις τινὲς ἐπικρατοῦσι προερχόμενα ἐξ ἰσχυρῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθήσεων, οὐσιώδη μέλη ἐλλείπουσιν, ἢ μόρφωσις σειρῶν περιορίζεται εἰς τὰς πρώτας ἀτελεῖς ἀρχάς. Οὗτος ὁ φυσικὸς κύκλος τῶν παραστάσεων τοῦ παιδὸς πρέπει νὰ μερισθῇ διὰ τῆς πραγματικῆς ἀναλύσεως καὶ νὰ διαρθρωθῇ ἐκ νέου, ἵνα προκύψῃ εἰς τὸ μέσον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπεξέφυγε μέχρι τοῦδε τὴν προσοχὴν τοῦ παιδὸς. ἵνα ἀποδιωχθῇ ἄλλο, τὸ ὁποῖον ἐξήρето παρὰ τὸ προσήκον, συντόμως εἰπεῖν, ἵνα λάβῃ πᾶν τὸν προσήκοντα φωτισμὸν καὶ τὴν ἀνάλογον θέσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδὸς. Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἀνάγκη νὰ διέλθῃ καὶ ἐπεξεργασθῇ ἡ διδασκαλία ἐκ νέου ἐν τῇ σχολῇ τὸν ὅλον κύκλον τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδὸς, ἵνα ὁῶτη εἰς αὐτὸν ἐκείνην τὴν διάρθρωσιν, ἣν ἀπαιτεῖ τὸ ἐν-

διαφέρων τῆς διδασκαλίας. * Οὕτω παρασκευάζεται ἡ ὁφειθερία διὰ τὴν ἐπεκτείνουσαν διδασκαλίαν. Αὕτη ζητεῖ νὰ συμπληρώσῃ καὶ ἐπεκτείνῃ τὸν κύκλον τῶν ἰδεῶν, ὁ ὁποῖος ἐμορφώθη παρὰ τῷ μαθητῇ διὰ τῆς ἐμπειρίας καὶ συναναστροφῆς πρὸ πάσης ἀγωγῆς, προσάγουσα νέα ἀντικείμενα τῆς ἐποπτείας καὶ μεταδίδουσα συνθετικῶς νέας γνώσεις.

* Ἐὰν μαθηταὶ τινες ἀνθίστανται ἐν τῇ σχολῇ εἰς τὴν διδασκαλίαν μὴ θέλοντες ἐν γένει νὰ μάθωσιν ἢ μὴ δυνάμενοι νὰ προοδεύσωσιν ἐν τισι τῶν μαθημάτων, τὸ τοιοῦτον προέρχεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἢ τῆς κακῆς διατάξεως τῆς διασαφητικῆς διδασκαλίας. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ π. γ. κατορθοῦται νὰ μετατεθῇ ὁ μαθητὴς εἰς τοὺς παρελθόντας χρόνους, ἐὰν καταστῇ προσεκτικὸς εἰς σχέσεις καὶ καταστάσεις τοῦ παρόντος γνωστὰς εἰς αὐτὸν, ὁμοίας δὲ ταῖς περιγραπτέαις, ἐὰν προσαχθῶσιν εἰς αὐτὸν λείψανα τῆς ἐποχῆς, εἰς ἣν ὀφείλει νὰ μετατεθῇ, ἢ ἀναζωπυρηθῇ ἢ ἀνάμνησις αὐτῶν ἐν τῇ συνειδήσει. Ἴνα καταστήσωμεν αὐτὸν ἱκανὸν νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῶν πράξεων ἱστορικῶν προσώπων, θὰ ὁμιλήσωμεν πρότερον περὶ πράξεων προσλθουσῶν ἐξ ὁμοίων φρονημάτων, τὰς ὁποίας ἢ αὐτὸς εἶδεν ἐκτελουμένας, ἢ ἔμαθεν ἐκ διηγήσεων. Τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ πρὸς τὰς τύχας ἐκείνων τῶν προσώπων θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐξεγείρωμεν διὰ τῆς ὑποδείξεως ὁμοίων τυχῶν ἐπελθουσῶν εἰς αὐτὸν ἢ εἰς τοὺς οἰκείους αὐτοῦ ἢ εἰς ἄλλους συζῶντας αὐτῷ. Πρὸς προπαρασκευὴν τῆς Γεωγραφίας ἐν γένει χρησιμεύει ἡ πατριδογραφία, ἥτις ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας. "Ὅ, τι βλέπει ὁ παῖς ἐν τῇ πατρίδι εἶναι τὸ μέτρον, δι' οὗ μετρεῖ τὸ ξένον. Τὸ μέγεθος τῶν πόλεων παραβάλλει πρὸς τὸ μέγεθος τῆς πατρίδος ἢ τῶν γεινναζουσῶν αὐτῇ πόλεων. Κατὰ τοὺς ποταμοὺς καὶ τὰς λίμνας τῆς πατρίδος μορφώνεται τὰς παραστάσεις ποταμῶν καὶ θαλασσῶν. Θέλει νὰ περὶ τῆς πατρίδος ὄρη καὶ λόφους κατὰ διάνοιαν τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, ἵνα σχηματίσῃ τὴν εἰκόνα τῶν ὀρέων ἀπομακρυσμένων χωρῶν. Ὁ χειμὼν δίδει εἰς αὐτὸν τὰς πρώτας γραμμὰς τῆς εἰκόνης τῶν πολικῶν χωρῶν, ἣν σχηματίζει. Ἄλλὰ καὶ ἄλλως πρέπει νὰ γείνη χρῆσις πάντων τῶν βοηθημάτων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ συντελέσωσιν ἵνα μεταθέσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν περιγραφομένην χώραν. Φυσικὰ προϊόντα προερχόμενα ἐξ ἐκείνης τῆς χώρας. Ἱστορικὰ συμβεβηκότα, τὰ ὁποῖα διεδραματίσθησαν ἐν αὐτῇ, ὁδοιπορικαὶ περιγραφαί, ἀς ἀνέγνω, γεωγραφικαὶ σχέσεις ἐν ἄλλοις συγγράμμασι γνωστοῖς τῷ μαθητῇ, ὅμοιοι χῶραι ἢ ἢ πρότερον περιγραφεῖσαι, ἀπεικονίσεις τοποθεσιῶν ἢ ἀνθρώπων, τοιαῦτα εἰσὶ τὰ ἀντικείμενα τῶν συνδιαλέξεων, τὰς ὁποίας προτάσσει ἐνταῦθα ἡ διασαφητικὴ διδασκαλία τῆς ἐπεκτείνουσης. Πρὸ τῆς ἀναγνώσεως πρέπει νὰ ληφθῇ πρόνοια ἵνα αἱ ἐν τῷ ἀναγνώσματι περιεχόμενα ἰδέαι εὐρωσι κατὰ τὸ δυνατόν πλεῖστα σημεῖα ἐπαφῆς ἐν τῷ πνεύματι τοῦ μαθητοῦ. Δυσκολλαὶ ἀπομακρύνονται ἐκ τῶν προτέρων, ἀνακαλεῖται πρότερον εἰς τὴν μνήμην πᾶν ὅ, τι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς πραγματικὴν ἢ γλωσσικὴν κατανόησιν.

Λογική ἀνάλυσις καὶ λογικὴ σύνθεσις.

Ὁ μαθητὴς δὲν δύναται νὰ γείνη κύριος τῆς ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἐπισηρευομένης ὕλης καὶ νὰ διαθέτῃ αὐτὴν ἐλευθέρως, ἐὰν δὲν ἐπενεχθῇ εἰς αὐτὴν λογικὴ τάξις.

Ἡ λογικὴ τάξις συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ ἐπὶ μέρος ὑπάγεται εἰς τὸ καθόλου (§ 12).

Τὸ ἐπὶ μέρος εἶναι ἡ ἐποπτεία, ἡ μερικὴ περίπτωσις, τὸ παράδειγμα. Τὸ καθόλου εἶναι ἡ ἔννοια, ὁ κανὼν, ὁ νόμος.

Ἐνταῦθα εἶναι πάλιν δυνατὴ διττὴ πρόοδος, δηλαδή:

1) Ἐκ τοῦ ἐπὶ μέρος εἰς τὸ καθόλου, ἐκ τοῦ παραδείγματος εἰς τὸν κανόνα, ἐκ τῆς ἐποπτείας εἰς τὴν ἔννοιαν, λοιπὸν ἀναλυτικὴ ἢ παραγωγικὴ (καὶ ὀπισθοχωρητικὴ) καὶ

2) Ἐκ τοῦ καθόλου εἰς τὸ ἐπὶ μέρος, ἐκ τοῦ κανόνος εἰς τὸ παράδειγμα, ἐκ τῆς ἔννομιας εἰς τὴν ἐποπτείαν, λοιπὸν συνθετικὴ ἢ παραγωγικὴ (καὶ προχωρητικὴ).

Διὰ τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν ἀρμόζει μόνον ἡ ἀναλυτικὴ πρόοδος, διότι ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδὸς, ἣτις πρέχει πάντοτε μόνον τὸ ἐποπτόν καὶ τὸ ἐπὶ μέρος.

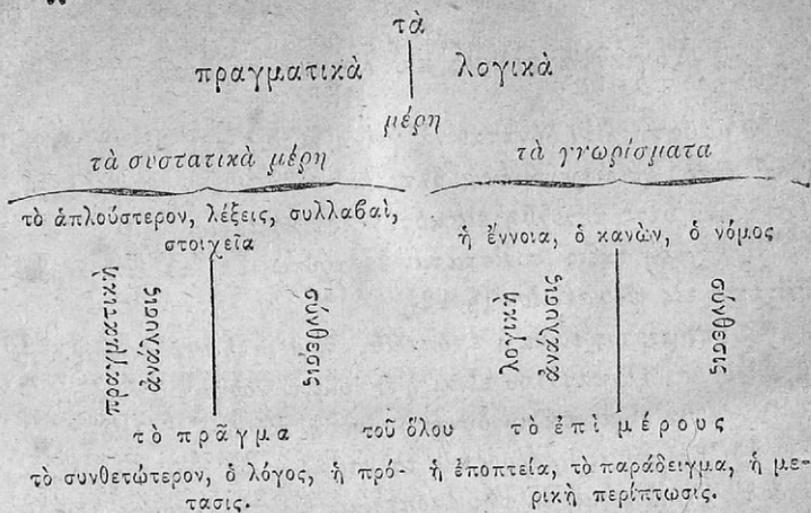
Ἡ συνθετικὴ μέθοδος τῆς διδασκαλίας δύναται νὰ ἐπέλθῃ μόνον ὅπου ὁ μαθητὴς ἔχει εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἀνάλογα κερφάλια γενικῶν ἐνοιῶν.

Τὴν ἀνλυτικὴν μέθοδον διακρίνει τὸ εὐληπτόν, τὴν συνθετικὴν ἢ συντομίαν καὶ τὸ εὐσύνοπτον.

ΣΗΜ. Πᾶσα ἔννοια εἶναι λογικὸν τι ὄλον. Τὰ τὸ βᾶθος αὐτῆς ἀποτελοῦντε γνωρίσματα εἶναι μέρη τοῦ ὄλου τούτου. Ἐὰν ἐκ τοῦ συμπλέγματος τῶν τὸ βᾶθος τῆς ἐννομίας M ἀποτελούντων γνωρισμάτων $AB\Gamma$ ἐξάρω ἐν μερικὸν γνώρισμα A ἢ AB , ἐκτελῶ ἀνάλυσιν. Διὰ τούτου ὅμως καταντῶ εἰς τὰς ἐννομίας AB καὶ A , αἵτινες εἶναι ὑπεράλληλοι τῆς ἐννομίας $AB\Gamma$.

Ἀυτὴ ἡ ἀνάλυσις εἶναι λογικὴ ἀνάλυσις, διότι τὸ ὄλον, ἐξ οὗ ὁρμᾶται τις, εἶναι ἔννοια. Διὰ τῆς λογικῆς ἀναλύσεως ἀναβαίνομεν διὰ τοῦτο εἰς ὑψηλοτέραν, ὑπεράλληλον ἔννοιαν καὶ τανάπαλιν διὰ τῆς λογικῆς σύνθεσεως καταβαίνομεν εἰς κατωτέρας ὑπαλλήλους ἐννομίας.

Σχήμα τῆς ἀναλυτικῆς καὶ συνθετικῆς μεθόδου.

§ 37.

Χρῆσις τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

Ἡ ἀναλυτικὴ διδασκαλίᾳ εἶναι ἡ μέθοδος, δι' ἧς ἐκ τῶν ἐποπτεῶν σχηματίζονται ἔννοιαι, ἐκ μερικῶν περιπτώσεων προέρχονται γενικοὶ νόμοι, ἐκ παραδειγμάτων ἀναπτύσσονται κανόνες.

Ἡ στοιχειώδης ἐποπτικὴ καὶ γλωσσικὴ διδασκαλία εἶναι ἀναλυτικὴ οὐ μόνον πραγματικῶς, ἀλλὰ καὶ λογικῶς· λογικῶς, διότι ἐν τινι τυπικῷ προδείγματι, π. γ. ἐν τινι κώνῳ, τὸν ὅποιον δεῖξει, ἐν τινι ἀπεικονισμένῳ ἢ ἐμβεβυσμένῳ ἀετῷ κτλ. ζητεῖ νὰ μεταδώσῃ τὴν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ κώνου, τοῦ ἀετοῦ κτλ.

Ἡ Γραμματικὴ διδασκαλία εἶναι ἀναλυτικὴ, ἐὰν ἀναπτύσῃ τὰς ἐννοίας τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ λόγου καὶ τοὺς κανόνες τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς κλίσεως αὐτῶν ἐν παραδείγμασι, τὰ ὅποια ἄριστα προσέχονται τῷ μαθητῇ ἐν τινι συνεχεῖ ἀναγνώσματι.* Τοιαύτη διδασκαλία εἶναι προτιμητέα ἀντιπρόθεως ἐν τῇ γλωσσικῇ διδασκαλίᾳ τῆς συνθετικῆς μεθόδου, ἥτις ἄρχεται ἀπὸ τῶν ὁρισμῶν τῶν μερῶν τοῦ λόγου καὶ τῆς

μεταδόσεως κανόνων ἐξηγουμένων κατόπιν διὰ παραδείγματων:

Ἡ διδασκαλία τῆς Ἀριθμητικῆς εἶναι ἀναλυτικὴ, ἐὰν δὲν σχηματίζῃ ἀριθμητικὸν κανόνα πρότερον, πρὶν ἢ καταστήσῃ αὐτὸν ἐποπτὸν ἐν πολλοῖς παραδείγμασιν.

Ἡ Γεωμετρία διδάζεται ἀναλυτικῶς, ἐὰν τις ἀναζητῇ τὰ διάφορα τοπικὰ σχήματα, ὅσον τρίγωνα, τετράγωνα, πρίσματα κτλ. ἐν τοῖς ἐπίπλοις τοῦ σχολείου, ἐν λίθοις, ἐν γένεσι ἐν ἐποπτοῖς σώμασι καὶ πραγματεύεται αὐτὰ οὕτως, ὅπως πρῶττει τοῦτο ἢ ἐποπτικὴ διδασκαλία τῆς Γεωμετρίας.

Ἡ διδασκαλία τῆς Φυσικῆς εἶναι ἀναλυτικὴ, ἐὰν προστάσῃ τὸ πείραμα καὶ τὴν παρατήρησιν, ἵνα παραγάγῃ ἐξ αὐτῶν τὸν φυσικὸν νόμον. Ἡ βοτανικὴ διδασκαλία θὰ ᾔνοι λογικῶς ἀναλυτικὴ, ἐὰν ἐξίρῃ πρῶτον διὰ τῆς παρατηρήσεως πραγματικῶν φυτῶν τὰ εἰς ἄκρον τὰ φυτὰ κοινὰ συστατικὰ τῆς μορφῆς μέρη, ρίζαν, κυλὸν, κέλυκα, φύλλα, ἄνθος, καρπὸν, ἔπειτα δὲ, ἀφοῦ ὀρίσῃ τοὺς ὄρους, ἀναβρίνη ἀπὸ τῶν ἀτόμων εἰς τὰ εἶδη καὶ γένη· ἢ αὐτὴ διδασκαλία εἶναι καὶ πραγματικῶς ἀναλυτικὴ, διότι ἐν αὐτῇ μερίζεται πραγματικὸν ἐποπτὸν ὅλον, δηλ. ἀτομικὸν φυτὸν, εἰς τὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη, ἐνῶ ἢ συνθετικὴ διδασκαλία ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ φυτοῦ καὶ τῆς διαίρεσός καὶ τμηματοποιήσεως αὐτῆς.

Πῶς δύναται τις νὰ πραγματευθῇ τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν τῆς Λογικῆς ἀναλυτικῶς, ἐδείχθη πρακτικῶς ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τούτου τοῦ ἐγχειριδίου.

ΣΗΜ. 4. Ἡ ἱστορία ὡς ἀναγραφὴ μερικῶν γεγονότων φαίνεται ἀνεπίδεκτος ἀναλυτικῆς μεταχειρίσεως. Καὶ ὅμως καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἀνοικτὴ ἡ ὁδὸς πρὸς καθολικεύσιν· διότι ὑπεράνω τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἴστανται γενικοὶ τινες νόμοι, ὅτινες μεταβάλλουσι τὴν ἀπλὴν ἀλληλοδιαδοχὴν αὐτῶν εἰς αἰτιώδη συνάφειαν. Ἄλλ' ὁ λεγόμενος πραγματι-

* Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται βεβαίως ἀναγνωσμάτα ἑνὸς ὁποῦοῦ τὰ ἀναγνώσματα παρέχοντα καθ' ἑαυτὰ πραγματικὸν ἐνδιαφέρον εἶναι ὅμως ὡικονομημένα καὶ διατεταγμένα κατὰ γλωσσικοὺς σκοποὺς οὕτως, ὥστε νὰ δύνηται τις νὰ σχηματίζῃ ἐξ αὐτῶν δι' ἀφαιρέσεως τὴν ὅλην γραμματικὴν. Ἡ janua linguarum τοῦ Κομενίου προσήγγισε πολὺ εἰς τὴν ἰδέαν τοιοῦτου γλωσσικοῦ βιβλίου, καίπερ ἀποβλέπουσα μᾶλλον εἰς τὸ λεξιλογικὸν ἢ εἰς τὸ γραμματικὸν μέρος τῆς γλώσσης.

σ μ ὸ ς ἐν τῇ ἱστορίᾳ προϋποθέτει πλουσιωτέραν ἐμπειρίαν καὶ ὤριμωτέραν κρίσιν ἢ ὡστε νὰ δυνηθῇ τις νὰ ἐπιτύχῃ τὴν κατανόησιν αὐτοῦ ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ.

ΣΗΜ. 2. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δὲν ἀπαντᾷ πράγματι καθαρὰ ἀναλυτικὴ μέθοδος. Δηλ. ἡ πραγματικὴ μέθοδος τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ σχολῇ παρουσιάζει τὸν ἀντίον διηλεκτῆ ἐναλλαγὴν ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως. Τοῦτο δὲ ἤδη πραγματικῶς διότι τὰ μέρη τοῦ μερισθέντος ὅλου πρέπει πάλιν νὰ συλληφθῶσιν, ἐν ὅλῳ, τὸ ὅποιον ἀπέκτησέ τις, πρέπει νὰ συνδέσῃ μετ' ἄλλου τοπικῶς καὶ χρονικῶς. Πάντα τὰ αἰσθητὰ πράγματα, ὅταν ἡρεμῶσιν, ἔχουσιν ὠρισμένην θέσιν ἐν χώρῳ, αἱ μεταβολαὶ αὐτῶν ἔχουσιν ὠρισμένην θέσιν ἐν τῇ ῥοῇ τῶν συμβεβηκότων, ἡ δὲ πραγματικὴ ἀνάλυσις ὀφείλει νὰ ὑποχωρῇ διηλεκτῶς εἰς τὴν σύνθεσιν, ἥτις φέρει εἰς τὴν ὀρθὴν αὐτῶν σχέσιν τὰ γνωσθέντα πράγματα καὶ τὰς μεταβολάς. Ἐπι μᾶλλον ἰσχύει τοῦτο λογικῶς. Ἄμα εὐρεθεῖσα διὰ τῆς ἐπακτικῆς ἀναλύσεως γενικὴ τις ἔννοια, γενικὸς κανὼν, ἀμέσως ἐφαρμόζεται ἤδη συνθετικῶς καὶ παραγωγικῶς, καὶ δὴ οὐ μόνον εἰς τὰς περιπτώσεις, ἐξ ὧν εὐρέθη δι' ἀφαιρέσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς περιπτώσεις, ἐν αἷς δὲν συνέβη τοῦτο, ἐκ τούτου δὲ προέρχεται πᾶσα ἡ ἐπέκτασις, πᾶσα ἡ πρόοδος, πᾶσα ἡ αὐτοτελὴς δύναμις, πᾶσα ἡ χαρὰ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Μόλις ἔμαθεν ὁ μαθητὴς ἐν δυσὶν ἢ τρισὶ παραδείγμασι νέον τρόπον τοῦ ὑπολογίζειν καὶ ἀμέσως λαμβάνει συνείδησιν ὅτι δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτὴν εἰς τὴν αὐτοτελῆ λύσιν χιλιάδων προβλημάτων. Ὁ παῖς ὁ μαθὼν ν' ἀναγινώσκῃ ἐν τῷ ἀλφαριθμητικῷ μετὰ χαρᾶς παρατηρεῖ ὅτι ἠνεψύχθη εἰς αὐτὸν πρὸς βλῆ φιλολογία τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης. Ἀφοῦ ὁ Νεύτων εὗρεν ἐπακτικῶς τὸν νόμον τῆς βαρύτητος, ἤτο δυνατόν εἰς τὸν Leverrier ν' ἀνακαλύψῃ τὸν Ποσειδῶνα παραγωγικῶς εἰσενεῖ ἐπὶ τοῦ γραφείου αὐτοῦ.

§ 38.

Δογματικὴ καὶ γενετικὴ (ἀναπτύσσουσα) μέθοδος.

Ἐν τῇ μεταδόσει τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας σημαίνει πολὺ ἂν ὁ διδάσκαλος θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἤδη ἐτοίμην καὶ σταθερῶς ὠρισμένην, ἢ μεταχειρίζεται αὐτὴν ὡς νῦν πρῶτον παρασκευαστέαν καὶ ὀριστεάν. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἀπλῶς μεταδίδει εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας ἵνα γίνωσι κύριοι αὐτῆς, ἐφ' ὅσον δύνανται. Οἱ μαθηταὶ μαρθάρουσι ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως δεκτικῶς μόνον διακείμενοι καὶ παρκαλουθοῦντες τὴν πορείαν τῶν σκέψεων τοῦ διδασκάλου. Αὕτη εἶναι ἡ δογματικὴ μέθοδος.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει προβάλλονται ἐν πρώτοις τὰ προβλήματα καὶ τίθενται τὰ ἑτηήματα. Μετὰ ταῦτα ἀναζητοῦνται σημεῖα ἐπαφῆς ἐν ἐκείνῳ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἤδη γνωστὸν τῷ μαθητῇ περὶ τοῦ πράγματος, οὗτος δὲ καθοδηγεῖται εἰς τὸ νὰ λύσῃ αὐτεργῶν τὸ πρόβλημα ἢ νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὸς τὴν ἐπέκτασιν τῆς γνώσεως αὐτοῦ τῇ βοήθειᾳ τοῦ διδασκάλου. Αὕτη εἶναι ἡ γενετικὴ μέθοδος.

Ἐν τῇ δογματικῇ μεθόδῳ ἵσταται ἐν τῷ κέντρῳ τῆς διδασκαλίας ὁ διδάσκαλος, ἐν τῇ γενετικῇ ὁ μαθητής. Ἐκεῖ ἐπικρατεῖ ἡ συστηματικὴ πλευρά. Ἐνταῦθα ἡ ψυχολογικὴ (§ 32).

Ἡ δογματικὴ μέθοδος εἶναι κυρίως συνθετικὴ, καὶ δὴ ἐκτελεῖ τὴν σύνθεσιν ὁ διδάσκαλος, ὡς ἐν ἱστορικαῖς ἀνακοινώσεσιν, ἐν τῇ ὀρθοσκευτικῇ διδασκαλίᾳ ἢ ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ.

Ἡ γενετικὴ μέθοδος εἶναι πραγματικὴ σύνθεσις καὶ λογικὴ ἀνάλυσις· τὸ πρῶτον, διότι ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν τοῦ ἀντικειμένου ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, τὸ δεύτερον, διότι ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς προκύπτει τὸ γενικὸν ἐκ τοῦ μερικοῦ καὶ ἀτομικοῦ. Ἐνταῦθα ὁ μαθητής αὐτὸς ἐκτελεῖ τὴν σύνθεσιν. Εὐκόλως δὲ κατανοεῖται ὅτι αὕτη ἡ πορεία κατάλληλος καὶ ἐν πάσῃ βελτιοῦται τῆς διδασκαλίας, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ὑψίστῃ, διὰ τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν εἶναι ἡ καταλληλοτάτη μέθοδος, ἀπαιτεῖ ὅμως διὰ τοῦτο καὶ πλεῖστα παρὰ τῆς διδασκαλικῆς δεξιότητος τοῦ διδασκάλου, διὰ τοῦτο δὲ μένει τι ἰδεῶδες, εἰς ὃ ὀφείλει νὰ προσεγγίξῃ κατὰ τὸ δυνατόν ἡ διδασκαλικὴ ἐγέργεια τοῦ πεπαιδευμένου καὶ εὐσυνειδήτου διδασκάλου.

ΣΗΜ. 4. Ὁ Δεισιτεβέριος περιγράφει λίαν ἐπιτυχῶς τὴν γενετικὴν μέθοδον, ἣν ὀνομάζει στοιχειώδη, ὡς ἑξῆς.

Ἄ ὁ διδάσκαλος τῆς στοιχειώδους παιδείσεως ἀνευρίσκει τὸν μαθητὴν ἐν τῷ σημείῳ, ἐν ᾧ οὗτος ἵσταται, θέτει αὐτὸν εἰς κίνησιν δι' ἐρωτήσεων, αἵτινες προσαρμύζονται εἰς τὴν γνωστικὴν αὐτοῦ δύναμιν, διεγείρει οὕτω τὴν αὐτενέργειαν αὐτοῦ καὶ καθοδηγεῖ αὐτὸν διὰ διηγετικῶς διεγέρσεως πρὸς ἀνεύρεσιν καὶ γένεσιν νέων γνώσεων καὶ ἰδεῶν. Λοιπὸν ἡ στοιχειώδης μέθοδος ποιεῖ τὸν μαθητὴν, καὶ ἐν σχολαίοις τὴν ὅλην τάξιν, κέντρον τῆς κινήσεως. Ὁ διδάσκαλος αὐτὸς θεωρεῖ ἑαυτὸν ὡς μέσον, δι' οὗ ὀφείλει νὰ γείνη ἡ διέγερσις καὶ ἡ ὁδήγησις· ποιεῖ ἑαυτὸν ὄργανον ὑπηρετικὸν τῆς ἐνεργείας, ἀκολουθῶν τὰς ἤδη μνημονευθείσας διδασκαλικὰς ἀρχάς. Ὁ οὕτω διδάσκων διδάσκει στοιχειώδως.»

«Διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ ἀναβαίνει τις, ὡς εἰκός, ἐπὶ τέλους εἰς γενικὰς προτάσεις, ἀξιώματα καὶ ἀρχὰς ὡς εἰς τελευτάτα ἐξαγόμενα».

«Αὕτη ἡ πορεία εἶναι ἡ στοιχειώδης, ἡ φυσικὴ, ἡ μορφοποιή. Ταύτην ὄφειλον ν' ἀκολουθῶσιν οὐ μόνον ἐν ταῖς στοιχειώδεσι σχολαῖς ἀλλὰ καὶ ἐν πάσαις, καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς πραγματικαῖς σχολαῖς καὶ ταῖς γυμνασῖαι. Δὲν πρέπει νὰ μεταδίδωνται εἰς τὸν μαθητὴν αἱ γνώσεις καὶ ἐπισημῆαι, ἀλλὰ πρέπει νὰ δίδηται εἰς αὐτὸν ἀφορμὴ ἵνα αὐτὸς εὕρησκῃ αὐτὰς καὶ γίνηται δι' αὐτενεργείας κύριος αὐτῶν. Αὕτη ἡ διδακτικὴ μέθοδος εἶναι ἡ ἀρίστη, ἀλλὰ καὶ ἡ δυσκολωτάτη, ἡ σπανιωτάτη. Ἡ δυσκολία ἐξηγεῖ τὸ σπάνιον αὐτῆς. Τοῦναντίον τὸ διδάσκειν, ἀναγινώσκειν καὶ ὑπαγορεύειν εἶναι παιδιὰ· ἀλλ' εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ καὶ εἶναι αἴσχος ὅτι ἐπικρατεῖ ἀκόμη σήμερον. Καὶ παρὰ τοῦ διδασκάλου τῶν ἀνωτέρων καὶ ὑψίστων σχολῶν ὄφειλον ν' ἀπαιτῶσιν ἀπαραιτήτως, ὅπως παρὰ τοῦ τῶν στοιχειωδῶν σχολείων, τὴν χρῆσιν τῆς στοιχειώδους μεθόδου».

ΣΗΜ. 2. Τῆς δογματικῆς μεθόδου χρῆσις γίνεται ἐξαιρέτως ἐν ἱστορικαῖς, ἐμπειρικαῖς, θετικαῖς γνώσεσι. Ταύτας πρέπει νὰ μάθῃ ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ ὁ μαθητὴς καὶ νὰ διατηρῇ διὰ τῆς μνήμης. Ἡ δὲ γενετικὴ μέθοδος ἀρμύζει εἰς τὰς λεγομένας νοθεωρήτους γνώσεις, ὡς εἰς τὴν μαθηματικὴν, τὴν γενικὴν γραμματικὴν, τὴν φιλοσοφίαν. Ἐνταῦθα ἡ διδασκαλία εἶναι μᾶλλον ἐξέγερσις, διέγερσις, ἀνάπτυξις.

§ 39.

Χρῆσις τῆς γενετικῆς μεθόδου ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ.

Ἡ διδασκαλία ὄφειλε ἐν πάσῃ περιστάσει νὰ ὀρμᾷται ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν παραστάσεων, τὸν ὅποιον φέρει μεθ' ἐκτουτοῦ ὁ μαθητὴς. Τοῦτο συμβαίνει μάλιστα ἐν τῇ γενετικῇ μεθόδῳ. Λοιπὸν αὕτη ὀρμᾷται ἐκ τοῦ σημείου, ἐν ᾧ ἴσταται ὁ μαθητὴς, ἐκ τῆς πατρίδος, τῆς μητρικῆς γλώσσης, τοῦ κύκλου τῶν ἐποπειῶν, τῶν κλίσεων καὶ συμφερόντων αὐτοῦ. Ἐκ ταύτης τῆς ἀφετηρίας προβαίνει ἡ διδασκαλία κατ' ὀλίγον περαιτέρω διατάσσουσα τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίης οὕτως, ὥστε ἡ μετάβασις νὰ γίνηται ἀπὸ τοῦ ἐγγυὲς εἰς τὸ μακρὸν, ἀπὸ τοῦ προτέρου εἰς τὸ ὕστερον, ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἀγνωστον.

Λοιπὸν ἐν τῇ γεωγραφίᾳ ἡ γενετικὴ μέθοδος θὰ μεταβῇ ἐκ τοῦ τόπου τῆς σχολῆς εἰς τὰ περίχωρα αὐτοῦ, ἔπειτα εἰς τὴν ἐπάρχειν, τὸν νομὸν, τὴν ἐπικράτειαν, θὰ προοδοποιήσῃ δὲ ἐπ-

ωφελῶς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ γεωγραφικοῦ ὀρίζοντος παρεκπευ-
 ζουσα ἐκδρομᾶς διὰ τῆς φαντασίας ἀπὸ τῆς πατρίδος εἰς με-
 γαλειτέρας πάντοτε ἀποστάσεις καὶ ἄγουσα οὕτω τὸν μαθητὴν
 κατ' ὀλίγον εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ χάρτου*. Κατ' ἀντίθεσιν
 πρὸς τοῦτο ἡ δογματικὴ μέθοδος θὰ ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ σύμπαντος,
 τῆς σφαίρας τῆς γῆς, τῶν ἡπείρων κτλ. χωρὶς νὰ προσέξῃ εἰς
 τὴν πατρίδα τοῦ μαθητοῦ.

Ἐν τῇ γλωσσικῇ διδασκαλίᾳ ἡ γενετικὴ διδασκαλία ζητεῖ
 ἓνα ἐμμενῆ ἐν τῇ ὁδῷ, ἣν ἀκολουθοῦμεν μνηθάνοντες τὴν μη-
 τρικὴν γλῶσσαν ἢ πρακτικῶς γινόμενοι κάτοχοι ξένης γλώσ-
 σης ἐκτὸς τῆς ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίας, λοιπὸν ἄνευ γραμμα-
 τικῆς καὶ λεξικοῦ.

Αἱ πρὸς ἐκμάθησιν ξένων γλώσσων ἐπινοηθεῖσαι μέθοδοι
 τοῦ Ahn, τοῦ Ollendorf, τῶν Toussaint Langenscheidt ζητοῦσι
 νὰ ἀκολουθήσωσι ταύτην τὴν γενετικὴν μέθοδον.

Ἡ γενετικὴ μέθοδος προσέχει περαιτέρω εἰς τὸ ἐνδιαφέρον,
 τὸ ὅποτον ἔχει ὁ μαθητὴς διὰ τινὰ ἀντικείμενα ἕνεκα τῆς ἀτο-
 μικῆς πορείας τῆς μορφώσεως αὐτοῦ. Οὕτω, ἀντὶ τοῦ ν' ἀκολουθῆ
 ἡ φυσιογνωσίαι τὴν συστηματικὴν τάξιν τῶν ζώων καὶ φυτῶν,
 ὅθ' ἐξάρη μᾶλλον ἐκεῖνα, τὰ ὅποια καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐν σχέσει
 πρὸς τὸν μαθητὴν δύνανται νὰ ἔχωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸ ἐνδι-
 φέρον αὐτοῦ.

Ἡ γενετικὴ μέθοδος συνδεομένη μετὰ τῆς διχλογικῆς μορ-
 φῆς τῆς διδασκαλίας φέρει τὸ ὄνομα τῆς σωκρατικῆς μεθόδου.

ΣΗΜ. 1. Ἡ σωκρατικὴ μέθοδος εἶναι ἡ τέχνη τοῦ καθοδη-
 γεῖν τὸν μαθητὴν ἐν μορφῇ διαλόγου διὰ σκοπίμων ἐρωτήσεων οὕτως, ὥστε
 αὐτὸς νὰ εὐρίσκη ὅ, τι θέλει τις νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτόν. Ἡ ἀναλυτικὴ δι-
 δασκαλία παρουσιάζει εἰς τὸν μαθητὴν τὴν συντελεσμένην οἰ-
 κίαν, δεικνύει εἰς αὐτὸν τὸν προορισμὸν τοῦ ὅλου καὶ καθιστᾷ αὐτὸν προσ-
 εκτικόν εἰς τὰ μέρη: καθιστᾷ εἰς αὐτόν γνωστὴν τὴν οἰκίαν
 τὴν ὅποιαν ἄλλοι φκοδόμησαν. Ὁ σωκρατικὸς ὁδηγεῖ τὸν μαθητὴν
 εἰς τὸ κενὸν οἰκόπεδον, σκέπτεται μετ' αὐτοῦ πῶς πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἓνα

* Δαιτὸν θὰ ζητήσῃ νὰ παραγάγῃ τὴν γεωγραφικὴν γνῶσιν οὕτω,
 ὥπως γεντᾶται αὕτη ἐκτὸς τῆς σχολῆς διὰ πραγματικῶν περιηγήσεων εἰς
 πόλεις καὶ χώρας.

ἀνεγείρη ἐνταῦθα οἰκίαν, παρασκευάζει κατὰ διάνοιαν τὸ ὕλικόν καὶ συναρμολογεῖ τοὺς λίθους· ὁ μαθητὴς μανθάνει ἐνταῦθα αὐτὸς νὰ οἰκοδομῇ οἰκίαν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ γενετική μέθοδος προσεγγίζει τὰ μάλιστα εἰς τὴν φυσικὴν μέθοδον καὶ ἀφίσταται τὰ μάλιστα τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ συστηματικῆς. Ἐνίοτε ἀκολουθεῖ ἐπιφυλακῶς τὴν ὁδόν, ἣν ἠκολούθησεν ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως ἐν μεγάλῳ· παρακολουθεῖ δὲ κατὰ προτίμησιν καὶ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἀντικειμένων τῆς γνώσεως ἡμῶν. Οὕτω ἀναπτύσσει τὰ διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα διὰ κινήσεως σημείων, (κύκλος, ἔλλειψις), γραμμῶν (παράλληλόγραμμον) καὶ ἐπιφανείων (πίστις). Ἐν τῇ φυσικῇ ιστορίᾳ δὲν περιγράφει τὸ ἀνεπτυγμένον ζῷον, τὸ τέλειον φυτὸν, ἀλλὰ παρουσιάζει εἰς τὸν μαθητὴν τὰ μερικὰ στάδια τῆς πορείας τοῦ βίου αὐτῶν καὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν. (Βίος τῶν ζῴων ὑπὸ Herhnl).

ΤΜΗΜΑ II.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

§ 40.

Σύνοψις τῶν μορφῶν τῆς διδασκαλίας.

Ὁ τρόπος τῆς ὁμιλίας τοῦ διδασκάλου καὶ μαθητοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἶναι ἡ μορφή τῆς διδασκαλίας.

Ἐπειδὴ αὕτη ἡ ὁμιλία ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς γλώσσης, διὰ τοῦτο κυρίως μόνον τρεῖς μορφαὶ τῆς διδασκαλίας ὑπάρχουσιν.

1) Ἡ *μονολογικὴ* ἢ *ἀκροαματικὴ* μορφή, ἐν ἣ ὁ διδάσκαλος ὁμιλεῖ ἐν συνεχείᾳ λόγῳ, ὁ δὲ μαθητὴς ἀκροᾶται.

2) Ἡ *κατηχητικὴ* ἢ *ἐρωτηματικὴ* μορφή, ἐν ἣ ὁ διδάσκαλος ἀπευθύνει ἐρωτήσεις, ὁ δὲ μαθητὴς ἀποκρίνεται.

3) Ἡ *διαλογικὴ* μορφή, ἐν ἣ διδάσκαλος καὶ μαθητὴς διαλέγονται ἐλευθέρως, ὥστε ἐπιτρέπεται καὶ εἰς τὸν μαθητὴν ἵνα ἀπευθύνῃ ἐρωτήσεις πρὸς τὸν διδάσκαλον.

Ἐν τῇ μονολογικῇ μορφῇ διακρίνονται τὰ ἑξῆς εἶδη.

1) Ἡ κυρίως ἀκροαματικὴ μορφή. Ἐλευθέρα ὁμιλία τοῦ διδασκάλου, ἐλευθέρα ἀντίληψις τοῦ μαθητοῦ.

2) Ἡ μηχανικὴ μορφή. Ὅμιλεῖ ὁ διδάσκαλος, ἐπαναλαμβάνει ὁ μαθητής.

3) Ἡ ὑπαγορευτικὴ μορφή. Ὁ διδάσκαλος ὑπαγορεύει, ὁ δὲ μαθητὴς γράφει.

4) Ἡ δεικτικὴ μορφή. Ὁ διδάσκαλος δεικνύει καὶ ποιεῖ τι ὑποδειγματικῶς, ὁ δὲ μαθητὴς παρατηρεῖ καὶ μιμεῖται.

5) Ἡ κτταχρηστικῶς εὐρετικὴ λεγομένη μορφή. Ὁ διδάσκαλος δίδει τὸ πρόβλημα (θέμα), ὁ δὲ μαθητὴς λύει αὐτό.

Τὰ εἶδη τῆς ἐρωτηματικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας εἶναι τὰ ἐξῆς.

1) Ἡ ἐπαναληπτικὴ μορφή ὡς ἡ ἐρώτησις τῆς διδαχθείσης ὕλης.

2) Ἡ ἐξεταστικὴ μορφή ὡς ἡ ἐξέτασις τοῦ μαθητοῦ ἵνα ἐκθέσῃ τὰς γνώσεις αὐτοῦ.

3) Ἡ κυρίως κατηχητικὴ (εὐρετικὴ) μορφή ὡς ἡ ἐρώτησις ἐκείνου, τὸ ὅποσον θέλει ὁ διδάσκαλος νὰ ἀποσπᾷ ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ μαθητοῦ.

Τὰ σπουδαιότερα εἶδη τῆς διαλογικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας εἶναι:

1) Ὁ σωκρατικὸς διάλογος.

2) Ἡ κοινοβουλευτικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας*

Ἐξετάζοντες τὰς μορφὰς ταύτας τῆς διδασκαλίας εὐκόλως κτανοῦμεν ὅτι

1) Ἐχουσι ἀνίσον ἀξίαν, κηθότον π. χ. ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ ὑπαγορευτικὴ μορφή λίαν περιωρισμένην ἔχουσι χρῆσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

2) Ἡ ἐκλογὴ αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας καὶ ἐκ τῆς μεθόδου αὐτῆς.

3) Ἀποκλειστικὴ χρῆσις μιᾶς μόνης μορφῆς ἐν τῇ διδα-

* Διὰ πολλὰ διδακτικὰ συνεδριάσεις, αἵ τινες κατὰ τὸν ὀργανισμόν τῶν Διδασκαλείων συγκροτοῦνται ἐκ τῶν διδασκαλιστῶν, ἀναδεικνύονται ὡς λίαν ἐνεργὸν εἶδος τῆς κοινοβουλευτικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας καὶ δὲν βλάπτει νὰ περιβᾷ αὐτὰς κοινοβουλευτικὰς μορφὰς.

σκαλίξ δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ ὅτι αὐταὶ αἱ μορφαὶ ὑποστηρίζου-
σιν ἀλλήλας, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ συναλλάσσωνται ἐν τῇ
διδασκαλίᾳ.

ΣΗΜ. 1. Ὡς περαιτέρω μορφᾶς τῆς διδασκαλίας ἀναφέρομεν τὴν μ ν η
μο ν ι κ ἢ ν μορφήν συνισταμένην ἐν τῇ ἀπομνημονεύσει ὕλης τινός. Ἐπειτα
τὴν μορφήν τῶν π ι ν ἄ κ ω ν (Σχμανικὴ μορφή), ἣτις προσάγει συνοπτικῶς
τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας ἐν πίναξί, διὰ τοῦτο δὲ εἶναι εἶδος τῆς δεικτικῆς.
Τέλος ἀναφέρομεν τὴν ἄ λ λ η λ ο δ ι δ α κ τ ι κ ἢ ν τῶν Bell καὶ Langaster,
ἣτις εἶναι μόνον ἐπικούρημα τῆς ἀνάγκης, καίτοι φαίνεται ὅτι δύναται νὰ
ἐπιτραπῇ περισκεμμένη τις χρῆσις πρεσβυτέρων μαθητῶν πρὸς τήρησιν
τῆς τάξεως καὶ πρὸς βοήθειαν ἐν ταῖς ἀσκήσεσι τῶν δεξιότητων ἐν ὑπερ-
πληθέσιν ἡνωμέναις σχολαῖς τὴν κ α τ ἄ τ μ ἦ μ α τ α δι δ α σ κ α λ ῖ α ν,
ἔνθα ἡ σχολὴ διαιρεῖται εἰς τμήματα, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀσχολεῖται ἄλλως.
π. χ. τὸ τμήμα Α ἀπασχολεῖται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, τὸ Β ἐμμέ-
σως δι' ἐπιβληθεισῶν ἐργασιῶν, καὶ τέλος τὴν α ὕ τ ο δ ι δ α σ κ α λ ῖ α ν
(αὐτοδιδασκικὴ μορφή). Περὶ τῆς ποικιλίας τῶν μεθόδων ἴδε τὸν ἐν τέλει
τοῦ βιβλίου πίνακα.

ΣΗΜ. 2. Ἐνίοτε ὀμιλοῦσι καὶ περὶ ἐσωτερικῆς μορφῆς τῆς
διδασκαλίας ὡς τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ μαθητὴς γίνεται κύριος τῆς
ὕλης τῆς διδασκαλίας ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῆς διδασκαλίας. Τοιαύτας
ἐσωτερικὰς μορφὰς τῆς διδασκαλίας διακρίνουσι τρεῖς· ἐ π ο π τ ε ῖ α ν, π α-
ρ ἄ σ τ α σ ι ν, ἔ ν ν ο ι α ν.

§ 41.

Σπουδαιότης τῆς ἐρωτηματικῆς διδασκαλίας.

Ἡ συνεχὴς ὀμιλία εἶναι ἡ μορφή τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδα-
σκαλίας. Ἐὰν αὕτη διρκέση μακρότερον, καταπονεῖ ὡς συνι-
σταμένη ἐν ἀπλῇ εἰσδοχῇ ξένων ἰδεῶν. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ οἱ
φιλόσοφοι ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ἀπηξίωσαν νὰ μεταδίδωσι τὰς
δόξας αὐτῶν δικλογικῶς. Διὰ τὴν σχολὴν ἐν γένει καὶ διὰ τὴν
δημοτικὴν ἰδίᾳ θὰ μείνη ἡ ἐρωτηματικὴ διδασκαλία ἡ ἐπικρα-
τοῦσα μορφή, καίτοι, ὡς ἐννοεῖται οἴκοθεν, δὲν ἀποκλείεται
ὅλως καὶ ἡ ὀμιλία, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην ἐπικρατεῖ αὕτη ἐκεῖ,
ἔνθα πρόκειται περὶ μεταδόσεως νέων θετικῶν γνώσεων.

Τὰ πλεονεκτήματα τῆς κατηχητικῆς μορφῆς εἶναι:

1) Ὁ διδάσκαλος μένει ἐν διηνεκεῖ πνευματικῇ ἐπικρῆ
πρὸς τὸν μαθητὴν· γινώσκει αὐτὸν ἀκριβέστερον καὶ δύναται

ἐν ἐκάστη στιγμῇ τοῦ χρόνου νὰ πεισθῇ, ἂν παρακολουθεῖ οὕτως καὶ κατὰ πόσον παρακολουθεῖ τὴν διδασκαλίαν.

2) Ἡ ἐρωτηματικὴ διδασκαλία δύναται νὰ προσέχη διηνεκῶς εἰς τὰς ἀτομικὰς ἀνάγκας τοῦ μαθητοῦ· δύναται νὰ διορθώσῃ τὰ σφάλματα αὐτοῦ ἀμέσως καὶ νὰ προσκρυσθῇ εἰς τὴν πορείαν τῶν ιδεῶν αὐτοῦ.

3) Ὁ μαθητὴς ἔλκεται εἰς πλήρη καὶ διηνεκὴ σύμπραξιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ· ἡ προσοχὴ αὐτοῦ διεγείρεται διὰ τῆς ἐρωτήσεως καὶ διατηρεῖται ἀγρυπνος.

4) Ὁ μαθητὴς προτρέπεται καὶ καθοδηγεῖται ἵνα τακτοποιῇ τὰς ιδέας αὐτοῦ καὶ ἐκφράξῃ αὐτὰς ὀρθῶς.

5) Ἡ κατηχητικὴ μορφή εἶναι ἰδίως κατάλληλος διὰ τὴν γενετικὴν μέθοδον (§ 39), διότι ἐνταῦθα πρέπει ν' ἀναπτυχθῶσι τὰ ἐξαγόμενα τῆς διδασκαλίας ἐκ τοῦ ἤδη γνωστοῦ.

Ἡ δὲ ἐρωτήσεων ἀναπτύσσουσα μορφή τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ τελειότητι αὐτῆς εἶναι ἡ σωκρατικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας. Εἶναι δὲ ἐπίσης δύσκολος διὰ τὸν διδάσκαλον, ὡς καὶ γόνιμος διὰ τὸν πρὸς αὐτὴν κεκλημένον μαθητήν. Ὁ Δεισδαρβέγιος καλεῖ αὐτὴν ἀστέφανον τῆς διδακτικῆς δεξιότητος, κολοφῶνα τοῦ διδασκαλικοῦ βίου. Ἐπειδὴ ὅσα προϋποθέτει σπανίως εὐρίσκονται καὶ πρὸς τῷ διδασκάλῳ καὶ πρὸς τῷ μαθητῇ, δὲν δύναται τις νὰ προσδοκᾷ αὐτὴ νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῆς γενικῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς εἰς τὴν δημοτικὴν σχολὴν.

ΣΗΜ. 4. Πᾶσα ἐρωτηματικὴ διδασκαλία δὲν εἶναι ἤδη γενετικὴ ἢ καὶ σωκρατικὴ· τοῦναντίον δύναται νὰ ᾖ κατ' οὐσίαν δογματικὴ (μεταδοτικὴ), ἐὰν αἱ ἐρωτήσεις ᾖναι ἀπλᾶ ἐπαναληπτικαὶ ἐρωτήσεις, ἐν αἷς αἱ ἀποκρίσεις δίδονται πρὶν ἢ τεθῇ ἡ ἐρώτησις. Διὰ τὸ μολογῶν διδάσκαλος διακόπτεται ἵνα ἐρωτήσῃ ὅτι εἶπεν. Ἐὰν τοῦτο γένηται σκοπίμως, δηλ. μετὰ μακρὰ τμήματα καὶ οὐχὶ διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων, οὐδὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ κατὰ τῆς τοιαύτης ἐπαναληπτικῆς διδασκαλίας. Ἄλλως ὑποβιβάζεται ἡ ἐρώτησις εἰς ἀνόητον ψευδοδιόλογον.*

* Παράδειγμα. Διδ. Ὁ Δούναβις εἶναι ὁ κύριος ποταμὸς τῆς Αὐστρίας. Τί εἶναι ὁ Δούναβις; Μαθ. Ὁ κύριος ποταμὸς τῆς Αὐστρίας. Διδ. Εἰσέρχεται εἰς τὸ ἀφεταικὸν ἔδαφος πλησίον τῆς Πασσαυίας. Ποῦ

ΣΗΜ. 2 Ἡ κατηγορητικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας, ὑπὲρ ἧς ἐργάσθησαν ἰδίᾳ ὁ Λίντερος καὶ ὁ Scholz, ὑπερσπαινεῖται ἐνίοτε τοσοῦτον, ὥστε οὐχὶ σπανίως ταυτίζεται ἡ κατηγορητικὴ τῆ διδακτικῆ. Ἄλλ' ἐνθυμητέον ἔτι ἡ κατηγορητικὴ μορφή οὐδέποτε δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ, ὅταν πρόκειται περὶ μεταδόσεως θετικῶν γνώσεων, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο μόνον ἐκεῖ δύναται νὰ γείνη χρῆσις αὐτῆς, ὅπου ὑπάρχη ἤδη παρὰ τῷ μαθητῇ ὁρισμένον κεφάλαιον γνώσεων δυνάμενον νὰ ἐπεκταθῆ διὰ τῆς διεγέρσεως τῆς αὐτενεργείας, ἐξευρισκομένων νέων σχέσεων ἐν τῇ ἡδὴ γνωσθείσῃ ὕλῃ τῆς διδασκαλίας. Διὰ τοῦτο ἡ ἐρωτηματικὴ μορφή ἀρμύζει μᾶλλον εἰς τὰ θεωρητικὰ μαθήματα ἢ εἰς τὰ ἱστορικά. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς π.χ. δύνανται ν' ἀναπτυχθῶν ἱστορικαὶ γνώσεις ἐν μορφῇ ἐρωτήσεως.

§ 42.

Φύσις τῆς ἐρωτήσεως. Κατηγορητικὴ.

Ἡ ἐρώτησις εἶναι ἡ πρόσκλησις πρὸς σχηματισμὸν κρίσεως ὑπὸ τινος ὄψιν ἀορίστου ἔτι· ὁ σχηματισμὸς τῆς κρίσεως εἶναι τότε ἡ ἀπόκρισις.

Ἡ γλωσσικὴ μορφή τῆς ἐρωτήσεως εἶναι ἡ ἐρωτηματικὴ πρότασις, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ὡς τοιαύτην ἡ θέσις τῶν λέξεων, ὁ τοιοσμός, τὸ ἐρωτηματικὸν σημεῖον καὶ ἡ τὴν ἐρώτησιν εἰσάγουσα ἐρωτηματικὴ λέξις.

Αἱ ἐρώτησεις εἶναι ἀποφαντικαὶ ἢ συμπληρωτικαί.

Αἱ ἀποφαντικαὶ ἐρώτησεις εἶναι 1) ἐρώτησεις ποιότητος, ἐὰν ἡ ἀπόκρισις ὀφείλῃ ν' ἀποφανθῆ περὶ τοῦ ποιοῦ (§ 14) προκειμένης τινος κρίσεως, ἐὰν λοιπὸν δύναται νὰ δοθῆ διὰ τοῦ ἀναλ' ἢ τοῦ αὐδ', π.χ. εἶναι ἡ φάλακιν ἰχθύς; εἶναι ἡ γῆ σφριρικὴ; δικιεῖται ὁ ἀριθμὸς 51 διὰ 3;

2) Ἐρωτήσεις διαλειξέως, ἐὰν πρόκειται νὰ μεταβληθῆ διαζευκτικὴ τις κρίσις δι' ὀρθῆς ἐκλογῆς τοῦ κληγορουμένου εἰς κατηγορηκὴν. Εἶναι ἡ Εὐρώπη, ἢ ἡ Ἀσία, ἢ ἡ Ἀφρική, ἢ ἡ Ἀμερικὴ, ἢ ἡ Αὐστραλία ἢ μεγίστη τῶν ἡπείρων;

εἰσέρχεται εἰς τὸ αὐστριακὸν ἔδαφος; Μαθ. πλησίον τῆς Πασσαύτας. κτλ. Τοιαῦται διαμελιστικαὶ ἐρωτήσεις ἐπιτρέπονται μόνον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γλώσσης ἵνα γνωσθῶσι τὰ μέλη τῆς προτάσεως.

Αἱ συμπληρωτικαὶ ἐρωτήσεις εἶναι τοιαῦται, αἵτινες πρόκει-
ται νὰ συμπληρώσωσι δεδομένην κρίσιν ὡς πρὸς κύριον ἢ δευ-
τερεύοντα προσδιορισμόν. Πᾶν μέλος τῆς προτάσεως δύναται
νὰ γείνη ἀντικείμενον συμπληρωτικῆς ἐρωτήσεως. Λοιπὸν ἡ ἐρώ-
τησις δύναται ν' ἀφορᾷ εἰς τὸ ὑποκείμενον, τὸ κατηγορούμενον,
τὸ ἀντικείμενον, τὸν προσδιορισμόν. Ἐν τῇ προτάσει «ὁ Γε-
νουήνσιος Κολόμβος ἀνεκάλυψε τὸ 1492 τὴν Ἀμερικὴν» ὑπάρ-
χουσι πέντε συμπληρωτικαὶ ἐρωτήσεις.

Αἱ ἀποφαντικαὶ ἐρωτήσεις ὀλίγον διεγείρουσι τὴν νόησιν
καὶ δὲν πρέπει νὰ γίνωνται συχνάκις.

Καλλίτεροι, ἀλλὰ καὶ δυσκολώτεροι εἶναι αἱ συμπληρω-
τικαὶ ἐρωτήσεις, αἵτινες ἀναθέτουσιν εἰς τὴν οἰκείαν σκέψιν τοῦ
μαθητοῦ τὴν εὔρεσιν τοῦ ἐλλείποντος προσδιορισμοῦ (τοῦ μέλους
τῆς προτάσεως).

Ἡ θέσις τῆς ἐρωτήσεως καλεῖται καὶ κατήχησις, ἡ δὲ τέ-
χνη τῆς κατηχήσεως κατηχητικὴ. Αὕτη εἶναι μέρος τῆς μεθο-
δολογίας καὶ δὲν συνίσταται τοσοῦτον ἐν τῇ θέσει τῆς μερικῆς
ἐρωτήσεως, ὅσον ἐν τῷ σχηματισμῷ ἐκείνων τῶν σειρῶν τῶν
ἐρωτήσεων, ἐφ' ὧν στηρίζονται τὰ διάφορα εἶδη τῆς ἐρωτημα-
τικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας.

ΣΗΜ. 1. Σπουδαῖα ἰδίως εἶναι αἱ ἐρωτήσεις τῶν ὀρισμῶν.
Ἐν ταύταις ἡ ἐρώτησις δύναται ν' ἀφορᾷ ἢ εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἢ
εἰς τὸ κατηγορούμενον τῆς κρίσεως τοῦ ὀρισμοῦ. Π. χ. Ποῖον εἶναι
τὸ σημεῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἕνεργεῖ ἡ συνισταμένη ἀπασῶν τῶν ἐπίτινος
σώματος ἐνεργουσῶν δυνάμεων; Τί εἶναι τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος; Εἶναι
πρόδηλον ὅτι τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἐρωτήσεως εἶναι ἀσυγκρίτως εὐκολώτε-
ρον ἢ τὸ δεύτερον, διὰ τοῦτο δὲ ἐπιτρέπεται ἐκεῖ, ἔνθα, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ
στοιχειώδει διδασκαλίᾳ, ἀποκλείεται ἀκόμη ὁ αὐστηρὸς ὀρισμὸς.

ΣΗΜ. 2. Τὸ μέλος τῆς προτάσεως, εἰς ὃ ἀφορᾷ ἡ ἐρώτησις, καλεῖται
θέμα τῆς ἐρωτήσεως. Ἡ ἐν τῇ ἐρωτηματικῇ προτάσει κενὴ ἀφε-
θεῖσα θέσις τοῦ μέλους τῆς ἐρωτήσεως ὑποδηλοῦται διὰ τῆς ἐρωτημα-
τικῆς λέξεως. Δι' αὐτῆς εἰσάγεται ἡ ἐρώτησις. Ἐν ἐρωτήσεσι ποιό-
τητος ἢ διεξέξεως ἡ λέξις αὕτη εἶναι ἢ τὸ συνδετικόν, ἢ ἄλλο ῥῆ-
μα. Ἄλλως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἀντωνυμίαι μετὰ προθέσεως ἢ
ἄνευ αὐτῆς. Τίς; τίνος; πρὸς τίνα; παρὰ τίνος; ποῖος; ἢ ἐρωτημα-
τικὸν ἀριθμητικόν· πόσοι· πόσας; ἢ ἐρωτηματικὰ ἐπιρ-
ρηματὰ· ποῦ; πότε; πῶς; κτλ.

‘Οποία πρέπει νὰ ᾔναι ἡ ἐρώτησις.

Ἡ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐρώτησις πρέπει νὰ ἔχη τινὰς ἰδιότητας· ὁφείλει νὰ ᾔναι :

1) Σαφὴς καὶ καθ’ ἑλλην καὶ κατ’ εἶδος (γλωσσικῶς καὶ λογικῶς). Πρὸς τὴν γραμματικὴν σαφήνειαν ἀπαιτεῖται νὰ ᾔναι α) γλωσσικῶς ὀρθή· β) ἐν τῇ συνήθει γλώσσῃ, λοιπὸν ἐλευθέρως ξένων λέξεων καὶ ἀσυνήθων τρόπων· γ) εὐληπτος, διὰ τοῦτο δὲ βραχεῖα καὶ σύμμετρος.

Πρὸς τὴν λογικὴν σαφήνειαν ἀπαιτεῖται νὰ ᾔναι α) σύμφωνος τῷ πράγματι· β) σύμφωνος τῇ νόήσει, λοιπὸν ἐλευθέρως πάσης λογικῆς ἀτοπίας, μὴ ἐκλαμβάνουσα τὸ σύμφωνον ὡς ἀντίθετον, μὴ συγχέουσα τὸ καθόλου καὶ τὸ ἐπὶ μέρους κτλ. *

2) Ὁρισμένη, μὴ ἐπιδεχομένη δηλ. εἰ μὴ μίαν μόνην ὀρθὴν ἀπάντησιν. Διὰ τοῦτο πρέπει α) νὰ ᾔναι μονόσημος, δηλ. οὐχὶ ἀμφίβολος **, β) οὐχὶ λίαν γενικὴ, λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ περιέχη τὴν ἔννοιαν τοῦ γένους, ἐὰν ἡ ἐρώτησις ἀφορᾷ εἰς τὸ εἶδος αὐτοῦ. Λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ ἐρωτᾷ τις, « πόθεν συνίσταται ὁ ἀήρ; » ἀλλὰ « ἐκ τίνων ἀεροειδῶν σωμάτων συνίσταται ὁ ἀήρ; » (ἔλλωσ ἡδύνατό τις ν’ ἀποκριθῆ: « ἐξ ἀτόμων »). Δι’ αὐτὸ τοῦτο πρέπει νὰ ᾔναι καὶ ἀπλή, οὐχὶ σύνθετος ἐκ πολλῶν ἐρωτήσεων.

3) Πρέπει νὰ ᾔναι ἐξεγερτικὴ, ἵνα δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ζωηρὰν πνευματικὴν κίνησιν.

4) Σύμμετρος,

α) Πρὸς τὸν μαθητὴν, μὴ οὔσα μήτε λίαν δύσκολος, μήτε λίαν εὐκολος, καὶ διεγείρουσα τὴν νόησιν αὐτοῦ.

* Π. χ. εἶναι τὸ μανθάνειν ὠφέλιμον ἢ εὐάρεστον; (οὐδὲν « ἦ », διότι ὠφέλιμον καὶ εὐάρεστον δὲν εἶναι ἀντιθέσεις). Διὰ τὴ ἄρετὴ καὶ ἡ μετριοφροσύνη εἶναι ἀξία συστάσεως; (οὐδὲν « καὶ », διότι ἡ μετριοφροσύνη περιέχεται ἤδη ἐν τῇ ἀρετῇ).

** Ἀμφίβολος εἶναι ἡ ἐρώτησις, ὅταν τις ἐρωτᾷ διὰ τοῦ « διὰ τί; », διότι τότε δύναται νὰ ἐρωτᾷ ἐπίσης περὶ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου, ὡς καὶ περὶ τοῦ τελικοῦ. Διὰ τί ὕψαι τὸ ὕδωρ τὸν μύλον; διότι ῥεεῖ ἕνεκα τῆς βαρύτητος πρὸς τὰ κάτω (αἰτία). Ἴνα ἔχη ὁ ἄνθρωπος ἄρτον (σκοπός).

6) Πρὸς τὸ ἀντικείμενον, μὴ ἀπομακρυνομένη τοῦ κυρίου πράγματος.

γ) Πρὸς τὴν πορείαν τῆς διδασκαλίας, κατέχουσα ἐν τῇ σειρά τῶν ἐρωτήσεων τὴν προσήκουσαν θέσιν.

Ἐν τῇ ἐρωτῆσει ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ προσέχη ἵνα

1) Ἀπευθύνῃ κατ' ἀρχὰς τὴν ἐρώτησιν πρὸς τὴν ὅλην τάξιν καὶ ἔπειτα προσκαλῆ ὠρισμένους μαθητάς.

2) Ἴνα προσκαλῆ τοιοῦτους μαθητάς εἰς ἀπόκρισιν, περὶ ὧν ἐλπίζει μετὰ πιθανότητος ὅτι θὰ δώσωσι τὴν ὀρθὴν ἀπόκρισιν. Λοιπὸν ἐν εὐκόλοις ἐπαναληπτικαῖς ἐρωτήσεσι τοὺς ἀσθενεστέρους, ἐν δυσκόλοις γενετικαῖς τοὺς ἰκανωτέρους.*

3) Ἀπκντες οἱ μαθηταὶ προσκαλῶνται εἰς ἀπόκρισιν, καὶ ὃ ἢ οὐχὶ κατὰ σειράν, ἀλλὰ κατὰ πηδημάτα.

Ἡ ἀπόκρισις τοῦ μαθητοῦ ὀφείλει νὰ γίνηται μεγαλοφώνως, ἐν ὀλοκλήρῳι προτάσει** καὶ ἐν τῷ συνήθει τρόπῳ τῆς συναστροφῆς τῶν πεπαιδευμένων (οὐχὶ ἀσματικῶς ἢ ἐν τῷ συνήθει σχολικῷ τρόπῳ).

Ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει ν' ἀνέχηται ἵνα οἱ μαθηταὶ ἀποκρίνωνται φύρδην μίγδην καὶ κατ' ἀρέσκειαν. Ἀποκρίσεις ἐν χορῷ ἐπιτρέπονται ἐνίοτε μόνον ἐν τῇ ἐπαναλήψει ἤδη διατετυπωμένων ἀποκρίσεων, ἵνα καλλίτερον ἐντυπωθῶσιν αὐταὶ, ἀπικτεῖται δὲ ἐνταῦθα ἕκαστος μαθητῆς νὰ ὁμιλῆ ἡρέμα.

Ἐν ταῖς ἀποκρίσεσι πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰς ἐξῆς περιπτώσεις:

1) Ἄν ἡ ἐρώτησις ᾖ ὀρθή, πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ

* Μόνον ἐν ταῖς τελευταῖαις ἐρωτήσεσι πρέπει ν' ἀνέχηται ὁ διδάσκαλος τὴν ἐκουσίαν δι' ἀνυψώσεως τῆς χειρὸς γινομένην αἴτησιν τοῦ μαθητοῦ πρὸς ἀπόκρισιν. Ἐν ταῖς εὐκόλοις ἐπαναληπτικαῖς ἐρωτήσεσι ὀφείλει πᾶς μαθητῆς νὰ ᾖ ἕτοιμος πρὸς ἀπόκρισιν. Ἐν τοιαύταις ἐρωτήσεσι ἐξελέγχεται καὶ ἡ προσηχὴ τοῦ μαθητοῦ, διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται αἴτησις πρὸς ἀπόκρισιν.

** Καὶ χάριν ἐξελέγξω, ἵνα ἐνοήσωμεν ἂν ὁ μαθητῆς ἀντελήφθῃ ὀρθῶς καὶ ἐντελῶς τὴν ἐρώτησιν, ὡς καὶ χάριν τῆς γλωσσικῆς ἀσκήσεως, πρέπει νὰ ἐπιμένωμεν ἵνα ἡ ἀπόκρισις περιέχῃ ἅπαντα τὰ μέλη τῆς προτάσεως καὶ μὴ περιορίζηται εἰς μόνον τὸ θέμα τῆς ἐρωτήσεως.

πεισθῆ ὅτι ὁ μαθητὴς εὖρε τὴν ἀπόκρισιν δι' αὐτενεργείας μεταβάλλων κατὰ τὰς περιστάσεις τὴν ἐρώτησιν, ἐπιφέρων εὐκολόν τινα ἔνστασιν, ἢ ζητῶν τὸν λόγον ἢ ἐξηγητικὸν παράδειγμα. Οὐδεμία ἀξία πρέπει νὰ ἀπονέμηται εἰς ἀπόκρισιν μηχανικὴν.

2) Ἐὰν ἡ ἀπόκρισις ἦται ἐν μέρει ὀρθή, ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ ἐκτιμήσῃ κατ' ἀξίαν τὸ ὀρθὸν ἐν αὐτῇ, νὰ ἐπαγάγῃ δὲ τὴν ἀναγκαίαν διόρθωσιν καὶ συμπλήρωσιν διὰ τῆς ἀποκαλύψεως παρανοήσεων καὶ διὰ περικιτέρω ἐρωτήσεων.

3) Ἐὰν μηδεμία δοθῇ ἀπόκρισις ἢ δοθῇ ψευδὴς ἀπόκρισις, σκεπτόμενον ἂν ἡ αἰτία τούτου ζητητέα ἐν τῷ μαθητῇ ἢ ἐν αὐτῷ τῷ διδασκάλῳ. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει πρέπει ὁ ἀπόστολος νὰ καταισχυρθῇ καὶ ἐπιπληχθῇ, ὁ ἀτολμος νὰ ἐνθαρρυνθῇ μετ' ἀγάπης, ὁ βραδύς νὰ προαχθῇ μετ' ὑπομονῆς καὶ βοήθειας, ὁ ὑστερήσας νὰ ὑποστηριχθῇ διὰ τῆς ἀναγκαίης ὑποδείξεως τοῦ πρότερον διδασθέντος. Ἐὰν ὅμως περικτηθῇ ὁ διδάσκαλος ὅτι πταίει αὐτὸς, διότι ἡ ἐρώτησις ἦτο λίαν δύσκολος, λίαν ἀόριστος, λίαν ἀκατάληπτος, λίαν περιπεπλεγμένη, λίαν ἀρηρημένη, ὀφείλει τότε νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀπόκρισιν διατυπῶν τὴν ἐρώτησιν καλλίτερον, ἀπλοποιῶν αὐτὴν ἢ ἐξάκρων μίαν μερικὴν περίπτωσιν.

Ὁ ἀπαιτῶν ὅ,τι δὲν δύναται νὰ γινώσκῃ ὁ μαθητὴς, διότι δὲν ἐχορήγησεν αὐτὸ εἰς αὐτὸν, προδίδει παιδαγωγικὴν ἀμάθειαν.

ΣΗΜ. 1. Δὲν πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ ἐν χορῶ ὀμιλεῖν, τὸ ὅποσον ἄλλοτε ἀπετέλει τὴν οὐσίαν τῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας· διότι γινόμενον καθ' ὑπερβολὴν υποβάλλει τὴν ἀνοησίαν καὶ γεννᾷ τὸν ἀηδῆ σχολικὸν τρόπον καὶ διὰ τῆς μονοτονίας ἀποκοιμίζει μᾶλλον ἀντὶ τοῦ νὰ ἐξεγείρῃ τὴν προσοχὴν καὶ κωλύει τὸν διδάσκαλον νὰ μάθῃ τίς γινώσκει τι καὶ τίς λέγει μετὰ τῶν ἄλλων μόνον μηχανικῶς.

ΣΗΜ. 2. Ἕναι περιττὸν νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα εἰδικώτερα παραγγέλματα τῆς τέχνης τοῦ ἐρωτᾶν, διότι ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Γραμματικὴ ἐνταῖς περὶ κρίσεων καὶ προτάσεων ἐρεῦναις χορηγοῦσι τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας εἰς τὸν διδάσκαλον, τὰ λοιπὰ δὲ διδάσκει ἡ πράξις. Διὰν ἀξία λόγου ἀσκήσις εἶναι διὰ τὸν πρωτόπειρον διδάσκαλον τὸ νὰ καταγράψῃ τὴν πορείαν τῆς διδασκαλίας ἐκάστου μαθήματος ἐν κατηχητικῇ μορφῇ, δηλ. ἐν ἐρωτήσεσι καὶ ἀποκρίσεσι. Καὶ ἐὰν ἢ μετὰ ταῦτα πορεία τῆς πραγματικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ σχολῇ ἀπο-

πλήρη ποικιλοτρόπως ταύτης τῆς προπαρασκευῆς, δὲν ἀποτυγχάνει ὁμοίως αὕτη τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ἀλλὰ μᾶλλον παρορμᾷ διὰ τῶν ἀναγκαίων ἀποκλίσεων τὸν διδάσκαλον εἰς περαιτέρω σκέψεις.

ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ.

ΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

§ 44.

Ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας.

Ὁ ἴδιος τρόπος, κατ' ὃν ὁ διδάσκαλος μεταχειρίζεται τὴν μέθοδον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δι' ἐπεμβάσεως τοῦ οἰκείου προσώπου, καλεῖται τρόπος αὐτῆς καὶ εἶναι οἶονεὶ ἡ ἀτομικὴ μέθοδος τοῦ διδάσκοντος προσώπου.

Εἰς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας ἀνήκει μάλιστα τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας ὡς ὁ ἴδιος βελῆδος σαφηνείας καὶ ζωηρότητος, μεθ' ὧν ἐπιλαμβάνεται ὁ διδάσκαλος αὐτὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς διδασκαλίας, καὶ ὡς ἡ ἰδίᾳ διάθεσις, μεθ' ἧς προβαίνει εἰς τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας. Αὕτη δύναται νὰ ᾖναι σκυθρωπὴ ἢ προσηγῆς, ἀσθηρὰ ἢ ἡπίαι, ἐπαγωγὸς ἢ ἀπωθητικὴ. Ἡ ὀρθὴ διάθεσις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἶναι ἡ προσηγῆς σοβαρῆς ὑποβασταζομένη ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα καὶ ὑπὸ ἀληθοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν νεολαίαν. Ὁ μὴ εὐρίσκων τὴν εἴσοδον εἰς ταύτην τὴν διάθεσιν οὐδέποτε θὰ γείνη καλὸς διδάσκαλος.

Καθόσον ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας διήκει διὰ τῆς ὅλης παραστάσεως τοῦ διδασκάλου καὶ ἐκδηλοῦται ἐν σχήμασι καὶ μορφομοῖς, ἐν στάσει καὶ κινήσει, λοιπὸν καθίσταται ὁρατὸς πρὸς τὰ ἑκτὸς, καλεῖται χειρισμὸς· καθόσον δὲ καθίσταται ἀκουστὸς διὰ τροποποιήσεως τῆς φωνῆς, διὰ τῆς ἀγωγῆς τῆς ὀμιλίας, διὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ συναισθήματος (πάθους) καὶ τοῦ τονισμοῦ ἐν τῷ ὀμιλεῖν, καλεῖται τόπος τῆς διδασκαλίας.

Ἡ στάσις τοῦ διδασκάλου ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δὲν πρέπει νὰ ᾔηκει οὔτε νωθρὰ ἀδιαφορία, οὔτε ἐμπαθῆς διέγερσις, δὲν πρέπει νὰ ᾔηκει οὔτε ἀκυπτος ἀκινησία, οὔτε κατῶσπευσμένη ἀνησυχία. Ἡ ὁμιλία αὐτοῦ πρέπει νὰ δεικνύῃ ζωηρότητα καὶ ζέσις. Ἡ φωνὴ δὲν πρέπει νὰ ᾔηται σφοδρὰ καὶ θορυβώδης, ἀλλὰ λιγεῖα καὶ ἀκουστή. Αἱ κινήσεις αὐτοῦ ἄς συνδέωσι τὴν ἀξιόπρέπειαν τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος μετὰ τῆς συγκαταβάσεως τῆς ἀγάπης, μάλιστα ὅμως ἄς ᾔηται εὐγενεῖς καὶ ἀρμονικαί, ἐλεύθεραι καὶ ἀβίαστοι. Ἐπειδὴ οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ὄλης σχολῆς προσηλοῦνται πρὸς αὐτὸν, πρέπει νὰ κατὰ κληρονομίαν ἔχον καὶ μόνιμον θέσιν καὶ νὰ προφυλάττῃται ἀπὸ ἀστάτου μεταβάσεως ἐξ ἑνὸς μέρους εἰς ἄλλο, χωρὶς νὰ ᾔηται ὅμως προσηλωμένος διηλεκτῶς ἐν τῇ αὐτῇ θέσει. Τουναντίον πρέπει ν' ἀλλάσῃ ἐνίοτε τὴν θέσιν καὶ νὰ ἔρχεται κατ' ὀλίγον εἰς ἐπαφήν πρὸς πάντας τοὺς μαθητάς.

ΣΗΜ. 1. Περὶ τοῦ ὀρθοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας ἐκφορᾶται ὁ Νειμεύερος ὡς ἐξῆς. «Ἰλαρότης τοῦ πνεύματος, δύναμις καὶ ζωὴ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ὄργανῳ τῆς γλώσσης καὶ τοῖς σχήμασι, φαιδρότης καὶ εὐδιαθεσία, πάντα ταῦτα δυσκόλως ἀποκτῶνται διὰ σπουδῆς καὶ τέχνης. Ἄς μὴ φανταζῆται τις ὅμως ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται μόνον ἢ ἐξαιρέτως περὶ ἐξωτερικῆς ζωηρότητος, περὶ κραυγῶν, ῥητορειῶν, θεατρικῶν σχημάτων, ταχείας ὁμιλίας καὶ γελωτοποιίας. Ἐὰν ἡ φωνὴ τοῦ διδασκάλου δὲν ᾔηται κεκμηυία καὶ ὑπνωτικὴ, ἐὰν ὁ ὀφθαλμὸς δὲν βλέπῃ ἀσκαρδαμυκτῶς τὸ τετράδιον καὶ τὸ βιβλίον, ἀλλὰ τὸν μαθητὴν, ἐὰν ἡ διδασκαλία δὲν ᾔηται μονότονος ὁμιλία, ἀνιὰ ἐρώτησις ἢ ἀνᾶγνωσις καὶ ὑπαγόρευσις, τότε δύναται καὶ ὁ ἕνεκα τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ διφυῆς ἡπιοσ, ἡσυχοσ καὶ βραδέωσ ὁμιλῶν ἀνὴρ νὰ δώσῃ ἀρκετὴν ζωὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν διὰ μεθόδου διεγερούσεσ τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ καὶ ἐλκουούσεσ τὴν προσοχὴν. Ἀρκεὶ νὰ παρατηρῶσιν ἐν αὐτῷ ὅτι ἐξ ὄλης ψυχῆσ ζῆ ἐν τῷ ἔργῳ καὶ ἐξασκεὶ αὐτὸ μετ' ἀγάπης προάγει αὐτὸ καὶ πανταχοῦ εἶναι βέβαιοσ περὶ τοῦ πρακτεῖου, ὅτι χαίρει διὰ τὴν πρόδοδον καὶ γινώσκει νὰ ἐπιχειρῆ πᾶν ὀρθῶσ. Ἄς διακρίνη μόνον τοὺσ μαθητάσ κατὰ τὰ ἔτη, ἄς γίνηται παῖσ μετὰ παιδῶν, νεανίασ μετὰ νεανιῶν, καὶ ἄς ᾔηται τότε βέβαιοσ ὅτι τοιαυτὴ διδασκαλία θὰ καρποφορήσῃ περισσότεροσ ἢ ἡ τοῦ ἐπιπολαίου κεκραντεῖου».

ΣΗΜ. 2. Ὁ τρόποσ τῆσ διδασκαλίασ ἐνίοτε καλεῖται τέχνη τῆσ διδασκαλίασ. Ἐκαστοσ διδάσκαλοσ δὲν ὀφείλει μὲν νὰ ἔχη ἰδίαν μέθοδον, ἀνάγκη ὅμως νὰ ἔχη ἰδίαν διδακτικὴν τέχνην. Αἱ ἐξωτερικαὶ ἐκδηλώσεσ

τῆς διδασκαλικῆς ἐνεργείας, ἐν αἷς φανεροῦται ἡ τέχνη, καλοῦνται χεῖρο-
 ρισμοὶ τῆς διδασκαλίας. Ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ θέλῃ νὰ οἰκαιο-
 ποιηθῇ τοὺς χειρισμοὺς ἄλλων («πῶς χρῆμπεύονται καὶ πτόουσι») ἢ νὰ
 περιπέση εἰς κεκαλλωτισμένους τρόπους, οἵτινες ἐμμένουσιν ἐν μόνῳ τῷ
 ἐξωτερικῷ.

§ 45.

Σύνοψις τῶν μέσων τῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἐνέργεια τοῦ διδασκάλου ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὑποστηρί-
 ζεται διὰ τινων ἐξωτερικῶν βοηθημάτων, τῶν μέσων ἢ ὀργά-
 των τῆς διδασκαλίας.

Εἰς ταῦτα ἀνήκει πρὸ πάντων τὸ διδακτικὸν βιβλίον. Δι'
 αὐτοῦ ὀρίζεται οὐ μόνον ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας ἐκάστου μα-
 θήματος, ἀλλὰ καὶ ἡ διανομὴ τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας εἰς
 τὰς διαφόρους βαθμίδας ἀκριθέστερον ἢ διὰ γενικῶν διατάξεων.
 Περικιτέρω ἀποφεύγει τις δι' αὐτοῦ τὴν ὀχληρὰν ὑπαγόρευσιν
 καὶ γραφὴν, εὐκολύνει τὴν ἐπανάληψιν τῆς ὕλης καὶ τὴν κατ'
 οἶκον ἐργασίαν τοῦ μαθητοῦ, ἐν γένει δίδει ἰσχυρὸν βοήθημα
 εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ.

Ἄλλο λίαν σπουδαῖον ὄργανον εἶναι ἡ μαυροπίναξ μετὰ τῆς
 κρητίδος καὶ τοῦ σπόγγου. Οὗτος δηλ. καθίσταται διὰ τοῦ ζή-
 λου καὶ τῆς ἐπιτηδειότητος τοῦ διδασκάλου τὸ γενικώτατον
 καὶ ἐν παντὶ προχειρότατον μέσον τῆς ἐποπτείας, δυνάμει τοῦ
 ὁποίου προσάγει ὁ διδάσκαλος τὴν διδασκαλίαν οὐ μόνον εἰς τὸ
 οὖς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ μαθητοῦ. Ἀπεικονίσεις
 ἐπὶ τοῦ μαυροπίνακος ἔχουσι τοῦτο τὸ μέγα πλεονέκτημα ὑπὲρ
 τὰς ἐτοιμοὺς ἱερογραφίας καὶ εἰκόνας, ὅτι γεννῶνται κατ' ὀμί-
 γον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ μαθητοῦ, διὰ τοῦτο δὲ εἶναι εὐλη-
 πτότερον καὶ πράξουσι τὴν γενετικὴν διδασκαλίαν*.

Εἰς ταῦτα προστίθενται τὰ διδακτικὰ ὄργανα ἐν στενοτέρῳ
 σημασίᾳ τῆς λέξεως, δι' ὧν ἡ βιομηχανία καὶ ἡ τέχνη προικί-
 ζει σήμερον τὴν σχολὴν εἰς μέγαν βαθμόν' πηρασκευαὶ φυσικῶν

* Ὅπως ὁ πολιτισμὸς χείρας τινὸς δύναται κατὰ τὸν Liebig νὰ ἐπι-
 μνηθῇ ἐν τῇ δαπάνῃ τοῦ σά π ω ς, οὕτω καὶ ἡ ἀξία σχολῆς τινος δύ-
 ναται νὰ κριθῇ ἐξωτερικῶς ἐν τῇ δαπάνῃ τῆς κρητίδος.

ἐντικειμένων, ἐμῆματα, εἰκόνες, χάρται, σφαιρίκι, πίνακες καὶ διχηρόμακτα ὡς μέσα αἰσθητοποιήσεως τῶν διὰ τῆς διδασκαλικῆς μεταδιδόμενων παρκατάξεων.

Εἰς ταῦτα προστίθενται αἱ διάφοροι συσκευαί, αἱ ὁποῖαι εἰς μέγαν βεβηλὸν προήγουσι τὴν διδασκαλίαν, ὡς τὰ ὄργανα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς τεχνολογίας, αἱ ἀναγνωστικαὶ καὶ ἀριθμητικαὶ μηχαναί. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ κάμνη ἐκτενῆ χρῆσιν πάντων τούτων τῶν διδασκτικῶν μέσων, ὅπου ὑπάρχουσιν· ὅπου δὲ τὸ ὑπάρχον δὲν ἐξαρκεῖ, νὰ κατασκευάῃ ἐκ πεπιλημένου χάρτου καὶ ξύλου τὰ ἀπλοῦστα καὶ σπουδαιότατα ὄργανα.*

Ἡ ὁδηγίξι ἢ ἀφορῶσι εἰς τὴν χρῆσιν τῶν διδασκτικῶν μέσων δι' ἕκαστον μάθημα ἀνήκει εἰς τὴν εἰδικὴν μεθοδολογίαν.

ΣΗΜ. Ὁ Κορμένιος διακρίνει βιβλία διδασκτικὰ διὰ τὸν μαθητὴν καὶ ἄλλα διὰ τὸν διδάσκαλον. Τὰ τελευταῖα σήμερον θεωροῦνται περιττά, ἐὰν ὁ διδάσκαλος ᾖ ἱκανὸς διὰ τὸ ἔργον. Τὸ διδασκτικὸν βιβλίον εἶναι ζήτημα ζωτικώτατον διὰ τὴν σχολήν· διότι, ἐὰν ᾖ καλὸν, καθιστᾷ εὐκόλον τὴν ἐργασίαν· εἰς τὸν διδάσκαλον καὶ εἰς τὸν μαθητὴν· ἐὰν δὲ ἴσχυρη, ἀμφότεροι ἀναγκάζονται ν' ἀγωνίζονται κατ' αὐτοῦ. Τὸ καλὸν διδασκτικὸν βιβλίον πρέπει νὰ ᾖ ἐλεύθερον σφαλμάτων, εὐληπτόν, λογικῶς διηρθρωμένον καὶ σύντομον· πρέπει νὰ ἀρμύξῃ εἰς τὴν πνευματικὴν βαθμίδα τοῦ μαθητοῦ καὶ νὰ ἐκπληρῇ εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μεθοδολογίας. Πρέπει καὶ ἐξωτερικῶς (τυπογραφικῶς) νὰ καταφαίνηται ἡ διάρθρωσις αὐτοῦ (εἰς κεφάλαια, τμήματα, παραγράφους, ἐδάφια, προσθήκας) οὕτως, ὥστε εὐκόλως νὰ δύναται τις νὰ διορθῇ ἕκαστον σχετικῶς ὅλον ζήτημα, νὰ διακρίνῃ τὸ κύριον τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, ἐν γένει νὰ ἐξοικειώνηται πρὸς αὐτὸ εὐκόλως· πρέπει νὰ διακρίνηται διὰ περιεκτικῆς καὶ αὐστηρᾶς διατυπώσεως εὐκατανοήσεως μὲν τὴν ἐνέργειαν τοῦ διδασκάλου, μὴ καθιστώσης ὅμως αὐτὴν περιττήν. Τοιαῦτα διδασκτικὰ βιβλία εἶναι ἀκόμη σπάνια φαινόμενα, διότι προϋποθέτουσι παρὰ τῷ συγγραφῆ τὴν τέχνην τοῦ ἀποσιωπᾶν ὅ, τι γνώσκει. (εἶ. τι σοφῶς σοὶ ἀποσιωπᾶ, δεικνύει εἰς ἐσὲ τὸν τεχνίτην τοῦ βροῦς.» Σχ[ιλλερὸς]. Ὅπου πρόκειται τοιοῦτον διδασκτικὸν βιβλίον, ἡ διδασκαλία γίνεται εὐκόλως,

* Ἄνταν σοφῶς ὀρίζει ὁ περὶ Διδασκαλείων (αὐστριακός) νόμος τὴν ἐν αὐτοῖς σύστασιν ἐργαστηρίου χαρτουργίας, ξυλουργίας, πηλοπλαστικῆς καὶ ἄλλων ἐργασιῶν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ἀναλόγου διδασκαλίας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς κατασκευῆς ὀργάνων τῆς διδασκαλίας.

ὅτι εὐκολύνεται ὁ διδάσκαλος εἰς τὸ νὰ υπαγάγῃ τὴν πορείαν τῶν οἰκείων σκέψεων ὑπὸ τὰς διατάξεις τοῦ διδακτικοῦ βιβλίου. ἐκ τούτου δὲ ἐξαρτᾶται εἰς μέγαν βαθμὸν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

§ 46.

Ι. Δίδασχε κατὰ φύσιν.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη δύναται νὰ νοηθῇ διττῶς. Ἐν τῇ πρώτῃ σημασίᾳ λέγει· *προβαίνει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οὕτως, ὅπως ἡ φύσις προβαίνει ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῆς.* Ἡ φύσις περιμένει ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς τὸν κατὰλληλον καιρὸν, παρασκευάζει εἰς ἑαυτὴν τὴν ὕλην πρὶν ἢ δώσει εἰς αὐτὴν μορφήν, ἢ ἐνεργεῖα αὐτῆς προέρχεται ἔσωθεν, ἔρχεται μορφοῦσα ἐκ τῶν γενικωτάτων ὑποτυπώσεων, οὐδὲν κἀμνει πῆδημα, ἀλλὰ προβαίνει βαθμηδόν; παράγει πᾶν ἐξ ἀσημάντων ἀρχῶν, προχωρεῖ ἀπὸ τῶν εὐκολωτέρων ἐπὶ τὰ δυσκολώτερα, οὐδὲν ἐπιχειρεῖ ἀνωφελές, δὲν σπεύδει, εὐρίσκειται ἐν διηνεκεῖ προόδῳ, συνέχει πᾶν ἐν ἀμοιβαίᾳ συναφείᾳ, ἐνισχύεται διὰ διηνεκοῦς κινήσεως. Καθ' ὁμοίον τρόπον ὀφείλει νὰ ἐργάζεται καὶ ὁ διδάσκαλος, λοιπὸν ὀφείλει ν' ἀρχίξῃ ἐγκαίρως τὴν διδασκαλίαν, νὰ ἐτοιμάζῃ προσηκόντως τὴν ὕλην αὐτῆς, ν' ἀρχίξῃ ἔσωθεν, δηλ. διὰ τῆς παραστάσεως τοῦ πράγματος, οὐχὶ διὰ κενῶν λέξεων, νὰ ἐκθέτῃ τὴν διδακτέαν ὕλην κατ' ἀρχὰς ἐν ταῖς γενικωτάταις ὑποτυπώσεσι καὶ ἔπειτα νὰ προβαίῃ βαθμηδὸν περαιτέρω κτλ. Οὕτω ἐνόησεν ὁ Κομένιος τὴν ἀρχὴν «κατὰ φύσιν», αἱ δὲ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι προτάσεις ἐθεωρήθησαν ἐν τῇ διδακτικῇ αὐτοῦ ὡς πρότυπα (κανόνες) διὰ τὴν μεθοδικὴν διδασκαλίαν.

Βαθύτεραν ἔννοιαν λαμβάνει ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἐάν τις ὑποβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν δευτέραν, ἐξ ὑποκειμένου σημασίαν· ἀπρόβαινε ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οὕτως, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου (τοῦ μαθητοῦ)». Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια, ἣν ἔδωκεν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην ὁ Πεσταλότζης καὶ ὁ Δειστερβέγιος. Οὐχὶ ἡ φύσις ἐν γένει, ἀλλ' ἡ σωματικὴ καὶ πνευματικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἰδίᾳ ὀφείλει νὰ ἦναι κενὸν τῆς διδασκαλίας. Διότι ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἐπιδράσῃ διὰ τῆς διδασκαλίας ἐπὶ τῆς μορφώσεως τοῦ μαθητοῦ· πρὸς τοῦτο ὅμως ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ τοὺς φυσικοὺς νόμους τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, διότι οὐδὲν κατορθοῖ, ἐάν ἀντιμάχῃται πρὸς αὐτοὺς ἢ παρεκκλίνῃ αὐτούς. Οἱ νόμοι οὗτοι ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον τῆς διδασκαλίας εὐρίσκονται ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ, ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον δὲ αὐτῆς ἐν τῇ Λογικῇ. Λοιπὸν αὗται αἰ ἐπιστῆμαι θὰ ὀδηγῶσι τὸν διδάσκαλον ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ (§ 5).

Ἡ ἀρχὴ τοῦ «κατὰ φύσιν» διδάσκειν εἶναι ἡ ὑψίστη ἀρχὴ τῆς διδακτικῆς, ἐν ἣ περιέχονται αἱ λοιπὰ ἀρχαὶ ὡς ἐν σπέρματι. Ὡς τοιαύτη δὲ εἶναι τοσοῦτον γενικὴ καὶ ἀόριστος, ὥστε δὲν δύναται τις νὰ ἐξχαράξῃ ἐξ αὐτῆς ἄμεσα παραγγέλλματα διὰ τὴν πράξιν τοῦ διδασκάλου. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ προδῶμεν εἰς ἀρχὰς μᾶλλον ὀρισμένους.

ΣΗΜ. 1. Ὁ Κομένιος ἔθεσε τὴν ἀρχὴν «κατὰ φύσιν» ἐν τῇ ἔννοιᾳ τῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς φύσεως τηρητέας ἀναλογίας ὡς ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς διδακτικῆς αὐτοῦ καὶ ἀνέπτυξεν αὐτὴν λεπτομερῶς. Λοιπὸν ἀνεζήτησε πρότυπα ἐν τῇ φύσει δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς κανόνες διὰ τὴν διδασκαλίαν. Ὁδηγὸς αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀναλογία τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Οὕτω διγενικῶς ἀναφέρει τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πτηνοῦ καὶ τοῦ δένδρου, ἵνα ἐκθέσῃ τὰς ιδιότητας τῆς κατὰ φύσιν μεθόδου τῆς διδασκαλίας. Ἐπίσης ὁ ἥλιος, τὸ λαμπρότατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον φυσικὸν σῶμα εἶναι κατ' αὐτὸν πρότυπον τῆς διδακτικῆς ἐνεργείας. Καὶ τῷ ἐναντι διδάσκαλος προσέχων εἰς ταύτας τὰς ἀναλογίας θὰ ἦτο ἀπηλλαγμένος τῶν παχυλωτάτων σφαλμάτων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Διότι ὁ ἥλιος δὲν ἐνδιατρίβει εἰς ἐν μόνον ἀντικείμενον, ἀκολουθεῖ πάντοτε μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τάξιν, ἐξέλκει πᾶν ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, ἄγει πᾶν διὰ τινων βαθμίδων κτλ.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀγωγή καὶ ἡ διδασκαλία εἶναι τέχνη λοιπὸν καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐπανερχεται ἡ αὐτὴ σχέση, ἥτις ὑφίσταται ἐν γένει μεταξὺ

τέχνης καὶ φύσεως. Ἡ τέχνη ἐν πρώτοις μιμείται τὴν φύσιν δανε-
 ζομένη παρ' αὐτῆς τὰ ἰδεώδη αὐτῆς πρότυπα ὑπάρχειται ὁμοῦ καὶ εἰς τοὺς
 νόμους τῆς φύσεως, ἰδίᾳ εἰς τοὺς νόμους ἐκείνης τῆς σφαίρας τῆς φύσεως,
 παρ' ἧς δανείζεται τὸ ὑλικὸν αὐτῆς. Οὕτω ὑποτάσσεται ἡ ζωγραφικὴ εἰς
 τοὺς φυσικοὺς νόμους τοῦ φωτός, ἰδίᾳ ἐν τῇ σκιαγραφίᾳ, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ
 εἰς τοὺς νόμους τῆς βαρῦτητος, ἡ μουσικὴ εἰς τοὺς νόμους τοῦ ἤχου. Καθ'
 ἦν ἔννοιαν ἐξήγησεν ὁ Κορμάνιος τὸ «κατὰ φύσιν» ἡ διδασκαλία εἶναι μι-
 μήτρια, κατὰ δὲ τὴν τοῦ Δειστερβεγίου ἐξήγησιν, δούλη τῆς φύσεως.

§ 47.

II. Δίδασκε ψυχολογικῶς.

Ἡ διδασκαλία γίνεται κατὰ φύσιν ἐὰν προβάλῃ ψυχολο-
 γικῶς, δηλ. προσέχουσα προσηκόντως εἰς τοὺς νόμους τῆς ψυχο-
 λογικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Πρὸς τοῦτο
 ἀπαιτεῖται ἕνα ἔχρη πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ὅλον ἀνθρώπον καὶ ἐνεργ-
 γῆ ἐξεγείρουσα ἀπάσας τὰς κυρίας ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, λοιπὸν
 μὴ ἀπασχολῆ μονομερῶς τὴν μνήμην μόνον ἢ τὸν νοῦν. Περαι-
 τέρω ἀπαιτεῖται ἕνα ὁρμᾶται ἐκ τοῦ σημείου, ἐφ' οὗ ἴσταται
 ὁ μαθητής, καὶ προβάλῃ ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἀγνωστον,
 ἄρχ ἀπὸ τοῦ εὐκολωτέρου εἰς τὸ δυσκολώτερον, ἀπὸ τοῦ ἐγγυ-
 τέρω εἰς τὸ ἀπωτέρω, ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὸ ὑπὲρ τὴν αἴσθη-
 σιν, ἀπὸ τοῦ ἐπὶ μέρους εἰς τὸ καθόλου, ἀπὸ τοῦ παραδείγμα-
 τος εἰς τὸν κανόνα, ἀπὸ τοῦ πράγματος εἰς τὸ σημεῖον, ἀπὸ
 τῆς παραστάσεως εἰς τὴν λέξιν. Αὕτη εἶναι ἡ πρόοδος ἐκείνης,
 ἣν ἐχαρκτηρίσαμεν ἐν τῇ μεθοδολογίᾳ ὡς ἀναλυτικὴν καὶ γε-
 νεϊκὴν μέθοδον (§ 38—40).

Ἡ ἀφετηρία τῆς πρώτης διδασκαλικῆς μένει ὁ κύκλος τῆς
 ἐμπειρίας τοῦ μαθητοῦ. Ἡ ἀφετηρία πάσης ὑψηλοτέρας βαθμί-
 δος εἶναι ὅ,τι κατέβηκεν ἤδη εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ
 ἢ διδασκαλία τῆς ἤδη προηγηθείσης βαθμίδος. Οὕτω ἀποκα-
 θίσταται ἡ διδασκαλία συνεχῆς καὶ ἀπληθλαγμένη χασμάτων.

Μὴ προσέχων ὁ διδάσκαλος εἰς τὰς ἐν ἐκάστη βαθμίδι γνώ-
 σεως τοῦ μαθητοῦ κινδυνεύει ἢ νὰ προσάγῃ εἰς αὐτὸν τὸ ἤδη
 γνωστὸν ὡς νέον, ἢ νὰ προὑποθέτῃ τὸ ἀγνωστον ὡς γνωστὸν.

εἰς αὐτόν. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει καθίσταται ἀηδὴς καὶ ἀνιαρὸς, ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀκατάληπτος.

ΣΗΜ. 1. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κανόνων μόνον ὁ πρῶτος «ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἀγνωστον» εἶναι ἀνευ ἐξαιρέσεως ἄρθος· οἱ λοιποὶ ἐπιδέχονται περιορισμούς τινες ἐν τῇ διδασκαλικῇ πράξει. Οὕτω ἡ φύσις τοῦ πράγματος ἀπαιτεῖ ἐνίοτε ἐν τῇ διδασκαλίᾳ νὰ ἔπηται τὸ εὐκολώτερον εἰς τὸ δυσκολώτερον, π. χ. ἡ θεωρία τοῦ κύκλου εἰς τὴν Πυθαγόρειον πρότασιν· ἐν γένει ἔντισι τῶν ἐπιστημῶν αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχὴν, εἶναι ἴσα ἴσα αἱ δυσκολώτεραι, ὅπως γίνηται δῆλον καὶ ἐκ τῆς προκειμένης διδακτικῆς. Ἐπίσης πραγματεύεται τις πολλάκις τὸ ἀπωτέρω πρότερον ἢ τὸ ἐγγυτέρω, ἐν τῇ γεωγραφίᾳ πρότερον τὸν λίαν ἀφρεστῶτα ἥλιον, ἢ τὴν πολὺ ἐγγυτέρω Αὐστραλίαν, ὡσαύτως καὶ τὴν ἱεράν ἱστορίαν, ἣτις ἀνήκει εἰς τὴν Ἀνατολήν, πρότερον ἢ τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀρχὴ «ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον» δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, διότι τὸ ἐν τῇ αἰσθητῇ ἐμπειρίᾳ δεδομένον, λοιπὸν τὸ εὐκολώτερον δὲν εἶναι πάντοτε τὸ ἀπλούστερον. Αἱ δύσκολοι γενικαὶ ἔννοιαι εἶναι ἀπλούστεραι ἢ αἱ μερικαί, αἵτινες προσεγγίζουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἐποπτεῖαν.

§ 48.

III. Δίδασκει ἐποπτικῶς

Τὰ παραγγέλματα τῆς δευτέρας ἀρχῆς συνονοῦνται ἐν τῇ ἀπαιτήσει «Δίδασκει ἐποπτικῶς». Διότι αἱ ἐποπτεῖαι εἶναι οἱ θεμέλιοι λίθοι τῆς συνειδήσεως· ὁ κύκλος τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδὸς συνίσταται μόνον ἐξ ἐποπτειῶν καὶ εἶναι δεκτικὸς μόνον αὐτῶν· περικιτέρω τὸ ἐποπτικὸν εἶναι τὸ ἐγγυτέρω, τὸ αἰσθητὸν, τὸ ἐπὶ μέρους. Ὅθεν ἡ ἀρχὴ εἶναι ἄρθη τοῦλάχιστον διὰ τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν.

Ἄλλ' ἰσχύει καὶ διὰ πᾶσαν ὑψηλοτέραν βαθμίδαν τῆς διδασκαλίας· διότι ἔννοιαι ἀνευ ἐποπτειῶν εἶναι κεναί. Ὅσκις λοιπὸν ἀναχθούσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ νέαι ἔννοιαι, πρὸς εὐχρηστικῶνται νέαι λέξεις, ὁρεῖται ὁ διδάσκαλος νὰ φροντίξῃ ἵνα ἐκεῖναι αἱ ἔννοιαι καὶ λέξεις διασαφῶνται δι' ἀναλόγου κεφαλαίου ἐποπτειῶν.

Τοῦτο γίνεται διὰ τῆς ἐποπτικῆς μεθόδου, ἣτις προσπαθεῖ νὰ γεννήσῃ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ τὴν αἰσθητὴν ἐπε-

πειάν διὰ τῆς προσχωγῆς αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ τεχνικοῦ ἀποτυπώματος αὐτοῦ (ἐκμύγκματος, εἰκόνας, ἰχνογραφίας, διαγράμματος). Ἐποπτεία δηλ. εἶναι ἡ ὁλικὴ παράστασις αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν διὰ μέσου τῶν ὁ αἰσθήσεων. Εἰς αὐτὴν ἀνήκει οὐ μόνον ἡ ὄψις τοῦ πράγματος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἦχος, ἡ ἀφή, ἡ ὄσμη καὶ ἡ γεῦσις. Λοιπὸν ἡ ἐποπτεία ἀφορᾷ εἰς τὸ χρῶμα, τὴν λάμψιν, τὸ μέγεθος, τὴν μορφήν, τὸν ἦχον, τὴν σκληρότητα, τὴν λειότητα ἢ τραχύτητα, τὴν θερμότητα, τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὄσμήν. Εἰς ταῦτα προστίθενται ὡς περαιτέρω γνωρίσματα ὁ τοπικὸς προσδιορισμὸς, ἡ γένεσις καὶ διάρκεις, ἡ σύνθεσις ἐκ μερῶν (διάρθρωσις), ἡ ὕλη, ὁ σκοπὸς, ἡ χρῆσις καὶ τέλος ἡ σύγκρισις πρὸς συγγενῆ ἀντικείμενα.

Ἴνα διακρίνωνται ταῦτα τὰ γνωρίσματα ἀκριβῶς, ἀνάγκη νὰ προσέλθῃ ἡ ὀνομασία διὰ μέσου τῆς γλώσσης, δι' ἧς ἔρχεται εἰς ἀλληλεπίδρασιν ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ἔνθεν μὲν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς γλώσσης, ἔνθεν δὲ πρὸς τὰς νοητικὰς ἀσκήσεις. Εἰς τὴν ἐποπτικότητα τῆς διδασκαλίας ἀνήκει, προκειμένου περὶ ἀσκήσεων, ἐφαρμογῶν καὶ δεξιότητων, καὶ τὸ νὰ προηγήται τὸ ὑπόδειγμα τοῦ διδασκάλου, λοιπὸν τὸ νὰ γράφῃ οὗτος πρῶτος, νὰ ἰχνογραφῆ, νὰ ἔξῃ, νὰ διηγήται, μεταφράζῃ πρῶτος κτλ. Διὰ τοιοῦτου ὑποδείγματος τοῦ διδασκάλου κατορθοῦται ταχέως καὶ ἀσφαλῶς διὰ πρακτικῆς ὁδοῦ ὅ, τι δυσκόλως μόνον κατορθοῦται θεωρητικῶς δι' ἑκτενῶν ὁδηγιῶν καὶ κινόνων.

ΣΗΜ. 4. Ἡ ἐποπτικότης τῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς νεωτέρας διδακτικῆς μεθόδου. Ἡ εἰσαγωγή αὐτῆς εἰς τὴν σχολὴν ὀφείλεται εἰς τὸν Ἰωάννην Ἐρρῖκον Πεσταλότζην (1746—1827). Οὗτος ὁ ἀναμορφωτὴς τῆς σχολῆς διετύπωσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐποπτικότητος οὕτω: «Ἡ ἐποπτεία εἶναι τὸ ἀπόλυτον θεμέλιον πάσης γνώσεως, δηλ. πᾶσα γνῶσις ἀνάγκη νὰ δύνηται νὰ ὀρμᾶται ἀπὸ τῆς ἐποπτείας καὶ νὰ ἐπανάγηται εἰς αὐτήν. Ὁ Πεσταλότζης ζητεῖ ν' ἀναγάγῃ τὴν αἰσθητὴν ἐποπτείαν εἰς τρία στοιχεῖα, δηλ. τὸν ἀριθμὸν, τὴν μορφήν καὶ τὴν γλώσσαν. Ἡ διδακτικὴ τέχνη ὀφείλει ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῶν τριῶν τούτων στοιχείων » 1) Ἴνα διδάσκῃ τοὺς παῖδας ν' ἀντιλαμβάνονται πᾶν ἀντικείμενον προσαγόμενον εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν ὡς ἐνόητα, δηλ. κερω-

ρτισμένον ἀπὸ παντός, μεθ' οὗ φαίνεται συνδεδεμένον· 2) νὰ γνωρίζῃ εἰς αὐτοὺς τὴν μορφήν παντός ἀντικειμένου, δηλ. τὸ μέτρον καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ· 3) νὰ γνωρίζῃ εἰς αὐτοὺς ὅσον τάχιον τὸν ὅλον πλοῦτον τῶν λέξεων καὶ ὀνομάτων πάντων τῶν γνωσθέντων ὑπ' αὐτῶν ἀντικειμένων».

ΣΗΜ. 2. Δίαν ἐνθέρμως ὑπερμαχεῖ ταύτης τῆς ἀρχῆς καὶ ὁ Δειστερθέγιος ἐν τῷ ὁδηγῷ αὐτοῦ « Ἀὕτη ἡ ἀρχὴ ἰσχύει ἐν ὄλῳ τῷ κύκλῳ τῆς διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς. Μόνον διὰ τῆς ἐκτενοῦς ἐφαρμογῆς αὐτῆς κατορθοῦται νὰ ἐξορισθῇ πᾶσα κενὴ διδασκαλία, πᾶν μάταιον, μηδαμινόν, ὀλέθριον, ἐξασθενοῦν τὸ πνεῦμα, εἰς τυφλὸν ψιττακισμὸν ἀκατανοήτων λέξεων ἄγον, διὰ τοῦτο δὲ ὑποδουλοῦν τὸ πνεῦμα καὶ ἐν τῇ ἀνηλικιότητι διατηροῦν αὐτὸ παλίνιον, τὸ ὁποῖον παίζει ὁ διδάσκαλος διὰ τῶν μορφῶν τῶν ἐννοιῶν. Αἱ σχέσεις τῆς σχολῆς δὲν ἐπιτρέπουσι πανταχοῦ νὰ προσάγῃ τις ἀμέσως εἰς τοὺς μαθητὰς τὰς ἐποπτείας τὰς ὑποκειμένας εἰς τὰς διδασκείας ἐννοίας, ἀλλ' ἐν ταῖς πλείστοις περιπτώσεσιν εἶναι δυνατὸν καὶ πρέπει νὰ γείνη τοῦτο, ὅπου δὲ εἶναι ἀδύνατον, ἄς καταφύγῃ τις τοῦλάχιστον εἰς εἰκονικὰς παραστάσεις, εἰς ἀναμνήσεις ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶδεν ὁ μαθητὴς ἐκτὸς τῆς σχολῆς, εἰς παρομοιώσεις καὶ ἀναλογίας καὶ ἄλλα μέσα, ἄς ὁμολογῇ δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ἡ μόρφωσις τοῦ πνεύματος τῶν μαθητῶν κατορθοῦται μόνον καθόσον συμβαίνει τοῦτο, ἐπικρατεῖ δὲ ματαία καὶ κενὴ ἐργασία ἐν τῇ σχολῇ, ἐν ἣ δὲν συμβαίνει. Ὅπου π. χ. διδάσκεται ἡ Γεωγραφία ἄνευ παρτιδογραφίας, ἄνευ αἰσθητοποιήσεως δι' ἰχνογραφίας, χαρτῶν κτλ., ὅπου ἡ ἱστορία παραδίδεται εἰς τὴν μνήμην μόνον ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῆς κατηγορίαις, ἄνευ μορφῶν ζωντανῶν, συγκριμένων, ὅπου ἡ θρησκεία διδάσκεται δι' ἀποστηθίσεως γενικῶν προτάσεων ξένων ὡς τὸ πλεῖστον κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν μαθητὴν, ἐκεῖ ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχαία, βδελυρὰ, πνευματοκτόνος σχολαστικότης, ἡ μάθησις διὰ τὴν σχολὴν καὶ οὐχὶ διὰ τὸν βίον, ἡ εἰσαγωγὴ τῶν παιδῶν εἰς κενὸν καὶ ἀπατηλὸν καὶ μηδαμινὸν κόσμον, διὰ τῆς κτήσεως τοῦ ὁποίου πολλοὶ ἀνθρωποὶ ἀπατώσιν ἑαυτοὺς καθ' ὅλον αὐτῶν τὸν βίον. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι οὐδὲν προὔργιατερον ὑπάρχει διὰ τὸν πράγματι ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τοῦ πνεύματος τῶν μαθητῶν ἐνδιαφερόμενον διδάσκαλον τοῦ ν' ἀνάγῃ πάσας τὰς ἑαυτοῦ ἐννοίας εἰς ἐποπτείας, ἵνα καταστῇ οὕτω ἱκανὸς πρὸς τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν. Ἐντεῦθεν ἐξαρτᾶται ἡ ἀξία τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ».

ΣΗΜ. 3. Καίτοι ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι ἀναφέρεται ὡς ἴδιον μάθημα (συνδεδεμένον μετὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ λόγου καὶ τῆς νοήσεως) δὲν εἶναι ὅμως δεδεμένη εἰς ἴδιον ὕλικόν καὶ εἰς ἴδιον ὄραν, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἰσχωρῇ πανταχοῦ, ὅπου πρόκειται νὰ πλουτισθῇ τὸ ἀρχικὸν κερφάλιον τῶν ἐποπτεῶν διὰ νέων εἰκόνων καὶ νὰ προαχθῇ οὕνω ἡ κατανόησις τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας.

ΣΗΜ. 4. Ἡ αἰσθητοποιήσις εἶναι διετὴ ἄμεσος καὶ ἔμμεσος. Ἐν τῇ πρώτῃ προσάγονται ἀμέσως εἰς τὰς αἰσθήσεις τοῦ μαθητοῦ αὐτὰ

τὰ ἀντικείμενα ἢ αἱ ἀπεικονίσεις, αὐτῶν ἵνα μορφωθῇ ἡ ἐποπτεία· ἐν τῇ δευτέρᾳ ποιεῖ ἔκκλησιν ὁ διδάσκαλος εἰς τὰς ἀλλαγθῆν ἀποκτηθείσας ἐποπτείας τοῦ μαθητοῦ, ἵνα ἡ φαντασία αὐτοῦ παραγάγῃ τὴν νέαν ἐποπτείαν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, τοῦ ἐπιδιορισμοῦ καὶ τοῦ συνδυασμοῦ. Ἡ ἔμμεσος αἰσθητοποίησης μεταχειρίζεται τὴν παραβολήν, τὴν περιγραφήν. Οὕτω γεννᾶται ἡ ἐποπτεία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς θαλάσσης διὰ παραβολῆς, πρὸς τοὺς λόφους καὶ τὰς λίμνας τῆς πατρίδος.

§ 49.

IV. Δίδασκε εὐλήπτως.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀπικτεῖ ἕνα δυσκολύνεται κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸν μαθητὴν ἢ κτήσις καὶ τήρησις τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας. Ἡ σχολὴ κατορθοῖ τοσοῦτον μάλλον, ὅσων εὐκολώτερον καθιστᾷ εἰς τοὺς μαθητὰς τὸ μαθεῖν. Καίτοι πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ τῆς διδασκαλίας τείνουσι πρὸς τοῦτο, ἀνάγκη ὅμως νὰ ὑπομνήσωμέν τινα ἰδίᾳ ὁρμώμενοι ἐκ ταύτης τῆς ἀρχῆς.

1) Πρέπει νὰ ἐδιατρίβῃ τις προσηκότως εἰς τὰς ἀρχὰς, διότι ἐν ταύταις συσσωρεύονται αἱ πλεῖστοι δυσκολίαι. Πᾶσα ἀρχὴ δύσκολος.

2) Πρέπει νὰ σπεύδῃ τις βραδέως, νὰ διδάσκῃ ὀλίγα, ἀλλὰ ἀκριβῶς. Νὰ μὴ διδάσκῃ τι πρὸ τοῦ καταλλήλου καιροῦ, καὶ ἐν ταῖς παρὰ γῶγαις προτάσεσι νὰ ἐπανέρχεται πάντοτε εἰς τὰς βῆσεις, ἐφ' ὧν στηρίζονται.

3) Πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ καταστήσῃ ἐποπτὰς καὶ καταληπτὰς ἀφηρημένας ἐννοίας διὰ πραγμάτων κειμένων ἐντὸς τοῦ ὄριζοντος τῶν παιδῶν. Ἄπάνθρωπος εἶναι ὁ διδάσκαλος ὁ προβιζίων εἰς τοὺς μαθητὰς ἐργασίαν χωρὶς νὰ ἐξηγήσῃ εἰς αὐτοὺς ἀρκούντως περὶ τίνος πρόκειται ἢ πῶς δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ ἐργασία. «Ὅ, τι ὀφείλουσι νὰ μάθωσιν οἱ μαθηταί, πρέπει νὰ προτεθῇ εἰς αὐτοὺς καὶ ἀναπτυχθῇ τόσον σαφῶς, ὥστε νὰ ἔχωσιν αὐτὸ πρὸ τῶν ὀρθολογῶν, ὅπως τοὺς 5 δακτύλους τῆς χειρὸς αὐτῶν.» λέγει ὁ Κομένιος.

4) Πρέπει νὰ γνωστῇ τις τὸ μέτρον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ μὴ ἐπιδιώκων ἄσκοπον τελειότητα καὶ νὰ διδάσκῃ ὅσον ἔνεστιν ὀλίγα διὰ τὴν μέλλουσαν λήθην. Ἄς προσέχη νὰ μὴ μεταδίδῃ

εις τοὺς μαθητὰς πᾶν ὅ,τι αὐτὸς γινώσκει. Ἐνταῦθα ἀμαρτάνουσι μάλιστα οἱ πρωτόπειροι θέλοντες νὰ μεταδώσωσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὅλην τὴν σοφίαν αὐτῶν.

5) Πρέπει νὰ χωρίζη τις τὸ οὐσιώδες ἀπὸ τοῦ ἐποισιώδους, νὰ ἐξάιρη τὸ πρῶτον καὶ νὰ ἐπικέρχηται πολλάκις ἐν τῇ ἐπανκλήσει εἰς αὐτό. Πρέπει νὰ μερίξη τις τὴν ἕλην τῆς διδασκαλίας εἰς μέρη καὶ βαθμίδας λογικῶς καὶ μεθοδικῶς οὕτως, ὥστε νὰ προβιβάζηται ὁ μαθητὴς ἀνεπαισθητῶς ἐκ μιᾶς βαθμίδος εἰς τὴν ἑλλην.

6) Πρέπει νὰ βαίνη τις ἀπὸ τοῦ πράγματος εἰς τὸ σημεῖον ἀπὸ τῆς ἐννοίας εἰς τὴν λέξιν, οὐχὶ δὲ τᾶνάπαλιν. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ὀμιλῇ τις περὶ πραγμάτων, διὰ τὰ ὁποῖα ἐλλείπουσιν παρὰ τῷ μαθητῇ αἱ ἀναγκαῖαι παρκαστάσεις. Ἡ διδασκαλία πρέπει ν' ἀπέχη πάσης κενῆς πολυλογίας. Ἡ γλῶσσα αὐτῆς ἔστω ἀπλή, σαφὴς καὶ εὐληπτος.

ΣΗΜ. 1. Ὅπως πᾶσα ἀρχὴ, οὕτω καὶ αὕτη πρέπει νὰ νοηθῇ καὶ χρησιμοποιηθῇ μόνον ἐν τῷ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀρχῶν ἐπιβαλλομένῳ περιορισμῷ. Ἡ διευκόλυνσις δὲν πρέπει νὰ προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μαραινῇ τὸν ζῆλον τοῦ μαθητοῦ, καὶ νὰ αἴρη τὴν αὐτενέργειαν αὐτοῦ. (Ὁβτω θὰ προσέκρουέ τις εἰς τὴν VII ἀρχήν). Λοιπὸν δὲν θὰ δώσῃ τις εἰς τὰς χεῖρας τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ξένων γλωσσῶν ἔντυπον μετάφρασιν κλπ.

ΣΗΜ. 2. Ἀπαιτοῦντες κατὰ τὸ τρίτον παράγγελμα νὰ καθίσταται τὸ διδασκόμενον κατὰ τὸ δυνατόν κατὰ τὴν πτὸν οὐδόλωσ ἐννοοῦμεν (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Δειστερβίγιον) ὅτι δὲν πρέπει νὰ μεταδίδῃ τις εἰς τὸν παῖδα ἀπολύτως τίποτε, τοῦ ὁποίου τὸν λόγον δὲν δύναται οὗτος νὰ ἐννοήσῃ ἢ κατὰ τὴν ψῆφιν πρέπει ἴσα ἴσα νὰ ἐκτείνηται ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπεται ἡ πνευματικὴ κατάστασις τοῦ παιδός. Οἱ παῖδες θὰ δεχθῶσι κατ' ἀρχὰς τὰ πλεῖστα ὡς γεγενότα καὶ θὰ ἀποθησαυρίσωσιν αὐτὰ ἐν τῇ μνήμῃ τὸ ἔργον τοῦ ποιῆσαι καταληπτὰ ταῦτα τὰ γεγενότα εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ὅλης ἀναπτύξεως οὐ μόνον τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Μέγα πλῆθος φαινομένων τῆς φύσεως ἀναγκάζεται καὶ σήμερον ἀκόμη νὰ δεχθῇ ἡ ἐπιστήμη χωρὶς νὰ δύνηται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν κατανόησιν αὐτῶν πλέον ἢ νὰ ταξινομήσῃ ταῦτα τὰ φαινόμενα. Ἡ μνήμη τῶν παιδῶν εἶναι τοσοῦτον ἀκμαία καὶ ζωηρά, ὥστε λίαν ἡδέως δέχονται γεγενότα καὶ θεωροῦσιν ὡς πλουτισμὸν τῆς γνώσεως αὐτῶν, καὶ ἐὰν δὲν δύνηται νὰ κατανοήσωσιν αὐτὰ ἐντελῶς. Ἐνταῦθα ὁμῶς προῦποιοῦται ὅτι ἡ ἀκαταληψία δὲν προβαίνη μέχρις ἀντιφάσεως· διότι τὸ ἀκατάληπτον

(ἐκείνου τοῦ ὁποίου δὲν διορῶμεν τὸν λόγον,) δύναται νὰ ᾖται ἀληθές· τὸ ἀντιφατικὸν ὅμως εἶναι ἀδύνατον. Ἀκόμη δὲν κατανοοῦμεν πῶς αὐξάνει ὁ χόρτος, ἀλλ' εὐδεμίαν εὐρίσκομεν ἀντίφασιν τούτου τοῦ γεγονότος πρὸς τοὺς γνωστούς φυσικοὺς νόμους.

§ 50.

V. Δίδασκει ἵνα μορφώσῃς.

Αὕτη ἡ ἀρχὴ δύναται νὰ διατυπωθῇ ἀκριβέστερον οὕτω· Ζήτει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οὐ μόνον γνώσεις ἢ μεταδόσης, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα ἢ μορφώσης εἰδολογικῶς.

Ὅπως ἐδείχθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (§ 3), ἡ διδασκαλία ἔχει δύο πλευράς· μεταδίδει γνώσεις καὶ καθίστησι δυνάμεις ἐλευθέρως. Οὐδετέραν τούτων τῶν πλευρῶν πρέπει νὰ παραμελήσῃ τις, ἥμισυ δὲ τὴν τελευταίαν· διότι ἡ εἰς τὸν μαθητὴν προσχομένη γνώσις πρέπει νὰ μεταβληθῇ εἰς πνευματικὴν δύναμιν. Περιοριζόμενός τις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἰς τὴν ἐπισώρευσιν γνώσεων θὰ προσέκρουεν εἰς τὴν ἀρχήν.* Ἡ «μόρφωσις» εἶναι μόρφωσις δεξιότητων καὶ δυνάμεων, οὐχὶ ἔγχυσις γνώσεων διὰ χώνης. Μορφοῦντες τὸν μαθητὴν καθιστῶμεν αὐτὸν ἱκανὸν νὰ δικτηρῇ καὶ ἐπεκτείνῃ διὰ τῆς εἰδολογικῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τὸ ὕλικόν τῆς γνώσεως καὶ οὕτω νὰ μορφώσῃ αὐτὸς ἑαυτὸν.

Ταύτην τὴν μορφωτικὴν δύναμιν θὰ ἔχη ἡ διδασκαλία, εἰάν διατρέχῃ τὰ πέντε στάδια τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας (§ 33) καὶ ἐκπληροῦ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς γενετικῆς μεθόδου (§ 38).

Ἡ εἰδολογικῶς μορφοῦσα δύναμις τῶν διαφόρων μαθημάτων εἶναι τοσοῦτον μείζων, ὅσῳ πολυμελέστερον διεγείρει τὴν συνείδησιν ἢ ὕλη τῆς γνώσεως, ὅσῳ ἐκτενεστέραν ἐφαρμογὴν ἐπιδέχεται, καὶ ὅσῳ μᾶλλον δύναται νὰ τεθῇ εἰς σχέσιν πρὸς τὸ σύνολον τῶν διὰ τῆς διδασκαλίας ἀποκτηθεισῶν γνώσεων.

* «Εἶναι τι οἰκτρὸν, ἐάν ἡ κεφαλὴ τοῦ μαθητοῦ ᾖται πεπληρωμένη μεγάλου ἢ μικροῦ ποσοῦ γνώσεων, χωρὶς νὰ ἔχη οὗτος μεμαθημένην τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, ὥστε νὰ λέγῃ τις περὶ αὐτοῦ, γινώσκει μὲν τι, ἀλλ' οὐδὲν δύναται.» Δειστερβέγιος).

Κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν ἐξέχουσιν ὑπὲρ πάντα τὰ μαθήματα τὰ δύο εἰδολογικά, ἡ γλῶσσα καὶ ἡ μαθηματικὴ· τούτου δὲ ἔνεκα τὰ δύο ταῦτα μαθήματα κατέστησαν ἀνέκαθεν κέντρα τῆς διδασκαλίας (§ 30) καὶ κύριοι μοχλοὶ τῆς εἰδολογικῆς μορφώσεως, διὰ τοῦτο δὲ καλλιεργοῦνται ἐν τοῖς σχολείοις κατὰ προτίμησιν.

ΣΗΜ. 4. Ἡ ἐντεταμένη, εἰδολογικὴ δύναμις τῆς μορφώσεως εἶναι ἀπείρως ἰσχυροτέρα ἢ ἡ ἐκτενεστάτη γνώσις. Ὁ πολυμαθὴς δύναται νὰ φανῇ ὡς περιορισμένος ἄνθρωπος, ἐὰν ζητηθῇ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἐν τινὶ κύκλῳ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐνετυπώθη εἰς αὐτὸν ἰδίᾳ· ὁ εἰδολογικῶς μεμορφωμένος ἄνθρωπος εὐκόλως ἐξοικειοῦται καὶ πρὸς ἐκείνους τοὺς κύκλους, ἐν οἷς εἶναι ξένος, διότι γινώσκει νὰ κρίνῃ, νὰ ὁμιλῇ, νὰ ὑπολογίζῃ. Ὁ Σωκράτης, ὁ σοφώτατος ἀπάντων ἀνδρῶν, δὲν ἦτο πολυμαθὴς· τουναντίον ἐπεδείκνυε τὴν ἑαυτοῦ ἄγνοιαν, ἵνα ἐκδηλώσῃ τοσοῦτον ἰσχυρότερον τὴν εἰδολογικὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος, τὴν ὅποیان θαυμάζομεν ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς διαλόγοις. Καὶ ἡ ὁδὸς δὲ ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν μόρφωσιν ἀνταμείβει πλουσιώτερον καὶ εἶναι βραχυτέρα ἢ ἡ ἄγουσα εἰς τὴν πολυμαθειαν· Ἡ εἰδολογικὴ μόρφωσις τῆς γλώσσης δίδει εἰς ἡμᾶς τὴν ἱκανότητα νὰ λαλῶμεν περὶ παντὸς οἴουδῆποτε ἀντικειμένου, καὶ ὅμως δύναται τις νὰ περιλάβῃ τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς ῥητορικῆς ἐν βιβλίῳ οὐχὶ λίαν διγῶδει. Πᾶσαι αἱ σχέσεις τοῦ μεγέθους ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐν οὐρανῷ, λοιπὸν τόπος, χρόνος, δύναμις, κίνησις δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς ἑπτὰ μαθηματικὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τέλους στηρίζονται ἐπὶ τῶν δύο θεμελιωδῶν πράξεων τῆς προσθέσεως καὶ τῆς ἀφαιρέσεως. Χάσματα τῆς ὑλικῆς γνώσεως συμπληροῦνται εὐκολώτερον ἢ ἐλλείψεις τῆς εἰδολογικῆς μορφώσεως. Ὁ λησμονήσας τὸν πληθυσμὸν τοῦ Βελγίου δύναται ν' ἀνοίξῃ τὴν γεωγραφίαν καὶ νὰ ἴδῃ αὐτόν· ὁ μὴ γινώσκων ὅμως πῶς συντάσσεται ἔγγραφον ἢ πῶς ὑπολογίζονται οἱ τόκοι κεφαλαίου τινὸς, ἀνάγκη νὰ προσέλθῃ εἰς διδάσκαλον.

ΣΗΜ. 2. Ἐὰν ἑτέρου ὅμως πρέπει νὰ προφυλαχθῆτις καὶ ἀπὸ τὴν ὑπέρμετρον ἐκτίμησιν μ ο ν ο μ ε ρ ο ὕ ς εἰ δ ο λ ο γ ι σ μ ο ὕ· διότι ἡ ὀρθὴ ἐφαρμογὴ εἰδολογικῶν κανόνων ἐξαρτᾶται ἐπὶ τέλους καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῆς ὕλης, δηλ. τῶν πραγμάτων, εἰς ἃ ἐφαρμόζονται. Κατὰ τῶν ὑπερβολῶν τοῦ εἰδολογισμοῦ ἀνάγκη νὰ ἐξάρωμεν ἰδίᾳ τὴν ἱστορικὴν γνώσιν.

§ 51.

VI. Δίδασκε ἐνδιαφερόντως.

Ἐνδιαφερόντα θὰ ᾔηται ἡ διδασκαλία, ἐὰν διὰ τῆς ἐξεγέρ-

εως τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος ζητῆνὰ ἀνοίξῃ εἰς τὴν ἔλξη τῆς διδασκαλίας τὴν ὁδὸν τὴν ἀγρυσαν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ.

Ἡ κυρία δυσκολία τῆς διδακτικῆς τέχνης συνίσταται ἐν τῇ βίᾳ, ἣν ἐξοσκεῖ ἡ διδασκαλία ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ μαθητοῦ.* Δηλαδή τὸ ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας δὲν κανονίζεται διὰ τῶν μεταβαλλομένων διαθέσεων καὶ στιγμιαίων ἀναγκῶν τοῦ μαθητοῦ, ἀλλὰ διὰ τῶν ὁρισμῶν τοῦ προγράμματος καὶ τῆς κωδωνοκρουσίης. Διὰ τοῦτο ἡ διδασκαλία δὲν εὐρίσκει πάντοτε τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ ἀνοικτὴν διὰ τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ζητεῖ νὰ διεγείρῃ ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ τοῦναντίον κατελιημένην ἤδη ὑπὸ τῶν φροντίδων καὶ ἐνδιαφερόντων, τὰ ὁποία ἀντλεῖ ὁ μαθητὴς ἀμέσως ἐκ τοῦ βίου, ἐκ τῆς συναναστροφῆς καὶ ἐμπειρίας. Ἐκτὸς τούτου σπανίως προσφέρονται εἰς αὐτὸ, διδασκαλίαι κατὰ τὸν τρόπον, κατὰ τὴν στιγμὴν καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν, καθ' ἣν χρειάζεται αὐτάς.

Λοιπὸν ἡ διδασκαλία μετὰ τῶν πολλαχῶς ἀφηρημένων παραστάσεων αὐτῆς ἔχει ν' ἀγωνισθῇ κατ' ἐκείνου τοῦ ζῶντος πλήθους τῶν παραστάσεων, τὸ ὁποῖον κατέλαβεν ἤδη τὴν συνείδησιν τῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως νεολαίας. Ἴνα ῥιζοβολήσῃ λοιπὸν ἡ διδασκαλία, ἀνάγκη νὰ ὑποχωρήσωσιν αὐταὶ αἱ παραστάσεις, δηλ. ἀνάγκη νὰ ἐξεγερθῇ ἡ προσοχὴ διὰ τὴν ἕλξη τῆς διδασκαλίας καὶ νὰ διατηρῆται ἀγρυστος ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐνδιαφέροντος.

* Λίαν ἐπιτυχῶς περιγράφει ὁ Πεσταλότζις τὴν ἐκ τῆς ἐλευθερίας τοῦ παιδικοῦ βίου εἰς τὴν βίαν τῆς σχολῆς μετάβασιν. «Ἀφήνομεν τὰ παιδία μέχρι τοῦ πέμπτου ἔτους ἐν πλήρει ἀπολαύσει τῆς φύσεως, ἀφήνομεν νὰ ἐνεργῇ ἐπ' αὐτῶν πᾶσα ἐντύπωσις αὐτῆς· αἰσθάνονται τὴν δύναμιν αὐτῶν, εἶναι ἤδη προεχωρημένα ἐν τῇ ἀπολαύσει τῆς ἐλευθερίας καὶ πάντων τῶν θελημάτων αὐτῆς. Λοιπὸν μετὰ τὴν ἐπὶ πέντε ὄλα ἔτη ἀπολαύσειν ταύτης τῆς μακαριότητος τοῦ αἰσθητικοῦ βίου ἀφανίζομεν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν ἅλην τὴν περὶ αὐτὰ φύσιν, περιορίζομεν τὴν πλήρη θελημάτων πορείαν τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ρίπτομεν αὐτὰ ὡς πρόβατα εἰς δυσώδη αἶθουσαν, προσηλοῦμεν αὐτὰ ἐπὶ ὥρας, ἡμέρας, ἐβδομάδας, μῆνας καὶ ἔτη ἀδυσωπήτως εἰς τὴν θέαν ἐλευθῶν, ἀχαρίτων καὶ μονοτόνων γραμμάτων καὶ εἰς βίον ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον τῷ προτέρῳ.»

Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἄς φυλάττῃ ὁ διδάσκαλος τοῦς ἐξῆς κανόνας:

1) Ἄς προσάπτῃ τὴν διδασκαλίαν πάντοτε εἰς τι γνωστόν. Διὺτι προσοχὴ καὶ ἐνδιαφέρον διεγείρονται μόνον διὰ τοιούτων μεταδόσεων, αἵτινες εὐρίσκουσιν ἐν τῷ κύκλῳ τῶν παραστάσεων ἡμῶν ἡχώ, δηλ. βοηθητικὰς παραστάσεις.

2) Ἄς προτάσῃ τῆς κυρίως διδασκαλίας πάντοτε κατάλληλον εἰσαγωγὴν προπαρασκευάζουσαν αὐτήν. Αὕτη ἢ εἰσαγωγὴ ἄς ἀφορᾷ εἰς τὴν σπουδαιότητα τοῦ πράγματος ἐγγένηι, ἔπειτα εἰς τὴν διεγερσιν ἐκείνων τῶν παραστάσεων ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδὸς, αἵτινες εἶναι ὅπωςδῆποτε συγγενεῖς πρὸς τὴν μεταδοτέαν ὕλην τῆς διδασκαλίας.*

3) Ἄς προφυλάττῃται ἀπὸ πάσης μονοτονίας καὶ ἄς ζητῇ μᾶλλον τὰ ζωογονήσῃ τὴν διδασκαλίαν διὰ καταλλήλου ἀλλαγῆς τῆς ὕλης καὶ τῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας. Ἄς μεταβάλῃ ἰδίᾳ κατὰ τὴν χρεῖαν ἀπὸ μιᾶς μορφῆς τῆς διδασκαλίας εἰς ἄλλην.

4) Ἄς ἀποφεύγῃ πάσας τὰς ἀνωφελεῖς, ἀσκόπους, σχολιοποιεῖς ἀνακοινώσεις καὶ ἄς περιορίζῃται εἰς τοῦτο, τὸ ὅποιον δόνηταὶ νὰ ἐξεγείρῃ ἐνδιαφέρον τι παρὰ τῷ μαθητῇ.**

5) Ἄς μὴ ἐνδιατρίβῃ ἐπὶ πολλῶν χρόνων εἰς πράγματα λίαν ἀγρημένα, ἀλλ' ἄς ζητῇ μᾶλλον διὰ δείξεως καὶ πράξεως, ἔπειτα δὲ διὰ χρήσεως παραδειγμάτων καὶ δι' ἐφαρμογῶν νὰ καταστήσῃ ἐποπτικὴν τὴν διδασκαλίαν. Ἐὰν παραδείγματα πρέπει νὰ λαμβάνωνται ἐκ τοῦ κύκλου τῆς ἐμπειρίας τοῦ μαθητοῦ.

6) Ἄς δεικνύῃ αὐτὸς ἐνδιαφέρον διὰ τὸ πρᾶγμα καὶ ἄς κρούῃ φαιδρὸν καὶ ζωνρὸν διδακτικὸν τόνον. Ἐὰν αὐτὸς ὁ διδάσκαλος ᾔνοι κεκμηκὼς καὶ στρυφνός, δὲν θὰ δυναθῇ νὰ συμ-

* Ἄγαπητοὶ μαθηταί! χθὲς ὠμιλήσαμεν περὶ τοῦ δεινὸς καὶ τοῦ δεινός... βεβαίως πάντες γινώσκετε τὸν οἰκουρὸν κύνα... βεβαίως εἶδετέ ποτε τὸν ἥλιον ἀνατέλλοντα κτλ.

** Τὸ χεῖριστον τῶν σφαλμάτων τῆς διδασκαλίας εἶναι τὸ νὰ ᾔνοι ἀνικρὰ, ἀηδής. (Ἐρβαρτος.)

παρασύρη τὰ πνεύματα τῶν παιδῶν. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀπαιτεῖται νὰ ἐπέμβῃ ὁ διδάσκαλος μετὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας.

Ὡς ἔκτατα βοηθητικὰ μέσθι πρὸς ἀναζωογόνησιν τῆς ἐκπαιδευτικῆς προσοχῆς χρησιμεύουσι:

1) Παύσεις: ὁ διδάσκαλος διακόπτει ἐπὶ τοσοῦτον τὴν διδασκαλίαν, ἕως οὗ ἡ ὅλη τάξις ἦνικι ἐν πληρεστάτῃ ἡσυχίᾳ.

2) Ῥυθμικαὶ ἀσκήσεις τοῦ σώματος: ὄρθοι — καθίστατε — στροφὴ ἐπὶ δεξιᾷ — ἐπ' ἀριστερὰ κτλ.

3) Ἐσωτερικαὶ διακοπαὶ τῆς διδασκαλίας διὰ παρεμβολῆς ἱστοριῶν, διαγήσεων, ἀνεκδότων, μύθων, παραμυθίων, ἀινιγματικῶν κτλ., ἀκόμη καὶ ἀστεισμῶν καὶ ἀπροσδοκῆτων τροπῶν. Δὲν πρέπει ὅμως ἡ διδασκαλία νὰ κατακινήσῃ εἰς γελοιοποιίαν.

4) Ὀμιλία ἐν χορῷ (ἀπὸ κοινοῦ ὁμιλίαι τῆς ὅλης τάξεως ἐν ῥυθμῷ). Δι' αὐτῶν ἐπικυζάνει ἡ ἐξωτερικὴ ἐντύπωσις τῆς διδασκαλίας, καὶ εἰσάγεται εἰς τὸν κύκλον τῆς σχολῆς τέρψις καὶ ζωή.

Τούτωντιόν δὲν ἐπιτρέπονται μικροσκελεῖς ὁμιλίαι πρὸς ἀναζωπύρησιν τῆς προσοχῆς ἢ χρονοτριβήσιν, ὑποσχέσεις καὶ ἄλλα τεχνητὰ ἐρεθιστικὰ μέσθι. Οἱ μαθηταὶ δὲν πρέπει ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ πόνου καὶ τῆς δυσκολεύσεως, διότι μόνον δι' αὐτῶν ἐνισχύονται τὰ νεῦρα τοῦ πνεύματος: πρέπει ὅμως νὰ συνοδύη τὸν πόνον ἡ φριδρὰ καὶ ἐπιδεικτικὴ διάθεσις, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἔχη τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐργασίας ἀξίαν καὶ σημασίαν διὰ τὸν μαθητήν.

ΣΗΜ. Ἡ διαρκὴς, συγκεντρωμένη διδασκαλία, ἣτις ἄρχεται καὶ παύει μετὰ τῆς κωδωνοχουσίας καὶ προβαίνει καθ' ὄρισμένον πρόγραμμα κατ' εὐθείαν γραμμὴν χωρὶς νὰ προσέξῃ εἰς τὰς διαθέσεις καὶ κλίσεις τοῦ παιδός, ἔχει πάντοτε τι βίαιον καὶ ἐπιβάλλει ἰδίᾳ εἰς τὸν ἀνήλικον παιδα σκληρὰν αὐταπαρνησίαν, ἀφοῦ εἶναι ἠναγκασμένος ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἡ διδασκαλία, νὰ λησμονήσῃ τὰς ἀγαπητάς αὐτοῦ ἰδέας, τὴν πατρικὴν οἰκίαν, τοὺς ἀδελφοὺς καὶ συμπαίκτας, τοὺς μικροὺς αὐτοῦ σκοποὺς καὶ τὰ παιγνίδια, καὶ νὰ ἐνασχολῆται περὶ γράμματα καὶ ψηφία, κλίσεις καὶ συζυγίας, ὑποκείμενα καὶ κατηγορούμενα. Διὰ τοῦτο ἀνάγκη, ἀρχομένου τοῦ παιδός νὰ ἐπισκέπτηται τὸ σχολεῖον, ἢ σκληρότης τῆς μεταβάσεως ἐκ τῆς

χουσις ελευθερίας του παιδικού βίου εις την σοβαράν βίαν της σχολής να μετριασθῆ, διατηρούσης κατὰ τὸ δυνατόν της πρώτης διδασκαλίας τὴν μορφήν της παιδείας καὶ τῆς ἐποπτείας καὶ μὴ βασανιζομένου τοῦ παιδὸς ἀμέσως διὰ γραμμάτων καὶ ψηφίων. Τοῦλάχιστον ἡ πρώτη τριμηθία της εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως ἔπρεπε νὰ ᾖ ἀπηλλαγμένη αὐτῶν, ἵνα μὴ ἡ ἡδονὴ της φοιτήσεως μετατραπῆ εἰς ἀλγηδόνα διὰ τῆς προώρου προταγωγῆς τούτων τῶν τοσοῦτον ὀλίγων ἐνδιαφερόντων τῶν παιδῶν σημείων. Μέγα μέρος της σημερινῆς διδακτικῆς τέχνης ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ τείνει εἰς τὸ νὰ συνδέσῃ τὰ σημεῖα μετὰ τῶν πραγμάτων οὕτως, ὥστε τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ τελευταῖα νὰ μεταβιβάσῃται καὶ εἰς τὰ πρώτα.

§ 52.

VII. Προκάλει τὴν αὐτενέργειαν τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

Αὕτη ἡ ἀρχὴ συνέχεται ἀμέσως πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν. Ἡ διδασκαλία θὰ ᾖ ἐπαγωγὸς (ἐνδιαφέρουσα), ἐὰν διεγείρῃ τὴν αὐτενέργειαν τοῦ μαθητοῦ.

Πᾶσα κατάστασις τῆς ἀργίας μετατρέπεται ἀμέσως εἰς ἀνίαν καὶ ἄγει εἰς διάχυσιν. Λοιπὸν ἄς μὴ ἀνέχηται ὁ διδάσκαλος ἵνα ὁ μαθητὴς ἀκροᾷται ἀργῶς, ἀλλ' ἄς φροντίζῃ ἵνα μὴ μόνον αἱ πνευματικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις, ἰδίᾳ ὁ νοῦς, ἀλλὰ καὶ ἡ χεὶρ καὶ ἡ γλῶσσα καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τὸ ὄλον σῶμα συμπραχθῶνται εἰς σύμπραξιν.

Ἐνταῦθα ἰσχύουσι τὰ ἑξῆς παραγγέλματα:

1) Ὁ διδάσκαλος ἄς ποιῆται ἐκτενεστέτην χρῆσιν τῆς ἐρωτηματικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας καὶ ἄς ἀποφεύγῃ μακρὰς, συνεχεῖς ὁμιλίας. Εἶναι σφάλμα, ἐὰν ὁ διδάσκαλος εὐχαρίστως ἀκούῃ ἐκυτὸν ὁμιλοῦντα.

2) Ἄς μὴ ἐκτελῇ ὁ διδάσκαλος ὅτι δύναται νὰ ἐκτελέσῃ ὁ μαθητὴς ἐξ οἰκείας δυνάμεως, ἀλλ' ἄς ἀφήσῃ εἰς αὐτὸν τὸν κόπον τῆς ζητήσεως καὶ τὴν χαρὰν τῆς εὑρέσεως. Ἐνταῦθα ἀνήκουσιν ἰδίᾳ:

α) Προβλήματα καὶ θέματα παντὸς εἶδους, ἰδίᾳ ἡ ἐφαρμογὴ γνωστῶν κανόνων ἐπὶ νέων περιπτώσεων.

β) Ἡ εὔρεσις παραδειγμάτων διὰ τινὰ κανόνα.

γ) Ἡ περιγραφή καὶ ἀνάλυσις προτεθέντων οὐσιωδῶν ἀνεπιχειμένων.

δ) Ἡ ἐκτίμησις προκειμένων γεγονότων φυσικῶν καὶ ἠθικῶν.

4) Ἄς ἐπαφελεῖται ὁ διδάσκαλος τὴν ἀμειλλαν τῶν μαθητῶν, ἵνα διατηρῇ αὐτοὺς ἐν διηνεκεῖ εὐκινησίᾳ τοῦ πνεύματος, καὶ ἄς προσέχη νὰ μὴ ἐνδικρίβῃ κατὰ προτίμησιν εἰς τινεὶς τῶν μαθητῶν πεπραμελῶν ὄλως τοὺς ἄλλους.

5) Ἄς ἀπαιτῆ, τοῦλάχιστον συνήθως, νὰ γράφωσιν οἱ μαθηταὶ συγχρόνως ὅ,τι γράφεται ἐπὶ τοῦ πίνακος.

6) Ἄς μὴ ἀρκῆται εἰς τὸ νὰ γινώσκωσιν οἱ μαθηταὶ τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἄς ἀπαιτῆ παρ' αὐτῶν καὶ γλωσσικῶς ὀρθὴν διατύπωσιν τῶν ἰδεῶν* διότι «ὁ μαθητὴς μόνον τοῦτο γινώσκει ὀρθῶς, ὅ,τι δύναται νὰ εἴπῃ κελῶς». (Δειστερβέγιος).

7) Ἄς ἀπαιτῆ κατὰ τὰς περιστάσεις ἢ ὅλη τᾶξις νὰ δ μιλή ἐν χορῷ καὶ (ἐν μικραῖς ἐκ τοῦ προχείρου γυμναστικαῖς ἀσκήσεσι) νὰ κινῆται ῥυθμικῶς* (§ 43).

ΣΗΜ. 1. Ἰδιᾶ ἐξεγείρεται ἡ αὐτενέργεια τοῦ μαθητοῦ διὰ τῶν δεξιότητων (γυμναστικῆς, ἰχνογραφίας, ἄσματος), αἱ ὁποῖαι διὰ τοῦτο εἶναι προσφιλεῖς εἰς τὴν νεολαίαν μαθήματα. Ἡ μαθηματικὴ καὶ αἱ γλῶσσαι ἀσῆνουσιν εὐρεῖαν σφαῖραν τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὴν αὐτενέργειαν τοῦ μαθητοῦ* τὸ πᾶν ὅμως ἐξαρτᾶται ἐνταῦθα ἐκ τούτου, ἂν γινώσκει ὁ διδάσκαλος νὰ ἐξεγείρῃ ταύτην τὴν αὐτενέργειαν καὶ νὰ αἰχμαλωτίξῃ αὐτὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν. Ἡκιστα διεγείρεται ἡ αὐτενέργεια τοῦ μαθητοῦ διὰ τῆς ἱστορίας, ἐνῶ ἡ μὲν γεωγραφία διὰ τῆς χαρτογραφίας, ἡ δὲ φυσικὴ ἱστορία διὰ τῆς συλλογῆς καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν φυσικῶν σωμάτων καὶ ἡ φυσικὴ διὰ τῆς παρασκευῆς μικρῶν πειραμάτων ἐπιτρέπουσι ποικίλην σύμπραξιν τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ μαθητοῦ εἰς αὐτενεργὸν σύμπραξιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ θὰ ἤρχετο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς εὐλήπτου διδασκαλίας, ἐὰν ἐπήρχετο εἰς τὸν διδάσκαλον ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν ῥασιώνην νὰ ἐπιρρίψῃ τὸ ὅλον βᾶρος τῆς ἐργασίας εἰς τὸν μαθητὴν καὶ ν' ἀφήσῃ αὐτὸν νὰ ἐνεργῇ μόνος ἀντὶ τοῦ νὰ χειραγωγῇ αὐτὸν καὶ ἐπιτηρῇ ὁδηγῶν τὰς ἐργασίας. Ὁ διδάσκαλος πρέπει ν' ἀπομακρύνῃ

* Ὁ παῖς ὁ μὴ συμπαρασυρόμενος ὑπὸ τῆς ῥυθμικῆς, ἀκαμάτου καὶ φαεινῆς προόδου πάντων πρέπει νὰ ᾔναι λίαν ἀσθενὴς καὶ ἀπειρηκῶς.

πάν ὅ,τι ἀντιτάσσει σπουδαίαν ἀντίστασιν εἰς τὸν μαθητὴν πρῶσπαθοῦντις
 νὰ κατανοήσῃ τὸ ἀνακoinωθέν· διότι πρόκειται νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς πρώτας
 ἐξ ἀντικειμένου δυσκολίας τῆς ὕλης οὐχὶ ὁ μαθητὴς, ἀλλ' ὁ διδάσκαλος.

§ 53.

VIII. Δίδασχε διαρκῶς (μονίμως).

Τὸ διαρκὲς καὶ μόνιμον τοῦ ἀποτελέσματος τῆς διδασκα-
 λίας στηρίζεται

- 1) Ἐπὶ τῆς κατανοήσεως τοῦ πράγματος.
- 2) Ἐπὶ τῆς μνήμης.

Ἡ κατανοήσις τοῦ πράγματος ἐπάγεται διὰ τῆς ἀκριβείας
 καὶ τοῦ εὐλήπτου (IV ἀρχὴ τῆς διδασκαλίας)

Ἀκριβεία εἶναι ἡ διηγετικὴ ἐπ'ἀνοδος εἰς τὰς ἀρχάς. Οὕτω
 κατανοεῖ τις τὸ πρᾶγμα ἐκ τῆς ἀρχῆς.

Ἐνταῦθα ἰσχύει ὁ κανὼν ὅτι δὲν πρέπει νὰ προβῆναι τις
 ἐκ μιᾶς ἐννοίας εἰς ἄλλην πρὶν ἢ βεβαιωθῇ ὅτι κατενοήθη κατὰ
 βάθος, οὐδὲ ν' ἀπικτιῇ νέαν τιὰ ἐνέργειαν πρὸς τοῦ μαθητοῦ
 πρὶν ἢ μεταβληθῇ εἰς δεξιότητα ἢ εἰς αὐτὴν ὑποκειμένη ἐνέρ-
 γεια. Ἐνταῦθα ὁμως προσληπτέα ἢ σύμπραξις τῆς μνήμης,
 διότι

1) Ἡ μνήμη ἀναπτύσσεται πρότερον ἢ ὁ νοῦς καὶ φθάνει
 εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως ἤδη ἐν τῇ παιδικῇ καὶ
 νεανικῇ ἡλικίᾳ, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει καὶ ν' ἀσκηθῇ καὶ καλ-
 λιεργηθῇ ἐν ταύταις.

2) Μέγα μέρος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, αἱ θετικαὶ λε-
 γόμεναι γνώσεις, δὲν δύνανται νὰ ἀποδειχθῶσιν, ἀνάγκη διὰ
 τοῦτο νὰ παρκληθῶσι καθαρῶς διὰ τῆς μνήμης· οὕτω τὸ λε-
 ξιλογικὸν μέρος τῆς γλώσσης, τὰ διδόμενα τῶν φυσικῶν ἐπι-
 στημῶν καὶ τῆς ἱστορίας, οἱ τοπικοὶ καὶ οἱ χρονικοὶ προσδιο-
 ρισμοί.

3) Ἡ μνήμη παρασκευάζει τὴν ὕλην, ἣν θὰ ἐπεξεργασθῇ
 ὁ νοῦς. Ἐὰν ἐλλείπωσι μέλη τινὰ τῆς ὕλης, ἢ κρίσις ἡμῶν θὰ
 ᾔησι μονομερῆς καὶ ψευδής.

Ἡ μνήμη καλλιεργεῖται ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη δύναμις διὰ
 χρήσεως καὶ ἀσκήσεως. Οὐ μόνον πρέπει ν' ἀσκηθῇ διηγετικῶς

ἡ κριτικὴ μνήμη, ἐν ἣ στυραγάζετα κκι ὁ νοῦς, ἀλλὰ κκι ἡ μηχανικὴ. Ἡ μηχανικὴ μνήμη ὡς μνήμη λέξεων, ἀριθμῶν κκι φθόγγων ἀσκεῖται διὰ τῆς ἀπομνημονεύσεως γνωμικῶν, τύπων, ἀριθμῶν, χωρίων συγγραφῶν, ποιημάτων κκι ᾄσμάτων. Οὐδέποτε πρέπει νὰ ἀπέρχωνται τῆς σχολῆς οἱ παῖδες, χωρὶς νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὴν οἰκίαν ῥητόν τι.

Ἡ μνήμη τῶν πραγμάτων ἀσκεῖται, ἐὰν οἱ παῖδες ἐκθέτωσι τί εἶδον, ἤκουσαν, ἔμαθον. Ἐν ταύταις ταῖς ἐκθέσεσι πρέπει νὰ ἐπιμένωμεν νὰ ἀποδίδωσι πιστῶς ὅ,τι ἔμαθον.

Ἡ ψυχὴ τῆς μνήμης εἶναι ἡ ἐπαράληψις. Εἰς ταύτην πρέπει κυρίως νὰ προσέχη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὁ διδάσκαλος. Διότι ὅ,τι ἀπαξ μόνον διέρχεται διὰ τῆς συνειδήσεως δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ πνευματικὴ ἡμῶν ἰδιοκτησίς. Τοῦτο ἴσταται ἐν τῇ συνειδήσει μεμονωμένον κκι ἀσύνητον κκι κκαταπιέζεται ὑπὸ τῶν ἐπερχομένων ἀντιθέτων περιστάσεων. Ὅσοι δὲ συχνότερον διέρχονται περὶστάσεις τινὲς διὰ τῆς συνειδήσεως, τοσούτω πολυμερέστερα κκαθίστανται αἱ συνδέσεις αὐτῶν μετὰ τῶν ἤδη ὑπαρχουσῶν ἐν αὐτῇ περὶστάσεων, τοσούτω μικρότερος ὁ κκίνδυνος τοῦ νὰ λησμονηθῶσιν.

Κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ γίνηται ἐπανάληψις

- 1) Ἐν ἀρχῇ κκι ἐν τέλει ἐκάστου κκαθήμετου.
- 2) Ἐν τέλει ἐκάστου κεφαλαίου.
- 3) Ἐν τέλει τῆς ἐβδομάδος, τῆς ἐξαμηνίας, τοῦ σχολικοῦ ἔτους.
- 4) Ἐν πάσῃ ἄλλῃ κκατκλήλῳ εὐκαιρίᾳ, ἰδίᾳ ἐὰν παροῦσι κκλῶνται χάσματα ἐν τῷ δεδιδαγμένῳ.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ προσέχη ὁ διδάσκαλος ἵνα μὴ ἐπαναλαμβάνηται ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας ἀκριβῶς ἐν ἐκείνῃ τῇ μορφῇ κκι σειρᾷ, κκαθ' ἣν κκατ' ἀρχὰς ἐδιδάχθη, ἀλλὰ μάλλον νὰ μεταβάλληται ἐπίτηδες ἡ μορφή κκι ἡ σειρά, ἵνα προάγηται ἡ κκαθ' ἀπάσας τὰς ὄψεις σύνδεσις τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας.—Ἐν τούτῳ ἴσα ἴσα συνίσταται ἡ μεγάλη τέχνη τοῦ νὰ κκαθιστῆ τις νέον τὸ κκαλλικὸν διὰ μεταβεβλημένης μεταχειρίσεως.

ΣΗΜ. 1. Ἐνῶ ἡ ἀρχαιοτέρα σχολικὴ πρᾶξις ἐστηρίζετο ἐξαιρέτως

ἐπὶ τῆς μνήμης καὶ εἶχε τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος ἐν τῇ μηχανικῇ ἀποστηθίσει καὶ ἀπομνημονεύσει, περιπίπτουσι σήμερον εἰς τὴν ἀντίθετον ὑπερβολὴν παραμελοῦντες ὅπως τὰς ἀσκήσεις τῆς μνήμης. Ἐπειδὴ ἡ μνήμη εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ἥτις ἐπικρατεῖ ἐν τῇ νεότητι πλησίον τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεως καὶ τῆς φαντασίας καὶ ἐπειδὴ βραδύτερον σημαντικῶς ἐλαττοῦται, διὰ τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ παραμεληθῆται ἡ καλλιέργεια αὐτῆς ἐν καιρῷ τῶν σπουδῶν. «Ὅτι πολλὰ ἐξ ἐκείνων, τὰ ὅποια μανθάνει ὁ παῖς ἐν τῇ σχολῇ, μανθάνει διὰ τὴν μέλλουσαν λήθην, τοῦτο προέρχεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς πληθύσεως τῆς ὕλης καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἐκλογῆς, ἀλλ' ἰδίᾳ καὶ ἐκ τῆς παραμελήσεως τῆς ἐπαγαλήψεως.» Διὰ τοῦτο συνιστῶμεν θερμῶς εἰς τοὺς πρωτοπέρους ἐν τῷ διδασκαλικῷ ἔργῳ τὴν διηνεχῆ ἐπανόληψιν.

ΣΗΜ. 2. Ὁ Δειστεροβέγιος παραγγέλει: «Ὅτι πρέπει νὰ μάθῃ ὁ μαθητὴς ἀνάγκη νὰ οικειοποιηθῇ αὐτὸ ἀναπαλλοτριώτως, ὥστε ἐν παντὶ καιρῷ νὰ δύνηται νὰ διαθέτῃ αὐτὸ ἐλευθέρως. Τὸ νὰ διατηρῆ τίς τι μεμαθημένον εἶναι σπουδαιότερον ἢ νὰ μανθάνῃ τι νέον λησμονῶν ἐν τούτῳ τὸ παλαιόν.»

ΣΗΜ. 3. Κανόνα διὰ τὴν μονιμότητα τῆς διδασκαλίας δίδει ὁ Κεαρτὸν ἐξῆς: «Φρόντιζε διὰ ἰσχυρὰς ἐποπτείας καὶ ἀσφαλῆ οικειοποίησιν! Ἐπαναλάμβανε καὶ ἄσκει! ἐξέγειρε, ζωογόνοι καὶ διαφύλαττε τὸ ἐνδιαφέρον!»

ΣΗΜ. 4. Ὡς ἰδιοφυὲς στήριγμα τῆς μνήμης χρησιμοῦσι ἡ Μνημονικὴ ἢ Μνημονική. Ἐπειδὴ οὐδεὶς φυσικὸς δεσμὸς ὑφίσταται μεταξὺ ἐνόιας τινὸς καὶ ἀριθμοῦ (ὁ Ναπολέων ἐδύνατο νὰ γεννηθῇ ἐπίσης τὸ 1770, ὡς καὶ τὸ 1769), ἰδίᾳ χρησιμοῦσι ἡ Μνημονικὴ ἐφαρμοζομένη εἰς ἀριθμούς. Ἡ νεωτέρα ὑπὸ τοῦ Ὁθωνος Reventlow θεμελιωθείσα καὶ ὑπὸ τοῦ Ἑρμάννου Kothe προαχθεῖσα Μνημονικὴ μεταβάλλει κατὰ τιλίαν εὐμνημόνευτον σχῆμα (4=ν, λ. 2=χ, κ. 3=ζ, ξ. 4=π, ψ. 5=δ, σ. 6=β, φ. 7=τ. 8=θ, γ. 9=ρ. 0=μ) τοὺς ἀριθμούς διὰ προσθήκης φωνηέντων εἰς λέξεις καὶ ἐνόιας. Οὕτω π. γ. τὸ ἔτος τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκφράζεται διὰ τῆς μετὰ ταύτης τῆς ἐνόιας συνδέσεως ἐνόιας «ἘΠεΣε Ξιφήρης ὀρμήσας κατὰ τῶν Τούρκων Κ. ὁ Παλαιολόγος,» ὅθεν κατὰ τὸ ἀνωτέρω σχῆμα ἐκ τοῦ π, σ καὶ ξ εὐρίσκωμεν τὸ ἔτος 1453. Ἡ χιλιάς προστίθεται εὐκόλως ἔξωθεν. Οὕτω τὸ ἔτος 1789 σημαίνεται διὰ τῆς φράσεως «Τοῦ ὉΡόνου τῶν Βουρβιδῶν ἀνατροπῆ» Τὸ ἔτος τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς διὰ τῆς «ἀΠέρΧεται εἰς Ἀμερικὴν ὁ Κολόμβος.» Ἡ χρῆσις ὅμως τῆς Μνημονικῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἶναι λίαν περιορισμένη, διότι ἡ σύνδεσις τῶν χρονολογιῶν μετὰ τοῦ ὅλου τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως διὰ μέσου μνημονικῶν βοηθητῶν μένει πάντοτε ἀνόργανος, ὁπλ. ἐξωτερικὴ καὶ βεβιασμένη.

IX. Δίδασκε πρακτικῶς.

Ἡ διδασκαλία εἶναι πρακτικὴ, εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προσφέρει, ἐπιδέχεται τινὰ ἐφαρμογὴν.

Ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως αὕτη οὐδὲν κατὰ ἐν τῇ ἀμέσῳ χρησιμότητι τῆς διδασκαλίας διὰ μέλλοντα ἐπαγγέλματα, ἢ διὰ ἰδιαιτέρας βιωτικὰς σχέσεις, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ ἐν τῇ χρησιμότητι τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μορφώσεως.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ φρονίση τις ἵνα δύνηται ὁ μαθητὴς νὰ ἐπιχειρήσῃ τι ἐν γένει διὰ τοῦ μεμαθημένου, λοιπὸν ἵνα περὶ αὐτὸν εὐκαιρίαν πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἐξασκήσεως.

Ἐν ταῖς δεξιότησιν (§ 26), εἰς ἃς ἀνήκουσι καὶ ἡ ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ, κατὰ ἐν τῇ ἐξάσκησιν ἐν αὐτῇ τῇ γνώσει τοῦ πράγματος· δύναται ὅμως νὰ δοθῇ ἀφορμὴ πρὸς ἐξάσκησιν καὶ ἐν ταῖς γνώσεσιν, εἰς ἀφορμὰς ἐκ τῆς ὕλης τῆς διδασκαλικῆς παρεμβάσεως ἀναφερόμεναι εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον τῶν παιδῶν οὕτως, ὥστε νὰ μετριάσῃται ὅσον ἐνεστὶν ἡ ἀντίθεσις τῆς σχολῆς καὶ τοῦ βίου.

Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλικῆς πρέπει ν' ἀντηχῇ καὶ ἐν τοῖς ἐλευθέροις διαλόγοις τῶν παιδῶν, πρέπει νὰ συνέχηται πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν βίον αὐτῶν, νὰ εὐρίσκη ἐφαρμογὴν ἐν ταῖς κατ' οἶκον ἀσχολίαις καὶ ἐν ταῖς παιδικαῖς· πρὸς τοῦτο δὲ εἶναι ἀναγκαίαι ἡ συνεννόησις τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας. Ἐνταῦθα ἀνήκουσιν ἡ συλλογὴ φυσικῶν σωμάτων, ἡ ἰχνογραφία καὶ ἔκμηξις ἀντικειμένων (διὰ πηλοῦ, πεπιλημένου χάρτου κτλ.), περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἐν τῇ σχολῇ, ἡ διαγραφὴ χαρτῶν, οἷτινες προσάγονται εἰς τὴν σχολὴν, ἡ περὶ αὐτῶν ἐκτέλεσις καὶ ἐπιχειρήσεως καὶ πειραμάτων, ὡς καὶ ἡ ἐκτέλεσις σχεδίων καὶ ἡ ἐπιχειρήσεως ἐκδρομῶν, πρὸς ἃς ἔδωκεν ἀφορμὴν ἡ διδασκαλία.

Θὰ ἦτο ὅμως ὑπερβολὴ, εἰς τὴν ἡμετέραν κατὰ ταύτην τὴν ἀρχὴν ν' ἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς διδασκαλικῆς πᾶν, οὗ τινος τὴν

ἄμεσον ὠφέλειαν διὰ τὸν βίον δὲν διορᾷ ἀμέσως. Διότι ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι ἡ πρακτικὴ δι' ἰδιαιτέρας βιωτικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας δὲν δύναται τις νὰ προΐδῃ καὶ προϋπολογίσῃ, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀγωγή τοῦ μαθητοῦ διὰ τῆς μορφώσεως κύκλου πρακτῶσεων ἀρμονικῶς συντετελεσμένου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὡς βέσεως ὀφείλει νὰ ἐποικοδομηθῇ ὁ μέλλον χαρακτηρ.

Κατὰ ταύτην τὴν ὕψιν ἀνάγκη ἡ διδασκαλία νὰ τηρῇ ἐν πάσῃ περιστάσει ἰδεώδη τινα τάσιν συνελοῦσκαν εἰς τὸ νὰ ἐξυψώσῃ τὸν μαθητὴν ὑπὲρ τὸ κοινὸν καὶ εὐτελές ἐν τῷ βίῳ καὶ νὰ διευθύνῃ τὰς σκέψεις αὐτοῦ εἰς τὸ ὑψηλὸν καὶ εὐγενές.

ΣΗΜ. 4. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἄπτεται ποικιλοτρόπως τῶν λοιπῶν ἀρχῶν τῆς διδασκαλίας· διότι ἡ διδασκαλία θὰ ᾔηται κατὰ φύσιν καὶ θὰ γίνηται ψυχολογικῶς, ἐὰν προσάπτηται ὡς δυνατόν ἐνδομύχως εἰς τὸν ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας ἀποκηθέντα κύκλον τῶν παρυστάσεων τοῦ μαθητοῦ, δηλ. ἐὰν ζητῇ ὡς πλεῖστα σημεῖα ἐπαφῆς πρὸς τὸν βίον διὰ πρακτικῆς ἐφαρμογῆς. Διὰ τοῦτο ὁμοῦ καθίσταται καὶ μορφωτικὴ· διότι δὲν μένουσι τότε τὰ διάφορα μέρη τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας μεμονωμένα ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ. ἀλλὰ συνεχονται δι' ἀπέριων σημείων ἐπαφῆς πρὸς τὸν ὅλον κύκλον τῆς ἐμπειρίας αὐτοῦ. Ἐν ταῖς πρακτικαῖς ἐφαρμογαῖς θὰ εὕρῃ ἡ αὐτενέργεια τοῦ μαθητοῦ εὐρὸν στάδιον ἀναπτύξεως καὶ διὰ τῆς πρακτικῆς χρησιμοποιήσεως τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας θὰ ἐξασφαλισθῇ εἰς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τὸ μόνιμον καὶ διαρκές.

ΣΗΜ. 2. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διδασκαλίας ὁ μὲν Κομμένος καὶ ὁ Πεσταλότζης ἐκπροσωποῦσι μᾶλλον τὴν ἰδεώδη τάσιν, ὁ δὲ Λώκκιος καὶ ὁ Βασεδόβιος μᾶλλον τὴν πρακτικὴν. Καὶ σήμερον ἡ ἐκπαίδευσις φαίνεται ὅτι κλίνει μᾶλλον εἰς τὴν πρακτικὴν τάσιν ἢ εἰς τὴν ἰδεώδη. Τὴν ὀρθὴν μεσότητά ἐκπροσωπεῖ ἐνταῦθα ὁ Δειστερθέγιος λέγων· «Πρακτικὴν τάσιν ἐννοῶ οὐχὶ τὸ νὰ λαμβάνηται ἀδιαλείπτως ἐν ὅψει ἡ μέλλουσα ἄμεσος χρεία τοῦ στενοῦ βιωτικοῦ κύκλου, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς διδασκαλίας, τὸ ὁποῖον οὐδὲν δίδει εἰς τὸν μαθητὴν, εἰς οὐδὲν ὀδηγεῖ αὐτὸν μὴ ἔχον σημασίαν διὰ τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύματος, τὴν θερμότητα τῆς καρδίας, τὴν ἐπίσχυσιν τῆς βουλῆσεως. Πᾶν ὅτι μανθάνει, ἀνάγκη νὰ δύνηται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀμέσως ἢ εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἢ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΟΠΩΝ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 55.

Οἱ τόποι τῆς διδασκαλίας. Οἰκία καὶ σχολή.

Ἐπειδὴ ἡ διδακτικὴ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὴν παιδαγωγικὴν διδασκαλίαν (§ 1), οἱ τόποι τῆς διδασκαλίας συμπίπτουσι τοῖς τῆς ἀγωγῆς. Οὗτοι εἶναι τρεῖς· οἰκία, σχολὴ καὶ παιδαγωγεῖον. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ τελευταῖον ὡς παιδαγωγικὸν καθίδρυμα ἐξετάζεται ἐν τῇ παιδαγωγικῇ, ἐνταῦθα δὲ θεωρεῖται μόνον ὡς διδακτικὸν καθίδρυμα, δύο κυρίως ὑπάρχουσι τόποι τῆς διδασκαλίας, δηλ. ἡ οἰκία καὶ ἡ σχολή.

Ἐν τῇ οἰκίᾳ λαμβάνει ὁ παῖς παρὰ τῶν γονέων καὶ οἰκείων τὰ πρῶτα μαθήματα, τὰ ὅποια λαμβάνουσι μὲν τὴν μορφήν ἐν εὐκαιρίᾳ γινομένων διδασκῶν καὶ δὲν ἀποχωρίζονται ἀκόμη τῶν λοιπῶν παιδαγωγικῶν ἐνεργειῶν, μεθ' ὅλα ταῦτα ὅμως προσάγουσιν εἰς τὸν παῖδα πλῆθος μορφωτικῆς ὕλης. Αὕτη ἡ διδασκαλία εἶναι ἐξαιρέτως ἐποπτικὴ διδασκαλία στηριζομένη ἐπὶ τῶν ἐμπειριῶν τῶν ἀποκτωμένων ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ γλωσσικὴ διδασκαλία προσαπτομένη εἰς τὴν μετὰ τῶν γονέων, ἀδελφῶν καὶ ὑπηρετῶν συναστροφῇ.

Ἐν τῇ σχολῇ ἀποχωρίζεται ἡ διδασκαλία τῆς ἀγωγῆς. Ἡ διδασκαλία δὲν ἔχει πλέον ἐν αὐτῇ τὴν μορφήν τῆς ἐμπειρίας καὶ συναστροφῆς, ἀλλὰ ἀνακοινώσεων καὶ ἀσκήσεων ἐπίτηδες διατεταγμένων. Ἐν τῇ σχολῇ ὀρίζονται δι' αὐτὴν ἰδίαι ὥροι· πρὸς τούτοις δὲν περιορίζεται εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ προσλαμβάνει καὶ τὰς μορφὰς καὶ τὰ σημεῖα, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἀποβάλλει τὸ ἄμεσον ἐνδιαφέρον. Ἐν τῇ σχολῇ ἀναφαίνονται γράμματα καὶ ψηφία. Ἡ σχολὴ ἐποικοδομεῖ περαιτέρω ἐπὶ τῶν ἐμπειριῶν, τὰς ὁποίας ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ παῖς.

ΣΗΜ. Ὁ παῖς ἐρχόμενος εἰς τὴν σχολὴν ἔχει ἤδη ὅπισθεν αὐτοῦ σημαντικὸν στάδιον μορφώσεως καὶ φέρει ἐν ἑαυτῷ πλήθος γνώσεων καὶ δεξιότητων. Ἐμβαθεὶς νὰ μεταχειρίζεται τὰ αἰσθητήρια αὐτοῦ καὶ ἀπέκτησε τὴν ἐπὶ τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν ἐξουσίαν. Εἶνα: ἐξωκειωμένος πρὸς τὸν τόπον, διότι διακρίνει τί εἶναι ἐγγὺς, τί μακρὰν, τί δεξιόθεν, τί ἀριστερόθεν, τί ἄνω, τί κάτω. Γινώσκει κύκλον τινὰ ἀνθρώπων, ζώων, φυτῶν. Ἄπειρα σκεύη καὶ ὕλαι εἶναι εἰς αὐτὸν γνωσταί. Γινώσκει τὰς ιδιότητες αὐτῶν, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν χρῆσιν. Διακρίνει μορφὰς καὶ χρώματα, βάρη καὶ βαθμοὺς σκληρότητος καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ ἐπληρώθη πλήθους ὀνομάτων ἀποτελούντων ἀρκετὰ ὀγκῶδες λεξιλόγιον. Πρὸς τοῦτοις κεραικωθή καὶ τοὺς γραμματικοὺς τύπους τῆς μητρικῆς γλώσσης, διότι δύναται νὰ ὁμιλῇ ἐν ὕλαις, καίπερ ἀπλαῖς, προτάσεσι. Δύναται ν' ἀριθμῇ μέχρι πέντε. Γινώσκει προσευχὰς τινὰς. Ἰσως δὲ καὶ ἀσματίον τι. Αἱ σχέσεις αἱ ὑφιστάμεναι μεταξύ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐν ταῖς ἀπλουσιτάταις αὐτῶν μορφαῖς γνωσταί εἰς αὐτόν, διότι ἐν αὐτῇ τῇ οἰκίᾳ εὐρέθη ἐν διαφόροις σχέσεσι πρὸς τὸν πατέρα, τὴν μητέρα, τοὺς ἀδελφοὺς, τοὺς ὑπηρετάς, τοὺς φίλους, τοὺς ξένους. Ἐκ δὲ τῆς πρὸς τὸν πατέρα σχέσεως ἀνυψώθη τέλος εἰς τὴν παράστασιν τῆς σχέσεως πρὸς τὸν Θεόν.

§ 56.

Ἡ σχολή. Πλεονεκτήματα τῆς ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίας.

Ἡ ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλία ὡς διδασκαλία πολλῶν φαίνεται προδήλως ὅτι μειονεκεῖ τῆς ἀτομικῆς διδασκαλίας, διότι ἐν ἐκείνῃ δὲν δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ ἐπιστήσῃ πλήρη τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ ἐκάστου μαθητοῦ καὶ νὰ λάβῃ ἐν ὄψει τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ ιδιοφυίαν, ὅπως ἐν τῇ ἀτομικῇ διδασκαλίᾳ. Τοῦτο τὸ μειονέκτημα εἶναι τρόπον σημαντικόν, ἐὰν ἡ διδασκαλία πολλῶν γίνεται κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἀτομικῆς, ἐνασχολουμένου τοῦ διδασκάλου μεθ' ἑνὸς ἐκάστου τῶν μαθητῶν ἰδίῃ κατὰ σειρὰν, χωρὶς νὰ λήθῃ πρόνοια ἕνα μετέχουσι πάντες τῆς διδασκαλίας, ὅπως δυστυχῶς μέχρις ἐσχάτων πολλοῦ συνέβαινε. Τοῦτο τὸ μειονέκτημα ὅμως οὐ μόνον ἀρεταί, ἀλλὰ καὶ ἀντισταθμίζεται δι' ἰδιαζόντων πλεονεκτημάτων, ἐὰν ὁ διδάσκαλος θεωρῇ τὴν ἑλὴν τάξιν ὡς ὀργανικὸν ὅλον, πρὸς τὸ ὅποσον στρέφεται διδάσκων. Ἐνταῦθα λοιπὸν διδά-

σκορταί ἅπαντες συγχρότως καί, ἐπειδή ἅπαντες συγχρότως μετέχουσιν ἐν ἐξωθήσεσι καὶ ἀποκρίσεσι τῆς διδασκαλίας, τὸ ὀλίγον ἐξηγούμενον, τοῦ ὁποίου ἕκαστος μαθητῆς δύναται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον νὰ γείνη κάτοχος κατὰ λόγον τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ συμπτώξεως, θὰ ἦναι πολὺ μεγαλύτερον ἢ ἐν τῇ ἀτομικῇ διδασκαλίᾳ.

Διὰ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀτομικοτήτων, αἱ ὁποῖαι διαδοχικῶς μετέχουσιν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ διδασκάλου τῆς κοινῆς συζητήσεως τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας, καθίσταται ἡ ἐπεξεργασίη αὐτῆς πολυμερής. Ἡ ἁμύλια, ἣτις λείπει ἐν τῇ ἀτομικῇ διδασκαλίᾳ, ἀπκλήσσεται τῶν δεσμῶν. Ὁ κωθρὸς συμπρασύρεται ὑπὸ τῶν ἐξυπνοτέρων, ὁ δρυητικὸς ἀναχιτίζεται ὑπὸ τῶν περισκεμμένων. Τὰ χόσματα, τὰ ὁποῖα δεικνύει ἡ ἀντίληψις τοῦ ἑνός, συμπληροῦνται διὰ τῶν ἀποκρίσεων τῶν ἄλλων, ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐπωφελεῖται οὗτος καὶ ὅ,τι προσφέρουσιν οἱ ἄλλοι.

Καὶ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος, τοῦ ὁποίου ὁ ζῆλος κατ' ἀνάγκην χαλαροῦται ἐν τῇ διηνεκεῖ ἀπασχολήσει μεθ' ἑνός μαθητοῦ, διεγείρεται διὰ τῆς ἀμίλλης τῶσων νεανικῶν πνευμάτων εἰς μείζονα ἐνέργειαν.

Λοιπὸν ἡ τέχνη τῆς ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίας συνίσταται ἐν τούτῳ, ν' ἀπασχολῇ ὁ διδάσκαλος ἅπαντας τοὺς μαθητὰς τῆς τάξεως συγχρότως καὶ δι' ἐνεργοῦ μεθέξεως πάντων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ νὰ ἄγῃ αὐτοὺς εἰς ἀμοιβαίως συμπληρούμενον ὀλίγον ἀποτέλεσμα.

Ὁ ὑψηλὸς σκοπὸς, ὃν προβάλλει ἡ σχολὴ εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ διδασκάλου ἐνταῦθα, δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ περισκεμμένης καὶ ἐκτενοῦς χρήσεως τῆς ἐξωθηματικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας, ὡς καὶ διὰ τῆς σκοπίμου χρησιμοποίησεως τῶν διδακτικῶν ὀργάνων. Ὁμιλίη ἐν χορῷ καὶ γραφή ἐν ῥυθμῷ, ῥυθμικαὶ κινήσεις παντὸς εἴδους, χρήσις τοῦ μαυροπίνακος, τῶν χαρτῶν καὶ τῶν λοιπῶν μέσων τῆς αἰσθητοποιήσεως, ἡ συνένωσις τῆς ὅλης τάξεως ἢ τινῶν ἐκ τῶν μαθητῶν εἰς ὀλικὴν τινα ἐργασίαν οὐ μόνον ἐν τῇ ᾠδικῇ καὶ γυμναστικῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς γραφικαῖς κατ' ὄλιγον ἐργασίαις, ἀσκήσεις τῆς γλώσ-

σης καὶ τῆς ἀπαγγελίας, ὡς καὶ ἡ βοήθεια τῶν ἀσθενεστέρων διὰ τῶν ἰσχυροτέρων, ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἰδιαιτέρα βοηθητικὰ μέσα, δι' ὧν ἐκδηλοῦται ὁ χαρακτήρ τῆς τάξεως ὡς ἐνοργάου ἐνότητος.

Ἐν τῇ κυρίως παιδαγωγικῇ (§ 61) ἐγένετο λόγος περὶ τῆς εὐνοϊκῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀγωγῆς πολλῶν ἐπὶ τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ χαρακτῆρος, ἐπὶ τῆς αὐξήσεως τῆς συμπνεύσεως διὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐπὶ τῆς προπαρασκευῆς διὰ τὰς σχέσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

ΕΗΜ. Εἰς τὰ πλεονεκτήματα τῆς δημοσίου ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίας. περὶ ὧν ἤδη ὁ Κοϊντιλιανὸς ὁμιλεῖ, ἀνήκει καὶ τοῦτο, ὅτι αἱ ἐργασίαι ἐκάστου μαθητοῦ δύνανται νὰ μετρηθῶσιν ἐξ ἀντικειμένου διὰ τῆς κατὰ μέσον ὄρον ἐργασίας τῆς τάξεως, ὅπερ δὲν συμβαίνει ἐν τῇ κατ' οἶκον διδασκαλίᾳ. Εὐκόλως δὲ κατανοεῖται καὶ ὅτι ἡ ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλία, ἥτις γίνεται ὑπὸ ἱκανῶν καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος διδασκάλων, παρέχει μείζονα ἐγγύησιν ἐπιτυχίας ἢ ἢ κατ' οἶκον διδασκαλία γινομένη ὑπὸ γονέων, οἰκείων καὶ οἰκοδιδασκάλων.

§ 57.

Ἡ δημοτικὴ σχολή.

Ἡ δημοτικὴ σχολὴ εἶναι ἐν πρώτοις ἡ γενικὴ στοιχειώδης σχολή, δηλ. τὸ καθίδρυμα, τὸ ὁποῖον παρέχει τὸ εἰς πάντας τοὺς πολίτας ἄνευ διακρίσεως ἀπαραίτητον μέτρον τῆς διδασκαλίας. Εἰς τὰ ἀντικείμενα ταύτης τῆς διδασκαλίας καταλέγονται ἀνεκχθεν αἱ γνώσει καὶ διέξοιτι, αἵτινες δι' οὐδεμιᾶς ἄλλης ὁδοῦ δύνανται ν' ἀποκτηθῶσι· λοιπὸν ἀνάγνωσις, γραφή, ἀριθμητικὴ καὶ θεησκευτικὴ διδασκαλία. Σήμερον προσετέθησαν καὶ αἱ ἐρχαὶ τῆς πραγματικῆς διδασκαλίας (§ 25).

Ἄλλ' ἡ δημοτικὴ σχολὴ δὲν εἶναι μόνον διδακτικὸν καθίδρυμα, ἀλλὰ καὶ παιδαγωγικόν.

Ἡ δημοτικὴ σχολὴ ἔχει σκοπὸν νὰ παιδαγωγήσῃ τοὺς παῖδας ἠθικῶς καὶ θεησκευτικῶς, ν' ἀναπτέξῃ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν, νὰ προικίσῃ αὐτοὺς διὰ τῶν πρὸς περαιτέρω μόρφωσιν διὰ τὸν βίον ἀπαιτομέτων γνώσεων καὶ δεξιότητων καὶ νὰ καταβάλλῃ τὸ θεμέλιον διὰ τὴν μόρφωσιν ἰκα-

τῶν ἀνθρώπων καὶ μελῶν τῆς κοινοῦτας. (Αὐστριακὸς νόμος τῆς 14 Μαρτίου 1869).

Περαιτέρω ἢ δημοτικὴ σχολὴ δὲν εἶναι σχολὴ ἐπαγγελματίας, ἀλλὰ γενικὸν μορφωτικὸν καθίδρυμα. Ἡ ὅλη πληθὺς τοῦ λαοῦ, καθόσον δὲν μαρφοῦται ἐν ἀνωτέροις σχολαῖς, οφείλει ἀνευ διακρίσεως τῆς τάξεως καὶ τοῦ φύλου νὰ διέλθῃ δι' αὐτῆς. Τούτου ἕνεκα ἐθεσπίσθη ἡ γενικὴ υποχρεωτικὴ φοίτησις εἰς τὴν σχολὴν, ἥτις ἐξασφαλίζει εἰς τὸν παῖδα τὸ ἀναγκαῖον μέτρον τῆς ἀγωγῆς καὶ διαρκεῖ ἀπὸ τοῦ ἔκτου μέχρι τέλους τοῦ 14 ἔτους τῆς ἡλικίας.

Ἐν πάσῃ δημοτικῇ σχολῇ πρέπει νὰ διδάσκωνται τὰ διὰ τὴν γενικὴν μόρφωσιν ἀπολύτως ἀνγκαῖα ἀντικείμενα, ἐξαιρέτως ἡ θρησκεία, ἡ γλῶσσα, ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ φυσιογνωσία, ἡ γεωγνωσία, ἡ ἱστορία ἰδίᾳ τῆς πατρίδος καὶ τοῦ πολιτεύματος αὐτῆς, ἡ γραφὴ, ἡ γεωμετρικὴ μορφολογία, ἡ ὠδικὴ καὶ ἡ γυμναστικὴ. Ἡ ἔκτασις δὲ, καθ' ἣν διδάσκωνται, ρυθμίζεται πρὸς τὴν βαθμίδα, ἐν ἣ ἵσταται πᾶσα σχολὴ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν διδασκάλων, λοιπὸν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τάξεων, τὰς ὁποίας ἀριθμεῖ ἡ σχολὴ.

Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ σχολῇ πρέπει νὰ διανεμηθῇ εἰς τὰ ἔτη, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ παῖς οφείλει νὰ ἐπισκέπτηται τὴν σχολὴν, ὅσον τὸ δυνατόν οὕτως, ὥστε ν' ἀντιστοιχῇ εἰς ἕκαστον τῶν ἐτῶν τούτων μία βαθμὶς τῆς διδασκαλίας.

Ἐπειδὴ ὀλίγοι δημοτικαὶ σχολαὶ ἔχουσι τοῦτον τὸν τέλειον διοργανισμόν, προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς εἰσχωγῆς τῆς κατὰ τμήματα διδασκαλίας, ἡ ὁποία τσοῦτω δυσκολωτέρα καθίσταται, ὅση μικρότερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν τάξεων. Ἐν τῇ ἡνωμένῃ σχολῇ (τῇ ἐχούσῃ μίαν μόνον τάξιν), ἔνθα ὁ μαθητὴς ἐπὶ 8 ὅλα ἔτη κἀθηται ἐν τῷ αὐτῷ δωματίῳ, καὶ ὅμως πρέπει νὰ ὀδηγηθῇ καὶ προαχθῇ περαιτέρω ἀπο βαθμίδος εἰς βαθμίδα, τὸ πρᾶγμα ἀποβαίνει δυσχερέστερον. Ἐνταῦθα πρὸς τῇ ἀμέσῳ διδασκαλίᾳ ἐκτελουμένη ὑπὸ τοῦ διδασκάλου πρέπει νὰ διεξαχθῇ καὶ ἐν σύστημα τῶν σιωπηλῶν κατ' ἰδίαν ἐργασιῶν τῶν ἄλλων τμημάτων. Ἐνταῦθα δὲν αποκλείεται ὑπὸ τοῦ νόμου σκόπιμος χρῆσις μαθητῶν πρὸς ἐπανάληψιν καὶ ἀσκήσιν τῶν

ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἤδη διδασθέντων, ἐὰν γίνηται ἐπὶ παρο-
ύσης καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ διδασκάλου οὕτως, ὥστε νὰ
ῆναι μόνον βοήθειαι ἐν τῇ ἐμμέσῳ διδασκαλίᾳ.

Ὡς ἀνωτέρω δημοτικὴ σχολὴ θεωρητέα ἡ ἀστικὴ σχολή,
ἥτις ἔχει σκοπὸν νὰ δώσῃ εἰς τοὺς μὴ ἐπισκεπτομένους μέσην
τινὰ σχολὴν, μὲρῶσιν ἀνωτέραν τῆς ὑπὸ τῆς δημοτικῆς scho-
λῆς χορηγουμένης.

ΣΗΜ. 1. Δημιουργὸς τῆς ἰδέας τῆς σημερινῆς δημοτικῆς σχολῆς
εἶναι ὁ Κορένιος, ἡ δὲ ἐκτέλεσις ταύτης τῆς ἰδέας ἀνήκει, εἰς τὴν σημε-
ρινὴν ἐποχὴν. Ἐν τῇ «Μεγάλῃ Διδακτικῇ» ἀναπτύσσει τὴν ἤδη ἐν τῇ
προμετωπίδῃ ἐκφρασθεῖσαν ἰδέαν ὅτι «ἐν τῇ σχολῇ πρέπει νὰ
διδασθῶσι πάντες τὰ πάντα.» Κατ' αὐτὸν ὀφείλει ἡ σχολὴ
νὰ ῆναι «ἀληθὲς ἐργαστήριον τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου», οὐχὶ δὲ
«οἰκία τρόμου», ἢ «βασανιστήριον τῶν πνευμάτων». Ὑποσχεῖται τοιαύ-
την διάταξιν τῆς σχολῆς, ὥστε δι' αὐτῆς I. νὰ μορφώνηται σύμ-
πασα ἡ νεολαία· II. καὶ δὴ ἐν παντί, ὅτι δύναται νὰ καταστήσῃ
τὸν ἀνθρώπον σοφόν, χρηστὸν καὶ ἅγιον· III. αὕτη ἡ μόρφωσις ὡς προ-
παρασκευὴ διὰ τὸν βίον νὰ συντελεῖται πρὸ τῆς ὀρίμου ἡλικίας·
IV. νὰ κατορθώνηται ἄνευ πληγῶν, ἄνευ σκληρότητος,
ἄνευ οἰαςδ' ἡ ποτε βίας, κατὰ τὸ δυνατόν εὐκόλως,
εὐαρέστως καὶ οἴονεὶ αὐτομάτως. V. νὰ παιδαγωγῆ-
ται ὁ παῖς οὐχὶ εἰς μὲρῶσιν ἐπιδεικτικὴν καὶ ἐπι-
πόλαιον, ἀλλ' εἰς μὲρῶσιν ἀληθῆ καὶ βέσιμον, δηλ. νὰ
ἐθίζηται τὸ λογικὸν πλάσμα, ὁ ἀνθρώπος. νὰ καθοδηγῆται οὐχὶ ὑπὸ ξένου
λογικοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ἰδίου, νὰ μὴ ἀναγινώσκῃ καὶ μανθάνῃ περὶ τῶν
πραγμάτων ἐκ τῶν βιβλίων ξένας δόξας ἢ καὶ νὰ διατηρῆ καὶ ἀπονημα-
νεύῃ αὐτάς, ἀλλὰ νὰ εἰσδύῃ αὐτοτελῶς εἰς τὰς ρίζας τῶν πραγμάτων καὶ ν'
ἀποκτῆ τὴν ἀληθῆ κατανοήσιν, ὡς καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Περὶ τῆς καθα-
ρότητος τῶν ἡθῶν καὶ τῆς εὐσεβείας πρέπει νὰ συμβαίῃ τὸ αὐτό. VI. αὕτη
ἡ μόρφωσις ἀποφαίνεται συμβαίῃ οὐχὶ μετὰ κόπου, ἀλλ' ὅπως εὐκόλως.

ΣΗΜ. 2. Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς δημοτικῆς σχολῆς ὁ
Δειστερδέγιος ὡς ἐξῆς: «Ἐὰν θέλῃ νὰ κατανοήσῃ τις τὴν ὅλην σπουδαί-
τητα τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος, ἂς φαντασθῇ πάσας τὰς σχολὰς χώρας
τινὸς κλειομένης καὶ τὴν νεολαίαν ἀξάνουσαν ἄνευ διδασκαλίας· πλήρης
βαρβαρότης ἤθελεν ἐπέλθει ἀμέσως. Εἶναι μὲν αἱ ἀνώτεροι σχολαὶ καὶ τὰ
πανεπιστήμια οἱ φορεῖς τῆς ὑψίστης μορφώσεως, ἀλλὰ τὰ θεμέλια αὐτῆς
καταβάλλει ἡ δημοτικὴ σχολή. Ἡ δημοτικὴ σχολὴ εἶναι τὸ τὰ μάλιστα
ἀναγκαῖον μέλος ἐν τῷ ὄργανισμῷ τῆς δημοσίας ἀγωγῆς, διότι εἶναι τὸ
θεμελιωδέστατον μέλος αὐτῆς. Αὕτη ἡ ἰδέα πρέπει νὰ ἐπαυξάνῃ μόνον
τὴν εὐσυνείδησιν τοῦ διδασκάλου.»

Ὁ δημοδιδάσκαλος.

Ὁ δημοδιδάσκαλος ὀφείλει

1) Νὰ ἔχη γενικὴν τινὰ μόρφωσιν καὶ ἀκριβεῖς θετικὰς γνώσεις ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τῆς σχολικῆς διδασκαλίας.

2) Νὰ ἔχη μόρφωσιν παιδαγωγικὴν καὶ μεθοδικήν. Ἡ εὐρυτάτη γνώσις μένει ἄνευ ἀποτελέσματος, ὅταν ὁ διδάσκαλος παλαίη πρὸς τὴν μέθοδον καὶ διὰ τοῦτο καταφεύγῃ εἰς πειράματα ἐν τῇ σχολῇ.

3) Νὰ ἔχη βεβαίαν σωματικὴν ὑγείαν, φωνὴν ἐπαρκῆ καὶ τελείαν, καὶ ὀξεῖαν τὴν αἴσθησιν.

4) Νὰ ἦναι *χαρακτήρ*: διὸτι ἐνεργεῖ τὰ μάλιστα διὰ τοῦ ἀξιώματος, τὸ ὅποιον ἐξαίρει αὐτὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μαθητῶν, διὰ τοῦ προτύπου, τὸ ὅποιον προβάλλει εἰς αὐτοὺς διὰ τοῦ οικείου παραδείγματος καὶ τῶν τρόπων, καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς ζήσεως, δι' ἧς ζωογονεῖ πάντα τὰ παιδαγωγικὰ μέτρα.

Ὡς *ιδιαιτέρας ιδιότητας* κοσμοῦσας τὸν *χαρακτήρα* τοῦ διδασκάλου ἀναγράφομεν τὴν *ὑπομονήν*, τὴν *δικαιοσύνην* συνδυαζομένην μετὰ *ἠπιότητος*, τὴν *εὐσυνειδησίαν* καὶ τὴν *φιλεργίαν*, τὴν *φιλοπατρίαν*, *ἀληθῆ θρησκευτικότητα* καὶ *προοδευτικὸν φρόνημα*, ἔλλειψιν ἀξιώσεων καὶ μετριοφροσύνην.

5) Νὰ ἔχη *ζῆλον* ὑπὲρ τῆς σχολῆς καὶ ἀγάπην πρὸς τοὺς παῖδας: διότι ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα καὶ τὰ ἐντεῦθεν προκύπτοντα ἀποτελέσματα εἶναι ἡ μεγάλη ἠθικὴ ἀμοιβή, ἣτις ἐξυψοῖ αὐτὸν ὑπὲρ τὰς πολλὰς καταθλιπτικὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις.

6) Νὰ ἐργάζεται *ἀκαμάτως* ὑπὲρ τῆς περαιτέρω μορφώσεως αὐτοῦ. Ὁ αὐστριακὸς νόμος τῆς 14 Μαΐου 1869 ἐπιβάλλει εἰς τὸν διδάσκαλον τὴν περαιτέρω μόρφωσιν ὡς ἴδιον καθήκον καὶ ὑποδεικνύει συγχρόνως καὶ τέσσαρα πρὸς τοῦτο βοηθήματα, δηλ. *περιοδικὰ σχολικὰ συγγράμματα*, *βιβλιοθήκας* διὰ τοὺς διδασκάλους, *περιοδικὰς συνελεύσεις διδασκάλων* καὶ *μαθήματα* διὰ τὴν περαιτέρω μόρφωσιν.

Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ λαμβάνῃ ἐν σχολικὸν περιодικὸν καὶ νὰ ἔχῃ μετρίαν πρόχειρον βιβλιοθήκην, εἰς ἣν ν' ἀποθέτῃ ἐνίοτε βιβλίον τι ὡς μνημεῖον τῆς περαιοτέρω μορφώσεως αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων καθηκόντων τοῦ δημοδιδασκάλου ἐξαίρομεν ἐνταῦθα

1) Ὅτι πρέπει νὰ προπαρασκευάζεται δι' ἕκαστον μάθημα. Ἐὰν ἡ προπαρασκευὴ αὕτη τοῦ πρακτικῶς μεμορφωμένου διδασκάλου ἐπὶ τέλους ἀπαιτῆ ἕως μόνον λεπτά τινα τῆς ὥρας καὶ συνίσταται μᾶλλον εἰς εἶδος τι ἀναμνήσεως ἢ εἰς ἀνοιγμα βιβλίων, δὲν πρέπει ὅμως ποτὲ νὰ λείπῃ ὄλως, ἕνεχ γινώσκῃ ὁ διδάσκαλος, ἐκ τῶν προτέρων πρὸς τί θὰ ἐπωφεληθῇ πᾶσιν ὥραν διδασκαλίαις.

2) Ὅτι πρέπει ν' ἀρχίξῃ τὴν διδασκαλίαν καὶ παύῃ ἀκριβῶς τὴν ὠρισμένην ἐν τῷ ὠρολογίῳ τῶν μαθημάτων ὥραν· διότι ὁ παιδαγωγὸς πρέπει πρὸ πάντων νὰ ἦναι αὐστηρὸς πρὸς ἑαυτὸν, ἐὰν θέλῃ νὰ ἦναι αὐστηρὸς πρὸς τοὺς ἄλλους.

3) Ὅτι πρέπει νὰ τηρῇ τὴν σχολὴν ἐν τάξει καὶ λαμπρότητι καὶ πρὸς τὰ ἔκτος καὶ πρὸς τὰ ἐντός. Ἡ ὅλη σχολὴ καὶ τὰ δωμάτια αὐτῆς πρέπει ἤδη ἐξωτερικῶς νὰ ἐκφράζωσι τὸ πνεῦμα τῆς τάξεως καὶ τῆς εὐπρεπειᾶς. Ἰδίᾳ εἶναι καθήκον τοῦ διδασκάλου νὰ φεῖδῃται τῶν πραγμάτων τῆς σχολῆς νὰ τηρῇ αὐτὰ ἐν τάξει καὶ νὰ μεταχειρίζηται μόνον πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς σχολῆς.

4) Ὅτι πρέπει νὰ λαμβάνῃ διηνεκῆ γινῶσιν τῶν κανόνων τῆς σχολικῆς νομοθεσίαις καὶ διηκῆσεως (νόμων τοῦ κράτους, διαταγμάτων, ὁδηγιῶν κτλ.), ἵνα ἐξασκῇ τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα ἐν τῷ πνεύματι τούτων τῶν ὑψηλῶν διαταγῶν.

ΣΗΜ. 1. Τὸ ἀξίωμα τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι ἠθικὸν ἀξίωμα ἀπαιτοῦν, ὅπως τὸ τοῦ ἱερέως. Ἰδίαν καθιέρωσιν. Ὁ παιδαγωγὸς εἶναι περιορισμένος εἰς τὰ ἠθικὰ ἀποτελέσματα, εἰς τὴν ἀμοιβὴν τῆς συνειδήσεως καὶ εἰς τὰς εὐχαριστήσεις, τὰς ὁποίας συνεπάγεται ἢ μετὰ τῶν παιδίων συναναστρεφῆ καὶ ἡ ἀόρφοις τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίᾳ τὸ ἀξίωμα τοῦ δημοδιδασκάλου δὲν εἶναι οὔτε ἀνετος αἰτήσεις ἐν πρυτανείῳ, οὔτε ἄστυλον τῶν ναυαγησάντων ἐν ἄλλοις ἐπαγγέλμασιν. Ὄταν ὁ διδάσκαλος ἐπιδικῆ ἐν τῇ θέσει μόνον ὀλίγας ὠφελείας καὶ κέρδη, ἀμέσως θὰ δυσχεραστῆθῃ καὶ θὰ καταπέσῃ ἀπὸ τῆς

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

υψηλῆς θέσεως δημοδιδασκάλου εἰς τὴν ἀπλοῦ γραμμειτοκαπήλου. Ὅταν δὲ ἀρροσιῶται εἰς τὸ ἔργον, δὲν θὰ λείψῃ εἰς αὐτὸν ἡ ἀφανὴς μὲν, ἀλλ' ἀνεκτίμητος ἀμοιβὴ τῆς τὴν εὐχαρίστησιν ἐν ἑαυτῇ εὐρισκούσης συνειδήσεως.

ΣΗΜ. 2. Δὲν δυνάμεθα νὰ θέσωμεν πέρασ εἰς τὰς σκέψεις ταύτας κάλλιον ἢ ἀναφέροντες τοὺς λόγους μεγάλου πολιτικοῦ τῆς Γαλλίας, τοῦ Γυιζώτου. «Ὁ δημοδιδάσκαλος εἶναι ἀνὴρ, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ γινώσκῃ πλείω ἢ ὅσα διδάσκει, ἵνα διδάσκῃ αὐτὰ μετὰ νοημοσύνης καὶ χάριτος· ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ζῇ ἐν ταπεινῷ κύκλῳ ἐνεργείας, καὶ ὅμως νὰ ἔχῃ μεγάλην ψυχὴν, ἵνα τηρῇ ἐκείνην τὴν ἀξιοπρέπειαν τῶν φρονημάτων καὶ δὴ καὶ τῆς συμπεριφορᾶς, ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδέποτε θὰ ἐκλύσῃ τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν οἰκογενειῶν· ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἔχῃ σπάνιον κρᾶμα πραότητος καὶ σταθερότητος, διότι ἴσταιται ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ ταπεινότερον ἢ ἄλλοι, καὶ ὅμως δὲν πρέπει νὰ γείνη ἐξηυτελισμένος δοῦλος οὐδενός· ὁ ὁποῖος δίδει εἰς πάντας παράδειγμα, πάντας ὑπηρετεῖ διὰ συμβουλῆς· ὁ ὁποῖος πρὸ πάντων δὲν ζητεῖ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς τάξεως αὐτοῦ, εὐχαριστεῖται ἐν αὐτῇ, διότι πράττει ἐν αὐτῇ τὸ ἀγαθόν, ἔχων τὴν ἀπέφασιν νὰ ζῆσῃ καὶ ἀποθάνῃ ἐν τῇ τῆς κατωτέρας σχολῆς ὑπηρεσίᾳ, ἥτις εἶναι δι' αὐτὸν λατρεία τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων.

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ.

Ἐν σελ.	1	στίχ.	2	κάτωθεν ἀντὶ ἀνηλίκων	γρ. ἀνηλίκων	
»	»	64	»	8 ἄνωθεν	» τῆς	
»	»	—	»	9	» μετὰ τὴν λέξιν τροφίμῳ	
Ἐν σελ.	63	στίχ.	20	κάτωθεν ἀντὶ σκοπὸν	» ποσὸν	
»	»	87	»	26 ἄνωθεν	» 54	
»	»	—	»	4 κάτωθεν	» τῆς	
»	»	90		ἐν τέλει	» ἂ	
»	»	145	στίχ.	6	κάτωθεν	» τῆς ὁποίας
»	»	473	»	6	μετὰ τὴν λέξιν εἶναι τὸ, τοῦ βαρομέτρου τὸ φυσικὸν ὄργανον. Ἐὰ συνάλληλά εἶδη τοῦ παραλληλογράμμου εἶναι τὸ	» τετράπλευρον,
Ἐν σελ.	187	στίχ.	46	ἀντὶ αὐτοκεῖ	γρ. εἶναι: θηλαστικόν	
»	»	223	»	23	» τῆς	» ἡ

024000028380

